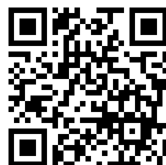

Princeton University Library
32101 080462599

VET TES EN
NOV TAM TVM
Dei
Sub Numine
Viget

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

TORVALD HÖJER

UNDER MEDVERKAN AF

SAM. CLASON
STOCKHOLM

NILS EDÉN
UPPSALA

EMIL HILDEBRAND
STOCKHOLM

LUDVIG STAVENOW
UPPSALA

TRETTIOSJUNDE ÅRGÅNGEN

1917

STOCKHOLM 1918
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
164572

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

I afdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter.

Meddelande.

På förekommen anledning ber jag få meddela, att den af mig i »Till den svenska ständerstatens äldsta historia» (Hist. Tidskr. 1917) lämnade tolkningen af rådstadgefragmentet från 1280-talets början gifvits redan tidigare af docenten Gottfrid Carlsson, och att då ifrågavarande förhållande ej af mig påpekats, detta föranledts af den — såsom nu upplysts — felaktiga uppfattningen, att sagda tolkning blifvit af honom öfvergifven.

Stockholm den 20 december 1917.

Sven Tunberg.

Kultreformproblemet i den svenska reformationen.[1]

AF

KNUT B. WESTMAN.

Det är ett vågsamt företag att vid ett tillfälle som detta utan att ha några nya dokument att framdraga gifva sig in på ett område, som är så väl kändt och genomforskadt som den svenska reformationen under Gustaf Wasa. Min ursäkt är endast, att äfven i mycket välkända händelseförlopp en och annan ny inblick stundom kan vinnas, om de betraktas från en annan synpunkt än de oftast använda. Den svenska reformationens rituella texter ha fått en kunnig och samvetsgrann behandling af Oscar Quensel,[2] men *det inslag, som sträfvandet efter och genomförandet af de nya kultreformerna gjort i reformationsverkets gång i det hela*, har kanske blifvit mindre beaktadt än det förtjänade. Värdefulla bidrag till denna fråga ha särskildt gifvits af Otto Ahnfelt.[3] Hvad jag härom nu har att säga, blir af naturliga skäl endast några konturer; en mängd detaljer måste utelämnas. Det är också väsentligen endast problemets viktigaste punkt, mässreformen, som här tages i sikte; utvecklingen i fråga om andra kultmoment, såsom t. ex. breviariegudstjänsterna, har sin särskilda historia, som emellertid för det stora hela har mindre betydelse.

Att den synpunkt, som här valts för betraktandet af reformationstidens händelser, icke är oväsentlig, är det lätt

[1] Föredrag på Historiska Föreningens årsmöte den 3 april 1916.
[2] Bidrag till svenska liturgiens historia, I, II, 1890—93.
[3] Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering, i Tidskrift för teologi 1893.

att öfvertyga sig om. Luther riktar redan i *De captivitate babylonica* 1520 — den af hans skrifter, som på samtiden gjorde intryck af att vara mest revolutionerande — en skarp kritik just mot själfva centrum i den samtida kulten, mässan. Och så snart de reformatoriska tankarna slogo igenom i en tysk stad genom någon evangelisk predikants verksamhet — stundom efter tumultuariska uppträden mot gamla kultföremål, bilder, altaren o. d. —, blef en af de viktigaste uppgifterna att *reformera kulten*, det vill förnämligast säga ersätta mässan med en evangelisk församlingsgudstjänst på tyska, karakteriserad framför allt af predikans dominerande ställning och nattvardens utdelande under båda gestalterna. Kultreformens första brytningsdagar kan man se den oroliga vintern 1521—22 i Wittenberg, då Karlstadt bl. a. under oerhörd tillströmning anordnade en evangelisk julgudstjänst i slottskyrkan. Svårare bli problemen, då det gäller de reformatoriska grundsatsernas genomförande i ett helt furstendöme, hvarmed början gjordes i Ostpreussen (1525) och Kursachsen (1526); det sker genom *visitationer*, då prästerskapet pröfvas med afseende på vandel och förmåga att efterkomma det nya kyrkoskickets fordringar, de nya kultföreskrifterna inskärpas och behöfliga nyanordningar af ekonomisk och annan art vidtagas. Det bör icke förbises, att mässans afskaffande drager med sig en hel omstörtning i afseende på kyrkans ekonomi, då ju en stor del af dess inkomster utgjordes af donationer för mässtiftelser: dessa måste nu disponeras på annat sätt, samtidigt med att det stora nu arbetslösa mässklerusproletariatet måste få annat arbete eller försörjas. De *kyrkoordningar*, som utfärdas för att reglera förhållandena i städer eller territorier, innehålla till största delen föreskrifter dels om kult och kyrkoseder, dels om allehanda praktiskt-ekonomiska förhållanden, bestämmelser om skolor och kyrkliga stiftelser o. s. v., däremot i början icke några lärobestämmelser utöfver den enkla, att Guds ord skulle förkunnas rent och klart — det fältrop, hvarunder den evangeliska rörelsen gick fram, och som innebar såväl dess opposition mot »papistiska missbruk» inom den samtida kyrkan som dess förvissning att befinna sig på den ursprungliga kristendomens fasta grund. Noggrannare läroföreskrifter för prästerskapet finner man först i den sachsiska »Unterricht

der Visitatoren» (1528), en blandning av bekännelseskrift, herdabref och kyrkoordning; sedan de lutherska furstarna i Augsburgska bekännelsen officiellt framlagt sin läroståndpunkt, blef småningom ock förpliktelsen till denna bekännelse införd i de olika territorierna (så t. ex. i Bugenhagens pommerska kyrkoordning af 1535).

Under reformationens första skede, innan bekännelsebildningen börjar, kan man alltså utan öfverdrift säga, att *kultreformen på det inre kyrkliga lifvets område* är *den viktigaste exponenten för reformationens genomförande.* Det är också mycket naturligt, att så måste vara; kultmomentets välbekanta stora betydelse i religionen, särdeles på lägre bildningsstadier, förnekar sig ju icke äfven på rent evangelisk mark ännu långt senare, såsom man lätt kan se t. ex. på nattvardsfrågans framskjutna plats i 1500-talets konfessionella strider. Att mässans styggelse faller, det är tecknet på, att evangelium fullt har segrat; då förstår också den stora allmänheten, hvars religiösa uppfostran sker genom kulten och icke genom någon folkskola, att något nytt nu är på färde.

I Sverige begyntes ju *evangelisk predikan* i Strengnäs och senare i Stockholm af Olavus Petri, som var diakon men icke prästvigd, d. v. s. hade rättighet att predika, men icke att läsa mässan. Evangelisk *mässa på svenska* har ock hållits i Stockholm före 1527, första gången — såsom Messenius berättar — vid Olavus Petris giftermål (11 febr. 1525). Om dessa begynnelser till den nya kulten sakna vi emellertid material till närmare omdöme.

De bekanta orden i Vesterås recess, att »Guds ord måtte allestädes i riket renliga predikadt varda», innebära Sveriges principiella anslutning till reformationen; en sådan anslutning kunde vid den tiden näppeligen uttryckas på något annat sätt: någon formulerad bekännelse att åberopa fanns ju icke. Ur kultsynpunkt kunna orden anses innebära, dels att det som skall predikas i den svenska kyrkan skall vara Guds ord rent och klart och intet annat, dels också att åtgärder skola vidtagas för att sådan predikan öfverallt skall kunna komma till stånd. I Vesterås ordinantia föreskrifves som bekant ett par åtgärder för befrämjandet af detta besluts förverkligande, nämligen dels (punkt 20) att evange-

lium skall läsas i skolorna, hvilket betyder att i prästutbildningen hänsyn skall tagas till prästernas nya uppgift, dels (punkt 21) att ingen må prästvigas utan att han är i stånd att predika för folket Guds ord. Äfven på ett par andra ställen (punkterna 3 och 12) förutsättes, att predikan är prästens förnämsta uppgift.

Hurudan är ur vår synpunkt sedt den situation, som skapats genom Vesteråsbesluten? Man kan enklast se det genom en jämförelse med det enda Östersjöland, som då ännu antagit reformationen, nämligen *Preussen*, hvarmed Sverige f. ö. stod i vänskapliga förbindelser (traktat i Stockholm d. 4 aug. 1526). Där hade öfvergången till evangelium reglerats genom en kyrkoordning af dec. 1525, väsentligen innehållande bestämmelser om kult och kyrkoseder; kyrkans nya yttre förhållanden bestämdes genom den samtidigt utfärdade landsordningen. En jämförelse mellan dessa dokument och de motsvarande svenska visar, att bekännelsemomentet i båda fall är detsamma: anslutning till Guds rena ord, medan däremot det väsentliga stycket i de preussiska kultbestämmelserna, mässans ersättande med en evangelisk gudstjänst på tyska, alldeles saknar motsvarighet i Sverige; vår ordinantia sysslar ju öfvervägande med kyrkans yttre rättsliga ställning. Dessa differenser bottna gifvetvis i olikheter i det kyrkliga läget; här må endast hänvisas till att 1527 ännu ingen svensk biskop hyllade lutherska åskådningar, medan Preussens båda biskopar — Georg af Polentz, biskop af Samland, och Erhard af Queiss, biskop af Pomesanien — voro afgjorda och handlingskraftiga befrämjare af reformationen.[1]

Vesteråsbesluten, som ur kyrkopolitisk synpunkt beteckna det afgörande genombrottet för en ny ordning, innebära sålunda *ur kultsynpunkt endast ett första helt försiktigt steg i reformatorisk riktning:* anordnande af evangelisk predikan utan att något är sagdt om afskaffande af den vanliga katolska kulten.

Det reformatoriska arbetet är under de närmast följande

[1] Då dessa biskopar vid sin kyrkas öfvergång till reformationen med nedläggande af sin världsliga makt bevarade en evangeliskt fattad kyrklig myndighet, kom den preussiska kyrkan att ge ett — måhända för Sverige betydelsefullt — exempel på en evangelisk kyrka med bevaradt episkopat.

åren väsentligen inriktadt på att *sätta detta beslut i verket.* Predikoskyldigheten inskärpes från högsta ort — jämför t. ex. den s. k. Skaraordinantian af okt. 1529, där det heter, att en sockenpräst skall »predika hvar söndag och helgdag den helga läst, rena Guds ord, mässa, kristna barn, när det å färdom är, och göra sina socknabönder den tjänst, som han dem eljest pliktig är med socknabud och annan del, som hans präste-ämbete tillkräfver». Predikan nämnes först. Olavus Petri ägnar ett intensivt arbete åt att förmana prästerna att predika och sätta dem i stånd att göra det — se hans varma appell i »Kristelig förmaning till klerkeriet» 1528 och hans båda postillor, den första öfversatt från Luther 1528, den andra författad af honom själf 1530.

Beslutet på provinsialkonciliet i Örebro 1529 innebär icke heller något afgörande steg utöfver denna ståndpunkt. Det vill närmare organisera Guds ords predikan: biskoparna skola kontrollera sockenprästernas fullgörande af predikoskyldigheten »vid deras gäll till mistande», vid domkyrkorna skall föreläsas i Skriften, i städerna skola sättas lärde män till präster, af hvilka andra präster må kunna få undervisning i Guds ord o. s. v. Af särskildt intresse är utbildandet af en särskild predikogudstjänst — som har brukat hållas före mässan — genom föreskriften att man skall ha »ens åkallan i begynnelsen på predikanen och ens beslutning», d. v. s. omrama predikan med fasta liturgiska former; sådana meddelas sedan i Olavus Petris postilla af 1530, hvars tillkomst i förordet sättes i förbindelse med Örebrokonciliet. För övrigt nöjer sig konciliet med att ge förklaringar i evangelisk anda på åtskilliga kyrkliga ceremonier, t. ex. användningen af vigvatten, unktionerna vid dopet och sista smörjelsen; ingen af dem, än mindre mässan, afskaffas. Anledningen är tydlig: »den läglighet här är i landet, där folket ganska litet hafver härtilldags hört af Guds ord», såsom Olavus Petri samma år uttrycker sig.

På frivillighetens väg kunde man emellertid gå längre. Under åberopande af vissa förhandlingar på konciliet utgaf Olavus Petri 1529 på svenska en evangelisk *handbok* för kyrkliga förrättningar till användning för dem som så ville. Här har han ur de gällande manualena stillatigande strukit själamässorna och benediktionerna öfver saker såsom oför-

enliga med evangelisk åskådning, men i öfrigt håller han sig väsentligen på den linje med afseende på ceremonierna, som konciliet angifvit; han bevarar t. ex. — med evangelisk tolkning — unktionerna.

I Stockholms råd veta vi, att man vid pingst 1529 på konungens önskan behandlade kultfrågan. Rörande evangelii predikan rent och klart så härefter som hittills rådde enighet; den svenska mässans fortsatta bruk beslöts emot en liten minoritet; dock skulle den latinska icke läggas platt ned. I sin framställning till riksdagen i Strengnäs samma sommar säger kungen, på grund af anförda klagomål, att han låtit förvandla mässan på svenskt mål, att han i det ärendet hvarken gjort bud eller förbud, utan de som så hafva gjort hafva fått göra det, eftersom de mente sig kunna försvara det med Guds ord, »öfver hvilket Hans Nåde bekänner sig ingen makt hafva». Därmed är tydligt sagdt, att mässans hållande på svenska är en tillåten, men frivillig sak. I tryck utkom icke »*Den svenska mässan*, efter som hon nu hålles i Stockholm» förrän 1531, utgifven af Olavus Petri med motivering (»orsaker, hvarför hon så hållen varder»); det är en fullt evangelisk nattvardsgudstjänst, naturligtvis med sakramentet under båda gestalterna, däremot icke med predikan, hvilket förklaras af situationen: den är afsedd att i stället för den vanliga latinska mässan följa omedelbart efter den obligatoriska predikogudstjänsten. (Principiell kritik af den katolska mässan hade Olavus långt tidigare på flera ställen levererat, grundligast i boken »Om sakramenten» 1528.)

Det gudstjänstliga läget under decenniet efter Vesterås riksdag har alltså varit följande: obligatorisk predikogudstjänst, den latinska mässan kvarstår, där den icke ersättes af den svenska, som är fakultativ. Frågar man, i huru stor utsträckning den senare verkligen kom till användning, får man nog inte göra sig några öfverdrifna föreställningar därom: 1531 förekom den på några flera ställen än i Stockholm, och antalet växte väl småningom, dock säkerligen ej hastigt. Sveriges förste biskop med evangelisk åskådning, Laur. Petri, tillträdde ju först nämnda år; därnäst kommo först 1535 Henrik i Vesterås och 1536 Botvid i Strengnäs. Att emellertid ännu 1535 den latinska mässans herravälde

var tämligen orubbadt i ärkestiftet, kan man väl sluta sig till af det synodalcirkulär från nämnda år, som utgifvits af domprosten Lundström:[1] här gifves nämligen, alldeles som i de medeltida cirkulären, regler för mässläsningen vid sammanstötande af helgdagar under nästföljande år. I Skellefteå hölls svensk mässa första gången juldagen 1536 »och var icke mycket välkommen», i Umeå kyndelsmässodagen 1537.[2]

Det är naturligt, att dessa förhållanden i längden icke kunde tillfredsställa utpräglade anhängare af reformationen. Det är också välbekant, att en opposition tidigt fanns bland *de tyska borgarna i Stockholm*, där predikanter, som yrkade på radikalt reformatoriska åtgärder, hade en god jordmån, och där man 1529 beskyllde Olavus Petri för att hafva fallit ifrån evangelium, därför att han medgifvit att »beläte, vigt vatten, palm och andra ceremonier skulle blifva beståndandes». I denna krets kunde man ock förbinda sina reformatoriska kraf med politiska omstörtningssträfvanden, därvid influerad af liknande tendenser, som vid 1530-talets början bröto sig fram i Lübeck liksom på åtskilliga andra ställen i Nordtyskland och under grefvefejden i de danska städerna Malmö och Köpenhamn — sträfvanden som i Stockholm funno en tragisk afslutning i upptäckten och sprängandet af den vanligen efter myntmästaren Anders Hansson uppkallade sammansvärjningen 1536.

Men äfven *den ledande reformatoriska kretsen*, Laur. Andreæs och bröderna Petris krets, kunde ju icke länge nöja sig med dessa provisoriska förhållanden. Deras planer ha, såsom naturligt är, redan tidigt varit vida mer vidtgående. Laur. Andreæ har, om man får döma efter en af d:r H. Huldt publicerad uppteckning från Vatikanarkivet,[3] redan på Örebrokonciliet förordat bl. a. kommunion *sub utraque* och afskaffande af en del ceremonier. Efter midten af 1530-talet kan man från detta håll konstatera allvarliga *yrkanden på nya reformer*. Yttre omständigheter kunna ha bidragit därtill: Svealands biskopsstolar hade, som nämnts, fått evangeliska innehafvare, freden var återställd efter grefvefejden, i Nordtyskland hade reformationen gjort nya stora

[1] Fynd och forskningar, h. 2, 1914, s. 52 ff.
[2] Handl. rör. Skand. hist., XVII, s. 56.
[3] Kyrkohist. Årsskrift 1903, Meddelanden och aktstycken, s. 87 f.

framsteg (Lübeck, Rostock, Pommern o. s. v.), och i Danmark följde omedelbart efter den recess, som stadgade indragning af biskoparnas gods och evangelisk förkunnelse (okt. 1536), hvad man i Sverige ännu icke fått till stånd: en kyrkoordning efter tyskt mönster och visitationer för att genomföra den (1537—38). Så skrifver riksrådet Kristofer Andersson i april 1537 till sin forne gynnare biskop Sven i Skara, att några »doctores», som äro »amatores novitatis et mutationis», för konungen nedsvärtat biskopen såsom den där »observatissime defendat omnes veteres ceremonias», på grund hvaraf han råder biskopen att i något ge efter och tillåta någon ändring, så vidt sådan kan ske utan synd.[1] Hvilka dessa »doctores» äro, behöfva vi icke sväfva i okunnighet om. Laur. Petri utgifver 1538 en skarp skrift om vigvattnet, som han vill ha afskaffadt; i Örebro, säger han, gick man »ändock endels nödigt» med på att ha det kvar i förhoppning att kunna vänja folk af med de därmed förbundna vidskepliga föreställningarna; nu förstår man, att detta inte går: det måste helt afskaffas. Och af ett bekant bref från kungen till ärkebiskopen d. 24 april 1539 ser man, att ärkebiskopen begärt af kungen, att den latinska mässan skulle afskaffas.

Med dessa sträfvanden kan också sammanställas, att Olavus Petri i sin nya upplaga af den svenska mässan 1537 gjort en del *koncessioner i konservativ riktning*, som böra ha underlättat dess allmännare antagande. I den första upplagan hade han nämligen utplånat gudstjänstens samband med kyrkoåret såväl med afseende på kollekter o. a. som genom att ersätta de gamla epistel- och evangelieperikoperna med lectio continua ur Bibeln; denna åtgärd, som öfverensstämde med en del yttranden af Luther och upptagits i somliga tyska kyrkoordningar, bl. a. den preussiska af 1525, var motiverad af önskan att föra menigheten in i Skriften i hela dess rikedom, men måste tydligtvis ha förefallit samtiden särdeles radikal. Nu 1537 återknyter Olavus förbindelsen med kyrkoåret genom att åtminstone alternativt medge användandet af de gamla perikoperna och ange särskilda kollekter för de viktigaste högtidsdagarna. En

[1] Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift. h. 8—9, 1897, s. 77 f.

analog tendens kan också spåras i hans nya upplaga af sin psalmbok 1536.

De nya reformkrafven möta emellertid genast *motstånd från en fraktion inom kyrkan*, hvars mest framträdande medlemmar äro den nyssnämnde biskop Sven af Skara och hans ämbetsbroder Jöns Magni af Linköping; äfven Vexjöbiskopen Jöns Bosson torde kunna räknas dit. Alla dessa biskopar ha fått sitt ämbete efter Vesterås riksdag och förbundit sig att sköta det enligt dess beslut; man har därför tänkt sig dem såsom evangeliska, och den mest betydande af dem, biskop Sven — utan tvifvel en af vår kyrkas mest framstående personer under detta tidsskede — har i en f. ö. mycket förtjänstfull biografi[1] blifvit tecknad såsom »den förste protestantiske biskopen i Skara». Dock ser man dessa män bekämpa det afgörande steget till den evangeliska kyrkoreformens fullbordan. Hvarför? Utan allt tvifvel emedan de till sin religiösa ståndpunkt i själfva verket alltfort stodo på katolsk grund. Man kunde nämligen gå med på Vesteråsbesluten och dock vara god katolik, dels emedan man kunde trygga sitt samvete genom hemliga protester (vi ha t. ex. en sådan af Sven och Jöns Bosson från deras invigning 1531)[2], dels emedan den kyrkopolitiska omstörtningen, som ju i Vesterås framträdde som det väsentliga, icke nödvändigtvis tangerade den religiösa öfvertygelsen, dels ock emedan Skriftens predikan kunde motiveras också från en moderat katolsk, en erasmisk, ståndpunkt. Det är bekant, att Kristian II:s lagar, som äro influerade af humanisten Kristian Pedersen, icke af lutherdomen, ålägga sockenprästerna regelbunden predikan öfver evangeliet och episteln; i biskop Svens bibliotek är Erasmus den talrikast företrädde moderne författaren (Melankton är där ock väl företrädd, medan man saknar Luther). När det emellertid gäller det afgörande hugget mot den katolska kulten, då vägra alltså männen af denna typ i vändningen. Grupperingen hos oss kan jämföras med partiställningen i England: liksom vi där mellan ytterligheterna — en Fisher, som hvarken vill gå med på den kungliga suprematin eller på kult- och läroreformer, och

[1] Af lektor F. Ödberg i Vestergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, h. 8—9, 1897.

[2] A. H. Lundström i Hist. Tidskr. 1897, s. 63 f.

en Cranmer, som arbetar för bådadera — ha en Gardiner, som är med om det ena, men inte det andra, så ha vi också här mellan Brask och reformatorerna biskop Sven och hans meningsfränder.

Hur ställde sig då kungen till de nya reformkrafven? Det är välbekant, att det från början af 1530-talet märkes en växande spänning mellan honom och den reformatoriska gruppen, hvarvid de sakliga differenserna väsentligen äro att söka på den kyrkliga författningens och ekonomiens område (biskoparnas ställning, användningen af kyrkans indragna tillgångar). Det kan förmodas, att denna spänning och kungens ömtålighet om sin makt spelat in redan vid det förbud för ärkebiskopen att utan kungens medgifvande reformera i sitt stift, som inrycktes i kontraktet med denne (nov. 1533). Bekanta omständigheter skärpa alltmer denna spänning, som bryter ut i hetsiga förebråelser just i det nyssnämnda brefvet af d. 24 april 1539 till ärkebiskopen. Här svaras ett bestämdt nej till begäran om nya reformer. Och motiveringen? Dels heter det, att sådant måste ske med »beskedlighet», emedan folket är »mycket groft» och »hafver därutinnan ganska ringa förstånd», dels åter — och man är frestad att förmoda, att här hufvudskälet kommer — är kungen mycket missnöjd med den reformatoriska gruppen, emedan öfverheten antastas från predikstolen: här ropas i förtäckta ord om »tyranner, tyranner», och så är det detta »sista prent om de eder» o. s. v. Med andra ord: *kungen håller tillbaka reformkrafven, emedan han är missbelåten med reformatorerna* och väl icke vill lämna i deras händer de stora uppgifter, som skulle följa med uppsättande af en kyrkoordning, anordnande af visitationer o. s. v.

Man styrkes i sin förmodan, att det är här skon egentligen klämmer, då man finner, att hänsynen till folkets »grofhet» alldeles icke afhåller konungen från att blott några månader senare dock sätta i gång den begärda definitiva reformen: han hade nämligen då fått ett mera underdånigt redskap därtill — Georg Norman.

Det är bekant hvad som sker, då denne vunnit kungens öra och befunnits användbar som högstbetrodd rådgifvare i kyrkliga ärenden. Hösten 1539 ett koncilium i Uppsala, då den latinska mässan och åtskilliga ceremonier, t. ex. vigvat-

ten, afskaffas trots opposition af Sven af Skara och Jöns af Linköping, hvilka — såsom den ene af dem skrifver till den andre — »nitälska för den universella kyrkans enhet och heliga lydnad». Den 8 dec. s. å. Normans utnämning till ordinator och superattendent öfver svenska kyrkan med hänvisning till sektepredikanter och roteandar, som förfört undersåtarna till ohörsamhet mot öfverheten. Vid nyåret 1540 fortsatta förhandlingar i Örebro med process mot Laur. Andreæ och Olavus Petri och dom öfver dem — det var från deras förbindelse med den tyska radikala oppositionen i Stockholm, som man hämtade den förnämsta förevändningen till deras störtande. Vid detta tillfälle voro icke götabiskoparna, endast sveabiskoparna närvarande. Från januari till fram på sommaren 1540 visitation af Norman och hans »adjunkt» biskop Henrik af Vesterås först i Vestergötland, sedan i Östergötland (1541 af Henrik i Småland). Visitationen är mest bekant för »annammandet» af kyrkornas öfverflödiga dyrbarheter, som inbragte 142,000 lod silfver,[1] men dess främst angifna syfte var inspektionen af klerkerna och genomförandet af rätta »andliga sedvanor», sedan nu »allehanda falska och vrångvisa lärdomar och meningar» blifvit afskaffade. Vadstenamunkarna ha antecknat, huruledes vid pingst 1540 visitatorerna kommo till dem »interdicendo Svecam missam annihilantes omnes ceremonias nostras». Vid herredagen i Lödöse i april 1540 uppsattes de seniors- och konservatorsinstruktioner, som röja de nya kyrkoförfattningsplanerna efter pommerskt mönster. Samtidigt är väl ock den Normanska kyrkoordningen, *Articuli Ordinantiæ*, — uppenbarligen ganska hastigt — uppsatt; den behandlar förnämligast dels kult och kyrkoseder, dels skolor och kyrkliga stiftelser. 1541 utkommo nya bearbetade upplagor af Svenska Mässan och Handboken, som nu bli obligatoriska; här har Laur. Petri medarbetat, men Norman angifvit riktlinjerna; den senare kunde ju ej svenska. Samtidigt utkom Bibelöfversättningen, som den reformatoriska gruppens män länge arbetat på.[2]

[1] Denna sköfling hade ju ock ett sammanhang med den nya kulten, som gjorde många kyrkokärl (man tänke t. ex. på monstranser och relikskrin) öfverflödiga.

[2] Hur Normans inflytande därvid visar sig i det slafviska följandet af Luthertexten, medan både Olavus Petri i tidigare och Laur. Petri i senare bibelarbeten visa sig mera fria i detta afseende, kan man se af J. Lindbloms undersökningar (Studier till en proföfversättning af Syraks bok, 1915).

Det är icke svårt att från vår synpunkt ange innebörden af dessa åtgärder. De innebära *den definitiva kultreform, som reformatorerna eftersträfvat:* nu fick man både mässreformen, ceremoniernas afskaffande, kyrkoordningen och visitationen. Att man kan finna Laur. Petri med afseende på de kyrkliga böckerna samarbeta med Norman, är sålunda intet onaturligt; ärkebiskopen uppträdde ock direkt till försvar för mässreformen i sin »Dialogus om den förvandling med messone skedde» 1542. Men samtidigt slog kungen ned den evangeliska fraktionens självständigaste män och satte en annan kurs i kyrkoförfattningen än de önskat. Att visitationen inriktades på götalandskapen, är blott naturligt med tanke på götabiskoparnas katoliserande ståndpunkt: författningsexperimentet kom ju ock att närmast gå ut öfver biskop Svens stift, och denne fick själf 1540 vidkännas en reduktion af sina inkomster till 10 % af deras tidigare belopp. Några definitioner rörande läran anses ännu inte vara nödvändiga; i det afseendet stå Articuli Ordinantiæ liksom den danska kyrkoordningen kvar på den tidigare ståndpunkten. I Handboken äro naturligtvis nu t. ex. unktionerna strukna; i Mässan fullföljes — i öfverensstämmelse med vanlig tysk-luthersk praxis, som det ju är mäster Jörans lust att klippa till allting efter — den konservativa tendensen att anknyta till kyrkoåret;[1] intet hindrar nu, att predikan efter samma mönster kan flyttas in i själfva mässgudstjänsten, som därmed i stort sedt får den struktur vår högmässoritual än idag bibehåller.

Först nu tar man itu med privatmässorna utan kommunikanter, dock så att endast de mest anstötliga bland dem (själamässor, årsmässor o. a.) förbjudas (i Vesterås 1544); för öfrigt skall enligt Articuli Ordinantiæ folket undervisas, att de äro emot Kristi instiftelse; förbud mot mässa utan kommunikanter utfärdades först 1562. Problemet med mässklerus, som flera gånger beröres af Olavus och Laur. Petri alltifrån slutet af 1520-talet, skulle därför först nu egentligen blifvit akut, men dess räckvidd hade tydligtvis minskats genom den långa öfvergångstiden, hvarunder dessutom

---

[1] På kyrkoåret läggcs äfven i Normans predikoanvisningar stor vikt. I den nya psalmboksupplagan af 1543 är en evangeliebok för första gången tillfogad.

utan några generella ingrepp mot mässtiftelserna en mängd af dessa bortfallit genom det successiva indragandet enligt Vesterås recess af domkapitlens och domkyrkornas gods. Mässprästerna blefvo förmodligen till en god del evangeliska sockenpräster, till hvilka poster det länge nog var brist på lämpliga kandidater. — Först nu afskaffades ock — genom Articuli Ordinantiæ och Vesteråsbeslutet 1544 — en hel rad katolska helgdagar, såsom Helga Lekamens dag, Marie himmelsfärd m. fl. — Märkligt är, att i Articuli Ordinantiæ ritual anges för en evangelisk mässa med de liturgiska partierna på latin — en äfven annorstädes använd utväg att göra öfvergången till det nya mildare. Detta öppnar ett perspektiv framåt: den latinska kyrkosången hade ingalunda ännu tystnat i Sveriges kyrkor, då Johan III fann på att på nytt ge den ett katoliserande innehåll.

Att folket verkligen hade »ganska ringa förstånd» på dessa nyheter, visade ju Dackefejden. Det andra steget i kultreformen var gifvetvis vida mer stötande för gamla vanor än det första, och detta förhållande har utan tvifvel i sin mån bidragit till, att den inrepolitiska krisen nu blef svårare än efter Vesterås riksdag. Att reformen skulle gå tillbaka, kom dock icke i fråga; den bekräftades i stället vid Vesteråsriksdagen 1544, där i konungens stora tal mässan på svenska framträder rent af som en af den nya trons hufvudpunkter, f. ö. i den karakteristiska sammanställningen: »det heliga evangelium, en sannskyldig kristlig tro och kunskap uppå Jesum Kristum, den svenska mässan, kärlek och hörsamhet till sin öfrighet och nästa». Metoderna för genomförandet blefvo dock nog försiktigare. 1544 införde i Skellefteå en ny kyrkoherde (Andreas Olavi) *communio sub utraque*, som dittills icke förekommit där, och aflägsnade »utan allt buller och förargelse» alla de papistiska ceremonierna, som ända dittills varit hållna.[1] De katoliserande medelvägsmännen Sven af Skara och Jöns af Linköping fingo emellertid 1543—44 afträda från skådeplatsen och ersattes af pålitliga evangeliska män.

Om den Normanska tidens författningsprojekt blefvo helt efemära, så rönte däremot dess kultreformer ett bättre

[1] Handl. rör. Skand. hist., XVII, s. 57.

öde: de blefvo *beståndande utgångspunkter för den följande utvecklingen.* Laur. Petri hade ju från början medverkat i dem; hans insatser få småningom större utrymme, tills han efter Normans död helt får ledningen af den rituella utvecklingen.

Så framträder vid användningen af kultsynpunkten i särskildt skarp relief den egendomligheten i det svenska reformationsverket, att det genomfördes genom en relativt långsam utveckling. Sverige var 1527 moget för Gustaf Wasas djärfva kyrkopolitiska kupp, men det var ännu alldeles icke moget för en religiös nydaning. Hvarken den kloke kyrkopolitiker, som varit med och arrangerat kuppen, Laurentius Andreæ, ej heller den store vägrödjaren för denna religiösa nydaning, Olavus Petri, fingo själfva genomföra densamma; men det var en stor välsignelse för den svenska kyrkan, att den tredje i deras krets och arftagaren af deras ideal, Laurentius Petri, vid sidan af och efter kungens utländske förtroendeman Georg Norman fick en lång verksamhetstid och sålunda kunde blifva den svenske kyrkofader, i hvars verk alla reformationens linjer sammanlöpa och grundvalarna ligga för det kommande tidehvarfvet.

Ett typiskt fall af adelsprivilegiernas raserande under frihetstiden.[1]

AF

HUGO VALENTIN.

I.

Karaktären af adelns sociala ställning under frihetstiden och kontentan af dess privilegier är sammanfattad i orden: tjänster och frälseegendomar. De förra betecknades vid 1723 års riksdag som »det endaste öfrige medlet sig den knappa brödfödan kunna förtiena»,[2] de senare som »ståndets endaste stöd och styrckia»[3] och bägge tillsammans som »vår endaste tillgång af ståndets uprätthållande».[4]

Vid valet af lefnadsbana räknade den unge adelsmannen med alternativen statstjänst, jordbruk eller bådadera, men endast i sällsynta undantagsfall med andra möjligheter. Tidens uppfattning af statsämbetets natur, enligt hvilken detta framstod som ämbetsmannens förvärfvade egendom,[5] bidrog äfven att samordna begreppen frälsegods och tjänst, och hvarje ingrepp i dessa adliga förmånsrättigheter kändes som en kränkning af samma art och som ett inbrott i ståndets äganderätt. Den första frihetstidens privilegietvister resulterade vid 1723 års riksdag i en kompromiss, som dock

---

[1] Om adelsprivilegiernas utveckling i allmänhet och adelsståndets växande ekonomiska och sociala betryck under frihetstiden, se Valentin, Frihetstidens riddarhus, sid. 229—234, akad. afh., Sthlm 1915.

[2] Landshöfding Creutz' mem. ang. civila tjänster. Ridd. och adelns prot., III, sid. 453.

[3] Ridd. o. adelns svar till borgarståndet ang. civila tjänster. A. a., III, sid. 471.

[4] Ridd. o. adelns förbindelseskrift ang. civila tjänster. A. a., III, sid. 462.

[5] »Tiänsterna här i rijket kunna considereras som hvars och ens vählfångne egendom», yttrade t. ex. Gustaf Gyllenborg i ett mem. vid 1726—27 års riksdag. A. a., V, sid. 607.

mera hade karaktären af en modus vivendi än af en verklig lösning af dessa stridsfrågor. I adelsprivilegiernas § 2 lofvade konungen att besätta rådsposterna samt rikets »höga och angelägna embeten» med infödda svenska män af ridderskapet och adeln — en punkt, som väl ej måste, men väl kunde komma att stå i strid med de i regeringsformen och konungaförsäkran formulerade befordringsnormerna. Genom den förut våldsamt omstridda § 27 — den ur agrarisk synpunkt tvifvelsutan betydelsefullaste — medgafs adeln uteslutande rätt att besitta säterier samt ladugårds-, rå och rörs- och veckodagshemman, men samtidigt stipulerades viktiga inskränkningar i detta privilegium. Sålunda medgafs det åt adelns vederlikar, präster och borgare, att äga »et eller annat»[1] frälseströgods- eller utsocknehemman,[2] och ofrälse person, som »medelst goda och nyttige tienster giordt sig af riket och fäderneslandet dertil väl förtient och värdig», kunde genom kunglig dispens erhålla rätt att besitta sådan jord, som eljest förbehållits adeln. Ofrälse, som redan kommit i besittning af sådan, fick behålla denna för sig och arfvingar, men den måste vid eventuell försäljning återgå till adelsståndet. Var sådan jord tilldelad ett bruk och var den en nödvändig förutsättning för dettas lyckliga bestånd, skulle bruksägaren och hans arfvingar ej blifva beröfvade den, också om de voro ofrälse. Äfven kunde personer utom adelsståndet erhålla inteckning och införsel i privilegierad jord, men hvarje frälseman kunde då med ägarens samtycke öfvertaga den ofrälses panträtt till egendomen på samma villkor, som den ofrälse bjudit, oafsedt huru länge denna innehaft densamma.

Dessa tvenne paragrafer i 1723 års adelsprivilegier — den 2:a och den 27:e — betraktades tvifvelsutan som de viktigaste punkterna i denna privilegieurkund. I striden om dessa koncentrerade sig också den skarpa intressemotsatsen mellan adel och ofrälse. Kanske af brist på förutseende, kanske af klokhet, underläto lagstiftarne emellertid

[1] Adelsprivilegierna äro tryckta i och här citerade efter Acta publica hörande till Sveriges fundamental-lag, Sthlm 1755.

[2] Förlikningen mellan adeln och de ofrälse skedde på böndernas bekostnad, »hvilka nu för sina konungska tänktesätt uppoffrades af de andra ofrälse stånden», Malmström, Sveriges polit. historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, I, sid. 371.

att här upprätta regler för sannolikt kommande intressekollisioner emellan stånden; liksom paragrafernas formulering röjer den vid 1723 års riksdag rådande maktpolitiska situationen, så speglar därför äfven den praxis, som utvecklar sig vid deras tillämpning, det alltmer förändrade styrkeförhållandet mellan adel och ofrälse. Men under det att tolkningen af den 2:a paragrafen icke blef föremål för något ingripande från riddarhusets sida och ej heller föranledde någon uppenbar meningsskiljaktighet stånden emellan före den bekanta utnämningsstriden om vicepresidentskapet i Åbo hofrätt strax före och under frihetstidens sista riksdag, sökte frihetstidens adel gång på gång och på olika sätt åstadkomma en ändring med afseende på tillämpningen af § 27 i syfte att hindra dennas utveckling till ett för ståndet alltmer värdelöst privilegium.

Gifvetvis sammanföllo här icke alltid ståndets och den enskilde adelsmannens intresse. Redan vid utfärdandet af 1719 års extremt adelsfavoriserande adelsprivilegier yrkade riksrådet Axel Banér, att adelsman skulle äga rätt att fritt få sälja sin jord äfven till ofrälse, emedan den fattige frälsemannen, som nödgades sälja sin egendom, eljest skulle erhålla ett lägre pris, då antalet köpeberättigade reducerades till endast adelsmän. Riksrådet Klas Bonde genmälde då med en hänvisning till den talrika jordhungriga unga adeln[1] och tillade, att om också den enskilde adelsmannen någon gång komme att lida genom dessa bestämmelser, kunde detta ej rubba den tillbörliga principen, att ofrälse ej finge slå under sig frälsegods. Hans mening delades af rådet,[2] och 1719 års adelsprivilegier kommo också att öfverensstämma härmed.

Då adeln följande år måste afstå från dessa utan att erhålla någon garanti för sin exklusiva rätt till frälsejord och därför medelst en föreningsakt förband sig att ej sälja sådan utom ståndet, ville eller vågade endast öfverdirektör Ehrenpreus opponera sig, andragande samma skäl häremot som förut riksrådet Banér. Men adeln, hvars ståndsmedvetande under riksdagen skärpts genom striderna med de

[1] Valentin, a. a., sid. 44 ff.
[2] Rådsprot. 26 maj 1719. R. A.

ofrälse, förklarade sig nöjd med konventionen »ock sade, at de intet sökia så mycket en particuliers persons som hela ståndets interesse».[1]

Genom 1723 års privilegier upphörde konventionen att gälla. Det skulle då snart visa sig, att hänsynen till ståndets styrka och värdighet ej vägde tungt, då de ofrälses intresse samverkade med enskilda fattiga adelsmäns till att undergräfva adelns ställning som jordägande stånd.

Att den adelsman, som ville afhända sig ägande- eller nyttjanderätten till sin jord, i allmänhet ej ratade det fördelaktigaste anbudet endast därför, att det framställts af en ofrälse, kunde knappast heller vara ägnadt att förvåna. Därtill kom, att det rörliga kapitalets män till stor del icke tillhörde adeln och att dessa under hela frihetstiden och i synnerhet under dess senare del gärna placerade sina penningar i jordegendomar, hvilkas afkastning var relativt oberoende af kursens fluktuationer och af andra växlande villkor, hvarunder frihetstidens merkantila och industriella företag arbetade. Med grämelse måste därför adeln snart bevittna framgången af de ofrälses sträfvanden efter besittning af frälsegods, för hvilka de, som det klagades, vore beredda att gifva »omåtteliga summor».[2] Att en enskild adelsman härigenom gjordes kapitalstarkare kunde icke anses som någon fullgod ersättning för den lidna skadan: frälsegods kommo från adeln i ofrälse händer, och svårigheterna ökades för obesutna adelsmän att för måttligt pris erhålla en frälseegendom.

1756 förklarade Anders Schönberg, att man redan måste anse det som ett underverk, om någon adelsman kunde få köpa frälsejord, som afkastade 2 procent, och han tillade med hänsyftning på de köpkraftiga ofrälse: »Men om ock egendomen skulle endast kasta af sig $^1/_2$ pro cent, fråga de litet efter, som gjärna påkostade ännu mera för at njuta det besynnerliga nöjet at emot lagen besittja en ägendom».[3]

[1] Ridd. och adelns prot, I:9, sid 242.

[2] Riddarhusdeputationens mem. bland Ridd. och adelns prot. 26 okt. 1756. Riddarhusarkivet.

[3] »Tankar om grunden till adlens välmåga i Sverige samt de medel utan hvilka den ej kan vinnas». Upsala universitetsbibliotek, F. 278. Skriften var ämnad som memorial vid 1755—56 års riksdag, men blef ej inlämnad.

II.

En möjlighet att kringgå bestämmelserna i § 27 yppade sig genom hvad där stadgades om förpantning. Den adelsman, som önskade afyttra sin frälsejord till en ofrälse, gjorde det nämligen helt enkelt under sken af en pantsättning.[1] På det att ingen frälseman skulle i öfverensstämmelse med de adliga privilegierna kunna utlösa den nye innehafvaren af godset, utsattes ej sällan i förpantningsbrefvet en penningsumma så stor, att den vida öfversteg egendomens värde. Vidare fordrades ju den rättsliga ägarens, d. ä. adelsmannens, samtycke för en dylik utlösning, hvilket denne naturligtvis vägrade. Eller också skaffade sig den ofrälse en adlig bulvan, som köpte godset i sitt namn för att sedan förpanta det till den verklige köparen, såvida denne ej föredrog att »arrendera» det af dess nominelle ägare. Särskildt begagnade ofrälse män, som ingått adligt gifte, sina adliga släktingars namn för att obegränsadt köpa sig frälsejord, som sedan ofta tillföll deras hustrur och därefter deras barn som arf. Då det nämligen ej framgick af adelsprivilegierna, om de barn, som födts i ett med K. M:ts och vederbörande giftomans samtycke ingånget äktenskap mellan ofrälse man och adlig kvinna, fingo besitta frälsejord, som de ärft af sin moder, tolkades arfsbestämmelserna till de ofrälses fördel, hvarigenom adelsståndet beröfvades en mängd gods. Vid 1755—56 års riksdag förklarade också en deputation, som ståndet tillsatt till liknande missförhållandens bekämpande, att ofrälse personer nu finge besitta frälsejord, »enär de i arf dem tillfallit». — Då det gällde att kringgå det generella förbudet mot bönders ägande af frälsejord, men äfven i andra fall, förfor adelsmannen ofta så, att han afhände sig själfva jordäganderätten till hela sin egendom eller till delar däraf, men förbehöll sig rätten till räntan — något som syntes stå i öfverensstämmelse med tidens kamerala äganderättsbegrepp, som skilde mellan skattemannarätten

[1] J. H. Ramsays memorial, dat. 24 febr. 1756, och de med anledning häraf tillsatta deputerades memorial af 22 mars s. å., bland Expeditionsdeputationens allegater. R. A. Anders Schönbergs cit. »Tankar om adlens välmåga i Sverige etc.» Härpå baserar sig äfven den följande framställningen af sätten att kringgå § 27.

och frälsemannarätten till jord, men synbarligen stod i strid med adelsprivilegiernas anda.[1] Domstolarna sanktionerade emellertid detta tillvägagångssätt, hvilket så till vida skadade adeln mer än förpantandet af privilegierad jord till ofrälse personer, som egendomen i förra fallet ej kunde som pantegods inlösas af hvarje adelsman. Mer tvifvelaktigt var det, om den nye ägaren, som ej ägde rätt att besitta jord under frälsevillkor, lagligen kunde tillerkännas en förmånligare ställning än en kronoskattebonde gemenligen ägde öfver sin jord; hände detta, hade ju adelsmannen faktiskt afstått en del af sin frälsemannarätt, och hvad hindrade då, att frälseskatteräntan nedsattes till en obetydlighet, hvarigenom förbudet att sälja frälsejord gjordes så godt som ineffektivt? Ett dylikt förfaringssätt synes dock ej varit sällsynt.[2] — Äfven bestämmelserna om prästers, borgares och adelns vederlikars rätt att besitta ett eller annat frälseströgods eller utsocknehemman blefvo af domstolarna tolkade på ett sätt, som knappast öfverensstämde med privilegiernas ordalydelse eller anda. Begreppet »et eller annat» visade sig nämligen vara ytterst tänjbart, och det klagades öfver att många, som tillhörde de köpeberättigade kategorierna, ansågo det »böra sträcka sig så vida, som deras lust och lägenhet at kiöpa medgifver».[3] Det lär t. o. m. hafva förekommit, att sådana personer ägt ända till 50 dylika hemman.[4] Detta förhållande främjades genom den tolkning, man gaf ordet »frälseströgods»; enligt Anders Schönberg köptes under detta namn alla frälsehemman fritt af ofrälse män, och de adliga säterierna blefvo härigenom alltmer stympade. De processer, som adelsmän väckte för att med stöd af adelsprivilegiernas § 27 förvärfva eller — oftare — till säteristommen återförvärfva sådan jord, strandade merendels på dessa oklarheter. Här liksom eljest, då det gällde att kringgå förbudet för ofrälse att äga privilegierad jord, har det uppenbarligen varit af betydelse, att domarekåren till öfvervägande del bestod af ofrälse.

[1] Se härom Ekeberg, Om frälseränta, sid. 9, 93, 98, 104—110, 113—114, 126, 149.

[2] Ekeberg, a. a., kap. 2. Louis de Geers mem. bland Ridd. och adelns prot. 26 okt. 1756. Riddarhusarkivet.

[3] H. R. Gyllendahls mem. 1762. Allegater till Ridd. och adelns prot., vol. III. Riddarhusarkivet.

[4] Ridd. o adelns prot., IX, sid. 123.

När en adelsman genom någon rättegång söker gent emot en ofrälse häfda sin rätt till en frälseegendom, heter det i ett memorial från 1765—66 års riksdag,[1] »så händer vid domstolarna gemenligen, at hopetals invänningar först afmatta och förtreta den bördande riddersmannen, och när ändteligen efter mångfaldiga års omgång börde- och lösningsrättigheten blifvit med snart odrägelig kåstnad hufvudsakligen vindicerad, så uppehållas och tryckas detta stånds ledamöter lijka om [ej] ännu värre af husesyns-, förbättrings- och faredagsfrågor, och iag må icke biuda till at beskrifva alla hinterhåll, som efter följa, till thess altsammans stadnar uti ingen ting». Domarne vore outtröttliga i att hitta på undanflykter, »synnerligaste the ofrälse».[2]

Rådet, af hvilket adeln möjligen kunnat hoppas någon hjälp, var ej sinnadt eller ägnadt att uppträda till värn för det adliga ståndsintresset. Den rätt att åt ofrälse meddela adliga jordeförmåner, som tillkom det, kunde det tvärtom nyttjat långt sparsammare, än som skedde, utan att därför hafva kränkt privilegiernas bokstaf eller anda. Overksamt åsåg det, hur adeln i uppenbar strid med privilegiernas anda beröfvades massor af frälsejord och hur ståndets säterier alltmer stympades genom att därunder lydande hemman kommo i ofrälses händer.

Redan år 1756 innehades, enligt Anders Schönberg, omkring 1/20 af allt ypperligt och insockne frälse af ofrälse personer. Frälseströgods och utsocknehemman, hvilka ju under vissa förhållanden fingo förvärfvas af ofrälse, voro naturligtvis då i långt högre grad beröfvade adelsståndet. Enligt ett yttrande, fälldt på riddarhuset tio år senare, visade då »en bedröfvelig ärfarenhet, att vi [d. ä. Ridd. och adeln] mist många säterier och öfver 3 000 frälsehemman, som nu tvärt emot våra privilegiers lydelse innehafves af ofrälse män». Och talaren tillade med hänsyftning på en annan fråga, som vid tillfället var aktuell: »Skulle nu tillika hända oss, att adelige personer blifva uteslutne ifrån prästesysslor och därmed förknippade rättigheter, så finner jag, att souverainiteten hade varit för oss vida bättre, ty då få de 3 öfriga stånden sätta fingren i ögona».[3]

---

[1] N. Ratzwills mem. bland Riddarhusdeputationens allegater. Riddarhusarkivet.

[2] Dylika påståenden förekomma i flera redan citerade memorial.

[3] Ridd. och adelns prot. 2 okt. 1766. Riddarhusarkivet. En på statistiskt material baserad framställning af frälsejordens öfvergång i ofrälse händer samt en undersökning af domstolarnes rättspraxis i dessa frågor har förf. måst underlåta att göra.

III.

Naturligtvis kunde adeln ej overksamt betrakta dessa uppenbara borttolkningar af dess privilegier. Redan af de enskilda besvären vid 1726—27 års riksdag framgår det, att den hade sin uppmärksamhet riktad på flere af dessa missförhållanden.[1] Men först vid riksdagen 1738—39 beslöt adeln såsom stånd att söka åstadkomma en ändring härutinnan. Genom ett medel, som de ofrälse flitigt, men adeln sällan använde i analoga fall, nämligen de allmänna besvären, hoppades man af rådet kunna utverka en fördelaktig förklaring af § 27, hvarefter domarne sedan hade att rätta sig. Man synes t. o. m. hafva hoppats på ett slags reduktion till adelns favör, så vida man ej afsiktligt begärt för mycket i förvissning om de ofrälses vilja och makt att nedpressa fordringarna. I den projekterade besvärspunkten förklarades det nämligen, att adeln allena förbehållen jord genom hvarjehanda förevändningar och i strid mot § 27 kommit i ofrälse händer och att jämväl frälsehemman försåldes till åtskilliga andra än dem, som enligt denna paragraf voro berättigade att äga sådana; därför anhöll Ridd. och adeln, »at hvad härutinnan emot adelige privilegierne kan vara förelupit måtte efter skiedd undersökning blifva rättadt samt de af häradsrätterne utgifne faste-bref för kraftlöse förklaras och hemmanen till fri lösen lämbnas, deräst någon af R. o. A. sig dertill enligit privilegierne skulle angifva, såsom och det kiöpare och säljare i slika mål äfven som uti andra börde- och lösningstvister måge vara skyldige, enär så af dem äskas, med ed bestyrcka, at dem emillan på god tro så är tingat och betalt, som kiöpebrefvet innehåller».[2] Ett förslag väcktes äfven på riddarhuset att äfven tillägga en anhållan om förklaring rörande ofrälses rätt att besitta »et eller annat» frälsehemman. Ståndet beslöt dock att uppskjuta detta, »på det man på en riksdag eij må hafva

---

[1] Adelns i Östergötland besvär § 18 (Ridd. och Ad. prot., V, sid. 683). Adelns i Halland besvär §§ 5 och 9 (a. a., V, sid. 707 f.). Om adelns försök vid 1734 års riksdag att återvinna säterifriheten åt hemman, som mist sådan, se Adelns besvär s. å. § 11 (a. a., VIII, sid. 604 och VII, sid. 530).

[2] Adelns besvär § 2 (a. a., IX, bil. sid. 14 f. Jfr a. a., IX, sid. 153).

för många puncter, hvilcka för de andre stånden icke kunde vara så aldeles behagelige».[1] Icke desto mindre blef utgången snöplig nog: paragrafen måste redan i allmänna besvärsdeputationen ändras till adelns nackdel, och vid behandlingen i stånden bifölls den endast af adeln och prästerna. Därmed var således dess öde afgjort.[2]

Med anledning af hvad som kommit i dagen vid rådsprotokollens granskning hemställde äfven adelns ledamöter af sekreta deputationen vid denna riksdag om ett ingripande från ståndets sida mot det frikostiga sätt, hvarpå rådet beviljat adliga jordeförmåner åt ofrälse personer och deras arfvingar, och en skrifvelse dat. den 3 april 1739 afgick också till följd häraf från adeln till K. M:t med anhållan om tillbörligt beaktande af ståndets intresse vid behandlandet af dylika ansökningar. Rådet beslöt i anledning häraf, att en afskrift alltid skulle vara till hands på rådsbordet och att alltid vid sådana fall föredragande statssekreterare skulle erinra om skrifvelsen ifråga. Men det sistnämnda blef ej verkställdt, och den önskade ändringen af praxis uteblef.[3]

Den nya regimen på riddarhuset och i rådet var tydligen ej mera skickad att värna om adelns rättigheter än den gamla. Särskildt torde det nya rådet varit minst lika obenäget som den störtade mössministären att inskränka sin makt att medelst adliga förmåners utdelande belöna politiska meningsfränder eller förvärfva sig nya anhängare — en makt, som för rådet var af liknande politisk betydelse som rätten att adla för konungen.

Det dröjde ända till riksdagen 1755—56, innan adeln åter ägnade dessa frågor någon allmännare uppmärksamhet.[4]

---

[1] A. a., IX, sid. 123.

[2] A. a., IX, sid. 94. Präst. prot. 11 nov. 1738. Borg. prot. 25 nov. 1738 o. 8 jan. 1739. Bond. prot. 20 jan. 1739. Expeditionsdeputationens prot. 1 juni 1739. Löparen i besvärsdeputationens akter. — Allt i R. A.

[3] Ridd. och adelns prot., XI, s. 295, 317. Rådsprot. 8 maj s. å. Skrifvelsen bland Riksens ständers skrifvelser (inrikes-civila ärenden). R. A.

[4] I ett diktamen till adelns protokoll den 22 nov. 1751 rörande konungaförsäkran påminte Erik Wrangel, »at det til äfventyrs varit angelägit at låta författa et utdrag af adeliga privilegierne och i synnerhet derutinnan påyrcka de puncterne, som betaga ofrälsemän at besittja frälse ägendomar, hvarvid aldeles inga vrängningar, förtydningar och illusioner böra tilstädjas, samt det förbehållet, at til de högre och angelägnare embeten uti riket frälsemän allena böra antagas, hvilket alt med samma skäl och billighet kunnat uti försäkringen vinna rum, som hvad de öfrige stånden utur deras privilegier och resolutionerne uppå deras besvär låtit emot förra vanligheten inflicka». Ridd. och adelns prot., XVIII, sid. 376. Jfr Malmström, Sveriges polit. hist. fr. konung Karl XII:s död . . ., IV, sid. 28, 36.

Tvenne förslag framställdes då, att adeln skulle bilda en »besparingscassa», som skulle användas till återförvärf af frälsegendomar, hvilka sedan skulle bortauktioneras åt mestbjudande adelsmän. Redan de föreslagna sätten att bilda denna fond röja projektens opraktiska karaktär: frivilliga gåfvor, själfbeskattning af löntagare och tvångslån från adliga possessionater till fonden voro medel, som aldrig kunde påräkna bifall af den stora mängden fattiga adelsmän, som redan voro tyngda af allmänna afgifter och nu senast af dryga utbetalningar till den nyinrättade pensionskassan, eller af de många ringare jordägarne, hvilka sannolikt lika litet som de fattiga ämbetsmännen kunde vänta sig något gagn för egen del af förslaget. Men äfven ett bifall därtill skulle väl knappast kunnat skapa medel, som förslogo något vid frälsejords infriande ur ofrälses våld, då dessa gärna öfverbetalade sådana egendomar och därefter ofta försågo dem med nybyggnader och nyodlingar, som alltså af adelsmannen måste inlösas. »Kunna de vid stengator, på kala bergbackar och usla torpställen upresa de präcktigaste byggnader, huru stor melioration lära de då icke använda vid ägendommar, som bättre tåla påkåstnad», yttrade en adelsman, Nils Harald Silfversparre, om de ofrälse, och tillade: »Sådane mål förekommas endast i början, men äro sedan svåre at ändra». Mest afgörande för förslagens förkastande var dock tvifvelsutan fruktan för de andra stånden, hvilka troligen icke skulle finna sig i en dylik förändring af jordbesittningsförhållandena och därför skulle förstå att begagna den rätt att pröfva enskildas klagomål, som tillkom riksens ständer.

Ett annat projekt, väckt af Louis de Geer, gällde försäljningen af frälsejord till skatte. Förslagsställaren förordade en skrifvelse från adeln till K. M:t med bön om skydd mot kränkningar af ståndets privilegier jämte begäran, att all lagfart och fasta, som meddelats eller komme att meddelas å ofrälses köp af skattemannarätt till privilegierad jord, skulle förklaras ogiltig och köparen förpliktigad att återbörda jorden till dess förra innehafvare samt att de domare och ämbetsmän skulle ställas till ansvar, som i strid med privilegierna meddelat lagfart och fasta eller styrkt K. M:t att härutinnan ej upprätthålla dem. Men äfven detta förslag strandade på hänsynen för de ofrälse stånden.

Mera uppmärksamhet väckte ett förslag af öfverstelöjtnant Ramsay. Han vände sig mot metoden att under sken af pantsättning faktiskt om också ej formellt försälja frälsejord till ofrälse. För att hindra annullerandet af adelsmans rätt att lösa till sig sådan egendom, föreslog han strykandet af den punkt i § 27, hvarigenom en dylik åtgärd gjordes beroende af den juridiske ägarens samtycke; denna bestämmelse hade nämligen adeln vid privilegiernas utfärdande kräft som en förmån, hvarföre den nu borde fritt få afsäga sig densamma, då denna visat sig verka i motsatt riktning mot hvad som åsyftats. En adelsman borde således under alla förhållanden äga rätt att utlösa den ofrälse pantinnehafvaren, om han åtoge sig samma villkor, som denne förut betingat sig, och till godsägaren ställde säker borgen, det han vid förvaltandet af egendomen skulle fullgöra alla sina skyldigheter. För att pantesumman ej skulle, som vanligen skedde, sättas högre på papperet än i verkligheten och adelns återlösningsrätt dymedelst försvåras, borde godsägaren och pantinnehafvaren, då frälseman anmälde sig till lösen, förständigas att liksom uti bördstvister under ed förklara, att deras aftal ej inrymde andra villkor, än pantebrefvet angåfve; bruste de åt eden, skulle frälsemannen genast få lösa till sig fastigheten ifråga. Visserligen inskränktes possessionatens fria dispositionsrätt af sin egendom, om han måste mottaga en annan panttagare, än han önskat, men liksom den allmänna lagen genom analoga stadganden på allt sätt sökte bibehålla arfvejord inom släkten, borde frälsejorden bevaras inom adeln och alla frälsemän betraktas som medlemmar af en ätt, hvilka näst efter rätta bördemännen voro berättigade att inlösa till ofrälse förpantadt frälsegods. — Frågan hänsköts till särskilda deputerade. Deras utlåtande röjer, som man kunnat vänta, adelns vanliga och för öfrigt väl motiverade fruktan att göra tolkningen af adelsprivilegierna beroende af de ofrälse stånden. De föreslogo, att adeln genom en föreningsakt skulle förbinda sig att aldrig vid försäljning af privilegierad jord uppträda som ofrälses bulvaner eller förpanta sådan egendom på andra villkor, än pantebrefvet föreskref. Brott häremot skulle straffas med förlust af säte och stämma på riddarhuset, eller, om den felande vore kvinna, med böter till riddarhuskassan.

De deputerade rådde adeln att inskränka sig till dessa åtgärder. Men på riddarhuset ville man ej ens gå så långt, och lika litet som andra förslag rörande tillämpningen af § 27 föranledde detta till någon ståndets åtgärd vid denna riksdag.[1]

Redan under riksdagens första dagar hade rådet emellertid, till synes oberoende af adelns åtgöranden, fattat det oväntade beslutet att inskrida mot de ofrälses föregifna rättighet att under skattemannarätt besitta äfven ypperligt och insockne frälse. Redan den 22 nov. 1754 hade nämligen rådet i anledning af ett revisionsmål — för öfrigt det samma, som inspirerat de Geers omtalade memorial — infordrat hofrätternas utlåtande om huruvida dylikt stode i öfverensstämmelse med de adliga privilegierna och domstolarna således hade rätt att lagfästa sådan handel. Dessa utlåtanden föredrogos i rådet den 30 okt. 1755. Svea hofrätt bejakade den uppstälda frågan: den betraktade ej skatterättigheternas försäljning som ett afhändande af äganderätten till jorden och ansåg hvarje inskränkning i adelsmans dispositionsrätt öfver sin jord såsom stridande mot bestämmelsen i adelsprivilegierna § 25, enligt hvilken frälseman ägde »at giöra sig sit gods och egendom så nyttigt, som han kan». Göta hofrätt åter, med hvilken den i Åbo instämde, förfäktade en motsatt ståndpunkt: skattemannen ägde de väsentligaste förmånerna af egendomen, men ej räntetagaren, hvars ställning närmast motsvarade en kapitalists, som utlånat reda penningar till säker låntagare. Skatterättigheten innefattade också mycket af själfva jordäganderätten; hade också jordägaren betingat sig vissa förmåner, t. ex. jakten eller öfverseendet öfver skogen, ägde dock skatteägaren att fritt och efter godtycke förvalta »the ädlare ägor». Men de adliga privilegierna åsyftade tydligen, att sätesgods förblefve i adelns händer och under dess egen förvaltning och att adeln bebodde sina gods eller åtminstone nyttjade de friheter och rättigheter, som åtföljde dem; detta framginge äfven af § 27:s stadgande, att adelsman ägde att inlösa till ofrälse pantsatt jord, oafsedt hur länge denna innehaft panten. Hof-

[1] Ramsays och de deputerades mem. bland expeditionsdeputationens allegater. R. A. Ridd. och adelns prot. 3 april, 26 okt. 1756. Riddarhusarkivet. Bland protokollen för den 26 okt. finnas öfriga mem. angående § 27.

rätten ansåg därför, att all försäljning af frälsejord under skatte stred mot adelns privilegier. — Rådet måste alltså välja. Det fällde utslaget till förmån för Göta och Åbo hofrätter. Den frälseman, som afsagt sig alla eller de förnämsta fructus dominii af sin jord, som således ej ägde rätt att nyttja den, kontrollera dess förvaltning eller uppsäga en åbo, kunde man ej anse som ägare af jorden. Att försälja någon del af frälsejorden utom ståndet — det var ju vanligt att adeln sålde skattemannarätten till hemman, som lågo på säteriets rå och rör — strede mot adelns privilegier, »enär det hela icke på sådane villkor uplåtas bör». Hofrätterna skulle därför genom ett kungligt bref underrättas härom och åläggas att delgifva underdomarna förbud att meddela uppbud och fasta å dylika köp.

Ett märkligt beslut var därmed fattadt. Dess konsekvenser ej blott med afseende på frälseskatteinstitutets vidare utveckling, utan äfven på adelns ställning som agrarstånd, skulle säkerligen blifvit af utomordentlig betydelse, om det blott satts i verket. Men, ovisst af hvad skäl, fingo hofrätterna aldrig del däraf, och den gamla rättspraxis, som förfäktats af Svea hofrätt, fortsatte alltjämt att tillämpas, adelsståndet till stort afbräck.[1]

Vid riksdagen 1760—62 lyckades adelns medlemmar af sekreta deputationen att vinna de ofrälse ledamöternas medverkan till en anmärkning mot rådet för dess sätt att utdela adliga jordeförmåner till ofrälse personer. De af deputationen uppräknade fallen lämna en god inblick i rådande praxis vid privilegiernas tillämpande. Rådet hade beviljat rätt att besitta adliga gods och säterier åt en teologie doktor »i anseende till dess utrikes erhållna arfskap». En major, som redan erhållit en sådan egendom, hade fått en annan »på grund af godsens omistelighet, det ena för det andra». En »oculist» och hans hustru hade erhållit en sådan egendom, »emedan den förra genom sin vetenskap hulpit många till syn och han jemte hustrun skulle besväras med rubbning och flyttning på sin höga ålderdom». Direktören vid Ostindiska kompaniet Niklas Sahlgren hade beviljats detsamma »i anseende till dess vidsträckta handel, nyttige inrättningar och deruti

[1] Rådsprot. 30 okt. 1755 (justitieärenden). *RA.*

nedlagde anseenlige medel», en handelsman »derföre at han skulle få utöfva sin ut- och inrikes förvärfvade kunskap i landthushållningen samt at å säteriet få anlägga scheferie och spanska får», en landskamrer — och detta skäl var ytterst vanligt under hela frihetstiden, — »för det dess hustru är af adeligit stånd och han å säteriet, hvarå besittningsrätten dem och barn blifvit tillåten, visat nyttige förbättringar», en gymnasiilärare »i anseende dertill, at han tient öfver 30 år vid läroverket, flera gånger varit till biskop föreslagen och äger ett adeligit fruentimmer till ägta». En grosshandlare hade fått rätt att besitta tvenne säterier »i anseende till manufacturvärks anläggande och personel merite genom sin handelsrörelse på utrikes orter», en annan handelsman hade benådats med adliga förmåner »i anseende dertill at han var sinnad gagna det allmänna med åkers upodlade, får- och boskapsskiötsel, nyttiga plantager med mera samt för det han i 21 år drifvit vidsträkt handel». En assessor, som ägde större delen af tvenne bruk, hade fått tillåtelse att till brukens understöd förvärfva besittningsrätten till de säterier, hvarpå dessa bruk lågo, och slutligen hade flera ofrälse fått tillåtelse att besitta frälsejord, som genom arf eller frälse gifte tillfallit dem. — Rådet försökte emellertid försvara sitt beteende: flera af de nämnda supplikanterna vore ståndspersoner och i åtskilliga fall hade landshöfdingen vitsordat vederbörandes lämplighet att uppodla egendomen i fråga, andra hade haft att åberopa sig på särskilda förtjänster uti K. M:ts och kronans tjänst och på en riksgagnande verksamhet som köpmän eller industriidkare, hvarföre fäderneslandet genom rådets afslag på dylika ansökningar »skulle komma i mistning af ansenliga medel, all flit och idoghet förqväfvas samt för det allmänna högst nyttiga uppodlingar, inrättningar och rörelser alldeles inställas...» Adelsprivilegiernas kraf på att den sökande medelst goda och nyttiga tjänster gjort sig väl förtjänt om riket, ansåg rådet uppfylldt i alla de anmärkta fallen, en onekligen märklig uppfattning med hänsyn till den låga samhällsställning, flera af supplikanterna innehade: en var t. ex. kronolänsman, en annan fältväbel. Slutligen androg rådet, att de beviljade rättigheterna i de flesta fallen upphörde med supplikantens eller hans hustrus död. — Sekreta depu-

tationen godkände emellertid ej rådets skäl, utan hemställde till ständerna om en skrifvelse till K. M:t i syfte att för framtiden åstadkomma en mera noggrann granskning af de sökandes meriter i bättre öfverensstämmelse med § 27. Men, som man kunde väntat, lade de ofrälse stånden hinder i vägen för sakens fullföljande: i anledning af deputationens betänkande beslöto prästerna, »att härmed förfares enligt gammal lag», hvilket betydde, att betänkandet lades ad acta, borgarna bordlade det utan att återupptaga frågan, och bönderna underläto helt och hållet att behandla det. Endast adeln biföll deputationens förslag.[1]

Då adeln således ej kunde hoppas på någon de ofrälses medverkan, var ståndet alltså — liksom vid 1738—39 års riksdag — hänvisadt till att hos K. M:t anhålla om att blifva bibehållet vid § 27, en hemställan, som inrycktes i den skrifvelse, riddarhusdirektionen aflät närmast på grund af de ofrälse ståndens beslut rörande adelskapens beviljande.[2] Hvad som där yttrades om privilegiernas undergräfvande genom deras sättande i fleres händer och om sambandet mellan denna trafik och konungens löfte att främja adelns välgång, gällde ju i lika hög grad om konungens sätt att utdela adelskap som rådsregeringens att medgifva adliga förmåner. Rådet lade emellertid skrifvelsen med tydligt ogillande till handlingarne.

Under 1765—66 års riksdag beslöt emellertid sekreta deputationen åter att infordra rådets förklaring öfver några fall, där rådet tillstyrkt ofrälses ansökningar att besitta säterier. Trenne af de citerade fyra fallen kasta en nog så intressant dager öfver tillämpningen af § 27. Direktör Anders Plomgren hade fått rätt att köpa ett säteri »af skäl, att han är adelig vederlike och troman, genom sin vidsträkta handel och rörelse sökt gagna det allmänna samt nedlagt ansenlig kostnad på dess hemman Hufvudstad och emedan detta hemmans ägor med säteriets äro blandade och ligga om hvarandra». Handelsmannen Herman Pettersson och brukspatron Isak Claesson hade beviljats tillåtelse att besitta

[1] Sekreta deputationens anmärkningar vid rådsprotokollet jämte rådets förklaringar. Sekreta deputationens prot. 17 nov. 1761 och betänkande 13 maj 1762. Ad. prot. 17 juni 1762. Riddarhusarkivet. Präst. prot. 19 juni och Borg. prot. 21 juni 1762. R. A.

[2] Valentin, a. a., s. 285.

några säterier och frälseegendomar på grund af att de gagnat riket genom handelsrörelse i stor skala, »publique anläggningar och deras styrsel samt på ett betydande sätt befordradt gevärsafsättningen utrikes, derföre de förut af K. M:t om något nådetecken blifvit försäkrade, samt Claesson i synnerhet vid de 2:ne sist förflutne riksdagar varit riksdagsman och brukad uti rikets angelägnaste och hemligaste ärender». Slutligen hade en bokhållare Eriksson fått rätt att besit a ett visst säteri, »efter det skall vara så ringa och magert, att det ej skall anses för särdeles afsaknad för någon annan än honom, som ganska mycket skulle komma att lida, om han det afträda skulle, då han derå giordt ansenliga och kostsamma förbättringar, hvaraf någon frukt till ersättning ock betalning honom icke så snart kunde tillfalla, och han desutom genom trogna tjenster för nya Ostindiska Compagniet af ihugkomst skall giordt sig värdig, och var så nyttig, att Compagniet icke gerna skulle sakna honom». Deputationen ansåg emellertid, att hvad som i § 27 stadgades om ofrälse, som gjort sig förtjänte om riket, ej borde utsträckas till sådana, »som ei tjent riket annorledes än med en borgerlig näring, hvaraf de sjelfve draga största fördelen och ännu mindre till dem, som icke ens på sådant sätt gagnat det allmänna, utan allenast dermed, att de sig sielf till fromma brukat sin enskildta egendom». De nämnda personerna syntes ej heller deputationen »på något annat eller besynnerligt sätt gjordt sig väl förtiente». Dessutom anmärktes på att, då man i rådet behandlade frågan om sjettepenningsafgift af köpeskillingen för Bollerups gård, som direktören vid Ostindiska kompaniet Niklas Sahlgren tillhandlat sig, ingen gensaga höjts mot att ett så ansenligt säteri jämte underlydande gods skulle komma i ofrälse händer. Sahlgren hade visserligen af konungen erhållit rättighet att besitta säterier, men vore väl denna rätt obegränsad? — Rådet försökte försvara sitt beteende i de olika fallen och förklarade, att då § 27 ej klart angåfve på hvad sätt de ofrälse kunde göra sig förtjänta af adliga jordeförmåner, hade rådet ej velat inskränka dessa meriter till att blott gälla dem, som tillbragt sin tid i publik tjänst, utan hade jämväl i utomordentliga fall velat premiera den, som genom

handel och näringar gagnat det allmänna, »oaktadt det äfven skjedt med hans egen fördel».

Det var tydligt, att de ofrälse mössorna, som behärskade deputationen, ej skulle haft något emot att beifra hattrådets favoriserande af partivänner och dess ekonomiska politik. De kända namnen Anders Plomgren, Isak Claesson, Herman Pettersson och Niklas Sahlgren med deras intima relationer till Ostindiska kompaniet och växelkontoren symboliserade också förträffligt det härskande politiska systemet, som 1765 års riksdag ville krossa. Men de ofrälse medlemmarna, som ej önskade en snäfvare tolkning af § 27 — hvilket blott skulle gagnat adeln — och dessutom ej längre tillhörde oppositionen, utan regeringspartiet, ville ej gå längre än till en ampert motiverad anmärkning vid rådsprotokollet och godtogo rådets förklaring.[1] Den gamle mösschefen borgmästare Cervin hade ej ens velat instämma i den föreslagna remarken, hållande före, »at borgerlige näringar, landsculturen och bruksdriften, när therutinnan nedlägges någon besynnerlig flit och kåstnad til publici förmån och ricktande af kronans cassor äfven så väl förtiena upmuntran och belöning som andra goda och nyttiga tienster för riket». Han ansåg dessutom, att då det tillkom konungen allena att adla, d. ä. låta ofrälse komma i åtnjutande af de adliga privilegiernas hela innehåll, borde detsamma gälla om utdelandet af adliga jordeförmåner, hvilket blott utgjorde en del af dessa privilegier. Han fick dock intet understöd. Säkert skulle också en förändring sådan som den föreslagna allra minst varit adeln till gagn: Adolf Fredriks okritiska frikostighet vid behandlandet af ansökningar om adelskap talade här ett tydligt språk.[2]

Liksom vid slutet af föregående riksdag återstod för adeln blott att genom en ny skrifvelse till K. M:t sökta utverka någon ändring beträffande tolkningen af § 27. Man in-

[1] Enligt anteckningarna i förteckningen öfver sekreta deputationens anmärkningar vid rådsprotokollen i inrikes civila ärenden har deputationen den 6 sept. 1766 godkänt rådets förklaring. Deputationens prot. nämna ingenting härom.

[2] Sekreta deputationens anmärkningar vid rådsprotokollen jämte rådets förklaringar 1765-66. Sekreta deputationens prot. 18 juni 1765. R. A. Om Anders Plomgren, Isak Claesson, Herman Pettersson och Niklas Sahlgren se Malmström, a. a., och Biografiskt Lexikon. Sahlgren hade genom ett öppet kungligt bref 3 mars 1757 tillerkänts rätt att besitta säterier.

skränkte sig emellertid denna gång till en sida däraf: innebörden af orden »et eller annat» frälsehemman, som finge besittas af vissa ofrälse. På förslag af kapten [major?] Ratzwill hemställde ståndet nämligen om utfärdandet af en kunglig förklaring, att därmed skulle förstås »högst tvenne». Rådet ansåg emellertid, att som denna tolkning äfven angick präste- och borgarstånden, frågan måste uppskjutas till ständernas nästa sammankomst — adelns skrifvelse behandlades nämligen i rådet först efter riksdagens slut.[1]

Då adeln vid 1769—70 års riksdag ej fann något synligt resultat af denna skrifvelse, beslöt den på riddarhusdeputationens förslag att förnya framställningen. Det var den enda åtgärd, ståndet vid denna riksdag vidtog för att värna sin ställning som jordägande. Att man dock hade sin uppmärksamhet riktad på de förut öfverklagade metoderna att kringgå bestämmelserna i § 27, därom vittnade de förslag till allmänna besvär, som ståndets deputerade uppsatte, men — betecknande nog — ej vågade framlägga i allmänna besvärsdeputationen; i dessa påträffas så godt som alla de gamla klagomålen och krafven.[2]

Vid frihetstidens sista riksdag beslöt adeln emellertid att inlämna allmänna besvär.[3] Ett förslag att dymedelst utverka en tolkning af orden »et eller annat» frälsehemman såsom liktydiga med högst tre framställdes, men förkastades

[1] Ridd. och adelns prot. 16 okt. 1766. Riddarhusarkivet. Riddarhusdirektionens skrifvelser till K. M:t. Rådsprot. 30 juni 1767. R. A.

[2] Ridd. och adelns prot. 3 febr. 1770. Besvärsprojekten finnas bland allegater till Ridd. och adelns prot. 1771—72, vol. VIII.

[3] Det var Josias Cederhielm, som väckte förslag härom. Gustaf Reuterholm yttrade då om behandlingen af adelns besvär under föregående riksdagar: »Methoden har alltid varit at herrar landshöfdingarne kallat Ridd. och adelns ledamöter af hvar sin province särskillt tillsammans, hvillka sedan valdt tvänne till postulaternes reglerande i sammanträde med andre provincernes deputerade; merendels hafva dessa postulater stadnat uti 4 à 5 puncter, men då de förekommit hos Ridd. och adeln in pleno, hafva de mäst befunnits angå förklaring öfver Ridd. och adelns privilegier. En begjärdt förklaring præsupponerar merendels någon otydlighet; en sådan vill icke Ridd. och adeln gjerna erkänna uti sina privilegier eller underkasta dem de andra ståndens förklaring. Derföre hafva dessa postulater alltid blifvit nedlagde». Reuterholm liksom L. Joh. Göös ville ej, att adeln skulle insätta några medlemmar i allmänna besvärsdeputationen, och den senare uttalade en önskan, att denna deputationen aldrig existerat. Men Cederhielm urgerade sin mening och förklarade sig hellre vilja dömas efter bokstafven »än efter en så kallad lagens esprit». Ridd. och adelns prot. 29 juni 1771, Riddarhusarkivet. Jfr Valentin, a. a., sid. 233—234.

af hänsyn till de ofrälse — rådets svar på adelns skrifvelse hade nämligen ännu ej meddelats ståndet. Samma öde rönte förslagen, att frälsejord ej måtte förpantas på längre tid än femtio år och att förpantningsgifvaren skulle vara skyldig att beediga riktigheten af den i pantebrefvet uppgifna summan. Däremot biföllo ej blott adelns, utan äfven präste- och borgarståndens representanter i allmänna besvärsdeputationen en föreslagen besvärspunkt, att om frälsehemman såldes till skatte med uppgifvande af mindre ränta, än jordeboken innehöll, detta skulle straffas som bedrägeri och uppbud och fasta förvägras. Hade detta beslut blifvit riksdagens, kunde det hafva medfört betänkliga konsekvenser för många af bondeståndet, som betalt skattemannarätten till sina hemman enligt helt andra beräkningsgrunder af frälseräntan. Bönderna i kammare-, ekonomi- och förordningsdeputationen framhöllo också, att som de flesta frälsehemman ej voro försedda med någon jordeboksränta, skulle stadgandet föranleda en mängd oredor och trakasserier, samt att skatterättighetsköpen å frälsehemmanen till största delen skulle försvinna. — Med den adelsfientliga anda, som besjälade de ofrälse vid denna riksdag, kunde adeln knappast hoppas på bifall till besvärspunkten vid ståndens plena. Den hann emellertid ej behandlas där före revolutionen och fick sedan jämte de öfriga ståndens förslag till besvär höra till de många ärenden, som ej medhunnos vid det nu forcerade riksdagsarbetet.[1]

Ett bifall till den föreslagna besvärspunkten hade väl ej nödvändigtvis behöft tillerkännas retroaktiv verkan; farhågan låg emellertid nära till hands och var väl motiverad. Hvad bönderna fruktat blef en verklighet genom 1770- och 1780-talens rättspraxis, hvilken visserligen öfverensstämde med adelsprivilegiernas bokstaf, men bortsåg från att dessa måste »anses hafva varit modifierade, visserligen icke genom uttrycklig lag, men genom en af ingen (?) emotsagd rättssedvänja, som frälsemännen själfva varit med om att tillskapa», och som ej heller kunde genomföras utan ett hänsynslöst ingrepp »i rättigheter af privat natur, hvilka de allmogemän, saken angick, eller deras förfäder en gång redligen betalt och förvärfvat och länge i god

---

[1] Ridd. och adelns prot 4 april 1771 och 22 juli 1772; Allmänna besvärsdeputationens prot. 3 okt. 1771, 11 febr. och 13 mars 1772. — Fersen (Hist. skrifter, utg. af R. M. Klinckowström, III, sid. 70) yttrar om de ofrälses anlopp på adelns företrädesrättigheter: »Man anslog strängen, rörande den fria dispositionen af säteri och frälse och påstod, att alla frälsehemman borde tillhöra bönderna och endast räntan deraf tillhörde adeln.

tro besuttit».[1] Huruvida denna allmänna rättspraxis, som senare skulle afbrytas genom 1789 års statskupp, är att anse som en direkt följd af 1772 års revolution och det mera adelsvänliga regementet, må tills vidare lämnas därhän.

Först efter revolutionen erhöll adeln del af K. M:ts svar på den skrifvelse, som ståndet vid föregående riksdag beslutit och rådet behandlat i mars 1771. Det skedde genom riddarhusutskottets betänkande öfver riddarhusdirektionens riksdagsrelation, hvilket föredrogs och bifölls af riddarhuset i ett ekonomiskt plenum efter riksdagens formella afslutning. K. M:t, d. v. s. den störtade rådsregeringen, hade funnit det »betänkeligit» att utfärda en förklaring öfver § 27 »såsom i sig sjelf nog tydelig och klar», men förklarade sig vid hvarje klagomål öfver missbruk ämna skydda adelns fri- och rättigheter ej mindre än öfriga undersåtars. Riddarhusutskottet rådde adeln att åtnöjas med denna förklaring, då den nu regerande konungens »försäkran och städse hyste faderlige hiertelag för dess trogne undersåtare gifver Ridd. o. adelen i den delen nog säkerhet, och betänkeligit synes vara att i denne omständighet inkomma med förnyad ansökning, sedan så nyligen kinkige frågor om Ridd. och adelns prærogativer blifvit väckte, hvilka hade kunnat föranleda en större privilegiernes rubbning, om de vunnit framgång».[2] — Uttryck för det gamla statsskickets och enkannerligen konungens och rådsregeringens oförmåga att skydda adelsprivilegierna mot de ofrälses expansion, adelns sviktande och alltmer ohållbara maktställning, ståndets räddning tack vare Gustaf III:s revolution och dess förhoppningar på de oförändrade adelsprivilegiernas nya innebörd under den adelsvänlige konungens nya æra trängas så sida vid sida i detta sena aktstycke från frihetstidens sista riksdag.

[1] Ekeberg, a. a., sid. 114—115.
[2] Rådsprot. 18 mars 1771. Ridd. och adelns prot. 11 sept. 1772 och allegater, vol. VII.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Olaf den heliges äfventyr i Mälaren.

En af de episoder i Olaf den heliges saga, som ha ådragit sig den största uppmärksamheten af oss svenskar, har varit berättelsen om Olafs härnadståg till Mälaren och hans märkliga räddning från instängning i detta farvatten (eller viken Skarfven).

Vi känna, hur denna räddning skulle ha gått till. Då det enda utlopp, som sjön, resp. viken, dittills hade, var väl bevakadt af Olof Skötkonungs trupper, kom Olaf undan genom ett nytt, som uppkom antingen genom ett underverk eller därigenom, att han med hjälp af påträngande högvatten skapade en segelbar kanal genom Agnefit. Ytterligare utsmyckningar med uppgifter om stora förluster af svenskt manskap, som med rasande sandbankar invid den nya farleden skulle ha störtat i djupet och omkommit, förhöja intrycket af berättelserna om den ovanliga och uppseendeväckande tilldragelsen.

Åtskillig skarpsinnighet och lärdom ha blifvit använda på försök att vetenskapligt bestämma möjligheten af det omtalade genombrottet samt att närmare ange platsen för detsamma,[1] men sannolikt tycks det vara, att mödan i detta fall måste anses förspilld.

Redan länge har det varit beaktadt af forskningen, att Sigvat Tordarsons bekanta kväde Víkingarvísur, som utgör det äldsta bevarade litterära dokumentet om Olaf den heliges vikingalif, ej innehåller någon som helst uppgift om hans gästning i Mälaren. Det äldsta bevarade meddelandet i den prosaiska litteraturen om saken finnes så sent som i den legendariska Olafssagan.

Finnur Jónsson anger (1901) i »Oldnorsk og oldislandsk Litt.-hist.» (II: 2, s. 614) berättelsen i denna urkund som »et inskud af én, der kendte en fortælling om Olafs ophold i Sverrig, men indsatte den paa et galt sted». Al. Bugge hyser tydligen tvifvel om att berättelsen är tillbörligt grundad, ty han förbigår händelsen

[1] Se G. Nerman i Hist. Tidskr. 1893, s. 257 ff. samt C. G. Styffe i Upl. Fornm.-för. Tidskr. 1894, 3 s. 3 ff. Jmf. F. de Brun, Agnafit och Sotaskär (Sth. 1915), speciellt s. 20—22; äfven föredrag i Antrop. Sällsk. af J. V. Eriksson och O. Lundberg (nov. 1916) synas, att döma efter tidningsreferat, ha berört frågan.

helt och hållet i sin skildring af Olafs bedrifter i »Norges historie» I: 2 (1910). S. Nordal (Om Olaf d. hell. saga [1914], s. 61) antager visserligen som sannolikt, att berättelsen om Olafs Mälarbesök redan hade funnits intagen i den s. k. Ældste saga om Olaf (från tiden 1160—1185), men då äfven denna är af ett så jämförelsevis sent datum, gör ej heller ett dylikt antagande i och för sig i saknad af bättre bevis det tillräckligt sannolikt, att berättelsen grundar sig på autentiska uppgifter.

Tystnaden om Mäleräfventyret i de bevarade partierna af Sigvats dikt kan, såvida detta äfventyr verkligen har ägt rum, endast förklaras genom det antagandet, att en strof i kvädet, hvilken har omtalat tilldragelsen, under tidernas lopp skulle ha råkat i glömska.

Härvid ha vi då att räkna med två alternativer.

Det ena är, att vi med Snorre förlägga tilldragelsen till tiden för Olafs härnadsfärd i Östersjön. Skulle den tänkas i detta sammanhang, så måste Sigvat ha omtalat händelsen i en strof, hvars innehåll har varit sammanfattadt under samma nummer i hans stridskatalog — denna karaktär har ju hans Víkingarvísur — som skildringen i någon af diktens bevarade tre första strofer. Detta antagande strider emellertid mot all sannolikhet. En bedrift af så enastående beskaffenhet hade Sigvat ej kunnat undgå att ge ett särskildt nummer i sin dikt.

Det andra alternativet vore, att händelsen i enlighet med den legendariska sagans framställning skulle ha tilldragit sig senare än de strider, som skalden har skildrat i str. 1—14, och att den därför af honom har varit omtalad i någon af de strofer, som efter all sannolikhet ursprungligen ha funnits mellan de båda stroferna 14 och 15 i de bevarade fragmenten af dikten.

Att ett dylikt omnämnande aldrig har funnits i Víkingarvísur, och att själfva händelsen heller aldrig har ägt rum med Olaf som hjälte, synes emellertid bestyrkt af en annan omständighet.

Vid tiden omkr. 1023 inträffade vid det norska hofvet en tilldragelse, som sedermera ofta blef omtalad. Sigvats systerson, skalden Ottar Svarte, hade ådragit sig konung Olafs onåd och sväfvade med anledning häraf i fara för lifvet. På inrådan af sin morbroder diktade han då en lofsång till konungens ära och lyckades äfven härigenom bli räddad. Detta kväde, Ottars bekanta dikt »Hǫfuðlausn», följer troget Víkingarvísur, när det gäller att omtala Olafs bedrifter före hans uppträdande i Norge. I öfrigt bygger den naturligtvis främst på upplysningar af Sigvat, som var så väl underrättad om den norske konungens öden. Men i fråga just om äfventyren vid besöket i Mälaren hade Ottar, som länge vistats i Sverige vid Olof Skötkonungs hof, naturligtvis, om Olafs uppträdande i de svenska bygderna verkligen hade skett på det sätt, som omförmäles i Snorres och den legendariska sagans framställning om hans gästning i Mälaren, haft tillfälle att höra mycket därom från svenskt håll, och med all säkerhet hade han ej försummat att i sitt lofkväde till konungens ära omtala dennes ärofulla bedrifter i det

mäktiga Sveaväldets hufvudbygd. Men intet som helst omnämnande af dessa innehålles emellertid heller i de bevarade partierna af hans dikt. Det torde också med ganska stor visshet kunna antagas, att det ej heller har innehållits i något af de försvunna. Det måste nämligen betraktas som fullkomligt oantagligt, att bland alla partier af de två här omtalade dikterna, hvilka båda för tiden intill Olafs besittningstagande af Norge behandla precis samma ämne, just de skulle ha fallit i glömska, som skulle ha behandlat den mest egendomliga och väl också mest ärofulla bedrift, som Olaf under hela sitt vikingalif hade utfört, synnerligast som man i Norge tidigt började att samla och troget bevara i minnet alla uppgifter om tilldragelser af den art, att de ansågos kunna förhöja konung Olafs ära.

Vi ha således utan tvifvel full rätt att förvisa berättelserna om de ofvan omtalade händelserna i Mälaren till legendens område, åtminstone för så vidt de berättas om Olaf den helige.

Axel Åkerblom.

Riksrådsutnämningarna i januari 1617.

I en uppsats i Historisk Tidskrift 1893, »Några bidrag till en rådslängd för Gustaf II Adolfs regering», har J. Nordwall påvisat de svårigheter, som ännu för en så sen tid möta vid fastställandet af en till sina data fullt tillförlitlig rådsförteckning.[1] Uppgifterna måste sammanföras från skilda håll och kunna ibland dölja sig på alldeles oväntade ställen; stundom lyckas det öfverhufvud icke att finna någon fullt säker källuppgift. I flertalet fall har Nordwall emellertid kunnat verificera eller korrigera uppgifterna i den gamla Uggla'ska rådslängden; i några är saken måhända fortfarande mindre klar än hvad resultaten af den verkställda granskningen synas ge vid handen.

En dylik oklarhet möter sålunda vid den rådsutnämning, som ägde rum vid början af Örebro riksdag 1617, tidpunkten för en af de stora rådsförnyelserna under Gustaf Adolfs regering. Ugglas rådslängd uppger, att sammanlagdt sex herrar skulle inkallats i rådet vid detta tillfälle, men upptager dem under skilda data: fyra, Claes Horn, Abraham Leijonhufvud, Nils Stiernsköld och Johan Skytte, under den 27 januari, och två, Carl Carlsson Gyllenhielm och Gabriel Bengtsson Oxenstierna, under den 31. Nordwall lägger till dessa ännu en sjunde, Gabriel Gustafsson Oxenstierna — af Uggla upptagen först under den 26 oktober 1618 — och finner det sannolikt, att samtliga utnämnts samma dag, troligen då den 31 januari.

[1] Hist. Tidskrift 1893, s. 175—189.

De källor, som stått granskaren till buds vid kontrolleringen af rådslängdens uppgifter, hafva varit dels ett rådslag af den 23 januari 1617, däri rådet på konungens hemställan föreslår lämpliga nya medlemmar, dels Widekindis berättelse i hans Gustaf Adolfs historia (enligt Nordwall grundad på Örebro riksdagsacta i Riksarkivet), dels slutligen ett kallelsebref i riksregistraturet för den 31 januari.[1] Af dessa upptar rådslaget namnen Abr. Leijonhufvud, Cl. Horn, Gabriel Bengtsson Oxenstierna, Stiernsköld och Skytte, Widekindi samma personer med undantag af Gabriel Bengtsson men därjämte också Gyllenhielm och Gabriel Gustafsson Oxenstierna; registraturets kallelsebref är ställdt till »Her Gabriel Oxenstierna» utan närmare angifvande af hvilken som afses.

Det kan icke utan vidare sägas framgå af dessa källor, att samtliga de sju nämnda herrarne skulle utsetts till riksråd vid ifrågavarande tillfälle.[2] De i rådslaget upptagna torde visserligen få anses säkra, då fyra af dem stödjas af Widekindis berättelse och den femte af registraturets uppgift; det synes nämligen ställdt utom tvifvel, att det är till Gabriel Bengtsson Oxenstierna, som kallelsebrefvet är riktadt.[3] För de bägge namn däremot, som förekomma endast hos Widekindi, torde ytterligare hemul böra sökas. Nordwall finner detta öfverflödigt för Gyllenhielm: man kan »möjligen undra öfver, att han ej blifvit riksråd förr, men att han skulle förbigåtts vid de talrika riksrådsutnämningarna i Örebro 1617, vore så godt som omöjligt; tvenne år därefter blef han ju innehafvare af ett bland de höga riksämbetena». Den ende, om hvilken någon tvekan skulle kunna råda, vore Gabriel Gustafsson, men då denne vid riksdagen i Stockholm 1617 bestämdt angåfves som riksråd, funnes ingen anledning att heller i denna punkt betvifla Widekindis uppgift.[4]

Det finnes emellertid ännu en källa, hvilken icke varit Nordwall tillgänglig, men hvars uppgifter i sin mån kunna kontrollera de tidigare kända. Det är en af pfalzgrefven Johan Casimir egenhändigt nedtecknad berättelse från Örebroriksdagen 1617, en journal af det slag, hvaraf flera äro kända från den närmast föregående tidens riksdagar, med i vissa fall utförliga och detaljerade redogörelser för riksdagens förlopp.[5] Denna berättelse omnämner, huru konungens afsikt varit, efter det ständerna förklarat sig öfver den

[1] Hist. Tidskr. 1893, s. 184 f.

[2] Härvid äfven frånsedt, att såväl rådslaget som Widekindi egentligen omnämna förberedelser till utnämningen, icke själfva utnämningen.

[3] Så äfven enligt Nordwalls mening; Hist. Tidskr. 1893, s. 185. — De fyras kallelse styrkes jämväl däraf, att de i juni 1617 också undertecknat rådslag; Register öfver rådslag i k. Gustaf II Adolfs tid (Meddelanden fr. Sv. Riksarkivet IX). Jfr Nordwall, a. st. not 2, där dock januari felaktigt insmugit sig i stället för juni.

[4] Hist. Tidskr. 1893, s. 185 m. not 2.

[5] Bland Riksdagsjournaler i RA. (Dr E. Naumann har först fäst min uppmärksamhet på denna berättelse.) — Om tidigare riksdagsjournaler se N. Edén, Gustaf Adolfs riksdagsordning (1902), s. 8 f.

framställda riksdagsordningen, att aflämna den första egentliga propositionen måndagen den 27 januari, men att detta uppskjutits till tisdagen, då hertig Johans sändebud ännu icke erhållit nödig »resolution» från sin herre. »Als zuvor», fortsätter därefter berättelsen, »nemlich den Montags, der König resoluir[te] etliche newe Reichs-Räth anzunemmen, welche theils abwesendt ander[stheils] zur stell wahren, Nemlich herr Abraham Erichson, Claus Horn, vndt Johann Schitt, die waren zur stell, vndt Gabriel Bencktsohn Ochsenstern vndt Nilles Sternschieldt wahren abwesendt.» [1]

Det faller i ögonen, att det här är alldeles samma personer som i rådslaget som nämnas. Gyllenhielm och Gabriel Gustafsson Oxenstierna förekomma däremot ej. Då anledning väl knappast föreligger att ifrågasätta denna källas fullt självständiga karaktär, blir detta, på samma gång det bekräftar rådslagets uppgifter, ett ytterligare skäl att misstänka de namn, som endast ha Widekindis auktoritet att åberopa.

I fråga om det ena af dessa, Gabriel Gustafssons, torde man i själfva verket kunna komma längre. Här ligger för det första möjligheten af ett skriffel eller en förväxling med den veterligen till riksråd nämnde Gabriel Bengtsson skäligen nära till hands. Men vidare borde också, *om* Gabriel Gustafsson vid detta tillfälle verkligen inkallats i rådet, med den framskjutna ställning han denna tid intog, den nya titeln någon gång komma till synes i tidens handlingar. Så är emellertid, så vidt jag kunnat finna, icke förhållandet. Nordwalls åberopande af handlingar från den senare riksdagen 1617, i Stockholm, synes bero på något missförstånd. Både vid Örebroriksdagen och Stockholmsriksdagen framträder Gabriel Gustafsson som hertig Johans råd och särskilde representant, hvilken vid erforderliga tillfällen för ordet å sin herres vägnar, vid ingendera däremot som riksråd. [2] Enahanda är förhållandet vid andra tillfällen. Då han på våren 1617 deltager som bisittare i »den furstlige östgötiske hofrätten», är det som »furstlig östgötisk råd» han nämnes, icke som riksråd. [3] Det synes t. o. m. ej alltför djärft att antaga, att just hans ställning som hertig Johans råd, så länge han bibehöll denna post, utgjort ett faktiskt hinder för hans kallelse till riksråd. [4] Med ett dylikt antagande skulle den äldre Ugg-

[1] Handskriften något skadad i ryggen. — Orden »etliche» och »Bencktsohn» skjuta ut i marginalen, hvarför de närmast synas ha karaktären af med löpande hand nedskrifna tillägg.

[2] En »riksdagsmatrikel» för Stockholmsriksdagen — »Förteknelse och nampn opå hela Swerigis Rijkes Rådh, Ridderskap och Adell... som hijt till denne... tillstundande Rijkzdagh förskrifne ähre», daterad d. 7 aug. 1617 — upptar visserligen bland riksråden »H: Gabriell Oxenstiärna», men detta måste rimligen afse Gabriel Bengtsson. Samtliga medlemmar af rådet äro nämligen, så vidt man kan se, här upptagna; det enda undantaget — utom Gyllenhielm, hvarom nedan — skulle eljest, för så vidt anteckningen afsåge Gabriel Gustafsson, vara — Gabriel Bengtsson Oxenstierna. Riksdagsacta, RA.

[3] Protokoll från denna »hofrätt» af d. 9 april 1617 bland de Hallenbergska papperen i Uppsala univ.-bibl. (sign. E. 369).

[4] Antagandet bevisas väl icke, men vinner ett visst stöd af den diskus-

la'ska uppgiften om tiden för hans riksrådsutnämning stå i god öfverensstämmelse. Hertig Johan dog den 3 mars 1618 och begrofs först några månader senare (den 3 juni); på hösten samma år möter man första gången en otvifvelaktig uppgift om Gabriel Gustafssons medlemskap af rådet. Det är i hans fullmakt som ståthållare öfver Stockholms och Uppsala slott och län af den 26 oktober 1618, däri han undfår titeln »vår troo man och råd»; ingenting synes heller strida mot, att det är först i samband med denna utnämning som rådskallelsen skett.[1]

För sannolikheten af att Gabriel Gustafsson Oxenstierna *icke* vid samma tillfälle som de öfriga herrarne intagits i rådet talar äfven hans plats i detta. Han undertecknar rådslagen *efter* samtliga de i januari 1617 utnämnde, äfven efter Johan Skytte. Det synes icke rimligt att antaga, trots de år som skilde i ålder,[2] att om han verkligen intagits i rådet på samma gång som denne, han — och han ensam — skulle satts efter den lågbördige borgmästarsonen.[3] Skyttes upphöjelse till riksråd var nog märklig i och för sig; att han därjämte skulle framträdt före medlemmen af en af Sveriges mest lysande ätter, rikskanslerens broder och hertig Johans

sion, som vid Örebroriksdagen efter riksdagsordningens framläggande (28 jan.) uppstod angående arffurstarnes tjänare, »om dem icke skulle något visst ställe tilldelas». Såväl änkedrottning Kristina å hertig Karl Filips vägnar som hertig Johans sändebud yrkade på en särskild plats för dem som voro uti arffurstarnes »rådh eller förnämbste embethe»; om så icke skedde, skulle med tiden följa, att arffurstarne icke skulle få några »myndige tjänare», då dessa, »effter som verdhen nu ähr» helst skulle vilja vara »der de bäst och högast blifve achtade». »Och ändoch de Östgötiske commissarier dette icke så högdt drifva kunde som de gerna ville, för dädh att de vohre siälf af H. F. N:de Hertigh Johans rådh, att K. M:t icke skulle tänkia att de giorde dedh för dehras eigne personers skuldh, så skiute de det deste mehre till H:s M:t Drotninghen, hvilken giordhe sin flijtt der om, bådhe siälf muntheligen hoos Hans K. M:t, såssom och genom sine tiänare...» Konungen var emellertid på denna punkt trots alla föreställningar obeveklig: »dädh kunne hoos H. K. M:t inthet nåhs». Acta och handlingar, Riksdagsacta, RA.

[1] Fullmakten i riksregistraturet under nämnda dag. — En passus i ett bref från Didrik von Falkenberg till pfalzgrefven Johan Casimir af d. 18 aug. 1618, citeradt af P. Sondén i Johan Skytte och Oxenstiernorna (Hist. Tidskr. 1900, s. 118, n. 4) kan *möjligen* syfta på den förestående riksrådsutnämningen. Det heter här, att Gabriel Oxenstierna förmenades skola komma i den nyligen aflidne Henrik Horns ställe, »welches Johan Schütten umb ehre etwas (wie ihm dan woll zu gönnen) ruiniren möchte». Det är åtminstone ej kändt, att de bägge antagonisterna skulle konkurrerat om någon bestämd ämbetspost efter Horn. På rådsvärdigheten skulle dock yttrandet passa in egentligen endast under den förutsättning, att den nyutnämnde kunde tänkas komma att placeras före sin äldre kollega — en tanke som i förstone visserligen icke torde varit Oxenstierna alldeles främmande (jfr hans yttrande i rådet d. 4 nov. 1635, Sv. riksr. prot., V, s. 270).

[2] Jfr Sondén, a. a., s. 118.

[3] Samtliga öfriga samtidigt intagna — här bortsedt från Gyllenhielm — voro också yngre än Skytte, och mellan Gabriel Gustafsson och hans före Skytte ställde släkting Gabriel Bengtsson skilde endast ett år. Skytte var nämligen född 1577, Horn, Leijonhufvud och Stiernsköld 1583, Gabriel Bengtsson 1586 och Gabriel Gustafsson 1587.

kansler och råd, är alltför osannolikt. Det yttrande från långt senare tid (1635) af Gabriel Oxenstierna, då riksdrots, då denne säger sig »hafva måst stiga neder om Her Schytte»,[1] behöfver gifvetvis icke syfta på eller förutsätta ett samtidigt intagande i rådet. Tvärtom passar det vida bättre in äfven på den då föreliggande situationen, om Gabriel Gustafsson tänkes senare än Skytte ha nått värdigheten. Äfven i detta fall kunde nog den — då naturliga — placeringen kännas som ett »nederstigande».[2]

Hvad Gyllenhielm beträffar är saken vanskligare. Den anmärkning Nordwall fäller om honom[3] förefaller riktig, men något positivt bevis för att han vid samma tillfälle som de öfriga intagits i rådet föreligger såvidt bekant icke. I de talrika bref, som från de närmaste åren finnas bevarade till honom i riksregistraturet, förekommer rådstiteln ingenstädes. Ej heller lämna här bevarade rådslag någon ledning för ordningen. Gyllenhielm har veterligen icke undertecknat något rådslag, innan han som riksamiral intog platsen bland rådets främste medlemmar, de höga riksämbetsmännen; som ståthållare i Ingermanland var han också nästan hela tiden fjärran från riksstyrelsens medelpunkt. Ej alldeles otänkbart skulle vara, att något formellt intagande i rådet aldrig skett, utan att Gyllenhielm först i och med sin kallelse till en af de höga ämbetsposterna blifvit medlem af detta.[4] Naturligt synes i alla händelser, att om han verkligen kallats till riksråd i januari 1617, han borde erhållit främsta platsen bland de då kallade, icke en af de sista.

Frågan om Gyllenhielm vid Örebroriksdagen inkallats i rådet eller ej låter sig sålunda med stöd af nu kända källor knappast afgörande besvara, om man också måhända närmast känner sig benägen att ställa sig tviflande mot den häfdvunna uppgiften.[5] Däremot torde

[1] Rådsprot. d. 4 nov. 1635 (Sv. riksr. prot., V, s. 270). Jfr Sondén, a. a., s. 118, n. 4.

[2] Yttrandet framkommer vid en diskussion om den bristande riksrådsbesättningen i hofrätten; bland dem, mot hvilka anmärkning gjordes att de icke ville »pertinera till dedt collegium», var också Per Brahe, och riksmarsken, Jakob de la Gardie, ger som förklaring 'in secreto' det meddelandet, att det förtröte denne, »det Her Matthias Soop skall vara hans superior, der doch Grefve Peder är af andre qvaliteter och Soopen vill lijckväll haffva högsta votum». Soops 'superioritet' åter härledde sig naturligen däraf, att han redan 1627 inkallats i rådet, under det Per Brahes utnämning kommit först tre år senare. — Gabriel Oxenstierna fick härvid tillfälle att 'allegera' hvad Gustaf Adolf i motsvarande fall sagt till honom, nämligen att »dedt [hvilken plats man intar] ähr intet så stort att achta, som hvadh consilia een han giffva».

[3] Se ofvan s. 38.

[4] Ett slags anledning härtill skulle då vara att söka däri, att Gyllenhielm under den tid, då rådsvärdigheten eljest borde fallit honom till, befann sig i krigsfångenskap — såvida det ej helt enkelt får tänkas, att hans börd lagt hinder i vägen för hans intagande i rådet i vanlig ordning.

[5] Anmärkningsvärdt är, att den ofvannämnda matrikeln från Stockholmsriksdagen 1617 ej heller har Gyllenhielms namn bland riksråden. Då eljest ingen lucka finnes i längden, är det onekligen egendomligt, att just de båda namn saknas, om hvilkas medlemskap af rådet vid denna tid man

det få anses visst, att Gabriel Gustafsson Oxenstierna *icke* befunnit sig bland de vid detta tillfälle utnämnde. Fullt säkra åter äro endast de fem öfriga, i rådslaget och i Johan Casimirs berättelse nämnda, Leijonhufvud, Horn, Stiernsköld, Gabriel Bengtsson Oxenstierna och Skytte. —

En särskild uppmärksamhet har i litteraturen ofta fästs vid Skyttes kallelse, och det har framhållits, huru hans intagande i rådet beledsagats af en ovanlig högtidlighet, eller som det hos Hallenberg heter, huru konungen bland de nya rådsherrarne »i synnerhet beviste Johan Skytte en utmärkt heder»; dagen efter själfva utnämningen har han låtit inkalla denne i rådet och till honom hållit ett nådigt tal, etc.[1] Det är naturligtvis mycket möjligt, att Gustaf Adolf i sin hälsning gifvit ett särskildt erkännande åt Skyttes förtjänster, liksom också ganska antagligt, att denne i sitt svar visat prof på mer än vanlig vältalighet, men huruvida högtidligheten haft den exceptionella karaktär man gärna tillagt den, torde dock möjligen kunna ifrågasättas. Vi känna visserligen icke någon direkt motsvarighet från föregående tid — Örebroriksdagen är öfverhufvud den första, från hvilken vi hafva bevarade underrättelser om konungens personliga presidium i rådet — men under den följande tiden äro liknande hälsningar ej alldeles sällsynta. Men äfven om en ny form i förhållandet mellan konung och råd vid detta tillfälle skulle inaugurerats, är det dock i och för sig ägnadt att tilldraga sig uppmärksamheten, att konungen skulle hedrat endast en af de nyvalde herrarne med särskild hälsning, då likväl åtminstone tre af dem voro vid tillfället närvarande.[2] Det är ur denna synpunkt ej alldeles utan intresse att känna, att den häfdvunna uppgiften, hvars förste målsman i litteraturen är Widekindi, ytterst återgår på en berättelse af Johan Skytte själf.[3] För Skytte åter var det naturligt, att hans egen upphöjelse skulle stå som det centrala momentet i rådskallelsen — t. o. m. så, att han ej ens omnämner, hvilka hans kolleger voro. Bland dem som funnos närvarande i rådet, då han inkallades, nämner han emellertid äfven Claes Horn, och det är därför möjligt, att denne — och väl då också den andre vid riksdagen närvarande nyutnämnde rådsherren, Abraham Leijonhufvud — tagit själfva inträdet tidigare än Skytte. Huruvida i sådant fall äfven de vid sitt inträde fått mottaga en särskild hälsning, därom finnes intet skriftligt vittnesbörd bevaradt.

---

endast äger ganska tvifvelaktiga uppgifter — Gyllenhielms och Gabriel [Gustafsson] Oxenstiernas.

[1] Hallenberg, K. Gustaf II Adolfs historia, IV, s. 558.

[2] Jfr Johan Casimirs berättelse, ofvan.

[3] Widekindi, Gustaff Adolphs historia, s. 365. — Skytte har i likhet med Johan Casimir efterlämnat en utförlig egenhändig journal öfver riksdagen, hvars original nu finnes i arkivet på Esplunda (tidigare i Skytteanska arkivet i Uppsala och därefter i Depositio Skytteana på Uppsala landsarkiv); en delvis rätt ofullständig afskrift finnes bland Riksdagsacta i RA. — Öfverensstämmelsen mellan Widekindis berättelse och Skyttes journal är ögonskenlig.

Den högtidliga hälsningsscenen förlägger Skytte i sin berättelse till den 28 januari. Dagen förut hade själfva afgörandet skett i rådet, där rådsherrarne i konungens närvaro fått afgifva sina vota. Af den i det föregående citerade punkten ur Johan Casimirs journal framgår, att äfven denne hänför rådskallelsen till den 27. I själfva verket torde också detta datum böra tillerkännas företrädet framför det af Nordwall antagna, den 31. Den enda källa, som visar hän på detta senare, är riksregistraturets kallelsebref. Detta kan dock ha råkat införas under senare datum; eljest finnes också möjligheten, att brefven till de frånvarande utgått först någon dag efter det själfva intagandet i rådet af de närvarande försiggått. Någon inverkan på den inbördes ordningen de nykreerade rådsherrarne emellan har emellertid detta i dylikt fall icke medfört.

A. B. Carlsson.

Ett representationsförslag för adeln från början af frihetstiden.

Utom de tvenne förut i litteraturen behandlade förslagen om representation per deputatos för adeln, hvilka framlades vid 1723 års riksdag i sammanhang med diskussionen om den blifvande riksdagsordningen, finnes ännu ett samtida förslag, som hittills varit okändt. Det ingick i de enskilda besvär, Västergötlands adel inlämnade vid denna riksdag men sedan återtogo, hvarför dessa ej i likhet med de andra provinsbesvären finnas bevarade bland Riksdagsacta.[1] Det nämnda förslaget däremot finnes som ett särskildt memorial bland expeditionsdeputationens handlingar rörande privilegier och besvär (Utskottshandlingar 1723 : 58, R. A.). Att det inlämnades som sådant berodde tydligen därpå, att riksdagsordningen vid denna tidpunkt förehades hos adeln; föregående dag (d. 9 juli) hade de tre nämnda förslagen varit under debatt.[2] På detta sätt ville nu västgötska adeln gifva ytterligare eftertryck åt de gemensamma önskemålen, redan innan deras enskilda besvärspunkter kommo före. Af adelns protokoll framgår ej, om memorialet någonsin förehades i ståndet. Att det sedan kommit bland expeditionsdeputationens besvärshandlingar förefaller något egendomligt. — Själfva förslaget står i nära öfverensstämmelse med skånska adelns bekanta konvention i Helsingborg 1719. Att man haft polska förebilder är mycket troligt, Tisensten, som undertecknat detsamma, deltog som officer i Karl XII:s fältåg.[3] Af intresse är slutligen

[1] Sv. Riksdagsakter, 2:a serien, I, s. 686.
[2] Ridd. och adelns prot. fr. o. m. 1719, II, s. 387.
[3] Anrep, Sv. Adelns ättartaflor, IV, s. 389.

äfven att se, att han själf anger sig som provinsdeputerad, ett ytterligare exempel på den faktiska förekomsten af sådana hos adeln under denna tid. Förslaget har följande lydelse:

Uthi Wästgiöthe Scaraborgs Province — Besvär är högeläfl[a]: Ridderskapet och Adlen vÿrdsamskyldigt understält, att jemväl för aflägsenheten, så som andre slijke välbestälte Rijken, Adlen hålla sine handtdagar minstone åhret för Rijksdagen (om icke åhrligen) att då öf[v]: lägga hvarjehanda angelägenheter, Landets nytta och välfärd öfverväga, dess skada och fördärf (med hvarjehanda oricktigheter) förety och förekomma, visse och behaglige Fullmäcktige och Deputerade, till rijksdagen uthsij, befullmäcktiga och affärda, hvilket noga efftersinnade viktiga ansökande, mindre intet till Publici ahnsenliga förmåhner i alla måhl, än äfven Ridderskapets ech Adlens märkelige prärogativer, så litet här i rijket som annorstädes, synes uthesättias kunna, utan i Riksdags-Ordningen oumgängelig[n]: fastställas.

Stockholm den: 10 Juli A[no]: 1723.

Som Province-Deputerad och jemvä̈l för mig sielf Lars Tisensten.

Walfrid Enblom.

Underrättelser.

Herman Lundström †. Med domprosten Anders Herman Lundström, död den 17 februari efter långvarigt lidande, förlorade den kyrkohistoriska forskningen i vårt land en af sina främsta märkesmän. Född 1858 aflade han 1881 filosofie och 1888 teologie kandidatexamen. Efter att under några år ha ägnat sig åt församlingstjänsten blef han 1893 docent i kyrkohistoria och efterträdde 1898 Sundelin såsom professor i detta ämne. 1909 utnämndes L. till förste teologie professor och domprost. Sitt vetenskapliga anseende grundlade han genom den lärda afhandlingen om *Laurentius Paulinus Gothus, hans lif och verksamhet* (1893, 1898). Af hans öfriga produktion äro, utom en mängd tidskriftsuppsatser, att framhålla *Bidrag till svenska kyrkans historia ur inrikes arkiv* (i denna tidskrift 1894, 1897), *Undersökningar och aktstycken, bidrag till svenska kyrkans historia* (1898), *Magister de Hussinetz Historia gestorum Christi* (s. å.) samt en samling *Skisser och kritiker* (1903). Hans sist utgifna arbete var en lefnadsteckning öfver ärkebiskop Ekman. Äfven som urkundsutgifvare — han ägde en ovanligt ingående kännedom om det kyrko-

historiska materialet i våra arkiv — har L. utöfvat en omfattande verksamhet. Han har sålunda bl. a. utgifvit Laurentius Petris »Oeconomia christiana» och »Quæstiones aliquot circa magistratum» (1897, 1898), Johannes Rudbeckius' Kyrkiostadga för Vesterås stift (1900), Erik Dahlbergs dagbok (1912) samt påbörjat den omfattande samlingen »Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång», hvars första serie, omfattande akterna från ärkestiftet, föreligger afslutad (1903—1908); af den andra serien, Strängnäs stift, ha utkommit tre häften (1909—1911). År 1900 påbörjade L. utgifvandet af Kyrkohistorisk årsskrift, den kyrkohistoriska forskningens organ i vårt land, och har redigerat dess hittills utkomna sexton årgångar, liksom en mängd där intagna undersökningar och urkundsaftryck härröra från hans flitiga hand. Icke blott genom egna forskningar till den svenska kyrkans historia utan äfven genom sin lärareverksamhet har han gjort en mycket betydelsefull insats i den svenska kyrkohistoriska forskningens utveckling, särskildt genom ett energiskt häfdande af krafvet på modern historisk metod. Flertalet af våra främsta nu lefvande forskare på området ha hos honom vunnit sin utbildning.

— Den 2 jan. detta år afled i Stockholm registratorn i riksarkivet Carl Gustaf Edelstam. Född den 18 juni 1868, aflade han 1886 studentexamen i Kalmar, 1897 jur.-kand.-examen i Uppsala och inskrefs 1902 i riksarkivet, där han 1909 utnämndes till innehafvare af den nyinrättade registratorsbefattningen. Jämte några bidrag i Personhistorisk Tidskrift publicerade han i förra häftet af Historisk Tidskrift *Regeringsformen 1809. Anders af Håkansons första utkast*, som han lyckats identifiera i en af riksarkivets samlingar. Han hade dessutom i uppdrag att fortsätta utgifningen af Ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll under frihetstiden, hvaraf han vid sin död medhunnit åtskilliga förarbeten rörande den viktiga och på grund af materialets beskaffenhet svårbearbetade riksdagen 1755—56. Personligen efterlämnar han minnet af en mer än vanligt pålitlig, försynt och finkänslig man.

(*H. B—n.*)

— Den 17 februari afled den berömde danske filologen och folkloristen Axel Olrik. Född 1864 blef han 1887 filolos. kandidat, 1892 filosofie doktor och fem år senare docent. 1913 utnämndes han till professor i dansk folkloristik. Redan vid 21 års ålder förvärfvade han universitetets guldmedalj genom en afhandling om Eddasångernas ursprung. Hans gradualafhandling behandlade källorna till Saxos historia och utgör ett synnerligen betydelsefullt bidrag till Danmarks historiografiska litteratur. Han fortsatte utgifningen af Grundtvigs stora folkvisesamling genom tre volymer *Danske Ridderviser* (1895—1908), och har publicerat en rad betydelsefulla arbeten: *Om Ragnarok* (1902), *Nordisk Aandsliv i Vikingetiden* (1907) och *Danmarks Heltedigtning* (2 bd. 1908, 1910). På det folkloristiska området har O. utöfvat en mycket omfattande och betydelsefull verksamhet genom grundandet af tidskriften »Dania», senare »Danske Studier»,

genom stiftandet af föreningen »Danske Folkeminder» och grundandet af »Dansk Folkemindesamling» och genom en mängd afhandlingar. Såsom forskare förenade han en sträng historisk och filologisk skolning med stort skarpsinne och en mindre vanlig idérikedom och vetenskaplig fantasi.

— Med Ernst Sars' död, den 27 jan. i den höga åldern af 81 år, har den norska häfdaforskningen förlorat sin nestor. Född 1835 och son till den berömde zoologen Michael Sars, blef S. 1853 student, 1870 universitetsstipendiat och erhöll 1874 en personlig professur i historia. Redan 1856 hade han vunnit kronprinsens guldmedalj för en skrift om Kalmarunionens uppkomst. Därpå följde under åren 1858—65 en framställning af *Norge under Foreningen med Danmark*, där han framlade den grunduppfattning af sitt lands historia, som fick sin konsekventast genomförda utformning i hans hufvudarbete *Udsigt over den norske Historie* (4 bd., 1873—1891). I detta arbete, som haft ett utomordentligt inflytande på norskt tänkesätt, gör Sars — i motsats till den skandinavistiskt påverkade historieskrifningen — gällande, att den nationella utvecklingen i Norge oafbrutet fortgått under föreningen med Danmark och med naturnödvändighet ledde till frigörelsen 1814. Såsom fortsättning på sitt hufvudarbete utgaf S. under åren 1899—1904 såsom bilaga till Verdens Gang en teckning af *Norges politiske historie 1815—1885.* Till väsentlig del har densamma inarbetats i den öfversikt öfver tidsskedet 1814—1884, som S. lämnat till sammelverket »Norges Historie framstillet for det norske Folk» (bd. VI: 1, 1913); han har för detsamma äfven skildrat de båda sista årtiondena af unionstidens historia (bd. VI: 2, 1909). Ibland S:s öfriga arbeten märkes f. ö. *Historisk Indledning til Grundloven* (1882), som framkallade en rad kritiska motskrifter, bl. a. af N. Höjer i denna tidskrift. I sin historiska uppfattning är Sars starkt påverkad af Comtes och Spencers evolutionistiska teorier liksom äfven af tidens nationellt demokratiska sträfvanden. Hans styrka som historiker ligger icke på källforskningens och källkritikens område, utan i hans förmåga af historisk konstruktion och konstnärlig formgifning. Sars deltog med ifver i de politiska dagsstriderna, och det är ingen orättvisa att säga, att hans historiska arbeten ingalunda alltid fullföljt enbart vetenskapliga syften. De ha haft den största betydelse ej mindre för den inre politiska utvecklingen i Norge under 1800-talets senare hälft, än äfven för den norska unionspolitiken under årtiondena närmast före unionsupplösningen.

— Den öfversikt af innehållet i *Personhistorisk tidskrift*, som lämnades i denna tidskrift 1915 (s. 194 f.), afslutades med dubbelhäftet 2—3 för nämnda år. Det historiskt mest gifvande bidraget i sista häftet för 1915 är Bertil Boëthius' *Anteckningar om Johan Adler-Salvius' släktförhållanden och studier.* Jämte några ur akterna i en process mellan Salvius' änka och släktingar hämtade

upplysningar om hans släkt gifves här en framställning af hans utländska studieresor, belysande både för tidens sedvänjor och för Salvius' planer för sin framtid, bl. a. antydda i hans öfvergång från medicinska till juridiska studier. Bland andra källor har förf. användt några bref från Salvius till Axel Oxenstierna, hvilka aftryckas såväl i sin latinska affattning som i öfversättning. Tidskriftens redaktör C. M. Stenbock skildrar i en uppsats med titeln »*En klagelig dag*» dels den psaltare, som Gustaf Baner skänkte sin dotter Margareta, innan han fördes till afrättsplatsen i Linköping 1600, jämte däri befintliga anteckningar, dels en likaledes med anteckningar försedd psalmbok, ursprungligen tillhörig Sten Eriksson Leijonhufvud, hvilken han anser möjligen också ha varit i Gustaf Baners ägo. — I årgången 1916 upptages dubbelhäftet 1—2 helt och hållet af *Namnlistor öfver officerskårerna vid svenska s. k. männingsregementen till häst och ståndsdragoner under nordiska kriget*, utgifna af V. Hamilton, C. H. Kreüger och E. Leijonhufvud (138 sid.). Fullständigheten skulle gifvetvis ha kunnat ökas, om icke utgifvarne, såsom de själfva meddela, af tidsskäl hufvudsakligen begränsat sig till krigsarkivets samlingar, men dess rika material är omsorgsfullt genomgånget för förteckningen, och vid det intensiva arbete på Karl XII:s-historiens område, som för närvarande pågår, äro säkerligen många tacksamma att redan nu ha fått den tillgänglig. Häftet 3 innehåller först en runologisk-genealogisk uppsats *Omkring Sigurdsstenarna* af S. H. Adlersparre. Gottfrid Carlsson aftrycker *Ett bref om Barbro Stigsdotter*, hvari hennes fader, silfverbergsfogden Stig Hansson, artigt afböjer ett genom Svante Sture framfördt frieri för hans sven Bengt Erikssons (sedermera afrättad i Stockholms blodbad) räkning. Slutligen meddelar Severin Bergh åtskilliga målande och roande drag *Ur Anders Anton von Stiernmans brefväxling*, särskildt ur hans korrespondens med Minervas flitige dyrkare prosten Henrik Jakob Sivers, men också berörande hans litterära förbindelser med åtskilliga andra in- och utländska lärde. Hufvuddelen af häftet 4 utgöres af *Karolinska anekdoter från frihetstiden*, utgifna af Helge Almquist. Studenten Andreas Browallius (död vid unga år 1740), hvilken under några år på 1730-talet vistades i landshöfding Nils Reuterholms hem i Falun, hade för vana att på aftnarna i sin dagbok uppteckna de samtal, han under dagen hört. Utgifvaren har haft den goda idén att ur detta ymniga material sammanplocka en del anekdoter och skildringar från Karl XI:s och Karl XII:s tid, hufvudsakligen härstammande från Reuterholm själf. De röra de båda konungarne och åtskilliga personer i deras omgifning, förhållandena i Sachsen under svenskarnas uppehåll där 1706—07, i Ryssland etc. Bland andra bidrag i häftet må nämnas slottsapotekaren Lucas Uphalls berättelse rörande *Gustaf Vasa på lit de parade och hans griftefärd*, aftryckt af C. M. Stenbock, samt ett meddelande af Reinh. Stenbock om *Trenne porträtt af Magnus Stenbock*, det

ena ett ungdomsporträtt från hans nederländska krigstjänsttid (1689), det andra ett självporträtt måladt under fängelsetiden (1715).

(*H. B—n.*)

— Ur Statsvetenskaplig Tidskrifts första häfte för året är att anteckna en kort uppsats af P. O. Gränström om *Kompromissen i 1809—10 års författning angående de högsta regementsorganens tillträde till riksdagens förhandlingar.* På grundval af en redogörelse för diskussionerna vid tillkomsten af vederbörande grundlagsrum (RO § 41) gör författaren gällande, att såväl den ordning som tillkom som de uppfattningar, som dessförinnan bröto sig mot hvarandra, icke utgingo från någon teoretiker, vare sig Montesquieu eller någon annan, utan bottnade i rent svenska förhållanden och åskådningssätt: det renodladt juridiska sättet att se på författningsfrågor, som upptränats under frihetstiden, och vissa erfarenheter från den gustavianska tidens riksdagar.

— Ur den första årgången af *Svensk lösen*, »tidning för nationell politik», äro att anteckna åtskilliga uppsatser af historiskt intresse. Främst bland dessa må nämnas den briljanta essay'n »Det lefvande fäderneslandet» (N:o 4), ett tvärsnitt genom fransk häfdateckning och patriotism och svensk. Intressanta bidrag till svensk utrikespolitisk opinions historia lämna uppsatserna »Tyskland inom svensk opinion under 1870 års krig» (N:o 11, 12) och »Nutidshistoriska paralleller. Aftonbladet och Dagens Nyheter för sextio och femtio år sedan» (N:o 25). Åt Ålandsproblemets genesis har ägnats en särskild artikelserie, »Åland år 1809», årgångens längsta, hvilken, väsentligen på grundval af Clasons undersökningar, ger en ingående, med belysande aktutdrag späckad redogörelse för Ålandsfrågans behandling under fredsförhandlingarna och på riksdagen (N:o 29, 32, 35, 36). I ett par nummer (N:o 38 och 40) ha omtryckts de partier af Lilliestiernas »En åttioårings minnen», som beröra krigshändelserna på Åland vintern 1808—1809. I flera artiklar med dagspolitiskt syfte finner man äfven en del läsvärda historiska betraktelser öfver ryskt, engelskt och franskt författningslif samt öfver skandinavismen.

— Af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet* har utgifvits ett nytt häfte (Ny följd I: 39—41), afslutande fjärde bandet af ifrågavarande serie. Det innehåller som vanligt först och främst riksarkivariens årsberättelse för närmast föregående år, 1915. Bland accessionerna är framförallt att märka amiralitetskollegiets arkiv (—1791) jämte en del andra handlingar från flottans station i Stockholm, med en omfattning af öfver 3,000 volymer. Genom öfverlämnandet häraf samt det i samband därmed igångsatta ordnandet genom en tjänsteman från riksarkivet af återstående arkivalier i Stockholms stations arkiv har ett betydelsefullt steg tagits till förbättring af flottans hittills mycket otillfredsställande arkivförhållanden. Om de växande utrymmessvårigheterna i riksarkivet

erinras man genom upplysningen, att riksarkivarien för att vinna plats för mera betydelsefulla arkivalier nödgats vidtaga förberedande åtgärder för uppsägning af den deposition af kronoräkenskaper för länen, som riksarkivet under en följd af år mottagit från kammarrätten. — Bland under året reviderade och detaljförtecknade samlingar kunna nämnas Nils Bielkes brefsamling, Erik Dahlberghs samling och några serier af militära befälhafvares bref från 1700-talet. Ett betydande antal pergaments- och pappersbref tillhörande Jönköpings stadsarkiv ha i riksarkivet förtecknats och afskrifvits. — För utgifna publikationer har annorstädes redogjorts; bland planerade omnämnes en redogörelse för den svenska lokalförvaltningen från Gustaf Vasas till Gustaf II Adolfs tid, byggd på den omfattande utredning i ämnet, som sedan ett par år pågår. — Jämte de sedvanliga inspektionsberättelserna från de af landsarkivens tjänstemän utförda inspektionerna af lokala arkiv inom resp. områden innehåller häftet ett gemensamt register till dessa berättelser för tiden 1913—15.

Afdelningen Smärre utredningar innehåller först en uppsats af B. Boëthius om *Samlingen av handlingar rörande skrån och hantverkerier 1717—18 i kommerskollegiets arkiv.* De ifrågavarande handlingarna insändes af landshöfdingarne till följd af rundskrifvelser från kommerskollegium 1717, hvilka i sin ordning framkallats af K. Maj:ts påbud om skråordningens revision. Samlingen, som jämte förteckningar öfver handtverkare i Sveriges olika städer omfattar skråordningar, stadgar och sedvänjor samt allahanda andra handlingar och uppgifter om de särskilda handtverksämbetena i dessa, är naturligtvis af största intresse för skråhistorien och därmed sammanhängande kunskapsområden. Jämte en redogörelse för samlingens tillkomst meddelar uppsatsen en detaljerad förteckning öfver dessa såsom bilagor till landshöfdingsskrifvelserna förvarade handlingar, sammanförda under hvarje särskild stad. — I samma afdelning förekommer vidare ett synnerligen betydelsefullt bidrag af rätt ovanlig art, *Om synliggörande af utplånad skrift*, af professor The Svedberg, meddelande resultaten af hans och fil. lic. Ivar Nordlunds experimentella undersökningar i ämnet. Olika kemiska och fotografiska metoder ha pröfvats, för hvilka en sammanträngd redogörelse lämnas, och slutsatsen blir ett kraftigt förordande af *fotografin* som hjälpmedel. Beskrifningen af de olika tillvägagångssätten är naturligtvis tämligen otillgänglig för lekmannen, men de fotografiska bilagorna, visande olika texters utseende i original och i lämplig fotografisk behandling, äro så mycket lättfattligare i sina utomordentligt vackra och löftesrika resultat. (*H. B—n.*)

— De häften af *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*, som utkommo närmast innan världskriget hämmade sällskapets verksamhet — årgångarna 1911—13 (tryckta Riga 1913—14) —, innehålla ett och annat af intresse äfven för Sverige. Detta gäller icke blott på

det arkeologiska området, där bl. a. förhandlingarna på den arkeologiska kongressen i Novgorod 1911 refereras (årg. 1911), samt yrkeshistoriens särskildt rikligt tillgodosedda intressesfär. Om arkivförhållandena i Östersjöprovinserna lämnas åtskilliga meddelanden af värde, så i E. Seuberlichs *Streifzüge durch die Archive der kleinen livländischen und estländischen Städte* (1911), innehållande uppgifter både om hvad som bevarats och hvad som gått förloradt, samt H. v. Bruiningks redan förut separat utgifna och i denna tidskrift (årg. 1913, sid. 244) omnämnda redogörelse för det lifländska ridderskapsarkivet (1913). — Carl Schirrens död 1910 och hans samlingars öfvergång i lifländska ridderskapets ägo beröres flerstädes.. Redan i årg. 1910 publicerades en förteckning öfver hans skrifter, sedermera omtryckt i det af hans söner under titeln *Zur Geschichte des nordischen Krieges* (Kiel 1913) utgifna urvalet af hans recensioner. Af vikt är uppgiften (årg. 1911, sid. 385, och 1912, sid. 138), att till sällskapet, i utbyte mot några dit testamenterade partier af den stora hufvudsamlingen om nordiska krigets historia, från ridderskapet öfverlåtits 40 portföljer innehållande Schirrens excerpter och afskrifter rörande Östersjöländernas historia under tiden 1200—1560. W. Wulffius refererar (1911) Hallendorffs och Stilles uppsatser i Karolinska Förbundets Årsbok 1910 om Schirren och hans samlingar, och han gör därvid ett tillägg af rätt stort intresse för frågan hvarför den grundlige forskaren och geniale skriftställaren lät sitt väldiga material ligga i stort sedt obearbetadt. Rachfahl tillmäter ju i sin biografiska inledning till den ofvannämnda samlingen af Schirrens banbrytande recensioner (jfr N. Herlitz' uppsats i Svensk Tidskrift 1913, sid. 457 ff.) stor betydelse i detta afseende åt den ändrade uppfattning af Patkul, som blef ett för Schirren själf bittert resultat af hans forskningar, en desillusion, som den glödande baltiske patrioten ej ville bereda äfven sina landsmän i deras nationella betryck. Wulffius anför här, oberoende af Rachfahls framställning, å sin sida direkta yttranden af Schirren, som peka i alldeles samma riktning. — Dessutom förekomma några uppsatser omedelbart berörande Sveriges och dess gamla Östersjöprovinsers gemensamma historia. P. v. Ungern-Sternberg återger (1912) i aftryck eller sammandrag några *Urkunden zur Geschichte des schwedisch-polnischen Krieges aus den Jahren 1600—1621*, hämtade ur svenska guvernementsarkivet i Reval, om hvars lokalförhållanden och öfriga arkivaliska vård man på köpet får en jämmerlig skildring; handlingarna, som äro 32 till antalet, meddela åtskilliga detaljer angående krigshändelserna, de bekymmersamma förhållandena bland det svenska krigsfolket i Estland och de diplomatiska förhandlingarna med Polen. Wolmar Farensbachs äfventyrargestalt, som stundom skymtar i dessa handlingar, uppmärksammas också af J. Kordzikowski, som i en äfven ur andra synpunkter läsvärd, lifligt skrifven — för öfrigt mot det svenska väldet i Riga mycket onådig — uppsats *Aus den Studien im Rigaschen Stadtarchiv* (1913) ur där befintligt material

belyser hans stämplingar mot Riga 1617 och stadens s. å. påbörjade process mot honom i Warschau. *Der Entsatz von Wenden im Oktober 1578* är föremål för en med utgångspunkt i ett samtida tryck verkställd undersökning af P. Baerent (1912), och H. von Bruiningk lämnar i samma häfte några meddelanden *Über die Verheerungen durch die Pest auf dem flachen Lande in Livland 1710;* en notis om pesten lämnar Baerent också i årg. 1911 (s. 167). — Slutligen må påpekas, att i årg. 1913 förekommer en sammanfattande innehållsförteckning för åren 1904—13.

(*H. B—n.*)

— Docenten Georg Wittrock har med ett andra digert band afslutat sin framställning af *Karl XI:s förmyndares finanspolitik* (Uppsala 1917; XXVII + 456 + XXIV sid.; pr. 10 kr.). Det nya bandet behandlar tiden »från blå boken till franska förbundet», 1668—1672.

— I sist utkomna volym af Historiska Handlingar har docenten Axel Brusewitz utgifvit en samling *Handlingar rörande riksdagarna 1809—1815* (Stockholm 1916; II + 197 sid.; pr. 5 kr.). Större delen af volymen upptages af professorn, sedermera domprosten Chr. Wåhlins anteckningar om riksdagarna 1809—1810, 1812 och 1815. För den första och sista af dessa riksdagar föreligga verkliga dagboksanteckningar, skildrande händelser, som tilldragit sig nedskrifningsdagen eller dagarna närmast före. Rörande 1812 års riksdag åter har Wåhlin, sannolikt kort efteråt, nedskrifvit en sammanfattande teckning. Anteckningarna äro af skiftande värde: sakliga inadvertenser äro icke sällsynta, och då förf. icke vid riksdagarna spelade någon betydande roll, är han icke i tillfälle att lämna några mera djupgående inblickar i de skildrade riksdagarnas inre historia eller mera dolda sammanhang. Men de innehålla, som utgifvaren anmärker, en hel del notiser af intresse och bidraga naturligtvis att ge en bild af ställningar och förhållanden inom prästeståndet vid de nämnda riksdagarna. I öfrigt innehåller bandet det bekanta utlåtande i författningsfrågan 1809, som afgifvits af L. A. Mannerheim, ordförande i den grundlagstiftande riksdagens konstitutionsutskott. I detta utlåtande, som utgifvaren tidigare behandlat uti en i en föregående årgång (1911) af denna tidskrift publicerad uppsats, afspeglar sig opinionen hos de kretsar, som stodo som bärare af traditionerna från Gustaf III:s riddarhus. En läsare, som har i minne hvad som samtidigt flutit ur Hans Järtas penna, blir icke slagen af tankarnas djup och originalitet eller formens pregnans.

— Ett par bidrag till Västerbottens hembygdskunskap föreligga i *Västerbottnisk hembygdsforskning. Skelleftebygden* (Umeå, Umeå tryckerier 1915; 96 sid.; pr. 1 kr.) af fil. d:r A. Hjelmérus och *Krigsminnen från Västerbotten* (Umeå, Västerbottens-Kurirens aktiebolag 1915; 100 sid.; pr. 1 kr.) af den — såsom i förra häftet af denna tidskrift meddelades — förra året aflidne seminarieadjunkten

F. Læstadius. Den sistnämnda skriften berör krigshändelserna i Västerbotten under olycksåren 1714—21 och 1809, medan den förra omfattar uppsatser af öfvervägande topografiskt och biografiskt innehåll. Båda äro rent populära och grunda sig hufvudsakligen på tryckt litteratur; i några smådrag återgifva de därutöfver lokala traditioner, och Læstadius har ett och annat att förmäla om ännu befintliga spår af striderna vid Säfvar och Ratan.

(*H. B—n.*)

— Ett omfattande men utom hembygden föga kändt arbete för vidgandet af kännedomen om Värmlands relativt föga utforskade öden i äldre tider har under en lång följd af år utförts af landskapets fornminnesförening. Stiftad 1858 som »Värmlands naturhistoriska förening», ombildades den 1863 till *Värmlands naturhistoriska och fornminnesförening*, i hvars program bl. a. ingår att samla och befrämja vården af inom föreningens verksamhetsområde befintliga fornminnen. Denna uppgift har i verkligheten kommit att omfatta landskapets historia i dess helhet. Under föreningens vård stå betydande samlingar, bl. a. en arkeologisk, där stenåldern är rikligt representerad, och om dess verksamhet må nämnas, att på dess bekostnad trycktes Noreens för sin tid märkliga »Ordbok öfver Fryksdalsmålet» (1878), att anslag beviljats åt den 1897 påbörjade systematiska undersökningen af Värmlands folkmål samt att föreningen från år 1904 utgifver årliga meddelanden under titeln *Värmland förr och nu.* De äldre årgångarna innehålla förteckningar å museiföremål (t. ex. myntsamlingen 1905) och smärre historiska bidrag. Omfånget har så småningom blifvit större; särskildt är detta fallet med de två sista årgångarna, hvilkas hufvudinnehåll utgöres af tvenne längre uppsatser, *Värmlands stenålder* (1914) och *Berättelse öfver en resa i Värmland sommaren 1845 af Ludvig Borgström* (1915). Båda ha som förf., resp. utgifvare fil. kand. Ernst Nygren och förtjäna ett närmare omnämnande.

Uppsatsen om den värmländska stenåldern är den första sammanhängande och, trots sin begränsning, fullständiga orientering i ämnet, som finnes. Tack vare denna framställning kan man i hufvudsak bilda sig en åsikt om de hithörande problemen, äfven om en närmare utformning af detaljerna tillhör framtiden. Uppsatsen innehåller dels, i form af bilagor, välordnade systematiska materialförteckningar öfver samtliga för förf. kända stenåldersfynd, fördelade härads- och sockenvis samt efter nuvarande förvaringsorter, afbildningar af typföremål och instruktiva kartor öfver fyndorterna, allt i anslutning till bruklig arkeologisk metod, dels en komparativt orienterande vetenskaplig diskussion af förefintligt källmaterial i form af olika typer af yxor och andra föremål, grafvar m. m.

Inledningsvis erinrar förf. om den folkliga, ursprungligen till Snorre återgående traditionen om Olof Trätälja som landskapets förste nybyggare, huru denna uppfattning kritiserats redan af 1700-talets värmlandsskildrare, Fernow och andra, som dock antogo den *östra*

delen vara tidigast befolkad, och huru omsider arkeologiens forskningsresultat gjort det möjligt att få en riktig föreställning om den värmländska bebyggelsens gång. Han konstaterar, att den äldsta värmländska typen af stenåldersfynd är den s. k. Lihultyxan af grönsten, hvilken torde tillhöra äldre stenåldern och möjligen är samtidig med kjökkenmöddingarna i Danmark. Märklig är dess decideradt *västliga* utbredning. Den är icke funnen öster om Klarälfven och företrädesvis påträffad i Näs, gränshäradet i söder till Dalsland, och Jösse härad. Samma regel gäller i hufvudsak följande stenåldersfynd, såväl de yngre grönstenstyperna som de af importerad råvara förfärdigade flintyxorna och landskapets äldsta grafvar, hällkistorna. Visserligen gå dessa yngre fynd öfver hela landskapet men med en bestämd öfvervikt i de västra häradena (typiskt kartan 3). Häraf följer alltså, att »det är västra Värmland, som hela stenåldern igenom tyckes ha utgjort de tätast, liksom de tidigast befolkade delarna af Värmland».

Värmlands kolonisation har således gått från sydväst och får väl antagas ha kommit från Västergötland öfver Dalsland samt ha utbredt sig med tillhjälp af de goda vattenvägarna. Anmärkningsvärd är anhopningen af tidiga stenåldersfynd i Arvikatrakten (Jösse), medan sådana äro sparsammare från såväl det västligare, mot norska gränsen belägna Nordmark som från Gillberga, hvilket dock ligger *mellan* Jösse och Näs härad. Detta antyder förekomsten af boplatser i de två sistnämnda bygderna i tidig stenålderstid och bestyrker uppfattningen om Jösse härad som en urgammal värmländsk centralbygd — Värmlands namn härledes t. ex. af Noreen ur den öster om Arvika belägna sjön Värmeln. De slutsatser, som följa af Nygrens undersökning, kunna redan nu i någon mån samt måhända fullständigare efter ortnamnsundersökningens afslutning kompletteras af språkforskningen. Det synes, som om de värmländska dialekterna i stort sedt anslöte sig till Västergötlands, om ock med starka norska inslag i norr (se Geijer och Samuelsson, *Värmländskt folkspråk* i *Sverige*, del VI, s. 365). Sambandet mellan de båda landskapen norr och söder om Vänern i äldre tid bestyrkes ock af historisk tradition, t. ex. de korta antydningar man äger om »vermsk lag». Af folklynne och andra omständigheter att döma synes dock befolkningens utveckling i de båda bygderna under tidernas lopp gått rätt skilda vägar.

Med Borgströms resa har börjats utgifvandet af en serie äldre värmlandsbeskrifningar, en serie, som man alltså kan vänta att få fortsatt i föreningens meddelanden. Utgifvaren har i en inledning lämnat en sympatisk teckning af den rikt begåfvade men i unga år bortgångne författaren. B. var en ung lundastudent, som under sommaren 1845 med anslag af Vitterhetsakademien företog en resa genom västra Värmland. Det är hans officiella reseberättelse, hvilken han med okuflig energi trots svår sjukdom fullbordade kort före sin död, som nu blifvit lätt tillgänglig i en omsorgsfullt redigerad upplaga. En tidigare af 1875 finner man nu blott i biblioteken.

B. var en skarpsinnig iakttagare med utpräglad vetenskaplig läggning, och mer än en af hans slutsatser komma nutidens teorier nära. I sin uppfattning om »stenfolket» som landskapets första bebyggare lär han sakna föregångare. För vår tid har hans beskrifning sitt största värde och intresse genom hans anteckningar om »plägseder, lynne, lefnadssätt» m. m., genom förteckningen på fornlämningar samt framför allt genom rikedomen på folksägner, som göra hans arbete i denna punkt till en fyndgrufva, hvilken äfven kan brukas vid en komparativ behandling af folkloristiskt material. En fullständig landskapsbeskrifning är arbetet dock ej och var det ej afsedt att blifva. Någon reservation torde ock böra inläggas mot utg:s riktiga men misstolkning möjliggörande omdöme, att »B:s berättelse torde förblifva en af de vederhäftigaste värmlandsbeskrifningar vi äga, på samma gång som den betyder ett stort steg framåt från den i mycket okritiske Fernow». Borgström var, ehuru icke fri från fantastiska spekulationer, t. ex. om »en folkstam med gaelisk eller druidisk kult» i Värmland, naturligtvis som vetenskapsman den gamle värmlandsskildraren vida öfverlägsen, men Fernows verk innehåller dock många värdefulla upplysningar om Värmlands historia från t. ex. 1600- och 1700-talet och kommer alltid att förblifva en viktig källa.

(*S. S.*)

— *En studie öfver de ukrainska kosackerna i de politiska kombinationerna 1620—1630* (kozaččina v polityčnich kombinacijach 1620—1630 rokach) har Ivan Krypjakevyč i Lemberg 1914 publicerat i Ševčenko-sällskapets årsbok (Zapiski naukovogo tovaristva imeni Ševčenka, t. 117—118, sid. 65—114), utgörande en festskrift till den d. 28 maj 1916 aflidne litteraturforskaren Ivan Franko med anledning af hans 40-åriga författarjubileum. Enär denna studie ger en öfversikt af Sveriges första förbindelser med den Zaporogiska kosackrepubliken och Gustaf II Adolfs östeuropeiska politik, torde ett kort referat däraf ej vara ovälkommet. Den ukrainske författaren, som förfogar öfver ett rikligt material, särskildt polska och lillryska källor, samt den historiska tidskriften Történelmi Tár i Ungern, har äfven haft tillgång till Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling samt citerar bland svenska historieskrifvare Geijer, Martin Weibull (Stormaktstiden i Sveriges historia, utg. af E. Hildebrand) och Carl Wibling (Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623—48, Lund 1890).

Sveriges förbindelser med kosackerna gå tillbaka till kriget i Livland vid slutet af 1550-talet, ehuru kosackerna då ej kunde ha varit synnerligen talrika i den polska hären och kosackväsendet ännu icke spelade någon roll i den östeuropeiska politiken. Men i början af 1600-talet förekommo de till ett antal af 2—4,000 man i Östersjöländerna, och hetmanen Samijlo Kiška stupade vid Fellin 1602. Under det svenska fälttåget mot Moskva 1613—14 funnos kosacker i det svenska lägret, och 1622 opererade ett helt kosackregemente i Litauen, likaså 1626—29 i Litauen. Det väcktes till

och med förslag om att kosackerna skulle utrusta en flottilj af *čajki* (»måsar», farkoster) på Östersjön.

Gustaf II Adolf sökte redan i början af 1620-talet knyta förbindelse med kosackerna. Svenska sändebudet i Holland, Jan Rutgers, fick 1623 instruktioner rörande en påtänkt protestantisk-ortodox allians mot Polen (möjligen genom förmedling af den protestantiskt sinnade Krysztow Radziwiłł), och i februari 1626 sökte svenska sändebud i Moskva utröna, om storfursten vore villig att egga kosackerna till krig mot Polen. I augusti samma år kom den ortodoxe Ljubim Rubtsov som svenskt sändebud till Moskva i syfte att fortsätta färden till zaporogerna i Hvita Ryssland. Men storfursten vägrade detta och tvang honom att återvända till Sverige. Året därpå (1627) begärde Gustaf Adolf att få 2000 kosacker för den svenska hären i Livland. Hetmanen Michajlo Dorošenko utlyste då en folkförsamling (*rada*) i Kanev för att ordna saken. Men kosackerna förklarade, att de ej kunde tåga till den svenske kungens bistånd, därför att den polske kungen och senatorerna hade tagit deras lifsförnödenheter och förbjudit dem att företaga ströftåg till sjöss, så att de hade utarmats.

När Gustaf Adolf icke lyckades över Moskva få förbindelse med zaporogerna, tog han vägen öfver Siebenbürgen. Tack vare det skickliga holländska sändebudet i Konstantinopel Cornelius Haga, hvilken 1610 varit Generalstaternas sändebud i Stockholm, lofvade patriarken Kirilo Lukaris Bethlen Gabor understöd af alla grekiska trosbekännare i Polen mot Republiken. Bethlen Gabor skickade 1624 ett sändebud till Sverige, men denne fängslades på vägen. År 1626 kom Filip Sattler från Stockholm till Siebenbürgen för att åvägabringa en allians mot Habsburg och Polen och för att värfva anhängare bland tatarerna och kosackerna. Följande år var Paul Strasburgk hos Bethlen Gabor och kunde i ett bref till Oxenstierna den 18 okt. 1627 rapportera, att fursten af Siebenbürgen lofvat, att 12,000 janitsjarer och 100,000 tatarer skulle tåga mot Polen, och enär khanen Šahin Girej då befann sig hos zaporogerna, vore det utsikt, att äfven kosackerna kunde förmås att resa sig mot Polen. Sedan kom Wolmar Farensbach som sändebud till Bethlen Gabor, och det aftalades, att Samuil Svjatopolk Bolestrašitskij och Andrej Kašovskij skulle begifva sig till Polen för att förmå kosackstaršinan till krig mot Polen. Men detta försök ledde ej till något resultat.

En viktig roll spelade i Siebenbürgen en fransman Jacob Roussel (Russelij), som jämte sin landsman Tarresand 1630 begaf sig till Sverige öfver Moskva (Wibling skrifver namnen: J. Rousseau och C. Talleyrand). Roussel medhade bref från Redzeb-pasja och Bethlen Gabor, hvilken under tiden hade dött. Den 5 nov. 1630 fick R. i Stralsund af Gustaf Adolf instruktion med vidsträckt fullmakt rörande polska angelägenheter. Han slog sig ned i Riga, agiterade där för Gustaf Adolfs kandidatur till den polska tronen och knöt förbindelse med kosackerna vid Dnjepr. Kallande sig »S. R. M.

Suecia consiliarius secretior et ad rempublicam Polonam legatus», skref Jacobus Rousellus å svenske kungens vägnar ett manifest, som uppmanade zaporogerna till förbund med Sverige. Detta latinska bref, som förut icke publicerats i sin helhet, förvaras i Czartoryski-biblioteket i Krakau.

Detta bref sändes med de i svensk tjänst stående franska officerarne kapten Petrus Ladmiral och Jacobus des Greves, hvilka skulle särskildt framhålla för kosackerna, att Gustaf Adolf lofvade ge dem vida större sold än den polske kungen, om de ville förhjälpa honom till den polska tronen och skicka trupper till Österrike. De båda sändebuden kommo till Moskva i juli 1631 och fortsatte därifrån till Kiev och Kanev. Hela resan från Riga till Kanev kräfde endast tio veckor, vilket ansågs vara ovanligt snabbt. Men expeditionen aflopp snöpligt. Fälthetmanen Koniecpolski befallde kosackerna, att de skulle skicka sändebuden till honom. Ladmiral och des Greves fördes fängslade till Warschau och hotades med dödsstraff, men fingo slutligen komma till Elbing.

Med Roussel var svenska regeringen mycket missnöjd, och Gustaf Adolf befallde till och med, att han skulle fängslas. Han kom dock till Siebenbürgen och inträdde sedan i ungersk tjänst.

Bland de bilagor, som åtfölja Krypjakevyč' studie, märkes, förutom Roussels manifest till zaporogerna, ett i Czartoryski-biblioteket befintligt bref från Jakob Zadzik till Axel Oxenstierna, Warschau 20 dec. 1631. (*A—d J.*)

— Då den från fransk synpunkt helt och hållet misslyckade riksdagen 1769/70 nått sitt slut, hemkallade den franske utrikesministern hertig de Choiseul sitt sändebud i Sverige, grefve de Modène, och som föreståndare för den franska beskickningen i Stockholm kvarblef endast den unge legationssekreteraren François Barthélemy. Ända till dess Modènes efterträdare, grefve de Vergennes, anlände till Stockholm, det vill säga till början af juni år 1771, skötte Barthélemy ensam de löpande ärendena på legationen och höll sin regering underrättad om de svenska förhållandenas utveckling. De depescher, han under denna tid afsände till Frankrike, äro sedan länge kända; både Malmström och Odhner ha användt dem i sina stora verk. Nu har emellertid som ett komplement till dessa utkommit ett band memoarer, där Barthélemy skildrar sitt lif och sin diplomatiska verksamhet alltifrån början af sin bana till år 1799, då han efter sin deportation återvändt till Europa och som landsflykting vistades i Hamburg — *Mémoires de Barthélemy 1768—1819*, utgifna af Jacques de Dampierre Paris, Plon, 1914, 434 sid. (Det sista kapitlet, som omfattar tiden 1799—1819, är senare tillfogadt af författaren.) Ur svensk synpunkt intressant är det parti, som behandlar hans vistelse i Sverige, det vill säga perioden från 1768 till 1775; i april månad sistnämnda år förflyttades han från Stockholm till Wien, där han blef sekreterare hos Breteuil, förutvarande fransk ambassadör i Stockholm.

Barthélemy inleder sin framställning med en skildring af det politiska läget i Sverige vid 1760-talets slut, hvilken visar att han gjort sig väl förtrogen med förhållandena och förstod att bedöma dem med klokhet och sakkännedom. Han skildrar partistriderna och korruptionen i lifliga färger och betonar starkt det dominerande inflytande, som de främmande makternas representanter utöfvade på den svenska politiken. Samtidigt framhåller han emellertid vikten af det nya system, som Frankrike från och med år 1766 börjat förbereda och som fick sitt uttryck i hertig de Choiseuls bekanta instruktion för den 1766 till Sverige afsände ministern baron de Breteuil. För Gustaf III hyste Barthélemy en uppriktig beundran, ehuru han ej heller var blind för hans svaga sidor. Särskildt hans fasta uppträdande vid Adolf Fredriks tronafsägelse vann hans odelade bifall. Statshvälfningens förhistoria skildrar han äfvenledes på ett sätt, som tydligt visar hans starka sympati för konungen. Den verksamhet, som han själf utöfvade under tiden före den 19 augusti, var icke direkt framträdande men likväl säkerligen ej oviktig. Han tjänstgjorde nämligen som mellanhand mellan Gustaf III och Vergennes, hvilka af lätt insedda skäl ej kunde personligen förhandla med hvarandra i den utsträckning, som lägets allvar kräfde; den som på konungens vägnar skötte konferenserna med Barthélemy var Beylon, med hvilken Barthélemy var förbunden genom nära vänskap och i hvilkens sällskap han kunde visa sig utan att väcka någon uppmärksamhet. Vid ett tillfälle kom Barthélemy emellertid att spela en mycket viktig roll. Det var i det kritiska ögonblick, då Sprengtporten stod i begrepp att afresa från Stockholm till Finland för att där förbereda revolutionen. Sprengtporten behöfde då en summa af 20,000 riksdaler för att kunna fullgöra sin uppgift, men Vergennes hade rest till grefvinnan Bielke på Sturefors och kunde följaktligen icke stå till tjänst med de medel, som kräfdes. Det blef därför Barthélemy som fick arrangera saken, hvilket skedde på så sätt att han personligen gick i borgen för den äskade summan, som därefter upplånades hos huset Grill. (Jfr härom Fersen, Historiska Skrifter, band 3, sid. 89.)

Om de diplomatiska förhandlingarna i Stockholm har Barthélemy intet nytt att meddela. Tvärt om måste man förundra sig öfver, att han synes ha varit så litet initierad i hvad som försiggick bakom de officiella kulisserna. Så t. ex. tycks han icke ha vetat om, att revolutionsplanen redan den 16 juli blef känd i Stockholm genom förmedling af den engelske ministern Goodricke, hvilken som bekant genom en kurir från London fått en afskrift af den depesch, i hvilken Vergennes underrättat sin regering om Gustaf III:s planer. Att han ej hade kännedom om det intrigspel, som den direkt under Ludvig XV och hans inofficielle utrikesminister grefve de Broglie sorterande hemliga diplomatien bedref, är däremot knappast ägnadt att öfverraska, då detta omgärdades med den allra största sekretess. Han klagar vid ett tillfälle öfver att han alldeles ensam måste sköta hela det ansträngande kansliarbetet på ambassaden, ehuru det fanns

ett par andra sekreterare att tillgå; han visste icke, att dessa bägge andra sekreterare, herrar Chrétien père et fils, voro anställda icke för att sköta de löpande ärendena utan just för att skrifva ned de rapporter, som från Stockholm afsändes till grefve de Broglies hemliga kansli i Paris (Correspondence secrète de Louis XV sur la politique étrangère, publ. par E. Boutaric, tom. 1, pag. 421.)

Om sin chef grefve de Vergennes fäller Barthélemy föga smickrande omdömen. Han erkänner visserligen hans stora erfarenhet i diplomatiska angelägenheter, hans klokhet och hans goda afsikter, men framhåller samtidigt hurusom dessa goda egenskaper förtogos af en öfverdrifven, ofta till oföretagsamhet urartande försiktighet och ett småaktigt pedanteri, hvilket stötte många af dem, med hvilka han kom i beröring. Det personliga förhållandet mellan Barthélemy och hans chef synes hafva varit tämligen kyligt. Förmodligen berodde detta närmast därpå att Barthélemy ansåg att hans tjänster under förberedelserna till revolutionen ej blifvit uppskattade efter förtjänst. I själfva verket synes hans misstämning ej hafva saknat grund, ty om man får tro hans egen uppgift fick han ej röna den minsta erkänsla för det arbete, som han nedlagt under förhandlingarna mellan Vergennes och Gustaf III.

Som af det ofvan anförda framgått, finner man icke i Barthélemys memoarer några mera betydelsefulla nya bidrag till kännedomen om 1772 års tilldragelser, men trots detta torde det ur fullständighetens synpunkt vara lämpligt att i denna tidskrift åtminstone i förbigående påpeka deras tillvaro. (*O. W.*)

— I Svenska Humanistiska Förbundets skriftserie (N:o 29) har lektor Erik Falk publicerat en studie öfver *Dantes uppfattning av stat och kyrka* (Stockholm, Norstedt 1917; 44 sid.; pr. 75 öre). Efter en inledande skiss af den egentliga medeltidens teorier om förhållandet mellan stat och kyrka och den begynnande oppositionen mot påfvedömets och kyrkans maktanspråk ger författaren först en allmän teckning af förhållandena i Italien på Dantes tid och hans allmänna politiska ställning särskildt på grundval af hans bref, hvilkas förut antastade äkthet numera åter börjar erkännas. Därefter följer en särdeles klar redogörelse för grundtankarna i den store florentinarens berömda politiska afhandling »De monarchia». I uppsatsens sista del göres — delvis på grundval af Kerns i denna tidskrift omnämnda arbete »Humana civilitas» — en sammanställning af de uttalanden rörande samhällslifvet och särskildt rörande stat och kyrka, som framträda i Divina Commedia. I sina slutord betonar förf. — med samma tankegång som den Hjärne utvecklat rörande sistnämnda problems olöslighet — det stora intresse Dantes behandling däraf, trots det stora tidsafståndet, äger jämväl för nutiden. Särskildt påpekas i detta hänseende hans synpunkter på världsfredsproblemet. »Om man jämför», säger förf., »Dantes idéer med sådana, som i våra dagar framställts i

världsfredssyfte, så måste man väl säga, att hans voro mindre fantastiska och mer vilade på verklighetens grund».

Till vår rätt magra Dantelitteratur utgör lektor Falks välskrifna lilla studie ett värdefullt tillskott.

— Ett synnerligen läsvärdt nytt bidrag till Napoleonslitteraturen har den franske militärförfattaren öfverste Vachée lämnat genom sin studie öfver *Napoleon i fält* (svensk öfvers., Stockholm, Geber 1915; 228 sid.; pr. 4 kr.). Med flitig användning af den rika memoarlitteraturen och utgifna brefsamlingar har han här lyckats ge en verkligt åskådlig bild af »Napoleon, lefvande, tänkande och handlande i sitt högkvarter», såsom han själf formulerar målet för sin framställning. Åt den yttre sidan af ämnet ägnas mycket uppmärksamhet, man får en konkret föreställning om arbetssättet, vanorna och självfva framträdandet utåt, liksom äfven af personerna, som omgåfvo kejsaren under hans fälttåg. Därjämte skildras organisationen af den napoleonska härledningens centrala maskineri, under ständigt betonande af dess af de dåtida förhållandena, men ock af ledarens personlighet betingade olikhet mot de moderna arméernas generalstabsväsen. Förf:s hufvudintresse gäller emellertid kejsarens egen speciella härförarkaraktär, sådan den framträder i företagens planläggning och utförande, behandlingen af marskalkar och generaler liksom af mannen i ledet, och utan att förfalla till någon skematisering söker han få fasta på självfva de karakteristiska hufvuddragen i Napoleons handlingssätt i de afgörande stunderna under hans fältherresnilles glansperiod. Gång efter annan återvänder han till 1806 års fälttåg (Jena) såsom ett konkret exempel till förtydligande af hvad han menar. (*H. B—n.*)

— Den väldiga omhvälfning, som Europa för närvarande undergår, har sträckt sina verkningar äfven in på vetenskapens eljest lugna och fridlysta marker. Vidunderliga och frånstötande kvasivetenskapliga produkter ha utgått från vetenskapsmän med världsrykte, och det vore lätt att nämna namn på yppperliga forskare äfven inom den historiska vetenskapens område, som, ingalunda till fromma för sin vetenskapliga frejd, gjort trägen och lidelsefull vapentjänst i den publicistik, som öfverallt i de krigförande och tillläggom äfven i de neutrala länderna uppväxt i stormaktskrigets spår. Företeelsen är särskildt beträffande känslo- och lidelsebetonade kynnen ganska naturlig och har rent mänskligt sedt icke endast frånstötande sidor, om ock de förluster det vetenskapliga arbetet, både nutidens och den närmast liggande framtidens, därigenom får vidkännas knappast kunna mätas. Dess starkare och varaktigare blir intrycket af de under kriget utkomna vetenskapliga verk, där författaren icke alls eller i hvarje fall icke väsentligt skattat åt påverkningar af dagens kamp och meningsbrytningar, utan klart fattat och följdriktigt fasthållit historikerns plikt att utreda »wie es eigentlich gewesen».

Ett sådant arbete är den handbok i Tysklands moderna historia,

Germany 1815—1890, som för Cambridge Historical Series författats af sir A. W. Ward och hvars första band utkommit under förra året (Cambridge, University Press, 1916; XIV + 591 sid.; pr. 12 s.). Det utkomna bandet sträcker sig fram till 1852; det andra och afslutande bandet ställes i snar utsikt. I sitt företal har förf. i några beundransvärda rader angifvit den synpunkt, som vid verkets publicerande varit för honom ledande. De synas väl förtjänta af ett återgifvande: »Den här föreliggande volymen utgör en del af ett stycke arbete, som företagits under tider, som redan synas aflägsna. Efter utbrottet af kriget med Tyskland hade det varit onaturligt, om jag ej känt ett tvång att för ögonblicket lägga åt sidan hvad jag en gång påbörjat som en kongenial uppgift, då ett af glädjeämnena i mitt lif länge varit att med all min förmåga bidraga till befordrandet af ett bättre samförstånd mellan tvenne nationer, nu aflägsnade från hvarandra för lång tid. Men vid närmare öfvervägande syntes intet vara vunnet genom att sine die uppskjuta behandlingen af ett kapitel ur historien, som likt andra kapitel måste noga utforskas, om dess följder skola redligen bedömas. 1915 års Tyskland kan icke förstås eller de närmare omständigheterna i dess nationella växt och utvecklingen af dess internationella förbindelser förnuftigt förklaras, om ej striderna och förödmjukelserna under halfseklet efter 1815 tagas med i räkningen, likaväl som de följande årens framgångar och den utomordentliga expansion af verkande krafter och ärelystna sträfvanden, hvarmed vi den dag i dag ha att räkna. I enlighet med min egen önskan har det bestämts, att denna korta Tysklands historia från 1815 blott skall sträcka sig till Bismarks fall. En ny æra med krafter och inflytanden till stor del nya i Tysklands politiska och sociala lif kan sägas taga sin början vid denna tidpunkt, och ehuru en framställning af det kvartsekel tysk historia, som ligger mellan 1890 och nutiden, skulle vara af det allra största intresse för vår egen såväl som den kommande generationen, känner jag mig själf icke kompetent att gripa mig an ens med en konturteckning däraf. Med fullständig sympati kunde jag ge mig in på historien om det låt vara ofullkomliga fulländandet af den enhet, efter hvilken Tysklands bästa andar länge sträfvat; hvad därefter följt är en härfva, som andra händer måste söka reda ut.»

Den uppgift, som förf. i detta programuttalande ställt sig, har han med sträng samvetsgrannhet löst i det föreliggande arbetet. Det hvilar på en särskildt hos en engelsman högst ovanlig beläsenhet i den hithörande tyska litteraturen, en beläsenhet hvars mångsidighet och opartiskhet äro öfver allt beröm. Framställningen är, hvad det meddelade materialet beträffar, solid och vederhäftig; inom ett begränsadt omfång har förf., lyckats inpressa en förvånande rikedom af upplysningar. Omdömen och synpunkter präglas af en lugn objektivitet, som man ej alltid finner i tyska framställningar äfven af hög klass. Och i sin helhet kan arbetet betraktas såsom en mycket god handbok i modern tysk historia. Till en viss grad måste bokens rikedom på faktiska upplysningar särskildt beträffande

de olika territoriernas utveckling nästan betraktas såsom en svaghet, i det den ibland gör läsningen ganska tung och — i viss mån i förening med förf:s läggning — står i vägen för en klar och pregnant framställning af själfva hufvudlinjerna i utvecklingen. Till en del har väl förhållandet ock sin förklaring i en medveten reaktion mot den exklusivt preussiska åskådning, som behärskar vissa tyska arbeten på området, enkannerligen Treitschkes. I sitt förut citerade företal framhåller förf., att han ständigt gått tillbaka till dennes och Sybels »mästerverk», men, tillägger han, »jag är förvissad om att ej ha gjort det okritiskt». Den minst tillfredställande delen af arbetet torde vara slutkapitlen: teckningen af 1848 års revolution och de därefter följande årens händelser. Förf. har här icke lyckats i önsklig utsträckning klarlägga den visserligen oerhördt intrasslade härfvans hufvudtrådar och står knappast alltid på höjd med den moderna forskningen på området. I den omfångsrika litteraturförteckningen saknas så t. ex. Brandenburgs förtjänstfulla lilla öfversikt öfver 1848 års händelser i Tyskland; samma forskares stora verk har han ej varit i tillfälle att begagna. Som helhet betraktadt är emellertid Wards arbete en mycket förtjänstfull handbok och vittnar lika högt om sin författares djupa insikt i tysk historia som om hans lugna omdöme och äkta vetenskapliga objektivitet. Med stort intresse motser man därför den utlofvade andra delen.

— Den flitige danske geografiske och krigshistoriske författaren kapten Daniel Bruun har gjort 1877—78 års rysk-turkiska krig — ett aktuellt ämne i dessa de upprepade Balkankrigens tider — till föremål för en framställning under titeln *Plevna—Schipka* (Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag, Köpenhamn och Kristiania 1915; 247 s., med kartor och illustrationer; pr. kr. 4,50). Utom den tryckta litteraturen har han härvid haft tillfälle att använda den danske militärattachén kapten (sedermera generallöjtnant) M. S. F. Hedemanns från krigsskådeplatsen afsända bref till danska krigsministeriet och hans efter hemkomsten afgifna rapport, bådadera förvarade i danska generalstabens arkiv; därigenom kan förf. lämna några självständiga bidrag till kännedomen om händelserna och förhållandena under kriget. Med ymniga utdrag såväl ur detta som ur andra, stilistiskt lifligare ögonvittnens (målaren Veresjtsjagin, den engelske militärattachén öfverste Wellesley, tysken v. Pfeil m fl.) iakttagelser ger han en åskådlig och lättläst skildring af krigets viktigare tilldragelser, framför allt striderna vid Plevna och Balkanöfvergången vid Schipka; särskildt iögonfallande framträder Skobelevs stridbara ryttarfigur. *(H. B—n.)*

— Som bekant utgaf under åren 1874—1885 danska utrikesministeriet i fyra samlingar de i detta arkiv bevarade danska traktaterna från tidsrummet 1750—1879. För tiden före 1750 har man i främsta rummet varit hänvisad till Reedtz' bekanta repertorium samt till en del äldre danska och utländska traktatverk af ofullständig och bristfällig art. För att afhjälpa denna brist påbörjade arkivarien

Laursen år 1905 sin samling *Danmark-Norges traktater 1523—1750*, hvaraf hittills tre starka band utkommit sträckande sig fram till år 1625. De olika delarna ha på sin tid varit föremål för omnämnande i denna tidskrift (årg. 1905, s. 125, 126; årg. 1912, s. 148; 1916, s. 58, 59).

Nu har på föranstaltande af danska utrikesministeriet dess arkivarie F. Le Sage de Fontenay påbörjat utgifvandet af en serie *Danmarks Traktater og Aftaler med fremmede Magter efter 1814*. I betraktande af att danska utrikesministeriets ofvan omnämnda traktatverk begränsas af året 1879, har man af praktiska skäl börjat utgifningen af traktaterna från 1880 och framåt. Detta har skett med den nya seriens fjärde band, hvaraf ett första häfte nu föreligger, omfattande åren 1880—1885 (Köpenhamn 1917; 288 s.; pr. kr. 7,50). Meningen är att därefter föra utgifningen upp till nutiden, hvilket beräknas draga tre till fyra band. Då detta arbete afslutats, kommer traktatmaterialet 1814—1879 att ånyo utgifvas i verkets tre första band.

Det föreliggande häftet upptages till allra största delen af öfverenskommelser rörande rättsliga och ekonomiska förhållanden — post- och telegrafaftal, handels- och sjöfartstraktater, aftal om industriell äganderätt, ömsesidigt erkännande af fartygs mätbref, fisket i Nordsjön, utlämnande af förbrytare och förrymda sjömän, understöd åt behöfvande sjömän, de blandade domstolarnas verksamhet i Egypten, likvideringen af nämnda lands statsskuld o. s. v. Af öfriga akter må nämnas protokoll af den 10 jan. 1881, den 25 nov. 1882 och den 13 okt. 1884 rörande gränsen mellan danskt och tyskt sjöterritorium i Nordsjön, notväxling af den 6 okt. och 10 nov. 1882 samt den 12 maj och 9 juli 1883 rörande upphäfvandet af konsularjurisdiktionen i Tunis samt slutligen 1880 års Madridkonvention rörande Marocko och 1885 års Berlin-kongressakt rörande Kongostatens upprättande. Vid utgifningen ha tillämpats samma principer som i Sveriges-Norges traktater; de i Laursens arbete förekommande orienterande redogörelserna för de olika aftalens tillkomst ha sålunda här bortfallit.

— För några år sedan påbörjade de bekanta tyska folkrättsspecialisterna Th. Niemeyer och K. Strupp utgifvandet af en *Jahrbuch des Völkerrechts*. Denna publikation var från början rent internationellt lagd och grundades i förbindelse med en mängd framstående folkrättslärde, man kan säga den moderna folkrättsvetenskapens spetsar i olika länder. Dess båda första band innehöllo dels aftryck af folkrättsligt viktiga urkunder, dels afhandlingar rörande aktuella folkrättsliga och utrikespolitiska frågor, dels slutligen referat och redogörelser beträffande utvecklingen på området inom olika länder. Efter denna plan hade trenne band hunnit utgifvas (1913 och 1914), då stormaktskriget utbröt. Därigenom har emellertid nödvändiggjorts en ändring i årsbokens plan för den tid kriget fortgår. Den kommer att tillsvidare uteslutande ägnas åt sammanförande och pu-

blicerande af urkunder rörande kriget, och i samband därmed har serien erhållit den nya öfvertiteln *Die völkerrechtlichen Urkunden des Weltkrieges*. Af arbetet i dess nya gestalt föreligger sedan slutet af förra året det första bandet: *Politische Urkunden zur Vorgeschichte* (München & Leipzig, Duncker & Humblot 1916; 796 sid.; pr. 20 mark), hvilket är afsedt att bringa aktmaterialet för tiden fram till den 28 augusti 1914. De följande banden skola innehålla öfriga urkunder till krigets politiska historia äfvensom de i egentlig mening folkrättsliga akterna.

Det nyutkomna bandets förra och omfångsrikare hälft innehåller urkunderna rörande själfva förhistorien fram till krigsutbrottet. Här möta först de belgiska diplomatrapporter, som tidigare utgifvits af tyska utrikesministeriet. Naturligtvis aftryckas här endast de franska originaltexterna utan de irriterande kursiveringar, hvarmed de i pedagogiskt syfte försetts i editio princeps. Därefter följer en synnerligen välkommen, ehuru knappast alldeles fullständig sammanställning af hvad som från tysk och engelsk sida publicerats rörande de tysk-engelska förhandlingarna under 1912. En kritisk sammanställning af de båda parternas visserligen knapphändiga — särskildt gäller detta de engelska — meddelanden torde redan nu möjliggöra en i hufvuddragen säker bild af hvad som förelupit. Det tredje afsnittet innehåller de sammanfattande framställningar, som från de olika regeringarnes sida lämnats i parlamentstal, parlamentstryck eller kommunikéer, början de med tyska regeringens bekanta »Denkschrift» och slutande med Asquiths tal den 4 augusti 1914. Sedan följa akstycken ur de olika regeringarnes olikfärgade böcker, ordnade under vissa hufvudrubriker, näml. 1) den serbisk-österrikiska konflikten från tronföljaremordet till öfverlämnandet af Österrikes ultimatum (28 juni—23 juli); 2) tvistens vidare utveckling under dagarna den 24 och 25 juli samt 3) till krigsförklaringen den 28 juli, allt ur den österrikiska rödboken; 4) Tysklands, Englands, Frankrikes och Rysslands ställningstagande intill den 1 aug., därvid akterna hämtats ur och ordnats efter de olika böckerna. Därefter följer en afdelning med aktstycken ur de båda belgiska gråböckerna, ordnade kronologiskt. En särskild afdelning utom det egentliga tidssammanhanget bildar ett fåtal ur den österrikiska rödboken och den tyska hvitboken hämtade akter till historien om Japans deltagande i kriget. Bandets andra och mindre hälft är ägnad åt krigets utveckling fram tlll den österrikisk-belgiska krigsförklaringen. Här komma först serbiska aktstycken från tiden från 28 juli till 6 augusti, vidare aktstycken rörande Rysslands och Österrikes mellanhafvanden mellan den 2 och 6 augusti samt ur de belgiska gråböckerna för tiden mellan den 4 och 28 augusti. Den följande afdelningen sammanför aktstycken rörande det militära samförståndet mellan Frankrike, England, Ryssland och Belgien. Bland dessa finner man de i Norddeutsche Allgemeine Zeitung offentliggjorda utdragen ur tyska rapporter från åren närmast före krigsutbrottet samt de mångomskrifna »Brysseldokumenten». Härefter följa depescher rörande

Österrike från den 2 till den 24 augusti, England från den 31 juli till den 22 augusti, Frankrike från den 2 till den 4 augusti, Luxemburg från den 2 till den 4 augusti samt Tyskland från den 31 juli till den 5 augusti. Såsom bilagor till det hela meddelas bl. a. dels en kronologisk förteckning öfver de aftryckta aktstyckena, dels en sammanställning af de ur de olika regeringspublikationerna hämtade urkunderna med angifvande af deras nummer i dessa, dels slutligen en kronologisk tabell öfver de i akterna berörda hufvudtilldragelserna från februari 1905 till den 28 augusti 1914.

Såvidt af en kursiv jämförelse med de olika regeringspublikationerna framgår, synes ur de tyska, österrikiska, engelska och ryska regeringspublikationerna allting af någon som helst betydelse för krigets förhistoria vara medtaget. Däremot saknas några aktstycken ur de belgiska, franska och serbiska publikationerna, som lämpligen bort införas. Dit höra — trots vissa aktstyckens nog så tvifvelaktiga proveniens och källvärde — afsnittet »Avertissements» i den franska gulboken, vidare några i gråböckerna aftryckta belgiska depescher från London den 5 och 7 augusti och en från Berlin den 27 juli, innehållande redogörelse för ett visserligen ej alltför betydelsefullt samtal med understatssekreteraren Zimmerman, samt slutligen en del serbiska aktstycken från tiden mellan mordet i Sarajevo och den österrikiska notens öfverlämnande, de flesta dock, det skall gärna medges, utan större betydelse för krigets förhistoria. Man saknar ock besynnerligt nog rikskanslerns bekanta telegram till ambassadören i Wien den 29 juli med maning till direkt meningsutbyte mellan österrikiska och ryska regeringarna. I sin helhet måste emellertid aktsamlingen vitsordas såsom både fullständig och opartisk. Af särskildt värde är att här finna sammanförda en mängd upplysningar till den utrikespolitiska historien under tiden närmast före krigsutbrottet, som framkommit under polemiken mellan de krigförande ländernas ledande statsmän, och som hittills måst med största besvär sammanletas ur en mängd olika publikationer eller ur dagspressen. Att på detta område önskvärd fullständighet icke uppnåtts, är naturligt i ett arbete, som publicerats i ett af de krigförande länderna, alltså under svårigheter att åtkomma hvad som från motsidan publiceras. Sannolikt äro i de följande delarna tillägg och fullständiganden att emotse. Där har man äfven att finna en del publicerade aktstycken rörande Italiens och Rumäniens hållning, som efter tidssammanhanget man väntat finna redan i detta band. Måhända kan deras frånvaro delvis förklaras af den långa tid, som måste ha åtgått för verkets tryckning.

För studiet af stormaktskrigets historia, i den mån ett sådant redan nu kan med framgång bedrifvas, är emellertid den Niemeyer-Struppska publikationen af stort värde. Med tillfredsställelse hälsar man därför utgifvarnes löfte att fullfölja sitt arbete, och särskildt den i utsikt ställda samlingen af akstycken rörande de många och betydelsefulla folkrättsliga frågorna. På detta område möta, äfven för hvad angår de viktigaste, avsevärda svårigheter för den som söker sin kunskap i förstahandsmaterialet.

Till den svenska ständerstatens äldsta historia.

AF

SVEN TUNBERG.

Efterföljande studier öfver problem rörande den svenska ständerstatens äldsta historia hafva tillkommit såsom akademiska profföreläsningar vid Lunds universitet i början af mars månad innevarande år. Det har af flera skäl befunnits lämpligt att vid dessas återgifvande i tryck låta framställningen i hufvudsak ansluta sig till den form, som betingats af det muntliga föredraget. För nödiga hänvisningar till litteratur och källor har dock helt naturligt ökadt utrymme tagits i anspråk.

I.

Det andliga frälsets införande i Sverige.

Ordet *fräls* (<**frîhals*) betecknade i fornnordiskt tungomål ursprungligen de egenskaper, som skilde den frie mannen ifrån trälen. *Frälse* var 'frihet', borgerlig och politisk. Ännu i de svenska landskapslagarna ägde ordet denna betydelse, hvilken för öfrigt var inom fornsvenskan allmänt förekommande. Så småningom fick emellertid 'frälse'-begreppet en specifik, teknisk innebörd: *frälse* blir den kvalificerade frihet, som besittes af vissa privilegierade klasser inom samhället. Fullt utbildad framträder denna nya betydelse i slutet af 1200-talet och början af 1300-talet.

Bakom nyss antydda betydelseutveckling ligga genomgripande förändringar i svenskt författningslif. Det homogena svenska samhället har sprängts sönder, en differentiering inom staten har tagit sin början. Ur folkets massa hafva framträdt klasser med anspråk på särskilda förmåner och rättigheter. Det gamla folkfrälset har för dessa nya

klasser ej längre varit tillfyllest, ett frälse af vidare och rikare innehåll har kräfts och vunnits. *Frälse* blir hädanefter ej en allmänt medborgerlig rättighet utan ett privilegium för vissa inom staten dominerande stånd.

Med frälseståndens framträdande inledes i viss mening medeltidens svenska historia. I spetsen för utvecklingen går det andliga ståndet; dess sträfvan efter frälse krönes tidigast med framgång, och *det andliga frälset* har utan tvifvel varit förebildligt vid den världsliga aristokratiens senare kamp för privilegier i samhället.

Frälse, d. v. s. frihet från vissa statliga bördor, lyckades den kristna kyrkan för sin egendom förvärfva redan inom det romerska kejsarriket. Till sin rättsliga gestaltning anslöt sig detta frälse närmast till de privilegier, af hvilka de romerska kronogodsen voro i åtnjutande. Det tekniska uttrycket för dylik frälserätt var *immunitet* (*immunitas*). Vid slutet af 300-talet omfattade den kyrkliga immuniteten ej blott frihet från de s. k. »munera sordida» utan äfven från vissa extraordinarie skatter. Hvad kyrkan sålunda vunnit, skulle den dock ej länge kunna behålla. Inom Västrom gick det andliga frälset inom kort nästan helt och hållet förloradt framför allt genom kejsar Valentiniani hårdhändta ingripande.[1]

Äfven inom det frankiska riket anknyter sig kyrkans frälse till kronoegendomens rättsliga särställning. Till kyrkliga anstalter, särskildt domkyrkor och kloster, förlänade de frankiska konungarne immunitet, d. v. s. frihet från de flesta offentliga pålagor samt vidsträckt myndighet öfver underlydande i olika afseenden. Denna immunitet gällde emellertid endast de andliga institutioner, hvilka i de särskilda kungliga privilegiebrefven direkt afsågos. Något allmänt kyrkligt frälse kunde den katolska kyrkan under frankisk tid ej genomdrifva, utan kyrkans jord var principiellt underkastad samma statliga onera som annan skattskyldig egendom.

För det andliga frälsets senare utveckling inom mellersta och västra Europas stater är framväxten af kyrkans

[1] Moeller, Lehrbuch der Kirchengeschichte, 1², s. 544 f., 693 f.

s. k. 'Eigenkirchenwesen' af genomgripande betydelse. Enligt romersk kanonisk uppfattning var biskopskyrkan med biskopen såsom befullmäktigad representant ensam ägare af all inom vederbörande område belägen kyrkojord. Med sockenbildningens fortskridande inträdde i detta afseende under påverkan af åtskilliga omständigheter en väsentlig förändring. Kyrkor byggdes af enskilda personer och försågos med tillhörande jordegendom; dessa enskilda personer gjorde sedermera med kraft och framgång sina rättigheter gällande. Öfverallt i de olika stiften uppstodo 'Eigenkirchen' vid sidan af de äldre omedelbart under biskopen lydande kyrkorna. Ägare af Eigenkirchen var främst konungen, men äfven världsliga store, biskopar och kloster. Eigenkirchen-systemet trängde så igenom i det allmänna åskådningssättet, att de tidigare till biskopsdömet hörande kyrkorna hädanefter betraktades som biskopens Eigenkirchen.

Samhällets alltmer fortgående feodalisering måste äfven utöfva ett vidtgående inflytande på den kyrkliga egendomens ställning. Äfven kyrkogodset infogades mer eller mindre i det länsrättsliga sammanhanget och dess innehaf underkastades länsrättsliga regler. Betydelsefull var framför allt den förändring som de högre prelaternas ställning inom staten undergick. Biskopar och abboter blefvo konungens länsmän, de olika biskopsdömena som sådana betraktades såsom konungens egendom, såsom konungens Eigenkirchen. Äfven på de kyrkliga länen lades afsevärda bördor från länsherrens sida, och vasallens kvalificerade krigstjänstskyldighet ålåg de andliga läntagarna ej mindre än de världsliga.[1]

Det är helt naturligt, att dessa förhållanden måste väsentligen försvåra ett enhetligt immunitetssystems genomförande. Kyrkans energiska kamp för vinnande af självständighet inom staten framkallade dock omsider äfven fordran på allmänt andligt frälse. Efter slutligt undanträngande af det fördärfliga lekmannapatronatet ingrepo de kyrkliga

---

[1] Werminghoff, Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter[2], s. 14 ff.; Holtzmann, Französische Verfassungsgeschichte, s. 138 ff.; Hatschek, Englische Verfassungsgeschichte, s. 147 ff; Stutz, Geschichte des kirchlichen Benefizialwesens, 1:1, s. 134 ff.

myndigheterna med kraft mot det världsliga samhällets stegrade skattekraf. Det tredje Laterankonciliet utfärdade strängt förbud mot hvarje betungande af kyrkornas egendom, såvida ej biskop och klerus därtill gifvit sitt samtycke;[1] förbudet upprepades sedermera vid det fjärde lateranska kyrkomötet med tillägg af en bestämmelse, som lade det slutliga afgörandet af hvarje särskildt fall i påfvens händer.[2] Från regeringarnas sida tillmötesgick man äfven i stor utsträckning de kyrkliga anspråken. Inom det tyska kejsardömet förlänade sålunda Fredrik II kyrkan oinskränkt skattefrihet genom sin ryktbara förordning af år 1220.[3] Teori och praxis afveko emellertid äfven här vida från hvarandra, och under medeltidens senare århundraden togos andliga personers och institutioners egendomar alltmer i anspråk för statliga prestationer. Af ödesdiger betydelse blefvo dessutom de inomkyrkliga tiondeafgifter, som af påfvarne i stigande utsträckning utskrefvos af den kyrkliga förmögenheten.

Inom de nordiska länderna visar sig det andliga frälset tidigast i *Danmark*. Redan i Knut den Heliges gåfvobref till Lunds domkyrka af år 1085 beviljas vidsträckt skatte-

1. »Quocirca sub anathematis districtione fieri de cetero talia severius prohibemus, nisi episcopus et clerus tantam necessitatem vel utilitatem adspexerint, ut absque ulla exactione ad relevandas communes utilitates vel necessitates, ubi laicorum non suppetunt facultates, subsidia per ecclesias existiment conferenda.» C.4 X de immunitate ecclesiarum 3, 49.

2 »Adversus consules et rectores civitatum vel alios, qui ecclesias et ecclesiasticos viros talliis seu collectis et exactionibus aliis aggravare nituntur, volens immunitati ecclesiasticæ Lateranense concilium providere, præsumptionem huiusmodi sub anathematis districtione prohibuit, transgressores et fautores eorum excommunicationi subiacere præcepit, donec satisfactionem impenderint competentem. Verum si quando forte episcopus simul cum clericis tantam necessitatem vel utilitatem perspexerit, ut absque ulla coactione ad relevandas utilitates vel necessitates communes, ubi laicorum non suppetunt facultates subsidia duxerit per ecclesias conferenda, prædicti laici humiliter et devote recipiant cum gratiarum actione. Propter imprudentiam tamen quorundam Romanus Pontifex prius consulatur, cuius interest communibus utilitatibus providere». C.7 X de immunitate ecclesiarum 3, 49.

3 »Item nulla communitas vel persona publica vel privata collectas sive exactiones, angarias vel parangarias ecclesiis aliisque piis locis aut ecclesiasticis personis imponant aut invadere ecclesiastica bona presumant. Quod si fecerint et requisiti ab ecclesia vel imperio emendare contempserint, triplum refundant et nichilominus banno imperiali subiaceant, quod absque satisfactione debita nullatenus remittatur.» Monumenta Germaniæ Hist., Const. II, p. 108 c. 2. Jfr Geffcken, Die Krone und das niedere deutsche Kirchengut unter Kaiser Friedrich II, s. 67.

och bötesfrihet, och liknande privilegier utfärdas sedermera för flertalet mera betydande andliga institutioner, såsom biskopsdömen, domkapitel, kloster o. s. v. Generella frälsestadganden lyckades den danska kyrkan under den tidigare medeltiden i allmänhet ej genomdrifva; de enda bestämmelser af detta slag, som kommo till stånd, äro Jydske Lovs väl för hela landet gällande föreskrifter rörande klostrens och prästgårdarnas frihet från offentliga utskylder.[1] Liksom på kontinenten trädde äfven i Danmark biskoparne i nära förbindelse till konungamakten. Deras egendom betraktades såsom förläning af kronan, och såsom konungens 'män' voro de förpliktade att i krig bispringa med folk och vapen.[2]

De *norska* lagarna tillerkände sedan gammalt kyrkans personer frihet från leding. Genom konkordatet i Tönsberg af år 1277 utvidgades denna frihet till att omfatta äfven de andligas tjänare till visst antal allt efter vederbörande husbondes hierarkiska rangställning. I hvilken utsträckning det kyrkliga frälset, som ursprungligen var af öfvervägande personell natur, äfven skulle afse kyrkans egendom, blef under den närmaste tiden föremål för häftiga strider mellan statens och kyrkans målsmän, och till någon definitiv reglering af ifrågavarande förhållanden lyckades man ej komma. Liksom i andra länder förvärfvade den katolska kyrkan äfven i Norge en vidsträckt rätt till böter af underlydande.[3]

Det är sannolikt, att i *Sverige* immunitetsprivilegier redan tidigt förekommit för enskild kyrklig egendom. Man

---

[1] J L III 9: »Clostær mæn matæ æi iorth cøpæ, thær land wæræn gek af, sithen thet general consili war, thær Innocencius pauæ hafthæ; hwat sum the havæ sithen køpft, thær skvlæ af antigh léthing vt gøræ æth fangæ af kvnung swa sum hans wili ær.» J L III 10: »Præstæ, thær renlik wilæ liuæ, skvlæ hauæ æ et bo frælst vten allæ land részlæ, hwat the bo hældær a kirki iorth æth a theræ eghæt iorth of the hauæ.»

[2] Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog, s. 92 ff., H. Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder, 1, s. 258 ff., 2, s. 180 ff., P. J. Jørgensen, Forelæsninger over den danske Retshistorie, s. 244, 248 ff., 264 ff., Erslev, Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen ([Dansk] Hist. Tidsskr., 7:2, s. 280), Holberg, Kirke og Len under Valdemarerne, s. 249 ff., Arup, Leding og ledingsskat i det 13. aarhundrede ([Dansk] Hist. Tidsskr., 8:5, s. 195 ff.).

[3] Keyser, Norges Stats- og Retsforfatning i Middelalderen, s. 188 ff., Den norske Kirkes Historie, 1, s. 210 ff., 461, 2, s. 335 ff., Taranger, Udsigt over den norske Rets Historie, 2:1, s. 158 ff.

skulle sålunda kunna förmoda, att dylika privilegier af konung Sverker d. ä. förlänats Alvastra kloster, då det år 1143 upprättades, ehuru biskop Brasks senare upplysning om fundationsbrefvets innehåll ej ger oss omedelbar anledning till ett sådant antagande.[1] Första gången emellertid ett andligt frälse i Sverige direkt omtalas, är i det påfliga skyddsbrefvet för Sveriges andre ärkebiskop, Johannes, den 5 november 1185.[2] Efter uppräknande af Uppsalastolens jordegendomar lämnas i detta bref högtidlig stadfästelse å de »libertates et immunitates a regibus et personis aliis rationabiliter ecclesie uestre tam in colonis quam in aliis indultas». Då skrifvelsens innehåll i öfrigt tydligt ger vid handen, att den hvilar på pålitliga underrättelser från Sverige,[3] finnes det ingen anledning att betvifla dess uppgifter rörande ärkebiskopsstolens »libertates et immunitates». Förekomsten af andligt frälse i vårt land kan sålunda i själfva verket påvisas redan i början af 1180-talet.

Ej många år skulle förflyta, förrän den svenska kyrkan på detta område lyckades vinna resultat af synnerlig omfattning och betydelse. År 1200 utfärdade konung Sverker Karlsson ett kungligt gåfvobref,[4] genom hvilket han till Uppsala domkyrka och dess kaniker förlänade vissa jordegendomar. Till själfva gåfvodispositionen fogade han tvenne allmänna stadganden: 1. »Statuimus quoque et perpetua lege tenendum firmauimus, ut clerici diuino cultui mancipati

[1] Alvastra klosters fundationsbref — den äldsta i Sverige skrifna offentliga urkund, om hvilken någon underrättelse kommit till eftervärlden — omnämnes af biskop Brask i bref till Gustaf Vasa den 26 mars 1525: »Aluastra wart funderat aff K: Swerke aff hans hustrv drotning Vlwilla morgangoffuer, gammelt frelse, som fundacien clarlige beuiser, oc hörde aldrig til cronan» (Konung Gustaf den förstes registratur, 2, s. 273; jfr Script. rer. Suec., III:2, s. 297). Med uttrycket »gammelt frelse» åsyftar Brask naturligtvis endast att angifva, att klostret ei »blifvit grundlagdt på kronojord.

[2] Dipl. Suec. n:r 96. Jfr K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling, s. 171 f.

[3] Man beakte t. ex. brefvets uppgifter rörande Upsalakyrkans egendom: »statuentes, ut quascumque possessiones, quecumque bona eadem ecclesia in presentiarum iuste et canonice possidet aut in futurum concessione pontificum, largitione regum uel principum, oblatione fidelium seu aliis iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma tibi tuisque successoribus et illibata permaneant: in quibus hec propriis duximus exprimenda uocabulis: mansionem in Vpsalia cum pertinentiis suis, Ramby (= Ramby, Löts socken) cum pertinentiis suis, Collem (= Biskopskulla, Lagunda härad) cum appendiciis suis, Liusabec (= Ljusbäck, Nora socken) cum pertinentiis suis, piscationes in Elwakarlaby cum attinentiis suis et mansionem in Munseo (= Munsö) cum pertinentiis suis».

[4] Dipl. Suec. n:r 115.

pro criminibus sibi obiectis uel delictis quoquo modo commissis nunquam in futurum ad laicale pertrahantur iudicium, sed de causis suis episcopis et prelatis respondeant rationemque reddant». 2. »Ecclesiarum quoque domos et agros ab omni regalium exactionum grauamine immunes fore decreuimus».

Rörande detta viktiga brefs allmänna karaktär och innehåll hafva olika meningar framställts i den vetenskapliga litteraturen. Då brefvet särskildt synes afse Uppsalakyrkan, har af E. Hildebrand[1] dragits den slutsatsen, att urkundens hälsningsord, »discretio uestra», åsyfta någon fogde i Uppsala ärkestift, hvarföre de gifna bestämmelserna endast gälla detta stift. Med rätta har dock K. G. Westman[2] härvid påpekat, att ett allmänt frälsestadgande väl kan inryckas i en urkund af mera speciell innebörd, och för öfrigt fäst uppmärksamheten vid uttrycket »sed de causis suis *episcopis* et prelatis respondeant rationemque reddant».[3] Att brefvet skulle vara riktadt till någon enskild person, är dessutom ett oriktigt antagande. Af inscriptio: »tam posteris quam nunc degentibus sancte matris ecclesie filiis», framgår, att vederbörande urkund är ett öppet bref, ställdt till alla dem, hvilka i något afseende kunde komma att beröras af brefvets rättsverkningar. Att dessa senare därefter i salutatio sammanfattas under ett kollektiv såsom »discretio uestra», är i fullkomlig öfverensstämmelse med medeltida språkbruk.[4]

Sverker Karlssons bref af år 1200 innehåller sålunda — jämte de första bestämmelserna om andliga personers privilegium fori — det första allmänna stadgandet om andligt frälse. Hvad innebär detta stadgande? Såväl E. Hildebrand[5] som K. G. Westman[6] hafva gjort gällande, att

---

[1] Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 57, n. 1. — Lundqvist, Bidrag till kännedomen om de svenska domkapitlen under medeltiden, s. 149, förmodar att brefvet är ställdt till ärkebiskopen i Uppsala.

[2] Svenska rådets historia till år 1306, s. 193, n. 4.

[3] Till Westmans åsikt, att ifrågavarande privilegiebestämmelser troligen äro hämtade »ur en för riket gällande urkund, som nu är förlorad», kan jag ej ansluta mig.

[4] Jfr Hazelius, Sverker Karlssons bref om kyrkofrälset, s. 3 ff. (Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström, 1902). Då Hazelius antager, att orden »sancte matris ecclesie filiis» böra i anslutning till ett längre fram i brefvet förekommande uttryck »sancte matri Upsalensi uidelicet ecclesie» tolkas såsom åsyftande invånarne i Uppsala ärkestift, tala häremot starka både formella och reella skäl.

[5] A. st.

[6] A. a., s. 193.

»exactio» endast afser indrifvandet af böter, under det att Bååth[1] och K. B. Westman[2] finna, att all kunglig uppbörd därmed åsyftas. En närmare undersökning af samtida språkbruk ger tydligt vid handen att den senare åsikten är den riktiga. »Exactio» betyder i Sverige liksom i utlandet »uppbörd af offentliga utskylder» öfverhufvudtaget; då ordet någon gång står i betydelsen af »bötesuppbörd», är det sammanhanget, som medför denna begränsning af dess allmänna betydelse.[3] I föreliggande fall synes något tvifvel om ordets innebörd så mycket mindre böra förekomma, som man vid en tolkning har att taga hänsyn till uttrycket: »ab *omni* regalium exactionum grauamine».

Frihet från all kyrklig skatte- och bötesuppbörd har sålunda genom konung Sverkers privilegium förlänats den svenska kyrkan. Friheten gällde »ecclesiarum domos et agros», d. v. s. hela den jordegendom, till hvilken kyrkorna själfva voro ägare. Hvad annan egendom innehafd af andliga institutioner eller personer beträffar, var den naturligtvis fortfarande underkastad statliga bördor, såvida den ej — och detta har väl framför allt gällt klostrens jord — af konungen benådades med speciellt frälse. Det var högst omfattande förmåner, som det andliga ståndet härigenom lyckats förvärfva. De vittna i eminent mån om de kyrkliga riktningarnas dominerande inflytande i Sverige vid 1200-talets början, ett inflytande, hvars förutsättningar och karaktär nyligen klarlagts af K. B. Westman i hans utmärkta arbete »Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s».

Ett frälsestadgande var gifvet, det var dock ej därmed visst, att det skulle blifva beståndande. Olika riktningar täflade om makten i Sveriges upprörda politiska lif, och hvad den ena gifvit, kunde den andra återtaga. Enligt medeltida uppfattning kunde äfven en konung ej binda sin efterträdare i afseende på utdelade privilegier; dylika gällde endast för vederbörande konungs lifstid. Denna uppfattning var helt naturlig, ty de med konungs ämbete förenade för-

[1] Bidrag till den kanoniska rättens historia i Sverige, s. 102.
[2] Den svenska kyrkans utveckling, s. 229, 265 f.
[3] Se K. B. Westman, a. st.

månerna betraktades i viss mån såsom en konungens bördsrätt, hvaröfver han endast för sin persons vidkommande ägde att förfoga.

Någon direkt upplysning om det andliga frälsets öde i vårt land under åren närmast efter 1200 äga vi ej. Om Erik Knutssons kyrkliga intresse i denna punkt vittnar endast ett gåfvobref för Riseberga kloster af år 1212, i hvilket han gifver klostret rätt att uppbära de kungliga sakörena vid brott begångna inom klostret.[1] Det är först under den följande konungen af Sverkerska ätten, Johan Sverkersson, som vi finna en ny reglering af kyrkans friheter genomförd. Vid konung Johans kröning år 1219 förnyades åt biskop Bengt af Skara[2] och öfriga rikets biskopar de kyrkliga immunitetsprivilegierna. Konungen förklarar: »Contulimus possessiones ecclesiasticas cum attenticiis earum a regia exactione liberas et inmunes. Et si que cause in fundis aut prediis presbiterorum vel colonorum eorum emerserint, totaliter ipsi episcopo attineant in satisfaciendo.»[3]

Innebörden af detta stadgande har enligt min mening i flera afseenden missuppfattats.[4] Gent emot E. Hildebrand och K. G. Westman måste liksom beträffande 1200 års bref häfdas, att frihet från »exactio» afser frihet från offentliga onera i allmänhet, ej endast från erläggande af böter.[5] Det bör dessutom framhållas, att verkliga betydelsen af stadgandets andra moment i dess relation till det första ej blifvit observerad. Genom bestämmelsen: »contulimus possessiones ecclesiasticas cum attenticiis earum a regia exactione liberas et inmunes», återupplifvas i oförändrad form privilegierna af år 1200. Genom följande mening göres emellertid till dessa privilegier ett tillägg: »et si que cause in fundis aut prediis *presbiterorum* vel colonorum eorum emerserint, totaliter ipsi episcopo attineant in satisfaciendo». Äfven *prästernas* jordegendomar indragas

[1] Dipl. Suec. n:r 144. K. B. Westman, a. a., s. 265, antager, att Erik Knutsson ej bekräftat sin företrädares privilegier.

[2] Om biskop Bengt se Ambrosiani, Anledningen till biskop Bengts af Skara Romfärd 1220—21 (Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström, 1902), K. G. Westman, a. a., s. 194, n. 1, K. B. Westman, a. a., s. 261 ff.

[3] Sverges traktater med främmande makter, I, n:r 67.

[4] Jfr K. B. Westman, a. a., s. 265 f.

[5] Härom se äfven Bååth, a. a., s. 102, n. 2, K. B. Westman, a. st.

sålunda vid detta tillfälle jämte *kyrkans* under det andliga frälset, så till vida att böter fallna på dessa gingo till biskopen.

Med Erik Erikssons uppstigande på tronen fick tydligen en antikyrklig fraktion makten i Sverige.[1] Flera upprörda påfvebref gifva vid handen, att kyrkans immunitet ej af de härskande respekterades, utan att klerus betungades med världsliga pålagor.[2] En återgång till för kyrkan gynnsammare förhållanden ägde dock rum, sedan lugn inträdt i landet efter de häftiga inbördes striderna.[3] I midten af 1230-talet bekräftade konung Erik Eriksson privilegierna af 1219 för Skarastiftets vidkommande,[4] hvarvid han äfven tillerkände biskopen böter vid äktenskapsbrott, mened och andra religionsbrott.[5] Utan tvifvel lämnades liknande medgifvanden äfven för andra stift, ehuru vi ej numera äga någon direkt kännedom därom.

Det skulle dröja nära ett halft sekel, innan nya allmänna bestämmelser om det andliga frälset utfärdades i Sverige. Hafva de kyrkan en gång gifna privilegierna under denna tid upprätthållits? Svaret å denna fråga låter sig ej finna utan vissa svårigheter. Decennierna mellan 1235 och 1275 utgöra en betydelsefull period i Sveriges historia, hvilken i hufvudsak får sin prägel af Birger Jarls imponerande statsmannapersonlighet. Om Birgers samt sonen konung Valdemars kyrkopolitik synas källorna dock hafva föga upplysning att lämna. Liksom tidigare möta vi speciella privilegier för enskilda kloster, genom hvilka dessa i större eller mindre utsträckning erhålla befrielse från offentliga utskylder.[6] Större uppmärksamhet påkallar det

---

[1] K. B. Westman, a. a., s. 283.

[2] Sverges traktater, I, n:r 67 a, Dipl. Suec. n:r 228, 238.

[3] Konung Knut Långe skänker år 1231 en tomt under frälsefrihet till Vårfrukyrkan i Uppsala. Dipl. Suec. n:r 259.

[4] Sverges traktater, I, n:r 67 b. Urkunden är odaterad, men dess utgifningstid kan med ledning af personnamnen bestämmas till ett af åren 1228—1229, 1234—1237. Af flera skäl synes det mig sannolikast, att brefvet utfärdats efter Knut Långes besegrande och konung Eriks återkomst till Sverige år 1234.

[5] »Adulterii et periurii reatus cause ac quecumque alia ad religionis sacre rupturam seu uiolacionem pertinencia ad ipsius officium libertate attineant speciali.»

[6] Dipl. Suec. n:r 378, 390, 439, 518, 525, 617.

faktum, att särskilda immunitetsbref i några fall förlänats domkyrkor och deras kaniker;[1] i den mån detta ej betingats af den gamla kyrkojordens tillökning, synes det visa hän på, att något generellt andligt frälse knappast längre erkändes. I samma riktning peka också åtskilliga påfliga skrifvelser, hvilka med åberopande af upplysningar från Sverige gå skarpt tillrätta med den världsliga maktens intrång på det kyrkliga området och taga andliga institutioner och deras egendom i påfvens högtidliga skydd.[2]

Ett blixtljus öfver situationen kastas emellertid af ett uttalande i en samtida källa, hvars betydelse i detta sammanhang af forskningen ej blifvit beaktad. Vid sin kröning i Uppsala i maj månad 1276 utlofvade konung Magnus: »iura prelatorum et ecclesiarum a iuribus corone distinguere, cum primum poterimus et habuerimus facultatem, volentes iuxta professionem nostram iura ecclesiarum tueri et *in exhibicione servitii, quo nobis iidem prelati obligati sunt, easdem ecclesias reddere penitus indempnes.*»[3] Innebörden af denna förklarings senare del kan ej vara mer än en. Konungen förbinder sig att vid utkräfvandet af biskoparnes rusttjänstskyldighet[4] undantaga kyrkornas egendom, för hvilka inga statliga prestationer erfordras. För den gångna tiden få vi härigenom en viktig upplysning. Medeltidens länsrättsliga ideer ha äfven i vårt land lyckats tränga in och i någon mån påverka den samhälleliga uppfattningen. I Sverige liksom på kontinenten och i Danmark hafva biskoparne under 1200-talets midt blifvit i större eller mindre mån betraktade såsom läntagare af det skattefria kyrkogodset, för hvilket de efter allmänt europeiskt mönster måst utgöra krigstjänst till kronan.[5] De förut anförda käll-

---

[1] Dipl. Suec. n:r 863, 526, 651.

[2] Dipl. Suec. n:r 381, 437, 575, 576, 577.

[3] Dipl. Suec. n:r 613.

[4] Ordet »servitium» måste med hänsyn till samtida språkbruk otvifvelaktigt tolkas på detta sätt. En annan mening framställes af K. G. Westman, a. a., s. 188, n. 2, 193, n. 1.

[5] Beträffande frågan om de svenska biskoparnes länsplikt vid 1200-talets midt förtjänar att beaktas följande passus ur påfven Innocentius IV:s bref till ärkebiskopen i Uppsala m. fl. den 7 dec. 1250: »Districtius inhibentes, ne aliqua secularis persona contra statuta huiusmodi quicquam attemptare aut a uobis uel successoribus uestris homagii uel fidelitatis exigere seu oblatum recipere audeat iuramentum, maxime cum sicut asseritis pro aliquorum receptione regalium seu feudorum obtentu eisdem regi et baronibus seu aliis personis secularibus obnoxii nullatenus existatis.» Sverges traktater,

uppgifterna blifva med denna bakgrund fullt begripliga. Man finner genast bakom en dylik kyrkopolitik Birger Jarls kraftiga häfdande af statens intressen gent emot en allt mäktigare vorden ståndsorganisation. En närmare jämförelse med samtida dansk samhällsutveckling vore för visso på denna punkt af största intresse; man ser utan svårighet de linjer, som leda öfver till Jakob Erlandssons kamp för de kyrkliga friheterna.

Det är utan vidare klart, att i kampen mellan Valdemar och Magnus kyrkan måste sluta upp vid den senares sida. Då segern var vunnen, kunde den också vänta lönen för sin möda: det gamla systemets fall. Det löfte, som konung Magnus vid sin kröning gifvit, infriade han inom kort. På ett provincialkoncilium i Tälje i slutet af år 1276 eller början af år 1277 utfärdades nya immunitetsprivilegier för svenska kyrkan.[1] Själfva privilegieurkunden är tyvärr förförlorad, men vi äga kännedom om dess hufvudsakliga innehåll ur andra källor.[2] Konungen befriade kyrkans egendom från all kunglig skatte- och bötesuppbörd med det förbehåll, att gods, som efter denna tidpunkt tillfölle kyrkan, fortfarande skulle ligga under skatt. Kyrkan hade på detta sätt lyckats återvinna det andliga frälse, som förvärfvats år 1200, samt att under detsamma indraga den jord, som kommit i kyrkans besittning efter år 1200. Bestämmelserna inneburo en förbättring gent emot den närmast föregående tidens förhållanden framför allt med afseende å sockenkyrkornas ställning, då, såsom ofvan påpekats, de enskilda domkyrkorna tydligen redan tidigare ernått speciella undantagsförmåner. Träffande karakteriserar därför en

---

I, n:r 92. Detta uttalande torde böra tolkas såsom ett vittnesbörd om, att från konungamaktens sida försök gjordes att reglera de svenska biskoparnes ställning efter kontinentala förebilder. — Det vore i detta sammanhang af intresse att känna, i hvad mån biskoparne lyckats tillförsäkra sig inkomster af kyrkogodsen. Böter, som fallit på dessa, gingo i hvarje fall enligt frälseprivilegierna till biskopen. Se Dipl. Suec. n:r 698, 725.

[1] Härom se K. G. Westman, a. a., s. 186 ff.

[2] Konung Magnus bref angående fattigtionden i Uppland den 15 maj 1279 samt bekräftelsen å kyrkans privilegier den 29 juli 1281. Dipl. Suec. n:r 669. 725. Om den senare urkunden se närmare nedan. I den förra förklarar konungen: »Declaramus eciam presenti scripto fundos ecclesiarum liberos esse ab omni iure regio per diocesin Vpsalensem, quia predicta Vpsalensis ecclesia semper nobis fauorabilis secundum iusticiam exstitit et ideo inter nos et uenerabilem patrem dominum quondam archiepiscopum Vpsalensem Telgis in concilio prouinciali sic exstitit ordinatum.»

samtida krönikenotis Magnus Ladulås kyrkliga privilegiilagstiftning: »Libertates ecclesie per omnia ampliavit, ita quod non solum colonos et servientes cathedralium ecclesiarum, immo omnium etiam aliarum ecclesiarum sive parochialium liberos donavit ab omni iure regio seu exactione regali.»[1]

De kritiska åren vid 1270-talets slut ställde konung Magnus i än större beroende af den mäktiga kyrkan och gjorde bandet mellan honom och kyrkans store allt starkare. Kyrkans uppslutning kring konungen visar sig särskildt vid provincialmötet i Tälje på hösten 1279, då en frivillig skatt lämnas af kyrklig egendom,[2] och de bekanta bestämmelserna »De captiuitate regis» med den andliga myndighetens hela auktoritet kungöras.[3] Vid detta tillfälle måste emellertid äfven konung Magnus lägga sin tacksamhet i dagen. För biskop Brynjulf af Skara, en af det kyrkliga partiets mest framträdande personer, upplifvades i oktober 1279 konungarne Johan Sverkerssons och Erik Erikssons gamla privilegier. Biskop Brynjulf ägde sålunda utöfver de friheter och förmåner, som genom det allmänna kyrkliga frälset tillkommo honom, rätt att uppbära böter, som fallit på andliga personers jordegendom inom stiftet.[4]

Ännu en gång skulle Magnus få visa den svenska kyrkan sin tacksamhet. Vid sin gemåls kröning i juli 1281 bekräftade han från Söderköping de gamla privilegierna af 1276

[1] Script. rer. Suec., I: 1, s. 22.
[2] Dipl. Suec. n:r 691.
[3] Dipl. Suec. n:r 692.
[4] »Cum secundum illustrium antecessorum nostrorum pie recordacionis Johannis et Erici, Sweorum quondam regum, privilegia, per Romanos pontifices confirmata ad Scarensem episcopum nomine ecclesie sue omnes ecclesiastice possessiones per totam Scarensem dyocesim cum omnibus attinenciis earundem ab exaccione regia libere penitus et exempte pertinere debeant inperpetuum pleno iure, in tantum quod, si que cause in fundis vel in prediis quibuscumque presbiterorum et clericorum omnium predicte diocesis et collonorum eorum emerserint, totaliter ipsi episcopo attineant in satisfaciendo, incestus quoque adulteri, periurii, sortilegiorum, flagiciorum, que contra naturam fiunt, cause ac quecunque alia ac religionis sacre rupturam festiuitatumque sanctorum et ieiuniorum violacionem spectancia ad ipsius officium libertate semper pertineant speciali, volentes, vt que per supradictos predecessores nostros pie ac iuste facta sunt, per nos firmitudinis robur optineant, uniuersitati vestre districte precipimus et mandamus, quatenus de iuribus et causis omnibus prenotatis ipsi, qui nunc est, venerabili patri domino B., Scarensi episcopo, et post ipsum successoribus suis fauorabiliter et integraliter faciatis iusticie complementum.» Dipl. Suec. n:r 690. Jfr äfven i detta sammanhang privilegiebrefvet för biskop Henrik i Linköping den 26 aug. 1279. Dipl. Suec. n:r 686.

—1277, hvarvid han utvidgade dem till att omfatta all jord, som under de mellanliggande åren kommit under kyrkan.[1] Den vid detta tillfälle utfärdade privilegieurkunden skiljer sig väsentligt från föregående genom den större vidlyftighet och noggrannare precisering, med hvilka förevarande rättsförhållanden regleras. Frälsefriheten omfattade den jordegendom, »som ägdes i kyrkornas namn», vare sig det var fråga om domkyrkor eller vanliga kyrkor och utan hänsyn till brukarens stånd. I uttryckliga ordalag aflysas skatter och pålagor af alla slag; bland skatterna uppräknas särskildt skeppsvist, spannmål, ättargäld och ledungslama. Ådömda böter skulle uppbäras af biskoparne och deras tjänstemän äfven vid brott mot konungens edsöre. Till sist träffas bestämmelser för det fall, att någon brukade både kyrko- och skattejord: vederbörande hade därvid att svara pro rata parte till kyrkan och konungen.[2]

Privilegiebrefvet af år 1281 afsåg gifvetvis en definitiv reglering af kyrkans ekonomiska rättsställning inom staten. Huru litet en sådan i verkligheten var möjlig att genomföra, skulle dock redan konung Magnus själf erfara.[3] Sär-

---

[1] Dipl. Suec. n:r 725.

[2] »Sane cum, sicut digne a memoria non excidit, prius in nostra coronacione omnes possessiones ecclesiasticas in regno nostro a causis omnibus et iuribus regalibus reddidimus liberas, ita tamen quod bona, que deuoluerentur ad ecclesiam post prouinciale concilium, cui Telghis cum uenerabilibus patribus domino archiepiscopo Upsalensi et suis suffraganeis interfuimus, cum suis oneribus transferentur, dignum arbitrati sumus in festo coronacionis predilecte coniugis nostre circa predicta bona nostra beneficia cumulare . . . . Concedimus eciam eisdem omnia bona sua mobilia et immobilia, que ecclesiarum nomine possidentur, siue fuerint ecclesiarum cathedralium siue inferiarum ecclesiarum cum familiis in eisdem commorantibus, siue per uillicos regantur, siue per colonos, siue per inquilinos, siue eciam per nouallium excultores, ab omne iure regio et a causis omnibus regalibus, solucionibus quoque wlgariter dictis skipwist, spannemal, ætergiald, ledhogxlamæ ac taliis, muneribus, exauccionibus omnibus . . . . Quod generaliter accipi et intelligi uolumus eciam de illis, que ecclesiis post dictum concilium accesserunt iuris communis obseruando tramite depostmodum acquirendis. Quascunque igitur causas pecuniarias in dictis bonis emergentes ab episcopis et eorum officialibus exigi uolumus et recipi . . . . eciamsi transgressores aliqui apparuerint regii iuramenti . . . . Si uero contingat aliquos bona ecclesiastica in parte et in parte bona propria aut alterius alicuius priuate persone, pro rata bonorum, que tenet ab ecclesia, teneatur personis ecclesiasticis respondere, de iuribus et causis omnibus supradictis et in reliquis regi, qui pro tempore fuerint, se in omnibus recognoscant et intelligant debitores».

[3] Konungen och hertig Bengt befinnas vid tvenne särskilda tillfällen hafva inskridit gent emot beskattning af den kyrkliga egendomen. Dipl. Suec. n:r 739, 968.

skilda tjänster kräfde sin särskilda belöning, och från kyrkans sida måste en ständig sträfvan göra sig gällande att på nyförvärfvad egendom tillämpa den gamla frälsefriheten.[1] Då de olika klosterstiftelserna alltjämt ej inbegrepos under det andliga frälset som sådant, måste dessutom frälsebestämmelser för hvarje kloster för sig äfven i framtiden meddelas.[2]

Det skulle kunna synas såsom ett anmärkningsvärdt faktum, att den just under Magnus Ladulås' tid kodifierade äldsta svenska landskapsrätten ej på något sätt tagit hänsyn till lagstiftningen om det andliga frälset. Man skulle måhända känna sig böjd att häraf draga den slutsatsen, att ifrågavarande lagstiftning aldrig fullt trängt igenom och vunnit obestridd giltighet.

En dylik förmodan låter sig svårligen förena med en riktig uppfattning af landskapslagarnas karaktär. Landskapslagarna afse icke att uttömmande reglera de förhållanden, som med konung och riksregering stå i sammanhang. Landskapslagarna äro de olika folksamfundens lagar, som principiellt taga hänsyn endast till de omständigheter, hvilka i något afseende ingripa i landskapets rättsliga lif. Konungamakten ter sig sålunda i landskapslagarna såsom något utifrån kommande, som visserligen på olika punkter trängt sig in i gällande rättsordning, men som endast observeras i den mån detta är fallet. Att konungen medgifver skattefrihet åt vissa personer inom landskapet, är därför från landskapsrättens synpunkt fullkomligt irrelevant. Det är konungens enskilda rättigheter, som härvid komma ifråga; öfver dessa kan han fritt disponera, och med dem hafva bondemenigheterna som sådana ej något att skaffa. Landskapets intressen tangeras först, då de af konungen gifna privilegierna på något sätt ingripa i andra personers rättsförhållanden, d. v. s. med hänsyftning på föreliggande fråga, då konungen för att kunna medgifva skattelindring på det ena hållet måste söka genomdrifva skatteökning på det andra. Detta tillfälle skulle emellertid för visso snart in-

[1] Se konung Magnus' gåfvobref till S:t Nikolai kapell i Skara den 29 juli 1287. Dipl. Suec. n:r 943.
[2] Jfr Dipl. Suec. n:r 586, 631, 675, 676, 880, 754.

ställa sig — och i landskapsrätten skulle det äfven afsätta tydliga spår.

Upplandslagens kyrkobalk § 2 föreskrifver: »þa skal kirkiæ bol hafwæ, þær præstr skal a byggiæ. þæt skal wæræ markland iorþær undir hundæris kirkiu hwariæ ok halfmark undir tolfptæ kirkiu. þe bol hawæ e liþugh wærit aff allum utskyldum. Fore þe iorþ aghu böndær utgiærþir giöræ. Hawær kirkiæn mere iorþ, æn nu ær saght, væri j fullum utgiærþum, utæn kunungær giwi þe iorþ frælsæ».[1] En bestämmelse rörande det andliga frälset har här upptagits i landskapsrätten och med all sannolikhet just af den anledning, som nyss antydts. Bondemenigheterna hafva förbundit sig att svara för prästbordens skatt, hvarigenom prästborden kommit i faktiskt åtnjutande af frälse, ehuru de formellt alltjämt voro underkastade utskylder till kronan och konungens inkomstsumma från socknen ej genom denna anordning på något sätt minskades. Den kungliga privilegielagstiftningen har på ett kännbart sätt kolliderat med landskapets intressen och dessa hafva till en viss grad låtit underordna sig densamma.

Med hänsyn till innehållet af Magnus Ladulås kyrkliga frihetsbref måste dock Upplandslagens frälsebestämmelser förefalla något egendomliga. Enligt 1281 års stadga var all jord, som detta år befann sig i kyrkans besittning, skattefri. Och prästgårdarna böra efter all sannolikhet hafva inräknats under »possessiones ecclesiastice», »que ecclesiarum nomine possidentur»[2] — man må sedan huru man vill juridiskt konstruera själfva äganderättsförhållandets natur.[3] Hafva då ej konung Magnus privilegier för kyrkan äfven af efterträdaren uppehållits?

---

[1] Se äfven konungabalken § 10: »Nu aghu böndær fulnæþ fore kirkiu iorþ giöræ, fore swa mykit kirkiu bol ær. þæt ær markland iorþær undir hundæris kirkiu hwariæ ok halff mark vndir tollfftæ kirkiu. Hawær kirkiæn meræ frælst, standi þæt fore bondænum ok wæri saklös». Detta stadgandes sammanhang med det ofvan i texten återgifna har ej observerats af Normann-Lundberg, Bidrag till frågan om äganderätten till prestgårdarne under medeltiden, s. 26. »Fulnæþ» betyder här »full skatt». — Jfr Södermannalagens, Västmannalagens och Helsingelagens kyrkobalkar, § 2.

[2] Se särskildt Dipl. Suec. n:r 739. Jfr Sjögren, De fornsvenska kyrkobalkarna (Tidsskrift for Retsvidenskab, 1904, s. 139 ff.).

[3] Om denna invecklade fråga se Normann-Lundberg, Bidrag till frågan om äganderätten till prestgårdarne under medeltiden, Hertzberg, Om Eiendomsretten til det norske Kirkegods Atter, om Præstebordsgodsets Retsstilling (Norsk Retstidende, 1905), Taranger, Om Eien-

En blick på de politiska förhållanden, under hvilka Uplandslagens stadgande tillkommit, torde kunna bidraga till denna frågas besvarande.

Efter Magnus Ladulås' död öfvertogs regeringen af rådet med marsken Torgils Knutsson i spetsen. Källornas vittnesbörd gifva vid handen, att den nya förmyndarstyrelsen gent emot kyrkan iakttagit en betydligt stramare hållning än den kyrkovänlige konung Magnus. Vi kunna särskildt konstatera, att de svenska klostren lidit väsentliga inskränkningar i de friheter, som tidigare blifvit dem beviljade. En strid mellan stat och kyrka har tydligen uppstått och genomkämpats, ehuru dess närmare detaljer undandraga sig vår kännedom. Stridens uppkomst står i sammanhang med kyrkans starka maktutveckling under den föregående tiden och betecknar det världsliga samhällets reaktion mot den statens söndersprängning, som syntes hotande nära. Striden är äfven ett led i en allmän europeisk utveckling; ehuru af mycket blygsammare mått förtjänar den att sammanställas med de häftiga striderna mellan världslig och andlig myndighet i Norge och Danmark under 1200-talets slut och 1300-talets början.[1]

I belysning af dessa tilldragelser torde Uplandslagens ofvan diskuterade bestämmelser böra ses. Lagen i sin helhet har redigerats just under förmyndarstyrelsen och på regeringens särskilda uppdrag; i densamma ha då inrymts de frälsestadganden, hvilka regeringen lyckats genomdrifva. Stadgandena, hvilka beteckna en framgång från statsmaktens synpunkt, bära tydligt prägeln af en kompromiss.[2] Prästborden äro fortfarande delaktiga af det andliga frälset, men på bondemenigheternas bekostnad. I friktionen mellan andlig och världslig aristokrati ha de lägre folkklasserna, 'misera contribuens plebs', fått sitta emellan. Formen för kompromissen har legat nära till hands med tidens ofta förekommande kollektiva skattesystem: skattesumman pålägges direkt ej den enskilde utan den kollektiva enheten,

---

domsretten til de norske Præstegaarde (1896), Kirkegodsets Retsforhold (Norsk Retstidende, 1902).

[1] Se härom K. G. Westman, a. a., s. 138 ff., 214 ff., Höjer, Bonifacius VIII och Sverge, s. 14 ff. (Bidrag till Sverges medeltidshistoria tillegnade C. G. Malmström, 1902).

[2] Jfr K. G. Westman, a. a., s. 142.

hundaret, hamnen o. s. v., hvilken ansvarar för skattens erläggande.[1] Om ett enskildt hemman, såsom prästgården i föreliggande fall, undandrages skattskyldigheten, behöfver detta för kronan ej innebära någon inkomstminskning, för så vidt öfriga skattdragare förplikta sig att äfven för framtiden svara för samma räntesumma.

Det var ej förmyndarregeringen gifvet att lösa konflikten mellan stat och kyrka. Spänningen kvarstod alltjämt, och bitterheten tycks hafva ökats på båda sidor. Tyvärr äro de direkta källupplysningarna synnerligen få och låta oss endast dunkelt ana hvad som försiggått.[2] Af en lycklig tillfällighet äga vi emellertid bevaradt ett auktoritativt uttalande af konung Birger själf, hvilket kastar ett klart ljus öfver stridens verkliga innebörd. I tvenne privilegiebref, det ena för Vårfruberga kloster den 9 maj 1303, det andra för Uppsala domkyrka den 29 juli 1304, [3] förklarar konungen, att frälsefrihet beviljats vederbörande:

»Quamuis generaliter duximus statuendum, quod nullus incola regni nostri super exhibicionibus seu solucionibus quibuscumque nobis annuatim debitis liber resideat vel exemptus, nisi cum dextrario seruierit phalerato.»

Från konungamaktens sida har sålunda principiellt blifvit fastslaget, att hvarje frälse betingas af rusttjänstprestation till kronan. Man har vågat det djärfva försöket att upphäfva det andliga frälset som sådant och att sammansmälta den andliga och den världsliga aristokratien till en enda stormannaklass på statstjänstens grund. Skulle kyrkans representanter hädanefter komma i åtnjutande af frälse, måste det — om ej konungens nåd härifrån medgaf undantag — ske under samma villkor som gällde för rikets öfriga invånare. Vi finna äfven, att konungen år 1302 i full öfverensstämmelse med denna regeringsgrundsats förlänat biskop Brynjulf af Skara frälsefrihet: »reddentes eadem bona cum personis premissis, que silicet pro cotidianis suis vsibus et pro mensa deputauerat, ab omnibus causis et iu-

---

[1] Se Sandström, De stående skatterna i Svealand under medeltiden (Hist. Tidskr. 1913, s. 2 ff.).

[2] Källorna äro sammanställda och diskuterade af Höjer, a. st. och K. G. Westman, a. a., s. 217 ff.

[3] Dipl. Suec., n:r 1396, 1437.

ribus nomini nostro debitis, videlicet gengiærdh et almænningsøri ac solucionibus aliis seu inposicionibus quibuscumque, *racione fidelis sui seruicii* nobis inpensi et, prout speramus, in posterum fideliter inpendendi, libera penitus et exempta, *ita quod per omnia eadem libertate gaudeant, qua ceteri gaudent, qui nobis cum dextrariis seruiunt phaleratis.*»[1]

Det är Birger Jarls energiska kyrkopolitik, som i statsmaktens intresse återupptagits af hans andlige arftagare, Torgils Knutsson. På denna politiks genomförande i praktiken har tydligtvis äfven all kraft blifvit insatt. Ingen anledning finnes att betvifla sanningsenligheten af de uppgifter, som härom lämnas af en medeltida annalnotis: »CIↃCCCIII incepit dissidium inter ecclesiasticos et proceres prophanos regni Seeciæ subjeceruntque universum clerum tributis et exactionibus, qui antea gavisus erat ecclesiastica libertate. Eodem anno conatus est rex Birgerus ad suggestionem domini Trugilli marscalci captivare reverendum dominum archiepiscopum cum ceteris regni Svetiæ episcopis circa festum Magdalenæ.»[2]

Alla ansträngningar skulle dock till sist blifva fruktlösa. I den strid, hvari konungen och marsken inom kort invecklades med de båda hertigarne Erik och Valdemar, måste alla krafter mobiliseras. Försoning ingicks med kyrkan, och genom ett stort kyrkligt frihetsbref bekräftades det andliga frälset i en form, som sedermera skulle blifva normerande för hela den följande Medeltiden.

Det är en egendomlig omständighet förknippad med detta den svenska kyrkans stora frihetsbref. Vi äga bevarade ej mindre än *tre* från hvarandra i någon mån afvikande original, det ena dateradt Strängnäs »in dominica letare Jerusalem» år 1304 (= 8/3 1304),[3] de båda andra Strängnäs »dominica letare Jerusalem» år 1305 (= 28/3 1305).[4] Förhållandet har bl. a. gifvit anledning till det antagandet, att konung Birger år 1304 förlänat kyrkan privilegier, men följande år genom en ny förordning i visst afseende modi-

---

[1] Dipl. Suec., n:r 1368. För tolkningen af detta bref se Holberg, Kirke og Len under Valdemarerne, s. 249 ff. Jfr K. G. Westman, a. a., s. 140 f.

[2] Script. rer. Svec., I: 1 ,s. 55.

[3] Dipl. Suec., n:r 1420.

[4] Dipl. Suec., n:r 1459.

fierat desamma.[1] Såsom K. G. Westman uppvisat,[2] är emellertid ett dylikt antagande ur flera synpunkter föga acceptabelt. Till sin lydelse äro de tre urkunderna i det hela så nära öfverensstämmande med hvarandra, att de synas beteckna blott olika redaktioner af en och samma grundtext. Den enda sakliga skiljaktighet, som föreligger, gäller bestämmelserna om 'bona commixta': enligt 1304 års bref skola innehafvare af både kyrkojord och annan jord — såsom år 1281 föreskrifvits — pro rata parte svara till kyrka och till konung, enligt 1305 års bref däremot äger denna regel tillämpning endast i den händelse, att kyrkojorden och privatjorden äro af lika värde, enär i andra fall den öfvervägande jordenaturen fäller utslaget och man har att helt svara till kyrkan eller till kronan. Förändringen synes ej hafva inneburit någon verklig utvidgning af kyrkoprivilegierna utan endast en administrativ förenkling. En närmare granskning af brefvens datering och sigillering talar äfven för, att de alla tillkommit vid ett och samma tillfälle, ehuru de försetts med olika årsuppgifter. Att detta tillfälle bör hafva varit den 28 mars 1305 göres sannolikt af flera viktiga historiska skäl.

Om emellertid alla tre brefven utfärdats vid samma tidpunkt, återstår att förklara skiljaktigheterna dem emellan. Westman påpekar, hurusom båda de till år 1305 daterade brefven äro afskrifna i Registrum Ecclesiæ Upsalensis och sålunda tydligen riktats till ärkestiftet, under det att brefvet af år 1304 återfinnes i Registrum Ecclesiæ Lincopensis och alltså afsett Linköpings stift. De för hela riket gällande privilegierna skulle sålunda vid originalexemplarens utfärdande hafva fått en »provinsiell skiftning». Hvad årtalet 1304 beträffar, synes Westman närmast benägen att räkna med en felskrifning.

I hufvudsak synes Westmans åsikt otvivelaktigt träffa det rätta. Samtliga tre originalen af konung Birgers privilegiebref torde höra till den 28 mars 1305 och representera en och samma förordningsakt från konungens sida.

[1] H. Hildebrand, Sveriges Medeltid, 3, s. 871. Jfr Strinnholm, Svenska folkets historia, 5, s. 183; E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 191.

[2] Kung Birger Magnussons stora kyrkliga frihetsbref (Hist. Tidskr. 1904, s. 255 ff.).

Afvikelsen beträffande det sakliga innehållet låter sig väl utan större svårigheter förklaras. Stadgandet om 'bona commixta' har ursprungligen formulerats i öfverensstämmelse med 1281 års bref: skatt pro rata parte till kyrka och stat, och urkunder med denna formulering hafva därefter utskrifvits. Sedermera har från något håll blifvit påpekadt, att en dylik bestämmelse vore förenad med praktiska olägenheter. Det kunde i realiteten blifva synnerligen vanskligt att med nödig noggrannhet väga de olika jordandelarna mot hvarandra och rättvist fördela skatten mellan kronan och kyrkan. Man vidtog därför den förändringen, att den gamla regeln skulle tillämpas endast, då kyrkojord och kronojord ägde samma värde; vid mera invecklade förhållanden dem emellan skulle den mindre jordandelen helt enkelt i skatteafseende rätta sig efter den större. Den nya affattningen inrymdes i de senare utfärdade originalexemplaren, utan att några åtgärder ansågos erforderliga i syfte att sätta de tidigare ur kraft. För medeltidens uppfattning låg intet egendomligt i ett dylikt förfaringssätt.

Till lydelse och innehåll ansluter sig 1305 års privilegiebref nära till Magnus Ladulås sista frihetsbref af år 1281. Konungen tager först alla kyrkor och kyrkliga personer i sitt skydd. Han ger därefter deras jord, hvilken äges i »kyrkornas namn», såväl den »gamla egendomen» som den, som »med sina skattebördor öfvergått i kyrkornas besittning», frihet från »all kunglig rätt och kungliga sakören, äfven de pålagor, som kallas ledungslama, skeppsvist, spannmål och ättargäld.» Sakören ägde biskopen indrifva utan undantag, sålunda också vid brott mot konungens edsöre. Bestämmelserna om 'bona commixta' äro förut berörda.

De nya privilegierna gällde liksom de äldre endast kyrkans jord. Klostren stodo fortfarande utanför den allmänna frälselagstiftningen, och för dem utfärdades äfven i framtiden särskilda privilegier. Fråga är väl också, huruvida ej Uplandslagens kyrkobalks stadgande angående prästborden alltjämt ägde giltighet. Vi finna åtminstone längre fram under Medeltiden, att detsamma både åberopas och

tillämpas.[1] Man har härvid att räkna med den ökade auktoritet, som Uplandslagens kyrkobalk i senare tid erhöll, då den fick bilda ersättning för landslagens felande kyrkobalk.[2] Den omständigheten bör ej heller förbises, att det legat i statens direkta intresse att söka uppehålla kyrkobalkens bestämmelser vid sidan af de gifna frälseprivilegierna.

* * *

Med 1305 års privilegiebref hade det andliga frälset i Sverige fått den gestaltning, som det sedermera skulle i hufvudsak bibehålla under hela den följande Medeltiden. För visso skulle försök ej saknas att omkullstörta de vunna resultaten. Då kyrkans egendom alltmer ökades, uppstod ånyo frågan, huruvida privilegierna skulle omfatta äfven hvad som sålunda tillkommit eller ej. För staten blef detta ett finansiellt problem af allra största betydelse. Olika utvägar kunde tänkas. Man kunde söka minska de kyrkliga frälserättigheterna eller åtminstone begränsa dem att gälla endast kyrkans gamla egendom. Men man kunde också, såsom redan en gång skett, ge efter för kyrkans kraf och skaffa sig ersättning på annat håll, nämligen genom ökning af de skattepliktigas bördor. Båda dessa möjligheter skulle försökas. Äfven det radikalmedel, som synes hafva tillgripits af Birger Jarl och Torgils Knutsson, skulle åter komma till användning under Magnus Eriksson. Det lider intet tvifvel, att denne konung låtit verkställa en 'revocatio generalis' af allt andligt frälse,[3] och att han sålunda på denna punkt fullföljt äldre svensk nationell politik, för öfrigt i nära anslutning till sameuropeiska sträfvanden.

Med framgång skulle emellertid kyrkan tillbakaslå alla de attacker, som riktades emot henne. Reduktionerna eller reduktionsförsöken under Magnus Eriksson, Albrekt af Mecklenburg, Margareta och Karl Knutsson kunde ej varaktigt rubba hennes ställning. Under konungamaktens synnerliga svaghet växte kyrkan sig stark, och i det begynnande stän-

[1] E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 190.

[2] Se härom K. G. Westman, De svenska rättskällornas historia, s. 45; Beckman, Studier i outgivna svenska handskrifter, s. 13 ff.

[3] Dipl. Suec., n:r 3799.

dersamhället var hon en af de kraftigaste och mest bärande grenarna. I stort sedt skulle hon också kunna hålla stånd äfven mot reformationstidens hårda stormar. Det andliga ståndets egenartade och betydelsefulla roll i den senare svenska ständerstaten skulle till fullo vittna om, huru fasta den svenska kyrkan lyckats lägga sina grundvalar under de första århundradenas strider om kyrkans frihet och rätt inom samfundet, om andlig domsmakt och om *andligt frälse.*

(Forts.)

Ett bidrag till Alingsås manufakturverks historia.

AF

ELI F. HECKSCHER.

Jonas Alströmer har sett sin stjärna blekna. »Artium fabrilium in patria instaurator» lyder inskriften på den 1756 af ständerna beslutade, 1790 uppsatta bröstbilden på Stockholms börs; »svenska handaslöjdernes fosterfader» är epitetet i Regnérs minne af Jonas Alströmer år 1785;[1] och den rökelse, som tändes i de öfriga äreminnena ned till Palmblads lefnadsteckning i Biographiskt Lexicon 1835, skulle ha varit tillräcklig för någon af landets störste män.[2] Men denna lofsång afbröts, som man kunnat förutse, genom den ekonomiska liberalismens seger inom vår historieskrifning, äfven frånsedt att själfva den kännedom om Frihetstidens verkliga beskaffenhet, som skapades genom Malmströms stora verk, måste föranleda en revision. Arnbergs »Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi», som utkommo 1868 och som jämte Forssells skrifter närmast utmärka genombrottet, behandla visserligen mest manufakturpolitiken och dess frukter som helhet, utan att gå mycket in särskildt på Alingsåsverket eller Alströmers öfriga insatser; men domen öfver systemet är åtminstone tydlig nog, något som för öfrigt var fallet redan i Tengbergs året förut (1867) utgifna häfte

---

[1] Utg. Sthlm 1790.

[2] Hufvudkälla i afseende på biografiska data är J. F. Krygers åminnelsetal i Vetenskapsakademien 1761; på grund af sin ställning som kommissarie i manufakturkontoret framhåller Kryger åtminstone mer än öfriga lefnadstecknare den frikostiga hjälp Alströmer fått af det allmänna.

»Om Frihetstiden. Några anmärkningar». Den afgörande omvärderingen af Alströmers verk kom emellertid först åtskilligt senare, nämligen 1884 genom G. H. Stråles högst fängslande undersökning »Alingsås manufakturverk. Ett bidrag till den svenska industriens historia under Frihetstiden». Historieforskaren ex professo märker visserligen genast, att den högt begåfvade industriman och politiker, som var bokens författare, stod alldeles likgiltig för den historiska metodens så att säga utvärtes kraf, och besväras obestridligen i hög grad däraf; noter saknas nämligen fullständigt i arbetet, och äfven textens källhänvisningar äro högst tillfälliga och föga preciserade, hvarjämte indragandet i framställningen af många bland urkundstexterna gör behandlingen mycket ojämn. Men trots allt detta ligger det knappast någon öfverdrift i att betrakta Stråles bok som det bästa hittills framkomna bidraget till den svenska industriens historia.

För att visa, i hvad mån Alströmers anspråk på att vara den svenska industriens skapare ägde eller kanske snarare saknade berättigande, sammanför Stråle till en början i en inledning på 110 sidor allt som då var kändt om vår industris historia under de två århundradena före Frihetstiden och reducerar därmed den nya insatsen till rätt begränsadt omfång; på det industriella området och dess närmaste förutsättningar (tobaksodling m. m.) står knappast något af Alströmers verk enligt Stråles mening utan inhemska föregångare. Vid den följande framställningen af Alingsåsverkets egen historia, där vidsträckta arkivforskningar, främst naturligtvis i riksdagshandlingarna, uppenbarligen ligga till grund, komma också svagheterna alldeles att behärska bilden. Alströmers envisa kvarblifvande i Stockholm, äfven mellan riksdagarna, anses som ett hufvudskäl till verkets vanskötsel; mycket graverande samtida vittnesbörd om fabriksvarornas kvalitet framdragas; lagrens och de utestående fordringarnas oafbrutna tillväxt ställes emot de ständigt nya och ständigt på nytt bifallna ansökningarna om hjälp af staten, och Alströmers egna kalkyler och uppgifter visas vittna om stort lättsinne i afseende på verkets ekonomiska sida; slutligen framläggas bevis för att de efter våra förhållanden öfverströmmande rika

statsmedlen i ganska betydlig utsträckning måstè ha undandragits Alingsåsverket och tjänat den blomstrande politiska korruptionen. Den som läser Stråles framställning af Alingsås manufakturverk torde ha svårt att återhålla ordet humbug som den enklaste beteckningen för detta »moderverk», denna »skola till andre manufakturers befordran i riket», hvarvid dock bör tilläggas, att Stråle icke därmed sätter Alströmers personliga intresse och oegennytta i fråga utan tvärtom tydligt framhåller dem.

Den betydelse Alströmer och hans verk obestridligen haft för Frihetstidens historia, skulle otvifvelaktigt ge en kontrollundersökning af Stråles framställning berättigande; ty jämte bristen på vetenskaplig apparat, som alltid skapar en känsla af otrygghet, kunna Stråles ganska tydligt uttryckta ekonomiskt-politiska sympatier och antipatier föranleda någon skepsis. Utan möjlighet att ägna saken längre tid ansåg sig undertecknad skyldig att, för en biografi öfver Jonas Alströmer i det nu förberedda nya biografiska lexikonet, söka finna några dylika hållpunkter, och sådana ha också erbjudit sig i den nyligen ordnade, katalogiserade och bundna stora Alströmerska brefsamlingen i Uppsala universitetsbibliotek. Af den jämförelsevis obetydliga volymen bref *till* Jonas Alströmer synas blott spridda bidrag kunna fås till Alingsåsverkets ekonomiska historia, och detsamma gäller en utanför samlingen befintlig volym bref (1723—1733) från Alströmers vän och senare medhjälpare, sedermera kommerserådet Henrik Kalmeter.[1] Brefven *från* Jonas Alströmer bestå hufvudsakligen: dels i ett fyrtiotal bref (1729 och 1737) till den Alströmer mycket närstående, väl bekante Göteborgsköpmannen, direktören i Ostindiska kompaniet Niclas Sahlgren och dels i bref till äldste sonen Patrick. De förra brefven erbjuda dock ganska ringa in-

[1] Nästan alla bref, som växlats mellan Alströmer och hans i någon mån kommersiellt utbildade svenska vänner, såsom Bachmanson-Nordencrantz — från hvilken finnes inemot ett tjugotal bref (1724—28) —, Kalmeter, Sahlgren m. fl., äro skrifna på *engelska*, äfven när de gått exempelvis mellan Alingsås och Göteborg. Jag är för litet förtrogen med frågan för att kunna afgöra, om detta var det vanliga i Frihetstidens handelskretsar eller berodde på Alströmers tidigare affärsverksamhet i London. Hans medhjälpare på gamla dagar, Carl Nyrén, berättar i sina Charakters skildringar och minnen (Linkpg 1836) om Alströmers glädje öfver att Nyrén kunde något engelska (sid. 113).

tresse, i motsats till hvad man skulle väntat. I stället ge de senare emellertid en något sporadisk men fullt pålitlig inblick i Alingsåsverkets faktiska gång.

Att brefven till Patrick Alströmer äro särskildt belysande för faderns skapelse, beror på att han tidigt designerades till ledare för verket och under de fyra sista åren af faderns lifstid, från och med våren 1757, hade den närmaste ledningen af affärerna; det är alltså Jonas Alströmers brefväxling med den som var icke blott hans äldste son utan äfven hans blifvande efterträdare och under en del af tiden hans närmaste man man har framför sig.[1] Brefven, som tillsammans äro 228, falla i hufvudsak inom tre tydligt begränsade tidrymder. Frånsedt några få bref från Stockholm under 1748, då sonen var endast 15 år gammal, tar brefsamlingen sin början med nyåret 1751; denna första serie, som pågår in i oktober månad samma år, består af bref från Alingsås och dess omgifningar (äfven Göteborg) till sonen i Stockholm. Efter ett tjugotal spridda bref från de följande åren börjar den andra och rikhaltigaste serien med sonens bosättning i Alingsås, då fadern ånyo uppehöll sig i Stockholm; den omfattar perioden mars 1757—februari 1758. Därefter inträder ett uppehåll till januari 1760, då brefväxlingen på nytt börjar från Alingsås eller dess omgifningar och Göteborg under Patrick Alströmers vistelse på olika orter och till sist vid riksdagen i Stockholm; den fortgår nu, ehuru med åtskilliga afbrott och luckor — icke alla bref äro bevarade —, ända till den 16 maj 1761, föga mer än fjorton dagar före Jonas Alströmers död den 2 juni. Redan detta vederlägger, i förbigående sagdt, uppgiften att Alströmer vid denna tid skulle varit »barn på nytt»;[2] fastän sjuk och ibland sängliggande, var han vid tillräckligt god vigör att sköta affärerna nästan till det sista. Egenhändiga bref förekomma öfver hufvud sällan annat än när Alströmer är skild från sina biträden i både Alingsås och Stockholm, men egenhändiga postskripta förekomma ofta och däribland ett fyra sidor långt 20 dec. 1760 samt det sista så sent som 28 febr. 1761.

[1] Anmärkningsvärdt nog nämnes endast undantagsvis Carl Nyréns namn, ehuru han enligt sin egen framställning hade hufvudansvaret för verket från och med 1755, vid sidan af Patrick Alströmer från och med 1757.

[2] Nyrén, a. a., sid. 123.

Frågan är nu, hvad brefven visa i afseende på Alingsåsverkets rätta beskaffenhet under de sista tio åren af Jonas Alströmers lif. Svaret blir obestridligen i hufvudsak en bekräftelse på Stråles framställning; i afseende på rena fakta torde knappast ett enda misstag ha kommit till synes i de delar, där Stråle bygger på egna källforskningar, hvilket är det allra mesta. Emellertid blir man genom brefven i tillfälle att se verksamheten inifrån och får därigenom fram vissa ganska intressanta nya drag, som åtminstone komplettera bilden och äfven i någon mån ändra helhetsintrycket.

Minst bidrag lämnar det nya materialet till frågan om Alingsåsmedlens användning i den politiska korruptionens tjänst. Af Alströmers brefväxling med politiska vänner är åtminstone mig mycket litet bekant. Tessinska samlingen i Riksarkivet[1] innehåller blott ett enda bref (den 22 jan. 1740) af något intresse, och äfven detta belyser föga mer än det bekanta faktum, att Carl Gustaf Tessin fått lån af manufakturverket; Alströmers anspråkslösa anmärkning, att »väl vore det», om Tessin åtminstone kunde betala räntan, kan dock anses visa, att lånet ej från Alströmers sida var tänkt som ren gåfva, ehuru det redan året därpå till största delen efterskänktes af ständerna.[2] Patrick Alströmer var utan tvifvel under större delen af denna tid alltför ungdomlig för att invigas i transaktioner af dylikt slag; först vid riksdagen 1760, då han för första gången hade att tillvarata verkets politiska intressen, särskildt privilegiets förnyande, inträdde ändring häri. Patrick Alströmer gick därvid från början, till faderns stora förargelse, miste om plats i sekreta handels- och manufakturdeputationen, där det faktiska afgörandet låg. Han fick därför ifrig uppmaning från fadern att ställa sig väl med deputationens notarier och sekreterare; »att vinna förtroende af dessa personer får du bruka tjänlig smörja etc.» (17 dec.), och i följande bref (20 dec.) säger sig Jonas Alströmer själf skola tillskrifva sekreteraren och »med samma ihågkomma honom med något betydande», ehuru en lucka i brefsamlingen gör det omöjligt att följa den

---

[1] Bref till Carl Gustaf Tessin 1a.
[2] Jfr Stråle, a. a., sid. 231, 242.

vidare utvecklingen häraf.[1] Senare lyckades Patrick Alströmer mot en mellangift, som föreföll fadern mycket hög — dess storlek nämnes ej — byta till sig en plats i deputationen (br. 25 apr. 1761); men privilegiefrågan uppsköts, och vid följande riksdag föll som bekant hattarnas hela manufakturpolitik i spillror, hvarvid äfven Alingsåsprivilegierna upphörde.

Hvad som belyses i brefven till sonen är i stället själfva den inre verksamheten i Alingsås och därvid, i lycklig motsats till förhållandet med en stor del af Stråles material, den kommersiella och finansiella i minst lika hög grad som den förut rikt dokumenterade tekniska.

Fullt lika mycket som i Strâles redogörelse framträder i brefven det allmännas hjälp som den ständiga tillflykten i de kroniska penningbekymren; men därtill sällar sig under denna tid, då manufakturkontorets tillgångar ofta voro slut och tillverkningspremier ej kunde utgå, ett nytt drag, nämligen förmågan att glömma bort årtionden af de största och mest outtröttliga understöd vår industriella historia känner — äfven det den naturliga följden af att vänja ekomiska företag ifrån att hjälpa sig själfva.

Särskildt riksens ständers manufakturkontor, som mellan riksdagarna var industriens grand aumônier, och Alströmer voro ständigt på spänd fot, och vid denna tid hade slitningarna ytterligare skärpts genom en af Stråle[2] meddelad episod. Genom Alingsåsverkets privilegier hade både förvaltning och jurisdiktion inom staden Alingsås öfverlämnats åt verket självt; och stödd härpå uttog en af dess faktorer ur hallrätten i Alingsås varor, som där voro deponerade såsom pant för verkets lån hos manufakturkontoret och sålde dem utan vidare. På kontorets begäran om exekutivt förfarande måste hallrätten svara, att den ej kunde göra något emot verkets jurisdiktion och att Alströmer af-

[1] Jonas Alströmers ifver för Alingsåsintressenas framgång var så stor, att han, hattarnas skötebarn, som i ett (odateradt) bref i början af riksdagen uttalat sin naturliga glädje öfver Fersens val till landtmarskalk, redan den 25 febr. 1761 hoppades, att det honorar, Patrick Alströmer lämnat arkiater Rosén (von Rosenstein) — sannolikt för vård af svärfadern, som dog kort efteråt — skall kunna bana honom väg att komma närmare i prosten Serenii bekantskap.

[2] A. a., sid. 286.

böjt all rättelse med den onekligen karakteristiska förklaringen, att penningarna måste användas för verkets upphjälpande. Man förvånar sig då mindre öfver att Alströmer (enligt sitt bref 26 juni 1751) stod »i så slätt kredit» hos manufakturkontorets fullmäktige eller öfver deras »utlåtande att ej hafva något (sic) fidem för min (A:s) person» (br. 15 juni 1751). Just vid denna tid stod en ifrig strid mellan Alströmer och kontoret om understöd åt en mäster Kock, som åtminstone kort förut varit ledare af Alingsåsverkets färgeri[1]; sammanhanget framgår ej fullt af brefven, men så mycket är klart, att Kock stod i skuld till verket, som ville göra sig betaldt genom det understöd Kock kunde få, medan kontoret å sin sida som villkor för att hjälpa mästaren begärde att få ut hans hos Patrick Alströmer deponerade kistor med redskap o. s. v. såsom säkerhet för sin fordran hos Alingsåsverket. Alströmer schackade denna plan genom att, på grund af instruktioner *sub rosa*, låta sin son uppge, att Kocks obligation vore belånad och säkerheten därför ej kunde minskas, äfvensom låta underrätta sin affärs- och partivän, den bekante Stockholmsköpmannen Hans Wittfoth (sedermera indragen i Königska växelkontorets följder), att han komme att namnges härför äfvensom anmoda honom om hjälp (br. 27 apr., 18 maj 1751). Alströmers reflexion till episoden är: »Det blir fuller väl, fast än att det går trögt; det har så alltid gått för mig» (22 maj); och då saken trots allt drog ut på tiden, fick Patrick Alströmer tillsägelse att söka upp riksrådet Ehrenpreus, en af Alingsåsverkets direktörer och ifrigaste förkämpar, på hans malmgård Cathrineberg på Munklägret (Kungsholmen i Stockholm) för att hos honom få rekommendation till riksrådet Palmstierna (31 juli). Slutet blef, att kontoret utbetalade »de åt mäster Kock länge utlofvade penningar» (31 aug.).

Betecknande för Alströmers uppfattning af hur det allmänna behandlade honom är ett yttrande från samma tid (3 apr. 1751):

»Jag ser, att manufakturkontoret är intet hjälpsammare mot herr kommissarien Salander än mot Alingsås manufakturi, hvilket är be-

[1] Stråle, a. a., sid. 274.

klageligt. Det fägnar mig dock, att han finner hjälp och assistence hos sina vänner, men jag måste draga lasten allena»;

och hans uppfattning kulminerar i en motivering till att han ej kommit upp till 1760 års riksdag (odat., omkring 10 okt. 1760):

»Jag ser, att det är ännu lika när i manufakturkontoret; det består allt i löften. Din närvaro torde likväl med trägna påminnelser nu kunna förmå herrarna att ej längre låta oss vara i mistning. När de fråga efter mig, så kom ihåg, hvad vi här taltes vid för (= före) din afresa, att manufakturkontoret är orsaken till mitt uteblifvande från riksdagen, emedan de brustit i deras löfte, så att jag nu är nödsakad att vara här närvarande till att för den varande penningebristen rädda manufakturiet ifrån undergång.»

Alingsåsverket kunde göra anspråk på statsunderstöd, för att deras ledare skulle få tillfälle att ligga vid riksdagen.

Att utförligt dokumentera beroendet af det allmännas hjälp kan knappast anses nödvändigt, så välbekant som den saken är. I det nyss nämnda brefvet om påtryckning på manufakturkontoret genom riksrådet Palmstierna (31 juli 1751) förklarar Alströmer, att »penningarne äro oumgängelige för manufakturiet till utrikes växlars tagande; eljest afstannar manufakturiet i brist af materialier». En annan gång (10 apr. 1751) begäres utan vidare, att kommerskollegium skall betala en växel, som dragits på Alströmer för firman Palm & Hebbe i Smyrna. Ännu större roll spelar under denna tid pantsättningen af råvaror, såväl importerade som utländska, eller fast egendom för lån i banken; det var som bekant till stor del härigenom det stora finanseländet uppkom. Likaledes återkomma ständigt hänvisningarna till de otaliga slagen af premier, som ofta anses otillräckliga; »det vore väl, om vi kunde hafva årlig handel med de 2:ne norske köpmän, men exportationspremierne äro *ej mer än*[1] 20 pct för kläde» (21 nov. 1757). Vid samma tid diskuterade Alströmer en ökning af den fina klädestillverkningen, som kunde tyckas löna sig, eftersom man fick 10 % i tillverkningspremier; »men om färdiga varan, som fordrar 90 % förlag, blir liggande oförsåld, så felar

[1] Kursiv. af mig.

man i uträkningen» — hvarjämte manufakturkontoret saknade medel t. o. m. för de föregående årens premier (29 aug. 1757).

Brefven äro icke tillräckligt regelbundna eller detaljerade att möjliggöra en framställning af Alingsåsverkets finansiering som helhet eller ens af de olika direkta statsunderstödens storlek. Hufvudrollen spela dessa kanske icke i korrespondensen, hvarmed ej skall vara uttaladt någon mening om deras relativa betydelse, kvantitativt sedt, under sista tioårsperioden af Alströmers lefnad. Likväl kan det knappast råda något tvifvel om att de utgjorde ena hufvuddelen af den *vat̶aktiga* finansieringen. Emellertid flöto dessa tillgångar trots alla premier icke lika flitigt som under tidigare år, då öfver 400,000 d. s. m. af landshjälpsmedlen hade tillfallit Alingsåsverket. Nu uteblefvo understöden så pass ofta och så pass länge, att andra inkomstkällor ständigt måste uppletas för att hjälpa öfver åtminstone stundens eviga penningnöd. Något ordnadt kreditväsen fanns knappast, frånsedt »banken» (riksens ständers bank), som ju kastat all ekonomi öfverbord och blifvit en ren understödsinrättning; och enda möjligheten var därför att vända sig till enskilda.

Dessa enskilda begränsade sig under nu ifrågavarande period, såvidt man kan döma af brefven, nästan helt och hållet till Alströmerska släkten själf och dess närmaste anförvanter, Jonas Alströmer, hans andre, tidigt aflidne son August samt dennes principal, blifvande kompanjon och svärfar, Jonas Alströmers ungdomsvän Niclas Sahlgren. Betecknande är exempelvis följande bref (25 aug. 1757):

»Härjämte sänder jag åter en bankotransportsedel på 3,000 daler koppармynt; men August berättar uti sitt sista, att han står i 10,000 daler *silfvermynts*[1] förskott, det jag ej förmodat. Jag vill väl ej annat tro än att med penningarna försiktigt hushållas men grufvar mig för den myckna penningutgiften och vet rättnu ej hvar de (sic) skola tagas, ty jag har nu pantsant (sic) mine Ostindiske aktier för 12,000 daler silfvermynts lån mot 4 p:cto intresse, och hade jag af detta lån lofvat August 10,000 daler silfvermynt, emot samma intresse, till sin handel därnedre; men nu ser jag ingen utväg därtill utan lärer jag få till honom återbetala detta förskott.»

[1] Kursiv. af mig. En d. s. m. som bekant = 3 d. k. m.

I följande bref, fyra dagar senare, meddelar Alströmer, att han tagit ett 4 % lån i Assecurence Compagniet på sina ostindiska aktier, hvilket tydligen är detsamma som redan berörts, och däraf sände till Alingsås 7,000 d. s. m., såsom senare (5 sept.) säges, närmast för afbetalning på den yngre sonens förskott. Här bar alltså Jonas Alströmer, närmast med sin redan välsituerade sons hjälp, en afsevärd del af kreditbördan, och vid ett annat tillfälle finner man August Alströmer försträcka verket 1,800 riksdaler banko, som vid dåvarande kurs kostat 22,387 d. 16 sk. k. m., hvarvid han delvis skall göra sig betald af utdelningen på faderns aktier i Ostindiska kompaniet (2 och 9 febr. 1758). Först 1760 finner man i brefväxlingen den förstnämnda aktieaffären ånyo omtalad. Den 16 februari detta år säger sig Alströmer nämligen vilja lösa ut aktierna, som nu uppges vara belånade för 54,000 daler [kopparmynt], alltså 18,000 daler silfvermynt, med det belopp, som erhållits i banken mot säkerhet af manufakturiets ull; om man sedan ej kan få ut tillverkningspremier i manufakturkontoret, så kunna, menar han, aktierna alltid belånas på nytt.

Samma villighet att »förlägga» manufakturverket med egna tillgångar, när sådana funnos disponibla, möter man äfven eljest hos Alströmer, såsom då han t. ex. af 99,000 daler kopparmynt (33,000 daler silfvermynt), som han fått i bördeskilling för egendomen Kilanda, begagnar 39,000 d. k. m. till att återbetala en af Alingsåsverkets skulder till Sahlgren (24 nov. 1757) och 36,000 d. k. m. för att köpa växlar på Amsterdam till likvid åt manufakturverkets två kommissionärer Berend Roosen i Hamburg och herrar Grill i Amsterdam (1 dec. 1757). Två veckor senare utgjorde Jonas Alströmers sammanlagda förskott 109,415 d. k. m. (= 36,471 2/3 d. s. m.), alltså mer än hela bördeskillingen (bref dat. 12 dec., skall vara 15 dec.). Gränsen mellan det privata och manufakturverket förefaller sålunda allt annat än klar; men allt tyder på att detta ländt Alströmer till ekonomisk uppoffring i stället för tvärtom.

En betydlig roll som förlagsman spelade sannolikt under sista årtiondet af Alströmers lif den långt rikare Niclas Sahlgren, ehuru brefväxlingen meddelar blott två eller tre fall häraf; att han varit en villig långifvare kan man möj-

ligen sluta af att Jonas Alströmer icke tycks hysa tvifvel om att medlen stå att få.[1] Den 26 september 1756 skrifver Alströmer, att de 5,000 daler silfvermynt, som Patrick fått af Sahlgren, enligt sonens bref nu äro otillräckliga; han ser ingen annan råd än att ånyo anlita Sahlgren för de nya 8,000 d. s. m. som behöfvas. Huruvida detta belopp återbetalats under loppet af följande år, kan man ej se; men på hösten 1757 framträder nödvändigheten att använda Göteborgsvännen ånyo. Patrick Alströmers begäran om 4 à 5,000 d. s. m. gör då (15 sept.) fadern »helt förlägen», och denne ser igen ingen annan utväg än att be Sahlgren försträcka till Lidköpings marknad, hvilket i ett bref dagen därpå preciseras till en önskan att få växlar på Amsterdam på kredit hos Sahlgren, såvida ej sonen August själf kan trassera på Amsterdam för sina utskickade ostindiska varor. Man kan ej säkert veta, hvilkendera vägen som följdes; det förhållandet, att skulden till Sahlgren halfannan månad senare (31 okt.) utgjorde 13,000 d. s. m., d. v. s. samma belopp som hösten året förut, kunde tyda på, att han ej anlitats på nytt, men troligare förefaller, att andra transaktioner ägt rum under året och att han också nu tagits i anspråk. I hvarje fall måste enligt löfte skulden på 13,000 d. s. m. återbetalas ur det som influtit vid Lidköpings marknad, hvarjämte Patrick Alströmer får tillsägelse att insätta ullen i hallmagasinet, för att möjliggöra dess belåning i banken; och Jonas Alströmer själf skall söka få verkets fordringar diskonterade i manufakturkontoret. En vecka senare (7 nov.) heter det emellertid: »Jag ser med bedröfvelse den eländiga inkasseringen som varit uti Lidköpings marknad»; Patrick Alströmer får tillsägelse att skicka Sahlgren så mycket han har, 4 à 5,000 d. s. m. af de influtna medlen, och att sedan vidta de förut angifna åtgärderna. Detta synes dock ej

[1] Däremot visa J. A:s bref till Sahlgren 1729 och 1737 (bland brefven till Niclas Sahlgren i Alströmerska brefsamlingen), att den senare *då* ej i minsta mån understödde Alingsåsverket utan blott var dess kommissionär på rent affärsmässig grund. Landshjälpsmedlen flöto vid den tiden så rikligt, att föga mer behöfdes, trots att J. A. naturligtvis gärna skulle ha sträckt verksamheten ännu längre. 10 okt. 1729 skrifver han till sin vän: »If we had a million at command, I would take him [the tapestry maker] heither, but now I must ställa munnen efter matsäcken and take heither such masters as are most necessary.»

ha blifvit af, ty efter ytterligare ett par veckor (24 nov.) sänder Alströmer, som redan nämnts, hela beloppet 13,000 d. s. m. (= 39,000 d. k. m.) af bördeskillingen för Kilanda till återbetalning af skulden.[1]

Utanför denna trängre krets finner man i brefven blott ett par privata bidrag. Närmast likt en vanlig affärsmässig kredit förefaller ett lån, som Patrick Alströmer i slutet af 1760 tog hos Lefebure i Stockholm på en månad för att betala bröderna Grill i Amsterdam (20,000 d. k. m. = 6,666²/₃ d. s. m., för att remittera 1,000 rdr holl. kurant); men betecknande nog finner man fadern mycket missnöjd med denna transaktion, därför att han ej vet hvarifrån medel skola fås att betala skulden, i hvarje fall ej från Alingsås (17 dec.). Jonas Alströmer befinnes däremot själf ha satt sig i skuld hos en oskyld, ehuru en person tillhörande den kommersiella hatt-kretsen, »syster» Lisa von Plomgren, Thomas Plomgrens dotter och Finlays frånskilda fru, för ett tydligen afsevärdt belopp; samtidigt med det sista bevarade brefvet från honom, den 16 maj 1761, sändas 20,000 d. s. m. i afbetalning på lånet, medan Patrick Alströmer får tillsägelse att öfvertala långifvarinnan att vänta med återstoden tills efter Karlstads marknad.

Emellertid framgår redan af det nu nämnda, att Alingsåsverket dock hade vissa egna, normala inkomstkällor, d. v. s. att åtminstone *någon* försäljning af dess varor förekom. Detta är naturligtvis den viktigaste frågan i afseende på företagets verksamhet, eftersom produktion är så tämligen meningslös utan afsättning; och den förtjänar därför all belysning man kan åstadkomma.

Hufvudrollen spelar i kvantitativt hänseende utan all fråga afsättningen på marknaderna, där också inkasseringarna normalt ägde rum, som regel genom någon af verkets faktorer men i de mest trängande fallen af någon bland cheferna själfva. Försäljningen har efter allt att döma som regel skett direkt genom faktorerna, ehuru exempel fin-

[1] Nyrén säger (a. a., sid. 119): »Om icke August Alströmer af Directeur Sahlgrens rika kassa biträdt mig (sic), hade jag (sic) varit illa däran; och vår löpande räkning gick slutligen öfver 36,000 daler silfvermynt, Alingsåsverket till last». Ehuru Nyréns uppgifter genomgående synas mig böra upptas med reservation, ligger det intet osannolikt i uppgiften, att också August Alströmers bidrag till större eller mindre del härstamma från Sahlgren.

nas, dels på återförsäljare i detalj,[1] dels äfven på köpmanshus, som försågo sig på marknaderna,[2] dels möjligen på brukspatroner eller andra enskilda, som i förväg beställt varor att levereras på marknaderna.[3] Den viktigaste marknaden förefaller ha varit Lidköpings, som också låg närmast, men Kristinehamns, Örebro och Karlstads marknader spelade en efter brefven att döma nästan likvärdig roll, medan andra marknader (Jönköpings, Hedemora m. fl.) endast undantagsvis besöktes.

Om hur stora belopp försäljningarna rörde sig på de olika marknaderna, kan man sällan se af brefven; det som omnämnes är i allmänhet inkasseringarna, men de måste antagas i någon mån representera värdet af försäljningarna vid närmast föregående marknad på samma plats, ty kontantförsäljningar synas ha trädt starkt tillbaka.[4] I allmänhet tyckas Alströmers *förhoppningar* på resultaten af inkasseringarna ha varit betydliga, utan att man vet, hvad han grundat dem på; men de blefvo som regel besvikna, och han spar därför ej på bittra omdömen samt tvingas, som vi redan sett, att finna andra utvägar för att täcka de utgifter, som skolat bestridas genom inkasseringarna. De enstaka siffror, som meddelas från inkasseringarna, äro ej egentligen obetydliga. Högst är ett belopp från Örebro marknad 1758: 20,000 plåtar, alltså 40,000 daler silfvermynt, hvarvid Alströmer dock ej vet mer än att vederbörande faktor »säges» ha inkasserat denna summa (6 febr.). Under 1760 tror Patrick Alströmer, att 18,000 d. s. m. skola inkasseras på samma marknad, medan både far och son vänta det dubbla på Kristinehamnsmarknaden (6 febr.), som efter andra bref att döma lofvade ovanligt godt, hvarom mer nedan; 1757

[1] En madam Moberg från Göteborg hade i några år handlat på marknaderna för faktor Smitt men blef stämd af denna anledning, emedan hennes man var underofficer (19 sept. 1757).

[2] Handelsmannen Warlund borde ej få några varor på Örebro marknad, emedan han ännu var skyldig 5,373 d. k. m. på sin förra revers, och rådman Bleumer likaledes intet på Kristinehamns marknad (12 jan. 1758).

[3] Se det nedan sid. 109 återgifna brefvet den 13 febr. 1760. Ett uttryck däri (»desse 2:ne verkets gamle handlande») gör det dock ovisst, om icke äfven den däri berörde brukspatronen var handlande.

[4] »Öfver Fellenii insände förteckning på dem som handlat i Karlstads marknad göres den skäliga anmärkning, att de, som allenast handla för 5, 8 och 15 d. smt. böra ej få credit på så liten summa, som jag af förteckningen ser nu vara skedt» (18 aug. 1757).

hade inkasseringen vid Kristinehamnsmarknaden inbragt 14,000 d. s. m. (11 april), medan försäljningarna inalles vid Karlstads marknad samma år uppgått till 20,000 d. s. m. (21 juli). Vid en marknad på hösten 1760 — utan tvifvel Lidköpings — var inkasseringen däremot blott 9,000 d. s. m. och försäljningen ungefär lika stor, men marknaden uppges också ha varit en af de sämsta på grund af fåtaligt besök (odat., omkr. 24 okt.).[1]

Anledningen till, att Alströmer på detta sätt lät sälja varorna direkt på marknaderna genom verkets egna faktorer i stället för att sälja till köpmännen, ha han och hans vänner uppgifvit olika vid olika tillfällen. Vid 1746/47 års riksdag förklarade Alingsås' direktörer, att verket med stor kostnad måst föra varorna omkring på marknaderna af den anledningen, att köpmännen i Göteborg och annorstädes i västra Sverige ej ville köpa dem, trots att varorna naturligtvis efter direktörernas mening voro fullt jämngoda med de utländska; och bl. a. redan vid 1734 års riksdag hade likartade klagomål framförts af Alingsåsverkets män. Å andra sidan lämnade direktörerna i 1734 års sekreta deputation den öfverraskande upplysningen, att de ännu ej hunnit sätta något pris på varorna (!), hvilket väl stämmer med en förklaring af tre vid detta tillfälle uppkallade kramhandlare i Stockholm, att de ej hade minsta kännedom om hvad som tillverkades i Alingsås och att aldrig något tillbjudits dem därifrån[2].

Obenägenhet att åtminstone *försöka* sälja till köpmännen förefaller här och där framlysa äfven ur yttranden i brefven, hvilka te sig så mycket egendomligare mot bakgrund af den ständiga penningknipan. Här ofvan har i förbigående citerats en förklaring från början af 1758, att två namngifna köpmän intet kunde få köpa, och från 1760 meddelas, att ingen krämare har fått kredit (odat., omkr. 24 okt.). De två namngifna köpmännen voro tröga betalare, och allmänt var de handlandes behof af kredit stort: men den kredit, som måste beviljas vid direkt försäljning till allmänheten, var efter all sannolikhet ännu längre och därjämte osäkrare

[1] Från öfriga marknader nämnas sällan belopp; i Hedemora hade 1751 inkasserats 2,000 daler kopparmynt, sålunda 666 2/3 d. s. m. (27 febr.).

[2] Se om allt detta Stråle, a. a., sid. 185, 188, 283 f.

samt också föremål för ständiga klagomål från Alströmers sida. Ganska karakteristisk är vidare en föreskrift, som Patrick Alströmer får af fadern (29 dec. 1757), att ej utlämna varor till kramhandlarna, tydligen i Alingsås, annat än mot villkor att de ej föra andra yllemanufakturer än verkets.

Vid sidan af sin handel på marknaderna bedref Alingsåsverket redan från början handel i egen bod i Stockholm, den s. k. Alingsåsboden, och dess lager var det som blef föremål för en undersökning från de nyss berörda tre Stockholmsköpmännens sida vid 1734 års riksdag, med mycket graverande resultat i afseende på varornas beskaffenhet och pris.[1] Denna butik tycks i början af 1750-talet ha föreståtts af en madam Marschal, men Alströmer uttalar ofta sin oro att hon ej sköter sig; blott vid ett tillfälle omtalas, att hon begär varor[2]. Äfven omtalas en faktor Corssar, som i Stockholm har varor för Alingsås under händer.[3]

Likväl vore det en högst betydlig öfverdrift att anse all handel med självständiga köpmän obefintlig. Redan ofvan ha nämnts två sådana, som öfvertagit Alingsåsvaror, handelsman Warlund i Örebro och rådman Bleumer i Kristinehamn: den förre omtalas vid ett annat tillfälle (13 okt. 1757) såsom gäldenär för nära 2,600 d. s. m. Dessa två äro emellertid långt ifrån de enda. En uppskattad affärsvän synes ha varit firman Abr. Hülphers & Son i Västerås, ehuru det enda omtalade beloppet är obetydligt (2,500 d. k. m.=833 1/3 d. s. m.).[4] Från två andra köpmän, Alexander Weijdling i Linköping och Carl Eckman Hansson i Stockholm, förekomma också bref i Alströmerska brefsamlingen, från resp. 1756 och 1760,[5] och det nedan sid. 109 återgifna brefvet från sistnämnda år nämner två andra som verkets gamla handlande. *En* Stockholmsbutik omtalas också som möjlig afnämare, nämligen »Geistens bod»; till herr Geist kunna

[1] Stråle, a. a., sid. 189 ff.
[2] Bref 27 febr., 13 och 17 apr., 4 maj 1751.
[3] Bref 17 apr. 1751. Sannolikt Carl Corssar, som året förut afgått såsom *manufakturkontorets* faktor (J. A. Almquist, Kommerskollegium etc., Medd. från Sv. Riksarkivet, N. F. 4, Sthlm 1912—15, s. 487).
[4] Bref från J. A. till P. A. 29 sept., 6 okt. 1757; två bref från Hülphers & Son 8 febr. och (25 apr.) 1760 (Bref till Jonas Alströmer, i Alströmerska brefsamlingen).
[5] Bref till Jonas Alströmer.

varorna i nödfall säljas under det åsatta värdet ehuru ej »under deras värde» (4 maj, 26 juni 1751).

Af mindre intresse är afsättningen på utlandet, emedan den möjliggjordes genom stora exportpremier, när den öfver hufvud taget kom till stånd. Redan förut har omtalats, att Alströmer 1757 velat ha regelbunden handel med norska köpmän men ansåg de efter våra begrepp ansenliga exportpremierna på 20 % otillräckliga; och 1760 återkommer han därtill, med de vanliga klagomålen öfver manufakturkontorets njugghet: »Man skulle eljest nu kunna exportera något ansenliget ullna varor af våra tillverkningar både till Norge och flere utrikes orter, emedan den goda beredningen på våra kläden gör dem mycket begärlige» (29 okt.). Äfven på Indien och Kina åsyftades export, genom Ostindiska kompaniet, och den uppnåddes äfven i någon mån.[1] Generalpersedelextrakten från Göteborg upptaga nämligen utförsel genom Ostindiska kompaniet af »perpetuum» (eller »perpet») »af Alingsås fabrik» för åren 1738 och 1743, nämligen resp. 182 st. till 4,004 d. s. m. och 50 st. till 1,219 d. s. m., hvarjämte under följande två årtionden förekomma betydligt större mängder utländskt kläde eller andra tyger — den största posten förekommer år 1753: 49,000 alnar perpetuum till ett värde af 25,140 d. s. m. — utan angifvande af fabrikantens namn.[2] 1757 (30 nov.) uppmanar Jonas Alströmer sonen att söka få afsättning för kläden och några slags tyger, i synnerhet sarger och perpets, när fjärde superkargen Grubb kommer till Alingsås på väg till Göteborg, hvarifrån han skall afgå till Kanton.[3] Alströmer säger sig i sammanhang därmed för några år sedan ha levererat 3 à 400 st. »uti hufvor med Londiska vapnet» — en mystisk beteckning — hvilket möjligen kan visa, att Alingsås hade andel i den nyss omtalade exporten år 1753; enligt de förut meddelade priserna pr st. skulle 350 st. ha motsvarat omkr. 8,000 d. s. m. Huruvida något verkligen såldes 1757, kan man ej se; inga textil-

---

[1] Jfr: »We have not been wanting to allege the benefit this work has from the [India] Company, which I hope will serve in its place» (J. A. till Sahlgren 30 aug. 1737).

[2] Uppgifterna ur tab. 2 i J. F. Nyström, De svenska ostindiska kompanierna, Göteborg 1883.

[3] En Grubb anges som befälhafvare — alltså ej superkarg — för fartyget Prins Carl, som afgick 3 jan. 1758 (Nyström, a. a., tab. 6)

varor förekomma i generalpersedelextrakten för Ostindiska kompaniet år 1758, men det kan bero på att tygerna synts varit afsedda för Grubbs (hemliga) propriehandel.[1] Tre år senare har August Alströmer anskaffat profkläden från London af den färg och packning som användes för export på Indien och Kina, för att Alingsås skall kunna exportera likadant (13 dec. 1760), men intet är bekant om händelsernas vidare utveckling. Äfven på Ryssland förefaller export åtminstone ha varit åsyftad;[2] men man torde lugnt kunna utgå från, att exporten öfver hufvud spelat ringa roll icke blott absolut utan äfven i förhållande till Alingsås' afsättning som helhet.

En egendomligt undanskymd ställning intogo leveranserna till armén, som man skulle väntat att finna betydliga för en klädesfabrik i besittning af högsta protektion. Så var emellertid efter allt att döma icke fallet. I sekreta handels- och manufakturdeputationen 1747 blef Alström(er) tillfrågad, om ej Alingsås tidigare sålt något kläde till regementena; han svarade då nekande med den motiveringen, att verket haft bättre afgång på sina varor[3] — en replik som åtminstone ej vittnar om någon större böjelse för denna utväg. I början af pommerska kriget är Alströmer i ovisshet om verkets förmåga att leverera kommisskläde åt armén och ber sonen lämna besked därom (25 aug. 1757), och 2 1/2 år senare, fortfarande under kriget, ber han Patrick Alströmer under hand höra sig för om möjlighet för dylika leveranser till Krigskollegium (2 febr. 1760). I motsats till dessa svaga ansatser visar Alströmer synnerlig ifver att finna afsättning för exempelvis Alingsås' tobakspipor både bland trupperna i Stralsund och annorstädes (1, 15, 18 aug., 19 sept. 1757 etc.).

---

[1] Jfr Nyréns själfbelåtna uppgift (a. a. sid. 120): »Jag utsträckte vår handel ända till Canton i China, genom bodmeri med Ostindiska compagniet».

[2] I samma bref, där A. omtalar Grubbs besök, nämner han, att denne har i sällskap sekreteraren hos svenske ministern i Petersburg, Ekman, som kan berätta om den svenske kommissarien i Moskva C. O. Delphin, »med hvilken jag här mycket haft att syssla angående handel med svenska yllemanufakturvaror; och har jag af härvarande Alingsåsvaror .... med honom (Ekman eller Delphin?) uppskickat något öfver 4,000 d. s. m. värde». Om Delphin se Almquist, a. a., sid. 493.

[3] Stråle, a. a., sid. 285.

En ställning för sig och en som alldeles särskildt är ägnad att klargöra Alingsåsbrukets verkliga beskaffenhet intar den relativt betydande afsättningen i detalj och på beställning från verkets vänner och bekanta. Ingenting är mer aflägset från hvad man väntar af ett »moderverk» för den svenska industrien än att det skulle vara inrättadt på småtillverkningar för den ene och den andre individuelle köparen; hela den nya textilindustri, som vuxit upp i Europa från och med medeltidens två sista århundraden, skilde sig från det gamla handtverket just genom tillverkning i stor skala för marknaden, i motsats till beställningsfabrikation — »Preiswerk» i stället för »Lohnwerk», enligt Büchers bekanta terminologi. Men för Alingsås framträder den handtverksmässiga formen för afsättningen alldeles påtagligt.

Många exempel härpå kunna anföras ur brefsamlingen, och man har knappast intryck, att det är kundernas bekantskap med brefskrifvarna som föranleder att beställningarna omnämnas; det var uppenbart en hufvuduppgift för de två i resp. Alingsås och Stockholm placerade korrespondenterna att tillvarata dessa beställningar. Några fall kunna meddelas, hufvudsakligen i kronologisk ordning; de äro obestridligen ganska belysande och sakna ej heller ett visst pikanteri.

»Hälsa syster Anders Plomgren och lät henne veta, att det gröna Camlottet, som hon begärt till ridkläder, är beställdt, men fråga där jämte, huru många alnar hon behöfver, att *styckorne där efter kunna inrättas*»[1] (16 mars 1751). Kort efteråt (14 sept. s. å.) åstundar också en fru Boisman grönt kamlott. Den 17 aug. s. å. *beställer* grefvinnan Hårleman bomullsbarnstrumpor. Med anledning af Fredrik I:s död skola »systrarna i familjen» tillfrågas, om de behöfva sorgband (13 apr. 1751). Silkesstrumpor åt »lilla syster Anna Lovisa Clason och lilla syster Carolina Plomgren» skola göras färdiga, *så snart mått fås* (9 o. 12 dec. 1752). Fjorton dagar senare (26 dec.) befinnes det, att gesällen, som väft lilla Anna Lovisas strumpor — barnet kallas nu Psilanderhielm efter sin styffader — »icke varit nog ackurat att rätta sig efter det honom uppgifne måttet utan gjort dem allt för

[1] Kursiv. af mig.

vida, så att syster Anna Lovisa omöjligen kan nyttja dem»; »olyckan är utom dess, att de färdiga strumpornas längd icke är proportionerad efter vidden, ty hade så varit, hade jag kunnat uppskicka dem, att brukas af syster Psilanderhielm själf, men till dubbel harm äro de icke eller därtill tjänlige». Carl Gustaf Tessin *beställer* ett dussin fina hvita linnehandskar, som skola tillverkas vid strumpväfveriet (11 apr. 1757),[1] kort efteråt (23 maj) 4 st. »blanelbetz» för sitt tjänstfolk på Åkerö och något senare (5 aug.) 4 à 5 st. »filtar eller blanqvetz». Riksrådet Lagerberg påminner om beställdt livrékläde, och Jonas Alströmer behöfver själf ekipering åt sina betjänter, medan grefvinnan Palmstierna skall ha en bård (12 sept. 1757).

När man betänker, att detta »moderverk» för textilindustrien i Sverige år 1746 sysselsatte sammanlagdt 875 personer, hvaraf icke mindre än 43 enbart vid de sammanlagdt två väfstolarna i det fina klädesväfveriet, samt att arbetarantalet, inberäknadt spinnerskorna på landsbygden, omkring år 1760 stigit till omkr. 1,500,[2] så framträder tydligt disproportionen mellan uppoffringen och dess frukter. Det är alltså ej på grund af att alltsammans var så smått som afsättningarna togo denna delvis nästan groteskt småaktiga form; tvärtom var Alingsås i arbetarantal jämförligt med de största nutida svenska textilfabrikerna. Alingsåsverket innehöll visserligen en sådan mängd olikartade anläggningar, ej blott för olika grenar af textilindustrien, utan äfven för tobakstillverkning, metallindustri etc., att man knappast kan finna någon fullt användbar parallell i nutiden. Men om man håller sig till arbetarantalet för de rent textila fabriksanläggningarna 1760, som var minst 1025, så ger det en föreställning om deras storleksgrad i jämförelse med nutida förhållanden, då man nämner, att vårt land år 1913 inom ullspinneriernas och ylleväfveriernas område ägde summa *tre* arbetsställen med 500—1,000 arbetare och *intet* med öfver 1,000 arbetare samt att inom textilindustriens

[1] 1 aug. 1757 skrifver Alströmer: »Jag fruktar, att handskarne ej lära vinna mycken pris hos H. Exc., emedan efter mitt tycke därvid ej är iakttagit hvad som vederbort, efter de äro väfde på en gröfre stol än själfva garnet fordrat.»

[2] Stråle, a. a., sid. 282, 298.

hela område förekomma endast *tre* arbetsställen med öfver 1,000 arbetare: Norrköpings bomullsväfveri, Gamlestadens fabriker och Krokslätts fabriker.[1]

Om man efter denna sammanställning af brefvens bidrag till olika sidor af Alingsåsverkets affärsdrift söker mer allmänna uttalanden om läget, så har man ingen svårighet att finna dem; och de gå med rent enstaka undantag — hvarom mer nedan — i starkt pessimistisk riktning. Den ekonomiske historieforskaren måste visserligen mer än de flesta forskare ständigt ha för ögonen de visa orden: »Hvar plåga har sitt skri för sig, blott hälsan tiger still»; men klagomålen afse icke i detta fall såsom i flertalet andra att vinna några fördelar och äro dessutom så pass förödmjukande för den stolthet hvarmed Alströmer betraktade sitt verk, att man nog i hufvudsak kan tillmäta dem vitsord.

Betecknande äro uttalandena från 1757, särskildt det första af följande: »Jag ser hvad skäl du andrager, att *aldrig penningar bottna för det verket*,[2] de äro tydelige och bevislige nog, *där allt häfves in och litet kommer därutur*»[2] (14 apr.). Alströmers åtgärd häremot är emellertid ej mer ägnad att afhjälpa olägenheten än alla Alingsåsverkets föregående metoder varit, ty han fortsätter: »Att en så ansenlig kvantitet tobakspipor stå där oförsålda som ett dödt kapital, det är skada; man måste göra bästa usage däraf man kan och *continuera tillverkningen*;[2] därmed måste man vara omtänkt att uppfylla de ställen, hvarest de ärna anlägga pipebruk.» Att den ständiga disproportionen mellan produktion och afsättning borde föranleda inskränkning och koncentration af driften var sålunda trots allt icke hans mening. Men två månader senare är nöden så stor, att Alströmer sätter i fråga hvad han minst af allt önskar: »[Det] är bättre att *indraga en del af verket än att ständigt sticka in kapital och ej få något igen*»[2] (20 juni); och längre fram på året (3 okt.) stryker han ånyo under det betänkligaste i läget, nämligen den stora mängden osålda varor. Som redan förut nämnts, var det särskildt de utländska remissorna, som vållade bekymmer, sannolikt framför allt därför att man där

[1] Sveriges officiella statistik. Industri 1913 (Sthlm 1915), sid. 57 f., 138 f.

[2] Kurs. af mig.

ej kunde dra sig fram med uppskof och prolongationer; och de framkallade därför ständigt förnyade suckar om omöjligheten att skaffa medel.

Det kan ej vara något tvifvel om att afsättningens aldrig öfvervunna svårigheter spelade hufvudrollen i denna ständiga penningnöd; men man kan dock ej sluta ögonen för tillvaron af äfven en annan, af Stråle icke berörd men från verkets synpunkt långt mer legitim anledning, nämligen de oefterrättliga *betalningsförhållandena* i Sverige. En mycket stor del af brefven upptas af klagomål öfver svårigheten att drifva in fordringar för redan sålda varor, icke öfver försäljningssvårigheterna själfva. Betecknande är exempelvis följande bref (21 nov. 1757):[1]

»Af de insände förteckningarne på debitorer till manufakturiet så ser jag, att de äro nog ansenlige och som nogsamt visa, hvarföre penningar aldrig bottna vid det verket; och om ingen annan metod tages till inkassering än härtills skett, så ser jag ingen undanflykt från undergång; ty det är ej möjeligt att därmed kunna uthärda. Vår ombudsman måste mer röra sig därvid, och måste det blifva hans förnämsta syssla med inkasseringarne, änskönt att man jämte honom skulle bestå en (sic) substitut.»

Om man vill komma orsaken till den genomgående rotlösa karaktären hos Alingsåsverken på spåren, är det emellertid ej tillräckligt att framhålla den allmänt dåliga afsättningen eller än mindre betalningssystements brister. Vissa tecken tyda på, att det, åtminstone så länge det allmänna prohibitivsystemet mot utländska varor hölls uppe, verkligen *fanns* möjlighet till lönande afsättning för vissa af Alingsåsverkets produkter men att just dessa fabrikat icke intresserade Alströmer; och om denna, visserligen i någon mån hypotetiska slutsats är riktig, blir anläggningens grundfel särskildt klart. För florettband, spanska kläden, »etaminer», »satiner», »sarger», »perpets», »camlotter» och oräkneliga andra mer eller mindre högkvalificerade varor hade Alströmer otvifvelaktigt intresse; men utom att afsättningsmöjligheterna för dem inom Sverige aldrig kunde ha motiverat en anläggning af Alingsåsverkets omfång, måste det ha varit uteslutet, att

[1] Ett typiskt bref från en försumlig betalare, köpmannen Alexander Weijdling i Linköping, finns i Alströmerska brefsamlingen bland brefven till J. A.

den samling in- och utländska arbetare från alla håll och kanter, som Alströmer åstadkommit utan att kunna eller vilja personligen leda arbetet, inom öfverskådlig framtid varit i stånd att skapa en på dessa områden konkurrensduglig industri — alldeles oafsedt hvad som skulle varit vunnet, om så hade skett. Däremot var läget bevisligen ett annat i afseende på de *grofva klädena*, som rönte efterfrågan från de breda lagrens sida och äfven kunde tjäna arméns behof; särskildt för år 1760 kunna afsättningsmöjligheterna för dessa varor bevisas men samtidigt äfven Alingsåsverkets oförmåga att då tillgodose de kraf som framträdde.

Två bref äro härvid särskildt belysande. Det ena, från Jonas Alströmer till sonen den 13 febr. 1760, lydde i hithörande delar[1]:

»*Här är nu mycket rop och efterfrågan efter varor.* 2:ne betjänter, en från brukspatron Schagerström i Kristinehamn och den andra från Fahlroth i Örebro, hafva nu varit här och aflagt för sig varor, som formannen Walh tager med sig till Kristinehamn. Fahlroths betjänt hade ärnat ordonnera sina varor att gå till Örebro, men jag gaf contraordres, att Walh skulle taga dem med sig att lämna till faktor Fellenius i Kristinehamn, som sedan har att aflämna dem där till Fahlroth, *på det något varor måtte ditkomma och ej blifva brist därå i marknaden.* Formannen lärer således få ganska litet med sig af hvad Fellenius requirerat, emedan *här ej är nog tillgång* och man ej kunnat neka dessa 2:ne verkets gamle handlande. Så mycket möjligen ske kan skall han likväl få, hvartill jag gifvit ordres att göra all anstalt.

Åtskilliga andra hafva äfven erbudit sig att *emot varor strax lämna contant.*

Det är ganska beklageligit, att *här ej nu är nog tillgång på grofva varor.* Sedan nu vintern snart går till ända och valken får komma i full gång, så hoppas jag, att tillverkningarna skall (sic) ske med mera eftertryck och skyndsamhet.»

Hur pass litet tillfällig den situation var, som framgår af detta bref, och hur oefterrättliga Alingsåsverkets affärsmetoder voro äfven gent emot afnämarna, synes framgå af ett annat bref, från köpmannen Carl Eckman Hansson, dat. Stockholm 7 aug. 1760,[2] hvari det heter[1]:

[1] Kursiv. af mig.
[2] Bland bref till J. A. i Alströmerska brefsamlingen.

»*Förledit år* den 13 december hade jag den äran att uppvakta Herr Commerce-Rådet med min skrifvelse, hvarutinnan jag i ödmjukhet anhålde (sic) att få de *året förut* begärte *grofva klädena;* hvarpå jag fick svar genom Herr Commerce-Rådets käre Herr Son, det *ingen tillgång vore på dem*, men lofvades längre fram. Som jag nu *till Västerås m[ar]k[nad] hafver grofva kläden ganska nödige*, så beder jag Herr Commerce-Rådet ödmjukast, det Herr Commerce-Rådet täckes vara så obligent (sic) och hjälpa mig med kläden efter inneliggande memorial. Jag förlitar mig på Herr Commerce-Rådets godhet och har äran . . .»

Den till brefvet bifogade rekvisitionen omfattar 36 st. schlesierkläden och 30 st. fyrlodskläden, båda i olika färger. Den ödmjuka tonen i brefvet synes visa, hur starkt behofvet af dessa grofva kläden verkligen var, men innehållet visar också, åtminstone om man får antaga att afsändaren användt rätta tidsbeteckningar, att han fått vänta sedan 1758, alltså i detta fall öfver ett och ett halft år, på sina kläden. Det är ej gärna möjligt att häraf sluta annat än att Alströmer icke brydde sig mycket om denna gren af verksamheten, den enda som fyllde ett verkligt behof inom landet, och att han, trots enstaka missmodiga yttranden, ej ville offra nämnvärdt af sina otaliga rotlösa produktionsgrenar för att drifva upp det grofva klädesväfveriet. Hvad som förut nämnts om hans likgiltighet för leveranser af kommisskläde till armén pekar i samma riktning.

Det var därför föga att undra på att, ehuru Alströmers allra sista år verkligen synes visa en ljusning beträffande afsättningen af verkets produkter, Alingsås manufakturverk förlorade all nämnvärd betydelse, i samma stund det fyrtioåriga, i vår industriella historia enastående understödssystemet upphörde med de yngre mössornas seger vid 1765/66 års riksdag, och att äfven de indirekta verkningarna af Alströmers insats blefvo högst obetydliga. Just det grofva klädesväfveriet var i Sverige långt äldre än Alingsåsverket — kanske var detta en medverkande orsak till att Alströmer intresserade sig så litet därför — och det lefde kvar i Stockholm och Norrköping, på det senare stället intill våra dagar. Alingsås sjönk tillbaka i sin forna obemärkthet; och då en ny textilindustri på 1830-talet blomstrade upp ej långt därifrån, nämligen Sven Eriksons skapelse bomullsindustrien i

Rydboholm och Boråstrakten öfver hufvud, anknöt den helt och hållet till den gamla hemslöjden i de »sju häradena», som varit en bidragande orsak äfven till att Alströmers anläggning förlades till Alingsås. Den lifskraftiga, utan understöd tillkomna nyskapelsen rönte alltså ingen påvislig inverkan från de med så stora uppoffringar uppammade Frihetstidsmanufakturerna. Den enda reservation, som möjligen kan behöfvas i afseende på detta omdöme är, att bomullsspinneri och bomullsväfveri, som synas ha införts i Sverige genom Alingsåsverket[1], ehuru de där spelade en mycket underordnad roll, kunna tänkas ha gifvit upphof till en hemslöjd i bomull, som i sin ordning banat väg för Boråsindustrien. Något nämnvärdt därutöfver torde man svårligen kunna räkna Alingsås manufakturverk till förtjänst inom vår industriella utveckling.

Om man efter denna exposé af de bidrag till Alingsåsverkets historia, som den Alströmerska brefsamlingen kan lämna, gör sig frågan, i hvad mån bilden härigenom ändras från den som framgår af Stråles fortfarande lika grundläggande arbete, så torde svaret kunna sammanfattas på följande sätt. Under sista årtiondet af Alströmers lif var hans anläggning äfven i ekonomiskt hänseende mer *verklig* än man skulle ha antagit på grundval af det tidigare kända materialet. Företaget stod i förbindelse med afnämare såväl på marknaderna som i den trängre kretsen af personliga vänner och bekanta och inriktade sig åtminstone ej uteslutande på att rent tekniskt framställa varor, som sedan utan saknad lämnades i lagerlokalerna; man kände bristen på tillräcklig afsättning som ett ständigt gnagande bekymmer och var i någon mån medveten om den ekonomiskt ohållbara grund, hvarpå verket byggde. Men någon sträfvan att rädda denna ohållbara ställning genom åtgärder, som åtminstone borde ha försökts, kan icke upptäckas; och allt igenom framträder nästan groteskt disproportionen mellan å ena sidan den ställning Alingsåsverket intog i allmänna föreställningssättet och hvarpå det grundade sina anspråk att understödjas ungefär lika rikligt som hela den öfriga industrien tillsammantagen,

[1] Jfr Text- och beklädnadsindustrien, specialundersökning av Kommerskollegium (Sveriges officiella statistik, Industri och bergshantering, Sthlm 1914), sid. 103.

och å andra sidan dess efter allt att döma ännu efter 35 års tillvaro alldeles underordnade betydelse i Sveriges folkhushållning.

Stråle[1] citerar ett yttrande af rådman Sorbon år 1766, att Jonas Alströmer endast i början haft fullt allvar med Alingsåsverket, och anser att det innebär blott en half sanning. T. o. m. detta halfva instämmande är för mycket. Brefven synas oförtydbart visa, att manufakturverket ej blott förblef *ett* hufvudintresse för Alströmer utan till det sista rent af var hufvudintresset såsom sådant och kanske t. o. m. mer på gamla dagar än tidigare, då de politiska syftena med verket kunna ha spelat större roll, därför att ständernas bidrag voro långt större. Han kämpade faktiskt med oafbrutna penningbekymmer och många andra bekymmer för att hålla sitt verk ofvan vattnet. Men däremot kan man, om man vill, finna förklaringen till det hela i Stråles eget yttrande, att naturen ej ämnat Alströmer till industriidkare. Tonvikten bör emellertid då icke läggas på industriledarens tekniska funktion; ty Alströmers intresse för den delen af uppgiften utan tanke på annat — hans ifver att få i gång så många och märkvärdiga produktionsgrenar som möjligt — var just hvad som vållade hela olyckan. Där han saknade begåfning eller intresse var i afseende på industriledarens ekonomiska funktion eller, som nationalekonomen skulle säga, företagarfunktion, d. v. s. uppgiften att sörja för en sådan riktning på den industriella verksamheten, som bäst tillgodoser folkets behof. En dylik synpunkt var Alströmer alldeles främmande och ej blott honom utan hela den riktning han tillhörde; därför har så mycket af hvad som tänktes, arbetades och offrades af den tidens människor på det industriella området gått spårlöst förbi. I dessa försök ligger dessutom alldeles för mycket af fåfänga och ytlighet, af lust att kunna visa och genast visa underbara resultat på alla möjliga områden — här framträder bristen naturligtvis lika mycket i tekniskt som i ekonomiskt hänseende, äfven frånsedt att de teknologiska förutsättningarna för en verklig utveckling af tekniken saknades — för att resultaten skulle ha kunnat bli beståndande.

---

[1] A. a., sid. 309.

Till sist skall endast betonas, att de här framställda slutsatserna bygga på ett material, som har många luckor, ja i hufvudsak är begränsadt till tre skilda år, och att det därför fortfarande är fullt möjligt, att nya bidrag ytterligare kunna ändra totalbilden.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Filip Reinhardt von Solms och Gustaf Adolf före Leipzigkonventet.

Till Leipzigkonventets förhistoria.

Vid Gustaf Adolfs landstigning i Tyskland härskade mellan Sverige och den ledande protestantiska staten där, Kur-Sachsen, misstroende och kyla. Alla den svenske konungens försök att pressa Johan Georg till ett partitagande för Sveriges radikalt protestantiska politik hade endast, åtminstone för de mera invigda, blottat den oöfverkomliga motsatsen i afsikter.[1] Det var i verkligheten en hemlig kraftmätning, man höll på att glida in i. Johan Georg gick i vägen för den svenska diplomatien, hvarhelst den sökte anknytning bland trosförvanterna i riket. Episoder från Sadlers besök i Dresden på nyåret drogos fram för att diskreditera konungens afsikter. Sachsens tjänster ville man nog taga i anspråk, hette det, men ändamålet fick man ingen klarhet om. Gustaf Adolfs företag kunde till slut lika väl vara till skada som till gagn för den tyska friheten.[2] Gustaf Adolf åter hade ännu ej börjat fullfölja organisationsplaner, som gjorde det nödvändigt att undanskjuta Johan Georg från hans ledande ställning bland protestanterna. Det finns därför ingen anledning att betvifla, att han gärna hade samverkat med honom, om han kunnat vinna honom för sina planer. Han gaf också ett bevis för att han ej uppgifvit alla dylika förhoppningar, då han vid Falckenbergs afresa till Magdeburg ackrediterade denne äfven hos Johan Georg.[3] Men han kunde dock ej undertrycka en allvarlig misstämning öfver Sachsens afvisande hållning och dess försök att korsa hans afsikter. Från hans sida sades det (och icke utan skäl), att kurfursten endast dragit sig mer och mer undan, då han sökt närma sig honom; han visste nu intet mer att

[1] Jfr en uppsats om Filip Sadlers beskickning 1629—30, som kommer att inflyta i ett följande häfte af denna tidskrift.

[2] Yttrandena från Lohausens relation till Adolf Fredrik af Mecklenburg 31 aug. 1630 om sin beskickning till Johan Georg samt Heusner von Wanderslebens uttalanden i Lybeck vid samma tidpunkt. Se vidare B. Boëthius, Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna 1630—1632, Uppsala 1912, s. 35—37.

[3] G. Droysen, Schriftstücke von Gustaf Adolf, Sthlm 1877, s. 14.

göra.[1] Grubbe torde nog komma sanningen nära, då han säger, att förbindelsen mellan Sverige och Kur-Sachsen (samt Brandenburg) var så godt som afstannad och att Gustaf Adolf hoppades mer af öfriga protestanter (N:o 3) — ett förebud alltså till den isoleringspolitik, som systematiskt utvecklad framträder i »Norma futurarum actionum» och så framgångsrikt realiseras efter Breitenfeld.[2]

Det fanns emellertid starka skäl, som gjorde det önskvärdt för både Sverige och Kur-Sachsen att åtminstone utåt söka dölja den klyfta, som höll på att vidga sig dem emellan. Blottades söndringen inom det protestantiska lägret, måste katolikernas mod växa och därigenom bl. a. Johan Georgs demonstrationspolitik bli utsiktslös. Och vidare var stämningen bland de tyska protestanterna sådan, att följderna af en brytning mellan de båda ledande makterna, Sverige och Sachsen, för den enas och den andras afsikter knappast kunde fullt öfverblickas. Olika schatteringar funnos naturligtvis i mängd, men ständigt återkommande är dock — jämte fruktan att kompromettera sig, innan man sett, att Gustaf Adolf skulle lyckas — å ena sidan förhoppningen, att Sveriges ingripande ändtligen skulle omkasta maktförhållandena i riket, å den andra farhågor för dess afsikter, som manade att vid partitagandet för Sverige söka stöd och ökad motståndskraft i en allmän sammanslutning under Johan Georgs ledning. Så blef denne föremål för oupphörliga eggelser och uppmaningar, från sina trosförvanters sida, mest naturligtvis från dem, som af en eller annan anledning stodo färdiga att göra ett med Gustaf Adolf.

Genom Wittichs och Strucks forskningar veta vi nu, att så var förhållandet med Wilhelm och Bernhard af Sachsen-Weimar och den med dem nära förbundne landtgrefve Wilhelm af Hessen-Kassel. Dessa furstars förbindelser med Sverige gingo tillbaka till hofmarskalken Dietrich von Falckenbergs värfningar i Holland 1629—30, då denne personligen sammanträffade med hertig Bernhard och den hessiske statsmannen Herman Wolf. Med den sistnämnde — liksom med landtgrefve Wilhelm — öppnade Falckenberg korrespondens omedelbart efter sin ankomst till Tyskland och sammanträffade därjämte med Wolf i oktober, då denne var på väg till Gustaf Adolf.[3] Det var trådar, som direkt ledde fram till den svenska diplomatiens första stora resultat i det inre Tyskland, den hessiska »eventualkonfederationen» i nov. 1630. Från den hessisk-weimarska kretsen gjordes nu stora ansträngningar att bana väg för ett närmande mellan Sverige och Kur-Sachsen på grundvalen af Gustaf Adolfs politik. Struck omtalar upprepade försök af de weimarska bröderna, understödda af landtgrefven, att påverka kurfursten i denna riktning (1630 på nyåret, i april — genom den nedannämnde Heusner von Wandersleben

[1] Boëthius, anf. arb., s. 34.

[2] I samma riktning gick Oxenstiernas råd vid årsskiftet 1630—31, ibid. s. 7. Jfr äfven Arkiv till upplysning af de svenska krigens och krigsinrättningarnas historia, I, s. 712.

[3] K. Wittich, Dietrich von Falckenberg, Magdeburg 1892, s. 307 f.

— samt i juli, sept. och okt.[1]); på ett liknande försök hos Gustaf Adolf hänsyftas i här aftryckta akter och en redogörelse för detta blir därför af nöden. Under senare hälften af augusti hade Falckenberg kommit till Lybeck. Där sammanträffade han och Sveriges öfriga representanter med det mycket anlitade weimarska kammarrådet Heusner von Wandersleben, som då befann sig på återväg från en resa till Haag i Johan Georgs ärender. Denne gjorde sig till tolk för det missnöje, kurfursten lät påskina öfver Gustaf Adolfs föregifna obenägenhet att inlåta sig i förbindelser med Sachsen. Lifligt intresserad som han var för protestanternas gemensamma anslutning till Sverige och öfvertygad om Johan Georgs uppriktighet, föreslog han nu, att utom Falckenberg äfven Wilhelm af Weimar skulle få i uppdrag att påverka kurfursten. Gustaf Adolf gick beredvilligt in härpå. Ett kreditiv för hertigen utfärdades 14 sept. och sändes till Falckenberg för vidare befordran; samtidigt fällde konungen yttranden om Sachsen, uppenbarligen afseende att ge stöd åt de oinvigdas öfvertygelse, att Johan Georg och Gustaf Adolf i grund och botten fullföljde samma mål.[2] De anbud, hofmarskalken och hertigen sålunda fått i uppdrag att framföra, nådde kurfursten i medlet af nov.; Falckenberg, som ej kunde lämna Magdeburg, ej heller visste, om ej Johan Georg skulle finna ett besök af honom i Dresden alltför komprometterande, sände i sitt ställe Wandersleben,[3] medan hertig Wilhelm personligen torde ha fullgjort sitt värf.[4] Det förslag, som gjordes Johan Georg, är i hög grad märkligt. Det innebar en uppfordran att sätta sig i spetsen för Tysklands protestanter och med deras och egna resurser uppsätta en armé, lika stark som Sveriges, ett erkännande alltså in amplissima forma af Sachsens anspråk på att vara den tyska protestantismens ledare; härtill lades ett löfte, att alla Sveriges dittillsvarande och blifvande ockupationer, alltså äfven Pommern, vid ett kommande fredsslut skulle restitueras.[5] Att ett dylikt anbud var alltför stridande mot hela andan af kurfurstens politik för att ens utöfva någon inverkan på denna, behöfver ej utvecklas. Och det intryck, de svenska förslagen kunde väntas göra på handlingslustigare trosförvanter, sökte han i sin mån neutralisera genom att förtiga och undertrycka dem (N:o 5).

[1] W. Struck, Das Bündniss Wilhelms von Weimar mit Gustav Adolf, Stralsund 1895, s. 23, 24, 48, 49, 51.

[2] Boëthius, anf. arb., s. 36; kreditivet hos Droysen, Schriftstücke, s. 15.

[3] Wittich, anf. arb., s. 313. Jag är i tillfälle att meddela det bref från Falckenberg till Johan Georg, som Wandersleben medförde, tyvärr dock blott efter ett koncept (afskrift?), som saknar datum (N:o 2).

[4] Falckenberg använde Wandersleben såsom mellanhand, äfven då det gällde att delge hertig Wilhelm det denne tilltänkta uppdraget. Se de belysande referaten af Falckenbergs bref till Wandersleben och till hertigen 10 nov. (med Falckenbergs kreditiv till hertigen och dennes eget till Johan Georg) samt Wanderslebens bref till hertig Wilhelm 14 nov., Wittich, anf. arb., s. 314 f.

[5] Ibid., s. 313.

Johan Georg hade emellertid gått sin utstakade väg fram. I augusti hade han genom en demonstration i största stil, ett skarpt bref till kejsaren, hvari han ställde sammankallandet af ett evangeliskt konvent i utsikt, sökt stämma katolikerna till eftergift och hålla sina otåligare trosförvanter tillbaka från hvarje förhastad anslutning till Sverige. Till hans förbittring blef emellertid denna framstöt parerad genom det på kurfurstedagen i Regensburg afgifna löftet om en kompositionsdag; hvad som icke minst synes ha förstämt honom var, att det var hans egna trosförvanters okloka ifver, som gifvit katolikerna tillfälle härtill (N:o 5).[1] Ville han ej se hela sin demonstration rinna ut i sanden, återstod efter detta för honom knappast något annat än att göra allvar af hotet om konventets sammankallande, och trots starkt motstånd från sina rådgifvares sida bestämde han sig för detta steg under en konferens i Annaburg (11—14 dec.) med brandenburgska råd, hvilka uppbjödo all sin förmåga för att drifva honom framåt. Härmed är det sammanhang nådt, däri de här publicerade aktstyckena N:ris 1 och 3—6 höra hemma.

Bland de många tyskar i olika ställning, som med förhoppningar för protestantismens eller egen räkning hälsade den svenske konungens företag, voro äfven Filip Reinhardt von Solms och Kristoffer Karl von Brandenstein. Den förre förtjänar, ehuru föga beaktad, att räknas till den stora brytningens intressantare personligheter bland dem, som ej nådde upp i främsta ledet. Tillhörande en riksgreflig ätt med rätt vidsträckta besittningar i västra Tyskland, särskildt Wetterau, synes han själf af ett par brefs dateringsort att döma ha haft sitt residens i det Solmska slottet Butzbach i nuvarande Hessen. Verksamhetsbegär eller behof att vinna en förbättrad ställning dref honom ut i det stora kriget. Han fick (11 mars 1626) anställning som öfverste hos Kristian IV och försvarade med utmärkelse Wolfenbüttel mot Pappenheim; isolerad från den danska arméen måste han dock kapitulera mot fritt aftåg. I Danmark blef han därpå krigsrådspresident men tog tillika (i mars 1628) svensk tjänst, erhöll geheimeråds titel och månatligt underhåll samt skref under den närmaste tiden talrika bref till Gustaf Adolf om de danska förhållandena; det framgår äfven otvetydigt, att han var missnöjd med sin ställning hos Kristian IV. Under den närmast följande tiden försvinner han men dyker ånyo upp, då det blir

[1] Jfr till det föregående Struck, anf. arb., s. 42 f., 52 f. Hvem som föranledt detta protestanternas steg, är ej utredt (se Otto Heyne, Der Kurfürstentag zu Regensburg von 1630, Berlin 1866, s. 169 anm.). Då den i N:o 5 som förslagets upphofsman omtalade D:r Wolf ej kan vara det hessenkasselska rådet Herman Wolf, hvilken just då i svenska högkvarteret slutförde underhandlingarna om »eventualkonfederationen», torde man kunna taga för gifvet, att den åsyftade är den hessen-darmstadtska kanslern Anton Wolf, författaren till det ofta omtalade fredsförslag (Struck, anf. arb., s. 54), som skulle utgöra ett af kompositionsdagens öfverläggningsämnen. Man skulle alltså i Dresden ha uppfattat förslaget som ett drag af den darmstadtska politiken.

allvar med Gustaf Adolfs tyska krig. Han var öfverste för ett regemente, användes i synnerligen maktpåliggande diplomatiska uppdrag och utsågs af Gustaf Adolf till president i det sydvästtyska »consilium formatum». En man af mera oklara förhållanden var Brandenstein.[1] I kejserlig tjänst hade han uppnått riksgreflig värdighet; därefter blef han sachsiskt geheimeråd men sökte sig öfver till det svenska lägret, då segern började luta åt denna sida. I september 1632 bär han titlarna geheimeråd och kammarpresident. Icke långt därefter sändes han till Dresden med uppdrag, som framför allt fäst uppmärksamheten vid hans namn.[2] Hans finansiella intressen torde dock ha öfvervägt hans diplomatiska. De tjänster, han i detta afseende erbjöd Gustaf Adolf, synas ha bestått i att med ockuperade områden, särskildt då kyrkogods, som hypotek uppbringa penningar. Redan 4 okt. 1632 utfärdar Gustaf Adolf en dylik fullmakt för honom. 3 nov. erhåller han som »grosschatzmeister» ledningen af hela det svenska uppbördsväsendet i Tyskland, ett uppdrag, som Oxenstierna förnyade 25 jan. 1633;[3] i »consilium formatum» blef han Solms' kollega. Under förra hälften af året 1633 kulminera hans spekulationer, i det han af Oxenstierna för den svindlande summan af 1,400,000 riksdaler tillhandlade sig staden och biskopsdömet Konstanz med Reichenau, stiften Magdeburg och Halberstadt jämte staden Magdeburg och grefskapet Aschersleben, stiften Eichstädt och Augsburg med abbotsdömet S:t Ulrik, markgrefskapet Burgau med underlydande, Marquart Fuggers hus och trädgård tillika med platsen »zu St. Jakob» i Augsburg samt herrskapen Gronsfeld, Waldascha och Homburg[4] — ett engagement, som Sverige i hvarje fall saknade makt att realisera och som Oxenstierna också drog sig tillbaka från, trots att Brandenstein gifvetvis gjort honom stora finansiella tjänster. Senare var Brandenstein djupt inne i förhandlingarna mellan Sverige, Sachsen och kejsaren men råkade 1637 i fångenskap, däri han kvarhölls till sin död 1640.

Det skulle ej sakna intresse att kunna klarlägga Solms' och Brandensteins förhållande till hvarandra och till Gustaf Adolf 1629—30, men källorna lämna oss här så godt som alldeles i sticket. Om Brandenstein känner man vid denna tidpunkt egentligen intet; af Solms finnes åtminstone en breflapp, dat. 14 apr. 1630 (N:o 1), hvars dunkla antydningar väl i mycket äro otillgängliga för oss men som man dock kan afvinna ett och annat af värde.[5] Å ena

[1] Se biografi af Helbig i Archiv f. d. sächs. Geschichte 1876, NF B. 12, där dock hans verksamhet i svensk tjänst föga uppmärksammas.

[2] Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnas historia, I, N:o 480.

[3] Afskrift tillhörig Vitterh. hist. och antiqv. ak., RA.

[4] Urkunderna, dat. 18 jan. och 28 apr. 1633, dels i Tyskland och tyska kriget, dels (i renskrift) bland Axel Oxenstiernas koncept, RA. Se vidare P. Sondén: artikeln Brandenstein i Nordisk familjebok.

[5] Det skulle föra på sidan om den egentliga uppgiften att här söka utreda grefvarna af Löwensteins närmande till Gustaf Adolf, vid hvilket ju Solms äfven synes ha gjort sig till mellanhand.

sidan är det uppenbart, att Solms står i nära förbindelse med svenskarna,[1] å den andra, att han funnit anknytning till den ofvan omtalade weimar-hessiska gruppen: han hade åtagit sig att tjäna som mellanhand mellan landtgrefven och svenskarna och arbetade energiskt på att drifva landtgrefven öfver till dessa.[2] Därmed är också hans ställning karakteriserad. Utpräglad anhängare af Gustaf Adolf, delar han dock sina landsmäns allmänna längtan efter en tysk-protestantisk sammanslutning, stark nog att ha ryggrad äfven mot denne. För bedömandet af Brandensteins politiska ståndpunkt erbjuder hans här meddelade bref till Solms (N:o 5[3]) goda utgångspunkter. Han tillhör samma allmänna riktning som denne, arbetar alltså för Sachsens anslutning till Sverige. Någon verklig inblick i ställningen har han trots sin ställning vid Dresdenhofvet ej förstått att skaffa sig. Han låter fullständigt öfvertyga sig af sin herres demonstrationer; kort före konferensen i Annaburg ter sig ställningen för honom så, att det är Johan Georg, som drifver på Brandenburg, ej tvärtom! Under sådana förhållanden godtog han äfven kurfurstens försök att skjuta skulden för de tröga förbindelserna på Gustaf Adolf. Att det var två oförenliga politiska system, som bröto sig mot hvarandra, har ej blifvit klart för honom.[4] Vid sidan af dessa båda framträder som mera underordnadt redskap den sedermera i svensk tjänst mycket anlitade Martin Chemnitz d. y., hvilken, bördig från Pommern, efter juridiska studier varit verksam i Holstein-Gottorps och andra protestanters tjänst.[5]

De nu nämnda personerna voro, väl åtminstone i hufvudsak på eget initiativ, hösten 1630 invecklade i ett nät af intriger, hvarom de här publicerade aktstyckena ge några antydningar. Redan Sadlers beskickning 1629—30 hade visat, att Gustaf Adolf riktat sin uppmärksamhet på det jäsande missnöjet i sydvästra Tyskland. Det skulle vara af vikt att veta, om något direkt samband existerar mellan dessa trefvande svenska försök och den verksamhet, som Solms faktiskt bedrifvit här nere. Hans förbindelser med landtgrefve

---

[1] Jmfr Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnes historia, II, s. 13. — Se vidare Solms' tjänare Georg Gisecken till Gustaf Adolf, Butzbach 25 febr. 1630, ett vittnesbörd om att förbindelserna redan då voro öppnade, eljest ej af vikt.

[2] Struck, anf. arb., s. 27, 28. Hans kanal till landtgrefven utgjorde dennes råd Sixtinus, en man, som äfven framträdde i senare förhandlingar.

[3] Det i underskriften använda namnet Rosick bars af en person i Brandensteins tjänst, Christian Rosigk, från hvilken skrifvelser till Oxenstierna finnas i RA.

[4] Solms omnämner (N:o 6) ytterligare ett sachsiskt geheimeråd, v. Miltitz, som invigd i förtroendet. Det bör emellertid anmärkas, att bland de geheimeråd, som förenade sig om att afstyrka sammankallandet af ett evangeliskt konvent, är just en v. Miltitz (Struck, anf. arb., s. 59). Skulle denne vara identisk med den af Solms omnämnde, synes uppgiften alltså tvifvelaktig.

[5] Det bör anmärkas, att uppgiften i Allg. deutsche Biographie, IV, s. 118, att Chemnitz i Regensburg företrädt Sverige, är oriktig. Enligt N:o 3 var han där som Hamburgs ombud.

Wilhelm äro redan omtalade; hvad han i öfrigt uträttat, undandrar sig tills vidare vår kännedom, ehuru det af Strucks i förbigående lämnade notiser synes vara tydligt, att källor ej alldeles saknas. Hvad som kan konstateras, är följande. Under Leipzigkonventet existerade en nära förtrogenhet mellan Solms, Wilhelm och Bernhard af Weimar samt landtgrefven af Hessen; äfven Julius Fredrik af Würtemberg och kanske andra ständer voro mer eller mindre invigda i deras planer. Afsikten är, sedan försöken att vinna Johan Georg för Sverige strandat, att för egen och Sveriges räkning uppsätta en här, bestående af de weimarska och hessen-kasselska Leipzig-kontingenterna — eventuellt utökade utöfver den utfästa storleken genom svenska bidrag till värfningarna —, Solms' för svenska penningar värfvade trupper, om möjligt den Hamiltonska kåren, om denna ej behöfdes i stiftet Bremen, samt till slut angränsande kretsständers Leipzig-kontingenter, i den mån man kunde bli dem mäktig; vid de misslyckade försöken att vinna dessa längre fram spelade Solms en roll. De främsta befälsplatserna i denna kår skulle tillhöra Wilhelm af Weimar, Wilhelm af Hessen och markgrefven af Baden.[1] Att denna plan förelegat färdig redan hösten 1630 är naturligtvis uteslutet; i mycket berodde dess utformning just på de säregna förhållandena under Leipzigkonventet. Men så knapphändiga som upplysningarna äro, måste man i resultatet söka åtminstone en antydan om hvad saken gällt. Alltnog, i nov. 1630 hade Solms' förberedelser fortskridit så långt, att han uppenbarligen ansåg sig behöfva en mera auktoriserad ställning än den hemlige agitatorns. Han sände då Chemnitz till det svenska högkvarteret, dit denne anlände första dagarna af december. Den 10 dec. utfärdades en numera saknad instruktion för Chemnitz som generalkrigskommissarie i frankiska och schwabiska kretsarna,[2] ett vittnesbörd utan tvifvel, att Solms' åtgöranden vunnit Gustaf Adolfs gillande. Chemnitz hade emellertid också ett andra uppdrag, som mera direkt anknyter sig till förhållandet mellan Johan Georg och Gustaf Adolf. Sin utgångspunkt tog detta i den ofvan berörda, af Johan Georg afsiktligt framkallade uppfattningen, att Sachsen genom Leipzigkonventets sammankallande stode i beredskap att öfvergifva sin reserverade hållning och att det var på Gustaf Adolf det ankom, att något närmande nu ej ägde rum mellan detta land och Sverige. Med en viss nervositet uppmanar Brandenstein Solms att drifva Gustaf Adolf framåt; det vore mycket bra, om Solms kunde få ett uppdrag att underhandla med Johan Georg, då Falckenberg aldrig fått tillfälle att verkställa sitt(!), och särskildt viktigt, att han erhölle konungens fullmakt till det evangeliska konventet (N:o 5). Solms lät framställningen gå vidare, för sin

[1] Struck, anf. arb., s. 98 f., 129, 132. Jfr om kårens sammansättning Boëthius, anf. arb., s. 129 f., om Julius Fredriks af Würtemberg och Fredriks af Baden värfningar och deras underkastelse under kejsaren Allg. deutsche Biographie, VII, s. 458, XIV, s. 685.

[2] Anteckning i lat. och tyskt titularregister efter ett numera saknadt koncept; Allg. deutsche Biographie, IV, s. 118. Jfr äfven N:ris 3, 4.

del ytterligare understrykande vikten af att gå Johan Georg till mötes (N:o 6). På denna framställning ligger afgjordt hufvudvikten; de finansiella projekt från Brandenstein, som framskymta,[1] synas alltför mycket i stil med hans senare fantastiska planer för att tagas fullt på allvar. Från svensk sida torde man till en början ha mottagit förslagen med en viss reservation; åtminstone är Axel Oxenstiernas omdöme anmärkningsvärdt nyktert.[2] Men att Solms till slut verkligen trängt igenom med sina önskningar, framgår däraf, att det blef han och Chemnitz, som utsågos att representera Sverige på Leipzigkonventet. Deras instruktion är ju tyvärr ej bevarad, och af deras korrespondens känner man endast brottstycken. Men det är väl knappast för djärft, om man i personvalet och dess förhistoria vill söka ytterligare ett stöd för den åsikten, att Gustaf Adolf verkligen varit beredd att samverka med Sachsen som jämbördig bundsförvant och att åt detta lämna uppgiften att organisera de tyska trosförvanterna.[3] Har så varit fallet, blef Solms ju i Leipzig snart nog fullständigt botad från illusionerna. Men Chemnitz fick ej se lika djupt i korten. Återfunna fragment af hans rapporter från konventet[4] visa, att han i det längsta hängaf sig åt drömmen om harmoni mellan de ledande protestantiska makterna eller var duperad (»abusirt») af kurfursten, som Falkenberg mera rakt på sak uttryckte det.[5]

1.

Filip Reinhardt von Solms till Gustaf Adolf. Leipzig 14 april 1630.[6]

Original, RA, Germanica G.

Præmissis præmittendis.

Von dem hernn intelligenten erwarte ich mit grossem verlangen schreiben, weiss nit, woran ichs haabe. *Landgraf Wilhelm* hatt seinen *geheimen raht Nicolaum Sixtinum* bei mihr gehabt vndt zu vernehmen begehrt, wie ahn den hern intelligenten vertrawliche schreiben zu vberbringen, darauf ich mich nicht allein darzu erbotten son-

---

[1] N:ris 3, 4.

[2] »Doctoris Chemnitii förslagh ähr gott, bättre om det fullbordes» (till Gustaf Adolf, Elbing 12 jan. 1631). Å andra sidan får Salvius 1 nov. befallning att korrespondera med Solms (Sv. Reg.).

[3] Jag erinrar om Axel Oxenstiernas uttryckliga förklaring, att så varit fallet till och med Leipzigkonventet men att det sedan blifvit för sent för de tyska protestanternas ledare att kräfva en dylik ställning. G. Irmer, Die Verhandlungen Schwedens .. mit Wallenstein, II (1889), s. 36, 37.

[4] Boëthius, anf. arb., s. 127.

[5] Falkenberg till Gustaf Adolf 28 mars 1631.

[6] Interpunktion och bruket af stor bokstaf äro i de följande aftrycken normaliserade; kursivering utmärker chifferskrift.

dern auch mit *S. F. G.*[1] *mich eines alphabets* verglichenn; mehres mit nechstem.

Der graf von Bapenheim[2] soll wegen *dess Kayssers son das stift Magdenburgk im posses nemen*, wirdt ehist dahin verreisen vndt von dar *naher Hamburgk unt Lubeck zihen di tractaten mit den hansestaetten* da anzufangen, *wo si der graf von Schwartzenburgk* gelassenn, viglilandum(!).

Der Wallstein will wie verlaut sich nicht *abdanckhen* noch *in Sibenbürgen* verschicken lassenn, ist gemeint, sich selbsten *in Italien zu begeben.* Die *pferde* stehen gar *am berge*, der herr intelligent hatt *si gewaltig* in die *rahtstube* gejagett . . .

(Efter diverse ej chiffrerade nyheter:)

Got seegne den hern intelligenten undt er gedencke seines trewen diehners. *Geschriben zu Butzbach.*

Zopirus.

Leipzig d. 24 aprilis A:o 1630.

I P. S. meddelas, att grefve Löwenstein afvaktar adressatens resolution.

Utanskrift: Dem durchleuchtigsten, grossmechtigen vndt hochgebornen fürsten v. herrn, herrn Gustavo Adolpho, der Schweden, Gotten vndt Wenden könig, grossfürsten in Finland, hertzogen zu Ingermanlandt, meinem gnedigsten könige vndt herren.

(Sigill.)

present. Elfznabben then 11 junij a:o 1630.

2.

Dietrich von Falckenberg till Johan Georg af Sachsen. [Datum ej tillskrifvet.]

Koncept (kopia?), RA, bland Förhandlingar med Kur-Sachsen, Germanica C II. I marginalen är med Falckenbergs stil annoteradt: Sigemundt Heussner von Wandersleben.

Durchleuchtigster, hochgeborner Furst, E. Churfl. Dürchl. seindt meine vnterthänigste dienste bestenn vleisses zuuor, Gnädigster Churfürst vndt Herr. E. Churfl. Dürchl. gebe ich hiemit vnterthänigst zu wissen, welcher massen der dürchleuchtigste, grosmächtigste fürst vndt herr, herr Gustaff Adolff, der Schweden etc., mein allergnädigster könig vndt herr, an E. Churfl. Dürchl. meine Person mit gewisser hochangelegener werbung vndt dazu dienlicher plenipotentz allergnädigst abgeordnet.

[1] Här står chiffertecknet för m, ej för g.
[2] Här står chiffertecknet för g, ej för m; jfr föregående rättelse.

Ob nuhn wol zu E. Churfl. Dürchl. ich mich alssofurt vnterthänigst verfugen sollen, auch hertzlich gerne wollen, so wissen E. Churfl. Dürchl. iedoch den wegk itzo so gefährlich, das ein solches bey so wichtigenn sachen zu wagen einer solchen person gantz vnverantwortlich gefallen, vndt noch fält: bevoraus aber, weil ich nicht gewust, wo E. Churfl. Dürchl., wen schon die grosse vnsicherheit des wegs ausser augen zu sezenn gewessen wehre, eben anzutreffen sein, vndt den, ob Ihr auch solche gerahde vberkunfft gnädigst beliebenn mügen. Hierumb habe ich den sicherstenn wegk zu sein befunden, E. Churfl. Dürchl. mittels diesses, vndt beigelegten vberfertigunng meines königlichen creditifs hievon unterthänigst zu avisirn vndt Derosselben frei zu stellen, ob Sie mir zu Deroselben unterthänigst hinüber zu kommen einen gewissen ort vndt zeit vnter etwa andeutenden vndt verfügten sicherheit gnädigst benennen: oder aber zu solchem ende eine oder mehr vertrawte personen zu mir anhero allerseits vnverlängt abordnen wollen. Vnter dessen versicheren E. Churfl. Dürchl. sich gantz vndt zumal ungezweiffelt mehr nichts, als das I. Kongl. May. zu Schweden meiner allergnädigster herr bey dieser ihrer kriegs expedition in Teutschlandt eintzig vndt alleine ihres königlichen status assecuration vndt den darnächst der evangelichen chur-fursten vndt stände mit vergiessung so vielen redlichen bluhts tewer erworbene libertät in religions vndt prophansachen, suchen vndt begeren: zu vorderst aber gegen E. Churfl. Dürchl: ein rein teutsches, vffrichtiges hertze, das sehr begierig, sich mit E. Churfl. Dürchl. dermaleins fürdersambst in der person zu ergetzen, führen. Für meine wenigkeit zweiffele ich dürchaus nicht, wan E. Churfl. Durchl. erst mein anbringen, plenipotentz vndt daraus ervolgte würckliche resolution gnädigst vernohmen haben, das Sie darwm aller massen behagliche annehmliche satisfaction tam in publicis qvam privatis vndt besonders diess begnüglich erkennen werden, das I. Königl. May. vnmüglich gefallen, E. Churfl. Durchl. mit diesser absendung eher geziemendt zu respectiren.

Wessen zu E. Churfl. Dürchl. ich mich nuhn hierunter unterthänigst eigentlich zu versehen, darüber erwarte ich bey zeigern oder sonst gewisserer eilender post gnädigsten nachrichtigen beantwortung in vnterthänigkeit eigentlich. Vndt thue E. Churfl. Dürchl. hiemit dem gnädigen obhalt Gottes zu allen erwünschenden Churfürstlichen vffnahmb getrewlichst, Ihro aber mich zu beharrenden gnaden vnterthänigst dienstgevlissen empfehlen mit vnterthänigstem verpflichtetem erbieten mit Gott alle wege in effect zu remonstrirn, das ich mit eusserstem vleiss suchen werde zu sterben

Datum

E. Churfl. Dürchl.
unterthänigst
getrewster
knecht

3.

Lars Grubbe till Axel Oxenstierna. Lägret vid Stettin 20 nov. 1630 (N:o 1).

Original i RA, Oxenstiernska samlingen.

Wij wänte nu dageligen een, D. Chemnitium be:dh, som war af Hamborgh sänder till Regenssborgh och nu ähr af grefuen von Solms och nogre andre till K. M:t depecherat. Seijes wele anbiude K. M:t een conjunction medh Chur-Saxen och alla ewangelische ständerne i Tysklandh. Och att Chur-Saxen will subministrera K. M:t 1,000,000 rd operâ Brandensteinij, som tiijonde deelen theraf skall begiera till recompens. Ehuru wäll at K. M:t thette holler allt suspect, och hafuer, så widt migh ähr kunnogt, huarcken medh Chur-Saxen eller Brandeburgh nogon correspondence vthan lijter meere på the andre. Här hafuer sigh hoos oss oppehollet een hessischer gesandter D. Wulff b:dh . . . .

4.

Lars Grubbe till Axel Oxenstierna. Gollnow 4 dec. 1630 (N:o 3).

Original i RA, Oxenstiernska samlingen.

Wällborne nådige herre.

Dhen D. Chemnitius, som jagh nyligen om hafuer förmällt, ähr i thesse dagar hijtkommen. Begierer commission at tractera medh nogre ewangelische furster och ständer oppe i Tysklandh om coniunction och förbundh medh K. M:t till at vthföra thette krijget. Huilken honom och skall blifua gifuen. Han anbiuder och, at grefuen af Brandenstein will skaffa K. M:t hoos Chur-Saxen 100,000[1] r. på interesse och godh försäkring. Dock at han fåår een tunna gulldh theraf. Therom han och fåår commission at tractera. När han nu fåår sijn depeche, skall E. N:dhe fåå sielfue acterne. Allt huadh thenne giör, ähr af grefuen von Sollms drifuet, som och söker härhos sijn recompens. Gudh gifue thet will nogot gott vthrätta, så wäll thet wore. D. Salvius hafuer waridt hos konungen i Danmark . . . .

5.

Kristoffer von Brandenstein till [Filip Reinhardt von Solms]. Annaberg $\frac{28\ nov.}{8\ dec.}$ 1630.

Original, RA, Tyskland och tyska kriget. Delvis i chiffer.

Meine frundlichen dienst vnd grus zuuorn Ehrenuester vnd vornehmer, insonderss gönstiger her vnd freundt. Dess Herren zwey

[1] Felskrifning för 1,000,000? Jfr föreg:de bref och uppgiften om Brandensteins provision.

schreiben, alss eineß von $\frac{28 \text{ octobris}}{8 \text{ novembris}}$ vnd das andere von 11 novembris seind mihr wohl zukommen, darauss ich einess vnd dass andere wohl vernohmmen, habe auch eines vom *D. Kemnicio von Hamburg aus* empfangen eben dess inhaltss, wie sein wisenss, ess will sich aber mitt dieser vorschlag zwischen *kayser* und *könig in Schweden* nicht schücken, den es dem anderen wegke gantz zu wider vnd fil dadurch dass andere, den *die zusammenkunft der evangelischen stende noch gewis vortgehen wird*, do ess den uf den weg, wie wir abgerehdet, nausslauffen wirdt. Es hatt *Chur-Sachsen* sehr offendiret vnd dahero solch werk bis hero verzogen, *das die evangelischen zu Regenspurg auf D. Wolffij vorschlag sich eingelassen* vnd den *tag z. Francfurt bewilliget*, do ess doch ihnen austruklich widerrahten und gesaget worden, sie solten es nicht thun, den ess nuhr zum *betrug* ahngesehen, es schadet zwar dem hauptwergke nichts, nuhr machet ess, dass es sich damit noch etwas verschleicht. Sonsten wundert sich *Chur-Sachsen sehr, das könig in Schweden an ihn nichts* gelangen lassen. Man saget zwar, dass *könig in Schweden Marschalch* der *oberste Falckenberg*, welcher anitzo in *Magdeburg ist und nicht rauskommen kan, commission hat*, solche auch albereit *zu Leipzigk* ligen soll, es verzeiht sich aber zimblich lang damit, darumb sehr guht, wen der herr ehesten vom *könig in Schweden* eine bekehme, vnd sonderlich, das er vf *der evangelischen tag von könig in Schweden geschicket und deputiret* wurde vnd dass *könig in Schweden zur assistentz und verbundnus offerirete.* Ich helt dafur, dass solcher *tag mochte in januario gehalten* werden, doch kan ich es noch nicht wissen, weil ess bloss an itzo vnd *uf Chur Brandenb. erclerung stehet.* So bald es richtig, soll ers erfahren, sonsten verlasset man sich gewis darauf, dass der committente nicht falliren werde, den ess io gar zu zeitich were. Ob gleich die zeiten schwehr vnd die commercia etlicher massen stutzen, so muss man doch der besserung hoffen vnd desto vorsichtiger in seinen sachen gehen. Ich erwarte mit verlangen, was *D. Cemnicius* mit bringen wird, dessen bitte ich mich zu berichten. Sonsten bleibet ess in allem bey der abrehde. Was dero ohrten gipss neues, bitte ich mich zu berichten, was man alhier neuess, thue ich ihm hiebey vberschicken. Wie der herr weiss, ich bekummere mich wenig vms zeitungen, den meine handlung will ess auch nicht leiden, vnd kan man sich itziger zeit leichtlich damit verbrennen. Ich bin itzo gleich bey *Chur-Sachsen neben* anderen *geheimen raehten*, da eben *davon tractiret* wird, wen nuhr *Chur-Brandenb. vollents sich resolviret*, so wird ienes eher geschehen, hiemit gott befohlen.

Anneberg Dat. Berlin den $\frac{28 \text{ novembris}}{8 \text{ decembris}}$ A:o 1630.

Sein getreuer dihner
und Bruder

Henich Rosick.

Ich bitt vmb verzeihung, das ich ihm nicht eher geschriben, den ich es deswegen gespahret, weil ich verhofte, was gewisses zu

schreiben, das ist der erste brieff. Ich werde in wenig tagen vf ein tag 8 verreissen, ich kan aber doch seine schreiben bekommen, vnd ich will ihm auch schreiben.

6.

Filip Reinhardt von Solms till Gustaf II Adolf $\frac{19}{29}$ december 1630.

Original, RA, Germanica G. Med angifna undantag fullständigt i chiffer.

Præmissis præmittendis.

E. M. hab ich zum oftern, was deroselben ahn Chur-Sachsen geleg[e]n, angedeutet, hab auch wie D. Kemnitius bericht haben wirt einen guten stein zum fundament gelegt, werde auch der ents noch[1] vor vier tagen vom graven von Brandenstein getriben, mit guter manir uf erlan[g]te instruction[2] mich in dem januario, in welchem monat mit des Chur-Brandenb. beliben ein evangelische zusamenkunft ausgeschrieben werden sol,[3] bey Chursachsen in Euer Mayestet nahmen mich einzustelle[n], wehre also notig, das das werck nit verseumet undt ich in guter, E. M. vortregli[ch]em intention nit gehindert wurde, hab[e]n aber E. M. bei Chursachsen leute von mehrerem credit, werd[e]n der graf von Brandenstein undt ich ihnen gern cediren. Von Wurtenberks seiten schreibet man mich auch, wo die commission an Chursachsen bleibe, ich vertroste alle intelligenten, so lang ich kan. Datum $\frac{19}{29}$ decemb. a:o 1630.[4]

Zopirus.

Eingelegte schreiben[5] hat der graf von Brandenstein an mich gethan, ist mit E. M. alphabet, so Sie mit mir habe, auf gesetz[t], dieses subiectum meinet's wol ehrlich, ich underhalte ihn so gut ich kan. Es findet sich noch einer im geheimen raht bei Chursachsen, der von Miltitz—derselbe sol wan ich nach Dresden komme, knecht werben, ist schon albereit ein sehr guter patriot, diese beide ziehen den Chursachsen undt seine rehthe alle nach sic[h]. Ach die(?)[6] edele zeit!

Utanskrift: A sa Maieste le Roy de Suede

treshumblement.

(Sigill.)

---

[1] Egentligen *t*och.
[2] Egentligen ins*n*rction; jfr föregående rättelse.
[3] Tecknet för a, som här är inskjutet, synes vara öfverflödigt. Den samtida chifferupplösaren har föreslagit »aber», hvilket tydligen ej ger mening.
[4] »Datum ... 1630» ej i chiffer.
[5] N:o 5.
[6] Här stå tecknen för c, e, e.

B. Boëthius.

Ett bref af Karl XII fullständigadt.

I Lübecks stadsarkiv förvaras ett antal originalbref från Karl XII till hans syster Ulrika Eleonora, ursprungligen skänkta till Scharbauiska biblioteket i Lübeck af generalsuperintendenten, förre pastorn vid Tyska kyrkan i Stockholm J. A. Schinmeier. De omfatta tiden 1699—1715 och äro publicerade första gången af A. Geffroy i Lettres inédites du roi Charles XII (Paris 1853); därjämte finnas de naturligen upptagna i Ernst Carlsons samlade upplaga Konung Karl XII:s egenhändiga bref (Sthlm 1893).

Ett af brefven,[1] dateradt Mohilow den 4 augusti 1708 och främst innehållande konungens skildring af slaget vid Holowczyn, är emellertid i ingendera af dessa editioner alldeles fullständigt, beroende på att delar af originalbrefvet bortmultnat. Förstörelsen har synbarligen fortskridit längre vid det senare tillfället: Geffroy har ännu kunnat återgifva själfva hufvudbrefvet utan lakuner, under det Carlson för att utfylla uppkomna luckor måst anlita en — ej närmare angifven — »äldre afskrift»; brefvets postskriptum ha däremot bägge nödgats återge i delvis defekt skick.

Äfven dessa lakuner kunna emellertid tack vare en tidigare afskrift utfyllas. I Westinska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek (sign. W. 287) finnes en serie kopior af de till Lübeck komna brefven, gjorda redan 1813, under den svenska arméens uppehåll i staden, af dåvarande fältpredikanten, sedermera hospitalspredikanten i Uppsala Laurentz Edwall.[2] Här är också postskriptet till det nu berörda brefvet fullständigt. Det visar sig väl, att de senare luckorna äro utan större betydelse — liksom hela tillägget har en mera enskild karaktär — men i fullständighetens intresse må det dock vara berättigadt att i dess helhet meddela det förut defekta partiet. Brefvets postskriptum lyder (de tilllagda orden äro utmärkta med kursiv):

Min hiertans kiäre syster har skrifvit migh till om een öfverst lieutnant Leijonhufvud som söker att gifta sigh medh sitt syskonbarn.

---

[1] N:o XII i Geffroy's upplaga.

[2] Bandet, betitladt endast »Carl d. tolftes bref», omfattar utom skrifvelserna från kung Karl äfven tvenne bref från Ulrika Eleonora — till hennes bror Karl 1718 och hennes gemål Fredrik 1731 — samt tvenne bref till henne — från Ludvig XV:s gemål, drottning Maria 1739 och holsteinska prinsessan Maria Elisabeth 1699.

Om Karl XII:s-brefvens äldre öden anmärker afskrifvaren: »Generalsuperintendenten D:r Johan Adolf Schinmeier, hvilken flera år, såsom pastor vid Tyska kyrkan, uppehöll sig i Stockholm och under den tiden flitigt arbetade i vårt fädernoslands historia, har förmodeligen i Richs-archivet öfverkommit 24 original-bref ifrån konung Carl den tolfte till dess syster princessan Ulrica Eleonora. Dem har han, då han sedermera blef generalsuperintendent i Lybeck, förärat till det Scharbauiska offentliga bibliotheket derstädes, med vilkor, att de aldrig derifrån skulle få uttagas.»

Iagh önskade iagh kunde efterkomma Mon Coeurs behagh. Dhet är fuller intet förbudet efter Guds lag, men som salig Konungen har uti kyrkårdningen för godh ordhningh skull förbudit samma grad och man intet gärna kan ändra een förordningh som een gångh är giordh och fastställt, så fruktar iagh dhet giorde illakt exempel och een stor irringh och anledningh att flere skulle sökia dhet samma, om dhe sågo at dhet een gångh toge lagh, at een förordning blifver rubbader. Dhessutom tror iagh, att dhet är lyckligare för honom som är een soldat, om han slipper till at hafva hustru, *som nu intet lärer vara honom stort nyttigh,*[1] eij eller lärer een hustru vara stort betient medh een *soldat till man.*[2] Iagh är gladh att *administratorn*[3] är lyckeligh och väl framkommen[4] till Stockholm. Han *är* altidh lustigh och roligh; iagh håppas han lärer hålla *målron* vidh makt.

I fråga om brefvets hufvudparti är föga att anmärka. Några smärre skiljaktigheter föreligga vid de nu bortmultnade ställena, samtliga dock utan betydelse: *mon cher coeurs* i stället för *mon coeurs*, *hungnadh* för *frögd*, *härifrån armeen har iagh* för *härifrån hafver iagh*, *på andra sidan* (Nieperströmmen) för *på hijn sidan.*[5] Punkten om det svenska kavalleriets anfall är också något afvikande, delvis väl beroende på originalets svårtyddhet. Afskriftens lydelse återges äfven här till jämförelse med de tryckta versionerna; den förefaller knappast alldeles oantastlig, trots afskrifvarens i regel prisvärda noggrannhet, men en fullt klar uppfattning om den rätta lydelsen kan naturligen endast vinnas genom tillgång till originalet.

Dhe svänska squadronerna gingo raskt med[6] een eller två squadroner altsom dhe kommo öfver bäcken gienast på hela hopen af fiendens squadroner löst,[7] och råkade lustigt ihop[8] med hvarandra, och fienden måsto vika undan, men satte sig åfta före frästade åhtskilliga gångor,[9] men förlorade altidh platzen, till dhess han bleefv drefven, som dhet räknas, öfver een mihl bårt.

---

[1] Denna sats är, utan angifvande af lakun, utelämnad både hos Geffroy och Carlson.

[2] G. har här: medh en man . . . .

[3] Kristian August, koadjutor af Lübeck och broder till hertig Fredrik af Holstein-Gottorp, Karl XII:s svåger.

[4] Både hos G. och C. tolkadt som: vil framkomma.

[5] Jfr Carlson, a. a., s. 91, 93.

[6] Geffroy: entselt wedh; Carlson lakun: [oläsligt ord] vedh.

[7] Carlson har, kanske med reminiscens från föregående mening, endast: på dhessa löst.

[8] G. och C. båda: rakade ihop.

[9] G. och C.: men satte sigh åffta och träffade åhtskilliga gånger.

A. B. C—n.

Underrättelser.

— Den 14 juni afled vid 68 års ålder ingenjören L. G. T. Tidander. Den aflidne har i tidningar och tidskrifter utöfvat ett omfattande historiskt författareskap och äfven utgifvit åtskilliga fristående arbeten i svensk krigshistoria.

— Den 20 febr. afled den franske historikern Antonin Debidour. Född 1847 i Rontron, blef han 1877 professor i Nancy och kvarstod i denna egenskap till 1890, då han utnämndes till »inspecteur général de l'instruction publique». År 1906 utnämndes han till professor vid Sorbonne. Bland hans arbeten märkes den förträffliga öfversikten *Histoire diplomatique de l'Europe du Congrès de Vienne au congrès de Berlin* (1891, 2 bd), under hans sista år fortsatt med en *Histoire diplomatique de l'Europe depuis le Congrès de Berlin jusqu'à nos jours* (2 bd, 1916, 1917; jfr denna tidskrift årg. 1916, sid. 218 ff.). Af stort värde äro äfven hans arbeten rörande förhållandet mellan stat och kyrka i Frankrike efter revolutionen: *Histoire des rapports de l'Église et de l'État en France de 1789 à 1870* (1898) och *l'Église catholique et l'État en France sous la troisième République* (2 bd, 1906, 1909). Under åren 1910—1914 har D. jämväl utgifvit tre band af en *Recueil des actes du Directoire exécutif.*

— Natten till den 6 mars afled i den höga åldern af mera än 83 år professorn i konsthistoria vid Kristiania universitet L. H. S. Dietrichson. Född i Bergen 1834, blef D. 1853 student i Kristiania, ägnade sig först åt teologiska studier, men öfvergick sedan till litteraturhistorien och kallades 1860 till docent i detta ämne vid Uppsala universitet (utn. 1861). Under åren 1862—1865 företog han en resa till Italien, och tyngdpunkten af hans intresse öfverflyttades nu till konsthistorien. 1866 blef han amanuens vid Nationalmuseum, hvilken befattning han behöll till 1873; från 1868 var han äfven — sedan 1869 med titeln e. o. professor — lärare i konsthistoria vid Fria Konsternas akademi. 1875 utnämndes han till professor i samma ämne vid Kristiania universitet, där han sedan verkat. 1877 blef han i Uppsala filosofie hedersdoktor. Under sina Uppsalaår utöfvade D. ett stort inflytande i därvarande vittra kretsar, enkannerligen sällskapet N. S., liksom han i Stockholm var en af de ledande inom den konstintresserade världen. Inom hans tidigare produktion föllo på sin tid betydelsefulla arbeten på den svenska litteraturhistoriens område såsom *Indledning i Studiet af Sveriges Literatur* (1862) och *Johan Ludvig Runeberg, ett skaldeporträtt* (1864). D:s senare arbeten äro ägnade åt konsthistorien, och bland dessa

märkas *De bildande konsternas historia* (1879, vol. 2 af »Det skönas värld»), *De norske Stavkirker* (1891, 1892), härtill det på tyska utgifna planschverket *Die Holzbaukunst Norwegens* (1893), samt *Monumenta Orcadica. Nordmændene paa Orknöerne og deres efterladte Mindesmærker* (1906). D. har äfven under titeln *Svundne Tider* utgifvit en självbiografi från ungdomstiden (3 bd, 1896—1901), hvaraf de båda senare delarne öfversatts på svenska under titeln *En norrmans minnen från Sverige* (1901, 1902). I sin ungdomstids skandinaviska sträfvanden tog D., djupt påverkad af 1856 års studentmöte i Uppsala, en liflig del.

— Den 16 maj afled i Leipzig i en ålder af 76 år den berömde rättshistorikern Rudolph Sohm. Född i Rostock 1841, fick han sin utbildning i Göttingen, där han 1870 blef e. o. professor. Redan s. å. utnämndes S. till ordinarie professor i kyrkorätt och tysk rätt i Freiburg, förflyttades 1872 till det nya tyska universitetet i Strassburg och 1887 till Leipzig, där han efter Bindings afgång var den juridiska fakultetens senior. Under åren 1891—1896 tillhörde han kommissionen för utarbetande af Bürgerliches Gesetzbuch. I diskussionen rörande politiska, kyrkliga och sociala frågor har han vid många tillfällen tagit en verksam del.

Sohms tidigare forskning var ägnad åt det frankiska rikets rättshistoria. Dit höra hans afhandling om *Der Prozess der Lex Salica* (1867), det stora för sin tid banbrytande verket *Die fränkische Reichs- und Gerichtsverfassung* (1871), den för Monumenta Germaniæ ombesörjda upplagan af *Lex Ribuaria* (1883) samt en rad smärre undersökningar, bl. a. i den germanistiska afdelningen af Savigny-stiftelsens tidskrift, såsom *Terra Salica*, *Über das Handgemal*, *Über die Entstehung der Lex Ribuaria*, *Fränkisches Recht und Römisches Recht*, *Die liberti der Altgermanischen Zeit* samt *Die geistliche Gerichtsbarkeit im Fränkischen Reich*. I en berömd undersökning om *Die Entstehung des deutschen Städtewesens* (1890) kastade sig S. in i diskussionen om denna omstridda fråga och framlade en teori om stadsrättens uppkomst ur marknadsrätten. Ett annat bidrag till de tyska städernas historia är uppsatsen *Städtische Wirtschaft im 15. Jahrhundert*. På kyrkorättens område har S. framlagt sin upfattning om kyrkan och rätten i en *Kirchenrecht*, hvaraf blott första bandet utkommit (1892). Klassiska äro hans handböcker *Kirchengeschichte in Grundriss* (1888) och *Die Institutionen des Römischen Rechts* (1883). Bland den tyska rättsvetenskapens målsmän intog S. ett högst framstående rum. Såsom forskare utmärkes han af gedigen lärdom, förenad med ovanlig idérikedom och djärf konstruktiv fantasi, såsom skriftställare af en klar, knapp och pregnant stil, som i tysk vetenskap är enastående.

— I riksarkivet har, efter mera än 40 års tjänstetid, afsked beviljats förste arkivarien d:r Th. Westrin, och till hans efterträdare har utnämnts andre arkivarien d:r H. Brulin. Till andre arkivarier ha utnämnts: dels efter Brulin registrator E. Malmsten, hvilken

förut under en kort tid innehaft den genom C. G. Edelstams frånfälle i början af året ledigblifna registratorsbefattningen, dels efter riksheraldikern grefve A. Lewenhaupt, som på begäran erhållit afsked, amanuensen d:r E. Naumann.

— *Akademiska afhandlingar:* Uppsala: G. Bohlin, Militär statsmakt och individ, särskildt i Sverige under Gustaf III:s tid. Militär rekrytering, straffrätt och disciplin; M. Nylund, G. A. Reuterholm under förmyndaretiden 1792—1796; Th. Blomqvist, Den första unionskommittén (1839—1844) jämte en översikt över unionsrevisionismens dittillsvarande utveckling; I. Andersson, »Oppositionen» och ministeransvarigheten. Parlamentariska stämningar i svensk politik 1809—1840; Kl. Reinhold, Reformsällskaperna och de allmänna reformmötena i Örebro år 1849, 1850, 1853.

— De oroande rykten om politiska förföljelser mot finske statsarkivarien Reinhold Hausen, som i början af detta år nådde hit, bekräftades snart i viss mån genom tidningsmeddelanden om hans afgång. Senaste häftet af Historisk Tidskrift för Finland ser sig nu i stånd att redogöra för sakens förlopp. D:r Hausen hade våren 1916 bland Svenska Litteratursällskapets i Finland skrifter utgifvit en samling »Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808-1809», särskildt med användning af kammarrådet F. L. Nybergs brefbok, som nyligen blifvit tillgänglig för forskningen. Under föreliggande politiska situation syntes detta de ryska myndigheterna riksvådligt, och trots lugnande förklaringar från litteratursällskapets sida utfärdades från militärt håll en förvisningsorder för Hausen, såsom den där under pågående krig, vid en tidpunkt då möjlighet för konflikt med Sverige förefanns, utgifvit en publikation, som hos befolkningen kunde väcka fientliga känslor mot ryssarne. På uppmaning att inlämna sin afskedsansökan, hvarigenom han möjligen skulle kunna undgå förvisningen, begärde Hausen i dec. 1916 sitt afsked, hvilket senaten beviljade jämte författningsenlig pension. Till hans efterträdare på statsarkivarieposten utsågs icke någon arkivman eller öfverhufvud någon historiker, utan från statsjärnvägarnas tariffbyrå ditflyttades i jan. en statistiker, d:r L. Harmaja. Den senaste omhvälfningen i Ryssland har emellertid fört med sig, att d:r Harmaja ställt sin plats till förfogande, och man vill gärna hoppas, att Reinhold Hausen nu skall ostörd få fortsätta sin gärning på den post, där han så länge och förtjänstfullt verkat i vetenskapens tjänst.

(*H. B—n.*)

— Af *Karolinska förbundets årsbok* föreligger nu 1916 års årgång. Det nya bandet inledes med en utförlig, synnerligen välskrifven och betydelsefull undersökning af P. Sörensson om *Friskyttarna (Snapphanarna) under skånska kriget (1676—1679), deras organisation och militära betydelse.* På grundval hufvudsakligen af material ur danska riksarkivet utredes här för första

gången snapphanarnas verkliga karaktär af — från svensk synpunkt visserligen upproriska — friskyttar, inordnade i och stödjande den i de skånska landskapen opererande danska krigsmakten. Undersökningen afslutas med rullor öfver de skånska och blekingska friskyttarna sammanställda efter rullor, räkenskaper och öfriga aktstycken i danska riksarkivet. Af S. Berghs hand föreligger en liflig, med intressanta illustrationer försedd skildring af *Stockholms slotts brand 1697* och de följande undersökningarna rörande omständigheterna vid eldens uppkomst. I en omfångsrik studie öfver *Svenska armén åren 1700—1709* lämnar C. O. Nordensvan en med tabellariska sammanställningar försedd detaljerad redogörelse för rekrytering och manskapsafgång inom Karl XII:s armé före Poltava. Under anslutning till de af Schartau i tidigare årgångar af årsboken publicerade undersökningarna publicerar P. Hallerman en studie öfver *Tillståndet i Blekinge under det stora nordiska kriget.* Liksom Schartau kommer han till det resultat, att Axelsons på grundval af landshöfdingeberättelserna gifna framställning, hvilken hittills behärskat den allmänna uppfattningen, ger en väsentligen mörkare bild af tillståndet än primärmaterialet i jorde- och landsböckerna ger vid handen. I en om goda kamerala förstudier vittnande uppsats med titeln *Ett försök under Karl XII:s regering till grundskatternas förenkling i samband med ny jordeboksmetod* ger Jan Erik Almquist ett intressant bidrag till den hittills allt för litet utforskade historien om Karl XII:s försök till reformer inom förvaltningen. Af volymens innehåll f. ö. må påpekas *Några handlingar och uppgifter om en besiktning af Karl XII:s lik år 1799*, meddelade af V. Djurberg. Bandet prydes af en reproduktion af Ehrenstrahls bekanta porträtt af Erik Dahlberg.

— Af *Kyrkohistorisk Årsskrift* har numera utkommit sjuttonde årgången (1916). Liksom samtliga sina föregångare bär den på titelbladet numera aflidne domprosten Lundströms namn. Den bortgångne efterlämnade förberedelserna så långt framskridna, att bandet kunde tämligen omedelbart utgifvas. Endast afdelningen »Underrättelser», hvilken han alltid själf brukade affatta, saknades; den har i denna årgång helt utelämnats, som Kyrkohistoriska Föreningens sekreterare pietetsfullt skrifver »hellre än att den skulle skrifvas af någon annan». Den nya årgången, som prydes af domprosten Lundströms porträtt, inledes med en varm minnesteckning öfver honom, författad af en lärjunge, professor Hj. Holmquist. Särskildt framhålles hans läraregärning, enkannerligen hans förtjänst om den moderna historiska metodens genombrott inom vårt lands kyrkohistoriska forskning. Härtill sluter sig en af bibliotekarien E. von Döbeln uppgjord förteckning öfver den aflidnes skrifter, upptagande ej mindre än 118 nummer. — Det nya bandet är till omfånget något mindre än vanligt; och inom detsamma dominera denna gång de mera utförliga undersökningarna. Först möter oss ett nytt afsnitt af Liedgrens utmärkta, förra året såsom akademisk af-

handling ventilerade undersökning om *Wallins läroår såsom psalmdiktare.* Det meddelade afsnittet inrymmer undersökningens andra och tredje kapitel innefattande Wallins Karlbergstid fram till hans psalmboksprogram af 1809. Det största omfånget har emellertid G. Westlings uppsats *Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift.* Förf. har där, till dels på grundval af de i Linköpings stiftsbibliotek förvarade brefsamlingarna, sammanställt ett delvis mycket intressant material till kännedomen om denna epok inom den svenska kyrkans utveckling. På uppsatsafdelningen äro f. ö. att anteckna dels ett intressant bidrag till den norrländska kyrkohistorien af P. Wäinö med den något otympliga titeln *Till belysande af tillståndet i vår nordligaste församling vid tiden för Lars Levi Læstadii uppträdande såsom de nordiska lapparnas och finnarnas andlige och sedlige reformator,* dels ett kort *Bidrag till tolkningen af Biskop Bruns bref år 1008 till kejsar Henrik II.* Däri återger Herman Lundström ett af G. Almquist i ett seminarieföredrag framställdt uppslag, hvari göres gällande, att den i brefvet omnämnde »episcopus noster» är identisk med den till petschenegerna utsände biskopen, som nu får sitt stift eller rättare missionsfält utvidgadt med suigierna. Afdelningen »Meddelanden och aktstycken» upptages af en ny del af de af B. R. Hall ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628 sammanställda *Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete.* Litteraturafdelningen inledes med tvenne litteraturöfversikter af Hjalmar Holmquists hand. Den ena behandlar Luther-litteratur från 1916, den andra nya kyrkohistoriska handböcker, hvarvid förf. särskildt uppehåller sig vid ett par danska och norska arbeten af Ammundsen och Brandrud. Afdelningen bringar f. ö. en synnerligen läsvärd öfversikt öfver nyare Augustinus-litteratur af K. B. Westman samt recensioner öfver Dellners Baelter-monografi af Otto Holmdahl och öfver Holmquists Engelsk högkyrka, lågkyrka, frikyrka i deras historiska tillkomst af J. Sjöholm.

— Ur senaste årgång af *Jämtlands fornminnesförenings tidskrift* (bd 6, h. 3) är att anteckna en af universitetsbibliotekarien L. Bygdén ombesörjd edition af *Kronofogdebostället Grytans i Brunflo äldre handlingar.* Bland de sålunda publicerade handlingarna befinna sig ej mindre än nio, med ett undantag hittills otryckta permebref från tiden slutet af 1300-talet till 1499 samt trenne medeltida pappersbref från åren 1498, 1499 och 1514. Det yngsta af brefven är från 1604. Samlingen har hopbragts af befallningsmannen i Jämtland Bertil Alander och sannolikt af N. J. Ekdahl medförts från hans resa i Jämtland 1829 och öfverlämnats till Vitterhetsakademien. Sedan 1914 förvaras den i Riksarkivet. I tidskriftsårgången finnes f. ö. ett omtryck af en år 1694 under Harald Valerius ventilerad afhandling om Jemtlands fjell af seder-

mera prosten i Skön Daniel Touschier. Till omtrycket har fogats en försvenskning af O. Ericson.

— I *Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine* (häfte 3—4 i år) återfinnes en skildring af *Die deutsche Archivverwaltung in Warschau.* Vid Polens besättande af tyskarna visade det sig, att arkiven, utom »Hauptarchiv» i Warschau, öfvergifvits af sina tjänstemän. Ett ingripande till arkivens skydd blef alltså nödvändigt. Härtill kom helt naturligt uppgiften att söka få en öfverblick af arkivens innehåll, särskildt ur synpunkten af deras intresse för tyska förhållanden. Arkivmän tillkallades redan i okt. 1915, och i febr. 1916 var en under generalguvernören lydande arkivförvaltning organiserad. Denna öfvertog förvaltningen af arkiven utom det s. k. »Hauptarchiv» i Warschau. Öfverallt i arkiven kunde luckor konstateras förorsakade af, att ryssarna medtagit vissa serier. Flera af arkiven, såsom för den inre förvaltningen och för finanserna, öppnades för forskningen. De polska historikerna begagnade sig med ifver af de nya förmånliga förhållandena — tidigare hade blott i undantagsfall varit möjlighet att få tillträde. Den viktigaste uppgiften för den nya organisationen blef att genomforska ej blott de under dess förvaltning stående utan äfven öfriga arkiv, såsom Hauptarchiv, de privata samlingarna samt kyrko- och kommunala arkiv, ur synpunkten af hvad som kunde ha intresse för tysk eller preussisk historia. Som väntadt påträffades öfver allt viktiga arkivaliska serier till Preussens historia, äfven dylika, som framgått ur rent preussisk förvaltning, bl. a. akter tillhörande generaldirektorium, justitieminister Danckelmanns arkiv m. m. Ännu mer betydelsefullt är aktmaterialet från äldre polsk tid för Westpreussen, Posen m. m. Publikationer ha planlagts, hvilka ej skola bestå i editioner af urkunder eller i historiska arbeten utan i öfversikter af det påträffade materialet. Särskild betydelse får framför allt den planerade allmänna öfversikten öfver de polska arkivens innehåll.

(*E. N.*)

— För femton år sedan utgaf dåvarande docenten Nils Edén i serien »För skola och hem» ett litet häfte *Valda bref af Gustaf Vasa.* Denna samling föreligger nu i en ny, betydligt utvidgad upplaga under titeln *Brev av Gustav Vasa. Ett urval* (Stockholm, Norstedt & Söner, 1917; X + 189 sid.; pr. 3,75 kr.). I företalet redogör utg. i anslutning till företalet till den första upplagan för de principer, som varit ledande för den nya upplagans utvidgade urval. Af utrymmesskäl begränsades i den första upplagan detta till brytningstiden i slutet af 1530- och början af 1540-talen och de sista åren från 1550- och 60-talen. Den nya samlingen har utfyllts med bref från konungens tidigare år, förut alls ej företrädda, men dessutom ha infogats åtskilliga nya rörande sidor af 1540- och 1550-talens historia, som förut måst förbigås — särskildt framhållas

hans regemente öfver näringarna, hans personliga arbete inom riksförvaltningen, hans bekymmer under ryska kriget. Dessutom hå tillagts utförliga utdrag ur hans testamente. Här har utg. haft tillfälle att följa en hittills ej begagnad, officiell och nästan samtida afskrift, hvilken han anser vara att föredraga framför den som legat till grund för aftrycken i Svenska riksdagsakter och Konung Gustaf den Förstes registratur. Den här använda afskriften, som frånsedt ålderdomligare ordformer företer ett par mera påfallande egendomligheter, har utgått från konung Eriks kansli och förvaras i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftssamling.

I företalet redogöres ock för de moderniseringsprinciper, som följts vid själfva textbehandlingen, och mot dem synes i en för en vidare läsekrets afsedd upplaga ingen invändning kunna göras. Likaså synes urvalet vara synnerligen väl gjordt, såsom kunde väntas af utgifvarens eminenta sakkunskap på området och pedagogiska takt och omdöme. Hvarje bref eller grupp af sins emellan sammanhörande bref har liksom i den äldre upplagan försetts med orienterande inledningar, mönstergilla i sin knappa klarhet, och till det hela har fogats en ordlista öfver ord, som äro en modern läsare svårförståeliga eller helt främmande. Arbetet prydes af en reproduktion af det bekanta i Uppsala universitets samlingar förvarade Gustaf-Vasa-porträttet af Jacob Binck.

Det är att hoppas, att denna lilla förträffliga brefsamling må vinna en vidsträckt spridning och bidraga till en ökad kunskap om och kärlek till ej blott den store riksbyggmästare, hvars personlighet i brefven afspeglar sig, utan ock till den riksbyggnad han framför andra upptimrat och i hvars skygd vi ännu lefva.

— En andra del af den i förra årgången af denna tidskrift (sid. 52) omnämnda serien »Skrifter utgifna af Hamiltonska släktföreningen» föreligger i kapten H. E. Uddgrens *Karolinen Johan Hugo Hamilton* (Stockholm, Norstedt 1916; 56 sid.; pr. kr. 3,25). Hufvuddelen af framställningen behandlar Karl XII:s polska och ryska krig, hvari Hamilton deltog alltifrån början ända till sitt tillfångatagande vid Poltava, först i spetsen för Lifregementets dragoner, från dec. 1708 som generalmajor och chef för Östgöta ryttare. Återkommen ur fångenskapen 1722, fick han behålla chefskapet för sistnämnda regemente och blef 1734 fältmarskalk. Hans verksamhet under frihetstiden, af hvilken han (död 1748) genomlefde en icke ringa del, skildrar förf. också, ehuru — såsom naturligt kan vara — knappast med samma intresse som det föregående skedet. Rörande de regementens öden, hvilka Hamilton ledde, meddelas åtskilligt af värde; saknaden af källmaterial af mera personlig art gör däremot, att bilden af honom själf för läsaren framträder mindre lefvande, än förf. säkerligen afsett. (*H. B—n.*)

— I *Svensk Lagbibliografi för tiden före 1734 års lag* (Stockholm, Bröderna Lagerström 1915; VIII + 84 sid.) har friherre

Johannes Rudbeck lämnat en beskrifvande förteckning öfver de upplagor af Sveriges landskapslagar, lands- och stadslagar, hvilka utgifvits af trycket före antagandet af Sveriges rikes lag år 1734. Förteckningen, som omfattar åren 1607 (1604?)—1730, är mycket utförlig och utmärker sig genom synnerlig noggrannhet och akuratess. I inledningen redogör förf. för de olika lagarnas historia samt meddelar upplysningar rörande de gravyrer och träsnitt, som ej sällan i lageditionerna förekomma. Arbetet framträder i en ståtlig typografisk utstyrsel och är försedt med talrika illustrationer.

(*S. T—g.*)

— Öfver den betydande Alströmerska samlingen, som 1911—1912 öfverlämnades till universitetsbiblioteket i Uppsala, föreligger en beskrifvande förteckning af rektor C. A. Brolén under titel *Om den Alströmerska brefsamlingen i Upsala universitetsbibliotek* (Uppsala 1917; 47 s.; pr. kr. 1,25). Samlingen, som utgöres af ej mindre än 13,250 bref, består till sin hufvuddel af Patrik Alströmers brefväxling, men omfattar äfven betydande delar af hans bröder Augusts och Claës' korrespondens. Brefven till Jonas Alströmer utgöra 190. Dessutom finnes ett mindre antal bref till Niklas Sahlgren och den Sahlgrenska firman. Bland brefven till Patrik Alströmer förekomma äfven skrifvelser från politiska personer såsom t. ex. Höpken, Tessin, C. F. och U. Scheffer, Schröderheim och Pechlin. Brefven äro dock enligt Broléns mening ej särskildt gifvande ur politisk-historisk synpunkt. Från vetenskapsmän förekommer ett stort antal bref till såväl Patrik som Claës Alströmer; bland brefskrifvarna märkes Linné, Scheele, Wargentin, Wilcke samt S. G. Hermelin. Äfvenså finnas bref från skönlitterära författare såsom Lidner, Leopold, Simmingsköld, Kexel och P. Tham. Några bref från Thorild meddelas; de äro af rätt stort tidshistoriskt intresse, belysande en ung författares ställning till en penningman, af hvilken han rönte understöd. Synnerligen talrika äro brefven från musikidkare. P. Alströmers intresse för musikfrågor tog sig som bekant bl. a. uttryck i hans medverkan vid stiftandet af musikaliska akademien. Från Jonas Alströmer förefinnas skrifvelser till sönerna, hvilka bl. a. ådagalägga hans starka intresse för deras utbildning, likaså affärsbref till Sahlgren. En riktig rokokoidyll innehåller det aftryckta brefvet af d. 8 aug. 1754 om schäferiets vid Höjentorp uppvaktning för kungaparet. På grundval af det rika material, som brefsamlingen innehåller, lämnar Brolén en rad värdefulla upplysningar till de olika medlemmarnas af Alströmerfamiljen biografi. August Alströmer skildras som den framsynte affärsmannen, hans kritik af hushållningen vid Alingsåsverken och af riksdagsutgifterna är af stort intresse. I motsats till Stråle och Nyström ställer sig Brolén rätt kritiskt till den tydligen rätt ingripande verksamhet, som den 1755 anställde vice direktören Nyrén utöfvade. Samlingen torde ha betydande värde, framför allt ur ekonomi- och kulturhistorisk synpunkt.

(*E. N.*)

— I »Pommersche Jahrbücher» (bd. 17) har nu i tysk öfversättning under titeln *Pommern und Schweden 1792—1806. Der Staatsstreich 1806 und dessen Vorgeschichte* publicerats den afhandling af L. Dalgren om »Sverige och Pommern 1792—1806; statskuppen 1806 och dess förhistoria», som på sin tid (1914) anmäldes i denna tidskrift. Den tyska upplagan, som äfven utgifvits separat (Greifswald, Julius Abel 1916; 199 sid.), företer blott få förändringar. Förf. har för densamma, enligt hvad företalet upplyser, genomgått den Cederströmska samlingen i Krigsarkivet och de i Westinska samlingen i Uppsala universitets bibliotek förvarade D'Albedyhlliana. Den förra har lämnat åtskilliga värdefulla uppgifter, de senare ha visat sig vara utan betydelse för ämnet.

— Uti Humanistiska Vetenskaps-Samfundets skriftserie (Bd. 18:5) har docenten Axel Brusewitz publicerat ett häfte *Studier öfver 1809 års författningskris: den idépolitiska utvecklingen* (Uppsala 1917; 113 sid.; pr. 3 kr.). Efter några inledande ord om Hans Järta och 1809 års idéer behandlas där regeringsformens förutsättningar, författningskompromissen och brytningen kring konstitutionen efter regeringsformens antagande, det sista temat under tvenne synpunkter: det konstitutionella partiets ställning till den nya författningen samt den gustavianska reaktionen.

— Ett par nya urkundliga bidrag till vår riksdagshistoria under det nya statsskickets brytningstid föreligga i ett nytt band af den genom Aldén ombesörjda samlingen af *L. J. Hiertas riksdagsmotioner och anföranden*, omfattande åren 1862—1872 (Stockholm 1917; XXI + 613 sid.; pr. 6,50 kr.) samt en af samme forskare verkställd edition af C. W. Liljecronas dagbok under riksdagen 1840—1841, utgifven under titeln *Bakom riksdagens kulisser* (Stockholm, Norstedt 1917; 580 sid.; pr. 10 kr.). Dagboken i fråga, ett verkligt magasin för allt skvaller och alla rykten, som kringflögo under denna upprörda riksdag, har visserligen ej varit okänd för forskningen; den har begagnats både af Alin för hans teckning af denna riksdag i de Schinkelska minnena, af Warburg för hans biografi öfver Richert samt af utgifvaren själf för inledningen till första bandet af hans ofvannämnda Hierta-publikation. Den föreligger nu för första gången fullständigt utgifven.

— *Den första unionskommittén (1839—1844) jämte en översikt över unionsrevisionismens dittillsvarande utveckling* (Lund 1917, 395 s.) är titeln på en akademisk afhandling af Theodor Blomqvist, som efter studier vid Göteborgs högskola disputerat vid Uppsala universitet. Boken ter sig i förstone något svåröfverskådlig på grund af innehållsförteckningens knapphet; den är emellertid indelad i kapitel efter hufvudskedena i kommitténs verksamhet, och inom dessa afhandlas för sig hvar och en af hufvudfrågorna: flaggorna, vapnet, diplomatien, konvojkassan, försvaret o. s. v. Hufvudkällor äro kommitténs egna protokoll och för Norges

vidkommande stortingsförhandlingarna; svenska och norska tidningar äro ganska flitigt anlitade, och Hartmansdorffs dagboksanteckningar hafva lämnat åtskilliga upplysningar af värde; äfven norska riksarkivet har gästats. Af tidigare litteratur hafva gifvetvis Nielsens arbeten i mångt och mycket gifvit nyttig ledning för tiden intill 1837. Framställningen är stundom något tung, men i det hela redig och pålitlig, och om det också kanske icke kan sägas, att förf. allestädes fullkomligt lyckats frigöra sig från den formalistiska tonen i forna unionsträtor — han synes någon gång luta åt att sätta likställigheten öfver själfva unionen —, är dock med detta arbete ett aktningsvärdt bidrag gifvet till en tendensfri och rent historisk utforskning af den sekellånga unionskrisens förlopp. På Karl Johans norska politik har dock förf. icke fått något verkligt grepp; han ställer sig själf undrande och spörjande inför dess skiftningar och i verkligheten väl mer skenbara än djupgående motsägelser. Det hela utmynnar något otillfredsställande i en kommentar af kommitténs slutliga förslag till föreningsakt, paragraf för paragraf, som egentligen kräfver, att man har förslagets tryckta text uppslagen framför sig, ty någon sammanfattande redogörelse gifves ej. Men denna brist är ju af mindre vikt, eftersom bokens ändamål i alla händelser hufvudsakligen måste vara dylika specialafhandlingars vanliga uppgift: att vid behof rådfrågas af andra forskare på samma eller närliggande fält.

(*G. Wk.*)

— Hushållningssällskapens jubiléer ha framkallat en rätt omfattande litteratur af minnesskrifter. Af en bland de tidigare af dessa, *Västernorrlands Läns Kungl. Hushållningssällskap 1805—1904* (Stockholm 1905, 1915; resp. 100 och 284 sid.; pr. 1 och 3 kr.), författad af fil. dokt. Hjalmar Heden, utkom första delen 1905 för att 1915 följas af ett andra band. I det första lämnades en skildring af sällskapets tillkomst och utveckling till 1854. I den andra delen finnes, utom en framställning af dess öden under den följande tiden, en rad skildringar af vissa näringars såsom jordbrukets, boskapsskötselns, skogshushållningens, fiskets och linkulturens utveckling. Bland sällskapets ordförande märkas C. G. Nordin och landshöfdingarna C. F. Aschling och C. Treffenberg; den senares ordförandeskap betecknade en fullständig nydaning af sällskapet. Skildringen af jordbrukets utveckling inledes med en kortfattad öfversikt af dess tillstånd vid början af 1800-talet, hvarvid förf. bl. a. får tillfälle att framhålla den betydande insats, som på detta område gjordes af landshöfding Örnsköld på 1760-talet för metodernas förbättrande, för införande af potatisodling liksom för storskiftets genomförande. I öfrigt synes jordbruket ännu vid 1800-talets början och långt senare väsentligen skötts efter gamla metoder, enligt hvilka t. ex. det ansågs för en »djup förnedring» för åkern att låta den öfvergå till gräsvall. Skogen spelade stor roll för höskörden. Af de öfriga näringshistoriska kapitlen har det om linkulturen ett särskildt intresse, då

denna säregna odling här haft ett af sina främsta områden och ännu 1850 angafs som den främsta binäringen i norra Ångermanland. I bilagor meddelas sällskapets stadgar och förteckning på dess funktionärer. — *Uppsala Läns Kungliga Hushållningssällskap 1815—1915* är titeln på ett ståtligt arbete, hvaraf första delen (Uppsala 1915; VI + 258 sid.), innehållande en historik af bibliotekarien Samuel E. Bring, utgafs i nov. 1915, under det att minnesskriftens senare del skall skildra jordbrukets utveckling och nuvarande ståndpunkt. Efter en inledning om hushållningssällskapens förhistoria, därvid förf. i hufvudsak kunnat grunda sin framställning på den förträffliga skildring häraf, som J. A. Almquist framlagt i sin historik öfver Södermanlands hushållningssällskap, skildras sällskapets tillkomst och utveckling i en rad kapitel, som ordnats efter de olika ordförandena, landshöfdingarna B. V. Fock, R. F. von Kræmer och A. L. Hamilton, af hvilka de båda senare djupt ingripit i sällskapets utveckling. Bland detsammas stiftare var det akademiska elementet rikt företrädt, t. ex. med de tre bröderna Adam, Johan och Per von Afzelius. Framstående sekreterare hade sällskapet i J. P. Arrhenius och F. G. Afzelius. Bland öfriga, som starkare framträdt, kan särskildt nämnas C. E. Casparson. Sällskapets utveckling framstår rätt likartad med ett flertal öfrigas. Efter en rätt betydande start följer en svagare period; på 1840-talet nås åter ett betydligt uppsving, som får sitt uttryck bl. a. i bildandet af de lokala hushållsnämnderna 1847. Ökade ekonomiska resurser ha sedan möjliggjort för sällskapet att betydligt utvidga sin verksamhet. — Af en planerad *Älfsborgs Läns Hushållningssällskaps historia 1812—1912*, afsedd att utkomma i fem delar, utgafs 1912 andra delen »Elfsborgs Läns Kongl. Hushållningssällskap 1812—1829» och fjärde delen »Filialafdelningen och Älfsborgs Läns Södra Hushållningssällskap 1824—1912» (Stockholm 1912; resp. 119 och 439 sid.), författade af kapten Otto Mannerfelt. Den kortfattade framställningen af sällskapets första period visar ett lifligt intresse åt flera håll för såväl jordbrukets som särskilt linodlingens befrämjande äfvensom för åstadkommande af ortsbeskrifningar och spridande af upplysning. Ur jordbrukshistorisk synpunkt torde den senare delen ha stort intresse. — Samtliga arbeten lämna rikhaltiga biografiska upplysningar om sällskapens funktionärer och prydas af ett stort antal porträtt; i synnerhet är detta senare fallet med Brings arbete, som äfven framträder i en synnerligen elegant utstyrsel.

(*E. N.*)

— Det arbete om *Mo och Domsjöverken. Deras ägare och utveckling intill 1873* (Sthlm 1917; VII, 138 sid. + 11 pl. och 1 karta), som utgifvits af fil. lic. Nils Ahnlund, har närmast framträdt såsom en af en familjehögtid föranledd festskrift. Upplagan har därför också erhållit en begränsning (200 ex.), som gör, att boken endast genom de offentliga institutionerna blir tillgänglig för en vidare allmänhet än den krets, som närmast är knuten till de skildrade verken. Redan

dessa verks nuvarande ställning i vårt näringslif tillförsäkrar emellertid intresse äfven åt de äldre, blygsammare försöken att skapa industri på grundvalen af naturtillgångar, som ha visat sig tillräckliga för en rörelse af europeisk betydelse, liksom äfven åt de delvis ganska fylliga uppgifter, som kunnat sammanletas om banbrytarnas personligheter och planer. Öfverblick och säkert grepp på det väsentliga ger skriften värde äfven för dem, som önska vinna en inblick särskildt i sågverksrörelsens äldre historia. En kortare inledning ställer på ett intressant sätt det första stora uppsvinget i sågverksindustrien, på 1740-talet, mot bakgrunden af en teknisk revolution, den »finbladiga», för större verk afpassade sågens seger öfver de gamla husbehofskvarnarnas »grofbladiga» såg, som på sin tid utträngt yxtäljningens ännu mer virkesförödande brädtillverkningsmetod. Det hade varit af intresse, om författaren äfven haft tillfälle att ge en fylligare bild af de norrländska städernas och särskildt Härnösands brädhandel, den ekonomiska förutsättningen för den begynnande industriella utvecklingen; kanske hade då ett klarare ljus fallit öfver den till synes otillräckliga ekonomiska bärkraft, som uppenbarligen hämmat de tidigare företagen trots pioniärernas otvifvelaktigt framsynta blick för skogarnas och skogsprodukternas värde. I hvarje fall utgör emellertid skildringen af den första sågverksanläggningsperioden i Ångermanland ett afsevärdt inlägg i vår industriella historia; något motstycke till den bild, som här ges, torde vi hittills icke äga. Af stort typiskt och allmänt intresse är vidare skildringen af J. C. Kempes affärs- och industriverksamhet framemot 1850-talet, alltså till den tid, då det norrländska virket blef en standardprodukt på den europeiska marknaden; inom de blygsammare gränser, som afsättningsmöjligheterna föreskrefvo, företer denna rörelse bilden af en ekonomisk organisation af imponerande enhetlighet: handelshuset i Härnösand, som alltjämt bedrifver rederirörelse som hufvuduppgift, vinner genom Mo sågverk nästan monopol på skogsrikedomarna i Moälfvens dalgång och samtidigt genom den till stor del som direkt byteshandel bedrifna köpenskapen med sågverkets leverantörer bland allmogen en stor marknad för sina varor; affallet från sågen och köpkol från de i förhållande till den dåtida försågningen öfverflödigt gifvande skogarna leverera bränsle åt Mo bruk, ett för de Kempeska industrierna och trakten arbetande manufakturverk; och rederirörelsen leder slutligen följdriktigt trävarufirman öfver till en för orten och tiden betydande varfsindustri. Den världskonjunktur, som öppnade obegränsad afsättning för det norrländska virket, absorberade all energi för virkesproduktionens högsta möjliga stegring och sprängde därigenom den äldre, mångsidiga Kempeska rörelsens inre enhet; det sista skedet af J. C. Kempes verksamhet ägnades också följdriktigt åt öfvergången till verkligt storindustriell sågverksdrift. Det är tillika afverkningskontraktens, de första hemmansköpens och den begynnande stockfångstprivilegieafvecklingens tid. Öfver allt hvad som rörde råvaruanskaffningen för den nya stordriften låg dock ännu

något af experimentårens osäkerhet och tillfällighetsprägel. Det är ett skede, som genom den valda tidsbegränsningen fallit utom Ahnlunds skrift, hvilket oupplösligt förbundit namnen Mo och Domsjö med pioniärarbetet för öfvergången från forcerad exploatering af skogens själfalstrade naturtillgångar till planmässig och uthållig råvaruproduktion.

(*B. B—s.*)

— Jägmästare Hugo Samzelius, som tidigare utgifvit de bekanta matrikelverken »Kungl. Skogs- och Jägeristaten. Biografiska studier 1539—1898» (1898) och »Kungl. Skogs- och Jägeristaten 1539—1900. Biografiska studier» (1902) har i *Jägeristaten. Anteckningar om svenska väldets skogs- och jaktväsen* (Stockholm 1915; 701 s.; pr. för subskribenter 25, eljest 30 kr.) fullföljt dessa sina studier, hvartill fogats ett »Supplement till Jägeristaten» (Stockholm 1916; 40 s.; pr. 2 kr.). Arbetet framträder i viss mån såsom ett nytt verk, därigenom att den förut ej behandlade hofjägeristaten medtagits. Till så väl denna som afdelningen riksjägeristaten lämnas historiska inledningar. Mer än 1,000 nya biografier meddelas. Någon starkare skillnad mellan hofjägeristaten och riksjägeristaten göres ej af författaren; riksjägmästarne förekomma t. ex. på den förra staten och detta trots att hofjägeristaten, som enligt 1634 års regeringsform skulle lyda under riksjägmästaren, från 1643 enligt Odhner ställdes under riksmarskalken. Den historiska inledningen till riksjägeristaten åtföljes af ett antal urkundsbilagor, hvaribland jägmästarfullmakt för Stellan Mörner 1613, instruktionen för riksjägmästaren af 1638 samt kungl. resolution angående jägeristaten 1682.

De biografiska uppgifterna äro kronologiskt ordnade utan i högre grad genomförd skillnad af tjänstemän; efter 1828 hafva alla skogsinstitutets elever fått plats efter den ordning de intaga i dess matrikel. Tjänstemän såväl i Finland och Östersjöprovinserna som Pommern, Bremen, Verden, Wismar och Preussen ha medtagits, äfven om uppgifterna naturligt nog härutinnan åtminstone för vissa områden torde vara synnerligen ofullständiga. Stundom ha personer medtagits, som knappast kunna räknas till jägeristaten, såsom Petrus Gavelius adlad Cederschiöld. Dennes ämbete såsom »generalinspektor öfver ordningarna» 1665—1675 var en tjänst inom kansliet och torde snarast kunna betecknas såsom en föregångare till justitiekanslern. Ovisst torde för öfrigt vara, i hvilken omfattning Gavelius utöfvade sin kontroll. Arbetets hufvudsakliga värde ligger i de rikhaltiga, om ock naturligen för äldre tider rätt ojämna biografiska uppgifterna. Bland de otaliga notiserna torde trots författarens noggrannhet genom förbiseende ibland felaktigheter ha influtit. Måhända kan det förtjäna omnämnas, att enligt rådsprotokollet riksjägmästaren Carl Hårdh utnämndes d. 6 september 1634. Samzelius synes åsyfta att såvidt som möjligt lämna fullständiga data äfven om personer, som blott under kortare tid tillhört jägeristaten. Om t. ex. Charles de Mornay,

som medtagits på grund af en fullmakt från 1573 att ha uppsikt öfver jakten i Västergötland, meddelas synnerligen rikhaltiga uppgifter. Värdefulla äro äfven de bibliografiska uppgifterna, ehuru de ej torde afse fullständighet. I inledningen, där författaren redogör för sina forskningar i riksarkivet, kammararkivet, slottsarkivet, landsarkiven, länsstyrelsernas arkiv m. m., fällas några omotiverade omdömen om svårigheten att i ett efter proveniensprincip ordnadt arkiv drifva speciella forskningar. Arbetet är otvifvelaktigt ett af de mera betydande bland vår matrikellitteratur. Det vittnar högt om sin författares outtömliga intresse för sin uppgift och om hans arbetskraft att ständigt fortsätta och fördjupa sina omfattande forskningar och framlägga resultaten af dessa. (*E. N.*)

— Jämte denna omfattande publikation har jägmästare Hugo Samzelius utgifvit ett arbete om *Släkten Samzelius* (Stockholm, Nordiska bokhandeln 1915; 90 sid.; pr. 7,50 kr.). Arbetet utgör en väsentligt utvidgad omarbetning af en 1901 utgifven skrift »Anteckningar om släkten Samzelius». Släkten, af hvilken den bekanta prästsläkten utgör en gren, härstammar från Samsala by i Hallsbergs socken och har af författaren under omfattande arkivforskning kunnat följas tillbaka till 1630-talet. De uppgifter, som lämnas om olika släktmedlemmar, äro naturligen ytterst olikformiga, stundom kanske nästan för detaljerade. I en andra afdelning »Anteckningar» finnes en rad uppgifter, som snarast kunna sägas vara noter till längderna. (*E. N.*)

— I Historisk Tidskrift 1915 (s. 185 ff.) redogjordes bl. a. för docenten Håkan Sjögren's Ciceroarbeten. Därvid omnämndes, att af hans upplaga närmast vore att förvänta Atticusbreven. Första fascikeln häraf har nu utkommit: *M. Tulli Ciceronis ad Atticum Epistularum libri sedecim. Fasciculus primus, libros I—IV continens* (Collectio Scriptorum Veterum Upsaliensis; Gotoburgi, Eranos' Förlag, 1916; XXIX + 198 sid.)

Epist. ad Att. I—IV innehålla bref från tiden 68—54 f. Kr. till Atticus, som långa tider vistades på sitt landtgods i Epirus. Bland händelser, som i dessa förtroliga bref behandlas, äro den beryktade processen mot Clodius år 61 med anledning af hans kränkande af helgden vid Bona Deas fest och den bittra fiendskap, som från denna tid rådde mellan Cicero och Clodius, vidare sammanslutningen mellan Caesar, Pompeius och Crassus, det första triumviratet.[1] Tredje boken innehåller uteslutande bref från landsflykten, den fjärde skildrar tiden efter återkomsten år 57, särskildt oroligheterna i Rom med anledning af Clodius' trakasserier samt den politiska maktens koncentration hos triumvirerna, som af Cicero betraktas med djup pessimism. Han sökte sin tröst i studier och litterär verksamhet;

[1] Jfr därtill Artur Montgomery, Inrikespolitiska förhållanden i Rom år 60 och 59 f. Kr., Hist. Tidskr. 1915, sid. 213 ff.

år 55 utkom på »Atticus' förlag» De Oratore, följande år påbörjades De re publica.

Den nya delen af den Sjögren'ska standardupplagan är liksom sina föregångare en frukt af mångåriga, omfattande handskriftsforskningar; den ger en försiktig, naturligtvis om synnerlig förtrogenhet med Ciceronianskt språkbruk vittnande textkonstitution, beledsagad af en rikhaltig och öfverskådlig apparat. Editionens allmänna textkritiska grundval belyses i inledningen. En rad svårare ställen har Sjögren diskuterat i en samtidigt publicerad uppsats *Tulliana IV* (Eranos, XVI, 1916, sid. 1—50). Man fäster sig här särskildt vid hans mången gång mycket sinnnrika försvar för den traderade texten gentemot föregående kriticis obefogade ändringsförslag.

(*E. N—n.*)

— De bekanta danska biblioteksmännen B. Erichsen och Alfr. Krarup, den senare känd för tidskriftens läsare såsom medutgifvare af Acta pontificum Danica och såsom upphofsmannen till Dansk Historisk Tidsskrifts årsbibliografier, ha påbörjat utgifvandet af en *Dansk Historisk Bibliografi.* Början har gjorts med tredje bandet omfattande personalhistorien (Köpenhamn, G. E. C. Gad 1917; IV + 806 sid.; pr. 9 kr.). I förordet redogöres för verkets plan. Det afser att förteckna böcker och tidskriftsafhandlingar rörande Danmarks historia, ej blott den politiska, utan äfven alla sidor af det sociala, ekonomiska och andliga lifvets historia samt topografi och personalhistoria. Utom det nuvarande Danmark (dock ej Island, Grönland och Färöarna) omfattar den de skånska landskapen till 1658, Sönderjylland till 1864 (med ett tillägg om Nordschleswig efter nämnda år), för den politiska och personalhistoriens del Holstein 1460—1864 samt norsk krigs- och personalhistoria 1380—1814. Förteckningen är afsedd att upptaga dansk och utländsk litteratur till utgången af 1912.

Arbetet hvilar på Det Kongelige Biblioteks och universitetsbibliotekets samlingar. Det är beräknadt på tre band, af hvilka det första skall innehålla konungarikets och de skånska landskapens historia och inre förhållanden, det andra konungarikets och nämnda landskaps topografi, hertigdömenas historia och Schleswigs inre förhållanden och topografi, det tredje personalhistorien. Af praktiska skäl har tredje bandet utgifvits först. Vid anordningen af namn på medeltida personer och adliga damer från 1500- och 1600-talen ha därvid följts samma regler som i Dansk Biografisk Lexikon. Det förtjänar påpekas, att det stora verkets utgifning bekostas af Carlsbergsfonden.

Den utkomna delen är öfverskådligt uppställd och gör ett genomgående solidt intryck. När det stora verket en gång föreligger färdigt, blir det ett oumbärligt hjälpmedel vid studiet af den danska monarkiens historia, till hvilket den danska historieforskningen är att lyckönska. Man kan blott hoppas, att ett motsvarande svenskt arbete måtte komma till stånd, ehuru det visserligen i flera afseenden

synes vara förenadt med än större svårigheter. Men i Warmholtz' klassiska verk ha vi ett arf som förpliktar.

— I en föregående årgång (1912, sid. 148) har uppmärksamheten fästats å den förträffliga kritiska upplaga af danska helgons lefvernesbeskrifningar, »Vitæ Sanctorum Danorum», som utgifvits af den utmärkte Köpenhamnsfilologen M. Cl. Gertz. Den trots sin framskridna ålder alltjämt arbetskraftige textutgifvaren har nu påbörjat en motsvarande upplaga af *Scriptores minores Historiæ Danicæ Medii Ævi*, hvaraf första häftet nyligen utkommit (Köpenhamn, G. E. C. Gad, 1917; 194 + (2) sid.; pr. 2 kr.). Utfördt efter samma kritiska principer och utmärkt af samma minutiösa noggrannhet vid deras utförande, kommer detta nya editionsarbete att blifva af den största betydelse för den danska liksom öfver hufvud den nordiska medeltidsforskningen. Det nya häftet innehåller »Chronicon Roskildense et Chronicon Lethrense», »Svenonis Aggonis Opuscula Historica», innefattande »Lex castrensis», »Brevis historia regum Dacie» samt ett fragment af en »Genealogia regum Dacie» samt slutligen en samling »Series et genealogiæ regum Danorum», bestående af sju kungalängder. Det icke minst värdefulla utgör utgifvarens företal till de olika skrifterna med däri lämnade rikhaltiga historiografiska och texthistoriska upplysningar.

— Kapten Daniel Bruun, som under en lång följd af år ägnat ingående undersökningar åt vikingatidens kolonisation af Island och Grönland och äfven på Grönland företagit utgräfningar på de gamla boplatserna, har i ett nyutkommet arbete om *Erik den røde og Nordbokolonierne i Grønland* (Köpenhamn, Gyldendal 1915; 235 sid.) gifvit en populär sammanfattning af dessa sina studier. Kolonisationen skildras efter »Landnamabok» och Erik den rödes saga med ständig hänvisning till Grönlands natur och klimat. Åt Vinlandsfärderna ägnas ett särskildt kapitel. I motsats till Nansen delar förf. Storms och Finnur Jónssons uppfattning, att kärnan i sagan är fullt trovärdig. I afbrytandet af de tidigare rätt lifliga förbindelserna med Norge och i striderna med eskimåerna, om hvilka förf. äfven kan meddela sägner, som han upptecknat, ser förf. orsakerna till kolonisationens undergång. På grund af sina utgräfningars resultat kan Bruun ge en rätt åskådlig bild af lifvet i kolonierna. Ett antal förträffliga fotografier, kartor och planer underlätta i hög grad tillägnandet af förf:s framställning.

(*E. N.*)

— Den lifskraftiga »Bergens Historiske forening» har, utom ett nytt häfte (n:r 21) af sina skrifter, innehållande några lokalhistoriska uppsatser af B. E. Bendixen och A. M. Wiesener, utgifvit första häftet af en stort anlagd undersökning om *Tyskernes handel paa Norge og det hanseatiske Kontor i Bergen* (Bergen 1915; 77 sid.) af rektor B. E. Bendixen, som i Norsk Hist. Tidskr. 1915 publi-

cerade en värdefull studie om »Vareomsætningen mellem England og Norge i første Halvdel af 14. Aarhundrede». I sitt sista arbete har han ställt som sin uppgift att skildra tillkomsten af det tyska faktoriet och öfver hufvud Bergens handel under medeltiden. Det utkomna första häftet kan snarast betecknas som en bred inledning till detta arbete, där såväl de norska städernas uppkomst skildras, som en öfversikt gifves af de danska och nordtyska städernas utveckling. Handelsomsättningen med England, som ännu omkring 1200 var liflig, aftog så småningom, delvis på grund af de hinder, som engelsmännen själfva lade i vägen därför. I stället började handeln med de tyska städerna att få större betydelse. För de uppgifter härom, som källorna meddela, lämnas en utförlig redogörelse fram till 1250 års traktat med Lübeck. Denna var visserligen byggd på principen om lika rättigheter för norrmännen och lübeckarna, men på grund af den norska skeppsfartens afstannande kommo fördelarna uteslutande på Lübecks sida. (*E. N.*)

— Af danska *Kancelliets Brevbøger* har, fortfarande under redaktion af arkivarien L. Laursen, utkommit ett nytt band, omfattande åren 1609—1615 (Köpenhamn, Reitzel 1916; 945 s.; pr. 8 kr.). Rörande Sveriges och Danmarks motsatta handelsintressen i Östersjön lämna flera skrifvelser upplysningar. Under åren 1611—1613 upptages registraturbandet till en betydande del af skrifvelser, som ha ett eller annat samband med kriget med Sverige, från fästningarnas sättande i försvarstillstånd (Visborgs på Gottland d. 4 mars 1611) och gränsens spärrande (den halländska d. 2 april s. å.) till tacksägelsen för freden den 18 jan. 1613. Under kriget sökte Danmark blockera de svenska kusterna och importen förhindrades; däremot kunde export på neutrala fartyg i vissa fall äga rum.
(*E. N.*)

— Af *Oslo Kapitels Kopibog*, utgifven af Den Norske Historiske Kildeskriftkommission genom Oluf Kolsrud, har ytterligare ett andra häfte utkommit, omfattande åren 1606—1618 (Kristiania 1915). En ny serie, *Oslo Kapitels Forhandlinger*, har af samma utgifvare påbörjats; det första häftet omfattar åren 1609—1616 (Kristiania 1914). Den verksamma Kildeskriftkommissionen har dessutom genom Finnur Jónsson fortsatt utgifvandet af *Eirspennil* (häft. 2—3, Kristiania 1914—1915) samt publicerat arbeten af språkhistoriskt och folkloristiskt innehåll, såsom *Ordsamling fraa Robyggjelaget fraa slutten av 1600-talet*, *Christen Jensøns Den Norske Dictionarium eller Glosebog* (Ældre Norske Sprogminder, 2—3, utgifna genom Torleiv Hannaas, Kristiania 1911—1915) och *100 'Gamle Bunde-Regler'* (Norske Folkeminne, 1, utgifna genom Oluf Kolsrud, Kristiania 1914).

— Af Friedrich Meineckes ypperliga arbete *Weltbürgertum und Nationalstaat* har nyligen utkommit en fjärde upplaga, den

andra under världskriget (München & Berlin, R. Oldenbourg 1917; VII + 537 sid.; pr. 13 mark). Redan i tredje upplagan (1915) hade förf. tillagt en epilog, hvari det preussisk-tyska problemet betraktas i ljuset af dagshändelserna. I den fjärde upplagan ha vissa partier omarbetats, särskildt de kapitel som beröras af Brandenburgs forskningar och publiceringar ur Ludolf Camphausens efterlämnade papper.

— Det senaste decenniets storpolitiska tilldragelser ha gjort den orientaliska frågans utveckling i särskildt hög grad till föremål för såväl häfdaforskningens som den politiska publicistikens uppmärksamhet, och litteraturen på området har också varit synnerligen rik-ehuru naturligen af växlande värde. Vid flera tillfällen ha i Historisk Tidskrift påpekats arbeten, både svenska och utländska, af större betydelse, såsom t. ex. Wirséns förtjänstfulla öfversikt Balkanfolken och stormakterna, Fourniers lilla betydelsefulla skrift »Wie wir zu Bosnien kamen», Friedjungs utmärkta monografi om Krimkriget och den österrikiska politiken samt senast Hasenclevers viktiga arbete om 1840—41 års orientaliska kris. Nyligen har nu af den bekante folkrättsspecialisten Karl Strupp i serien »Perthes' Schriften zum Weltkrieg» utgifvits en mycket instruktiv och nyttig chrestomatie af det viktigaste urkundsmaterialet under titeln *Ausgewählte diplomatische Aktenstücke zur orientalischen Frage* (Gotha, F. A. Perthes, 1916; XIII + 319 sid.; pr 5 mark).

Den ifrågavarande aktsamlingen tager som utgångspunkt freden i Carlowitz 1699 och innehåller de turkiska fredssluten, inklusive Paris- och Berlinkongressakterna, fram till den komplex af fredstraktater, som afslutade 1912—13 års Balkankrig. Vi finna där vidare hufvuddokumenten beträffande Sunden och sjöfarten på Svarta hafvet samt Moldau-Valakiets, Ostrumeliens, de Joniska öarnas, Samos', Libanons, Cyperns, Kretas och Athos' ställning. Äfvenså aftryckas där hufvudfördragen rörande Tunis (Bardotraktaten), Egypten och Sudan liksom Bulgariens oafhängighetsförklaring och akterna rörande annexionen af Bosnien och Herzegovina. Härtill komma slutligen de viktigaste internationella akterna om skeppsfarten å Donau och Suezkanalen samt om Orientbanan. Samlingen afslutas med 1914 och 1915 års turkisk-nederländska notväxling om upphäfvande af konsularjurisdiktionen i Turkiet.

Aktverket är i sin helhet sammanställdt med berömvärd urskillning och sakkunskap; dock saknas nog en och annan urkund, som man kunnat vänta medtagen. Fråga är sålunda, om ej någon af de äldsta kapitulationerna bort i sin helhet aftryckas, detta helst aktstycken rörande konsularjurisdiktionens afskaffande medtagits. Vidare saknar man vissa aktstycken från 1870-talets orientaliska förvecklingar. Dit hör den ur Karatheodory Paschas papper af Hanotaux för första gången publicerade hemliga österrikiska förklaringen af den 13 juli 1878 rörande karaktären af Bosnien-Herzegovinas ockupation.

Ifrågasättas kan ock, huruvida ej efter Wertheimers redogörelse i hans stora Andrássy-biografi bort lämnas ett referat af innehållet i Reichstadt-aftalet från 1876 och den därtill sig anslutande militärkonventionen från följande år. Bland de senaste årens urkunder saknar man 1912 års Balkanallianser, hvilka spelat en så betydande roll äfven i det följande världskrigets diplomatiska historia. De bulgariska fördragen finnas t. ex. i Guechoffs lilla bok »L'Alliance Balkanique», och rörande de grekisk-serbiska aftalen har åtskilligt framkommit under stormaktskrigets diplomatiska kontroverser.

I sin helhet är emellertid urvalet som sagt godt, och utgifvaren har till de olika aktstyckena fogat sakkunniga bibliografiska upplysningar, ibland kanske något knapphändiga. För den, som sysslar med den orientaliska frågans olika faser, är den Struppska aktsamlingen en värdefull och lättillgänglig uppslagsbok.

— Bland framställningar af det europeiska statssystemets historia under det senaste århundradet intager Alfred Sterns stora verk *Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871* en mycket framstående plats, visserligen icke genom genial historisk uppfattning och konstnärlig framställning, men genom forskningens grundlighet och det sakliga innehållets vederhäftighet och rikhaltighet. Mellan åren 1894 och 1911 ha sex band sett dagen, hvilka föra teckningen fram till 1848 års hvälfningar. I slutet af förra året har det förunnats författaren att utsända ett sjunde band, det första i arbetets sista afdelning, som omfattar tiden 1848—1871 (Stuttgart & Berlin, J. G. Cottasche Buchhandlung 1916; XXV + 796 sid.; pr. 19,50 mark).

Den nya delen behandlar, i korthet sagdt, februarirevolutionen och dess närmaste efterverkningar: i Frankrike fram till andra kejsardömets grundläggning, i Tyskland ungefär t. o. m. året 1852, i Italien fram till Cavours stora ministär, i England till Gladstones stora budget 1853. Beträffande Ryssland, Turkiet, Belgien och Nederländerna omfattar framställningen ungefär motsvarande tidsskede. Ett särskildt kapitel är ägnadt åt den romerska kyrkans framgångar; framställningen, med olika tidsgräns för olika länder, når här som längst fram till 1855 års konkordat med Österrike och biskopsmötet i Wien följande år.

Framställningen är liksom i föregående delar något torr, men saklig och vederhäftig, i det hela objektiv, ehuru i grunden präglad af den äldre liberala skolans uppfattning af de politiska företeelserna. Den hvilar ej blott på en sällsynt förtrogenhet med det tryckta materialet och litteraturen utan äfven på forskningar i tyska och främmande arkiv. I ett tillägg aftryckas aktstycken ur riksarkiven i Berlin, Frankfurt a. M., Köpenhamn och Turin samt efter afskrifter ur general Pfuels efterlämnade papper.

En hufvuddel — mer än hälften — af arbetet utgör naturligtvis den vidlyftiga framställningen af det tyska rikets — särskildt

naturligtvis Tysklands och Österrikes — utveckling under ofvan angifna tidsskede. Denna teckning kan knappast sägas vara fullt up to date, då författaren icke varit i tillfälle att begagna sig af Brandenburgs på sin tid i denna tidskrift (1916, s. 214 ff.) uppmärksammade, delvis banbrytande forskningar på området.

I sin helhet står emellertid den nya delen på höjd med sina föregångare och utgör väl den fullständigaste och tillförlitligaste handboken på området. Det är att hoppas, att den åldrige forskaren må finna tid och krafter att fullborda sin mönsterframställning af Europa under tidsskedet mellan Wien och Frankfurt.

— Doktor Alfred Jensens outtröttliga verksamhet för vidgandet af kunskapen om de olika slaviska folken och deras kulturella förhållanden har under senaste året afsatt icke mindre än tre' spår i litteraturen. Jämte den aktuella skildringen af *Slaverna och världskriget* (Stockholm, Alb. Bonnier 1916; 261 sid.; pr. 5 kr.) och den litteraturhistoriska essaysamlingen *Från Balkan* (Stockholm, Alb. Bonnier 1917; 139 sid.; pr. kr. 2,25) har han på tyska publicerat en framställning af Ukrainas nationalskald, *Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben* (Wien, Holtzhausen 1916; XVII + 157 sid.; pr. 5 mark). Sveriges historia har — under Karl X Gustafs och särskildt Karl XII:s tid — tillräckligt många beröringspunkter med Ukrainas, för att vi skola ha anledning att med intresse iakttaga dess nationella nyvaknande. Den af Jensen skildrade skalden (f. 1814, d. 1861), lifegen under sina första tjugufyra år och till straff för sina politiska dikter under ett decennium af sin mannaålder förvisad som menig soldat till aflägsna kaserner, har blifvit en af sitt folks nationalhjältar; bl. a. har efter honom uppkallats det äfven historiskt lifaktiga »Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften» i Lemberg. Jensen ger här mot kulturhistorisk bakgrund en skildring af hans lif och diktning, i hvilken Ukrainas natur, folkpoesi, historiska traditioner och nationellt politiska olycksöden återklinga. *(H. B—n.)*

— Under titeln *Presidentmaktens renässans i Förenta Staterna* har docenten Gunnar Rexius publicerat en intressant studie i den stora republikens författningsutveckling under de senaste decennierna (Uppsala, J. A. Lindblad 1916; 169 sid.; pr. 3 kr.). I en kort inledning ges först en kritisk öfversikt öfver de inom modern statsvetenskap framträdande klassifikationerna af författningsformerna samt en skiss öfver maktfördelningslärans framväxt och omvandling i modern parlamentarism. Till utgångspunkt för behandlingen af arbetets hufvudtema tager förf. ett ungdomsarbete af nuvarande presidenten Wilson, »Congressional Government», där förf. under inflytande af Bagehots konstruktion af den engelska parlamentarismen riktar en skarp kritik mot det på extrema maktfördel-

ningsteorier byggda amerikanska statsskicket. Af de ledande tankarna i arbetet gifves en analys liksom ock af de gensagor med försvar för den amerikanska författningens maktfördelning, som framkommo t. ex. från Lowell, och den plaidoyer för stärkande af presidentens makt, som framlades af Bradford och som företecknar den utveckling, som verkligen har att äga rum. I nästa kapitel skildras därpå i allmänna drag den förändring i presidentens ställning, som de senaste årtiondena medfört och som gjort honom till den dominerande faktorn i unionens statslif. Till grund för denna skildring har lagts den framställning af presidentens roll, som Wilson gifvit i det 1908 utgifna arbetet »Constitutional Government» och — mera programmatiskt — i den samling af sina tal under presidentvalkampanjen 1912, som han följande år publicerade under titeln »The new freedom». I de följande kapitlen skildras mera i detalj den nya presidentmaktens förhållande till författningens andra faktorer. Först till kabinettet. Här framhålles i anslutning till en af Wilson själf gifven karaktäristik, att kabinettet alltmer tenderar att blifva en exekutiv korporation, ej en politisk, m. a. o. att den politiska ledningen ligger hos presidenten med kabinettsmedlemmarna såsom verktyg. Det följande kapitlet, det vidlyftigaste, behandlar presidentens ställning till kongressen. Äfven här har presidentmakten under de senaste innehafvarna framstått såsom den initiativtagande och ledande kraften inom statslifvet, äfven inom lagstiftningen. Genom sitt veto, sin växande makt öfver utrikespolitiken, sina budskap, sitt ökade inflytande öfver ämbetsutnämningarna och framför allt genom sitt vädjande till offentligheten, till valmansmassorna, från hvilka han direkt fått sitt mandat, ha de senaste kraftiga härskarne i Hvita Huset lyckats uppbygga en allt starkare ställning gentemot representationen. Den mera isolerade ställning presidenten i jämförelse t. ex. med Englands premiärminister intager till sitt parti har snarare för honom varit en styrka; för folket framstår han såsom ett värn mot partimaskineriet och bossarne och den af dessa behärskade kongressen. Presidentmaktens tillväxt har, såsom förf. framhållit, gynnats af det kringskärande af befogenheterna för representantkammarens talman, som de sista årens ändringar i arbetsordningen medfört. Presidentens ökade påverkan på kongressen har gått hand i hand med ökad samverkan mellan de båda statsorganen. Maktsöndringen och maktisoleringen har, så summerar förf. sin analys, i väsentlig mån aftagit. Men, tillägger han, maktfördelningen kvarstår. Den amerikanska presidentens makt står på cesaristisk, ej på parlamentarisk grund. I sina slutord understryker förf., att den senaste utvecklingen i Förenta Staterna visar, att en stark regering kan skapas äfven på maktfördelningens grund.

I sin studie har dr. Rexius på grundval af en omfattande litteraturkännedom på ett skarpsinnigt sätt behandlat ett viktigt och intressant historiskt och författningsrättsligt problem. Han har icke inskränkt sig härtill utan äfven i smärre utvikningar indragit motsvarande problem inom de konstitutionella monarkierna, särskildt

Tyskland och Sverige, och äfven ur de amerikanska erfarenheterna sökt utläsa vissa prognoser för deras del. Hvilken återverkan det väldiga öde, som f. n. öfvergår världen, kan komma att få på den inre utvecklingen i de olika länderna, är, såsom förf. antyder, en faktor, som ännu undandrager sig exakta beräkningar.

Rättelse.

Sid. 127 r. 2 u. *står:* Lübecks stadsarkiv *läs:* Lübecks stadsbibliotek

Till den svenska ständerstatens äldsta historia.

AF

SVEN TUNBERG.

II.

Några anmärkningar till svenska riksrådets äldsta historia.

Ordet »råd», lat. *consiliarius*, såsom officiell beteckning för vissa framträdande personer vid konungens sida möter i Sverige för första gången i ett bref från omkring år 1225.[1] Brefvet, som är utfärdadt i den omyndige konung Erik Erikssons namn, är på samma gång ett dom- och gåfvobref. I en tvist mellan munkarne i Alvastra och konungens stallare Brynjulf hade af parterna afgörandet hänskjutits till konungen och hans »consiliarii». De senares namn uppräknas: »Benedictus, uenerabilis Scarensis ecclesie episcopus huius nominis secundus, cancellarius et consiliarius noster, Kanutus Holmgeri filius, cognatus et consiliarius noster, Kanutus Christine filius, cognatus et consiliarius noster, magister Stenarus, Eringisl Wig, nutricius noster.» Domen fälles till Brynjulfs förmån, men munkarne erhålla ersättning af konungens jordegendom i grannskapet. Härefter följa underskrifterna, nämligen af konungen, biskop Bengt, Knut Holmgersson, Knut Kristiansson, Brynjulf stallare, ärkebiskop Olof i Uppsala, lagmannen Eskil samt Joar Johansson.

Egendomligt nog hafva det följande halfseklets urkunder ingenting direkt att förmäla om konungens råd. Vid konungens sida omtalas visserligen då och då »majores ac

[1] Dipl. Suec., n:r 216. Om brefvets datering se K. G. Westman, Svenska rådets historia, s. 9 ff.

discreti regni nostri», »quam plurimi nobiles regni nostri» l. d., men däremot aldrig »consiliarii». Det är först under Magnus Ladulås regering, som rådet åter tydligt framträder. I Skeningestadgan af år 1284 föreskrifves rörande sammansättningen af konungens möten: »Aff þeem, sum wir þorwom at optelikæ se mæþ os, tha til at matæ coster se, thær þe faræ, tha wilium wir, at war kiære brother, hærtugh Bændikter af Finlande, hawe fiuretighi hæsta, biskoper XXX, *hwar annar af wart raaþ* XII, hwar riddari æller swenawapn fiuræ oc samulund kanunkæ, andre þe, sum æru kallaþir, twa swenæ».[1] Rådet visar sig här helt plötsligt såsom en fast organisation omfattande ett visst bestämdt antal medlemmar. Liknande är dess karaktär i konung Magnus testamente af följande år, 1285, där konungen åberopar vissa bestämmelser, som i Skeninge träffats »cum consiliarijs nostris», och dessutom till sina testamentsexekutorer utser — jämte gemål och broder — ärkebiskopen och alla lydbiskoparne, kanslern, drotsen »omnesque consiliarios nostros».[2] Från början af 1280-talet föreligger äfven ett fragment af en stadga eller ett förslag till en dylik, gällande rådets verksamhet såsom förmyndarstyrelse.[3] Under de senare åren af Magnus regering skymtar rådet slutligen vid ett par tillfällen i urkunderna.[4]

Efter Magnus Ladulås död var det *rådet* med marsken Torgils Knutsson i spetsen, som öfvertog regeringen i den omyndige konung Birgers namn. *Consilium regis* liksom *consiliarii* omnämnas också i ett flertal aktstycken från den följande tiden. I realiteten har naturligtvis rådets makt befunnit sig i starkt stigande, då det i konungens ställe fick rikets styrelse i sin hand. I Uplandslagen från 1290-talets midt har rådsinstitutionen äfven lyckats vinna erkännande från den konservativa landskapsrättens sida. »Kununx raþman» och andra riddare erhålla en särskild hedersbot vid dråp af någon deras tjänsteman,[5] och om en man anklagats för att hafva fört afvog sköld emot konung eller

---

[1] Dipl. Suec., n:r 813.
[2] Dipl. Suec., n:r 802.
[3] Fragmentet är i fotolitografiskt aftryck återgifvet af Westman, a. a
[4] Se härom Westman, a. a., s. 144 ff.
[5] »Wærþær kununx raþmanz þiænistuman dræpin ællr ok andræ riddæræ, sæx markær þokkæ bot at». MB 20.

rike och ej gripits på bar gärning, skulle sex män af konungens råd utse en tolfmannanämnd, som ägde att värja eller fälla den anklagade.[1] Den senare bestämmelsen synes i viss mån antyda, att rådet redan tillerkännes en ställning *mellan* konung och folk, en ställning som inom kort skulle framträda fullt utpräglad i landslagens konungabalk.[2]

Efter konung Birgers myndighetsförklaring (1297—1298) fortforo marsken och rådet till en tid att sköta regeringen under hufvudsakligen oförändrade former. Äfven sedan konungen blifvit krönt (dec. 1302), bibehöllo de länge sitt inflytande. För att i möjligaste mån bevara rikets enhet synas hertigarne Erik och Valdemar hafva upptagits i konungens råd; de nämnas åtminstone vid sidan af »*aliorum* nobilium de consilio eiusdem domini nostri regis».[3] Dock uppstod snart en stark motsättning mellan konung och råd å ena sidan samt de båda hertigarne å den andra. Inför rådet, som vuxit sig allt starkare och i hvilket nu nästan samtliga lagmännen återfinnas, måste hertigarne till en början vika. Dock endast till en början. Äfven den kungliga myndigheten såg sig hotad af den mäktiga rådsorganisationen, och för den statskloke hertig Erik lyckades det inom kort att draga konung Birger öfver till sig. Attacken mot stormannaväldet börjar med en djärf kupp från konungamaktens sida. I december 1305 fängslades marsken Torgils Knutsson, och i februari 1306 föll hans hufvud.

De följande tilldragelserna äro för väl kända för att här behöfva annat än antydningsvis beröras. Konungens fängslande på Håtuna i september 1306 framkallade strider mellan hertigarne och brodern Birgers bundsförvant, konung Erik Menved af Danmark. Hertigarne funno snart rådligast att frigifva konungen, ehuru under för denne synnerligen förödmjukande villkor (1308), och omsider, då de äfven förlorat sitt tidigare stöd hos den norske konungen, ingicks

[1] »Hwar sum awghæn skiold förær gen allwaldughum kononge ællr gen hanz riki, han ær siælffær föddær innæn, han hawær fore giört hals, æn han fangin værþær, ok þær til iorþ ok goz hans undir krununæ, hwat han fangin wærþær ællr æi. Nu wærþær han æi fangin ok witis þo vm þylikt mal, þa skulu sæx mæn aff kununx raþ næmpnæ tolff mæn, þe tolff aghu han wæriæ ællr fællæ. Wæriæ þer han, wæri saklös, fællæ þer han, giældi baþi liff ok goz.» MB 15.

[2] Jfr Westman, a. a., s. 147.

[3] Dipl. Suec., n:r 1749. Se Westman, a. a., s. 159 f.

öfverenskommelsen om riksdelning i Helsingborg (juli 1310). Då hertigarnes makt emellertid under de närmaste åren åter tillväxte ej minst genom den nära dynastiska förbindelse, hvilken nu ingicks med den norska konungaätten, vågade konungen ännu en gång ett afgörande slag: i december 1317 fängslades hertigarne på Nyköpings slott och på sommaren 1318 bringades de om lifvet. Konungens beräkningar slogo dock alldeles fel. Hertigarnes anhängare åvägabragte en allmän resning inom landet, och redan vid slutet af år 1318 hade konung Birger för alltid förlorat sitt svenska konungarike.

Försöket att tränga tillbaka råd och aristokrati hade misslyckats på grund af söndringen inom konungahuset. I stort sedt kom också denna söndring herremakten till godo. Visserligen finna vi rådskorporationens bestånd hotad genom rikets delning, visserligen måste sammanhållningen inom de stora släkterna ofta under dessa tider sättas på de hårdaste prof. Splittringen gaf dock ökad näring åt känslan af gemensamma intressen, och det slutliga enhetsverket utgick från en stormannakonfederation representerande landets alla olika delar.

Förmyndarstyrelsen för Magnus Eriksson öfvertogs helt naturligt af rådet med drotsen Mats Kettilmundsson i spetsen.[1] Till en början syntes konungens moder ej utan framgång uppträda såsom interimsregent, men genom föreningen i Skara den 20 juli 1322[2] afvisade rådet alldeles hennes anspråk på del i rikets styrelse. Från denna stund är rådets centrala plats i det svenska statslifvet gifven. Att det numera betraktades såsom lagstadgad institution, framgår af Sörmlandslagens additament, där konungaeden uppmärksammar detsamma och föreskrifter ges för att förebygga, att utländska män upptagas i konungens råd.[3] Om rådets myndighet vittna också talrika uttalanden i källorna,[4] och det är ett betecknande faktum, att titeln *consiliarius regis* vid denna tid ej sällan utbytes mot *consiliarius regni.*

Magnus Erikssons egen regering blef under de första

[1] Dipl. Suec., n:r 2199.
[2] Dipl. Suec., n:r 2339.
[3] SmL, Add. 1: 3.
[4] Dipl. Suec., n:r 2279, 2280, 2555, 2773, 2875 m. fl.

decennierna i mycket en regering med »råds råde». Rådets samtycke åberopas vid alla viktigare beslut i såväl utrikes som inrikes frågor.[1] Medlemskap af rådet medför vissa privilegier: enligt Skarastadgan af år 1335[2] skulle riksrådens liksom alla riddares änkor och barn åtnjuta frälsefrihet; och riddare och svenner inom rådet fingo genom Skeningestadgan af år 1335[3] samt Uppsalastadgan af år 1344[4] rätt att färdas genom landet med större följe än andra frälsemän. Visserligen gifva åtskilliga tecken vid handen, att konungen medvetet sträfvade att frigöra sig från rådets alltmer växande inflytande, men något mera afgörande angrepp på dess maktställning vågade han ännu ej. Tvärtom framträder rådets självständiga myndighet vid sidan af konungens, hvartill antydningar redan tidigare konstaterats, vid flera tillfällen. Den viktiga Skeningestadgan af 1335 afslutas sålunda med följande corroboration: »Till stadhfæstilse sætium wi wart insigle for thæssæ skript ok *warræ kæro raadhgiwæ, sum aghu ok williæ badhe mædh raadh ok gerningum oss at styrkkiæ thæt at halldæ ee aa hwem thæt gangher*».[5] Då konungen år 1344 träffade dispositioner för en interimsregering under sin frånvaro i Norge, anförtrodde han äfven styrelsen åt rådet eller närmast ett utskott inom detsamma.[6] Dispositionerna synas för öfrigt utgå från den förutsättningen, att i hvarje lagsaga skulle finnas åtminstone tre rådsherrar;[7] rådet har blifvit en verklig riksrepresentation.

Med Magnus Erikssons allmänna landslag från 1300-talets midt är första perioden i rådets utvecklingshistoria afslutad. I landslagen organiseras rådet definitivt såsom en statlig institution vid konungens sida och dess ställning och uppgift erkännes. I sin konungaed[8] lofvar konungen att styra och råda sitt rike med inländska män och ej taga utländingar i sitt råd. Till medlemmar af rådet skall han

---

[1] Dipl. Suec., n:r 3501, 3634, Sverges traktater, n:r 227, 229, 235, 259, 267, 279, Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, 1, s. 11 ff. m. fl.
[2] Dipl. Suec., n:r 3106.
[3] Dipl. Suec., n:r 3175. Jfr Täljestadgan af 1330. Dipl. Suec., n:r 2773.
[4] Dipl. Suec., n:r 3864.
[5] Jfr äfven Dipl. Suec., n:r 3501.
[6] Dipl. Suec., n:r 3863.
[7] Dipl. Suec., n:r 3863, 3864.
[8] KgB 5.

kalla ärkebiskopen samt så många af öfriga biskopar och klerker som han finner nödigt; de världsliga ledamöterna, riddare och svenner, fingo till antalet ej öfverskrida tolf.[1] Rådet skulle därefter aflägga följande ed:[2]

1) att råda konungen det, som de visste vara honom och landet gagneligt, och ej underlåta det för väld, frändskap eller vänskap;

2) att styrka konungen till riksens rätt, att han *»må hålla de eder han svurit riket och allmogen honom»*; samt förbinda sig att själfva iakttaga detsamma;

3) att hålla det hemligt, som konungen önskade, och ej yppa något, som kunde lända honom eller hans rike till skada.

Utöfver dessa allmänna bestämmelser stadgar landslagen dessutom, att rådets samtycke skulle inhämtas vid konungens morgongåfva,[3] och i stadslagen föreskrefs, att konungens råd ej finge bysättas samt att lasteligt tal mot dem straffades med döden.[4]

Genom landslagens bestämmelser blir rådet, såsom nyss framhållits, en lagstadgad institution med självständiga uppgifter. Af speciell betydelse är, att det genom konungaedens andra artikel tillerkännes en ställning såsom *medlare* inom samhället, såsom en makt *mellan* konung och folk, stödjande och kontrollerande såväl uppåt som nedåt. Ganska tidigt hafva vi mött ansatser i dylik riktning, och i landslagen ges sålunda endast klart uttryck åt en åskådning, som sedan länge hållit på att arbeta sig fram. Under följande århundrade skulle emellertid denna sida af rådets verksamhet få en särskild betoning, och den *eforala* uppgiften skulle för det svenska rådet ända in i senare tider stå såsom dess ämbetes innersta och egentliga mening.

Rörande rådets uppkomst och äldsta utveckling, såsom de i det föregående skisserats, hafva olika meningar uttalats i den vetenskapliga litteraturen. Tidigast upptogs

[1] Det är väl möjligt, att denna fixering af antalet betingats af konungens sträfvan att begränsa de världsliga stormännens inflytande på riksstyrelsen.
[2] KgB 9.
[3] KgB 10.
[4] RB 18, KgB 8.

ämnet till behandling af Alin i »Bidrag till svenska rådets historia under medeltiden» (1872).[1] Enligt Alins mening, som sedermera i hufvudsak accepterats af H. Hildebrand[2] och E. Hildebrand[3], har rådet helt naturligt utvecklat sig ur den urgamla seden, att konungen vid viktigare ärenders afgörande rådfrågade rikets erfarnaste och mest framstående män. Till sitt stöd i riksstyrelsen kallade konungen personer dels ur sin dagliga omgifning, sin hird, dels ur de olika landskapens stormannakretsar och den högre hierarkien. Så småningom kommo de, som vanligen togos till råds, att anses såsom konungens egentliga rådgifvare. Dessa sammanslötos efter hand till en särskild korporation, hvars medlemmar buro namnet »konungens råd» och bundos genom aflagd ämbetsed. De sparsamma källupplysningarna gifva vid handen, att rådets utbildning till en självständig institution var slutförd åtminstone före 1200-talets utgång.

En helt ny teori har uppställts af Westman i hans arbete »Svenska rådets historia till år 1306» (1904). Westman påpekar, hurusom titeln »consiliarius», då den i Sverige för första gången uppdyker på 1220-talet, är fäst vid medlemmarne av en förmyndarstyrelse. Med hänvisning till den svenska privaträttens bestämmelser om förmynderskap samt till utländska analogier gör han gällande, att »consiliarius» vid detta tillfälle äfven helt enkelt betyder »förmyndare». Det äldsta rådet i Sverige skulle sålunda hafva organiserats såsom förmyndarstyrelse för att under konungens minderårighet gifva fastare former åt regeringen. Särskild vikt lägger Westman vid det förhållandet, att detta råd ej har någon förbindelse med hirden utan utgöres af konungen närstående stormän.

Att källorna under de följande decennierna ej känna konungens »råd», blir med denna utgångspunkt lätt förklarligt. Stormannamötena utveckla sig likväl under samma tid till en normal institution, hvarvid det kyrkliga elementet får allt större betydelse. Ej heller i detta fall kan något sammanhang med konungens hird påvisas, utan t. o. m. de

---

[1] Jfr äfven samme författares »Om svenska rådets sammansättning under Medeltiden» (1877).
[2] Sveriges Medeltid, 2, s. 51 ff.
[3] Svenska statsförfattningens historiska utveckling., s. 44 f., 111 ff.

nu uppträdande marsk- och drotsämbetena äro att betrakta ej såsom hirdposter utan såsom efterbildningar af utlandets höga värdigheter afsedda för stormän. I början af 1280-talet visar sig så ånyo »konungens råd», äfven denna gång i samband med ordnandet af en förmyndarstyrelse. Afgörande moment vid dess konstituerande äro, att dess medlemmar garantera de fattade arfsföljdsbeslutens verkställande samt af konungen insättas såsom förmyndare för den omyndige efterträdaren. I en »bestämd förpliktelse till en bestämd uppgift» lägges »en grund tillräckligt stark för att uppbära en stadigvarande rådsherrevärdighet», och den nya institutionen har härmed för första gången fått varaktigt fäste i Sveriges politiska lif.

Det är otvifvelaktigt med rätta, som Westman betonat förmyndarregeringarnas betydelse för rådets uppkomst och utveckling. Härifrån och till de af Westman dragna slutsatserna är dock ett synnerligen långt steg. Såsom Edén framhållit,[1] är det en misstolkning att »consiliarius» skulle hafva betydelse af »förmyndare» därför att ordet användes om förmyndare. Consiliarius betyder alltjämt »rådgifvare», och när consiliarii uppträda såsom förmyndarkollegium vare sig i Sverige eller utlandet, är det under fiktionen af rådgifvarskap åt den omyndige konungen.

Med sin undersökning har Westman emellertid indirekt pekat på ett intressant problem, som den äldre forskningen alldeles förbisett och som därför alljämt kvarstår olöst. Huru förklara rådsinstitutionens plötsliga framträdande i svenskt författningslif under 1200-talet? Hvilka inflytelser hafva betingat ej blott dess uppkomst utan äfven den säregna utveckling, som den tidigt undergick? Äro dess rötter att söka i enbart svensk jord eller sträcka de sig äfven till främmande land?

Jag skall i det följande i största korthet söka antyda, i hvilken riktning svaren å dessa frågor enligt min mening synas böra gå.

Det måste betecknas såsom en bestämd brist, att i den hittills förda diskussionen tillräcklig uppmärksamhet ej ägnats

[1] Hist. Tidskrift 1905, Öfversikter och granskningar, s. 1 ff.

åt den allmäneuropeiska författningsutvecklingen på ifrågavarande område. För Danmarks och Norges vidkommande har endast konstaterats, att rådet ungefär samtidigt med i Sverige, d. v. s. under senare hälften af 1200-talet, uppdyker på samma mystiskt plötsliga sätt, och från Tyskland och England ha anförts såsom allmänna förebilder den af kejsar Fredrik II år 1220 för sonen Henrik insatta förmyndarstyrelsen samt förmyndarstyrelsen för konung Henrik III af England. Ett närmare studium af hithörande förhållanden torde dock lämna resultat af betydande intresse. Det är framför allt söderut vi ha att rikta våra blickar, till det land, hvarifrån vi under hela vår historia rönt de kraftigaste påverkningarna, nämligen Tyskland. Emellertid får man ej, såsom i allmänhet skett, fästa uteslutande eller ens hufvudsaklig vikt vid det tyska kejsardömet såsom sådant. Den tyska riksförfattningen har sedan 1100-talets slut i verkligheten förlorat sin egentliga utvecklingskraft, sin inre aktivitet, och står själf såsom mottagare af impulser från annat håll. Det är till rikets territorier, till furstendömen och markgrefskap, som ledningen i detta såväl som i andra hänseenden öfvergått, och det är i territoriernas statliga utveckling vi hafva att söka uttrycken för tidens nya kraf och samhälleliga sträfvanden. En komparativ forskning på detta område har äfven just under de allra senaste åren blifvit möjliggjord. Rörande de tyska territoriernas medeltida författnings- och förvaltningshistoria äga vi numera flera utmärkta undersökningar, framför allt af de tyska forskarne v. Below, Meyer, Rachfahl och Spangenberg. För närvarande syfte bör särskildt framhållas Spangenbergs öfversiktliga, briljant utförda studie »Vom Lehnstaat zum Ständestaat. Ein Beitrag zur Entstehung der landständischen Verfassung» (Historische Bibliothek, 1912).

Ämbetstiteln »consiliarius» är förmodligen lånad från den romerska förvaltningsorganisationen.[1] Den förekommer sedermera i Burgunderriket och hos Merovingerna samt afser i Karolingerstaten i viss mån ett stadigvarande ämbete.[2]

[1] Mommsen, Ostgothische Studien (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 14, s. 477 f.)
[2] Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte, 2, s. 102 f.

Detta ämbete fortsätter omedelbart i det nyfrankiska riket: ur *curia regis*, konungens hof, bestående af högre vasaller, biskopar, abboter o. s. v., utvecklade sig sedan 1000-talet ett råd i egentlig mening mera stadigvarande samladt omkring konungen, hvars medlemmar benämndes *curiales*, *consiliarii*. Rådet blef själfva huvudorganet för riksregeringen, och det var med dess tillhjälp, som de kraftiga franska konungarne togo upp sin framgångsrika kamp för konungamaktens stärkande och den feodala splittringens öfvervinnande. »Consiliarii»-posten betecknade inom kort ett ämbete af största vikt och betydelse, och för landets store blef det angeläget att vaka öfver sin rätt att äga säte och stämma i konungens råd.[1]

Förhållandenas utveckling i England företer härmed väsentliga likheter. Den normandiske konungen hade vid sin sida sitt länshof, *curia regis*, bestående af konungens omedelbara vasaller. Då ej samtliga dessa mera regelbundet kunde deltaga i regeringsärendenas handläggning, kom sammansättningen af curia regis snart att bero på konungens godtfinnande. Så småningom bildade sig liksom i Frankrike — och troligen under direkt påverkan därifrån — en särskild krets af personer, hvilka närmast under konungen hade den ordinarie ledningen af landets styrelse och förvaltning. Ett *consilium regis* uppstod, hvars medlemmar buro namnet *consiliatores*, *consiliarii*. Det kungliga rådets ställning befästes framför allt under förra hälften af 1200-talet, då förmyndarskapet för den omyndige konung Henrik III var detsamma anförtrodt.[2]

Termen *consiliarii* möter tidigt äfven i det tyska kejsarriket såsom en allmän benämning å dem, som vid det ena eller andra tillfället togos till råds af konungen. Från en annan synpunkt betecknades såsom »consiliarii» de män, hvilka kunde göra anspråk på att blifva anlitade vid viktigare frågors afgörande. Någon fastare organisation får detta konungens råd först i början af 1200-talet och då af

---

[1] Holtzmann, Französische Verfassungsgeschichte, s. 130 ff., 195 ff.

[2] Hatschek, Englische Verfassungsgeschichte, s. 79 ff., 82 ff., Baldwin, The Beginnings of the King's Council (Transactions of the Royal Historical Society, New Series, 19, s. 27 ff.), Stubbs, The Constitutional History of England, 2, s. 255 ff.

en bestämd anledning. Fredrik II öfverlämnade år 1220, då han från Tyskland begaf sig till Italien, förmyndarstyrelsen för sin omyndige son Henrik åt ett flertal personer, hvilka buro titeln »consiliarii» och tillsammans bildade »consilium nostrum» [regis].[1] Äfven i Tyskland finna vi sålunda uttryck för »consiliarii»-ämbetets starka framträngande i tidens medvetande just vid 1200-talets början.

Rådsinstitutionens historia behöfver ej fullföljas längre för att gifva oss rätt att draga vissa slutsatser för Sveriges vidkommande. Då titeln »consiliarius» vid ett enstaka tillfälle under 1220-talet uppdyker i Sverige, måste detta bero på en för öfrigt helt naturlig anslutning till allmäneuropeisk uppfattning och terminologi. Att så är förhållandet, blir också påtagligt af en annan anledning. De personer, som i det åsyftade brefvet kallas konungens »consiliarii», äro följande: kansleren, biskop Bengt af Skara, Knut Holmgersson, Knut Kristineson, magister Stenar och Erengisl Wig. Bland dessa personer lägger man särskildt märke till biskop Bengt af Skara.[2] Denne kraftfulle prelat hade spelat en ledande roll redan under konung Johan Sverkerssons tid och var otvifvelaktigt en af det kyrkliga partiets mest framträdande personer. Under vintern 1220—1221 besökte han i angelägna ärenden Rom och visade härvid sitt synnerliga nit för den svenska kyrkans sak. Efter Erik Erikssons uppstigande på tronen år 1222 trängdes biskop Bengt och hans parti till en början undan af en antikyrklig fraktion med jarlen i spetsen. Först omkring år 1224 lyckas de åter kämpa sig fram till makten, och följande år (1225) uppträda biskop Bengt och fyra andra personer såsom den omyndige konungens »consiliarii».

Sammanhanget är tydligt. Under de oroliga förhållanden, hvilka gjorde en omskiftning af makten när som helst möjlig, låg det i biskop Bengts och hans anhängares intresse att på det mest stadigvarande sätt till sin fördel organisera regeringen under konungens minderårighet. För biskop Bengt föll det sig då naturligt att på svenska för-

---

[1] Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte, 6, s. 373 ff., K. G. Westman, a. a., s. 17 f., och där citerad litteratur.

[2] Se K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling, s. 261 ff.

hållanden anpassa de utländska mönster, med hvilka *han* särskildt torde hafva blifvit förtrogen under sin utländska resa. »Consiliarii»-ämbetet betecknade inom de stora kulturländerna just då den typiska formen för utöfvandet af ett mera regelmässigt inflytande på rikets styrelse. Hvad låg då närmare till hands än att äfven i Sverige skapa »consiliarii» och söka på dem i någon mån öfverflytta den auktoritativa ställning, som på andra håll i Europa tillerkändes konungens »rådgifvare»?

Biskop Bengts försök misslyckades. Hans kollega såsom »consiliarius» Knut Kristineson öfvergick inom kort till motpartiet, själf afled han redan år 1228, och året därpå förjagades konung Erik af en upprorisk stormannakonfederation.[1] En verklig rådsinstitution skulle i Sverige först uppkomma ett halfsekel senare och då under väsentligen förändrade förhållanden och förutsättningar.

Det trettonde århundradet betecknar en afgörande vändpunkt i den europeiska samfundsutvecklingens historia. Den medeltida länsstaten har nått sin höjdpunkt och upplösningen begynner: länsstaten öfvergår till ständerstat. I själfva verket utgör denna process endast ett konsekvent fullföljande af länsstatens egna immanenta principer. Det länsrättsliga utskiftandet af den statliga makten skapar inom samhället ett flertal enheter, hvilka äro bärare af självständiga befogenheter. Då dessa under de politiska och framför allt de ekonomiska förhållandenas tvång sammanföras i klasser, ledda af gemensamma intressen, är ständerstaten med alla dess kännetecknande drag redan för handen.

Öfver hela Europa kunna vi alltifrån senare delen af 1100-talet följa ständergruppernas framväxt och utbildning. Karakteristiska moment från de olika staternas historia låta sig utan svårighet finna; de gifva sig i de flesta fall af sig själfva. För oss är det emellertid af särskild betydelse att taga kännedom om förhållandenas utveckling inom det tyska riket. Genom »statutum in favorem principum» (1232) beseglades de tyska landsfurstarnes seger i kampen mot kejsardömet. Men *riksständernas* framträngande står i nära

[1] K. B. Westman, a. a., s. 288, n. 2.

sammanhang med *landtständernas.* De som »domini terræ» erkända riksfurstarne måste inom sina länder möta de nya ständerbildningarna med deras kraf å privilegier och rättigheter. Visserligen lyckades de till en tid att häfda och befästa sin ställning både utåt och inåt framför allt med hjälp af ett nyskapadt ämbetsmannastånd, den ursprungligen ofria ministerialklassen, i nära beroende af regenten. Visserligen förstodo begåfvade och statskloka furstar att taga de nya makterna i sin tjänst och leda utvecklingen i önskad riktning. En kollision mellan i grunden motsatta intressen kunde dock i längden ej undvikas. Redan i slutet af 1200-talet påträffa vi i de tyska furstendömenas historia de s. k. »Bedeverträge», d. v. s. öfverenskommelser mellan fursten och landtständerna, genom hvilka den skattebeviljande myndigheten faktiskt lades i de senares händer. Det följande århundradet skulle också bevittna ständerrörelsens allt starkare framsteg i kamp mot en politiskt, militärt och finansiellt försvagad furstemakt.

Det är under dessa omhvälfningens tider, under senare hälften af 1200-talet, som *rådet* för första gången framträder i de tyska staterna. För visso hade furstarne redan tidigt rådgifvare och medhjälpare vid sin sida. Hvarje vasall var pliktig att på uppfordran af sin länsherre infinna sig hos honom och gifva råd, »debitum consilium», i landets angelägenheter. Länsstatens regering hvilade i väsentlig mån på *landdingen*, *placita*, där fursten omgifven af sina män träffade afgörande i viktigare ärenden. Med länsstatens upplösning upplöstes emellertid af sig själf en dylik länsrättslig förvaltningsorganisation. Inför ständergruppernas framträngande såg sig fursten tvingad in på nya vägar för landets styrelse. »Rådet» skapas: lämpliga personer utan hänsyn till länsförhållande anställas såsom särskilda »*råd*», »*consiliarii*». Rådet utgör förbindelselänken mellan fursten och ständerna, genom rådet komma dessa för första gången i verklig kontakt med hvarandra. För fursten blir det angeläget att till »consiliarii» få män med verkligt inflytande hos folkets nya politiskt maktägande kretsar, för ständerna däremot att påverka och med sig förbinda rådet samt till äfventyrs äfven i möjligaste mån bestämma dess sammansättning.

På grund af sättet för sin tillkomst får rådet från början en slags *mellanställning* mellan furste och ständer. Rådet företer en blandning af såväl ämbetsmanna- som ständerelement; det beror på förhållandena hvilketdera elementet som skall starkare framträda. Dess självständiga position såsom *medlare* mellan furste och ständer erkännes äfven genast, och »tredelningen i 'Landesherrschaft, Rat und Stände' blir sedan slutet af 1200-talet bestämmande för den tyska territorialstatens struktur».[1] Betecknande utslag får detta förhållande sedermera, då med styrelsens utveckling och furstemaktens stärkande en grupp af särskildt betrodda consiliarii mera stadigvarande uppehålla sig hos regenten och sålunda utgöra rådet i egentlig mening, »Hofräte», »Wesentliche Räte». I de olika landsdelarna finnas då »Räte von Haus aus», »Provinzialräte», »Landräte», hvilka utgöra förbindelseledet mellan regering och ständer och helt öfvertagit rådets gamla medlarställning inom samhället. Rådets ursprungliga dubbelväsen visar sig i dess utveckling till å ena sidan »Hofräte», å andra sidan »Landräte».[2]

Redan denna korta öfversikt öfver rådets utveckling inom de tyska staterna bör kunna bidraga till att gifva en ny belysning åt det svenska rådets äldsta historia. Då rådet i Sverige under Magnus Ladulås regering liksom ungefär samtidigt i Danmark och Norge[3] oförmodadt framträder, måste dess uppkomst otvifvelaktigt ses i sammanhang med de tilldragelser inom den europeiska samfundsutvecklingen, som senast skildrats. Äfven i Sverige är ett ständersamhälle på väg att framväxa — låt vara med delvis andra förutsättningar — och dess yttre gestaltning måste högst väsentligt betingas af tidens allmänna åskådningar och sträfvanden. Det är härvid ej ens nödigt att hänvisa till dylika påverkningars styrka särskildt inom den slutna

[1] Spangenberg, Vom Lehnstaat zum Ständestaat, s. 37.

[2] Se särskildt Spangenberg, Hof- und Zentralverwaltung der Mark Brandenburg im Mittelalter, s. 63 ff.

[3] Se härom Nielsen, Det norske Rigsraad, s. 13 ff., 43 f., Steenstrup, Kong Valdemars Jordebog, s. 28 f., Matzen, Forelæsninger over den danske Retshistorie, Offentlig Ret, 1, s. 169 ff., K. G. Westman, a. a., s. 126 f., 199 f., P. J. Jørgensen, Forelæsninger over den danske Retshistorie, s. 294 ff.

och homogena medeltida kulturvärlden. Just senare delen af 1200-talet är tidpunkten för det tyska inflytandets början de välde i vårt land på såväl det andliga som det materiella området. Magnus Ladulås regering betecknar i detta afseende från vissa synpunkter en kulmen. Konung Magnus intima förbindelser med tyska furstekretsar samt hans nära anslutning till tyska förhållanden öfverhufvudtaget hafva länge varit kända. På senaste tid har det äfven uppvisats, att det är det tyska inflytandet under konung Magnus tid, som vi hafva att tacka för upprättandet af vårt äldsta bergverk.[1]

Liksom ständergruppernas spetsar på kontinenten kämpar äfven stormannaklassen i Sverige, sådan den konsolideras under 1200-talets senare del, för ernåendet af den politiska makten. Den har vunnit ofantligt i styrka under Waldemar Birgerssons svaga och osjälfständiga regering och med dess stöd har Magnus Ladulås uppstigit på tronen. Liksom i det öfriga Europa nalkas den konungamakten med kraf på inflytande och privilegier, liksom i det öfriga Europa kan äfven i vårt land ständerelementens deltagande i rikets styrelse ej längre helt och hållet afvisas. Problemets lösning blir densamma som på kontinenten: *rådsinstitutionens* skapande.

Det vore utan tvifvel en misstolkning af den faktiska situationen, om man uppfattade rådets framträdande vid 1280-talets början blott såsom ett tecken på aristokratiens ökade betydelse inom samhället. Den kraftfulle konung Magnus har säkerligen alltjämt bibehållit ledningen och användt sig af de nya formerna för vinnande af stormännens medverkan i arbetet på den svenska enhetsstatens konsolidering. Förhållandena ändrade sig dock inom kort. I Sverige liksom i Europa öfverhufvudtaget skulle den följande tiden se rådets myndighet alltmera ökad på konungamaktens bekostnad. Den andra sidan af rådets karaktär skulle komma till synes, och dess roll som ständerstatens äldsta och länge främsta förkämpe skulle taga sin början. Den ställning såsom *medlare* inom samfundet, hvilken i de tyska ständerstaterna kommit att tillerkännas rådet, skulle det

[1] Sommarin, Sverges äldsta bergverks första anläggning och organisation under Magnus Ladulås (Statsvetenskaplig Tidskrift 1910, s. 24 ff.).

svenska riksrådet äfven för sig göra anspråk på — som vi veta, ingalunda utan framgång.

Det är här ej tillfälle att från den nya utgångspunkten närmare diskutera enskilda detaljer vid rådets första uppträdande i Sverige. Att rådets uppkomst står i sammanhang med arfföljdsbesluten vid 1280-talets början, har Westman säkerligen med rätta gjort gällande. Att drots- och marskämbetena äro från utlandet samtidigt inlånade stormannavärdigheter och ej stå i något organiskt sammanhang med tidigare hirdposter, har äfven riktigt blifvit betonadt. Beträffande tolkningen af det förut omnämnda stadgefragmentet har jag emellertid en helt annan mening än den som uttalats af Westman. Fragmentet är af följande lydelse:

»........ consilia dederint, ratum et firmum in prosecucione teneatur, et si forsan aliquis episcoporum vel cancellarius de medio vocatus fuerit, loco sui consiliarium sui officii habere volumus successorem. S........... missis consiliariis subtractus fuerit, loco sui, in quem omnes consiliarii tunc residui ....»

Westman[1] utfyller luckorna i fragmentets senare del på följande sätt: »S[i autem aliquis de pre]missis consiliariis subtractus fuerit, loco sui, in quem omnes consiliarii tunc residui [convenerint, habere volumus successorem]». Han fortsätter därefter: »Stadgandena utgå tydligen från, att det finns en bestämd skara 'consiliarii'. Vid deras sida finns det emellertid också en mindre krets, bestående af vissa biskopar och kanslern. Nu förutses den möjligheten, att under tidens lopp luckor genom dödsfall uppstå i denna mindre krets. För den händelse att någon af biskoparne eller kanslern dör, skall han emellertid inte ersättas af den som efterträder honom i hans kyrkliga ämbete, eller eventuellt af den nye prelat, som blir kansler, utan en 'consiliarius' skall fylla hans plats. Om åter någon af consiliarierna ryckes bort, skall hans plats fyllas med en utomstående, som de kvarvarande consiliarierna öfverenskomma att kooptera.»

Jag kan ej medgifva riktigheten af denna tolkning.

[1] A. a., s. 110 ff.

Satsen: »loco sui consiliarium sui officii habere volumus successorem», måste redan af allmänt språkliga grunder öfversättas: »skola vi i hans ställe *såsom* consiliarius utse efterträdaren i hans ämbete». Härtill kommer äfven ett särskildt skäl. »Officium» kan vid denna tid ej afse något annat än ett ämbete i samband med kyrkans tjänst; något världsligt »officium» existerade i själfva verket ej. Stadgandets mening blir emellertid då enkel och naturlig. Om någon af de andliga medlemmarne i förmyndarstyrelsen fölle ifrån, skulle efterträdaren i det kyrkliga ämbetet utan vidare inträda i rådet och därmed i förmyndarstyrelsen. Om någon *annan* af »consiliarii» däremot — det af Westman insatta »aliquis» bör substitueras med »*alius*» — ginge bort, fingo de kvarvarande genom kooptation fylla hans plats. Hvarje antydan om de två egendomliga kretsarna inom förmyndarstyrelsen försvinner därmed helt och hållet, till stor lättnad vid försöken att närmare fixera ifrågavarande bestämmelsers verkliga historiska innebörd.

Vi hafva i det föregående diskuterat svenska riksrådets uppkomst och påpekat de utländska inflytelser, som därvid haft afgörande betydelse. Af hvad som redan anförts är utan vidare klart, att dessa utländska inflytelser under närmast följande tid alltjämt gjorde sig gällande. Då vi i landslagens konungabalk, där rådseden formuleras, finna rådets anspråk på en *medlande* ställning inom samfundet erkändt, står detta sålunda i fullkomlig öfverensstämmelse med den samtida utvecklingen på kontinenten.[1] Hela rådets statsrättsliga ställning, såsom den i landslagen uttryckes, är för öfrigt en återspegling på svenska förhållanden af en i mångt och mycket sameuropeisk utveckling.[2]

Med kännedom om de omständigheter, som betingat rådets uppkomst och äldsta utveckling, skulle det äfven

[1] Jag lämnar här alldeles åsido den intressanta frågan, i hvad mån teoretiska doktriner hafva medverkat i denna utveckling. Se en antydan härom hos E. Hjärne, Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag (Hist. Tidskr. 1916, s. 165, n. 2): jfr från en annan synpunkt Fr. Kern, Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter (Mittelalterliche Studien, I, 2, 1915).

[2] Denna senare anmärkning gäller i flera fall konungabalkens offentligrättsliga bestämmelser öfverhufvudtaget, såsom jag hoppas få tillfälle att i ett annat sammanhang närmare uppvisa.

vara af synnerligt intresse att närmare studera dess senare historia. Utrymmet tillåter det ej här, hvarför endast ett kort påpekande bör göras. Vi hafva funnit, hurusom på kontinenten rådet röjer sitt ursprungs egenart genom att ur sig frambringa dels konungens råd i egentlig mening, *Hofrat*, dels råd i närmare anslutning till ständerna, *Landrat*. I Sverige lyckades rådet visserligen under medeltiden bevara sin gamla mellanställning mellan konung och folk, men med Vasaättens uppstigande på tronen förändrades situationen. Trots ett verksamt motstånd, mest af passiv art, tvingas rådet i allt närmare beroende af konungen; det öfvergår till en verklig rådskonselj vid konungens sida. En afgörande vändpunkt i utvecklingen kan året 1597 anses beteckna. Under detta års häftiga kamp mellan Sigismund och hertig Karl tvingas rådet att helt skilja sina öden från ständerna och ansluta sig till konungen. Från denna stund upphör rådet att såsom ett stånd vid sidan af de öfriga samlas till offentliga sammankomster, det är hädanefter endast konungens, af honom helt beroende tjänare. Att härvid i själfva verket skedde en inskränkning af rådets gamla uppgift, är tydligt. Den utveckling, som förbereddes och slutfördes, förblef ej heller obemärkt för samtiden. I ett förslag till ny regeringsordning från omkring år 1597,[1] föreslås tillsättandet i hvarje provins i Sverige af »landsråd», hvilka alltid skulle vara representerade i regeringen, där inga ärenden finge afgöras utan deras hörande. Såsom på annat ställe påpekats, ligger otvifvelaktigt bakom detta förslag ett direkt utländskt inflytande.[2] Men indirekt vittnar förslaget om, att man ägde känning af den genomgripande förändring statsskicket just i dessa dagar undergick. Med rådets anslutning till konungamakten försvann den gamla medlaren mellan konung och folk, den äldsta representanten för de olika ståndernas, de olika landsdelarnas intressen inför konungen. För visso var detta från en viss synpunkt en förlust och uppfattades också så. Försöket att bota denna förlust genom en reform i konservativ riktning skulle dock ej lyckas. Samhällets gamla medeltida organisation var stadd i fullständig omvandling: ständerstaten gick nya öden till mötes.

[1] Publicerad af undertecknad i Hist. Tidskr. 1916, s. 194 ff.
[2] Hist. Tidskr. 1916, s. 185, n. 3.

Kronprins Oskar som vicekonung i Norge år 1824.

AF

ANDERS GRADE.

Under utarbetandet af en kortare biografi öfver statsrådet grefve Erik Reinhold Adelswärd[1] blef undertecknad, tack vare friherre Th. Adelswärds å Åtvidaberg stora välvilja, i tillfälle att taga kännedom om en dagbok af nyssnämnda grefve A., hvilken förvaras i Adelsnäs arkiv. Den kallas af sin författare »Anteckningar» och utgör en med stor omsorg och noggrannhet förd journal under åren 1823—1827. Förstnämnda år blef Adelswärd utnämnd till chef för kronprinsens hof, och det förefaller, som detta varit anledningen till påbörjandet af »Anteckningarna». Dessa bestå nämligen hufvudsakligen af redogörelser för hoflifvets yttre gång, de kungliga personernas sysselsättningar, ceremonielet vid fester, placeringen vid måltiderna o. s. v. Endast ytterst sällan lämnar upptecknaren några meddelanden, som äro upplysande rörande tidens politiska historia. Ett dylikt enstaka undantag bildar det parti, där Adelswärd berättar om kronprinsparets besök i Norge 1824. Då jag fann, att denna episod är mycket flyktigt behandlad i de undersökningar, som äro gjorda beträffande Norges historia under 1820-talet[2], ansåg jag mig böra framlägga för offentligheten de upplysningar, som Adelswärd har lämnat rörande kronprinsens förhållande till det märkliga stortinget 1824. Att hans roll vid den viktiga vetofrågans behandling ej var den passiva åskådarens, har länge förmodats, men om det sätt, hvarpå han ingripit i densamma, har så godt som ingen-

---

[1] 1778—1840.

[2] Y. Nielsen, Grev Sandels's Statholderskab 1818—1827 (Kristiania 1873), och Norges Historie efter 1814, II (Kristiania 1887).

ting varit bekant. Ett rikligt kompletterande material fann jag i de Sandelsska papperen å Kungl. biblioteket, hvilka endast i ganska ringa utsträckning begagnats af forskningen.[1] En verkligt uttömmande redogörelse för händelsesammanhanget i fråga ser jag mig emellertid ingalunda i stånd att lämna, ty härför skulle erfordras fullständig kännedom om den korrespondens, som fördes mellan kronprinsen och konungen. Emellertid hoppas jag, att de nya upplysningar, jag funnit, skola befinnas vara af den vikt, att de förtjäna att blifva bekanta.

I. Utnämningen.

»Efter många ventilationer lärer i dag blifvit afgiordt,» skrifver grefve Adelswärd den 4 januari 1824, »at kronprinsen hädanefter kommer at bivista statsrådsberedningen, så ofta han det åstundar. Detta blifver onekeligt för honom ganska uplysande och nyttigt och torde aflägsna den idéen af hans flyttning såsom vicekonung till Norrige.» Den 8 januari bevistade prinsen för första gången statsrådsberedningen.[2] Men redan två dagar senare meddelar han sjelf åt grefve Adelswärd, »att det blifvit bestämt afgiordt, at han i denna månad blir nämd till vice kung i Norrige, och at resan troligen kommer at företagas de första dagarna i mars månad.»[3] Så var också förhållandet. Ett par dagar härefter underrättar konungen riksståthållaren om det fattade beslutet. Han motiverar det i följande märkliga ord:[4] »För att gifva norska folket ett bevis på min välvilja och för att skaffa min son tillfälle att lära känna de mest framstående personligheterna af detta folk, hvilka skola bistå honom i styrelsens regelbundna gång, har jag för afsikt att i nästa statsråd utnämna honom till konungarikets vice-

[1] Nielsen har endast känt brefven från Karl XIV Johan till Sandels samt dennes officiella rapporter till konungen. Samlingen å K. B. innehåller, förutom dessa, Sandels' brefböcker med kopior af »lettres particulières» till Karl Johan och af skrifvelser till enskilda samt en stor mängd skrifvelser till Sandels från enskilda personer.

[2] Adelswärd, Anteckn., 8 jan. 1824.

[3] Adelswärd, Anteckn., 10 jan. 1824.

[4] Konungen till Sandels, Stockholm 12 jan. 1824. Nielsen, Norges Hist., II., s. 31.

konung.» Tidpunkten var uppenbarligen vald med tanke på det snart sammanträdande stortinget, bland hvars medlemmar tronföljaren otvifvelaktigt skulla finna landets mest framstående män. Emellertid måste det verka något öfverraskande, att konungen visar sig angelägen att *just nu* gifva sitt norska folk ett så uppseendeväckande bevis på sin välvilja genom att tillmötesgå »dess länge närda önskan» och utnämna sin son till dess vicekonung. Ty ännu voro tilldragelserna från 1821 i färskt minne: stortinget hade trots konungens veto upphäft de adliga rättigheterna, och endast genom hotet från de till lägret i Etterstad sammandragna svenska och norska trupperna hade monarken lyckats förmå den genstridiga församlingen att taga reson i fråga om den danska statsskulden.

Karl Johan hade vid sagda tidpunkt varit allvarligt betänkt på att genom en statskupp åvägabringa en grundlig förändring af den norska författningen. Genom väl beräknad undfallenhet hade emellertid norrmännen lyckats undgå den hotande faran, och konungen hade bestämt sig för att på den grundlagsenliga vägen söka nå sitt mål. I början af augusti 1821 fick alltså stortinget mottaga en rad kungliga propositioner, hvari föreslogos betydelsefulla ändringar i konstitutionen.[1] De viktigaste bland dessa voro, att monarken skulle erhålla absolut veto i lagfrågor, rätt att upplösa stortinget och förordna om nya val, när det varit samladt öfver tre månader, rätt att utnämna tingets presidenter, vidare att alla högre ämbetsmän, utom domare, skulle vara afsättliga, samt att konungen skulle äga makt att förläna adelskap med ärftlig rätt. De kungliga framställningarna kompletterades af de märkliga förslag,[2] som väcktes af »grundlagens fader,» Kristian Magnus Falsen,[3] numera kunglig generalprokurator och nära lierad med konungen och riksståthållaren. Dessa gingo i hufvudsak ut på att afskaffa enkammarsystemet och låta odels- och lag-

[1] Daterade d. 2 aug. 1821. Nielsen, Grev Sandels's Statholderskab, s. 199 f.

[2] Ibid., s. 202.

[3] — — — »hvis forandrede Tænkemaade man almindelig beklager,» skrifver den bekante filosofen och estetikern H. Steffens, som uppehöll sig en tid i Norge 1824. »Det norske storting aaret 1824.» U. å. Öfvers. fr. det tyska orig. (Berlin 1824).

tingen framgå ur särskilda val. Det var, som man ser, en fullständig omstöpning af den norska konstitutionens principer, som härmed bragtes å bane, och man förstår fullväl det intresse, hvarmed Karl Johan motsåg 1824 års storting, då de viktiga konstitutionsförslagen skulle afgöras.

I Norge var stämningen allt annat än gynnsam för de föreslagna ändringarna i grundlagen, hvilken omfattades med en alltjämt stegrad kärlek.[1] Härom var Karl Johan ingalunda okunnig, men han var i alla fall besluten att göra allt för att vinna sina afsikter genom en öfverenskommelse i godo. Han förklarar sig sålunda utan misshag vilja se, att vissa af förslagen förkastas, blott han erhåller det absoluta vetot[2], ja, äfven ifråga om detta är han beredd till eftergift. Norrmännen skulle ej behöfva ändra sin kära författning, »stortinget skulle blott förklara, att den under mer än nio år förvärfvade erfarenheten om hans beständiga omtanke för landets väl gaf det rätt att hysa en särskild tillit till honom, samt att den kännedom, det hade om hans sons tänkesätt, gaf det visshet, att kronprinsen skulle träda i sin faders fotspår och icke hafva någon annan ärelystnad än att befästa Norges lycka, och som en följd häraf förläna honom och hans son, för deras personer, det absoluta vetot.» Dessa synpunkter skulle Sandels framställa för de ledande i Norge och på samma gång »leda opinionen hän mot en åtgärd, som, utan att innebära något författningsstridigt, kan tillfredsställa grannar, som betrakta den norska grundlagen som en afläggare af den spanska.»

Ännu lifligare uttryck tager sig Karl Johans önskan att genom tillmötesgående vinna norrmännen i ett annat bref till Sandels, af samma datum som det nyss citerade.[3] »Jag skall med stor glädje tillmöteskomma nationens önskemål i allt, som är nyttigt för riket, och som är ägnadt att trygga dess välfärd», heter det häri, »men då är det nödvändigt, att jag för detta ända-

---

[1] Nielsen, a. a., s. 273 ff.

[2] »Däremot fäster jag mycken vikt vid det absoluta vetot, då vi genom detta undgå all inblandning. Det är för öfrigt en rättighet, som i alla väl inrättade stater bör tillhöra konungadömet, och utan hvilken det ej kan blifva någon riktig jämvikt mellan statsmakterna.» Konungen till Sandels, 9 nov. 1823. Nielsen, Norges Hist., II, s. 24.

[3] Ibid., s. 25 f.

mål är underrättad om hvad landet och den offentliga meningen kräfver.» Ej endast några högtståendes uppfattning ville konungen inhämta, han ville lära känna »de breda lagrens önskemål.» Sandels skulle därför söka komma till tals »med medborgare af alla klasser, och särskildt med sådana, som voro kända för upplyst omdöme och fosterlandskärlek, för att kunna redogöra för deras sätt att betrakta den förefintliga situationen, för deras farhågor eller förhoppningar rörande framtiden samt för deras åsikter om hvad de anse gagneligt eller skadligt för landet.» Konungen understryker särskildt sin redobogenhet att främja allt, som kan underlätta handelsförbindelserna emellan de båda unionsfolken. »Folk, som hafva handelsförbindelser, blifva snart vänner,» förklarar han. — Då man närmare studerar detta märkliga bref, har man svårt att tillbakahålla den reflexionen, att Karl Johan var ganska angelägen om att norrmännen skulle framkomma med en rad betydande kraf ifråga om landets materiella utveckling. Genom att tillmötesgå dessa hoppades han då, om vi rätt hafva fattat hans tankegång, att öfvervinna stortingets betänkligheter rörande grundlagens ändring och att nå det efterlängtade målet, det absoluta vetot.

När man sålunda iakttager, huruledes Karl Johan rent af bemödar sig att skapa möjligheter att visa norrmännen sin bevågenhet, förstår man, att han fick tanken att sända dem sin son som vicekonung. Med glädje hade han förnummit den uppriktiga kärlek, som från svenska folkets alla klasser hade strömmat kronprinsen tillmötes, när denne i början af den gångna sommaren med sin sköna brud höll sitt intåg i hufvudstaden. Otvifvelaktigt skulle det lyckliga unga paret hälsas med samma känslor, om det besökte grannlandet. Och kunde man ej ha rätt att vänta, att stortinget under intrycket af den allmänna hänförelsen läte sina betänkligheter fara och antoge den kungliga vetopropositionen?[1] Att dylika beräkningar varit hufvudmotivet vid kronprinsens utnämning, har framhållits af en person, som bättre än någon annan

[1] Dessa synpunkter framhöllos i ett af norska statsrådet Holst till konungen under januari 1824 ingifvet memorial. P. Chr. Holst, Efterladte Optegnelser (Kristiania 1876), s. 435. Hvem som först framkommit med idén om kronprinsens utnämning, därom upplyser ej Holst. Att saken varit påtänkt före jan. 1824, synes framgå af Adelswärds anteckn. den 4 jan. 1824. Se det föregående. s. 170.

vid ifrågavarande tidpunkt hade tillfälle att lära känna Karl Johans planer beträffande Norge, nämligen konungens norske statssekreterare Fredrik Due, hvilken på grund af sin skicklighet i franska språkets talande hade fått förtroendet att inför monarken enskildt föredraga de norska ärendena, innan de afgjordes i statsrådet. »Hufvudändamålet med H. K. H:s utnämnande till vice konung», skrifver denne,[1] »var utan tvifvel och efter mitt ringa förmenande den, att på ett fördelaktigt sätt inverka på stortingets gång och främja de kungliga propositionernas och i synnerhet det absoluta vetots afgörande».

II. Vetofrågan i stortinget före kronprinsens ankomst.

Hurudan var då stämningen i Norge, och hvilka voro utsikterna för de kungliga förslagen? Dessa frågor söker riksståthållaren besvara i de båda skrifvelser, han den 30 nov. affärdade till sin herre.[2] Han är dock ej i stånd att lämna klart besked. Endast beträffande adelskapet kan han bestämdt förklara, att det har folkmeningen emot sig, hvarför han oförbehållsamt tillråder konungen att återtaga förslaget därom. I fråga om det absoluta vetot åter vågar han ej uttala något som helst omdöme angående de nyvalda stortingsmännens åsikter, men han håller för sannolikt, att de komma att följa den kommitté, som i stortinget skall förbereda ärendet.[3] För öfrigt nöjer sig Sandels med att konstatera, »att den allmänna tonen öfverhufvud taget är ganska god», och att de nyvalda representanterna till allra största delen äro »hederliga och välsinnade män».[4] Det var emellertid en gifven sak, att de behöfde bearbetas i den rätta riktningen, och generalprokurator Falsen, som var lifligt intresserad för de kungliga förslagens framgång, hade välvilligt erbjudit sig att i sitt hem samla stortingsmännen till sällskapliga samkväm, där frågorna kunde dryftas, innan de

[1] Due till Sandels, Stockholm 23 jan. 1824 (ank. 27 jan.). K. B.

[2] Sandels, underd. rapp. 30 nov. 1823 (kopia); densamme, lettre particulière till konungen, s. d. (kopia). K. B.

[3] Underd. rapp. 30 nov. L. c.

[4] Lettre part. 30 nov. 1823. L. c.

kommo till afgörande. Denna idé väckte konungens behag, och han beviljade genast de nödiga medlen.[1]

Sandels bemödade sig uppenbarligen att ej hos konungen väcka förhoppningar, som kunde blifva besvikna. Annars var han nog själf vid denna tid ganska optimistisk beträffande de kungliga propositionernas öde. Till excellens Sommerhjelm, norske statsministern i Stockholm, skrifver han i början af januari 1824,[2] att »det är anledning förmoda önskelige resultater, i synnerhet i den vigtiga frågan om det absoluta veto, en rättighet, som bör anses oskiljagtig från konungamagten, och som äfven i alla Europas öfrige constitutionella stater tillkomma densamma». Tillmötesgående sin konungs bestämdt uttalade begäran, öfversände riksståthållaren äfven en önskelista från de norska undersåtarna.[3] Krafven voro hvarken många eller stora. De rörde sig om egen norsk brefpost, vissa privilegier för norska handelsfartyg i Danmark och Norge o. s. v. Möjligheten att på en sådan grundval inleda en fruktbringande »do ut des»-politik var synbarligen ej vidare stor. Det torde kanske böra påpekas här, att Sandels alls icke nämner någon hos norska folket befintlig önskan att få se kronprinsparet ibland sig. Intet finnes, som antyder, att idén om kronprinsens uppdrag härstammat från Sandels eller ens i förväg varit bekant för denne.

Detta märkliga förhållande, att beslutet om utnämnandet af en vicekonung fattats, utan att riksståthållaren därom åtsports, framgår äfven af de omständigheter, som föregingo själfva utnämningsakten. Då Karl Johan den 12 januari underrättade Sandels om den nära förestående utnämningen, syntes han utgå från den föreställningen, att någon ändring i fråga om riksståthållarens befogenheter ej skulle behöfva ske.[4] Han förutsätter, att denne stannar kvar i Kristiania och bistår vicekonungen med råd och dåd. Men redan den

---

[1] Konungen till Sandels, Stockholm 10 dec. 1823 (ank. 17 dec.). K. B. «Les réunions amicales de ceux, qui sont choisis par la nation pour veiller à ses intérêts, les conversations familières, dans lesquelles les hommes de talent ont si souvent l'occasion d'éclairer leurs confrères, de rectifier leurs idées et de combattre leurs erreurs, me paraissent devoir être d'une grande utilité». — — —

[2] Sandels till Sommerhjelm, Kristiania 5 jan. 1824. Kopia. K. B.

[3] Sandels, underd. rapport 30 nov. 1823. L. c.

[4] Nielsen, Norges Hist., II, s. 31 f.

22 januari skrifver Karl Johan ånyo till Sandels och säger, att han måst ändra sitt beslut.[1] Han hade nämligen upptäckt, att grundlagen icke kände det fall, att vicekonung och riksståthållare funnos på samma gång.[2] Utnämningen hade därför blifvit ajournerad, och man hade måst tänka på andra utvägar. Konungen hade då erinrat sig en anordning, som kommit till användning i hans företrädares dagar. Själf hade han då vid tvenne olika tillfällen beklädts »med fullmakt att styra riket med kunglig myndighet», ehuru utan titel af vicekonung. Så kunde man äfven gå till väga nu, eftersom ifrågavarande praxis kunde betraktas såsom häfdvunnen, och sålunda kunde Sandels stanna kvar i egenskap af riksståthållare, utan att det uppstode någon konflikt med grundlagen.

Man ser af det sist anförda brefvet, att Karl Johan råkat in i vissa svårigheter genom beslutet att sända kronprinsen till Norge. Sin afsikt ville han dock ej uppgifva. Att alldeles negligera grundlagen genom att låta Sandels såsom riksståthållare assistera vicekonungen ville han emellertid undvika. Det är på grund häraf, som han framkommer med den nyss relaterade planen, fastän han knappast kan ha undgått att inse, huruledes dess »häfd» var betänkligt svag. Det fanns emellertid en tredje väg att slå in på, nämligen att låta Sandels stanna kvar utan någon officiell egenskap under vicekonungens uppehåll i Norge. Att det i grund och botten var detta, som konungen önskade, torde man ha rätt att antaga, då man ser, hvad hans norske statssekreterare samtidigt skref till riksståthållaren.[3]

Dues bref utgör, kort sagdt, en förtrolig hemställan till Sandels, att han måtte stanna kvar i den norska hufvudstaden under den tid, vicekonungen skulle stå i spetsen för styrelsen. Statssekreteraren yppar i förtroende, att konungen fruktat att såra riksståthållaren genom att utnämna kronprinsen till vicekonung för en kortare tid, och att han på grund däraf hade ändrat sitt första beslut. »Jag tror mig

[1] Nielsen, Norges Hist., II, s. 31. Ank. d. 27 jan., enl. anteckning på originalet i K. B.

[2] Jämför §§ 12—13 i grundloven af d. 4 nov. 1814. Kongeriget Norges Grundlov og øvrige Forfatningsdokumenter. Udg. ifølge Storthingets Besl. 8 juni 1903, s. 54 f.

[3] Fredr. Due till J. A. Sandels, Stockholm 23 jan. 1824 (ank. d. 27 jan.). K. B.

öfvertygad om att E. Exc. icke skulle se saken från denna synpunkt» säger Due. Därefter öfvergår han till att utförligt och med styrka betona det betänkliga i konungens nya plan. Hvad som passerade utan anmärkning 1816 och 1818, torde näppeligen lämnas opåtaldt nu. »Det tillstundande stortinget är af så stor betydelse, skulle därför dess första adress, eller blott dess första diskussion innehålla besvär öfver en förmodad grundlagsstridig handling, då skulle detta säkerligen verka till obotlig skada för stämningen i allmänhet och för förhandlingarnas gång i synnerhet». Slutligen tröstar Due riksståthållaren därmed, att hans nödtvungna permission endast komme att räcka en kort tid, från midten af mars till början af juni, då kronprinsen skulle deltaga i »lägret» i Skåne. »När detta är slut, begifva sig konungen och kronprinsen i sällskap till Norge, och sedan reser H. K. H. säkerligen tillbaka med konungen till Stockholm».

Huruvida Sandels verkligen känt sig tillbakasatt i anledning af konungens beslut att göra kronprinsen till vicekonung, framgår ej af de tillgängliga handlingarna. Han var emellertid genast redo att tillmötesgå konungens på indirekt väg framställda önskemål. I full öfverensstämmelse med Dues antydningar afråder han på det bestämdaste konungen från att ändra sitt en gång fattade beslut,[1] hvilket redan kommit till allmänhetens kännedom i Norge och öfverallt emottagits med den största glädje och tacksamhet. Dues farhågor för opposition i stortinget gentemot den påtänkta ändringen gillar han fullkomligt och understryker dem ytterligare,[2] men han uttalar därjämte såsom sin fasta öfvertygelse, att kronprinsens ankomst i egenskap af vicekonung

[1] J. A. Sandels till konungen, lettre part. Kristiania 31 jan. 1824. Kopia. K. B.

[2] »Il serait à craindre qu'un changement à ce sujet deviendrait peut-être moins satisfaisant, et que d'ailleurs en égard à la différence des circonstances actuelles de celles qui eurent lieu en 1816, où la débilité de la santé et le grand âge du feu roi, ainsi que les mérites eminentes de V. M., fondateur elle-même de la liberté constitutionelle de la Norvège, prévinrent surement toute observation à cet égard, il serait possible maintenant que malgré les talens et les qualités excellentes et extraordinaires du prince royal actuel, il pourrait être fait dans l'assemblée nationale des remarques que la concession à S. A. R. d'une puissance pareille à celle qui fut confiée à V. M. ne se trouve pas en harmonie avec la loi fondamentale et que l'effet des discussions sur cet objet serait moins favorable pour la marche des affaires du Storthing».

skulle medföra ett gynnsamt inflytande såväl på den allmänna stämningen som på resultatet af stortingets förhandlingar. Slutet blef också, att konungen stannade vid sitt första beslut och i svenskt-norskt statsråd utnämnde tronföljaren till vicekonung i Norge, den 12 februari 1824, hvarjämte han uttryckligen anmodade Sandels att, ehuru med frånträde af riksståthållarebefattningen, stanna kvar i Kristiania.[1] Utnämningen löd på obestämd tid, »intill dess det kunde behaga konungen att kalla honom tillbaka eller pålägga honom andra uppdrag».[2] Häri låg förmodligen ett memento åt norrmännen. De hade fått sin länge närda önskan om en vicekonung uppfylld, och nu berodde det på dem själfva, om den nya institutionen skulle blifva af någon längre varaktighet. Bakom vicekonungens tron skulle de skönja det hotande spöket af riksståthållaren i Sandels' person, hvilken stod färdig att återtaga spiran, ifall de ej visade sig tillmötesgående i fråga om det absoluta vetot.

Det fjärde lagtima stortinget sammanträdde den 9 febr. 1824 och öppnades af riksståthållaren, som uppläste det kungliga trontalet.[3] I detta betonas särskildt vikten af de beslut, stortinget ginge att fatta i anledning af de föreslagna konstitutionsändringarna. »Nödvändigheten af att bringa § 79[4]

[1] Konungen till Sandels, Stockholm 13 febr. 1824. K. B. Däri skrifver konungen bl. a. »j'avais déjà, avant la réception de votre lettre, changé d'avis à cet égard et rédigé ma résolution telle qu'elle vous sera expédiée aujourd'hui par la voye officielle».

[2] »I Betragtning heraf have Vi naadigst fundet for godt at tage følgende Beslutning: Vor elskelige kjære H:r Søn Hans Kongelige Høihed Kronprindsen udnævnes herved til Vice-Konge i Vort Rige Norge, — og har Hans Kongelige Høihed at udøve denne Function, indtil det maatte behage Os at kalde Ham tilbage eller at paalægge Ham andre Forretninger. — — — Fra det Øieblik Vor elskelige kjære H:r Søn ankommer til Christiania, ophører Rigsstatholderens samtlige Functioner, og denne har derefter at aflevere til H. K. H. Commandoen over Norges Land og Søemagt». Transsumt af statsrådsprot. d. 12 febr. 1824, vid. af Fr. Due. Bl. Konungens bref till Sandels 1824.

[3] Nielsen, Norges Hist., II, s. 44.

[4] Paragr. 79 i Grundloven af d. 4 nov. 1814 är af följande lydelse: »Beslutningen maa i dette Tilfælde ikke mere af det da samlede Storthing forelægges Kongen, som paa samme Maade kan forholde sig, om næste ordentlige Storthing paa ny foreslaaer samme Beslutning. Men bliver den ogsaa af det tredie ordentlige Storthing, efter igjen at være drøftet, atter paa begge Thinge uforandret antagen, og den da forelægges Kongen, med Begjering, at Hans Majestæt ikke vil negte en Beslutning sin Sanction, som Storthinget, efter det modneste Overlæg, anseer for gavnlig, saa vorder den Lov, om end Kongens Sanction ikke paafølger, inden Storthinget adskilles.» Kongeriget Norges Grundlov etc., s. 78.

i öfverensstämmelse med grundlagens 1:a[1] och 3:dje[2] §§ är uppenbar, och jag inbjuder eder, gode herrar och norske män, till att dryfta denna sak med all den uppmärksamhet, som bör utmärka bildade nationers representanter». Till medlemmar i konstitutionskommittén, som skulle förbereda grundlagsfrågorna, utsågos f. statsrådet Kristian Krogh, sorenskriver Ingebret Knudssøn, professor Georg Sverdrup, grefve Herman Wedel Jarlsberg och assessor Hornemann. Sandels gör sig omedelbart redo att efterforska deras åsikter. Han är emellertid ej längre så förhoppningsfull som förut.[3] Liksom vid de föregående tillfällen, då stortinget sammanträdt, förebådades detta af en del politiska broschyrer.[4] Dessa gingo med ett enda undantag[5] i samma riktning, d. v. s. emot de kungliga förslagen, och riksståthållaren nödgas konstatera, »att deras resonemanger synas göra intryck på stortingsmännen, ehuru dessa för öfrigt äro besjälade af de bästa afsikter.» Konungen å sin sida hyste alltjämt de bästa förhoppningar, hvilka stärktes genom den enhälliga adress, stortinget antog i anledning af vicekonungens utnämnande.[6] Han visade stor tillfredsställelse öfver det nystartade regeringsorganet »Tilskueren»,[7] hvari de kungliga förslagen försvarades emot oppositionsbladens, i synnerhet »Patrouillens»,[8] angrepp. Det visade sig dock snart, att den senare

[1] Paragr. 1 i grundloven af d. 4 nov. 1814: »Kongeriget Norge er et frit, selvstændigt, udeleligt og uafhændeligt Rige, forenet med Sverige under een Konge. Dets Regjeringsform er indskrænket og arvelig monarkisk.» (Ibid., s. 51).

[2] Paragr. 3 i grundloven av d. 4 nov. 1814: »Den udøvende Magt er hos Kongen.» (Ibid., s. 52).

[3] J. A. Sandels till konungen, lettre part., Kristiania 22 februari 1824. Kopia. K. B.

[4] Nielsen, Norges Hist., II, s. 14 ff.

[5] Falsen, Bemærkninger i Anledning af Konstitutionsforslaget om Kongens Veto (Kristiania 1824).

[6] Konungen till Sandels, Stockh. 26 febr. 1824. K. B. »J'en tire un bon augure pour la marche des affaires, et j'espère que le même esprit d'union et de concorde qui a dicté cette démarche continuera de guider le Stortbing dans le cours de ses travaux importants.»

[7] Började utkomma år 1824: redaktör var P. Treskow-Hanson; bland medarbetarna märkes Kr. M. Falsen. Nielsen, Norges Hist., II, sid. 10.

[8] Började samtidigt med »Tilskueren». Dess redaktör var Ludvig Mariboe, en döpt jude, som efter misslyckade affärsspekulationer blef adjutant hos Karl XIII (M. hade 1809 på egen bekostnad utrustat en frikår och som belöning erhållit kaptens titel); missnöjd öfver uteblifven befordran, tog han afsked och återvände till Norge, där han snart intog en ledande plats inom oppositionen mot Karl XIV Johan. Ibid., s. 11 f.

i långt högre grad än den förra hade den norska opinionens öra.

Redan i början af mars måste riksståthållaren rapportera,[1] »att för närvarande majoriteten bland stortingets ledamöter icke vill veta af någon förändring af grundlagen». Dock har han ännu icke uppgifvit allt hopp, i betraktande af den goda ton, som i öfrigt råder bland folkombuden. Förmodligen ansåg han det ännu möjligt att komma till ett gynnsamt resultat med konstitutionskommittén, hvars utlåtande han, såsom vi redan sett, tillmätte en afgörande betydelse. Det visade sig emellertid inom kort, att äfven förhoppningarna på kommittén voro utsiktslösa. »Efter min sista underd. rapport (af den 3 mars) har jag haft tillfälle att konferera ytterligare angående förslagen till ändring af grundlagen såväl med ledamöterna i kommittén som med de mest framstående stortingsmännen, men hitintills har jag ej kommit någon hvart med dem», skrifver han till konungen.[2] Broschyrerna ha gjort ett djupt intryck på alla. I synnerhet det absoluta vetot stöter på motstånd. Man gör gällande, att om detta medgifves konungen, måste § 17[3] undergå en ändring, hvarförutan jämvikten mellan statsmakterna skulle upphäfvas. Men då kommittén ej nu kan sysselsätta sig med en dylik ändring, »så är det», enligt Sandels, »all anledning till den förmodan, att dess utlåtande inom kort är färdigt, att detta blir afstyrkande, och att det gillas af stortinget.»[4]

Riksståthållaren erkänner i den anförda skrifvelsen ganska oförbehållsamt, att han för egen del ej kan gå i land med den svåra uppgiften, och han hyser uppenbarligen ingen förhoppning om att det skall lyckas bättre för vice-

[1] Sandels till konungen, und. rapp., Kristiania 3 mars 1824. Kopia. K. B.

[2] Sandels till konungen, lettre part., 8 mars 1824. K. B. Om Falsens verksamhet heter det här: »Je crois devoir ne pas omettre non plus de rendre justice au zéle et à l'activité de m:r Falsen pendant ce temps; plusieurs fois par semaine il a chez soi des réunions des différens membres de la représentation, conjointement avec d'autres personnes, où l'on doit discuter avec beaucoup de cordialité des objets relatifs aux affaires du Storthing».

[3] Paragr. 17 i grundl. af d. 4 nov. 1814: »Kongen kan give og ophæve Anordninger, der angaa Handel, Told, Næringsveie og Politi; dog maa de ikke stride mod Constitutionen og de (saaledes som efterfølgende §§ 77, 78 og 79 bestemme) af Storthinget givne Love. De gjælde provisorisk til næste Storthing.» Kongeriget Norges Grundlov etc., s. 56.

[4] Detta öfverensstämmer med hvad Nielsen anför ur konstitutionskommitténs protokoll d. 5 mars. Norges Hist., II, sid. 48 f.

konungen. Den ende, som kan bringa saken till en god utgång, är, enligt hans mening, konungen själf. Sandels hemställer därför underdånigst, att Hans Majestät behagade genom ett nådigt budskap anmoda stortinget att uppskjuta öfverläggningarna om grundlagsändringarna.[1] »Härigenom skulle sinnena få tid att lugna sig och att foga sig efter bättre grundade omdömen, i anseende till att ärendena vanligtvis behandlas med större måtta och eftergifvenhet mot slutet än vid början af stortinget, och då skulle det absoluta vetot med all sannolikhet beviljas.»

Hade Sandels' råd blifvit följdt, hade konungen bestämt sig för att komma till Kristiania och afsluta stortinget genom en sorts lit de justice, då skulle ju ändamålet med kronprinsens redan beslutade mission ha måst uppgifvas. En så radikal ändring af sina planer kunde konungen ej förmå sig till. Ännu hade han icke uppgifvit hoppet att kunna förmå stortinget att frivilligt tillmötesgå hans önskemål, hvarigenom alla utomordentliga och uppseendeväckande åtgärder skulle kunna undvikas. Men han kunde dock ej helt åsidosätta riksståthållarens framställning; därtill var denna alltför starkt motiverad genom redogörelsen för det motstånd, som mött från konstitutionskommitténs sida. Han gifver därför Sandels i uppdrag[2] att uppfordra stortinget »att uppskjuta sina öfverläggningar om ifrågavarande ärenden för att få tillfälle att sätta sig ännu bättre in i dem.» Men det blef ej fråga om det af Sandels föreslagna kungliga »budskapet» till stortinget, ej heller gjordes någon antydan om att uppskofvet skulle räcka ända till konungens ankomst. Det säges ej uttryckligen, men det ligger nära till hands att antaga, att konungen tänkt sig en ajournering till kronprinsens förestående ankomst, då en uppgörelse enligt hans förmenande skulle kunna åstadkommas.

---

[1] »Par suite de ces raisons, je me permettrai de soumettre très humblement à la haute sagesse de V. M., s'il lui plairait d'inviter le Storthing, par un message gracieux, à différer toute résolution décisive par rapport aux propositions royales touchant les changements dans la constitution, dont il résulterait infailliblement un délai nécessaire, et que, si V. M. le trouverait bon, Elle pourrait communiquer au Storthing des éclaircissements ultérieurs à cet égard, à son arrivée désirée ou bien avant.»

[2] Konungen till Sandels, Stockholm 19 mars 1824 (ank. 23 mars). K. B. Tr. i öfvers. hos Nielsen, Norges Hist. II, s. 50 ff.

Att denna uppgörelse alltjämt skulle möta svårigheter, därom kunde emellertid intet tvifvel råda. För att minska dessa och därigenom underlätta uppgiften för tronföljaren lät han genom riksståthållaren rikta några mycket allvarliga varningsord till norrmännen, bakom hvilka röjdes ett ganska tydligt hot om kraftåtgärder. Norrmännen finge ej glömma, att deras grundlag blifvit antagen »i god tro och under förutsättning att den vore i öfverensstämmelse med den svenska»; de borde akta sig för »att tvinga sin konung att uttala det hårda ordet »jag vill». Därefter kommer följande hotfulla fast något dunkla passage: »Då skulle de, som försatt mig i denna obehagliga och pinsamma situation, blott hafva sig själfva att skylla, ifall de, genom de händelser, som ofelbart skulle följa, såge sig till den grad komprometterade, att de beröfvade mig möjligheten att rädda dem.» Konungen återtar dock genast den ton af mild, faderlig förebråelse, som är den förhärskande i det märkliga brefvet. Han bemödar sig att öfvertyga norrmännen om att hans fordringar äro synnerligen måttfulla i jämförelse med dem, som stormakterna uppställa, och hvilka äro grundade i deras statsskick, alldeles olika Norges, »hvilket naturligtvis vållar dem betänkligheter, som de vilja undanröja». Tillfället vore nu särdeles gynnsamt för att utan tvång och inre skakningar afhjälpa de brister i författningen, »som förmörka vissa ögon och stöta vissa öron». Nu kunde han nämligen hoppas att utan alltför stora eftergifter tillfredsställa reaktionens kraf, men om detta goda tillfälle försummades af norrmännen, skulle de otvifvelaktigt blifva ställda inför »det system, som är antaget af stormakterna, och som är fullständigt bifallet och godkändt af alla Europas monarkier, icke ens England undantaget».

Hvilken verkan hade nu detta märkliga »budskap», när det af riksståthållaren kungjordes i de ledande stortingskretsarna? En framstående ledamot af stortinget, amtmannen i nordre Bergenhus, Edvard Hagerup, har i sin dagbok en kort uppgift härom. »Dylika hotelser hafva nog en alldeles motsatt verkan än den beräknade, och därför är det oklokt att komma fram därmed», skrifver han.[1] Konstitutionskom-

[1] Dagboksant. d. 8 april 1824. L. Daae, Breve fra Danske og Norske (Kjøbenhamn 1876), s. 338 f.

mittén hade icke låtit rubba sig från sin mening, när Sandels meddelade densamma brefvet, utan skall, enligt nämnda sagesman, skriftligen hafva gifvit riksståthållaren tillkänna, att man icke för närvarande kunde förorda de kungliga förslagens antagande. I Sandels' bref och rapporter förekommer intet rörande dessa saker: han meddelar blott,[1] att han, enligt konungens befallning, anmodat konstitutionskommittén att ajournera såväl öfverläggningar som beslut rörande grundlagsändringarna. Om de närmare omständigheterna härvid, om hvad kommittéledamöterna haft att säga om detta konungens ingripande i deras arbeten o. s. v., förmäler Sandels intet. Han nöjer sig med att helt lakoniskt meddela konungen: »Jag har anledning förmoda, att detta (uppskofvet) skall äga rum, åtminstone till längre fram».[1]

III. Kronprinsen och vetofrågan.

Det dröjde hela två månader efter utnämningen, innan vicekonungen kom att begifva sig af till Norge. En orsak, och säkerligen den förnämsta, till det långa uppskofvet låg i hertigens af Leuchtenberg, kronprinsessans faders, den 21 februari timade dödsfall. Först den 5 april lämnade kronprinsparet den svenska hufvudstaden, och det åtföljdes ända till Almarestäket af konungen och drottningen. Resan fortsattes sedan i långsamt tempo öfver Västerås, Örebro och Karlstad till gränsen, som uppnåddes den 10 april. Här hälsades de kungliga personligheterna välkomna af en stor norsk deputation, i hvilken märktes statsrådet Krogh, stiftsamtmannen Sibbern, general Stabell, hofmarskalken baron Wedel m. fl. I Kongsvinger, dit man anlände på aftonen samma dag, och där nattkvarter skulle tagas, emottogos de höga resenärerna af riksståthållaren excellensen Sandels, hvilken emellertid samma kväll återvände till Kristiania. Följande dag, den 11 april, som var en söndag, skedde uppbrottet redan klockan half 10 f. m., men framkomsten till

[1] Sandels till konungen, und. rapp., 26 mars 1824. Kopia. K. B.

[2] »Je me suis empressé en conséquence d'engager les membres du comité etc. à ajourner les délibérations ainsi que les décisions de ces questions importantes; et j'ai raison de croire que cela aura lieu au moins jusques(!) plus avant.»

hufvudstaden ägde ej rum förrän klockan 10 på kvällen. Intåget i Kristiania skildras på följande sätt af chefen för kronprinsens hof, grefve Adelswärd:[1] »Vid tullen mötte H. Excellens Sandels, åtföljd af hela sin stab till häst, och beledsagade deras högheter genom staden till sitt logis, dit äfven en otalig skara människor af bägge könen och af alla åldrar följde under de mäst lifliga utrop af glädje och förnöjelse. Fästningens kanoner saluterade, och staden var illuminerad. Uti trapporne emottogos deras högheter af hela statsrådet samt presidenten för storthinget, grefve Wedel Jarlsberg. Sedan H. K. H. en kort stund talat med dem, congedierades de. Soupéen serverades, och hvar och en gick till hvila, under varma tacksägelser till Försynen, som hulpit oss fram utan några obehagligheter och faror igenom så elaka och så svåra vägar».

Kronprinsparets ankomst skulle naturligtvis firas med storartade festligheter, och af dessa har grefve Adelswärd lämnat mycket ingående skildringar. Ibland dessa förekommer också en redogörelse för en etikettstvist, som är af ett visst intresse.[2] Det hade bestämts, att en cour skulle gifvas af kronprinsparet. »Alla damer, hvars männer hade öfverste rang skulle averteras, tillika med deras döttrar, at tillfälle för dem gafs at på couren blifva presenterade klädde i svarta sidenkläder utan hofärmar». När detta blef kändt i hufvudstaden, väcktes en ej ringa harm ibland de damer, hvars män voro af lägre rang. Missnöjet nådde excellensen Sandels' öron, och han åtog sig de missnöjdas sak och framställde den begäran, »at deras högheter skulle vid detta tillfälle, då första gången efter resan gafs cour, låta alla, som ville, komma up, utan afseende på hvad rang männerne innehade, dock utan prejudicat för framtiden». Häremot opponerade sig grefve Adelswärd på det bestämdaste, men han föreslog, »at rangen skulle nedsättas till öfverstelieutenants fruar och deras vederlikar i civilen». Han menade, att det blefve svårt »att framdeles inskränka en rättighet, som en gång blifvit gifven», och att det svårligen kunde anses juste att säga »dem, som nu blefvo emottagne, at det skulle vara utan prejudicat för framtiden». Kronprinsen räddade

[1] Anteckn., 11 april 1824.
[2] Anteckn., 20 april 1824.

sig undan det svåra afgörandet genom att alldeles inställa couren och beslöt att i stället gifva en eller annan stor konsert eller supé, dit han kunde bjuda, hvilka han behagade. »Detta torde äfven vara det rätta», skrifver grefve Adelswärd, »i den osäkerhet, hvaruti man är om konungens sätt at betrakta denna etiquettsfråga.»

Episoden utgör ett talande exempel på den försiktighet den nye vicekonungen iakttog under sin »regering» i Norge. Då han icke på egen hand vågade träffa afgörandet i en relativt obetydlig etikettsangelägenhet, var detta naturligtvis ännu mindre fallet i fråga om de politiska ärendena. Man kan därför tryggt antaga, att hans ingripande i de aktuella tvisteämnena stått i noggrann öfverensstämmelse med »konungens sätt att betrakta» desamma. Det är följaktligen fullt berättigadt att af vicekonungens politiska handlingar draga ganska bestämda slutsatser beträffande de instruktioner, Karl XIV Johan gifvit honom. Att sådana förelegat, måste man taga för gifvet, fastän de ännu icke blifvit framlagda i offentlighetens ljus. Den »instruktion», som konungen öfverlämnade åt sonen, då denne skulle afresa till Norge, är nämligen ingen instruktion i ordets egentligaste bemärkelse.[1] Den består endast af allmänna betraktelser öfver en monarks plikter, hvilka konungen med stöd af sin rika erfarenhet i krig och fred meddelar sin unge son, då denne står i begrepp att taga de första stegen på regentens bana. Icke ett enda af de aktuella problemen beröres däri, och det är följaktligen alldeles självfallet, att detta i och för sig märkliga aktstycke har kompletterats med föreskrifter rörande de ärenden, som vicekonungen skulle taga befattning med.

»Kronprinsen har i dag börjat at tala med statsrådet Krogh, som är förman uti grundlagscommittéen, om den viggtiga vetofrågan», skrifver Adelswärd den 22 april och tillägger, »hvilken likväl svårligen lär gå igenom». Möjligen kan man häraf sluta, att Krogh ställt sig afvisande eller åtminstone framhållit de svårigheter, som stodo hindrande i vägen. »I morgon kl. 8 skall han (kronprinsen) i samma ämne tala med grefve Wedel», heter det i fortsättningen, »och något förslag at få frågan hvilande till nästa storthing lärer vara å bane.»

[1] Dat. 3 april 1824. Schinkel, Minnen ur Sveriges nyare hist., XI, s. 114 o. 308.

Adelswärd nämner ej, från hvem detta förslag utgått, men man kan, såsom vi snart skola finna, säkert antaga, att det ej var från kronprinsen. »På morgonen hadde H. K. H. det tillämnade samtalet med grefve Wedel», skrifver vår sagesman den 23 april, »men efter hvad jag kunnat förnimma utan at därmed mycket uträtta.» Om de invändningar, som mött honom, får man en föreställning i fortsättningen: »Den kongl. proposition i frågan om veto lärer vara så illa utarbetad, at detta lägger ett oöfvervinnerligt hinder för dess afgörande efter önskan vid detta storthing. Flere §§ i constitution, som i sammanhang med den, som är föreslagen at utgå, borde hafva varit föreslagne till ändring, äro icke vidrörde, hvarigenom intet sammanhang kan vinnas.»[1]

Det framgår tydligt af dagbokens uttalanden, att kronprinsen funnit alla sina försök fåfänga att häfda de synpunkter, hans fader ålagt honom att framhålla. »H. K. H. finner sig uti en högst bekymmersam ställning», heter det i fortsättningen, »emedan han i anseende till det ofullständiga uti redaction af den kongl. proposition icke kan *genomdrifva saken efter konungens önskan.*»[2] Detta misslyckande måste kännas dubbelt pinsamt, då man erfar, att konungen återigen, och kraftigare än förut, ingripit för att öfva påtryckning på stortinget, uppenbarligen i afsikt att ånyo söka underlätta vicekonungens underhandlingar. Han hade nämligen emottagit en petition af stortinget, tillstyrkt af riksståthållaren,[3] hvari anhölls om förlängning af stortingets förhandlingar till utgången af juli månad. Denna ansökan vägrade konungen att bifalla; han kunde låta stortinget fortsätta sina förhandlingar tills vidare, men han måste »förbehålla sig möjligheten att upplösa det-

---

[1] Härmed torde åsyftas § 17. Jämför det föregående, s. 180.

[2] Kurs. af mig. — E. Hagerup skrifver den 30 april 1824: »Kronprindsen, der, reverenter talt, staaer som en Luus mellem 2:de Negle, har haft Medlemmerne af Constitutionscommitteen, En for En, hos sig, formodentlig for at faa vide, hvad han omtrent kunde sige Kongen til hans Beroligelse, men hvad Trøst han har faaet, ved jeg ikke. Jeg formoder, at den ikke er stor.» Daae, a. a., s. 333.

[3] Sandels, und. rapp., 7 april 1824. Kopia. K. B. Jfr Det 4:de ordentl. Storthings forhandl. 1824, del I, april, s. 3 f.

[4] Konungen till Sandels, Stockholm 16 april 1824 (ank. 21 s. m.). K. B. Större delen i öfvers. hos Nielsen, Norges Hist., II, 54 f. — Konungens beslut meddelades stortinget d. 1 maj genom k. bref af den 22 april 1824. Det 4:de ordentl. Storthings Forhandl. 1824, d. II, s. 1 ff.

samma, såsnart omständigheterna kräfde denna åtgärd, och han skulle se sig nödsakad att göra det, ifall stortinget icke snart tillstode honom vetot». Hänsynen till stormakterna och Norges säkerhet fordrade nämligen ett dylikt handlingssätt å hans sida. »De enväldiga regeringarnas ögon äro riktade på oss», skrifver han, och för egen del anser han sig förpliktigad att söka undanröja alla de faror, för hvilka det norska folket kan blifva utsatt »genom sina representanters misstag». Men om stortinget utan dröjsmål tillerkänner honom vetot, kan han inför stormakterna »framhålla antagandet af denna monarkiska princip och rädda Norge från en fara, som är större och mera öfverhängade, än man tror». Då kunde han också medgifva en förlängning af stortingets samvaro i den utsträckning, som kunde erfordras. Detta var det besked, som Sandels fick befallning att meddela ledamöterna af stortinget.

Konungens bref framkom den 21 april, och det måste följaktligen hafva spelat en viss roll vid de förhandlingar, som pågingo mellan vicekonungen och ledamöterna af konstitutionskommittén. Hvilken verkan det haft på underhandlingarnas resultat, därom kan man dock ej draga några säkra slutsatser. Grefve Adelswärd skrifver den 23 april, att kronprinsen »måste inskränka sig at till det högsta, om detta sig giöra låter, få saken hvilande till nästa storthing, med tillkännagifvande af nuvarande storthingsmän, att de gilla principen, som legat till grund för den kongl. propositionen». Dessa uppgifter om utgången af förhandlingarna bekräftas af Sandels i ett enskildt bref till konungen,[1] hvari han bl. a. framhåller de kraftiga ansträngningar kronprinsen gjort för att genomdrifva vetot. Det förefaller ganska sannolikt, att detta kompromissförslag tillkommit under intrycket af konungens bref af den 16 april, och det är ej otänkbart, att det skett i anslutning till den passus, hvari konungen ordar om vikten af att lugna stormakterna genom »antagandet af denna monarkiska princip». I betraktande af den styrka och bestämdhet, hvarmed konungen i nämnda

[1] Sandels till konungen, lettre partic., 24 april 1824. Kopia. K. B. »En attendant j'ai lieu de croire que le comité donnera son avis làdessus au bout d'une semaine, et qu'il reconnaîtra au moins le principe du véto absolu en soumettant également les modifications des différents §.§. de la constitution qu'ils regardent en connexion avec le §. 79.»

bref framställer sina kraf på vetorätten, kan man näppeligen söka ursprunget till detta förslag hos vicekonungen eller Sandels. Så som förhållandena nu ligga, kan man ej annat än anse detsamma framkommet från norsk sida, närmast från konstitutionskommittén. Och från norsk synpunkt sedt, var förslaget väl beräknadt. Det gällde att besvärja stormen, att lugna konungen och afstyra den hotande statskuppen. Då bestämmer man sig för den utvägen att i princip godkänna det absoluta vetot men att på grund af formella skäl afslå föreliggande förslag om dess införande. Man ägnar stormakternas ömtåliga monarkiska känslor en hyllning, som kan tänkas förebygga den intervention, hvarför konungen så ifrigt varnat. Den, som vinner tid, vinner ofta allt: den politiska situationen kunde framdeles förändras, och ett följande storting vore ingalunda bundet af det föregåendes principuttalande.

Konstitutionskommittén dröjde ännu trenne veckor med sitt utlåtande i vetofrågan, hvilket säkerligen berodde på att man ville afvakta konungens tankar om kompromissen. Torsdagen den 13 maj skrifver grefve Adelswärd: »Grundlagscommittéen var i dag tillsammans uti den vigtiga frågan om konungens absoluta veto, hvilken *emot hvad de fleste af ledamöterne låfvat*[1] blef afslagen.» Så snart kronprinsen fick veta detta, lät han kalla ledamöterna till sig följande dag, som var fredag och böndag. Om hvad som då förekom, har Adelswärd följande uppgift:[2] »Kronprinsen lär i dag rätt alfvarsamt sagt sin tanka åt committéledamöterne och förmådt dem till nytt sammanträde i afton för at söka ändra deras gårdagen fattade beslut. Statsrådet Krogh fick under kronprinsens dictée upsätta beslutet, såsom han det önskade.» Innehållet i vicekonungens diktamen framgår af Adelswärds anteckning den 15 maj: »I går afton hadde committén så till vida följt prinsens önskan, at de instämt uti konungens absoluta veto såsom användbart för alla constitutionella regeringar och såsom tjenande att närmare förena och befästa thronens och folkets ömsesidiga rättigheter, men at i hänseende till de paragrapher, som, innan detta kan bifallas, nödvändigt måste

[1] Kurs. af mig. Samma dag ankom en kurir med bref från konungen.
[2] Anteckn., 14 maj 1824.

föregå, och hvarom ingen proposition vid föregående storthing blifvit giord, kan committéen icke annat än afslå propositionen om konungens absoluta veto. Prinsen hadde begärt, att commitéen skulle säga, at de för närvarande icke kunde bifalla den kongl. proposition, hvilket skulle hafva mer direct gifvit tillkänna sakens uptagande vid näst påföljande storthing.» Sammanfattar man nu det föregående, torde man kunna antaga, att gången af underhandlingarna varit följande. Under de första förhandlingarna har flertalet inom kommittén gått med på kompromissförslaget och lofvat att som princip antaga det absoluta vetot. Förslaget har sedan öfversändts till konungen, hvilken efter att ha gillat detsamma närmare formulerat dess bestämmelser. Men när frågan den 13 maj kom till afgörande i kommittén, har minoriteten fått öfverhand och lyckats genomdrifva ett rent afslag. Då har kronprinsen gripit in och förelagt den samlade kommittén det af konungen redigerade kompromissförslaget, hvilket därpå, med en mindre ändring, blifvit bifallet. Motståndet har emellertid varit starkt och ej uppgifvits förrän i sista stund, hvilket framgår af det bref,[1] hvari Sandels meddelar konungen utgången. »Ehuru detta utlåtande», heter det här, »borde ha kunnat innehålla ett mera direkt erkännande af det absoluta vetots princip, skulle man ej ha vunnit detta resultat, om ej H. K. H. bidragit därtill genom sina upprepade samtal med kommittéledamöterna.»

Konstitutionskommitténs utlåtande, som demonstrativt daterades den 17 maj, blef så till vida godkändt af stortinget, att alla de föreslagna grundlagsändringarna i enlighet med utlåtandet blefvo enhälligt förkastade, men själfva utlåtandet som sådant kom ej under omröstning, emedan man ej ville binda stortinget vid kommitténs uttalanden.[2] Genom detta behändiga knep lyckades stortinget undvika att i princip godkänna det absoluta vetot, hvilket kommittén av kronprinsen hade pressats att antaga.[3] Då Sandels

[1] Sandels till konungen, lettre part., Kristiania 15 maj 1824. Kopia. K. B.

[2] Nielsen, Norges Hist., II, s. 79 ff.

[3] I den adress till konungen, stortinget d. 29 maj antog, och hvari det motiverade afslaget, gaf det följande skrufvade och allt annat än bindande erkännande af vetot: »Nationalrepresentationen erkjender beredvilligen Vigtigheden af de, fra en almindelig og høiere politisk Standpunkt hentede Grundsætninger, som det har behaget D. M:t at lade fremstille i Forbindelse med det her omhandlede naadigste Forslag. Storthinget finder, som Følge

meddelade konungen detta negativa resultat, kunde han ej återhålla en antydan om att utgången kunde hafva blifvit en annan, om konungen följt hans råd och själf infunnit sig, då det viktiga afgörandet förestod.[1] Han tror sig genomskåda norrmännens sluga förhalningspolitik och råder konungen att uppfordra stortinget att självt oförbehållsamt angifva de hinder i grundlagen, som måste röjas ur vägen, innan det absoluta vetot kan antagas. Ty annars, menar Sandels, skall konungen otvifvelaktigt se samma skådespel upprepas, om grundlagsförslagen ånyo framläggas.

IV. Kronprinsen och »17:e maj».

Den fasthet och styrka, hvarmed kronprinsen häfdade sin faders önskemål i vetofrågan, ha säkerligen icke bidragit till att öka hans popularitet i de nationalistiska kretsarna i Norge. Men knappt hade de segslitna förhandlingarna med konstitutionskommittén förts till ett drägligt slut, förrän vicekonungen råkade in i en ännu svårare situation, i hvilken han tvangs att på ett ännu kännbarare sätt såra norrmännens nationella känslor. Den 17 maj var inne, tioårsdagen af själfständighetsförklaringen, grundlagens antagande och kungavalet i Eidsvold. Under den föregående tiden hade denna dag endast undantagsvis och sporadiskt blifvit firad, men nu när det första decenniet hade gått, ville man öfver hela landet hålla dagen i ära. Den tanken ligger nära till hands, att norrmännen ville demonstrera icke blott *för* grundlagen utan äfven *emot* de ändringar af densamma, som konungen velat genomdrifva.

I vicekonungens omgifning väcktes stort uppseende, då man endast några dagar förut erhöll kunskap om de förestående festligheterna.[2] Snart förspordes, att »större delen

---

heraf, heller ikke Betænkelighed ved at hylde den Formening, at Kongens absolute Veto kan ansees som et i Almindelighed for constitutionelle Monarkier anvendeligt Princip.» Kongeriget Norges 4:de ordentl. Storthings Forhandl. 1824, II, s. 447.

[1] Sandels till konungen, lettre part., Kristiania 24 maj 1824. Kopia. K. B. — — — »résultat que, dans ma tr. h. lettre du 8 mars dernier, je présumai, surtout par rapport au veto absolu, en cas que cette affaire serait traitée avant l'arrivée de Votre Majesté».

[2] Anteckn. af Adelswärd, lörd. d. 15 maj. »En sak, som i dag blef kunnig och giorde mycket upseende, var, at» etc.

af storthingsledamöterna och många embetsmän samt militairer upskrifvit sig at deltaga.» Detta sågs ej med blida ögon i de kretsar, som omgåfvo kronprinsen. Huru man där uppfattade firandet af 17-maj-grundlagen, har Adelswärd på ett upplysande sätt angifvit. »Men som norrmännerne gåfvo sig denna constitution», skrifver han den 15 maj, »under ett revolutionstillstånd och den besvurna och nu gällande, i hvilken blott några delar (!) af den förra blifvit bibehållne, först är antagen och besvuren den 4 november samma år, då föreningen emellan bägge rikena skedde, och dessutom denna dag äfven var anniversairen af prins Christian Fredrics utnämnande till konung, så kunde dessa festiviteter icke anses annorlunda än som olämpeliga.» Det har uttalats den förförmodan, att kronprinsen skulle ha varit af en annan uppfattning och ansett festerna »både berättigade och politiskt oskadliga.»[1] Härom nämner Adelswärd intet och ej heller om någon påtryckning af konungen vid ifrågavarande tillfälle. »Enligt prinsens önskan», heter det blott,[2] »afstyrdes några af dessa samqväm, dels genom presidenten grefve Wedel, dels genom stiftsamtman Sibbern, dels ock genom generalprocuratorn[3] och polismästaren. Men studenterne läto icke öfvertala sig, utan på tross, efter de af procuratorn blifvit upkallade, så förenade de sig till ett dubbelt antal emot dem, som förut hadde tecknat sig. Tvänne borgare, hörande till ett annat sälskap, infunno sig hos H. K. H. för at fråga, om H. K. H. tog illa, at de nödgades benyttja den middag, de hadde bestält, och öfverlämnade till honom de verser, som för tillfället voro författade, och hvilka voro addresserade till konungen, vicekongen och constitutionen, hvadan de ville visa, at ingen elak tanke förmådt dem till denna tillställning, Prinsen svarade, at han väl icke kunde förbjuda dem at samlas den utsatta dagen, men at han hälldre önskade, at det till en annan kunde upskjutas. Däremot invändes, at flere affairer af vigt äfven under denna måltid skulle förekomma, och hvilka gjorde det till en ómöjlighet at därmed upskjuta».

Detta är, hvad grefve Adelswärd har att meddela om kronprins Oskars förhållande till 17-majfirandet 1824.

---

[1] Nielsen, Norges Hist., II, s. 150.
[2] Anteckn., 15 maj.
[3] Kr. M. Falsen.

Han har alltså intet att förtälja om några hemliga tillskyndare till de beslut, vicekonungen tagit, hvarken om Sandels eller Kr. M. Falsen, hvilka af samtiden gjordes ansvariga för »hin bestialske Tildragelse den 17:de mai».[1] För sin egen del finner han kronprinsens uppträdande alldeles befogadt, men han kan ej undertrycka ett beklagande af att det skulle behöfvas, och tvekar ej att gifva konungen skulden till detta bedröfliga förhållande. »Alt detta visar en högst usel esprit i allmänhet», skrifver han,[2] »danad af för mycken eftergifvenhet vid alt för många tillfällen å konungen sida, och det är då icke så lätt, när det behöfves, at vara alvarsam och giöra sig lydd i saker, hvilka icke stå i regeringens magt at befalla.»

V. Kronprinsen hemkallas.

Huru betraktade nu konungen utgången af vetosaken? Vi erinra oss, att han till Sandels uttryckligen förklarat, att han genast måste upplösa stortinget, ifall vetopropositionen afsloges. Denna kraftåtgärd blef aldrig verkställd, utan stortinget fick ostördt fortsätta sina förhandlingar ända till den 9 augusti, sålunda mer än en månad längre, än det själf i petitionen om prolongationen hade begärt. Detta tydde icke på någon misstämning hos konungen. Och man stöter flerstädes i de samtida källorna på uppgifter, som peka åt samma håll. Sålunda skrifver statssekreteraren Due omedelbart efter det nyheten om utgången emottagits:[3] »Hans Majestät har hitintills efter hvad jag kunnat märka, tagit saken med större lugn, än jag vågat hoppas». Den norske hofmarskalken baron Wedel, som vistats i konungens närhet under sommarlägret i Skåne, meddelade vid sin återkomst till Kristiania,[4] »att monarken varit vid mycket godt humör samt utan missnöje ansett stortingets åtgärder». Detta oväntadt gynnsamma förhållande trodde man sig till stor del böra tillskrifva budgetskommissionens förslag, att stor-

---

[1] Dagboksanteckning af E. Hagerup d. 24 maj 1824; bref fr. densamme till Christie, d. 28 juni 1824, Daae, a. a., s. 348, 351. P. Chr. Holst, Efterladte Optegnelser, s. 160—164.

[2] D. 15 maj.

[3] Due till Sandels, Stockholm 29 maj 1824. K. B.

[4] C. G. d'Albedyhll till Sandels, Kristiania 14 juli 1824. K. B. Sandels befann sig under sommaren på ett längre besök i Sverige.

tinget skulle höja de kungliga apanagerna genom att bevilja dem i reda silfver i stället för sedelmynt, samt att det skulle anslå en större summa som bidrag till gäldandet af kostnaderna vid kronprinsens utländska resa och hans förmälning.[1] Märkligast är dock hvad Hagerup har att meddela om ett yttrande af dåvarande statsrådet Holst.[2] Denne, som tillhörde den norska statsrådsafdelningen i Stockholm, hade af konungen sändts till den norska hufvudstaden för att rådgöra med därvarande regeringsledamöter samt med konstitutionskommittén angående den nya proposition i vetofrågan, som konungen ämnade framlägga för det församlade stortinget.[3] Under samtal med Hagerup yppade nämnda statsråd, att han var »uttryckligen bemyndigad» att låta det komma till stortingets kännedom, att om konungen i den nya propositionen skulle bruka »hårda uttryck», så menade han intet därmed! Och om han inhiberade sin förebådade resa till Norge och alltså icke i egen person upplöste stortinget,[4] så skedde detta endast af hänsyn till stormakterna, och det borde icke uppfattas som bevis på någon verklig ovänlighet mot Norge!! Holst nämner visserligen själf i sina memoarer intet om ett dylikt bemyndigande,[5] men hans skildring af den »ostensibla onåd,» som visades honom och hans kolleger under sommarlägret i Skåne,[6] stämmer ganska väl med Hagerups relation.[7]

Förklaringen till den foglighet, hvarmed Karl Johan upptog den lidna motgången, ligger uppenbarligen däri, att han i densamma såg endast ett uppskof, och att han ännu

---

[1] Bägge förslagen antogos af stortinget, resp. 15 och 16 juli 1824. Nielsen, Norges Hist., II, s. 102 ff.

[2] E. Hagerup till V. F. K. Christie, Kristiania 28 juni 1822. Daae, a. a., s. 350.

[3] Holst, a. a., s. 164 ff.

[4] Stortinget upplöstes d. 9 aug. af kronprinsen, och konungen kom ej att besöka Norge 1824.

[5] Holsts »Efterladte Optegnelser» nedskrefvos först 1849—1850. Jfr s. III.

[6] Holst, a. a., s. 166 ff.

[7] I det kungl. trontalet, hvarmed stortinget d. 9 aug. upplöstes, förekom följande passus om vetosaken: »Jeg beklager, at de af Mig, paa Storthinget i 1821 fremsatte Forslag, og i Særdeleshed det, som angaaer den 79 §. og det absolute Veto, ikke af nærværende Storthing ere blevne antagne, men paa samme Tid finder jeg en Grund til Beroligelse i den fuldkomne Overbeviisning, jeg har, at Aarsagen, hvorfor denne Proposition ikke er bleven antagen, maa søges, ikke i nogen Oppositions-Aand, men meget mere i Frygten for, alt for tidligt at gjøre Forandringer i den constitutionelle Forfatning». Konger. Norges 4:de ordentl. Storthings Forhandl. 1824, d. VI, s. 217.

icke hade uppgifvit hoppet att vinna sitt mål genom en uppgörelse i godo. Han sände omedelbart ett af sina norska statsråd, P. Chr. Holst, till Kristiania för att underhandla med de ledande männen angående de garantier, som fordrades för bifall till det absoluta vetot, hvilket Hans Majestät hvarken kunde eller ville afstå ifrån.[1] Om sina underhandlingar har Holst lämnat en mycket upplysande berättelse, hvilken ingår som bilaga till hans »Optegnelser».[2] Resultatet blef ej tillfredsställande, ity att konungen ej kunde godkänna de garantier, som fordrades, men han lät dock ej häraf afskräcka sig från att ånyo framkomma med sina propositioner om grundlagens ändring.[3] Han hade med »Fornøielse» sett, att stortinget i det viktiga spörsmålet om absolut veto »i princip hade erkänt hvad det under nuvarande omständigheter och af anförda skäl icke ännu i realiteten kunnat godkänna».[4] För att göra stortinget mjukare, låter konungen nu tydligt förstå, att han, om det absoluta vetot alltjämt förvägras honom, kan se sig nödsakad att tillgripa en metod, som i själfva verket gifver honom samma makt. Han kan helt enkelt låta bli att promulgera sådana stortingsbeslut, som han icke ansett sig kunna sanktionera.[5] Denna teori var troligtvis hämtad från det betänkande, som statsrådet Holst i början af året hade riktat till konungen i anledning af de sväfvande grundlagsfrågorna.[6]

Den sålunda återigen framlagda grundlagspropositionen innehöll en märklig nyhet, ity att konungen föreslog att upphäfva den bestämmelse, som stadgade, att vicekonung ej fick vara borta från Norge längre tid än tre månader årli-

[1] — — —» idet han ansaa det absolute Veto som nødvendigt for Gjennemførelsen af det monarchiske Princip i den constitutionelle Forfatning og han tillige herom fra forskjellige Sider, navnlig den hellige Alliance, havde modtaget Forestillinger. Holst, a. a., s. 164.

[2] S. 455 ff.

[3] K. prop. om ändr. af Grundlovens §§ 17, 78, 79, 80, 81, 82 och 92. Gothenborg 28 juli 1824. Storth. 1824, d. VI, s. 179 ff.

[4] Hur detta »principiella godkännande» var beskaffadt, kan ses af hvad som anförts i det föregående s. 189, not. 3.

[5] »Herved kan H. Maj:t dog ei lade ubemærket, at det ikke indsees, hvorledes Beslutninger, som H. Maj:t, efter sin Overbeviisning om Landets sande Bedste, nægter sin Sanction, skulle vorde promulgerede; da vel ingen kunde gjøre dette uden at erklære sig for aabenbar Tilsidesættelse af Grundlovens § 3, der indeholder: Den udøvende Magt er hos Kongen». Stort. 1824, d. VI, s. 183 f.

[6] Holst, a. a., s. 432.

gen.[1] Bakom detta förslag låg säkerligen tanken att skapa möjlighet för att göra vicekonungadömet till en permanent institution, då förutsättningen därför var för handen, hvarigenom riksståthållarskapet endast mera undantagsvis skulle behöfva tillgripas. Det var alltså sannolikt ett nytt försök å konungens sida att med vicekonungadömet som lockbete vinna stortingets bifall till det absoluta vetot. Det är ganska troligt, att konungen velat låta den nya ordningen omedelbart börja. I Kristiania trodde man sig nämligen veta, att han väntat sig, att den nyssnämnda propositionen skulle föranleda en adress från stortinget med anhållan, att kronprinsen måtte få fortfara i sin egenskap af vicekonung.[2] Kronprinsparet hade från Skåne återkommit till Kristiania den 1 augusti,[3] och konungen hade före skilsmässan sagt, att sejouren i Kristiania skulle räcka till fram i slutet af september eller början af oktober. »Huru sedermera kommer att här blifva, vet ingen», skrifver hofmarskalken Posse,[4] »så vidt jag åtminstone kunnat inhämta». Uppenbarligen har konungen velat afvakta stortingets hållning i anledning af de nya grundlagspropositionerna, innan han fattade ett afgörande beslut. Ty stortinget var icke väl afslutadt, förrän Karl Johan, strax efter sin återkomst till hufvudstaden, kallade Sandels till sig och tillkännagaf sin vilja, att han skulle återvända till Norge och emottaga ståthållarebefattningen, då H. K. H. vicekonungen afreste till Sverige.[5]

I ett senare bref yttrar Sandels, med anledning af hvad Posse skrifvit om de känslor, hvarmed norrmännen emotta-

---

[1] Ur § 14 skulle följande utgå: »Vicekongen skal boe inden Riget og maa ikke opholde sig udenfor det længere end tre Maaneder om Aaret». (Konger. Norges Grundl. etc., s. 55.) I stället skulle insättas: »Imedens Vicekongen, med Kongens Tilladelse, opholder sig udenfor Riget, og den ældste Statsraad saaledes har Forsædet i Statsraadet, ophører det Vicekongen i saadan Egenskab, iføIge § 75, e, til hans Hofstat anviiste Beløb». Stort. 1824, d. VI, s. 192.

[2] Hofmarskalken hos kronprinsen grefve C. F. Posse till Sandels, Kristiania 19 sept. 1824. (K. B.) — — — »De hafva fådt nys om att H:s M:t Kongen skulle hafva ansedt storthinget kunna och böra gifva H:s M:t en adress i anledning af vicekonungens fortfarande och med hämtad anledning af kongens proposition om förändring i grundlagen. Och äro nu så mycket mera flata, som de lära derom mycket samtalat, innan storthinget afslöts.»

[3] Deras högheter hade lämnat Kristiania d. 2 juni. Anteckn. af E. R. Adelswärd s. d.

[4] C. F. Posse till Sandels, Kristiania 8 aug. 1824 (ank. 13 aug.). K. B.

[5] Sandels till C. F. Posse, Nyborg 15 aug. 1824. Kopia. K. B.

git nyheten om hans förestående tillbakakomst, följande ord, hvilka ytterligare belysa situationen:[1] »Jag finner det högst billigt, rättvist och erkänsamt, att normännen önska att bibehålla H. K. H. kronprinsen såsom deras höga styresman, och att en ståthållare således är mindre välkommen; men efter min tanka hafva de att skylla sig själfve härföre; ty om storthinget på sätt tit. behagat nämna, med hämtad anledning af konungens nådiga proposition rörande vicekongens uppehåll i Norrige, då understält H. M. upphäfvandet af den i constitutionen nog besynnerliga föreskrift, att vice-kongen icke kan frånvara mer än 3 månader af året, och anhållit om den lyckan att fortfarande få påräkna H. K. Höghet såsom Norriges vice-kong, är det säkerligen att förmoda, det H. M. gådt nationens önskan till mötes i detta afseende, men då man uppskjuter afgörandet häraf till ett blifvande lagtima storthing, d. v. s. 3:ne år, så synes, som styrelsen af landet under denna tid icke helt och hållet kan öfverlemnas till ett norskt statsråd, hälst uti denna höga befattning ingår så mångfalldige andra föremål än att föra presidium i statsrådet.»

Är det nu riktigt, hvad hofmarskalken Posse meddelat, nämligen att det bland stortingsmännen varit på tal att i en adress till konungen begära att få behålla vicekonungen, så ligger det nära till hands att fråga, hvad det kan ha varit, som kommit dem att afstå därifrån. Då tillgängliga källor alldeles tiga angående denna sak, är man hänvisad uteslutande till gissningar. Utgående från statsrådet Holsts beklagande af att kronprinsen ingrep emot firandet af den 17 maj,[2] kan man antaga, att stortingets afvisande hållning stått i något samband med denna sak. Men man kan också tänka sig, att det nämnda förhållandet hade sin grund i den härskande motviljan mot hvarje åtgärd, som kunde tänkas göra föreningen mellan de båda rikena fastare. Ett drastiskt bevis på denna stämning lämnar Hagerup i en dagboksanteckning af den 31 mars 1824,[3] hvari han skildrar en middag, som nämnda dag afåts af en del stortingsmän. Under måltiden utbragte professor Sverdrup en skål för

[1] Sandels till C. F. Posse, Nyborg 28 sept. 1824. Kopia. K. B.
[2] Holst, a. a., s. 164.
[3] Daae, a. a., s. 330.

unionen i följande ordalag: »Foreningens Skaal! den være til Held for begge Riger! men Haan og Foragt følge hver Nordmand, som ønsker en nærmere Forening end den vi nu have!» En annan stortingsman, den framstående sorenskriver Ingebret Knudssøn, som trodde sig märka en skugga af missnöje i grefve Wedels ansikte, passade då på att falla in med följande tillägg: »Men Skam for den, som ikke vil denne Skaal uddrikke!» Häri instämde alla de närvarande, hvarefter skålen blef drucken.

Under den senare delen af vicekonungens vistelse i Norge synes ingenting af större vikt hafva tilldragit sig. Den 11 oktober lämnade kronprinsen och hans gemål den norska hufvudstaden, åtföljda, enligt hvad Adelswärd skrifver,[1] »af hela Christianias folkmängds saknad och uppriktiga önskningar såväl till en lyckosam resa som isynnerhet till en snar återkomst». Ankomsten till Stockholm ägde rum lördagen den 16 oktober, men här synes mottagandet ej ha varit vidare festligt. Adelswärd klagar öfver att inga anstalter hade vidtagits för kronprinsparets mottagande.[2] »En stor skillnad visade sig uti detta och de öfriga städernes sätt at emottaga DD. HH.» Skulden till detta förhållande söker han dock »icke hos innevånarne i allmännhet, utan troligen hos den dåliga öfverståthållaren[3] och tilläfventyrs i följd af befallningar från högre ort». I hvad mån dessa misstankar varit grundade, undandrager sig vårt bedömande. Det torde emellertid vara ganska förklarligt, om Karl XIV Johan undvikit att gifva tronföljarparets återkomst någon officiell festprägel. Alla de stora förhoppningar, konungen gjort sig beträffande kronprinsens besök i Norge, hade blifvit grundligt svikna, alla hans försök att genom uppgörelse i godo vinna en revision av den norska författningen hade i stort sedt blifvit gäckade. »Hvad ljus och sorgfällig discussion samt huldt upplysande bemödanden förmå, uttömdes 1824», skref Gustaf Löwenhjelm några år senare.[4] Det vore knappast öfverraskande, om konungen under sådana omständigheter känt sig bitter till mods.

---

[1] Anteckn., 11 okt. 1824.
[2] Anteckn., 16 okt. 1824.
[3] Frih. D. Edelcreutz.
[4] Den norska frågan 1828. Hist. tidskr. 1905.

Huruvida han varit nöjd eller icke med kronprinsens politiska lärospån, är ej bekant. Trenne år senare, under stortinget 1827, följde han det Sandelsska receptet och infann sig personligen i sin norska hufvudstad för att leda vetosaken till en god utgång. Resultatet blef icke bättre, utan snarare sämre än 1824.[1] Norrmännen ådagalade endast mera öppet »sin känslolöshet för konungsligt undseende och långmod samt oförtjent huldhet».[2]

[1] Nielsen, Gr. Sandels's Statholderskab, s. 315 f.
[2] G. Löwenhjelm, l. c.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Västgötalagens stadgande om svearna och konungavalet.

I diskussionen om Västgötalagens stadgande *Sveær egho konong at taka ok sva vrækæ* är det två åsikter om tolkningen af ordet *vrækæ* som i nyare tid vunnit anslutning.[1] Schlyter ansåg, att *vrækæ* betyder 'afsätta', och honom torde alla (utom Kjellén) ha följt, tills oberoende af hvarandra Emil Hildebrand alternativt samt Kock och Cederschiöld bestämdt häfdade 'förkasta (en tronkandidat)' som den riktiga öfversättningen. Schlyter's tolkning upptogs emellertid ånyo af Wadstein, som dels utförligare motiverade densamma, dels kritiserade Kock's motivering för sin åsikt. Senare har Schück anslutit sig till Kock, medan Beckman, Hugo Pipping och Söderqvist följa Schlyter och Wadstein.[2]

Här skola ett par punkter i den förda diskussionen upptagas till granskning.

Af gammalt har med stadgandet i Vgl ur saklig synpunkt jämförts Erikskrönikans skildring af förloppet vid Valdemar Birgerssons val 1250. Först Beckman har påpekat, att också ordalydelsen i Erikskrönikan är ägnad att belysa formuleringen i Vgl. Sedan krönikeförfattaren berättat, att Birger jarl efter Joar Blå's stolta uppträdande fallit till föga, heter det som bekant[3] (vv. 200—201):

---

[1] Det förklaringsförsök, som Kjellén i sin afhandling Om Eriksgatan (1889) gjort, har med skäl tillbakavisats af andra forskare.

[2] Se å ena sidan (Collin-)Schlyter, Westgöta-Lagen, s. 526 (1827); Emil Hildebrand, Sv. statsförf. hist. utv., s. 28 och där anf. litt. samt s. 34 (1896); Wadstein, Hist. Tidskr., 19, s. 109 ff. (1899); Beckman, Ur vår äldsta bok, s. 84 (1912); Hugo Pipping, Äldre Västgötalagens Ordskatt, s. 52 (1913); Söderqvist, Hist. Tidskr., 35, s. 1 ff. (1915), å andra sidan Ehd, Hist. Tidskr., 10, öfvers., s. 10 (1890), Sv. statsförf. hist. utv., s. 34, not 1; Kock, Hist. Tidskr., 16, s. 192 ff. (1896); Cederschiöld, Festskrift tillägnad Oscar Ekman, s. 19 (= Gbg. högsk. årsskr. 1898, n:r 3); Schück, Hist. Tidskr., 33, s. 257 ff. (1913). Möjligt är, att redan Schlyter med öfvergifvande af sin tidigare mening uppfattat saken, såsom Kock senare gjort det; se hans Ordbok, s. 726 (1877). Noreen har möjligen skiftat ståndpunkt; i 1:sta upplagan af Altschwed. Leseb. (1892—1894) öfversätter han (s. 177) *vræka* med 'verwerfen, ausschiessen, wegschaffen', i 2:dra uppl. (1904) s. 179 ger han öfversättningen 'absetzen'.

[3] Orden måste otvifvelaktigt läggas i Birgers mun, ehuru detta icke uttryckligen säges.

haffwen then samma j hawin takit
wy gitum inthe at honom (ɔ: Valdemar) vrakit.

Härom yttrar Beckman a. st.: »Det lider dock intet tvivel, att *vräka* [i Vgl] just betyder avsätta, fördriva från ämbetet. I denna betydelse förekommer ordet i Erikskrönikan på tal om den redan valde Valdemar.»

Denna Beckman's uppfattning af stället i Erikskrönikan måste betecknas som oriktig. Den exakta öfversättningen af fsv. *vräka* i förbindelse med *at* och personens dativ är 'förekasta, förebrå, tillvita'; se Söderwall, Ordbok, II, s. 1013, art. *vräka* mom. 3. Något annat fsv. exempel på denna konstruktion anföres icke i Ordboken och är mig heller icke bekant från annat håll, men innebörden bekräftas af motsvarande uttryck i fornvästnordiskan, *reka e-t at e-m*, som betyder detsamma; se Fritzner, Ordbog, III,[2] s. 73 a. Meningen framgår f. ö. tydligt af sammanhanget i Erikskrönikan. Birger vill icke längre göra någon invändning eller framställa någon anmärkning mot sonen. Att såsom Beckman gör det kalla Valdemar »den redan valde», är missvisande och innebär en sakligt otillbörlig pressning af de ordalag, i hvilka krönikan omtalar de föregående händelserna (se vv. 173—174, 177, 200). Krönikören kan icke ha trott, att valet var de facto afgjordt, förrän Birger gifvit sitt bifall eller åtminstone haft tillfälle att uttala sig.[1] Och äfven om Birger, i fall han inte fallit till föga, nödgats trotsa eventuellt redan fattade formella beslut, kan ett sådant tillvägagående icke jämställas med att 'afsätta' eller 'fördrifva' en regerande konung. I Erikskrönikan ligger tyngdpunkten på frågan, huruvida Birger skulle öfverklaga vissa alldeles nyss vidtagna åtgärder eller ej; att en man i Birgers ställning hade rätt därtill och borde få ett ord med i laget, var enligt tidens realpolitiska uppfattning själffallet. Hvad krönikan säger är endast, att Birger afstår från att inlägga sitt veto emot sonen.

Sålunda tolkad innebär denna passus hvarken i sak eller form något stöd för Schlyter's (ursprungliga) öfversättning af Västgötalagens *vrækæ*. Fastmer kan den åberopas till stöd för Kock's mening.

Det bör märkas, att *vræka* i Erikskrönikan konstrueras med *at* och dativus, medan *vrækæ* i Västgötalagen ansetts vara transitivt och det *vraka* 'förkasta' i Smålandslagen, som Kock hänvisat till, obestridligen är det. Att fsv. *vræka* kunnat användas transitivt också i bet. 'afsätta, fördrifva' har ingen betviflat. De bägge be-

[1] Enligt framställningen i Hakonar Saga (ed. Vigfusson, Icelandic Sagas, II, p. 264) var det Birger själf, som genomdref sonens val, sedan han kommit tillstädes. Sagans framställning tillskrifves med skäl trovärdighet, medan riktigheten af Erikskrönikans skildring betviflats. Huru oöfverensstämmelsen mellan bägge dessa källor skall förklaras, må i detta sammanhang lämnas därhän. Denna oklarhet inverkar icke på föreliggande fråga, då i hvarje fall krönikans ord måste ses och tolkas i ljuset af dess författares uppfattning, vare sig denna är historiskt riktig eller ej.

tydelsenyanserna skilja sig däri, att den förra utmärker ett preventivt ingripande, den senare ett repressivt (ett inskridande i efterhand). Vid *at*-konstruktionen föreligger enligt min mening säkert den förra nyansen. Så mycket starkare bör därför denna betydelse hos *vræka* ha varit för språkmedvetandet. Och hvad som särskildt kan ha låtit den inställa sig är motsättningen till ett föregående *taka,* som vi finna både i Erikskrönikan och Västgötalagen. Ordparet *taka* : *vræka* uttrycker både den positiva och den negativa sidan af ett val eller afgörande, 'att godtaga : att rata'.

Om det sålunda får anses, att vår passus i Erikskrönikan stöder Kock's tolkning af stadgandet i Västgötalagen, inställer sig frågan, huru Kock's mening ur andra synpunkter bör bedömas.

Det har allmänt antagits, att stadgandet i Västgötalagen tillkommit med anledning af tronstriderna under tolfte och början af trettonde seklet och att dess formulering inneburit fastslåendet af en företrädesrätt för svearna (uppsvearna) gentemot västgötarna.[1] Till denna säkerligen riktiga åsikt har också Wadstein anslutit sig. Strider hotade framför allt vid inträffad tronledighet, då vanligen flera pretendenter funnos, och fördenskull var det just formerna för konungavalet som behöfde regleras. Vid sådana tillfällen gällde det att taga en och rata en eller flera andra. Det fulla afgörandet skulle hvila hos uppsvearna. Men då också på annat håll (och icke minst hos västgötarna) kunde förutsättas lust att uppställa egna kandidater, var det af vikt att uttrycka sig så tydligt som möjligt och i formuleringen inrycka både det positiva och det negativa momentet i afgörandet, både *taka* och *vrækæ*.

Ur saklig synpunkt torde den här antydda uppfattningen te sig naturlig. Det är också på formella grunder som Kock's tolkning afböjts af Wadstein. Dennes anmärkningar äro tre: 1) ordföljden borde vara den omvända (*vrækæ ok taka*), 2) det framgår (i motsats till fallet i Smålandslagen) icke af sammanhanget, att det är fråga om att förkasta en viss möjlighet, 3) det gemensamma objektet *konong* till de bägge infinitiverna måste enligt Kock fattas i två betydelser 'taga konung och likaså förkasta ett kungsämne'.

Försöker man att tänka sig in i den konkreta situationen, tror jag, att de formella betänkligheterna skola försvinna. Orden *Sveær egho konong at taka* ange, att det är fråga om konungaval och att afgörandet tillkommer svearna, icke västgötarna. Att vid valen flera pretendenter brukade uppträda, var bekant för en hvar. Orden *ok sva vrækæ* tilläggas för att stryka under, att svearna ha att sitta till doms öfver alla pretendenter, äfven västgötarnas. Just ställdt efter *taka* är *vrækæ* omedelbart klart till sin betydelse; och den något lösa efterställningen betingas dels af hänsyn till den sålunda vunna omedelbara begripligheten, dels däraf att dessa ord (som Cederschiöld riktigt framhållit) utgöra ett logiskt taget icke nöd-

[1] Jfr nedan. — På den närmare dateringen af stadgandet är det icke nödvändigt att här gå in.

vändigt tillägg. Vad slutligen objektets dubbeltydighet beträffar är den knappast märkbar, om den ens förefinnes. Ty *konong* är, om icke till formen så dock till tanken, egentligen ett predikativt objekt. Det logiska uttrycket vore 'taga (någon) till konung och likaså icke godkänna (någon annan) såsom konung'. Dessutom är det möjligt, att *konong* icke alls står som objekt också till *vrækæ*. I fall verbet var den tekniska termen för 'inlägga veto emot, förkasta en kandidat', kan *vrækæ*, då sammanhanget på grund af det föregående *konong taka* är klart, tänkas i denna betydelse stå absolut.

Det återstår att granska den Schlyter—Wadstein'ska tolkningen. Språkligt och formellt är den oangriplig, men däremot icke ur saklig synpunkt.

Ingen kan betvifla, att konungar fordom afsatts; fastmer torde man få antaga, att det för de gamle tedde sig alldeles naturligt att förjaga en oduglig härskare. Öfverallt i Europa finna vi under medeltiden en *ius resistendi* hos folket eller stormännen mot konungen; se utförligt härom Kern, Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter (Leipzig 1915) passim.[1] Då denna »rätt till motstånd» tog sig uttryck i handling, ledde den naturligtvis ofta till härskarens afsättning. Men denna »rätt» har från början karaktären af en nödvärnsrätt, en rätt till själfhjälp i ytterliga fall; den var genomgående en självklar men formlös rättsprincip. I några fall har motståndsrätten blifvit formellt fixerad. Antydningar därtill finnas i Strassburg-ederna (842) och i en proklamation af Karl den skallige af år 856.[2] Som fullt utbildadt institut synes *ius resistendi* af gammalt ha förekommit i Aragonien,[3] därifrån det infördes i Ungern och fixerades i Andreas II:s »gyllene bulla» af år 1222.[4] Dessutom finna vi motståndsrätten erkänd i England i artikel 61 af Magna Charta (1215).[5] Men det bör märkas att i alla dessa fall den formellt-rättsliga fixeringen ligger däri, att konungen erkänner sina undersåtars rätt till väpnadt motstånd för det fall att han själf bryter af honom själf besvurna eder.[6] Detta är

---

[1] Kern (s. 379) ansluter sig också till den Schlyter'ska tolkningen ('davon zu jagen'). Hans utnyttjande af den nordiska litteraturen är icke tillräckligt kritiskt; s. 169 behandlar han Snorres berättelse om Torgny som en historiskt pålitlig källa. Jfr Nerman, Arkiv för nordisk filologi, 32, s. 302 ff.

[2] Kern, anf. arb., s. 273 f., not 497.

[3] Kern, anf. arb., s. 247, 441; Secretan, Revue historique de Droit français et étranger, IX (1863), p. 295 f.

[4] von Timon, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte, s. 124, 316 f.; Marczali, Ungarische Verfassungsgeschichte, s. 23.

[5] Kern, anf. arb., s. 275 ff.; McKechnie, Magna Carta, p. 545 ff., 548 ff.

[6] Den aragonska formeln »Nos que valemos tanto como vos» etc. var visserligen den ed, som Aragoniens *justicia* vid kröningen aflade i adelns namn, men den synes förutsätta en konungaförsäkran, vari *ius resistendi* erkännes. Och den specificerar uttryckligen under hvilken förutsättning lydnadsplikten skulle upphöra.

något helt annat än att i en folklig lagbok upptaga ett principiellt stadgande om rätt till afsättning utan någon som helst specificering af förutsättningarna. Wadstein åberopar Äldre Frostatingslagens stadgande IV: 50 (Norges Gamle Love, I., s. 172 f.). Men också här är stadgandet specificeradt både så till vida att förutsättningen för folkets inskridande mot konungen angifves som att verkställighetsåtgärderna i detalj preciseras. Och dessutom är det fråga om en förbrytelse af konungen som privatperson mot enskild man, icke om politiska eller konstitutionella förbrytelser. Det heter: »Engi maðr scal atför at öðrum gera *hvárki konungr ne annarr maðr.*» Och i de följande paragraferna talas om åtgärder mot jarlar och *lendrmenn* som begå *atför*. Dessa stadganden, som måste ses i ett sammanhang, ha tillkommit för att organisera en skyddsmakt mot enskilda öfvergrepp af rikets mäktigaste män. Märkas bör också, att det stipuleras böter för den som icke hjälper till att beifra orätten. Här är det fråga om »Widerstandspflicht», en plikt i den civila ordningens intresse, snarare än om »Widerstandsrecht».

I Västgötalagens stadgande hvilar tonvikten på *Sveær*. Man kunde ju säga, att en specificering ligger just däri: rätten till afsättning under vissa förutsättningar var allmänt erkänd i princip; hvad som behöfde sägas var endast, att denna rätt tillkom svearna men icke (väst)götarna. Men är det verkligen troligt, att västgötarna skulle uttryckligen ha frånsagt sig denna rätt och upptagit ett erkännande däraf i sin lagbok? Mig synes detta ytterst osannolikt. Därtill hade denna rätt alltför djupa rötter. Den tedde sig som en för alla naturlig utväg i ytterliga, icke närmare specificerade fall, en utväg hvars tillgripande alltid berodde af händelser svåra att förutse och af växlande maktfaktorer. Vida sannolikare är, att det var det regelbundet återkommande konungavalet (vanligen mellan olika pretendenter), som genom lagbud reglerades. Att i fråga om detta svearna tillerkändes en företrädesrätt, är begripligt med hänsyn till Uppsalakonungarnas tidigare historia. Nämnas bör, att enligt Upplandslagen Kun. B 1 Upplands lagman hade första rösten vid valet och därmed väl praktiskt taget också den afgörande rösten. Dessutom bör märkas, att också fortsättningen af Västgötalagen Retl. B handlar om konungavalet (inklusive Eriksgatan). Ett stadgande om afsättning vore ytterst illa anbragt i sådant sammanhang.

Några ord måste ännu sägas om tolkningen af namnet *Sveær*. I det föregående har antagits att »svear» (uppsvear, män från Svealand) står i motsats till västgötar. Denna uppfattning torde länge ha varit allenarådande. Men i sin ofvan anförda uppsats af 1915 har Söderqvist velat tolka *Sveær* som »inbyggare i Sverige».

Denna tolkning är redan af språkliga skäl oantaglig. Till stöd för densamma har Söderqvist till en början anfört, att i källor skrifna på latin *Sueci* och därmed jämförliga former brukas för att ange alla rikets inbyggare. Men därmed är naturligtvis intet bevisadt om

svenskt språkbruk.[1] Vad särskildt västgötarna beträffar är det alldeles otroligt, att de skulle ha kallat sig själfva *svear* eller inbegripit sig under detta namn. Söderqvist's antagande motbevisas af Västgötalagen I Mandr. B. 5, som förf. märkvärdigt nog (s. 6, not 1) försökt att, om också tvekande, taga till intäkt för sin mening. Han säger att »svensk» där står som motsättning till »dansk» och »norsk». De två senare folknamnen förekomma visserligen längre fram i texten, men i samma mening står som motsats till »svensk» dels »småländsk», dels »västgötsk». För västgötskt språkbruk är detta ställe fullt bevisande. Söderqvist åberopar dessutom en endast hos Ol. Petri bevarad[2] paragraf ur Upplandslagen, där »svensk» står som motsats till »utländsk». Stadgandet handlar om »svenska» och »utländska» kyrkotjänare. Troligast är att »svensk» också här betyder »uppsvensk» eller kanske rentaf »uppländsk». Den aktuella motsättningen var mellan i egentligaste mening infödda och utifrån kommande kyrkotjänare. Men äfven om man här ville tolka »svensk» som Söderqvist gör det, bevisar detta fall naturligtvis ingenting för språkbruket i Västgötalagen. Dels måste man på grund af stadgandets innehåll räkna med möjligheten af inflytande från den latinska kyrkliga terminologien (kyrkoprovinsen hette ju *Suecia*), dels är det väl troligt, att bruket af »svensk» i utvidgad betydelse tog sin början i Uppsverige.

Också ur saklig synpunkt är Söderqvist's tolkningsförslag otillfredsställande, delvis på samma grunder som Wadstein's. Ett deklamatoriskt fastslående i princip af »svenska folkets rätt» att afsätta sina konungar är i medeltidens Sverige en orimlighet.

Rolf Pipping.

Filip Sadlers beskickning 1629—30.

Gustaf Adolf och hans diplomati väckte gärna den föreställningen, att hela det protestantiska Tyskland stod bakom Sveriges tyska politik. Nyare författare åter försäkra med större skäl, att den svenske konungen vid sin landstigning i Pommern stått isolerad i

[1] För denna skillnad synes förf. icke ha sinne, då han, refererande Birger jarls traktat med lybeckarne 1251, säger att det där heter, att »om lybeckarne ville bosätta sig här i Sverige, skulle de blifva under *svensk* lag och kallas svear». Med denna traktat (hvars beläggsställe ej anföres) kan förf. ej afse någon annan än den som är tryckt hos Rydberg, Sv. trakt., I, s. 197 f. (= Dipl. Suec. n:r 846). Men denna är på latin, och de åsyftade uttrycken lyda (enligt Rydberg): *patrie nostre* (icke *Suecie*) *legibus utantur* och *Sweui . . . appellentur*. Någon svensk text till traktaten känner jag icke.

[2] Script. rer. Suec., I: 2, s. 245; Schlyter, U. L., s. 276 noten.

Tyskland, att med andra ord kriget måst börja utan att de diplomatiska förberedelserna där nått något resultat. Det negativa utslaget kan göra det förklarligt, att denna sida af den svenska politiken ej lockat forskare till en systematisk undersökning; en annan förklaring ligger naturligtvis i materialets sprödhet och oåtkomlighet, då det gäller en agitation, som måst gå smygvägar och på alla sätt sträfvat att sopa igen sina spår. Det säkra är emellertid, att vi sakna en vägledning genom den trassliga labyrint, hvars irrgångar, styckevis klarlagda, styckevis blott antydda, skymta här och där i litteraturen. Stor betydelse för agitationen i Tyskland ha gifvetvis förbindelserna med tyska officerare och affärsmän eller böhmiska »exsulanter» och andra religionskrigets offer ägt. Pommerns politik är utredd af Bär och den stralsundska frågan af W. Carlsson. Om Anders Svenssons och Kristoffer Ludvig Raschs eggelser i hansestäderna meddelar Droysen ett och annat, dock mest af föga värde;[1] ytterligare bidrag lämna lokalhistoriska arbeten. Spänningen mellan Gustaf Adolf och kejsaren väckte naturligtvis förhoppningar hos de fördrifna furstarna, Fredrik af Pfalz, administratorn af Magdeburg och de mecklenburgska bröderna; äfven Johan Fredrik af Bremen underhöll i sin hotade ställning en nära förtrolighet med systersonen. Af synnerlig betydelse voro de af Wittich och Struck utforskade förbindelser, som värfvingarna i Holland gåfvo upphof till. Värderika militära relationer, särskildt med Knyphausen och kommendanten i Emden, öfversten Ernhard Ernreitter — hvilken f. ö. kort förut lämnat Sveriges tjänst — var ett af resultaten. Ett annat af djupt ingripande betydelse såväl för Sveriges förhållande till Kur-Sachsen som för den begynnande uppslutningen kring Gustaf Adolf var en anknytning till bröderna Wilhelm och Bernhard af Weimar samt den hessiske statsmannen Wolf. Till slut må nämnas Raschs föga utredda beskickning till ett flertal orter dec. 1629; mest belyst är genom Kretzschmars forskningar hans verksamhet vid det Lüneburgska hofvet.[2] Redan dessa notiser visa, att det är mot bakgrunden af en intensiv diplomatisk verksamhet, man har att se den beskickning, om hvilken här är fråga, Filip Sadlers.

Sadler var ingen oskolad kraft, ej heller en novus homo på den svenska diplomatiens fält, då han af konungens förtroende kallades till sitt viktiga uppdrag. Son af staden Kemptens syndicus Zinprecht Sadler, hade han efter treåriga studier i Tübingen och fleråriga resor inträdt i krigstjänst som ryttare vid grefve Thurns regemente men snart (1620) af den yngre Thurn antagits till sekreterare. Efter slaget på Hvita berget räddade han sin herre och dennes familj till Schlesien och kom efter skiftande öden — han lär bl. a. ha åtföljt markgrefve Johan Georg af Brandenburg-Jägerndorf till Ungern, då

[1] II, s. 97—103.

[2] Enligt lat. och tyskt titulärregister, RA., erhöll jämväl Lars Nilsson Tungel uppdrag till tyska furstar hösten 1629, något senare än Sadler, hvarjämte anteckning där finnes om en instruktion för Andreas Kochtitzky jan. 1630. Om båda dessa beskickningar är f. n. intet kändt.

denne slöt sig till Betlen Gabor — med Thurn till Sverige 1624. Här fick han anställning i svensk statstjänst och togs i anspråk för diplomatiska värf, bland hvilka de viktigaste torde ha varit en beskickning till Siebenbürgen 1626 och underhandlingarna med Stralsund 1628.[1] Hans förtjänster belönades 31 aug. 1629 med expektans på godset Salnecke i Uppland, hvilket på lifstid var doneradt till Jakob van Dyk.[2]

Medan Gustaf Adolf låg i Pillau, färdig att afsegla hem, erhöll Sadler (13 sept. 1629) sina slutliga uppdrag.[3] Alla tankar på att redan detta år gå öfver till Tyskland voro ju då öfvergifna, men de pågående stilleståndsförhandlingarna i Altmark, hvilkas lyckliga utgång sedan någon tid betraktades som tryggad i svenska högkvarteret[4] (fördraget afslöts 16 sept.), höllo på att skapa förutsättningarna för att med osplittrade krafter upptaga det stora företaget. Häri ligger gifvetvis orsaken till att Gustaf Adolfs uppmärksamhet just då riktade sig mot den tyska krisen och de förvecklingar, som för denna ägde särskild betydelse. Någon instruktion för Sadler finnes ej intagen i registraturen, ehuru en dylik omtalas (N:r 2), kreditiv eller något utförligare »hälsningsbref» däremot flera, till Johan Georg af Sachsen, hertig Ludvig Fredrik af Würtemberg och dennes mer bekante broder, Julius Fredrik, längre fram sina brorsbarns förmyndare och landets regent, samt markgrefven af Baden — den nu i Strassburg bosatte protestantiske krigaren Georg Fredrik eller dennes son, den regerande hertigen — städerna Strassburg, Nürnberg, Kempten och Genève och schweiziska edsförbundet; att han haft formliga uppdrag till flera stater eller städer, framgår ej af de svenska källorna. I regel föregifves det, att Sadler egentligen reste i egna ärenden, ehuru Gustaf Adolf ej velat försumma tillfället till förbindelse. Jämte legitimationsbrefven medförde han emellertid vidlyftiga skrifvelser, »corresponsorier», åtminstone till några af de furstar och städer, han skulle besöka.[5] Med hjälp af dessa aktstycken och

---

[1] Biogr. S. 2, RA; Allg. deutsche Biogr. XXX, s. 413; F. L. von Soden, Kriegs- und Sittengeschichte der Reichsstadt Nürnberg III (Erlangen 1862), s. 67; Th. Westrin, Philip Sadlers beskickning till Siebenbürgen 1626 (Hist. Tidskr. 1890).

[2] Sv. reg. f. 404.

[3] Så enligt ett originalkreditiv (utan adress), Biogr. S. 2, RA, samt Fr. Fäh, Gustav Adolf und die Eidgenossen 1629—1632 (Basel 1887), s. 6. Ett hos G. Droysen (Schriftstücke von Gustaf Adolf zumeist an evangelische Fürsten Deutschlands, Stockholm 1877, s. 13) aftryckt kreditiv till Johan Georg är däremot dateradt Marienburg sept. 1629 och under samma datering äro kreditiv och skrifvelser intagna i lat. och tyskt reg., RA (se nedan). Lägret vid Marienburg bröts upp redan 3 sept. (H. Brulin, Stilleståndet i Altmark 1629 i Hist. studier, tillägnade professor Harald Hjärne, Uppsala 1908, s. 289.)

[4] Brulin, anf. arb., s. 288.

[5] Lat. och tyskt reg. fol. 236 f.; M. Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreissigj. Krieges III, s. 464, uppger, att Sadlers beskickning gällt äfven Brandenburg och Ulm. Att Sadler inlåtit sig på politiska diskussioner i Ulm framgår äfven af N:r 4, men formliga förhandlingar där äro åtminstone ännu ej kända. Oriktigt är i hvarje

Sadlers senare förhandlingar och rapporter kan man bilda sig en ganska klar föreställning om hans uppgifts allmänna karaktär. Han skulle genom Tyskland och Schweiz bege sig till södra Frankrike eller Italien för att där skaffa tillförlitliga upplysningar om Frankrikes verkliga roll i det italienska kriget; i förbifarten skulle han söka till förmån för den svenska politiken påverka de furstar och städer, till hvilka han hade kreditiv; i maj borde han åter inställa sig hos Axel Oxenstierna i Elbing.[1] Redan två gånger under året 1629, 25 apr., samtidigt med att Sten Bielke erhöll de första orderna för sina tilltänkta underhandlingar i Tyskland, och 29 juli, då dessa underhandlingar strandat på grund af Arnims infall i Preussen och Wallensteins afvisande hållning,[2] hade Gustaf Adolf genom rundskrifvelser till kurfurstarne samt till andra furstar och ständer i Tyskland[3] — alltså ej blott till de förstnämnda, som vanligen uppges — framlagt sina klagomål öfver den behandling, Sverige fått röna af kejsaren och hans stridskrafter; en fortsättning på dessa redogörelser utgöra ofvannämnda »korrespondensbref», vid hvilka för säkerhets skull fogades afskrifter af de båda tidigare brefven. Sadler skulle nu vid öfverlämnandet af dessa aktstycken ytterligare rättfärdiga sin herres politik, i synnerhet hans beslut att nästa vår vädja till vapnen. I Dresden hade han jämväl särskilda uppdrag. Gustaf Adolf hade ej nöjt sig med att tillställa Johan Georg de mera allmänt hållna redogörelserna för sina mellanhafvanden med kejsaren; af en teologisk polemik hade han (1 maj) tagit sig anledning att sända honom en allvarlig maning att ej svika protestantismens sak och redan en vecka senare (8 maj), då Sten Bielke erhöll ytterligare instruktioner på grund af meddelanden om Arnims preussiska expedition, sökte han föranleda kurfursten till ett uttalande om de af Sverige uppställda fredsvillkoren.[4] Något svar hade dock ej afhörts från Johan Georg och ännu ett försök var alltså på sin plats. De föregående cirkulärbrefven hade ej heller af de öfriga kurfurstarna besvarats. Vare sig Gustaf Adolf nu verkligen befarade, att de blifvit undertryckta, eller blott i framkastandet af en dylik misstanke sökte en förevändning att ytterligare fullfölja det inledda försöket att skapa en klyfta mellan kejsaren och ständerna, främst Sachsen,

fall antagandet, att han skulle ha varit i Berlin; den uppgift af Soden (anf. arb. s. 72), som Ritter stöder sig på, är tvifvelsutan felaktig (se nedan s. 210, not 1).

[1] Anders Svensson till Gustaf Adolf, Hamburg 19 dec. 1629, RA (Germanica D II).

[2] Bielke erhöll 21 maj befallning att afbryta sin resa och skriftligen förrätta sitt uppdrag (Sv. reg.); brefväxlingen mellan honom och Wallenstein refereras utförligt af Chemnitz (I, s. 14 f.).

[3] Lat. och tyskt reg. fol. 78, 171 v. De till Johan Georg af Sachsen ställda brefven finnas aftryckta i Droysen, Schriftstücke, s. 1, 10, aftryck eller referat af andra exemplar flerstädes; så är det på svenska af Salvius uppsatta konceptet till aprilskrifvelsen meddeladt i Arkiv till upplysning af svenska krigens historia I, s. 33.

[4] Lat. och tyskt reg. fol. 114; Droysen, Schriftstücke, s. 5—10.

gaf han Sadler i uppdrag att till Johan Georg lämna jämväl de för öfriga kurfurstar afsedda »korrespondensbref» med bilagor, han medförde, och söka utverka, att denne direkt sände dem till kurfurstarna.[1]

Det är antagligt, att Sadlers papper gjorts färdiga så tidigt, endast för att konungen skulle hinna underteckna dem före sin afresa till Sverige. I hvarje fall kvarstannade han någon tid i Preussen, ännu under senare hälften af oktober använd af Oxenstierna i diplomatiska uppdrag.[2] Först 12 dec. kom han till Lybeck och fortsatte därifrån till Hamburg, hvarest han dröjde några dagar, för vägarnas osäkerhets skull afvaktande lämpligt ressällskap. Några underhandlingar bedref han ej här men använde tiden till att skaffa sig åtskilliga orienterande upplysningar.[3]

På nyårsdagen kom han fram till Dresden. Det var en inveckad och för Sverige ogynnsam situation, han här ställdes inför. Redan för samtida ifrare tedde sig Johan Georgs politik som ett trögt och slappt »laisser aller» inför utomordentliga händelser; tonen är typiskt anslagen i Sadlers rapporter. Så har den ock skildrats exempelvis af Droysen och andra, som tillhört hans skola, medan senare i främsta rummet Struck sökt tyda, ej endast tadla kurfurstens åtgärder. Trögheten är obestridlig, men afsiktslös var denna politik dock minst af allt. Den bestämdes af en egoism, som visserligen var kortsynt, då den aldrig räckte öfver det närmast liggande, men dock i detta klar nog. Sachsens oberördhet af krigsbördorna, dess territoriella och dynastiska intressen i grannskapet, icke minst beträffande stiftet Magdeburg, dess häfdvunna ställning i riket och till trosförvanterna, sådant allt äfventyrades genom hvarje radikal politik, protestantisk eller katolsk, och båda voro Johan Georg lika mycket emot. De hittillsvarande protestantiska krigsföretagen voro ju ej heller i verkligheten några förebilder, som lockade till efterföljd, och kurfursten kunde icke utan ett visst berättigande på dem skjuta en del af skulden för de evangeliskas ständigt växande trångmål. Hvad åter katolikerna beträffar, hade hans särskilda politiks fullständiga fiasko på kurfurstedagen i Mühlhausen 1627 fyllt honom med ett groll, som ytterligare ökades, då det visade sig, att kejsaren alldeles satte sig öfver de samfällda föreställningar mot Wallenstein och hans öfvergrepp, hvari de eljes föga eniga kurfurstarna med allt eftertryck gjort gemensam sak;[4] det var händelser, till hvilka den protestantiska agitationen ofta återvände och som skymta äfven i Sadlers rapporter. Att misstämning och agitation främst rik-

[1] Särskildt kreditiv till Johan Georg, Droysen, Schriftstücke, s. 13; kurfurstarna utom Sachsen äro dock ej nämnda bland adressaterna i »corresponsoriernas» rubrik i registraturet.

[2] Ax. Oxenstiernas skrifter, I: 4, s. 657, II: 1, s. 526; Sadler till Johan Adler Salvius, Hamburg 18 dec. 1629, RA.

[3] Sadler till Axel Oxenstierna, Hamburg 17 dec. 1629, RA; Anders Svensson till Gustaf Adolf 19, 26 dec., ibid., Germanica D II; Sadlers anf. bref till Salvius.

[4] Ritter, anf. arb., s. 370 f.

tade sig mot det extrema katolska partiet vid kejsarhofvet och dess centralfigur, biktfadern pater Lamormaini (Lämmermann), hvilken den allmänna meningen i Dresden liksom eljes tillerkände större inflytande, än han i verkligheten ägde,[1] ligger i sakens natur. Sitt hopp satte Johan Georg emellertid till en demonstrationspolitik, som skulle skrämma kejsaren till eftergift och därmed göra alla nya protestantiska ytterlighetsåtgärder öfverflödiga. Under Sadlers vistelse i Dresden pågingo just de betydelsefulla öfverläggningarna om huruvida kurfursten skulle personligen deltaga i den af kejsaren önskade kurfurstedag, som längre fram kom till stånd i Regensburg; det var härom förhandlingarna vid de af Sadler (N:r 3) omnämnda geheimeratssammanträdena i verkligheten rörde sig. Resultatet blef, att Johan Georg borde ge eftertryck åt sitt missnöje med den katolska politiken genom att ej resa.[2] Under sådana förhållanden kräfdes tydligen närmast en accentuering af Sachsens protestantiska ställning, och man vill därför gärna tro Sadler, då han berättar, att kurfursten ej onådigt upptog yttringar af den aktivare protestantiska stämning, som började göra sig gällande i hans omgifning och som återklingar äfven i Sadlers rapporter (se t. ex. N:r 4). Den inflytelserike hofpredikanten Hoe von Hoenegg intogs af en växande förbittring, i samma mån som han såg den katolska reaktionen från de afskydda kalvinisterna framskrida till hans egen bekännelseform — han var bl. a. författare till den stridsskrift, som föranledde Gustaf Adolfs nyss omtalade bref af 1 maj 1629.[3] Kurfurstinnan hörde till dem, som togo till orda för en beslutsammare politik, och de båda weimarska bröderna sökte i samma syfte påverka sin mäktige frände. Att den i Sadlers rapporter framträdande stallmästaren Dietrich von Taube tillhörde den handlingslustigare fraktionen, är ju uppenbart, hvaremot den andre hoffunktionär, som kurfursten använde som mellanhand vid förhandlingarna med honom, den i dylika värf ofta anlitade kammartjänaren Lebzelter, säkerligen blott var ett pålitligt redskap åt sin herre. Man måste emellertid hålla fast vid, att de aktiva protestanterna endast utgjorde ett parti vid hofvet, som ej ägde bestämmande inflytande. Med försiktighet bör man sålunda säkerligen upptaga, hvad Sadler berättar om den nyligen (1629) aflidne ledande kursachsiske statsmannen Kaspar von Schönbergs omvändelse; han hade i hvarje fall kort före sin död förklarat, att restitutionsediktet vore öfverensstämmande med rätt och billighet![4] Och hvad kurfursten själf beträffar, är det alldeles visst, att han var fullständigt opåverkad af alla Gustaf Adolfs närmanden och intagen af en afgjord misstämning mot dennes tyska politik, äfven om han ej försummade att draga fördel däraf vid sina försök att öfva påtryckning på kejsaren.

---

[1] Jfr Stieve i Allg. deutsche Biographie VI, s. 663.

[2] O. Heyne, Der Kurfüstentag zu Regensburg von 1630 (Berlin 1866), s. 36 f. Jfr äfven N:r 2.

[3] H. Knapp, Matthias Hoe von Hoenegg (Halle 1902), s. 28 f.

[4] Ritter, anf. arb., s. 436.

Johan Georgs önskan att på en gång afvisa Gustaf Adolfs påträngande närmanden, afstyra hans tyska fälttåg och ändock exploatera hotet från Sverige för den egna demonstrationspolitiken är den bakgrund, man städse måste behålla lefvande vid läsningen af Sadlers berättelser om sina förhandlingar i Dresden, såväl de mera förtroliga, under det första intrycket nedkastade (N:ris 1, 2) som den utarbetade, detaljerade till Gustaf Adolf (N:r 3) och den sammanfattande, mognast öfvervägda till Oxenstierna (N:r 4). Man skall då — utan att f. ö. på något sätt vinna någon hög tanke om den kurfurstliga politiken, då den ju saknade medlen för att nå sitt mål — draga af åskilligt på Sadlers öfverord om obeslutsamhet, planlöshet och dådlöshet i Bacchus' tecken; att Johan Georgs förmåga ej var tillräcklig för den kris, han råkat komma in i, är obestridligt, men det var dock två politiska system, som bröto sig mot hvarandra.

I Dresden fick Sadler vänta åtskilliga dagar under de ofvannämnda öfverläggningarna, uppehållen af ett och annat meddelande under hand och sysselsättande sig med att söka utröna stämningen vid Dresdenhofvet. Han kallades väl till audiens inför geheimerådet redan 3 jan. (N:r 1). Men först d. 11 erhöll han i förnyad audiens svar på sina framställningar; på kvällen s. d. fick han äfven i hemlighet företräde inför kurfursten själf i stallet. I hans framställningar till de sachsiska förtroendemän, han kom i beröring med, och sedan vid audienserna lägger man märke till det för den svenska diplomatiens argumentation utmärkande särskiljandet mellan å ena sidan vissa speciellt svenska intressen, framför allt då i Östersjöfrågorna, som lätt nog borde kunna bringas ur världen genom en säröfverenskommelse med kejsaren, och å den andra religionskrigets europeiska kris och den därmed förbundna tyska författningskrisen, där Sveriges makt skulle sättas in för en universell lösning endast under förutsättning af öfriga intresserades medverkan — en distinktion, som logiskt och äfven sakligt i och för sig ägde ett visst berättigande men som aldrig åtminstone under Gustaf Adolfs lifstid aktualiserades, därför att den större uppgiften mer och mer oemotståndligt grep konungens geniala fantasi, hans hjärta och hans härskar- och skapardrift.

Sadler hade genom ett egendomligt missöde från början kommit i en skef ställning i Dresden. Han hade, antagligen för att minska risken att ertappas, genom bemedling af det brandenburgska geheimerådet v. Knesebeck, hvilken i Preussen underhandlat med Oxenstierna, postledes sändt sina kreditiv och de medgifna skrifvelserna till Dresden, men paketet hade i Stettin felbefordrats,[1] sedan kommit på villovägar och slutligen uppbrutet lämnats till Johan

[1] Ax. Oxenstiernas skrifter I: 4, s. 663, 673 f. — Soden, anf. arb., s. 72, låter väl Knesebeck och Sadler sammanträffa i Berlin, men här måste ett oriktigt referat föreligga, då ett besök af Sadler i Berlin icke stämmer med dennes reseroute och en postbefordring af ett paket från Berlin till Dresden öfver Stettin är en orimlighet.

Georg (N:r 1). Det var för Sadler en ytterst pinsam affär, hvilken hos kurfursten — vare sig det förefallna verkligen inskränkte sig till blotta oaktsamheten eller några andra, af Sadler förtigna omständigheter varit förbundna därmed — kvarlämnade ett synnerligen ofördelaktigt intryck. Afgörande var emellertid en sådan episod givetvis ej; resultatet hade säkerligen blifvit detsamma äfven den förutan. Försöket att få Kur-Sachsen att åtaga sig så att säga ett kommissionärsskap för Sverige genom att ombesörja befordran af Gustaf Adolfs bref till kurfurstarna slog naturligtvis fel; man svarade Sadler såväl under hand som vid hans konferens med geheimerådet d. 11, hvilken i öfrigt fick ett mycket formellt förlopp, att det vore stridande mot etiketten att inlämna dylika skrifvelser på något annat ställe än i — det mainziska — rikskansliet. Men detta var ju endast en bisak; det viktiga var ansträngningarna att nödga Johan Georg att ta ställning till den svenska politiken. Här tillbakavisades Sadler, det är hvad man kan utläsa ur de vidlyftiga och intressanta redogörelserna i hans rapporter och sedan i Nürnberg,[1] i dubbel motto, först därigenom att Johan Georg trots hans kritik inför geheimerådet d. 11 godkände ett i mainziska kansliet sent omsider uppsatt svarsbref till Gustaf Adolf, hvilket tog afstånd från eller undvek alla dennes klagomål, och sedan definitivt, då kurfursten personligen under audiensen på aftonen d. 11 klart och tydligt uttalade sig mot en svensk landstigning i Tyskland och hotade att i händelse af en dylik göra gemensam sak med kejsaren. Å ömse håll kunde det väl finnas anledningar att utåt bemantla det verkliga förhållandet, men t. o. m. Sadler, som ej kan frikännas från en viss benägenhet att låta sitt omdöme påverkas af detta sken och af den aktivt protestantiska gruppens något sangviniska tröstegrunder (N:r 3, vid slutet), måste åtminstone vid mognare eftertanke (N:r 4) vidgå sitt fullständiga misslyckande. Att kurfursten och den svenske konungen hvar för sig klart sett den skarpa motsättningen och tagit sina mått och steg därefter, behöfver ej betviflas.

För Johan Georg blef episoden med det Sadlerska brefpaketet ett medel att diskreditera den svenska politiken, som han ej ett ögonblick synes ha dröjt att exploatera — redan i Nürnberg blef Sadler tillfrågad om hvad som förefallit[2] — och äfven längre fram ej tvekade att använda.[3] Hos Gustaf Adolf måste resultatet af dylika bakslag bli det misstroende och den reservation, som bjärt nog framträdde efter hans landstigning i Pommern.[4]

---

[1] Soden, anf. arb., s. 73 f.

[2] Soden, anf. arb., s. 72.

[3] B. Boëthius, Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna 1630—32 (Uppsala 1912), s. 35—37.

[4] Ibid. s. 34—35. Jfr äfven Gustaf Adolfs uttalande till Charnacé vårvintern 1630, där han direkt anspelar på Johan Georgs svar till Sadler, särskildt hans hot att göra gemensam sak med kejsaren. (Geijer, Saml. skrifter 1874, VI, s. 129—130 och L. Weibull, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike 1629—1631 (Lund 1899), s. 31).

Omedelbart efter audiensen hos Johan Georg for Sadler till Leipzig och fortsatte därifrån dagen därpå.[1] Det ligger i sakens natur, att hans förhandlingar i Sydväst-Tyskland ej kunna äga samma centrala intresse för den stora politiken som förhandlingarna i Dresden. Egentligen begränsade ju Gustaf Adolf vid denna tid sina planer till Nord-Tyskland,[2] men då det gällde att taga upp striden med kejsaren på allvar, kunde ej gärna dennes motståndare inne i riket lämnas helt ur räkningen. Fasthåller man den dominerande betydelse, Sydväst-Tyskland fick för Gustaf Adolfs krigföring och politik efter Breitenfeld, är det med ett visst intresse man iakttar, att Sadlers öfriga förhandlingsuppdrag gällde framträdande furstar och städer just i denna oroshärd samt det angränsande Schweiz, af betydelse främst såsom förbindelseland men genom sitt läge icke utan vikt äfven vid förvecklingar i Sydväst-Tyskland. Det är för öfrigt icke första gången, denna intresseriktning kan påvisas hos Gustaf Adolf. I febr. 1629 besökte den bekante W. Fahrensbach på genomresa till Siebenbürgen Genève och hemsände goda nyheter om de schweiziska protestanternas sinnesförfattning.[3] Och 1 jan. 1629 utställde konungen ett anmärkningsvärdt aktstycke, en uppfordran till markgrefven af Baden — väl Georg Fredrik, som efter sina krigiska motgångar tidvis vistats i Genève — att söka egga dogen af Venedig, schweizarna, Strassburg, Ulm och Nürnberg till försvar för religion och frihet.[4] Med det af restitutionsediktet särskildt hårdt drabbade würtembergska furstehuset underhöll Gustaf Adolf förbindelser. I och för sig behöfver det ju ej betyda något, att hertig Julius Fredrik bjöd honom till fadder och att han då bad den regerande brodern representera sig,[5] men under dåvarande spända situation vill man gärna se ett tecken till en närmare förbindelse i en dylik förtrolighet. Dessa notiser må äfven utan en närmare undersökning, för hvilken här ej är plats, vara tillräckliga för att visa, att man bör uppfatta de Sadler lämnade uppdragen som ett led i en af den svenska diplomatien konsekvent fasthållen sträfvan, en sträfvan, hvilken är ett bland de många vittnesbörden om dess långt beräknande förutseende och fastheten i dess riktlinjer; det gällde ju i detta fall möjligheter, som endast omhvälfvande och knappast förutsebara händelser kunde ge full aktualitet.

---

[1] Sadler till Joh. Adler-Salvius, Leipzig 13 jan. 1630. Brefvet innehåller blott nyheter.

[2] Boëthius, anf. arb., s. 1. Sv. riksrådets protokoll II, s. 3.

[3] Genève till Gustaf Adolf 8 febr. 1629, Helvetica, RA.; W. Fahrensbach till Gustaf Adolf, Mulbach 8 juni 1629, Transsylvanica, RA. — Jfr äfven J. Bühring, Venedig, Gustav Adolf och Rohan (Halle 1885), s. 40, och C. L. Wibling, Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623—1648 (Lund 1890), s. 31.

[4] Lat. och tyskt reg. fol. 1. Anf. arbeten af Bühring och Fäh känna ej markgrefvens uppdrag.

[5] Gustaf Adolf till Julius Fredrik aug. 1629, lat och ty. reg. fol. 192. I Nürnberg lär f. ö. Sadler ha uppgifvit, att denne två gånger skall ha erbjudit Gustaf Adolf sina tjänster men ej fått svar, då konungen ej önskade officerare i alltför oberoende ställning (Soden, anf. arb., s. 74).

Om Sadlers fortsatta förhandlingar äro vi ofullständigt underrättade; de svenska källorna utgöras af några bref till Salvius och Oxenstierna och från tysk sida finnes endast ett referat af Nürnbergs stadssyndicus Andreas Bayrs berättelser till rådet i staden om sina samtal och förhandlingar med honom,[1] hvarjämte hans förhandlingar i Schweiz observerats i litteraturen. Han kom till Nürnberg 20 jan. Då han och rådet möttes i fruktan för att ådraga sig uppmärksamhet, förhandlade han endast med Bayr; något »korrespondensbref» af den utförliga typen synes han ej här haft att aflämna. Hans framställningar rörde sig i det stora hela i samma banor som i Dresden, om han än gent emot Bayr yttrade sig med större frihet och realism om den svenska politiken. Äfven här är hufvudtemat distinktionen emellan å ena sidan Sveriges särskilda intressen och en endast dem tillgodoseende särfred samt å den andra de stora protestantiska frågorna och de tyska författningsspörsmålen; äfven här framställes en kraftig medverkan från de tyska protestanternas sida som förutsättningen för att Sverige skall åtaga sig de sistnämnda. Kunde Sverige påräkna en dylik anslutning, behöfde man ej frukta, att det skulle draga sig tillbaka; bjöde kejsaren fred, skulle Gustaf Adolf i så fall veta göra fredsvillkoren så svåra, att han ej lätteligen skulle antaga dem. Funne han åter intet understöd hos de evangeliska utan måste se, att dessa med pengar eller på andra sätt understödde kejsaren, skulle han, om det ändå ginge till krig mellan honom och denne — och det kunde bli ett krig, som skulle fortsätta, tills riket vore utmattadt, om det så vore i tjugu år — tillgripa repressalier, som svårast torde komma att drabba just köpstäderna. Att hvarken dylika hotelser eller den säkerligen af nürnbergarna behjärtade protestantiska intressegemenskapen kunde aflocka rådet några utfästelser, är naturligt nog; man refererade endast till de högre ständerna. Vid ett förtroligt samspråk på värdshuset Jobst am Fischbach, där Sadler på aftonen sammanträffade med Bayr och dennes svåger Vilhelm Strassburg, en bror till den svenske diplomaten Paul Strassburg (N:r 4), lämnade han de redan berörda upplysningarna om sina förhandlingar och sitt missöde i Dresden och utlät sig i öfrigt med stor frihet; Strassburg tog i gengäld tillfället i akt att betona sin personliga anslutning till den svenska politiken. I öfrigt inhämtade Sadler en del notiser om de schwabiska och frankiska ständernas flerstädes i hans rapporter berörda förhandlingar i Nürnberg och deras hänvändelser till kejsaren och Johan Georg (se särskildt N:r 4); närmare upplysningar härom saknas emellertid åtminstone för närvarande.[2] Från Nürnberg fortsatte Sadler 21 jan. till Ulm och sedan till Kempten och Würtemberg; 24 jan. skrifver han från Ulm, 30 jan. och 1 febr. från Stuttgart.[3] I Ulm förhandlade han med en Hans Schadius, i Stuttgart

---

[1] I Sodens ofta anf. arb., s. 66—75.
[2] Jfr Soden. anf. arbete s. 38 f., 75 f.
[3] Till Salvius och Oxenstierna.

med den sedan i den protestantiska politiken så framträdande kanslern Jakob Löffler. På båda ställena mötte honom samma ställning som i Nürnberg, en stark protestantisk stämning ända upp i ganska inflytelserika och framskjutna kretsar men på högsta ort en ängslig tillbakadragenhet: icke ett frimodigt ord, långt mindre en komprometterande rad; öfverallt en kör af jämmer, ingenstädes en ansats till beslutsamhet. Med Würtemberg ha dock faktiskt förbindelser af mera vidtutseende art ganska tidigt anknutits[1], men någon uppgift om att Sadler haft del däri har ej framkommit. — Huruvida underhandlingar ägt rum i Strassburg[2] och Kempten måste af brist på källor lämnas därhän.

Ju längre från Östersjön, dess bättre stämning konstaterade Sadler 22 febr. under det första intrycket af andan bland de schweiziska protestanterna. I Edsförbundet, dit han begifvit sig från Sydtyskland, kom han midt in i en partistrid, så förbittrad, att han fann det lönlöst att vända sig till förbundet i dess helhet och därför blott lät tillställa de protestantiska kantonerna sitt kreditiv genom Zürich. Man utgöt sig i klagomål öfver söndringen, öfver jesuiternas stämplingar och Österrikes öfvergrepp. Att hans meddelanden om en förestående kamp mot kejsaren under en sådan sinnesstämning voro välkomna, behöfver ej betviflas, men något annat än allmänna förespeglingar kunde ju resultatet ej bli.[3] Från Schweiz tog Sadler hemvägen öfver Lyon, Paris och Haag. Några ytterligare underhandlingar under hans resa äro ej kända.[4]

Att skaffa direkta och tillförlitliga upplysningar utgjorde ju en väsentlig del af Sadlers uppgift, och han underlät ej att hemsända utförliga redogörelser för hvad han kunde uppsnappa af tyska, italienska och franska nyheter. För oss, som kunna hämta upplysningar ur direktare källor än Sadler, äga emellertid dessa nyhetsbref endast ett begränsadt värde. Af intresse är däremot hans redogörelse (19 mars) för de förbindelser, han anknöt med utländska politiker i mer eller mindre framskjuten ställning. Listan på dessa är ganska ansenlig; den upptar namnen Dietrich von Taube och Lebzelter i Dresden, Vilhelm Strassburg och Andreas Bayr i Nürnberg, Hans Schad[ius] i Ulm och Jakob Löffler i Stuttgart, alla nämnda i det föregående, Josephat Konnegen i Ulm, öfversten, sedermera ledamoten af Heilbronnförbundets »consilium formatum» Hans Georg Peblis i Zü-

[1] Se B. Boëthius, Filip Reinhardt von Solms och Gustaf Adolf före Leipzigkonventet (Hist. tidskr. 1917, s. 120).

[2] Sadlers beskickning är ej känd af K. Jacob, Strassburgische Politik 1621—32 (Strassburg 1899). — Jfr äfven Sadler till Axel Oxenstierna, Lyon 22 febr. 1630, där ett omdöme om Strassburgs militära läge förekommer.

[3] Anf. bref till Oxenstierna; det schweiziska materialet är senast och fullständigast sammanställdt af Fäh (anf. arb., s. 6—8).

[4] Se bref till Salvius och Oxenstierna, Paris 19 mars och Haag 31 mars. Ett kreditiv, afsedt för förhandlingar i Frankrike, finnes intaget i lat. och tyskt reg. Af den formella anordningen frestas man att antaga, att det varit ställdt till Georg Fredrik af Baden, ehuru det ju eljes är antagligt, att Sadler äfven till Frankrike medfört legitimationspapper.

rich samt i Genève en d'Aubigne, förste syndicus Jan Sarraden, Dr. Jan Steinberg[1] och en v. Wyllers. Bland dessa har Peblis insändt talrika nyhetsbref till det svenska kansliet.

B. Boëthius.

1.

Filip Sadler till Johan Adler Salvius. Dresden 3 januari 1630.[2]

Defekt original i Salvii samling, RA; de inom klammer stående orden äro införda efter konceptet, bland kanslitjänstemännens papper, RA.

Edler hochgelehrter sonders günstiger Herr vnndt geehrter Freundt.

Nechst wuntschung eines glückseligen frewdenreichen newen jhars vnndt [contentir]lichen wollergehen, verhalte ich demselben nicht, dass ich vorgestern am newen [jarstag alhie] zu Dressden ankommen, in hofnung die bewuste schreiben, die ich durch herrn K[nesebekh] an den postmeister alhier bestellen lassen, vor mir zufinden, selbige seindt aber [dem verlass] entgegen durch den postmeister zu Stettin an den postmeister zu Leipzigk geschikt [worden], welcher sie dem hiesigen ordinari botten zugestellet, der sie dan so lang in der [statt umbge]tragen vnndt nach meinen nahmen gefraget, biss sie endlichen dem herzogen von [Holstein zu] henden kommen, welcher das copert in meinung, dass konnigl. dannemerk[hische brief dar]vnnder sein, erbrochen, aber nach vermerckten irrthumb vnndt befindung, dass the[ilss Ihr Churf.] Durchlt. zugeschrieben, solche unversehrt Seiner Churfl. Durchl. zugeschickt, welche [die ihrige er]brochen, die vbrige zu meiner ankunfft, so stracks den tagk hernach geschehen, auf[halten lassen.] So baldt ich nun verstanden, wie es mit den schreiben beschaffen, hab ich [mich bey dem] herrn stallmeister Dietrich Tauben daruber beschweret vnndt die restit[ution der] schreiben begehret, es haben aber Ihr Churf. Durchl. vnlengst hernach [durch dero cam]merdienern herrn Lebzeltern mir solche vnversehrt eingeschikt vnndt sich [beineben wegen] reserirunge deren an sie lautenden briefen excusiren vnndt dabey der wie[derliferung, so] ichs begehrte, erbieten lassen. Ich habe die vhrsach der vbeln bestellung [von mir abgeleitet] vnndt auf den Knesebecken geleget, wohl content, dass dennoch die schreib[en nit in fremde] hände kommen sondern von Ihr Churfl. Durchl. selbsten erbrochen weren, soll m[ir aber ein weisung] sein, der marckischen canzley hinfuro so leicht mehr zu [tro]wen, [weiln ich dissmahl,] zwar mit dess Churfursten befehl vnndt Knesebecks eigener h[an]dt v[ersichert, angeloffen].

---

[1] Jfr bref till Oxenstierna, Genève $^{19}/_{9}$ mars 1630, med ett bref från Sadler.

[2] Interpunktion och bruket af stor bokstaf samt af bokstafstecknen i och j äro i de följande aftrycken normaliserade, kursivering utmärker chifferskrift.

Nach empfangenen meinen creditiven, darunder auch Ihr Kön. [M. originalschreiben] an die samentliche churfursten des Reichs gewesen, hab ich d[urch den herrn Stallmeister audientz] bey Ihre Churf. Durchl. versucht, die haben aber noch der [zeit bedenkhens getragen, mich zu ad]mittiren vnndt mir durch den h:n Lebzeltern an die h[andt geben lassen, solches beschehe zu] vermeidung allerhandt verdachts. Alss ich nun v[ermerkt, dass ess hierin difficulteten] geben wollen, habe ich herrn Lebzeltern [gebetten, er wolte fur dissmahl nur Ihr Mytt ori]ginalschreiben an die samentliche ch[urfursten Ihr Churfurst. Dht widerumb zu rukh geben,] vnndt weiln ich ohne des mehrers [nit alss Ihr K. M. gruss vnd affection zu vermelden in befehl] hette, auf die audientz nit tri[ngen wollen. Herr Lebzelter wente vor, weiln ess nit stili] were, dass Chur Sachsen der[gleichen schreiben annimme, weniger eröffnete, sondern in des] Reichs canzley gehörten, würde bey Ihr Churf. Durchl. dissfalls nit wol etwas zu erhalten seyn, wolte jedoch sein bestes thun vnndt Ihr Durchl. darumb ersuchen, im fall aber solches nicht zu erheben, wolte er selbsten die schreiben der churmenzischen canzley bey der ordinari post einschicken. Darauf ich diesen abendt fur den geheimen rath erfodert vnndt der einkommenden schreiben halber vnndt ob ich mich zu dem creditiv verstünde befragt worden. Alss ich nun dieselbe gebürender massen recognosciert vnndt mich dabey etwas beklagte, dass solche obbesezter massen vmbgetragen, wieder meinen willen reserirt vnndt mir dardurch die gelegenheit, meinem devoir nachzukommen, so weit benommen worden were, haben sie solches wie Lebzelter excusirt vnndt dass deswegen nichts verabseumet worden vermeldet, da ich auch die persohnen, auf welche dass creditiv dirigirt, hatten sie von Ihr Churf. Durchl. befehl, meine werbung gebürendt zu hören. Sonsten die hauptsechliche schreiben belangendt, weren selbige numehr alt vnndt die sach in viel andern terminis alss zur zeit, da sie datirt. Ich sagte anders nichts in commissis zu haben, alss Ihre Churf. Durchl. die hauptsechliche schreiben zue insinuiren vndt bey vermeldung der curialien vnndt complement, die ich in optima et decenti forma angebracht, Ihr Churf. Durchl. vnndt dero hohen Churhauses wollstandt zuerkundigen, im vbrigen, da Ihre Churf. Durchl. in der hauptsache Ihr K. Mytt. begehrter massen gratifiziren wolten, were es nit zu spett vnndt die sache, so nit Preussen vnndt Pohlen sonder Teutschlandt vnndt Wallenstein concernirte, anjezo nicht viel in bessern sondern fast ärgern terminis. Sie namen auf sich solches an Ihr Churf. Durchl. zu referiren vnndt entliessen mich also fur dissmall der a[udient]z. Wie es nun weiter ablauffen wirdt, berichte ich dem H:n im [nech]sten schreiben, mich inmittelst seiner beharrlichen favor, Ihme aber den gne[digen] Gott empfelende. Datum Dresden den 3. Januarii A:o 1630.

Ewer Hht.

Dienstgefliessner williger dener

P. S.

A tergo:

Herren Johanni Salvio, Königl. Mytt zu Schweden geheimbten vnd reichs secretario, meinem hochgeehrten herrn vnd werdten freundt.

præsent: Kåparberget den 13 Febr. 630.

2.

Filip Sadler till Johan Adler Salvius. Dresden 8 januari 1630.

Salvii samling, RA.

Edler, hochgelerter Herr, grossgönstiger werther Freundt.

Von der zeit, alss ich vermerckt, dass es alhier bedencklich, einen schwedischen diener zuhören, hab ich in die audienz nicht mehr tringen sondern allein mit dem h:n stallmeistern Dietrich Tauben, nach anweisung meiner instruction, handlen wollen. Besagter stallmeister, ein sehr ehrlicher, tapffer, discreter cavallir, Ihr Konnigl. Mytt hoch aff[ect]ionirt vnd alhier bey hoffe in grossen ansehen, hat mich, vmb desto heimlicher alhier zusein, in sein hauss genommen vnndt, so viel er immer könte v. öffentlich dörffen, alle ehr erzeigt, der wirdt neben seinen brüdern Clauss vndt Reinart, welche nicht weniger voller discretion vndt affection gegen der cron Schweden sein, Ihr K. M. mit der zeit gute dienste thun vndt verhoffentlich woll zugebrauchen sein. Ich mercke alhier so viel, dass numehr an dem hoff eine genzliche alteration vndt die necessitet der ergreiffung der waffen sathsahm apprehendirt werde, wiewoll Ihr Churfl. Durchl. in particulier noch der zeit nicht genug vhrsach zur revolte gegeben werden. Meinen aber durch dass magdeburgische wesen vnndt die schlesische reformation solche zubekommen, oder zum wenigsten durch Ihr K. Mytt. inpressa in Teutschlandt anlass zu nemen, dem osterreichs. deseigno ein zaum anzulegen, in erwegung, das ganze Reich, so woll geistlich alss weltliche chur vnndt fursten, nit wenig disgustirt vnndt nunmehr versichert sein, dass es allein vmb des Reichs freyheit zuthun sey, sonderlich weil es nunmehr so weit kommen, dass die authoritet zwar bey dem keyser, die macht aber bey den jesuiten vndt pfaffen vnndt dieselbe, welche die churfürsten nunmehr auf ihre consilia vnndt schreiben nit einer antwort würdigen sondern alles bey hoffe so disponiren, damit nichts mehr an solches collegium, weniger das speyerische cammergerichte, mit dessen abolition sie öffentlich vmbgehen, gebracht, sondern alles an dem reichs vnndt hoffrath gelangen, vnndt was ihnen zu hoch oder gewissens vndt religionsachen sein, von dem conscienz rath, darin Pater Lemmerman præsident, abgehandelt werden muss. Welche teutsche inquisition, so nach der spanischen modell gegossen,

anizo der höchste rath, dessen acta vnwiedersprechlich vndt von dem keyser selbsten recognoscirt werden mussen, benebens der reformation vndt den continuirlichen exactionen der contributionen die reichsglider so weit alterirt, dass vnzweifelich die nunmehr ganz vnleiderlich getrukte patientz, da derselben nit ehist vorkommen werde, in kurzem in offenlichen feuer ausschlagen werde, den es vnglaublich, wie hoch die pressuren kommen, die einquartirungen continuiren nicht allein, sondern so baldt nur einer davon erleuchterung sucht, wirdt ihme, wie der Marckh Brandenburg vndt Anhalt geschehen, alsobalden mehrer eingelegt vnndt von Wallenstein geantwortet, ob man sie vor eine bestia oder verräther ansehe, dass sie die grenze des reichs vor Schweden entblössen solle. Oldeburg hat vber alle gehabte muhe vnd intercessionen der infantin mehres nit erhalten, alss dass die contribution auff 12000 Reichthl. monatlich erleichtert sein; noch der zeit aber sein weder consilia noch resolutio vnndt lebt jederman sub spe et metu, wiewohl es das ansehen hatt, alss wen von den keys. hoff solches apprehendirt werde vnndt den leuten durch temporisir ein zeitlang, biss die izige schwirigkeit gedempfft, das maul gema[c]ht werden solle. Deswegen eine persöhnliche zusammenkunfft der churfursten gesucht wirdt, dazu aber Chur Sachsen, weiln sie einmall damit angeloffen, nit verstehen will. Ich thue meinen fleiss, den staadt zuerkundigen, kan aber, weiln ich sicherheit halben nicht viel aussm hause gehen darff vnndt biss zu eroffneter gelegenheit mich inhalten muss, nit wol darzu kommen. Alhier ist der herzogk von Hollstein, wirdt innerhalb 4 wochen beylager mit der Churf. Frewlein halten, hat sich aller freundtschafft kegen Ihr K. M. erbotten mit vermelden, sie hetten vor diesem zum öfftern ihre landt vndt leute Ihr K. M. recommendirt, theten solches auch noch vndt stelten mir beyliegendt schreiben, darinne sie sich der einladung zum beylager entschuldigen, zu. Ich hoffe alle stundt zur audienz gelassen zu werden v. zusehn, ob die lauffende discurs mit Ihr Churf. Dhtt resolution vbereinstimmen werden, zwar begehr ich die audienz nit, hab auch ausser des grusses nichts anzubringen. Es dringet aber der stallmeister, mit deme ich zuhandeln befehlicht, darauff, ich solte es Ihr Dhtt selbst anbringen, die würde es gar gerne hören vndt helten sich allweit resolvirt, mir deswegen geheimbde audienz auf dem stall zu ertheilen, kan solches nit wol verbey vndt hoffe da durch Ihr M. vndt der cron nicht wenig nuzen zu schaffen. Dieses ich, dem H:n bey einschliessung des herzogen schreiben nit verhalten wollen. Gott hieruber empfolen. Dressden den 8 jan. 1630.

Meiness Herrn

Dienstwilligst:r
P. S.

A tergo:

Heren Joanni Saluio, Konigl. Schwedischen secretario, mein hochgeehrten grossgunstigen freundt.

præsent. Kåparberget den 13 Febr. 1630.

3.

Filip Sadler till Gustaf II Adolf. Odateradt (från medlet af jan. 1630).

Original bland Svenska sändebuds bref från Nord-Tyskland 1624—1628, Germanica A III, RA.

Allerdurchlauchtigster, grossmachtigister König, allergnädigister Herr.

Nach Ewer Königl. Mytt allergnadigistem befehl bin ich, zwar erst zu anfang dises Gott gebe Ewer Königlich. Mytt. vnd dem Königlichen Hause glückhseligem newen jahr, zu Dressden angelangt. Befinde daselbsten ein gantz ander faciem rerum alss vor disem gewesen sein solle. Der ostereicherische deseigno ist nunmehr entdeckt vnd noch vor dess von Schonberg ableiben erkant, auch von ihme so beklagt vnd zu herzen genommen worden, das er darüber ex pudore et mœrore animi seinen todt genommen, daher nit ein rath so guth keyserisch vnd Ihr Churfurstl. Dht. selbsten offenlich sagen sollen, sie sehen vnd spüren, das alles lautter betrug seye, wolten, dass sie nur die geringste priuat vrsach hetten die waffen zu ergreiffen, wolten gern ein paar ambter müssen, finden sich auch so sehr nit vmbgeben, dass sie mit ihr defension nit aufkommen, zur werbung greiffen vnd in wenig tagen ein armée richten konten, hetten darzu guthe mittel, guth credit bey den keyserischen, ein guthen soldaten im landt vnd wurden vmb so vil besser gelegenheit haben, wan E. K. M. auf den teutschen boden kommen vnd von disen grenzen die keyserische ihr volkh abzuführen zwingen wurden. Auf dise vnd dergleichen discurs, so mir auch vom stallmeister Taube vorgehalten worden, bin ich weitter gegangen vnd die sach genawer vndersucht, aber von ihme, zwar oblique ex ore D. Electoris, deme er alles referirt, so vil verstanden, das Ihre Churfurstl. Dhten zu keiner alliance oder subsidien weder heimlich n[och] offenlich zu bringen, ehe vnd zuvor E. Königl. Mytt. auf dess Reiches boden kamen vnd Ihren eifer würklich spüren liessen, vnd ob ich woh[l] eingewendet, dergestalt mochte es alssdan zu speth sein, E. Königl. M[ytt] auf Ihrer defension bestehen vnd dardurch dem gemeinen euangelischen wesen wenig geholffen werden, vermeinte er doch, ess wurde sich alssdan wohl schikhen vnd weren die humores durchs ganze Reich schon so disponirt, dass ess nit vil zeit vnd consultierens bedarffen werde sondern, da E. K. M. nur die waffen zeigen, jederman zu fallen vnd ein general auffstand machen solten. Die catholischen seyen wegen der vnerschwinglichen contributionen nit weniger schwürig alss die evangelischen wegen der reformation, Bayern seye die ostereichische macht schon lang suspect vnd protestire offenlich wegen der præjudicirlichen proceduren, Mentz wolle albereith die einquartierungen nit mehr leiden vnd hab die abschaffung der bloquierung Hanaw mit sonderlichem ernst begehrt, Chur Sachsen

befinde die process, sonderlich die schlesische reformation, nit schlechtlich, Wirtenberg widerstehe der restitution der geistlichen gutter, werd mit der acht betrowet, die schwabische, frankhische vnd esasche ritterschafft haben Ihr Keys. Mytt. vmb abschaffung der einquartierung, auch cum comminatione, ganz beweglich geschriben vnd seyen im werckh, ihre gesanten desswegen an Chur Sachsen zu schikhen. So sollen die oberlandische Stätte mit ihnen desswegen an jezo zu Nürnberg zusammen kommen vnd die Hansee stett nit weniger ein tapfere resolution gefast haben. In summa, man helt an disem hoff daruor, ess seye nie gefehrlicher vmb dass hauss Ostereich gestanden, vnd finden sich grosse præsumptionen, haben jedoch keine consilia, weniger resolution vnd sezen alles nur auf hoffnung vnd das glückh, dass beste ist, das sie für ein maximam halten, dess gegen theils thun vnd lassen bestehe auf lautter betrug vnd seye allein zu vndertrukhung der religion vnd freyheit angesehen, megten auch wohl leiden, das ein ander sich ihrer annemmen solte, wie dan bey ihnen so wohl alss allen betrükten ein sonderlich absehen auf E. K. Mytt, deren acta sie mit der gantzen welt venerieren. Ihre Churfurstl. Dht. zwar mögen wohl dergleichen discurs auch bey den ierigen fuhren, sehen aber vil auf dess Reichs innere kräfften vnd trawen den aussern wenig, wie ich bey der audientz abmerkhen mögen, ruhmen vnd æstimiren E. K. Mytt. proceduren gar hoch. Vnd wie ich gespurt, haben sie selbsten gelegenheit gesucht mit mir darauss zu reden, dahero sie auch gern gesehen, das ich alhier angelangt vnd vrsach gegeben, die gegenwertige Reichs noturfft im geheimbden rath, darinn sie drey tag nach einander gewesen vnd jedes raths schrifftlich bedenkhen erfordert, zu erwegen. Vnd wiewohl ich mich mit Ihr Churf. Dhten nit gern einlassen sonder beim stallmeister verbleiben wollen, ist mir doch so vil an die handt gegeben worden, das ich glauben müssen, Ihr Churfurstl. Dhten tragen ein sonderlich begierdt, sich gegen E. Konigl. My:tt. zu entdekhen, habe also deren gsten befehl biss auf den 11 dissausswarten vnd Ihr Dht. wilfahren wollen.

Vnder dessen, alss den 7:ten diss ein churfurstl. collegial schreiben auf Ewer Konigl. Mytt. durch den herrn Bielke ihnen vberschiktes schreiben von den vier geistlichen churfursten aussgefertigt ein kommen, haben S. Churfl. Dht. solches mir communiciren lassen vnd mir durch die geheimbde rathe den 11 diss fru morgens vorhalten lassen, wie Ihr Churfl. Dhten Ewer Konigl. Mytt. schreiben zu beantworten sich, alsobald sie solches empfangen, sorgfeltig angelegen sein lassen, damit auch solche desto richtiger were, schon vor etlichen tagen mit ihren geheimbden rathen darauss gehandlet, auch verhoffenlich eine solche antworth gefunden hette, darmit sich Ewer Konigl. Mytt wohl vergnugen lassen konte. Wie sie aber solche gleich aussfertigen wollen, wehre ihr ein von den catholischen churfursten, auf E. K. Mytt. auss Stockholm ihnen zugeschiktem schreiben, beantworth schreiben zu kommen, solches ebenmessig auss zu fertigen vnd Chur Brandeburg, volgendt solches durch Tylli E. K. My:tt. zu zuschikhen, zu zusenden, welches Ihr Churfurstl. Dht. verursacht, mit ihren schreiben vmb

etwass in zuhalten, vnd dises nach noturfft zu erwegen, solte also den aufzug nit vbel aussdeutten. Damit ich auch den inhalt berurten schreibens wuste, hetten Ihr Churfurstl. Dht. befohlen, mir solches in originali zu communicieren, welches ich cum protestatione de non accepto, so etwas E. Konigl. Mytt. verfängliches darin enthalten, angenommen, vnd inhalt verlesendt befunden, dass, nach behörlichem gruss, wiewohl sie an E. K. Mytt. guther freindt- vnd nachbarschafft niehmahlen gezweiflet, so weren sie doch numehr so vil desto mehrers versichert, weilen sie auss E. Konigl. Mytt. vnd den beylagen verstanden, dass E. K. Mytt niemahlen weder in püntnuss noch vernemen wider das Reich, wiewohl starkh solicitiert, getretten sondern alzeit neutral verbliben vnd sich nochmahlen zu aller guthen freindt- vnd nachbarschafft erbiten, wolten darauf E. K. Mytt. versichern, dass sie sich gegen ihnen nit weniger aller freindtschafft zuuersehen hetten, inmassen sie sich darmit zu selbiger erbiten theten. Darauf ich geantwortet, E. K. Mytt. wurden der herren churfursten erbieten zweifels ohne gantz gern vernemmen, hetten ebenmessig an ihrer vnd dess Reichs guthen affection niemahlen gezweiflet sondern sich zu demselben jeder zeit aller guthen freindtschafft versehen, inmassen auch darauss solches zu spuren, das alss ein paar jahr hero fridhessige leuth sich befunden, welche vnder dem nahmen dess Reichs oberhaupt E. K. Mytt. zu nit geringem misstrawen vnd offensen vrsach gegeben, E. K. Mytt. auss sonderbahren vertrawen zu dem hochloblichen churfurstl. collegio Ihren recurs genommen vnd sie vmb vndernemmung dergleichen nachtheiligen proceduren crafft zugetrowter gnugsamen authoritet angesucht vnd nochmahlen in den gedankhen stehen, die herrn churfursten wurden mittel vnd wege finden, das das entsponnene vnuernemen mit der keyserl. armee vndernommen, die offensionen gekherdt vnd E. Königl. Mytt. geburlich begegnet werde. Da auch solches den herren churfursten, wie auss der antworth abzunemmen, gering schatzig vnd richtiger beantwort- vnd remedierung [nicht[1]] würdig vorkommen, wurden sie verhoffenlich auss gegenwertigem Ihre Konigl. Mytt. an sie anderwertz vnd erst vergangenen septembris abgangenem schreiben, so ich ihnen darmit vberantwortten wollen, ein anderss erlehrnen vnd vrsach finden, E. Konigl. Mytt. etwass nehers zubeantwortten. Die rathe excusirten sich dass schreiben anzunemmen vnd sagten, ess were Ihr Churfl. Dhten schimpflich der anderen churfursten schreiben zu bestellen, meinten, ess konte zum besten durch die ordinari post bestelt werden, im vbrigen wurden Ihr Churfurstl. Dht. bey meiner abfertigung vnd aufgebung der resalutation gelegenheit nemmen, der sachen halben selbsten mit mir zu reden, sich zu aller dienstbezeigung erbietende. Ich excusirte E. Konigl. Mytt. zu muthung der einschikhung der brief halben, dass solches allein darumb beschehen were, weilen E. K. Mytt. im zweifel gestanden, solche schreiben weren dem churfurstl. collegio von dem general Tylli noch der zeit nit hinder-

[1] Tillfogandet af negationen är här betingadt af sammanhanget; texten är ej defekt.

bracht vnd das Ihr Churfurstl. Dhten alss fast das haupt der evangelischen in Teutschlandt vnd die ihr dess Reichs wohlfarth sonderlich angelegen sein liessen, die sach mit grosserm eifer treiben wurden. Sie wendeten fur, ess were nicht styli, vnd dimittirten mich also.

Nach der zeit haben Ihr Churfurstl. Dht. mir durch den stallmeister Taube anfügen lassen, sie weren gesonnen auf ihren stall zu kommen vnd alda mit mir in secreto zu reden, solte mich desswegen gedulden vnd einhalten, welches dan geschehen, vnd Ihr Churfl. Dht. erst abendts vmb 4 vhr gantz allein mit dem stallmeister vnd ober cammern begleitet kommen vnd mich durch den stallmeister zu sich fuhren lassen, alda ich zuvorderist gedanckht, dass Ihr Churfurstl. Dht. mit ihren hochen vngelegenheit sich bemuhen wollen mich zue admittiren, vermeldendt, das E. Konigl. Mytt. darauss dero sonderbahren willen erspieren vnd mit aller freindschafft erkennen werden, hetten auch fur dissmahl auss sonderbaren verlangen, Ihren Churfurstl. Dht. vnd dero Churhauses wohlstandh zuerfahren, Ihre Churfurstl. Dht. bey meiner zufelligen reiss mit schreiben besuchen vnd mir nechst offerierung Ihres grusses etc. selbiges zuuerrichten anbefehlen wollen. Da nun S. Churfurstl. Dht. vnd angehorigem Churhauss wohl ergieng vnd Ihr Dht. E. Konigl. Mytt. dessen theilhafftig machen wolten, were ich schuldig, solches E. K. Mytt. so getrawlich zu hinderbringen alss lieb ess Ewer Konigl. Mytt. sein werde solches zu hören. Ewer Konigl. Mytt. befenden sich Ihres theils in Gott lob ertreglichem zustandt vnd hetten dem Hochsten fur guthe leibes disposition vnd dem mit der cron Pohlen glükhlich getroffenen sechsjarigen stilstandt zu danckhen, hofften auch hinfuro gelegenheit zu haben, die eine zeit hero wegen obligenden waffen in etwass aufgehaltene correspondentz mit S. Churf. Dht. mit mehrerm fleiss zu vnderhalten, gestalt E. Konigl. Mytt. sich bey disem angehenden newen jahr (darbey Ihr Ch. Dht solches glükselig zu sein wunschende) sich solche zu eruewern erbieten, vnd wass ich dergleichen complementen mehr gebraucht.

Darbey zweifleten E. K. M. nit, Ihr Churfurstl. Dht. wurden auss Ew. Konigl. Mytt an das churfurstl. collegium vergangen aprilis geschikten schreiben oder da selbiges, wie Ewer Konigl. Mytt besorgten, deroselben von den catholischen churfursten noch zur zeit hinderhalten worden, auss E. Konigl. Mytt S. Churf. Dht. desswegen absonderlich zugeschikten Coppei aussführlichen vnd zu vnzweiflichem missfallen verstanden haben, wie gantz vnuerschuldt vnd zur hochsten vngebierhe E. K. M. ein zeit hero von etlichen keyserl. officianten vnd fridhessigen mit all[er]handt widerwillen vnd offensen zu gesezt vnd also zu nit geringem m[iss]trawen vrsach gegeben worden. Zwar hetten sich E. Königl. My[tt] versehen, es solte Ihrem sehnlichem suchen vnd verlangen nach da[s] churfurstl. collegium mittel vnd wege gefunden haben, die vnfr[eindtliche] proceduren einzustellen vnd anlass zu weittere vertieffung zu [ab]schneiden. Ess hetten aber E. Konigl. Mytt. wider verhoffen [keine] remedierung spuren sondern vilmehr bey der connivenz erfahren mu[ssen], das Ihre widerwortigen darbey anlass genommen, die zuuor vnfrein[dtliche] proceduren in

gantz feindtliche actus zu verkehren, vnd E. K. Mytt. m[it] offenen vnd fligenden fahnen, zwar vnder dem nahmen einer keyserlichen armée zu begegnen, E. K. M. wurden auch numehr auss der hern churfursten beantwortung (fur deren communication ich decenter gedanckt) mehres trost nit finden, alss das die heren churfursten Ewer Konigl. Mytt ruhmliche actus bisshero erkent vnd deprediciren vnd sich hinwiderumb zu aller freindtschafft erbietten, wessen sie sich aber zu Ihren widerwertigen zu versehen hetten, gantz in vngwissheit gelassen wurden. Dahero E. K. Mytt. die vnuermeidenliche necessitet, sich selbsten in acht zu nemmen vnd vor gwalt zu versichern, aufgelegt vnd angetrungen werden wolte. Ess verhofften aber E. Konigl. Mytt nochmahlen, Ihre Churfurst. Dht. alss ein so vorneme seul dess R. Reichs vnd deren obligat, dass Reich in vnzerruttetem wohlstandt zu erhalten helffen, werde Ihrer hochen authoritet vnd liebe zu gemeiner ruhe vnd wohlfarth(!) ersuchter massen noch auf mittel vnd weg denckhen, wie die geklagte vnformliche proceduren gegen E. Konigl. Mytt., mit deren lenger erzehlung ihn S. Churf. Dht. billich verschonte, billich gekehrt, E. Konigl. Mytt. geburendt begegnet vnd also den vrsachen zu misstrawen vnd offensen würkhlich abgeholffen werde. Im widrigen vnd da E. Konigl. Mytt. fridfertige offerte lenger aussgeschlagen, Ihr Churfurstl. Dht vermittlerung nichts verfängen vnd durch lengere vndertrukhung der angrentzenden seehkanten, anfuhrungen der angetrowhten starkhen arméen vnd feindtlichen anfallen E. K. M. vnd dero cron Schweden weitters hero noch mehrers gravirt vnd in vnsicherheit gesteckt wurden, ersuchten E. K. Mytt. Seine Churf. Dht., hofften vnd versehen sich auch zu derselben, sie noch jemandts anderss, so die freyheit vnd ruhe seines vatterlandts vnd gute freindtschafft mit den benachbarten potentaten mit trewen meinte, werden oder wollen E. K. Mytt. verdenkhen sondern in allweg entschuldigen, wan E. K. Mytt., jedoch im geringsten nit wider das H R. Reich, mit deme E. Konigl. Mytt in vnguthem nichts zu thun, sonder einig vnd allein wider ein oder dess andern ambition vnd vnzimliche dominats griffe Sich vnd Ihre Reiche zu versichern gelegenheit nemmen werden. Welches jedoch E. Konigl. Mytt. vil lieber vberhoben sein, selbsten in fridt sizen vnd auch Ihren benachbarten, sonderlich dem nunmehr fast vndertruktem Teutschlandt die so hocherwunste ruhe gönnen wolten, vnd da Ihre Churfurstl. Dht. mittel darzu wusten, daran Ewer Konigl. Mytt. nit zweifleten, Ihre eusserste krefften darzu erbotten vnd an Ihrem fridtliebenden deuoir nimmer ermanglen lassen wurden. Alss ich nun solcher gestalt ohngefehr geredt vnd auf allerley manier Seiner Churf. Dht. gemuth zu expisciren vermeint, haben zwar Ihr Churfurst. Dht. gantz gern zugehört vnd sich dess zuentbottenen grusses vnd nachforschung Ihres stadts aufs freindtlichst bedankt vnd mit vilen hoflichen worten vermeldet, wie sie darbey E. K. Mytt sonderbare affection verspirten, also erkenten sie sich schuldig, nichtes, wass E. K. Mytt. hinwidervmb zu gefallen vnd freindtschafft gereichen mochte, zu vnderlassen, aber sich darbey gantz geschlossen gehalten, vorgebendt, wie sie Ewer

Konigl. Mytt. schreiben mit den beylagen empfangen vnd darauss Ewer Konigl. Mytt. guthe affection gegen sie gespuhrt, sie weren auch strakhs inss werkh getretten, Ewer Konigl. Mytt. gebuhrlich zu beantworten, so were von vngefehr darzu kommen, dass der vier catholischen churfursten beantworth schreiben auf E. K. Mytt. erstes schreiben eingebracht worden were vnd also etwass zeit, sich darin zu ersehen, erfordert hette, welches sie den mit fleiss gethan vnd mit ihren rathen erwogen vnd so befunden, dass sie solches zu corrigieren nit gewust, dahero sie kein bedenckhen getragen, die antworth ebenmessig ausszufertigen vnd mir durch ihre rathe communicieren zu lassen, zweifelten auch nit, E. K. Mytt. sich darmit wohl uergnuegen werde, wie sie den auch in particulier sich gegen E. K. Mytt. zu verhoffenlichen contento erklert hetten. Musten zwar bekennen, die sachen seyen nach der zeit vil verwirter worden vnd wusten nit, wer vrsach an anfuhrung der armèe in Preussen seye, vermeinten aber, solches seye auss freindtschafft oder alliance, so Ihr Mytt der kayser mit der cron Pohlen haben mochten, beschehen. Wie ess auch were, were solches mit der churfursten vnd reichsstende weder bewust noch bewilligung zugangen vnd hetten sie mit derselben expedition dass wenigste nit zu thun, wusten auch nit anderst, alss dass solche armèe der cron Pohlen vberlassen, geschworen vnd von derselben bezahlt worden, wie den erst diser tagen sie Ihr Keys. Mytt. 100000 Rhthl. an Salniter vnd Schwefel desswegen zahlen lassen. Da auch solches schon ein keyserl. armee gewesen were, vermeinten sie nit, das darumb die offense so gross, das E. Konigl. Mytt. reiche desswegen in vnsicherheit gesezt vnd solches auf die faust ankommen zu lassen getrungen werden oder dass Reich dess keyss. priuat actionen entgelten solte, so sehen Ihr Dht. auch nit, wie hierdurch vnd da E. Konigl. Mytt., wie nunmehr die offene sag seye, auf dess Reichs boden gehen solte, Ihre reich versichern oder andern, alss Ihren freinden vnd nothleidenden euangelischen lutherischen, geholffen solten, weilen Teutschlandt so leicht nit anzugreiffen, vnd da der krieg auf dess Reichs boden versezt wurde, dass Reich ausszehren vnd also zu vnwillen verursachen solte. Auf welchen fall sie nit weniger alss andere mit-churfursten thun musten, wass ihre pflicht erforderten, sie vermeinten, die sach konte von E. K. M. vil anderst angegriffen werden, ess were noch der zeit nichts in der guthe gesucht worden, da ess geschehe, wusten sie der sachen wohl zu thun. Ess hetten die h. churfursten vor disem dem konig auss Dennemarkh in solchem fall trewlich gerathen, hette sich aber nit weisen lassen wollen, daruber auch ihme, wie am tag seye, ergangen. Ewer Konigl. M. haben so ein treflichen ruhm bey der gantzen welt vnd durch Ihre gefuhrte krieg so hoche reputation erlangt, solten Die selbe nun in Teutschlandt gehen, müsten Sie alles in die schantz sezen vnd noch darzu, weilen Sie sonder zweifel nit von der seecanten abgehen vnd den krieg in die gewe spilen derfften vnd solches allein vber Ihre freind aussgehen vnd die glaubenss genossen treffen wurde, in gfar stehen, die guthe affection zu verliehren vnd durch die langwirige last dess krieges hass vnd

widerwillen dargegen zu erwekhen. E. K. Mytt solte bedenkhen, wass vor einen klang das im Reich gebe, dass die keyserl. offenlich vorgeben, der fride lige allein an E. K. Mytt vnd Dieselbe verursachen, das Sie mit 45000 man pressiert werden. Ich docierte, wass Ewer K. Mytt. albereith vmb den friden gethan, wie solches von dero widerwertigen aufgenommen, wie all E. Mytt. consilia vnd actionen, wie bey offtberuhrten schreiben blikhe, auf nichts anderss alss friden zu erlangen gehen, bethe, die offensionen nit so gering noch Ewer Konigl. Mytt. offerte so schlecht zu achten, remonstrierte, dass die armee in Preussen weder die cron Pohlen geschworen noch von derselben besoldet worden sondern in ayd dess romisch. keysers verbliben were, sich auch für dessen armee getragen, aussgeben vnd separiert tractaten gepflogen habe. Ewer Konigl. Mytt. zweifleten auch nit, solche sey ohne der herren churfurst. bewust vnd verwilligung wider Sie gefuhrt, Sie hetten aber ihnen auch zugetrawet, sie solten solches gehindert haben oder zum wenigsten noch aller weitterung vorkommen, solches hetten E. Konigl. Mytt. gantz eiferig gesucht, suchten es auch nochmahlen vnd werden sich nimmer alss getrunglich mit waffen zuuersichern suchen, wolle auch nit glauben, das Ihr Dht. ein wideriges von E. Mytt. halten sollen. Darbey ich weitleuffig aussfuhrte, das die sicherheit der cron Schweden vnder anderen freylich in versicherung der sehe canten vnd deren freyheit bestehe vnd dass E. K. Mytt Ihr solche billieg angelegen sein liessen, hoffte nit, dass deroselben reputation dardurch in gefahr gesezt oder die gemuther Ihrer freind schlapp werden solten, wurden auf solchen fall uil mehr entzindt werden, wan sie gelegenheit sehen wurden zu respirieren vnd sich wider aufzurichten. Darmit ich auf dem gefehrlichen zustandt dess Reichs kommen vnd den weitleuffig durchgezogen, also das Ihr Churfurstl. Dht. vber ein stundt mit mir geredt. Nach langen discursen aber bliben sie darauf, E. Konigl. Mytt. hetten vil bessere mittel zu Ihrem dessigno vnd mehr ehr, so Sie die güthe alss waffen an der handt nemen werden, wan solche nichts verfangen solten, wurden die herrn churfursten alssdan schon weitter rath wissen. Alss ich reciprocierte, diss hetten ja E. K. Mytt. gethan (vnd dardurch Ihr Dht. meinung, welche, wie mich beduncht, darauf gangen, dass E. K. M. die sach dem churfurstl. collegio heimbstellen solte, erhohlen wolte), Jhr Churf. Dht. aber weiter nicht herauss wolten, fragte ich, wass hofnung dan Ewer K. Mytt. haben konten, man sehe, dass mit schlechten consiliis vnd interpositionen nichts aussgerichtet seye, wie wenig ihre der churfursten vorschlag auss Muhlhausen geachtet worden vnd dass sie auf schreiben auch nit einer antworth gewirtigt werden, alda wir auf den conscientz rath kommen, Ihr Churfurstl. Dht. beklagten, das dessen die Bohemi, Manssfeld, Braunschweig vnd Danmarkh schuldig weren, nun hatt man ihm zu weith in die carten sehen lassen, ich remonstrierte, das nie besser gelegenheit solches zu remedieren gewesen alss eben iezo, delinirte den italienischen vnd niderlendischen krieg vnd alle commoditeten, so der partey dardurch im Reich zur hand stossen konten, vermeinte im vbrigen, man solte sich die vana

nomina der regimenter nit schrekhen lassen, man fechte nit mit papir noch auch allein mit volkh, Italia, Preussen vnd Velaw hetten gelehrt, wass darzu gehorte. Ihr Dht mustess bekennen, vermeinten, ess weren solcher gstalt mittel gnug, klagte aber uber das misstrawen vnd schlechte apparentz zur zusamensezung. Ich sagte, wass im Reich manglete, muste man auss der nachbarschafft holen, erwehnte darbey, wie schmertzlich solches E. Konigl. My:tt. zum offtern betaurte vnd den aussgantz (!) diser vneinigkheit beklagte. Ihr Dht. stechen oblique auf die allianzen, so biss hero gemacht worden, das solchen auch nit zu trawen, sie wusten wohl, wass zwischen Dennemarkh, Sibenburgen vnd andern vorgangen, man muste alles Gott befehlen, der wurde seine kirchen wohl schutzen; ich entschuldigte Ewer Konigl. Mytt., dass Die in dergleichen allianzen niemahln gewesen, vnd die Sie geschlossen, trewlich gehalten haben, Gott handle durch instrumenten vnd habe seiner kirchen allezeit protectores gegeben, wurde ess verhoffenlich noch thun vnd selbige wohl zu finden sein, da man nur Gott vnd seinen krefften trawen wolte. Ihr Churfurstl. Dht sagten, jederman sehe auf E. K. Mytt., ich antworte, aber mit lehren handen, Ihr Churfurstl. Dht. wunschten, dass wass E. K. Mytt. vorhette zu Ehren Gottes, zu trost Seiner kirchen, vnd E. K. Mytt. zu vermehren dero reputation auschlagen mochte, entliessen mich darmit der audientz gantz gnedig, wie mich bedunkt zweifelhafftig, wass sie weitter sagen solten. Ich halte, wie mir auch nachmahlen der stallmeister gesagt, der churfurst hab E. K. My:tt. procedur nur pro forma tadlen wollen vnd seye nit ausserm weg, wass ich oben geschriben. Gewiss ist, dass alles in ambiguo ist vnd man gern wolte, wan man sich nur resoluieren konte. Ich will mit Gotlicher hilff sehen, wass an den ritterschafft dess Reichs zu thun vnd der zusamenkunfft zu Nurenberg, dahin ich jezt aufm weg, bringen solle, und E. K. Mytt. davon ehist vnderthenigisten raport thun. Darmit Ewer Konigl. Mytt. sambt dero Konigl. Hauss ich dem gnaden Gottes zu glukhlicher regierung und erweitterung dero vnsterblichen lob befehle vnd bey aller vnderthenigst. danckhsagung fur die Konigl. milte vnd gnad auf das guth Salkhnekh mich zu dero ewigen dienst verpflichte.

Aller gnedigster Konig vnd Herr, Ewer Konigl. Mytt.

Aller vnderthenigst biss in todt trewuerpflichter

P. Sadler.

present: Koparberget 14 febr. A° 1630.

4.

Filip Sadler till Axel Oxenstierna. Stuttgart 30 januari 1630.

Original i Oxenstiernska samlingen, RA.

Illustrissime Domine Cancellarie, Domine benignissime.

Post discessum meum ex aula Saxonica, cujus occulos claros, mentem vero cœcam inueni, Wirtenbergicam inuisi et Imperiales illas Norimbergam et Ulmem. Mirus ubique querelarum concentus; resolutionis uix sonus! sic cunctos premit impotens illa potentia et fatalis torpor. Ordines quidem Sueuo-Franconici per litteras, legationem enim paupertas non admisit, extrema suspiria et ut volunt certa desperationis signa in benignissimum Cæsaris sinum effuderunt, nunc Saxonis mentem tentaturi eamque ultimam. Deputati erant ad id comes Crafftius ab Hohenloè et alii. *Sed rectius videntur sub umbrâ nuptiali tractare lucifugum hoc negotium*, utinam cum fructu! ita vovent cuncti, pauci sperant, credo illum, *si Liberum patrem in hoc festo benignum habeat, quietem neutralitatem* (*ut vocant*) *et quam hi ad summum petent, sponsurum et* innocentia suâ fultum ita porro uixurum, ut si Joui suo placeat, placide perire possit. Ita enim ex verbis eius conjicere potui, *quamvis consiliarii meliora promittant* et anita virtute digna. Quicquid sit laudendus horum conatus, qui eo ipso testatum faciunt, *se non vires omnes nec animum perdidisse, si occassionem habeant et tergum, cui innitantur.* Hoc enim solum quærunt, hoc desiderant, et *quod caput est si non ex aulâ illâ, ex aquilone tamen ex votis fieri expectant. Id enim Norimbergâ per Strasburgeri nostri fratrem, per Schadium Ulmâ, Wirtembergicus per cancellarium mihi insinuarunt, sua quisqve offerentes, quamvis meticulose satis et* a la modo Germanico. *Coram enim de hoc principales nihil, minus per litteras, et in eo Saxo, nam peregrinus ut spectavi, satis pronus esse videbatur, in secretâ tamen audientiâ contra totus in disuasionibus belli Germanici fuerit, etiam cum minis, se electorem Imperio notæ futurum.* In Wirtenbergico agro triginta duo vexilla cum bonis ecclesiasticis ipsi ducatui inhiant; dispersi tamen per uillas, *spe futuri motus* arcibus adhuc excluduntur et ciuitatibus. Reliquus miles Wallensteinianus iam in Italia et Alsatia occupatus ....

Återstoden af brefvet behandlar ej Sadlers underhandlingar utan allehanda nyheter.

A tergo: Monseigneur monseigneur le Grand Chancellier de Suede.

Elbingen.

present: vthi Fischusen den 15 April 1630.

Underrättelser.

— Den 2 okt. afled förre lektorn vid Sjökrigsskolan Hampus Reinhold Huldt. Den aflidne var född 1838, promoverades 1866 till fil. doktor i Uppsala efter att ha disputerat på en afhandling *Om Tiberius Nero Cæsar* (Stockholm s. å.) och utnämndes 1873 till lektor vid Sjökrigsskolan, vid hvilken befattning han kvarstod till 1906. Under åtskilliga år har H. bedrifvit forskningar i Vatikanska arkivet, särskildt rörande den katolska motreformationens historia, och därunder hopbragt en betydande samling afskrifter, af hvilka han låtit andra forskare draga fördel. Dessa afskrifter skola enligt hans förordnande öfverlämnas till Uppsala universitetsbibliotek.

— Den 19 september afled en af våra mångsidigast verksamma historiska författare dr. Otto Sjögren. Född den 4 aug. 1844 i Lemnhult, blef han 1863 student i Uppsala och promoverades 1869 till filosofie doktor. Kollega i Göteborg sistn. år, blef han 1875 rektor vid pedagogien i Södertelje och fyra år senare kollega vid Katarina läroverk i Stockholm, hvilken befattning han innehade till 1908. Utom en mycket använd *Historisk läsebok för skolan och hemmet* (2 bd, 1875—1876) har S. utgifvit en rad arbeten, till stor del af populärvetenskaplig karaktär, bland hvilka må nämnas *Georg Adlersparre* (1881), *Karl August Grewesmöhlen* (1882), *Johan Reinhold Patkull* (s. å.), *Furst Bismarck och hans samtid* (1890), *Det nittonde århundradets historia i öfversigtligt sammandrag* (2 bd, 1891) samt *Gustaf III:s regering* (1891, 1892) och *Gustaf IV Adolf* (1893), utgörande en fortsättning (delarne 47—49) af Fryxells stora verk. Bland hans öfriga arbeten må nämnas en *Sveriges historia från äldsta tider till våra dagar* i fem band (1901—1902) samt en *Allmän världshistoria från äldsta tider till våra dagar* (2 bd, 1908—1910). Äfven Historisk Tidskrift har fått mottaga bidrag af hans hand, så en uppsats om *Otto Arnold Paykull* i dess första årgång samt en undersökning om *W. A. von Schlippenbachs lifländska här* (1896).

— Den 27 jan. afled i en ålder af 78 år den bekante tyske rättshistorikern Richard Schröder. Född i Treptow (Pommern) 1838, blef han 1861 juris doktor, 1863 privatdocent i Bonn samt 1866 e. o. och 1870 ordinarie professor därsammastädes. Efter att senare ha innehaft juridiska lärostolar i Würzburg, Strassburg och Göttingen har han från 1888 verkat såsom professor i tysk privaträtt i Heidelberg. Utgången från Beselers och Waitz' skola, publicerade han under åren 1863—74 ett stort arbete öfver *Die Geschichte des ehelichen Güterrechts in Deutschland*, hvari han uppdrog hufvudlinjerna af den äktenskapliga förmögenhetsrättens utveckling i Tyskland utan hänsyn till förhållandena i Norden. Mest bekant är hans rättshistoriska handbok *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte* (5 uppl. 1907), där han på grundval af en ut-

tömmande genomarbetning af källor och litteratur men utan en Brunners genialitet lemnar en öfversikt af den tyska rättens utveckling fram till nutiden. Sina självständiga forskningar på området har han framför allt koncentrerat på den frankiska epoken. S. var en bland utgifvarna af Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte och ledare af utgifvandet af en Deutsches Rechtswörterbuch (1914 ff.).

— Med Gustav von Schmoller, död den 27 juni 1917, har Tyskland förlorat en af sina berömdaste nationalekonomer, en af den ekonomiska historiens främste märkesmän. Född 1838 i Heilbronn, blef S. 1864 professor i statsvetenskap i Halle, 1872 förflyttades han i samma egenskap till Strassburg och har sedan 1882 verkat i Berlin. Från 1878 har han utgifvit skriftserien *Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen*, från 1882 tidskriften *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich.* Han har därjämte (från 1892) varit en af ledarna för den af Vetenskapsakademien i Berlin utgifna förvaltnings- och ekonomihistoriska serien *Acta Borussica.* Den kanske främste representanten för den s. k. historiska skolan inom nationalekonomien, har S. utom rent nationalekonomiska arbeten utgifvit åtskilliga mycket betydande, delvis banbrytande verk inom den ekonomiska historiens och förvaltningshistoriens område. Bland dessa må nämnas *Die Strassburger Tucher- und Weberzunft* (1879), *Umrisse und Untersuchungen zur Verfassungs- Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte besonders des preussischen Staates im 18. und 19. Jahrhundert* (1898), *Über das Maschinenzeitalter* (1903), *Fr. List als Volkswirt* (1909) och *Charakterbilder* (1913).

— På uppdrag af Karolinska förbundet har docenten Joh. Kolmodin afrest till Konstantinopel för att drifva forskningar efter turkiskt material till Karl XII:s historia. Rörande planen för dessa forskningsarbeten har han till en tidning (Aftonbladet den 21 okt.) lämnat en del upplysningar af intresse. Närmast tänker docenten Kolmodin utgå från det stora turkiska utgående registraturet (fullständigt bevaradt från 1500-talet), hvarur redan en turkisk forskare, Ahmed Refik, publicerat ett femtiotal bref från de ifrågavarande åren, som gifva det intrycket, att man vid en systematisk genomgång bör kunna få fram betydligt mer. Mera svårgenomforskadt torde det öfriga materialet blifva, då den 1908 nedsatta historiska kommissionen troligen ännu ej hunnit långt med att ordna detsamma. Äfven utom divanens arkiv anser doc. Kolmodin möjlighet förefinnas att anträffa aktstycken af intresse för Karl XII:s historia; enligt honom meddelad uppgift skulle i ett vakufbibliotek finnas ett tartariskt manuskript rörande en beskickning till Karl XII våren 1709. Därest förhållandena medgifva, ämnade doc. Kolmodin äfven tillbringa någon tid i Adrianopel, där sultan Ahmed III residerade 1711—13. Frågan huruvida några svenska papper kunnat hamna äfven där, torde förtjäna en undersökning, då Karl XII efter kala-

baliken i Bender vistades i denna trakt. Enligt uppgift af grefve Carlo Landberg skulle dylika arkivalier finnas i ett grekiskt kloster nära Adrianopel. Det är med intresse man motser resultaten af docenten Kolmodins efterforskningar.

— Ur senast utgifna dubbelhäfte af (dansk) *Historisk Tidsskrift* (8 R., bd 6: h. 5—8) är, utom en historisk-statistisk undersökning af Axel Linwald med titeln *Bidrag til Oplysning om Danmark-Norges Handel og Skibsfart 1800—1807*, att anteckna en studie af Knud Fabricius öfver *Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga*. Gentemot den uppfattning af Saxo och hans föregångare, som nyligen gjorts gällande af Curt Weibull i en akademisk afhandling och som F. kallar riksannal-teorin, framlägger han såsom arbetshypotes en ny teori om tillvaron af hvad han kallar en »Ur-Saxo», ett äldre verk af hans hand, som legat till grund både för hans bevarade verk och för vederbörande partier af Knytlingasagan. Denna äldre redaktion af Saxo skulle omfattat åren 1146—1171 och innehållit såväl en »Vendertogskrønike» som en »Valdemarskrønike.» Till vår tid har denna »Ur-Saxo» bevarats genom sin inarbetning i Knytlingasagan.

— Af den i fjor startade *Historisk Tidskrift för Finland*, hvars första häfte då omnämndes i denna tidskrift (årg. 1916, s. 139), föreligga ytterligare fem häften: de tre senare af första årgången och n:r 1 och 2 af årgången 1917. Det öfvervägande intresse för samhällshistoriska uppgifter, som utmärker den nyare finländska historieforskningen, är också starkt märkbart i den nya tidskriften; rent politiskt historiska synpunkter äro knappast förhärskande i någon af de i nämnda häften förekommande uppsatserna. Mest betydande bland dessa både till omfång och innehåll är P. O. v. Törnes studie öfver *Inverkningar af förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen* (1916: h. 2—4). Inledningsvis betonande väsensolikheten mellan den svensk-finländska torpar- och landbondeinstutitionen och lifegenskapen i det öfriga Europa, framhåller han emellertid, hur under århundradet efter 1500-talets midt utvecklingen tenderade till att hota de självägande böndernas äganderätt och samhälleliga frihet. Det är »förläningsböndernas» — böndernas på de talrika under frälserätt donerade skattehemmanen — ställning till donationsinnehafvarne, som särskildt intresserar honom. Under pröfning af de i urkundssamlingar och annan litteratur föreliggande uppgifterna och med användning af för vissa konkreta fall belysande finländskt arkivmaterial ger han en klargörande och instruktiv framställning af det faktiska tillståndet och slitningen mellan å ena sidan förläningsinnehafvarnes sträfvan att jämställa förläningsbönderna med sina vanliga frälsebönder samt undantränga dem från deras bördsrätt och å andra sidan böndernas motstånd mot ökade prestationer och starkare beroende i förhållande till donatarierna. Afslutningsvis framhåller förf., i hur öfvervägande grad vid reduktionen hänsyn togs till kro-

nans intressen utan särskildt afseende vid förläningsböndernas, hvilkas äganderättsliga ställning därvid i vissa fall t. o. m. försämrades, i det att den skedda utvecklingens resultat därigenom blefvo fastslagna för framtiden. — På ett näraliggande arbetsfält rör sig Gabriel Nikanders undersökning om *Finländska herrgårdar under den gustavianska tiden* (1917: h. 1—2). Förf. vill här ge en såvidt möjligt allsidig kulturhistorisk skildring af sitt ämne; efter att först ha sökt teckna »herrgårdarnas sociala betydelse», i hvilket parti särskildt är att märka en redogörelse för bondeoroligheterna i Elimä 1773, sysselsätter han sig hufvudsakligen med deras ekonomi — jordbruksformerna, nyodlingar etc. — och, i en rikt illustrerad afdelning, med deras arkitekturhistoria under den nämnda tidrymden. — Bruno Lesch skärskådar i en uppsats om *Olof den helige, Gotlands apostel* (1916: h. 2) sago- och krönikeuppgifterna om den norske konungens besök och missionsverksamhet på Gotland, till hvilka han är benägen att fästa rätt mycken tilltro; han anser, att det är öfver Gotland, som kännedomen om S:t Olof nått till Finland, där han vann en vidt utbredd dyrkan. — I samma häfte skildrar Jully Ramsay med det dramatiska lif, hvaraf hennes stil är mäktig, (som n:r 1 af en serie *Sedebilder från fordom*) *Dråpet på Kurjala by år 1643*, då kornetten Fredrik Bosin fick låta sitt lif för ryttmästaren Sten Ivarsson Tawasts reffelbössa. — Från tiden efter skilsmässan från Sverige härröra ett par uppsatser: Georg Schaumans *En språkstrid i Finska Vetenskaps-Societeten år 1849, jämte efterspel* (1916: h. 3) — gällande en på finska skrifven uppsats, som refuserades i sällskapets Acta — samt M. G. Schybergsons utförliga framställning af *Studentorganisationerna i Helsingfors på 1850-talet* (1917: h. 2), bl. a. återspeglande — de för öfrigt relativt lindriga — slitningarna mellan studenternas organisationsrörelser och de reaktionära myndigheterna under tsar Nikolai I:s sista regeringsår; ett särskildt intresse tilldrager sig studentbestraffningen af stud. Oskar Tamelander, som under Krimkrigets oroliga dagar bedref spioneri för rysk räkning bl. a. på Emil v. Qvanten i Stockholm. — Under afdelningen »Meddelanden och aktstycken» ger bl. a. C. M. Schybergson ett meddelande (1917: h. 1) till belysning af Per Brahes utnämning till kansler vid Åbo akademi, I. A. Heikel en öfversättning af Olof Hermelins lofkväden till tretton finska städer i hans »Hecatompolis Suionum» (1917: h. 2) och Ernst v. Wendt (1916: h. 3) en redogörelse för några marginalanteckningar af J. A. Ehrenström i ett exemplar af den bekanta smädeskriften »Gustaf Mauritz [Armfelt], sitt fäderneslands förrädare», hvilka emellertid, såsom meddelaren framhåller, mindre belysa historiska fakta än Ehrenströms egna stämningar vid studiet af pamfletten. På samma afdelning återges några karaktäristiska handlingar från den första ryska tiden: af C. v. Bonsdorff (1916: h. 4) en underdånig adress från regeringskonseljen till tsaren år 1811 och af P. O. v. Törne (1917: h. 1) några utdrag ur en brefväxling mellan presidenten i Vasa hofrätt C. F. Rotkirch och

den nyblifne vice-landshöfdingen i Uleåborgs län S. F. v. Born från 1819, särskildt gällande tsarens resa i Finland. — Häftena innehålla dessutom recensioner och underrättelser. Särskildt tacknämliga äro gifvetvis de utförliga redogörelser för finskspråkiga historiska arbeten och uppsatser, som då och då förekomma på olika afdelningar i tidskriften.

(*H. B—n.*)

— Af den af Sveriges Kristliga Studentrörelses förlag under professor Hesselmans redaktion utgifna upplagan af Olavus Petris *Samlade skrifter* har nu utsändts fjärde bandet, liksom de föregående försedt med litteraturhistoriska inledningar af docenten K. B. Westman (Uppsala 1917; XIX + IX* + 566 sid.; pr. i bokhandeln 10 kr.). Hufvuddelen af det nya bandet upptages af en ny edition (den tredje) af reformatorns svenska krönika, ombesörjd af doc. Jöran Sahlgren. Till grund för sitt aftryck har utgifvaren lagt samma i Kungl. Biblioteket förvarade handskrift som Klemming för sin 1860 utgifna edition. I likhet med honom finner Sahlgren denna handskrift vara den bästa, men riktar en del kritiska anmärkningar mot Klemmings uppfattning af densamma såsom den äldsta, »fullkomligt samtidig med förf., tagen innan han ännu lagt sista handen vid arbetet, hvarom de många vidlyftiga tilläggen bära vittne», ja, att anse såsom »en för hans räkning gjord renskrift». Gentemot denna uppfattning uppvisar Sahlgren, att den hand, som skrifvit manuskriptets senaste tredjedel och infört tilläggen, torde kunna dateras till 1553 och i hvarje fall ej kunnat börja sitt arbete förrän efter 1547 och afslutat detsamma före 1558. Den andra stilen åter, som skrifvit de första två tredjedelarna af manuskriptet, är äldre än 1547. Af ett flagrant språkfel uti detta parti drager utgifvaren den slutsats, att ej heller denna hand kunnat göra renskriften för Olaus Petris räkning, då i så fall felet ej kunnat undgå hans uppmärksamhet. Utg. gör vidare gällande, att af krönikan utsläppts en äldre och en yngre redaktion; den närmare utredningen af denna intressanta fråga förbehåller han emellertid den kommentar, som skall inflyta i verkets slutband. Beträffande krönikans affattningstid fastslås, att den påbörjades på 1530-talet och afslutades på 1540-talet, möjligen 1549.

I öfrigt aftryckas i det nya bandet följande skrifter af Olavus Petri: 1) domarereglerna, första gången tryckta 1619 af Ericus Schroderus och enligt gammal sed fr. o. m. 1635 återgifna i våra lageditioner; 2) kommentar till stadslagen, tidigare, ehuru ej fullständigt, tryckt af Björling 1896, nu för första gången fullständigt utgifven; 3) Själens Tröst, en evangelisk andaktsbok för dödsberedelse, utkommen anonymt 1537 och sedan ett flertal gånger upplagd; 4) predikan mot eder, utgifven 1539 under namn, i något mildrad form i ny upplaga 1560, omtryckt 1889 af Aksel Andersson och Schück i serien »Skrifter från reformationstiden»; 5) Tobie komedia, tryckt anonymt 1550 och sedan upprepade gånger omtryckt; 6) Vår Herres Jesu Kristi pina och uppståndelse, en rimmad

krönikeartad framställning, utkommen anonymt 1556; 7) Om världens största förvandlingar och ålder, en eskatologisk traktat, som under namn utkom 1558; 8) förord till Psaltaren, Vishetsboken, Ordspråksboken och Syraks bok, fogade till den 1536 utgifna, förmodligen af Olaus Petri sjelf gjorda öfversättningen af nämnda fyra böcker ur Gamla testamentet; såväl öfversättningen som de tre första af företalen ansluta sig med större eller mindre frihet till Luthers tyska editioner; samt 9) uppteckningar om runskrift och om städer och kyrkliga institutioner i Sverige samt själfbiografiska anteckningar, förut tryckta i en uppsats af Schück i 1888 års årgång af Samlaren.

Redigeringen är verkställd med den omsorg, som utmärkt verkets föregående delar, och den typografiska utstyrseln gör Almquist & Wicksells officin all heder. Med det nu utgifna bandet föreligger texteditionen afslutad. Ännu återstår ett slutband, innehållande den textkritiska apparaten och öfrig kommentar. Måtte det ej alltför länge låta vänta på sig och detta ståtliga monument öfver Olaus Petris gärning dermed föreligga i afslutadt skick.

— Af *Sverges traktater med främmande magter* föreligger nu en ny volym, utgifven af C. Hallendorff och innehållande gränskartor från gränsgången med Norge 1752—1766 och gränsgången med Ryssland 1810 (Stockholm 1917; fol. 30 sid. + 66 kartblad; pr. 50 kr.). I en inledning lemnar utgifvaren upplysningar om de reproducerade kartornas beskaffenhet jämte en förteckning öfver de till gränsgången med Norge hörande bladen, äfvensom en redogörelse för de principer, som följts vid kartornas utgifvande i tryck och vid uppgörandet af den namnlista till de ryska gränskartorna, som bifogas. Beträffande gränskartan till 1661 års traktat med Danmark hänvisas till traktatens plats i ett kommande band af själfva traktatverket. Reproduktionen har utförts i ljustryck på Generalstabens litografiska anstalt och på ett sätt, som gör denna högt stående institution all heder. Man kan endast instämma i utgifvarens uttalande, att det både för historisk forskning och för praktiska gränsundersökningar måste vara af vikt att äga bekväm tillgång till kartorna i dessa fullständigt trogna reproduktioner och att det likaledes är en bestämd fördel, att de dyrbara och oersättliga originalen därigenom i mindre mån behöfva utsättas för nötning vid begagnandet.

— Amiral Carl Tersmedens synnerligen vidlyftiga *Memoarer* började utgifvas af Nils Sjöberg, som dock blott hann utgifva ett första band under titel »Från Kadettåren» (1912); under redaktion af Nils Erdmann utkom andra bandet med undertitel »I främmande land» (1915). De tvenne första banden lämna en vidlyftig skildring bl. a. af den unge sjöofficerens äfventyr under utländsk sjökommendering i holländsk och engelsk tjänst. Det nyligen utgifna tredje bandet med undertiteln »I Fredrik I:s Sverige» (Stockholm, Wahlström & Widstrand 1916; 277 sid.; pr. 5 kr.) lämnar hufvudsakligen skildringar från 1740-talets Sverige. Liksom de

föregående delarna är äfven detta bands hufvudsakliga värde rent kulturhistoriskt. Från umgängeslifvet i Stockholm och lifvet på landet vid julen på Larsbo bruk, då hela den Tersmedenska släkten samlades och det gick synnerligen rundligt till, lämnas synnerligen målande skildringar. Till hofvet och särskildt till Fredrik I lyckades Tersmeden att komma i nära förhållande genom begagnande af sin ungdomsbekantskap med Hedvig Taube. Hvarken monarken eller hans omgifning, bland dem t. ex. Erland Broman, eller utlänningar, såsom kammarrådet Stirrn, framstå i Tersmedens anteckningar i någon vacker dager. Dock skildras ej konungen så afsigkommen, som han behandlas t. ex. i Lovisa Ulrikas bref. En del uttalanden visa en viss klarsynthet såsom t. ex. den skarpa anmärkningen om hattarnas beslut att i det kommande kriget lämna kommandot till Charles Emil Lewenhaupt, »som aldrig sett något krig eller kommenderat», hvarför han äfven misströstade om utgången. Under kriget hade Tersmeden i uppdrag att sända monarken hemliga rapporter. Skildringen af kriget, däri Tersmeden deltog på galärflottan, lämnar ett beklämmande intryck, huru officerare och manskap »längtade att möta fienden» och i stället fingo retirera, huru den ena ställningen efter andra uppgafs. Om ställningen vid Kymmene älf säges: »Denna position, som tycktes fördelaktig, behöll vår armé ej länge». Folket led hårdt af sjukdom. På Tersmedens galär voro af 237 man till sist 71 friska. Af intresse är skildringen af den »stora daldansen» och huru handfallna myndigheterna i Stockholm voro. Tersmeden fick såsom chef för en liten eskader i Mälaren i uppdrag att söka skingra allmogehoparna, hvarvid han synes visat rätt stor förmåga att handskas med allmogen. Enligt Fersens uppgift var det Tersmeden, som förrådde Lewenhaupt vid dennes flyktförsök. Malmströms tvifvel rörande denna uppgift får stöd af Tersmedens egen skildring af, huru han tvärtom på allt sätt sökte underlätta Lewenhaupts flykt och till sist sökte förhindra, att hans eget uppdrag att gripa honom skulle lyckas. Vid riksdagen 1746—1747 användes Tersmeden af konungen såsom nyhetsförmedlare vid Åkerhielms störtande. Till Kassel sändes han hösten 1746 i en ekonomisk beskickning. Något politiskt intresse synes emellertid Tersmeden knappast ha haft. Förgäfves söker man i hans anteckningar efter en skildring af striderna vid riksdagarna eller hvad de inneburo. Däremot får läsaren en inblick i lifvet i Stockholm i vissa aristokratiska kretsar, äfven om skildringen ej häller här är djup; kärleksäfventyr och hasardspel spela mycket stor roll.

(*E. N.*)

— En samling af C. A. Ehrensvärds *Bref* har nyligen med ett första band påbörjats af fil. doktor Gunhild Bergh (Stockholm, Bonnier 1916; XXIV + 284 sid.; pris 12 kr.). Brefsamlingen meddelar i kronologisk ordning bref från 1768—1795 till ett stort antal adressater. Utom bref till medlemmar af familjen såsom modern och svärfadern J. Sparre — brefven till hustrun ha ej fått tryckas —,

finnas här bref till Gustaf III och hertig Carl, till politiker såsom Toll, statssekreteraren J. G. von Carlsson, G. D'Albedyhll och Reuterholm, till konstnärer såsom Sergel och Masreliez, till vetenskapsmän såsom Torbern Bergman och Wilcke. Utom de offentliga samlingarna i riksarkivet och biblioteken ha enskilda samlingar lämnat materialet, bland dem främst familjearkivet på Tosterup, vidare arkiven på Eriksberg, Sjöholm och Stafsund. I en inledning ger utgifvarinnan en biografisk skiss af Ehrensvärd, därvid äfven med riklig användning af brefven till hustrun, hvilka t. ex., som framgår af Warburgs citat i hans Ehrensvärdsbiografi, lämna synnerligen god belysning åt Ehrensvärds politiska åskådning vid riksdagen 1789, då han hörde till adelsoppositionen. Sina intryck under den långa utrikes resan 1780—1782 delgaf Ehrensvärd bl. a. sin mor. Brefven till henne lämna framför allt värdefulla natur- och folkskildringar från Italien, under det att de redan tidigare i Autografsällskapets tidskrift tryckta brefven till Masreliez helt och hållet äro fyllda med konstfrågor. Masreliez var som bekant Ehrensvärds lärofader beträffande antiken. Ett helt annat skede beteckna de bref, som inledas af Ehrensvärds tacksägelsebref i mars 1784 till Gustaf III på grund af utnämningen till öfveramiral. För denna ställning saknade Ehrensvärd visserligen icke åtskilliga förutsättningar, bl. a. hade han en synnerligen klar uppfattning af de förvaltningsorganisatoriska spörsmålen, som framgår t. ex. af hans programskrift 1792 »Om Styrelse-värket i Carlskrona och om Styrelse-värket vid amiralitetet här uppifrån», tryckt i Tidskr. i sjöväsendet 1841. De viktiga brefven till Toll, till stor del tryckta af Lilliecrona i hans biografi öfver fältmarskalken grefve Johan Christoffer Toll, ge bl. a. uttryck för Ehrensvärds uppfattning om förhållandet till Danmark och Ryssland 1784 och hans optimistiska åskådning om möjlighet till framgång i ett krig äfven med båda dessa makter. När krigsplanerna mot Ryssland blefvo en verklighet, hölls Ehrensvärd liksom 1784 utanför rörande kungens plan, hvilket i hög grad försvårade hans uppgift vid flottans utrustande. Ehrensvärds farhåga för ett anfall på Karlskrona framlyser i flera af brefven. Af krigshistoriskt intresse äro skrifvelserna 1789 från Ehrensvärd, såsom befälhafvare för arméns flotta, till Gustaf III, hertig Carl och Rajalin. Motivet för Ehrensvärd att mottaga detta befäl låg hufvudsakligen i hans önskan att söka förhindra den sammanslagning af örlogsflottan och arméns flotta, som då var påtänkt. Af ett par uttalanden framgår Ehrensvärds misströstan om framgång, t. ex. om kungen som »vill tvinga sig in med en näfve folk, — då en målnsky öfversvämmar». Efter nederlaget vid Svensksund blir han ytterst bitter, särskildt i bref till Anckarsvärd. Efter afskedstagandet 1790 fyllas brefven af Ehrensvärds alla hugskott som landtbruksentusiast. Till Reuterholm hade Ehrensvärd, sedan 1780-talets gemensamma intressen för all slags mysticism, stått i ett rätt nära förhållande. I ett bref till denne af 30 aug. 1792, där han betygade honom sin oföränderliga vänskap, framhöll han, hur han vore »förstörd för riket», men blott för att kort därefter åtaga sig

det maktpåliggande generalamiralsämbetet. Brefven till J. G. Oxenstierna innehålla starka uttryck för 1700-talets vänskapskult. Brefvet af d. 30 aug. till Johan Sparre, som hänförts till 1789, är från 1788, hvilket tydligen framgår af innehållet om Anjalaförbundet, riksdagsplanerna m. m.

Brefven äro bokstafstroget återgifna, dock hafva i åtskilliga bref uteslutningar ägt rum af i utgifvarinnans mening olämpliga partier, hvilket dock städse angifvits. Brefven från 1790-talet äro fulla af teckningar, hvilka säkerligen för adressaten i hög grad förhöjde brefvets värde. Dessa berömda speteckningar äro ej alltid lätta att förstå utan förklaring. En serie anmärkningar, där bl. a. personuppgifter lämnas, bidrager till brefvens lättare användande. Utom af teckningarna prydes det vackra arbetet af Juels porträtt af Ehrensvärd. (*E. N.*)

— I en vacker volym med titeln *I svenska konstnärskretsar för omkring etthundrafemtio och hundra år sedan* (Stockholm, Norstedt 1916; 218 sid.; pr. 10 kr.) har Ludvig Looström sammanfört ett antal — delvis på arkivstudier grundade — som kulturbilder gifvande uppsatser af konsthistoriskt och biografiskt innehåll. De gälla hofgravören Per Floding och Louis Jean Desprez, båda mindre tilltalande som karaktärer än som konstnärer, den bråkige modellen Gyllenspaak samt C. F. Fredenheim och hans omgifning från tiden för »kgl. musei barndom».

(*H. B—n.*)

— I Humanistiska Vetenskaps-Samfundets i Uppsala skriftserie (18: 1) har docenten G. Rexius publicerat ett häfte *Studier rörande striden om finansmakten under Karl XIV Johan* (Uppsala 1917; 106 sid.; pr. 3,25 kr.). I en mera allmänt och principiellt hållen inledning framhåller förf., att 1809 års statsskick självt inom sig bar fröet till strider, framgånget som det var ur en brytning mellan skilda konstitutionella åskådningar, som gjorde det till i åtskilligt en kompromissprodukt. Särskildt understrykas vissa moment — t. ex. riksdagens makt öfver riksbanken och riksgäldskontoret, justitieombudsmannaämbetet — som kunde utnyttjas af de krafter, som hos frihetstiden sökte sitt författningsideal. Anmärkas må i detta sammanhang, att förf. förklarar 1810 års representationsförslags suspensiva veto icke ur frihetstidsreminiscenser utan såsom en doktrinär tillämpning af maktfördelningsläran. Å andra sidan kunde statsrådens reservationsrätt möjliggöra en tillämpning af statsskicket i absolutistisk riktning. Förf. framhåller vidare, att, ehuru liberalismen under Karl Johan såsom mål uppställde statsskickets parlamentarisering, detta kraf dock under hans tid vann föga aktualitet, då för dess förverkligande oundgängligen kräfdes icke blott ändring af statsrådets organisation utan äfven en representationsreform. Stridsfrågan blef därför icke parlamentarismen utan frågan om statsmakternas kompetenssfärer: gränserna för riksdagens kontrollerande och dirigerande myndighet gentemot förvaltningen. Stridens brännpunkt låg

på budgetsrättens område, den stod om finansmakten. Regeringsformens bestämmelser voro därvidlag onekligen i vissa punkter så pass oklara, att rum kunde ges för olika tolkningar, om ock grundprincipen syntes klar nog: riksdagens finansmakt skulle ej inkräkta på konungens styrande makt, dess statsregleringsmakt vara af principiellt negativ natur. Från denna utgångspunkt öfvergår förf. till en framställning af själfva maktkampen i tvenne afdelningar: striden om statsrevisionen och riksdagens försök att öfvertaga statsmedlens förvaltning. I fråga om revisionen gällde tvisten två punkter: huruvida densamma skulle omfatta mer än två års räkenskaper och om den skulle vara begränsad till statskontorets räkenskaper eller få omfatta äfven andra verks och myndigheters medelförvaltning. I båda fallen ställde sig regeringen afvisande. I den instruktion, som omsider fastställdes på 1828—30 års riksdag, afgjordes den första frågan i enlighet med regeringens ståndpunkt, den andra i enlighet med riksdagens. Kapitlet rörande riksdagens försök att öfvertaga statsmedlens förvaltning inledes med en formellt utom ämnet liggande men för hufvudtemats behandling klargörande framställning af den Anckarsvärd-Schwerinska oppositionens försök att utveckla justitieombudsmannen till en slags ständernas minister, en sträfvan som ämbetets förste innehafvare Mannerheim, en af regeringsformens fäder, bestämdt afvisade i sin berättelse till 1823 års riksdag. Hufvuddelen af framställningen är emellertid ägnad de från riksdagens sida gjorda försöken att skaffa de permanenta riksdagsorganen beslutandemakt i förvaltningsfrågor eller lägga förvaltningen i vissa fall i deras händer. De utslag af denna sträfvan, som särskilt upptagas till behandling, äro försöken att bestämma tullförvaltningens organisation och grunderna för manufakturdiskontfondens och magasinsfondens förvaltning äfvensom att genomdrifva statsmedlens ingående till riksgäldskontoret. Dessa försök blefvo från regeringens sida slutgiltigt tillbakavisade.

Förf:s framställning af dessa strider, särskildt hans analys af de från olika sidor framförda argumenteringarnas innebörd är af stort intresse och vittnar om en ingående kännedom om tidens författningslif och ett betydande skarpsinne. Slående synes t. ex. förf:s ofvan påpekade uppfattning, att förslaget om det suspensiva vetots införande närmast var ett uttryck för en konsekvent genomförd maktfördelningstanke. Af särskildt intresse är ock förf:s belysande af den roll Mörner, den radikale reformvännen från 1809, spelade i kampen för konungamaktens rättigheter mot från riksdagshåll framträdande maktutvidgningsförsök. Af den gifna utredningen framgår ock att den åsiktsförskjutning, hvarför han af oppositionen anklagades, börjat tidigare och kanske också varit mindre genomgripande än som kunde synas. Väl motiveradt synes förf:s slutomdöme, att Karl Johans rådgifvare »lyckats hejda maktutvidgningstendenser från riksdagens sida, hvilka gingo vida längre och stodo vida mer i strid mot författningens principer än de som regeringen icke lyckades hejda». Eljes hade, fortsätter han, »utvecklingen sannolikt i rask

fart burit tillbaka till 1720 års statsskick, åtminstone i vissa afseenden». Dr. Rexius' arbete är ett värdefullt bidrag till vår författningshistoria under Karl Johans tid.

— I föregående häfte (s. 146) har framhållits, att den orientaliska frågans centrala plats i den pågående världskrisen medfört ett stegradt intresse för dithörande problems historia, och uppmärksamheten riktades i detta sammanhang å en af en tysk folkrättslärd ombesörjd samling af de viktigaste bland de internationella aktstycken, som utgöra märkesstenar i frågans utveckling. Detta intresse har äfven inom de olika krigförande länderna gifvit upphof till en rad sammanfattande framställningar af den närmare Orientens historia i dess helhet eller af särskildt betydelsefulla sidor eller skeden däraf. I det följande skola några sådana arbeten här göras till föremål för ett kort omnämnande; därmed åsyftas ingalunda någon kritisk värdesättning af desamma, blott ett summariskt framhållande af deras innehåll och allmänna karaktär.

Den engelske historikern J. A. R. Marriott, bekant bland annat för en studie öfver *George Canning and his Times* (London, Murray 1903; VIII + 150 sid.; pr. 5 s.) samt en öfversikt öfver Englands historia under 1800-talet med titeln *England since Waterloo* (London, Methuen 1913; XX + 558 sid.; pr. 10 s. 6 d.) har nyligen utgifvit en framställning af *The Eastern Question* (Oxford, Clarendon Press 1917; VIII + 456 sid.; pr. 12 s. 6 d.). Enligt vad företalet upplyser, har förf. afsett att med sin bok ge en systematisk och sammanhängande öfversikt af den orientaliska frågans uppkomst och utveckling och därmed fylla en lucka i Englands historiska litteratur. Genom föregående studier — icke minst genom sitt sysslande med Canning — har förf. gått väl rustad till sin uppgift. Resultatet har också blifvit en väl disponerad, klart skrifven och frånsedt enskilda inadvertenser tillförlitlig handbok, väl ägnad som utgångspunkt för studier i hithörande problem. I detta omdöme måste dock en viss inskränkning göras. Förnekas kan nämligen ej, att framställningen af utvecklingen närmast före och under världskriget lämnar åtskilligt öfrigt att önska i objektivitet och kritisk nykterhet. Särskildt kommer detta naturligtvis till synes i behandlingen af Tysklands och Österrike-Ungerns Balkanpolitik. Framställningen af världskrigets förhistoria och händelserna på Balkanhalfön under kriget skiljer sig i sak ej alltför mycket från hvad som framkommit i krigsjournalistiken på ententesidan. Förf. synes t. ex. benägen att skänka tilltro till den bekanta Times-korrespondenten Steeds föga förtroendeingifvande uppgifter rörande hvad som skulle förekommit under ärkehertig Frans Ferdinands och kejsar Wilhelms möte i Konopischt (12 juni 1914), likasom till de i den engelska pressen förekommande ryktena om vissa ledande österrikisk-ungerska kretsars medskyldighet i Sarajevomordet (s. 419—421). Påfallande — och tillika en förklaring till vissa brister i framställningen — är ock, att i de eljest erkännansvärdt rikhal-

tiga litteraturförteckningar, som fogats till de olika kapitlen, åtskilliga mycket betydelsefulla tyska och österrikiska arbeten saknas. Så är t. ex. fallet med von Sax's bekanta »Geschichte des Machtverfalls der Türkei», med Benjamin Kállays arbete om den serbiska resningen 1804—1810, med Hasenclevers monografi öfver »Die Orientalische Frage in den Jahren 1838—1841», med Friedjungs studie öfver Österrikes politik under Krimkriget och — särskildt förvånansvärdt — med Wertheimers utomordentligt viktiga Andrássy-biografi.

Efter ett par inledande allmänna kapitel rörande Balkanproblemen och deras sammanhang med halföns egenartade geografiska förhållanden skildras i tre kapitel turkarnes invasion i Europa samt det Turkiska rikets blomstring till Suleiman den präktiges död och begynnande förfall under 1600-talet. Därefter ägnas ett kapitel åt kampen mellan Ryssland och Turkiet under perioden 1689—1792 och ett åt Napoleons ställning till den orientaliska frågan. De återstående nio kapitlen föra teckningen fram till världskrigets utbrott. Fördelningen af stoffet synes af kapitelrubrikerna: kampen för grekernas oberoende, stormakterna och orientaliska frågan 1830—1841, Krimkriget, Rumäniens tillblifvelse, Balkan-upproren (1856—78), Balkanstaterna 1878—98, en ny faktor i problemet (Tysklands Orientpolitik 1888—1908), det macedoniska problemet samt Balkan-förbundet och Balkankrigen. Härtill sluter sig en kort epilog, behandlande åren 1914—1916. Såsom en särskild förtjänst hos arbetet torde böra betecknas den relativa utförlighet, hvarmed turkiska rikets äldre historia behandlats. Beträffande förf:s allmänna uppfattning skall särskildt framhållas hans för att härröra från en modern engelsk historiker anmärkningsvärdt uppskattande omdöme om den brittiska politiken under Krimkriget och 1870-talets Balkankris.

Den sista fasen af Balkan-problemets utveckling före kriget, sålunda Balkan-förbundets krig med Turkiet 1912—13 samt bundsförvanternas inbördes krig fram till freden i Bukarest, är hufvudtemat i ett af den Carnegieska fredsstiftelsen utgifvet arbete *Nationalism and War in the Near East*, författadt af en anonym (engelsk?) diplomat, hvilken anger sig ha haft tillfälle att på ort och ställe sätta sig in i de förhållanden han skildrar (Oxford, Clarendon Press 1915; XXVI + 428 sid.; pr. 12 s. 6 d.). Författaren intager, såsom han sjelf uttryckligen framhåller, en utprägladt pacifistisk och demokratisk ståndpunkt, besläktad med den gamla engelska Manchesterskolans ekonomiskt betonade utrikespolitiska uppfattning. Denna åskådning trycker sin prägel på arbetet och ger onekligen något skematiskt åt analysen af de behandlade frågorna. Härtill kommer, att förf. alldeles för mycket isolerat Balkanproblemen och förbiser eller åtm. förbigår deras plats i det allmänna politiska läget, en brist som också försvårar ett rättvist bedömande af de olika stormakternas politik under Balkanfrågornas olika faser. Bokens hufvudintresse ligger alltså ej i det historiska perspektivet, som tvärtom delvis är både snäft och skeft. En fördel är, att arbetet nedskrifvits före

kriget och därför, trots en omisskänlig antipati mot centralmakterna och en påfallande sympati för Bulgarien, dock i det hela är hållet i en lidelsefri ton. Dess värde ligger först och främst i den på ingående personlig kännedom grundade, delvis både skarpsinniga och slående analysen af vissa fundamentala faktorer i det moderna Balkanproblemet: byzantinismens ödeläggande inverkan på den osmanska staten, den grekiska kyrkans, särskildt det konstantinopolitanska patriarkatets olycksdigra roll samt slutligen den panslavistiska, resp. filhellenska rörelsens insats. Men framför allt ger boken en mycket ingående och värdefull framställning af själfva 1912—1913 års Balkankris. Såsom bilagor meddelas de viktigaste dithörande traktaterna: serbisk-bulgariska förbundstraktaten och militärkonventionen (af resp. 29 febr. och 12 juni 1912), grekisk-bulgariska förbundstraktaten och militärkonventionen (af resp. 16 maj och 22 sept. s. å.) — motsvarande grekisk-serbiska öfverenskommelse har i sin helhet publicerats först i år i den hvitbok som förelagts grekiska kammaren —, vidare Londontraktaten af 30 maj 1913, Bukaresttraktaten af 10 augusti s. å. samt slutligen fredstraktaterna mellan Turkiet och Bulgarien, resp. Grekland af 29 sept. och 14 nov. s. å. Af betydande intresse är äfven slutkapitlet, som ingående behandlar resultaten på olika områden — politiskt, ekonomiskt och moraliskt — af 1912—1913 års händelser. Några eljes okända upplysningar och fakta meddelar arbetet knappast och gör heller ej anspråk därpå; det afser att vara en från en viss utgångspunkt genomförd analys af händelsernas orsaker, förlopp och verkningar.

Ofvan nämndes den tyske historikern Hasenclevers arbete om den orientaliska frågan under de kritiska åren 1838—1841. Samme förf. har nyligen publicerat en *Geschichte Ägyptens im 19. Jahrhundert 1798—1914* (Halle, Max Niemeyer 1917; XV + 497 sid.; pr. 15 mark). Arbetet är fördeladt på åtta kapitel. De båda första äro af inledande karaktär och behandla Egypten under osmanskt välde samt under den Napoleonska tiden. De båda följande behandla Mehemmed Ali och Ismail. Det femte kapitlet är egnadt åt Englands ockupation af Egypten, och därefter följer en vidlyftig framställning af Sudan-problemet i dess helhet med brytande af arbetets i öfrigt kronologiska anordning. Sjunde kapitlet, bokens utförligaste, behandlar lord Cromers förvaltning. Det korta slutkapitlet slutligen tecknar under rubriken »De sista åren före världskriget» sir Eldon Gorsts och lord Kitcheners prokonsulsår (den förre 1907—1911, den senare 1911—14).

Uppenbarligen har förf. förts öfver till studiet af Egyptens moderna historia genom sina forskningar rörande 1839—41 års orientaliska kris. Framställningen af Mehemmed Alis och Ismails styrelse hör också tvifvelsutan till arbetets bästa partier. Förf. har där fått tillfälle att särskildt understryka Mehemmed Alis betydelse för det moderna Egypten, hvilken onekligen fått alltför mycket träda i skuggan i den engelska af lord Cromers väldiga gestalt

behärskade traditionen. Särskildt framhålles, att åtskilliga af de åtgärder — t. ex. för bomullsodlingens införande och åstadkommande af en konstgjord bevattning —, som vanligen helt krediteras den engelska förvaltningen, i själfva verket ursprungligen återgå på den märklige albanesens framsynta initiativ. I Hasenclevers skildring framstår Ismail i vida fördelaktigare dager än i den från engelskt håll framkomna litteraturen, och otvifvelaktigt torde vara, att den traditionella uppfattningen af honom såsom enbart den lättsinnige slösaren tål vid åtskillig afprutning. Framställningen af lord Cromers regemente framstår — tillkommen som den är under världskriget — såsom starkt färgad af förf:s antiengelska stämning, och ehuru han icke kunnat undgå att fängslas af den store riksbyggarens personlighet och kanske än mera af den litterära minnesvård han rest sig genom sin klassiska bok »Modern Egypt», gör han icke rättvisa åt den Cromerska förvaltningen. Åtskilliga af de anmärkningar, som framställas, göra ovillkorligen intryck af att förestafvas af begär att söka sak. Men å andra sidan har författarens mot Cromer starkt kritiska hållning i en del punkter föranledt honom till en värdering af den Cromerska autobiografiens egenskaper såsom historisk källskrift. Af särskildt betydelse är betonandet och det detaljerade påvisandet af den fransk-engelska motsättningen, som man efter 1904 från båda sidorna varit angelägen att i möjligaste mån sudda öfver. Författarens flitiga begagnande af vissa eljes mindre kända franska arbeten har satt honom i stånd att utförligare än vanligen sker belysa den franska politiken. Af intresse är äfven den visserligen kortfattade teckningen af den förolyckade omläggning af den egyptiska politiken, som, säkerligen med orätt, brukar knytas till sir Eldon Gorsts person; rätta förhållandet är, att han därvid i stället följt anvisningar från London. Äfven kapitlet om Sudan innehåller åtskilligt beaktansvärdt; särskildt må framhållas karaktäristiken af mahdismen.

I trots af sin delvis tendentiösa läggning är Hasenclevers nya arbete beaktansvärdt särskildt genom de uppslag den ger till en kritisk behandling af en del problem ur Egyptens moderna historia. En kritisk siktning af materialet är så mycket önskvärdare, som den engelska versionen af kampen om Egypten framlagts i tvänne redan genom sina litterära förtjänster så bestickande verk som Cromers och Milners och därför i utomordentlig grad påverkat den allmänna uppfattningen.

— Under titeln *Forspillet til Verdenskrigen. Stormagtspolitik 1871—1914* har den danske historikern Johs. Lindbæk utgifvit en öfversikt öfver hufvuddragen af den utrikespolitiska utvecklingen efter Frankfurtfreden (Köpenhamn, H. Aschehoug & C:o 1917; 237 sid.; pr. 5,50 kr.). Arbetet inledes med några kortfattade anmärkningar om den europeiska konserten och dess sammanstörtande och afslutas med en knapphändig skiss af världskrigets utbrott. Själfva hufvudframställningen är fördelad på tolf kapitel. Det första behandlar frågan om Elsass-Lothringen och det

allmänna förhållandet mellan Frankrike och Tyskland. Därefter tecknas i tvenne kapitel den orientaliska frågans allmänna drag och i samband därmed förhållandet mellan Österrike och Ryssland samt 1870-talets Balkankris t. o. m. kongressen i Berlin. Följer så en redogörelse för de båda stormaktsallianserna. Sjätte och sjunde kapitlen behandla imperialismen och kolonialpolitiken, hvarvid särskild uppmärksamhet ägnas åt Chamberlains insats i utvecklingen. Efter en teckning af den tysk-engelska missämjans orsaker och uppkomst behandlas i nionde kapitlet den fransk-engelska ententen och den första Marockokrisen. Det tionde kapitlet är ägnadt åt trippelententen och den turkiska revolutionen. De båda sista kapitlen slutligen inrymma teckningen af Agadiraffären, västmakternas förhållanden intill 1914, Tripolis- och Balkankrigen samt östmakternas mellanhafvanden fram till 1914.

Framställningen är grundad på en god kännedom om det till buds stående materialet och den hithörande litteraturen. Den är lugnt saklig och väl afvägd, om ock dess bedömande af den tyska politiken i det hela är skarpt kritiskt och icke alldeles fritt från återverkan af den tyska framfarten i Nordschleswig. Mot de faktiska uppgifterna synas i allmänhet få invändningar vara att göra, om man ock i vissa fall kan ställa sig tviflande mot förf:s framställning och uppfattning. Det kan sålunda omtvistas, huruvida Bismarck, såsom förf. synes antyda (s. 22), verkligen delat militärkretsarnas önskningar om ett anfall mot Frankrike 1875; förf. hade i denna punkt bort mer än som skett tillgodogöra sig Hanotaux's framställning i hans »Histoire de la France contemporaine». Det är nog heller inte så alldeles säkert, att Delbrück har rätt i sin af förf. (s. 59) godtagna hypotes — ty mer är det ej —, att Bismarcks afgång orsakats af hans planer på att upphäfva den allmänna rösträtten i Tyskland (jfr denna tidskrift 1907, s. 64, 65). Framställningen af stormaktsförbundens innehåll skulle ha kunnat göras mindre hypotetisk och ofullständig, om förf. tillräckligt beaktat dels Albins framställning i hans arbete »L'Allemagne et la France en Europe (1885—1894)», dels hvad som framkommit om trippelalliansen i en värdefull artikel af Friedjung i första häftet (1913) af tidskriften »Der Greif» (jfr Svensk Tidskrift 1914, s. 151 ff.), dels i den af österrikiska regeringen publicerade röd-boken om brytningen med Italien. Frågan om Bagdadbanan synes väl knapphändigt och icke alldeles korrekt behandlad (jämför om detta ämne Mohrs förträffliga lilla bok »Kampen om tyrkisk Asien», Kristiania 1917). I parentes må anmärkas, att citatet ur kejsar Wilhelms berömda Damaskus-tal 1898 (s. 112) heller ej är fullt korrekt: där uttalades ej, såsom förf. uppger, att världens 300 millioner mohammedaner ingen bättre vän hade än Tyskland, utan att sultanen och de 300 millioner mohammedaner, som i honom ärade sin kalif, skulle vara förvissade om att den tyske kejsaren städse skulle vara hans vän. Skillnaden är kanske ej stor, men den finnes där. I sin framställning af folkstämningen före kriget synes förf., stödd bl. a. på så misstänkta källor som

dokument af ej angifvet ursprung i den franska gula boken, ha öfverdrifvit de chauvinistisk-krigiska strömningarna i Tyskland, med underskattande af den antityska agitationens styrka i England och Frankrike, hvarom t. ex. de af den tyska regeringen publicerade belgiska diplomatrapporterna oförtydbart bära vittne. Icke heller kan uppgiften, att Aehrenthal underlåtit att på förhand underrätta Isvolski om den förestående annexionen af Bosnien-Herzegowina (s. 157) utan vidare godtagas; frågan har otvifvelaktigt, låt vara i beslöjade ord, varit på tal under förhandlingarna på Buchlau 1908 (jfr de uppenbarligen inspirerade framställningarna i Fortnightly Review för 1909, den ryska undertecknad »Vox et præterea nihil», den österrikiska »Vox alteræ partis», samt Friedjungs uppsats i sjuttonde bandet af »Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens»).

Dr Lindbæks arbete är försedt med en ganska rikhaltig litteraturförteckning, där man dock saknar så viktiga arbeten som Albins ofvan citerade verk, Wertheimers Andrássy-biografi och bland böckerna om krigsutbrottet Headlams och Bergsträssers i denna tidskrift (årg. 1915, sid. 279 ff.) uppmärksammade arbeten.

De här gjorda anmärkningarna och eventuellt andra, som kunna framställas, förringa emellertid på intet vis bokens värde som en klar och tillförlitlig öfversikt öfver det sista halfseklets diplomatiska historia.

— Bland från engelskt håll härrörande framställningar om krigets närmaste förhistoria har i ett föregående häfte (årg. 1915, sid. 279 ff.) särskildt framhållits Headlams arbete *The History of Twelve Days*. I början af innevarande år har samma förf. utsändt ett supplerande tillägg *The German Chancellor and the Outbreak of War* (London, Fischer Unwin, 1917; 127 sid.; pr. 2 s. 6 d.), utgörande en analys af det sedan det stora arbetets utgifvande nytillkomna materialet.

Gustaf II Adolf och tyska kriget 1620—25.

Den preussiska diversionsplanen och den nordtyska fronten.

AF

NILS AHNLUND.

Det Sverige, som framgått ur 1590-talets dynastiska omhvälfningar, hade sin plats gifven i tidens politiska läger. När det gällde att vinna erkännande inom det europeiska statssystemet, var riket af nödvändigheten hänvisadt till att söka anknytning hos vissa maktgrupper för att hos dem förvärfva stöd mot andra, med hvilka hvarje försoning syntes för långa tider utesluten. Så skärpta som de religiöst-politiska motsatserna i allmänhet voro, var denna orientering endast naturlig och följdriktig för ett rike, som i så hög grad ägde en enhetlig bekännelse och dessutom mer än många karaktären af nationalstat. Men för Karl IX:s Sverige kom härtill ett moment af utomordentlig betydelse: Vasaättens splittring i en svensk och en polsk gren. För Sigismund och den politik, som räknade en bundsförvant i honom, voro Gustaf II Adolf och hans fader i grunden endast *usurpatores regni*, mot hvilka alla revanschförsök kunde anses tillbörliga. Det är betecknande, att Gustaf Adolf vid tillfälle jämförde den svenska folkresningen mot Sigismund med det böhmiska upproret: de ändamål, som ledt hans fader till kampen, hade varit desamma, som förmått de böhmiska patrioterna att resa sig mot Ferdinand; samma fiender hade också de två landen att frukta.[1] Det katolska Europa fortfor äfven att be-

[1] Rutgers' instruktion till Böhmen, Stockholm den 30 nov. 1619. Hammarstrand, Historisk framställning, s. 176. Jfr Rusdorfs berättelse om sitt samtal med Gustaf Adolf under dennes tyska resa 1620, ibid. s. 197, och konung Jakobs yttrande till en böhmisk gesant samma år. Droysen, Gustaf Adolf, I, s. 127.

trakta Sveriges politik som bestämd af traditionerna från Karls dagar. »Schweden hat der Calvinische Geist», heter det i en polemisk skrift från 1620-talets förra hälft.[1]

För Sverige var alltså bundsförvantskapet med de antihabsburgska eller antikatolska makterna en oundgänglig förutsättning. De tidigt inledda förbindelserna med den evangeliska unionen i Tyskland voro endast ett led i en pågående utveckling, ingalunda begynnelsen till någon ny. Det förbund, som 1614 ingicks med Hollands generalstater, innebar ej heller något annat än en naturlig anknytning till ett folk, hvars strid med Spanien faller på samma historiska linje som Sveriges med Polen och dess konung. Lika gifvet hade bundsförvantskapet med England och Frankrike kunnat vara, och det var ej Sveriges sak, att förutsättningarna för samverkan nu felades. När konung Jakob omsider tvangs till en beslutsammare politik och Richelieu återupptog Henrik IV:s program, skulle detta uppenbart träda i dagen.

Men det vore oriktigt att förneka, att vid sidan af och delvis jämsides med motsättningen till Polen en annan verksam politisk faktor bestämt Sveriges ställning till den europeiska krisen, vid skilda tillfällen mer eller mindre starkt förnimbar.

Kriget med Danmark var ett arf, som Gustaf Adolf mottog från sin fader. Rivaliteten med den makt, som vid hans trontillträde var Nordens främsta, fortlefde under hela hans regering och hotade mer än en gång att leda till förnyadt vapenskifte; vid krigsutbrottet 1643 ställde också den svenska polemiken Danmark till svars för dess politik under Gustaf Adolfs tid. Denna motsats kunde understundom mildras, dels af känslan af protestantisk solidaritet, dels af medvetandet om att de två rikena gentemot nya medtäflare vid Östersjön i viss mån hade gemensamma intressen att bevaka. Men den blef ej mindre därför, att Kristian IV:s ståndpunkt till världsdelens händelser ursprungligen föga ägde af den radikala skärpning, som insatsen af det egna landets politiska välfärd från början gaf åt Gustaf Adolfs. Däraf den ofta yppade misstanken på svenskt håll, att Dan-

[1] Furstliche Anhaltsche Geheyme Cantzley. Londorp, Acta publica, II, s. 90.

mark stode i hemligt samförstånd med Polen, att kung Kristian bedref dubbelspel med Spanien — farhågor som åtminstone motsvarades af vissa teoretiska uppslag i dansk politik[1] och som först försvunno, när Danmark aktivt ingrep i kriget i Tyskland. Några af de betydelsefullaste förhandlingar, som åsyftade Sveriges deltagande i detta krig, ägde också rum i den svensk-danska rivalitetens tecken och torde ha strandat på denna; efter några år af samförstånd återväckes den efter Lybeckfreden till oförminskad styrka. I sig själf ägde den nordiska motsättningen en djupare innebörd än den, som blott betingas af granntvister och tullfejder. Det var ej blott vid diskussionerna på gränsmötena, som de två makterna mötte hvarandra; deras sträfvanden och intressen mötas och korsas oupphörligt i och utanför Norden. Att de ej minst gjorde det i norra Tyskland har största betydelse för uppfattningen af förhistorien till Sveriges tyska fälttåg. Den nordiska krisen under 1620-talets förra hälft har säkerligen i detta afseende en räckvidd, som väl gjorde den förtjänt af en ingående undersökning.[2] Sedd i samband med det samtidigt ånyo upplågande polska kriget och mot bakgrunden af protestantismens ojämna kamp i Tyskland är spänningen mellan de nordiska grannarna i mycket afgörande för Sveriges hållning under det stora krigets tidigare skede. Den svenska diplomatiens orientering i Nordtyskland kan här lika litet lämnas ur räkningen som Gustaf Adolfs alltjämt fullföljda sträfvanden att ställa sitt polska krig i kontakt med det tyska; planerna på en *diversion*, som skall bringa den tyska fejdens tyngdpunkt närmare Polen, utvecklas jämsides med förbundsunderhandlingarna med nordtyska furstar och städer. I dessa senare ligger fröet till tanken på militär *intervention* i Tyskland.

Att bortom dessa negociationer se den medvetna tanken på ett Östersjöherravälde framskymta torde vara både öfverflödigt och obefogadt. Det svenska storväldet framväxer efter hand som ett resultat af omständigheterna, ingalunda efter

[1] Schäfer, Geschichte von Dänemark, V, s. 421—422.

[2] Den ende, som utförligare ingått på Sveriges förhållande till Danmark under ifrågavarande tid, är Schäfer i sin Geschichte von Dänemark, V. — Hallenberg meddelar en rad värdefulla notiser: se särskildt (om konfliktens upplösning) V, s. 265—307.

någon på förhand tillrättalagd plan, knappt heller som en frukt af mer eller mindre programmatiskt omfattade önskemål. Sverige var hänvisadt till en politisk defensiv. Men för denna defensiv skydde dess statsmän ej att anlita offensiven som ett taktiskt medel. De voro fullt beredda att utnyttja alla möjligheter, som tillfällets gunst kunde skänka: »I alle saker, som riken och regemented angå, är occasio det förnembste», sade Axel Oxenstierna 1624 i rådet.[1] Dock, därmed är icke sagdt, att Gustaf Adolfs statskonst låter sig bestämmas och behärskas af ögonblickets impulser. Få af hans samtida ha såsom han i rådslag och vapen fullföljt praktiskt politiska mål. För det angelägnaste och mest närliggande af dessa mål, det protestantiska Sveriges trygghet, verkade han med en kraft, som icke väjde för hinder och som understundom kunde synas dem, som med eller mot sin vilja reste dylika hinder för honom, som närmande sig hänsynslöshet. Och var hans politik till sitt ursprung och sina förutsättningar en försvarspolitik, så var den från början hänvisad till att aldrig låta isolera sig utan fastmera att ständigt söka gripa in i händelsernas gång.

* * *

När Stolbowafreden lösgjort Sverige från de moskovitiska förvecklingarna och betryggat rikets gränslinje österut, stod Gustaf Adolf inför uppgiften att göra upp räkningen med Sigismund och med Danmark. Det ryska krigets erfarenheter tycktes icke lämna tvifvel om hvad grannarna förde i skölden.

Åren 1615—1618 beteckna den sigismundska revanschpropagandans kulmen. Å ena sidan den polske Vasakonungens återeröfringsplaner, hans ifriga sträfvan att vinna känning med den svenska opinionen, hans oupphörliga försök att påverka sina forna undersåtar för en sak, som för dåtiden ingalunda syntes så förlorad som för eftervärlden, å andra sidan Gustaf Adolfs beslutsamma motåtgärder. Det var den egentliga produktionsperioden för den våldsamma litterära kampanj mot Karl IX:s verk, hvars pennor fördes af expatrierade svenska adelsmän och andliga, men också

[1] Rådsprot. d. 10 dec. 1624. Sv. Riksrådets protokoll, I, s. 6.

tiden för Örebro stadga och domen öfver Messenius. I Sverige väntades angrepp af en från preussiska kusten utlöpande polsk flotta; man fruktade också att få se spanska eskadrar närma sig och kanske med Danmarks goda minne genom Öresund segla in i Östersjön. Och ju mer slutterminen för inbetalandet af Älfsborgs lösen närmade sig, desto närmare ryckte farhågorna för en ny strid, helst som Danmark vägrade sitt samtycke till terminens förlängning. Det var en förödmjukelsens tid, hvars minne länge dröjde.[1]

Emellertid kom det då icke till afgörande med Polen och ännu mindre med Danmark. Förnyade stillestånd uppsköto ännu några år kriget med Sigismund, och uppgörelsen med Danmark skedde i godo, med uppbjudandet af rikets yttersta krafter. Mötet i Halmstad 1619 mellan Gustaf Adolf och Kristian föreföll rent af som ett yttre vittnesbörd om vunnet samförstånd i Norden.

Stilleståndet med Polen varade från hösten 1618 till samma tid 1620.[2] Under denna tid falla också Gustaf Adolfs första försök att ställa det polska fälttåg, som måste bli svaret på hans frändes hot mot den stadgade ordningen i Sverige, i ett omedelbart sammanhang med den i Tyskland utbrutna krisen. Alltifrån början, redan vid förhandlingarna om hjälp åt Fredrik V:s vanskliga sak, kan man klart urskilja denna sträfvan, som i de följande årens svenska politik skulle bli ett så betydelsefullt moment.

Var ett sådant sammanhang ej heller helt främmande för böhmarnas nye konung, så yppades dock i bedömandet af de praktiska konsekvenserna däraf en skiljaktighet mellan honom och Gustaf Adolf. Den böhmiska politikens män gjorde gällande, att uppträdandet af polska stridskrafter till kejsar Ferdinands hjälp ledde det polska anfallet bort från Sverige; de menade sig därför med blott så mycket bättre skäl kunna påkalla Sveriges direkta understöd.[3] Gustaf Adolf åter var benägen att under vissa villkor realisera den begärda undsättningen genom ett angrepp på Livland, som skulle tvinga de polska trupperna att draga sig tillbaka från den böhmiska koalitionens gränser.[4] Detta program, visserligen

[1] Hallenberg, IV, s. 811.
[2] Sverges Traktater, V: 1, s. 308—311.
[3] Hammarstrand, s. 165; jfr. s. 159.
[4] Hammarstrand, s. 179, 182, 188—189.

ännu aldrig mer än antydt, förebådar klart den stora diversionsplan, som han sedan så länge sträfvade att förverkliga, och utgör i själfva verket den tidigaste formen af denna. Man saknar däri ej heller Ryssland, Siebenbürgen och Turkiet[1] som koopererande element i Polens och Habsburgs rygg. Olikheten med det projekt, som konungen framlade några år därefter, är egentligen den, att den svenska diversionen här förlägges till Polens nordligaste Östersjöbesittningar och icke till Preussen med de möjligheter till inmarsch i konung Sigismunds hufvudländer och anryckning mot habsburgskt område, som den senare angreppsfronten öppnade. Det förefaller emellertid, som om Gustaf Adolf redan nu varit beredd att detachera en del af sina krafter till Preussen, om så kräfdes. Vid hans giftermål med Maria Eleonora af Brandenburg, som samma år försiggick, fäste tvifvelsutan de svenska statsmännen politiska förhoppningar, som aldrig tillnärmelsevis infriades. Ett förbund med kurfursten till hertigdömet Preussens försvar mot den polske länsherren, i kraft af hvilket Sverige med trupper eller penningsubsidier skulle understödja Brandenburg, tillstyrktes i juli 1620 af riksrådet.[2] Hade Georg Vilhelm valt en klar anslutning till Sverige, skulle otvifvelaktigt det polska eller

[1] Hammarstrand, s. 184 not, 190, 191, 192. Hallenberg, IV, s. 787. — Vid Johan Kasimirs underhandlingar i Stockholm nämndes visserligen intet direkt om Turkiet, och Gustaf Adolf var sedermera angelägen att framhålla, att mellan honom och Porten intet aftal existerade, hvilket tydligen ej heller var fallet. Men i det mot Polen riktade svensk-ryska förbund, som han i aug. 1619 genom Axel Mårtenson till Rautakoski föreslagit tsaren — och till dessa förhandlingar var det tydligen, som han under öfverläggningen med pfalzgrefven hänvisade (Hammarstrand, s. 191) —, hade han med uttrycklig hänvisning till de böhmiska förhållandena föreslagit, att äfven turken och tatarerna skulle ingå som medlemmar. Hallenberg, IV, s. 787. — Också förbindelserna mellan Gustaf Adolf och Bethlen Gabor äro af äldre datum än Wibling antager; se Bethlens bref till konungen, dateradt lägret vid Stenitz d. 7 sept. 1621, i »Registratur aller Schreiben» i RA och aftryckt hos Hallenberg, V, s. 79 not och 80 not. Tidigare synas förbindelserna ha förmedlats genom konung Fredrik af Böhmen; se Hammarstrand, s. 248. — I februari 1622 meddelade Mansfeld Gustaf Adolf, att Bethlen Gabor önskade träda i förbund med honom. Hurter, Kaiser Ferdinand II, XI, s. 391 not. Wibling, som citerar denna uppgift, hänför den felaktigt till 1623: Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623—1648, s. 7.

[3] Rådslag d. 27 juli 1620. Medd. fr. Riksark., IX, s. 271—272. — Hammarstrand, s. 204—205. — Konungen hade framkastat den möjligheten, att kurfursten skulle begära stöd af Sverige mot Polen, och önskat rådets votum, »huru vidt H. K. M:tt sigh och Cronan uthan fhara och förfång förobligere skulle, serdeles der något förbundh och alliance blefve föreslagen». Gustaf Adolfs proposition till änkedrottningen och rådet d. 11 juni 1620, Skoklosterarkivet (II). Miscellanea 1, orig.

det hertigliga Preussen snart nog blifvit krigsskådeplats. Han gjorde det icke; han kunde i stället till en tid diplomatiskt draga fördel af de svenska vapnens framgång.[1] Men i den brandenburgska politikens val låg upphofvet till långvariga och svåra slitningar.

Gustaf Adolfs beslut att föra kriget öfver till Livland kunde icke göras beroende af den samverkan i krigsföretag, som han uppställde som villkor för en öfverenskommelse med böhmarna. När han sommaren 1621 öppnade anfallet på Livland, hade också situationen i Europa begynt förändras på ett sätt, som efter hand bröt växelverkan mellan krigen i Polen och i Tyskland. Konung Fredriks nederlag, Bethlen Gabors fredsslut, unionens räddhågade neutralitetspolitik och Sachsens anslutning till kejsaren, allt tycktes så småningom fullborda katastrofen inom det evangeliska lägret. Det blir under sådana förhållanden naturligt, att diversionsprogrammet förlorade sin innebörd, om också Gustaf Adolf alltjämt uppfattade sin strid som ett led i den stora kampen. Och vissa antydningar peka därhän, att han möjligen redan före den livländska expeditionen 1621 hvälfde planer på ett djupare ingrepp i Polen, som skulle föra honom närmare trosfrändernas kamp.[2]

* * *

Samtidigt utvecklade sig mellan Sverige och Nordtyskland förbindelser, som skulle bli betydelsefullare, i samma mån som den stora krisen grep omkring sig och oron spred sig mot väster och norr.

Det var icke annat än naturligt, att svensk och dansk statskonst skulle mäta sig med hvarandra här vid nord- och östersjökusten, dit konungahusens frändeförbindelser och gammal politisk och ekonomisk samfärdsel hänvisade båda. Kristian IV:s dynastiska sträfvanden att underlägga sig

[1] Koser, Geschichte der brandenb.-preuss. Politik, I, s. 390.

[2] Så torde man nämligen kunna fatta föreskriften i § 10 af Rutgers' instruktion till Segebergsmötet, dat. d. 28 febr. 1621: R. skulle meddela, att han af konungen hört, »nihil Suam M:tem magis habere in votis, *quam ut liceret per Polonum hoc tempore succurrere laborantibus Evangelicis*». Schybergson, Sverige och Holland 1621—1630, s. 7. — I instruktion af juni s. å. äro åter uttrycken allmännare hållna: här göres också (§ 23) en hänvisning till det snart därpå öppnade livländska fälttåget (»bellum Polonicum, quod gerimus»). Ibid, s. 13.

de nordtyska stiften och hans aggressiva framfart mot vissa hansestäder uppkallade i hans nordiska granne en motståndare, som icke underlät att stödja de vacklande riksständerna och under hand förbereda deras allians med Sverige. På visst sätt hade 1614 års förbund med Holland också från hansestädernas sida inneburit en anslutning till Sverige[1], och på svenskt håll skulle efter några år försök göras att knyta en fastare förbindelse. Den furste, som främst hotades af de danska planerna, ärkebiskop Johan Fredrik af Bremen, Gustaf Adolfs morbror, synes tidigast ha vunnits för sin svenske frändes program: ett förbund, som till Sverige skulle knyta de furstar och städer, hvilkas intressen kringskuros af den öfvermäktige grannen. Åtminstone sökte han i början af 1619 förmå hertig Adolf Fredrik af Mecklenburg att ingå i en stor sammanslutning, hvari äfven Sverige skulle vara medlem.[2] Ännu ett år därefter hade emellertid planen föga avancerat. När Gustaf Adolf nu uppmanade biskopen att förbinda sig med hertigarna af Holstein och Mecklenburg, grefvarna af Ostfriesland och Delmenhorst, städerna Lybeck, Hamburg och Bremen, ständerna i sitt eget stift och Holland och själf förklarade sig beredd att sluta sig till detta förbund, så var det uppenbarligen icke första gången, som en sådan eller liknande hemställan gjordes.[3] Att motarbeta Kristians planer på stiftet Bremen utgjorde också ett af syftena för Falcks sändning till generalstaterna våren 1620; försöken att förvärfva Hollands medverkan för denna tanke förföllo emellertid i och med dess förbund med Danmark följande år.[4]

Som nyss nämndes önskade man i Sverige en omdaning af det svenskt-hanseatiska samförståndet till ett verkligt

[1] Så åberopades hansestädernas förbund med Holland och Sverige, då Lybeck 1616 afböjde polska propositioner om utrustandet af skepp att användas mot den senare makten. Hammarstrand, s. 45, n. 2. Om den polska hänvändelsen, i augusti 1616, se Pauli, Aus dem Tagebuche des Lübeckischen Bürgermeisters Henrich Brokes, Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde, B. 2, s. 434.

[2] Adolf Fredriks dagboksanteckningar för den 19 mars 1619. Mecklenburgische Jahrbücher, 12, s. 69. — Ännu tidigare hade svenska försök gjorts att förmå hertigen att tillsammans med Holland och hansestäderna lämna Sverige bistånd. Anteckning för den 17 jan. 1618, ibid., s. 67.

[3] Hallenberg, IV, s. 833.

[4] Schybergson, Sverige och Holland, s. XVIII—XIX. — Falck sändes äfven direkt till Bremen; handlingar finnas i RA (Germanica) från denna ambassad.

förbund. På de uppslag i denna riktning, som från den svenska diplomatiens sida tidigare gjorts, är här ej tillfälle att utförligt ingå. De stå i hvarje fall i närmaste samband med Gustaf Adolfs ofvan antydda nordtyska alliansplaner. I slutet af 1619 sände konungen Filip Scheding till Lybeck för att gifva till känna, att han ville träda i förtroligare förbindelse med staden. Den svenske legatens proposition blef de första månaderna af följande år föremål för öfverläggningar inom rådet i den ledande hansestaden, där stridiga meningar gjorde sig gällande i frågan. Man enades dock om att först delgifva Hamburg det svenska yrkandet, då Lybeck ej kunde besluta fullt på egen hand i politiska afgöranden af denna räckvidd, att vidare framlägga det för de öfriga städerna på förestående hansedag och att underrätta Holland. I Hamburg synes ett oförtydbart intresse för saken gifvit sig tillkänna, visserligen närmast dikteradt af ekonomiska önskemål och förhoppningar, som icke i alla afseenden voro identiska med dem, som hystes i Lybeck. På hansedagen i fråga — den hölls i Lybeck den 28 juni–14 juli — kom också rivaliteten mellan de två städerna vid sakens dryftning till fullt utbrott, med resultat, att Hamburg drog sig ur förhandlingarna om den svenska alliansen. Bland de sändebud, som enligt hansekonventets beslut skulle afgå till Sverige, fanns ej heller någon särskild representant för Hamburg.[1]

I augusti 1620 infunno sig i Stockholm dessa ombud för hansestäderna — officiellt för att lyckönska konungen till hans förbindelse med brandenburgska huset och för att öfverlägga om vissa privilegiefrågor. De representerade särskildt Lybeck, Rostock och Stralsund, men uppträdde äfven i hela hansans namn. Inför konungen och några medlemmar af rådet bragte de i förtrolighet på tal förslaget om en närmare förbindelse mellan Sverige och hansestäderna och begärde att erhålla kunskap om de villkor, som konungen ville lägga till grund för sammanslutningen. Det utkast till allians, som de hanseatiska herrarna nu mottogo att öfverbringa till sina principaler, har sitt stora intresse, då det kastar ljus

[1] Källan till denna framställning är Brokes' ofvan citerade. af Pauli publicerade dagbok, s. 437—440. På de handlingar från Schedings ambassad, som finnas i RA, har jag ej ansett nödvändigt ingå.

öfver Gustaf Adolfs afsikter med sina nordtyska förbindelser.

Förslaget innebar dels en trängre allians mellan Sverige och hansestäderna, dels en större, i hvilken äfven de angränsande furstarna borde ingå. Mellan Sverige och hansestäderna skulle slutas ett handelsförbund (foedus commercium), i kraft af hvilket Sverige skulle beskydda städernas privilegier och friheter i Östersjön och Nordsjön mot intrång.[1] Hansan åter finge ej inom sitt område tåla krigsrustningar af någon art, som kunde komma Sveriges fiender till godo — en bestämmelse, som tydligen riktade sin udd mot polska värfningsförsök och flottplaner.[2] Sverige i sin tur ägde rätt att i städerna värfva krigsfolk och verkställa uppköp till arméns och flottans behof. Till inbördes försvar skulle båda parterna bidraga med penningar, trupper eller örlogsskepp: Sverige med tjugufyra skepp eller 8,000 man, städerna med hälften; dock kunde dessa tillskott minskas, om så ansåges skäligt.

Den större alliansen skulle däremot omfatta konungen af Sverige, ärkebiskopen af Bremen, hertigarna af Mecklenburg och Holstein samt hansestäderna. De förbundna vore skyldiga att komma konungen till undsättning i händelse af anfall mot det egentliga Sverige, men icke Finland, Estland och Ingermanland. Om åter de allierade utsattes för fientligt angrepp inom sina områden, skulle Sverige inskrida till deras bistånd. Af årliga tillskott efter öfverenskommelse borde bildas och i Lybeck deponeras en förbundskassa att vid behof tagas i bruk efter den evangeliska unionens mönster. Svenske konungen skulle antingen öfvertaga direktoriet inom' förbundet eller sluta sig till detsamma som bundsförvant. Dess medlemmar förpliktades att icke ingå någon förbindelse, som stode i strid med denna öfverenskommelse, och förbundet skulle vara i tio år. Om tvistigheter uppkomme mellan hansestäderna och grannfurstarna, ägde de allierade att tillse, att dessa icke gåfve anledning till öppen

[1] »Ita tamen» — heter det dock — »ut privilegiorum nomine non veniant ea privilegia, quæ in R:æ M:tis regno ante hoc tempus sunt abrogata.»

[2] Om polska försök att 1616 vinna Lybeck för en flottaktion mot Sverige jfr ofvan s. 252, n. 1.

fejd; i stället skulle konungen af Sverige intervenera för att om möjligt i godo slita stridsfrågorna.[1]

Hvad Gustaf Adolf ville åvägabringa var följaktligen intet annat än en defensivallians — en svensk-nordtysk union skulle man kunna kalla den i anslutning till de evangeliska furstarnas, som i förbundsinstrumentet ju direkt åberopas — men en defensivallians, hvars antidanska och antipolska innebörd ej kunde missförstås. Sverige hade främst att frukta anslag från Sigismunds sida, och dess nu ifrågasatta tyska allierade hade alla mer eller mindre intresse af att ej stå värnlösa mot grannen i norr, Danmark. Men planen omintetgjordes genom dessas bristande samverkan. Gustaf Adolf själf fann det egendomligt, att de hanseatiska sändebuden voro synnerligen ofullständigt instruerade;[2] deras proposition synes ha framsprungit ur de önskemål, som voro gängse inom en begränsad krets svenskvänner i köpstäderna, och de läto sig också angeläget vara att framhålla, att endast några få edsvurna voro invigda i hemligheten.[3] Detta gör det förklarligt, att från hansestädernas sida konungens uppslag uppenbarligen ej föranledde någon åtgärd. När den för förbundsplanen nitälskande Johan Fredrik i slutet af september begärde besked af Adolf Fredrik af Mecklenburg, så svarade denne till ärkebiskopens djupa missnöje undvikande och anförde som skäl, att städerna ännu ej gifvit tillkänna, om Gustaf Adolf förklarat sig beredd att sluta allians med dem.[4] Att så verkligen var händelsen, kunde dock i längden ej förbli okändt för hertigen; vid samma tid måste han från den svenske konungen ha mottagit samma villkor, som delgifvits städernas utskickade, och hans yrkande, att hertigen »in diesen perturbirten Stat des römschen Reichs» måtte i tid sörja för sin trygghet.[5] Härmed synas öfverläggningarna för en längre

[1] Johan Skytte till Axel Oxenstierna, Stockholm den 27 aug. 1620. med bilaga »Conditiones duplici foederis propositæ legatis». E. 369, Ups. Bibl.

[2] Gustaf Adolf till Adolf Fredrik den 8 sept. 1620. Styffe, Gustaf II Adolfs Skrifter, s. 400—401. Originalet nu i Kungl. Bibl.

[3] Skyttes citerade bref.

[4] Adolf Fredriks dagboksanteckning d. 24 sept. 1620. Meckl. Jahrb., 12, s. 74.

[5] Då konungen öfversände förbundsvillkoren med sitt bref d. 8 sept. och hertigens sammanträffande med den bremiska ärkebiskopen ägde rum d. 24 i samma månad, är det ej uteslutet, att han redan vid detta tillfälle erhållit dessa. Möjligen öfverbragtes de af Gustaf Horn, som den 25 infann

tid ha afstannat,[1] om också den svenska diplomatien ej försummade tillfället att under hand arbeta för planen och på samma gång motverka Danmarks allt framgångsrikare politik i nedersachsiska kretsen.[2] Det var ett direkt nederlag för Sverige, att Holland 1621 slöt förbund med Danmark, och ett indirekt, då under årets sista dagar Kristians son antogs till koadjutor i Bremen. Men dessa tilldragelser kunde endast vidmakthålla förbindelsen mellan Gustaf Adolf och de nordtyska ständerna. Det var nu Adolf Fredrik, som återupptog initiativet, såtillvida som han sommaren 1621 föreslog en »korrespondens» med karaktären af förbund mellan Sverige, Mecklenburg och staden Lybeck[3] — ett som det vill förefalla rätt löst skisseradt uppslag, som emellertid blef utgångspunkten för nya märkliga yrkanden från konungens sida.

Att åren 1621 och 1622 otvifvelaktigt beteckna en tillbakagång i de planer, som 1620 framträdt inom svensk politik, bör naturligtvis ses i samband med det evangeliska Tysklands svaghet och rådvillhet. Upprepade hemställningar om diplomatisk intercession till riksfredens återställande[4] eller oroliga furstars bön om råd i sina förvirrade angelägenheter[5] trädde i stället för de afbrutna svensk-böhmiska förhandlingarna. Det polska krigets omsorger fjärmade dessa år Gustaf Adolf från deltagandet i Nordtysklands angelägenheter, och själf var han medveten om att han under sådana omständigheter gjorde bäst i att spara sin auktoritet

sig i Wismar (Meckl. Jahrb., 12, s. 74). — Om de lifliga underhandlingarna under närmast föregående tid vittna hans anteckningar för den 4 och 30 aug. samt den 5 sept. (ibid., s. 73). När Gustaf Adolf i juli 1622 påminde Adolf Fredrik om att han själf vid sitt besök hos hertigen och kort därpå genom rikskansleren förklarat sig för förbundet, så hänvisar han tydligen till dessa förhandlingar. Styffe, s. 406.

[1] »Es ist schon fast ein Jahr, das wihr stil geswigen, itz bin ich der ehrste der schreibe.» Gustaf Adolf till Adolf Fredrik d. 5 juli 1621. Styffe, 401 ff.

[2] Jfr §§ 4, 7, 8 (särskildt) och 9 i instruktionen för Rutgers d. 28 febr. 1621 och § 8 i instr. för R. juni s. å. Schybergson, Sverige och Holland, s. 5—6, 9—10, XX—XXI.

[3] »Eine mutuelle correspondentz die da vim foederis haben möchte». Gustaf Adolf till Adolf Fredrik juli 1622. Styffe, s. 406.

[4] Fredrik af Holstein till G. A. d. 30 mars 1621; de evangeliska furstarnas skrifvelse från Heilbronn d. 17 febr. n. st. s. å. Hallenberg, IV, s. 81—82.

[5] Kon. Fredrik till G. A. jan., mars och maj 1621. Hallenberg, IV, s. 76—77. Ludvig Filip af Pfalz-Simmern till G. A. 17/27 april s. å. Ibid., 77—78. Om Enno af Ostfriesland se ibid. s. 93.

till gunstigare tillfällen.[1] Men det var blott en tillfällig afmattning: år 1623 återupptagas, och nu med större skärpa och målmedvetenhet, på både den polska och den nordtyska fronten projekten från 1620. Bakgrunden är i förra fallet den förnyade fara för polsk offensivpolitik, som man tyckte sig skönja i Sigismunds åtgärder, i det senare den tilltagande spänningen med Danmark, men i båda fallen, och ingalunda alltför svag, den omkringsiggripande tyska konflikten.

* *
*

Efter det framgångsrika fälttåget 1621 och det mindre lysande året därpå hade följt en ny stilleståndsperiod. Militärbefälhafvarnas i augusti 1622 ingångna vapenhvila[2] bekräftades och förlängdes i november genom ett fördrag, som inställde fientligheterna till den 1 juni 1624.[3] I Sverige var man dock öfvertygad om, att Sigismund nätt och jämnt så länge skulle iakttaga fördraget, som det gagnade hans syften. Våren 1623 begynte högligen oroande rykten att taga fast form. Det förspordes, att Sigismund vid riksdagen i Warschau utverkat nya rustningar, och att polska kungafamiljens resa till Preussen betydde igångsättandet af ett plötsligt anfall på Sverige.[4] De försvarsåtgärder, som regeringen ögonblickligen vidtog till kustlandskapens skydd, vittna till-

---

[1] Gustaf Adolf, som alltfort menade, att konung Kristians politik endast kunde stäfjas genom ett beslutsamt uppträdande af de små grannarna i söder, trodde numera ej mycket på möjligheterna att åvägabringa en sådan aktion. »Wan dan unsere vorwanten wollen solche gemeine gefahr steuern und etwas zu den sachen thun», skrifver han dock sommaren 1621 till Sofia af Mecklenburg, »so bitte ich, das man bey Zeite solches wölle anhero gelangen lassen, damit ich meine dinge auch darnach richten könte, meinen Vetteren einen dienst zu thun. Dan ich Zeit haben muss, mich auss diesen itzigen Polnischen krigh zu wickelen, und inmittels das der krigh wehret, *sol der von Dennemark meine authoritet* (als wolt ich mich dan zwischen schlagen) *wenich achten*, meinent, das ich genuck auss zufüren hette». Stockholm den 5 juli 1621. Orig. i storhert. arkivet i Schwerin, afskrift i C. G. Styffes samling, RA.

[2] Mitau d. 10 aug. 1622. Sverges Traktater, V: 1, s. 312—314 (den *polska* deklarationen). — Den af utg. af nämnda verk ej anträffade *svenska* deklarationen är tryckt i Krzysztofa Radziwilla Spravy wojenne i polityczne, (Paris 1859) och daterad samma dag som den polska »in castris ad Suetam».

[3] Sverges Traktater, V: 1, s. 314—316.

[4] Om dessa farhågor finnas talrika vittnesbörd. Dock skrifver Gabriel Gustafsson d. 3 maj till sin broder rikskanslern, att underrättelserna från Danzig nu ej längre tycktes tyda på anfallsplaner från Sigismunds sida men att i alla händelser den svenska expeditionen förbereddes. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 3, s. 350.

fyllest om, att man ansåg faran öfverhängande.[1] Det var ju ej heller första gången, som fruktan yppades för flottangrepp från polska Preussen. Vid anträdandet af den livländska expeditionen 1621 och tidigare hade också Gustaf Adolf afkräft Danzig, denna den polska Östersjökustens, ja kanske hela den baltiska Nordens mäktigaste köpstad, en klar och tydlig förpliktelse att ej tillstädja flottrustningar mot Sverige i sin hamn, men svaret hade, om också ej direkt afvisande, blifvit afböjande.[2] Han hade senare ej heller försummat att ständigt hålla sig i rapport med hvad som förehades i Danzig. Att Sigismund verkligen umgåtts med anfallstankar, är ej skäl att betvifla; ställde han också deras förverkligande på en närmare eller fjärmare framtid, så synes han just vid den tidpunkt, hvarom här är fråga, ha planerat förberedandet af en mot Sverige riktad stöt öfver hafvet.[3] När Gustaf Adolf nu beslöt sig för att genom en flottexpedition till Danzig afskräcka motståndaren från att där upprätta en bas till stöd för sina landstigningsföretag, så betydde detta faktiskt, att tyngdpunkten i det polska kriget började flyttas öfver från Livland till Preussen, som efter Rigas fall utgjorde Polens egentliga utfallsport till Östersjön. Af en man, som under sina år i svensk tjänst tydligen vunnit en förtrogen inblick i sin krigsherres planer och som sedan i det wallensteinska flottprogrammets historia skulle spela en framskjuten roll, brandenburgaren Hans Georg von Arnimb,[4] tillråddes han också

[1] Hallenberg, V, s. 48—52. — Med anledning af ryktena sammankallades oförtöfvadt riksrådet till öfverläggning. Gustaf Adolf till Abr. Brahe, Tälge den 24 maj 1623. Skoklosterarkivet (II), Miscellanea 6.

[2] Hallenberg, V, s. 46—47.

[3] Piasecki berättar, att kort före Sigismunds preussiska resa 1623 vid hans hof uppehållit sig den beryktade grefve Altheim, som förut utsetts af konungen till öfverbefälhafvare vid det fälttåg, hvarmed han ville återeröfra Sverige. Piasecki, Chronica gestorum, s. 437. — Om Altheim, särskildt omtalad i samband med den sigismundska revanschpolitiken åren 1617 och 1618, se Hammarstrand, s. 46—47. — Hjärne (Gustaf Adolf, s. 90) tager också för gifvet, att Sigismund i Danzig företog »vidlyftiga rustningar i afbidan på en spansk armada, som skulle hjälpa honom att företaga en landstigning i Sverige». — 1622 fruktade man också i Sverige ett öfverrumplingsförsök mot Älfsborg. Hallenberg, V, s. 40.

[4] I ett bref, dateradt Jönköping d. 30 jan. 1618, tackar konungen Arnimb för att denne redan öfversändt en plan öfver *Memel* och beder honom att söka skaffa en liknande öfver *Riga*. Heldmann, Fürsten- und Feldherrenbriefe, s. 4—5. Brefvet visar — utom Arnimbs förtrolighet med konungen — att Gustaf Adolf redan nu torde räknat med möjligheten af ett angrepp på Preussen lika väl som Livland — förklarligt nog, om man

att bemäktiga sig en preussisk hamn — Arnimb föreslog *Putzig* — för att kunna hålla Danzig under uppsikt och framtvinga en verklig fredsopinion i Sigismunds eget land; företaget fordrade emellertid, att kurfursten af Brandenburg i god tid underrättades därom, för att svenskarna ej måtte möta något hinder från det hertigliga Preussens hamnar, särskildt då Pillau.[1] Arnimbs uppslag realiserades väl icke nu, men det pekar framåt. Svenska flottans hotfulla kryssning i de polska farvattnen och de af denna demonstration understödda förhandlingarna med Sigismund och med Danzig medförde icke någon brytning af stilleståndet utan tryggade det fastmera. Klart är emellertid, att den korta preussiska expeditionen på det närmaste sammanhänger med den nya riktning, som konungen vid samma tid gaf sin återupptagna diversionsplan från tre år tidigare.

Belysande för denna äro de märkliga instruktioner, af juli, augusti och september 1623, hvarmed Gustaf Adolf efter hemkomsten från sin Danzigfärd affärdade Rutgers och Gustaf Horn till generalstaterna och prins Moritz.[2] De visa, hur tanken på ett fälttåg i Preussen steg för steg framväxer, anknytande sig till en storslagen plan om samverkan mellan alla Habsburgs fiender.

I Rutgers' första vidlyftiga instruktion intager förhållandet mellan Sverige och Danzig hufvudrummet. Det är den under senare år länge fullföljda men aldrig realiserade tanken att neutralisera den mäktiga staden och afslita de lydnadsband, som bundo den vid dess polske härskare, för hvilken här Hollands medverkan påkallas — och icke för sista gången. Med hänvisning till de faror, som hotade

erinrar sig, att vid tiden i fråga farhågorna för Sigismunds preussiska rustningar voro särskildt aktuella. Den 19 jan. 1620 förnyar konungen sin begäran om en plan öfver Riga, och i sitt svar på Arnimbs bref af d. 25 juni 1623 anhåller han att få »eure habende Planten und insonders aller Stette undt Vestungen bey der Ostsehe und deren Negde gelegen». Zober, Ungedruckte Briefe, s. 30—32.

[1] Arnimb till Gustaf Adolf, Boitzenburg d. 25 juni 1623. RA. Jfr Irmer, Hans Georg von Arnim, s. 36.

[2] Rutgers' »informatio» (af den 31 juli?) och »mandata», dat. Gripsholm den 7 augusti. Gustaf Horns »informatio», dat. Gripsholm den 30 sept. 1623. Schybergson, Sverige och Holland, s. 18—38, 39—49, 50—62. Instruktionen af den 7 augusti är äfven tryckt (på tyska) hos Söltl, Religionskrieg, III, s. 267 ff., och i Rikskansl. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 2, s. 583—586 som noter (med uteslutande af de punkter, som rörde Rutgers' uppdrag till prins Moritz). Horns instr. finnes ibid., s. 592—597.

Sverige från Danzig, skulle Rutgers inskärpa nödvändigheten af att stadens hamn blefve stängd för konung Sigismund. Möjligheten att med maktspråk bemäktiga sig hamnen stode visserligen öppen att försöka, men med hänsyn till borgerskapets evangeliska bekännelse afvisade Gustaf Adolf denna utväg och kräfde endast af staden en förpliktelse att icke på sin redd mottaga några fartyg, som vore ämnade att användas mot Sverige. Om en sådan förbindelse hade konungen förgäfves anhållit; han begärde nu att generalstaterna skulle söka öfvertala staden att afgifva den.

Perspektivet blir större i Rutgers' andra instruktion. Den gifver en teckning af det evangeliska partiets läge, hållen i samma pessimistiska uppfattning, som färgade Gustaf Adolfs bref till Adolf Fredrik af Mecklenburg från alldeles samma dagar. Tvifvelsutan är denna skildring af situationen strax före slaget vid Stadtlohn träffande: modlöshet, oklarhet eller falsk säkerhet öfverallt så när som i Holland; på detta land hvälfdes också hela krigets börda. En diversion, som hejdade fiendens segerlopp, vore möjlig men föga trolig i Italien och alldeles utesluten i Tyskland. Den enda skådeplats, dit ett diversionsförsök med utsikt till verklig framgång kunde förläggas, vore Polen och gränsen till Schlesien och Mähren. Genom ett angrepp på Polen skulle kejsar Ferdinand tvingas att försaka Sigismunds bistånd och draga sina trupper tillbaka från Tyskland till dennes skydd, därigenom skulle vidare protestanterna i Böhmen, Mähren, Schlesien och Österrike ånyo fatta mod och Holland och Tysklands evangeliska furstar vinna lättnad i sin strid. Till en dylik diversion förklarade sig nu Gustaf Adolf redobogen, då han ju redan förut till sitt eget försvar bekämpade Polen; han begärde därför understöd af Holland och andra vänner till företagets genomförande och proponerade till den ändan generalstaterna ett off- och defensivförbund. Han räknade dessutom på medverkan af alla, som stodo eller stått under vapen mot kejsaren: Kristian af Braunschweig, Mansfeld, Johan Georg af Jägerndorf, Thurn, Bethlen Gabor. På så sätt skulle katolikerna tvingas att åtminstone återgifva konung Fredrik hans länder och titlar och återinsätta andra furstar i deras fri- och rättigheter. Med den största försiktighet skulle

emellertid Rutgers tillkännagifva dessa konungens afsikter; först sedan han noga utforskat de holländska politikernas tänkesätt finge han föra sina uppdrag vidare.

Det faller i ögonen, att här intet utsäges om hvilken del af Polen, som borde blifva den kommande krigsskådeplatsen. Men det är icke oberättigadt att sluta, att anfallet redan nu var afsedt att riktas mot Preussen. Endast så kunde ju full samverken nås mellan en i Polen opererande svensk kår och de förbundnas framstötar mot de kejserliga arflanden. Att ett djupare ingrepp i Polen tillämnades, därpå tyder i sin mån äfven Gustaf Adolfs önskan att förmå ej blott den protestantiska utan också den ortodoxa kyrkans bekännare i Polen att resa sig och göra gemensam sak med svenskarna, en plan, för hvilken — därom skulle Rutgers framställa begäran — den holländske residenten i Konstantinopel borde söka vinna patriarkens auktoritet. Det var icke första gången, sådana grekiska sympatier framträdde i svensk politik; de hade redan föresväfvat Karl IX.[1]

Af Gustaf Horns ej fullt två månader yngre instruktion framgår också, att det nya fälttåg, som Gustaf Adolf efter utgången af det polska stilleståndet ville göra till Sveriges insats i en på flera håll öppnad enhetlig offensiv mot Habsburg och dess allierade, enligt hans mening borde börja med en landstigning i Preussen. Polens kust från Riga ända till Pommern låge öppen för anfall, skulle Horn framhålla. Lämpligaste platsen för en svensk landstigning vore Putzig i polska Preussen — vi finna alltså, att Gustaf Adolf nu upptog Arnimbs plan som sin egen[2] —: där funnes en förträfflig hamn, dit skepp kunde förläggas för att underhålla förbindelsen med hemlandet, där borde också magasin anordnas och trupper koncentreras. Och från Putzig öppnade sig sedan infallsvägen till Polen, vare sig man nu valde att efter Weichsel framtränga till Lillpolen eller, ännu hellre, mot Storpolen och Posen; i senare fallet kunde hären ända fram till Schlesien hålla sig i grannskapet af Pommern och Markbrandenburg, på hvilkas vänskap eller åtminstone neutralitet konungen räknade. Alla strategiska

[1] Jfr Allahanda 1757, II, s. 78.

[2] Härmed kan sammanställas, att Arnimb hösten 1623 uppehöll sig i Sverige. Irmer, a. a., s. 37.

förutsättningar talade för en sådan frammarsch, och hvad Danzig beträffade, borde Holland utverka dess neutralitet; hvarom icke, funnes dock medel att komma till rätta med staden. Instruktionen är rik på militära detaljer, och det förefaller, som hade valet af Gustaf Horn till sändebud motiverats just häraf.[1] Medan svenskarna framryckte i Polen, borde en annan offensiv igångsättas mot Schlesien och Bethlen Gabor, Jägerndorf och Thurn infalla i Österrikes och Baierns andra provinser. Den schlesiska anfallshären borde uppställas af Holland; sin väg mot de kejserliga arflanden kunde den taga genom Tyskland, men lämpligare vore, om den ställdes under svenske konungen öfverledning, tillsammans med hans egna trupper landsattes i Putzig och därifrån fördes till gränsen af Schlesien för att där inbryta. Hollands bidrag till planens realiserande kunde också tänkas såsom subsidiehjälp till uppsättande af tio regementen fotfolk och 3,000 ryttare. I så fall ville Gustaf Adolf öfvertaga hela värfvet.

Den stora planen stannade tills vidare vid själfva tanken. När hvarken Rutgers eller Horn lyckades vinna gehör hos den nederländska regeringen,[2] var det skäligen betydelselöst, om en slagen legoanförare som hertig Kristian erbjöd Sverige sina tjänster.[3] Lika litet kunde det komma med i räkningen, att de vanmäktiga pfalziska statsmännen alltjämt uppgjorde planer på en antihabsburgsk sammansvärjning, i hvilken också Sverige tilldelades en roll. När heidelbergska kanslipapper föllo i fiendens händer, visade

[1] Jfr Axel Oxenstierna till Rutgers, Gripsholm d. 9 okt. 1623. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 2, s. 591 ff.

[2] Schybergson, Sverige och Holland, s. XXXV och ff. Schybergson påpekar, att den enda uppgift om utgången af Horns ambassad vi äga är ett senare yttrande af Gustaf Adolf till holländaren Vosbergen; konungen antog, att prins Moritz ej haft tid att lugnt åhöra hans framställning. — I egendomlig motsats härtill står ett uttalande af konungen till Brandenburgs sändebud Winterfeldt 1626, att hans polsk-schlesiska diversionsplan endast på ett håll hälsats med bifall: af prins Moritz. Tillfället, då detta skett, nämner ej konungen, men tanken föres närmast till Horns beskickning. Kanske de två utsagorna ej behöfva utesluta hvarandras riktighet; den senare måste i hvarje fall närmast afse Moritz' *privata* åsikt. Winterfeldts relation, Hammarstrands afskrifter från Berlinarkivet. E 279 H. Ups. Bibl.

[3] Hallenberg, V, s. 95—96. — Gustaf Adolf till Axel Oxenstierna d. 17 jan. 1624. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 1, s. 224—225.

upptäckten af sådana hugskott endast, åt hvilket håll förhoppningarna gingo.[1]

* * *

Och lika litet som konungen lyckades allvarligt intressera holländarna för sin polska diversionsplan, lika litet vann han de nordtyska ständerna för sitt förbundsprogram. Aldrig har han så ifrigt vädjande påyrkat dess genomförande som i sina förtroliga bref till Adolf Fredrik sommaren 1623, vid samma tid som Kristian IV begynte öfvertaga ledningen inom nedersachsiska kretsen. Det är omisskänneligt, att dessa konungens sträfvanden ej blott ha en antidansk utan också — och nu först i egentligare mening — en antikatolsk karaktär. Det torde knappt vara berättigadt att framhäfva det ena af dessa motiv på det andras bekostnad.[2] Den tilltagande skärpningen af förhållandet till Danmark gör det förklarligt, att konungen mer än förr är angelägen om bundsförvanter; den katastrofartade utveckling, som den evangeliska saken synes honom gå till mötes i Tyskland, uppkallar honom till förnyade försök att förena Östersjökustens furstar och städer i motståndskraftigare sammanslutningar. De allierade, han söker, skola vända sin front både mot norr och mot söder, så är hans mening. Tvifvelsutan hade hvart och ett af dessa motiv redan i sig själft varit starkt nog att skapa samma sträfvan hos honom. Väl finnes mellan denna hans politik och de förslag, som Rutgers och Horn hade att framställa i Haag, åtminstone från början icke någon direkt pavisbar föreningslänk, men i båda fallen ligger samma uppfattning af den allmänna situationen till grund, förbunden med den svensk-nationella motsatsen till Polen och till Danmark. Och under det att planen på samverkan med Holland satte som sitt syfte allmän restitution i Tyskland, skönjes här det särskilda kraf på Östersjökustens och Nordtysklands trygghet, som slutligen skulle blifva afgörande för utvecklingen af Gustaf Adolfs tyska program.

[1] Hurter, Kaiser Ferdinand II, XI, s. 394 not.

[2] Mot Opel, som (II, s. 72 ff.) något ensidigt häfdar det senare motivet, understryker Schäfer (V, s. 424 ff.) starkt det förra, som det synes mig väl snäft underkännande det protestantiska draget i Gustaf Adolfs nordtyska politik.

Det mecklenburgska förslaget om en »korrespondens» med samma kraft som ett verkligt förbund hade han funnit alltför oklart och sväfvande. Man hade icke underrättat honom om hvilka ledande män och maktmedel en sådan sammanslutning skulle få, skref han i början af 1623 till Adolf Fredrik. Därtill kräfdes en verklig förbundsförfattning; i annat fall stannade det hela vid en kraftlös fiktion.[1] Den 6 augusti, alltså dagen före utfärdandet af Rutgers' andra instruktion, utvecklade han i ett nytt bref till hertigen sina förslag.[2] Tillståndet i tyska riket vore i sanning begråtansvärdt; när nedersachsiska kretsen endast tycktes förbida den stund, då den skulle bli segrarens byte, kunde ingen annan utgång vara att vänta, än att evangeliska furstar och ständer skulle gå miste om både andlig och värdslig frihet och deras folk och länder fördärfvas. I deras rådslag funnes ingen endräkt, »sonder lauter discordiæ, dadurch grosse Dinge zerfallen»; det saknades en hufvudman, som kunde åvägabringa sammanhållning. Därtill fiskade grannarna i grumligt vatten: konung Kristian fullföljde sin politik att göra sig till herre öfver Elbe och Weser, och kejsaren lämnade honom fria händer i hopp om att skilja honom från sina fiender; hade han väl slagit dessa till marken, menade han sig säkert vara Danmark vuxen; Polen sökte slutligen att vinna fotfäste i Pommern. Från dessa två håll, från Danmark och Polen, hotades de nordtyska landen af fara. Det var Gustaf Adolfs råd, att hertigen i tid måtte sörja för sin säkerhet och förena sig med sina grannar, sin broder hertig Johan Albrecht, hertigen af Holstein, Rostock och Lybeck, om möjligt också grefven af Schauenburg och Hamburg; om Bremen uttalar han sig nu däremot ringaktande och lämnar biskopen ur räkningen.[3] Närmaste målet för sammanslutningen blefve den ostfriesiske grefvens restitution, och detta borde också utgöra förevändningen för furstarnas och städernas förening. Men, inskärper han med ett uttryck, som ofta återkommande är ytterst karakteristiskt för hans kynne, en sådan

[1] Västerås den 23 jan. 1623. Styffe, s. 407 ff.
[2] Styffe, s. 410 ff.
[3] Gustaf Adolf uppbörde icke att skänka Johan Fredrik sitt stöd: se Rasches prop. till Adolf Fredrik i dec. 1624. Meckl. Jahrb., 12, s. 82.

förbindelse får ej grunda sig på bläck och papper utan på verkliga maktresurser. Härpå följer ett detaljeradt förslag till de olika förbundsmedlemmarnas bidrag af krigsfolk och örlogsskepp, tillsammans 12,500 fotsoldater, 800 ryttare och femton fartyg. Gustaf Adolf skulle sedan icke tveka att landsätta en här och skicka sin flotta till Nordtysklands kuster; ville man så utse den svenske konungen till förbundets ledare, skulle förvisso ingen ångra det. Man kunde också tänka sig den möjligheten, att Pommern och Brandenburg skulle se sig hotade af Polen och därför förmå sig till samverkan.

I detta förbund önskade Gustaf Adolf utan minsta tvifvel äga en motvikt mot Kristian IV:s kretspolitik. Att tränga Danmark tillbaka från Elbe- och Weserområdena antyder han också själf som alliansens egentliga mål.[1] Säkerligen ville han dessutom, som Schäfer framhåller, skaffa sig tyska bundsförvanter, för den händelse det skulle komma till krig med Danmark; en svensk här i Nordtyskland skulle ju med visshet förmå att afleda ett danskt angrepp från rikets egentliga gräns. Med den djupaste misstro uttalar sig Gustaf Adolf om sin grannes afsikter, ja, man befunne sig redan »beinahe an der Rand des Friedens». Men oafsedt denna eventualitet ville han uppenbarligen sammansluta Adolf Fredrik och hans grannar till inbördes försvar mot öfvergrepp också från annat håll och kasta dem i vägen för de kejserliga och katolska vapnen.[2] Den svenska här, som han nu utfäste sig att landsätta i Tyskland till sina förbundnas stöd och bistånd, kunde följaktligen komma till användning mot Kristian IV:s såväl som mot Tillys arméer. Blefve det mot Tilly, som kampen skulle komma att stå, önskade han säkerligen att på samma gång hålla ett vaksamt öga på Danmark för att vid behof ögonblickligen kunna ingripa. En tydlig parallell erbjuder hans sträfvan under förhandlingarna 1624 att före anträdandet af ett tyskt fälttåg isolera Danmark vid både Nord- och Östersjö-

[1] »Vnd spectiret also dieses, die correspondentz so gegen die Gewaltthetigkeit an der Elbe und Weser zu opponiren». Styffe, s. 415.

[2] Opel (Der niedersächs.-dänische Krieg, II, s. 70 not) anför också ur Münchenarkivet en notis, att man 1623 inom det katolska lägret varit beredd på ett ingripande af den svenske konungen i Tyskland; emellertid skulle slaget vid Stadtlohn kommit hindrande emellan.

kusten; vissa förslag, som dryftades hösten 1629, tillhöra samma tankelinje.

Kretsdagen i Braunschweig, som för en kort tid tycktes komma att samla de nedersachsiska furstarna till beslutsammare steg, blef till sina verkningar endast en kraftlös demonstration. Med den försvunno i det hela utsikterna för Gustaf Adolfs plan. Det kunde knappt tänkas, att Adolf Fredrik och hans vänner efter alla de motigheter, som försöket att stärka kretsförsvaret mött, skulle befinnas redobogna till ännu större ansträngningar, och för öfrigt, deras uppslutning kring kung Kristian syntes under alla omständigheter nu vara mer gifven än förbundet med Sverige. Men helt och hållet uppgaf Gustaf Adolf ej tanken att vinna de nordtyska furstarna för ett gemensamt uppträdande. I slutet af november delgaf han Adolf Fredrik sin plan att angripa Polen i Preussen och tvinga Sigismund till ett afgörande.[1] För att leda kriget från Tyskland till Polen vore emellertid detta företag ej tillfyllestgörande; därtill kräfdes hjälp af nedersachsiska kretsen och af Holland. Konungen häfdade, att kretsfurstarna utan att kränka sin vasalltrohet mot kejsaren skulle kunna lämna Sverige bistånd mot Polen. På dem räknade han också, om det gällde att förhindra farliga anslag mot Sverige från Danmarks sida, och han önskade, att hansestäderna till hans tjänst måtte söka utverka Danzigs neutralitet under det stundande fälttåget. Emellertid var det icke hans mening, att Adolf Fredrik skulle framställa dessa förslag för hela kretsen, men de, som ville drifva en själfständig politik med sin egen välfärd och Danmarks hotande öfvervälde i ögonsikte, borde underrättas därom.

Knappt är det att antaga, att Gustaf Adolf någonsin allvarligt trott på möjligheten att undfå hjälp af den nedersachsiska kretsen för sitt krig med Polen. I hvarje fall var allt beroende af Hollands svar på hans propositioner. För de rustningar, som han 1623 och följande år med kraft bedref, menade han sig dock vid värfningar och skeppsbeställningar kunna räkna på tillmötesgående i Nordtyskland.[2] Hans andra yrkande — att hansestäderna skulle gå i för-

[1] Den 30 nov. 1623. Styffe, s. 419 ff.
[2] Hallenberg, V, s. 103, 112.

fattning om att underhandla med Danzig — hade större utsikter att vinna beaktande af vederbörande, och Adolf Fredrik synes ha gjort ansträngningar att förmå Lybeck därtill.[1] Gustaf Adolfs sträfvan att neutralisera Danzig hade uppenbarligen två syften, som för honom icke men desto mer för andra syntes skarpt åtskilda: dels att vinna trygghet för faran för anfall från staden, dels också att vid ett fälttåg i Preussen ej stöta på dess motstånd. Adolf Fredrik, som afstyrkte det polska krigets återupptagande, var tydligtvis lika benägen för det förra som motvillig mot det senare. Man fruktade, att svenske konungen, som redan hade Pernau och Riga i sin hand, ville lägga under sig Östersjöns bästa hamnar för att bli herre öfver den baltiska handeln, och man talade om hans afsikter att anfalla Danzig, anförtrodde han utan omsvep Gustaf Adolf. Mot dessa farhågor, som främst torde afspegla stämningen inom sjöstädernas merkantila kretsar, polemiserar Gustaf Adolf med harmsen fyndighet: då Polen ej ville gifva Sverige en ärlig fred, värjde sig Sverige med fullaste rätt.[2] Hänsynen till Danzig och den indräktiga preussiska handeln reste sitt begynnande motstånd mot diversionsplanen af 1623; det är ganska säkert, att liknande betänkligheter i sin mån bestämt de holländska politikernas kyla inför de svenska uppslagen. Och härmed förenade sig en annan vanskliget af lika svårlöst art: Brandenburgs intresse att fjärma den svensk-polska striden från hertigdömet Preussens gränser.[3] Med all säkerhet ha dylika beräkningar icke varit utan inflytande på kurfurstens hållning 1624, och de djärfvare vägar, den brandenburgska politiken då för en tid beträdde, förklaras måhända till icke oväsentlig del af utsikten att förmå Gustaf Adolf att inställa sitt tåg till Preussen.

Den polska diversionsplanen saknade sålunda icke fien-

[1] Gustaf Adolf till Adolf Fredrik, juli 1624. Styffe, s. 440.

[2] Ibid., s. 439.

[3] Gustaf Adolf synes också ha räknat med motstånd mot denna plan inom det brandenburgska kabinettet, främst då från grefve Schwarzenbergs sida. Johan Kasimir erhöll den 25 aug. 1623 tillstånd af konungen att i Berlin understödja Rutgers' holländska beskickning, »aber in specie vnd wie es gemeinet, dencht mich nicht raat zu sein wegen des grafwen von Swartzenburghs». Styffe, s. 362. — Misstron mot Schwarzenberg var i Sverige så stor, att det i ett alldeles samtidigt bref från svenska riksråden till brandenburgska råden insinuerades, att kurfursten »theils wird mit Bäpstichen Consiliariis regieret». Hallenberg, V, s. 100—101 not.

der. Det skulle så småningom visa sig, att den knappt på något håll kunde räkna på gunstigt mottagande. Att Gustaf Adolf icke förty flera år framåt fasthöll tanken på att kunna sätta den i verket, sammanhänger visserligen på det närmaste med Sveriges intresse af att icke ensamt utkämpa sin kamp med Polen men visar också, att konungen på intet vis helt uppgifvit sin ursprungliga stora anfallsplan. Kunde denna ej realiseras, så förlorade det isolerade svenska fälttåget sin karaktär af diversion.

Men Gustaf Adolfs anbud 1623 att militäriskt inskrida till nordtyska riksständers stöd öppnade också — alldeles oafsedt de motiv, som tilläfventyrs mer eller mindre afgörande bestämt hans erbjudande — en annan väg, det direkta ingripandets. Och det kom att visa sig, att han räknade med båda.

* * *

Den 1 juni 1624 skulle stilleståndet med Polen utgå. Af Gustaf Adolf voro dessa kortvariga vapenhvilor, som alltmer tycktes bli ett institut i det polska kriget, aldrig eftersträfvade; genom dem såg han det oundvikliga afgörandet med sin tronkräfvande frände oupphörligen fördröjas. Att han denna gång varit besluten att icke bevilja den dilatoriska polska statskonsten nytt rådrum, därom vittna hans rustningar och alliansförslag tillräckligt. Men förutom det, att tanken på samverkan med andra makter tycktes komma att rinna ut i sanden, lämnade honom den mer än eljest elakartade konflikten med Danmark icke fullkomligt fria händer att fullborda sin afsikt. När Arnimb, som vid denna tid åter gått i svensk tjänst — det blef endast för något år — i mars 1624 yrkade på ett angrepp mot Putzig,[1] rönte detta ingen påföljd. Konungen synes i det längsta velat hålla valet mellan krig och fred öppet; det var halft mot hans vilja och vetskap, som Jakob de la Gardie med de polska kommissarierna öfverenskom om stilleståndets förlängning på ett år eller till juni månad 1625.[2]

[1] Irmer, a. a., s. 38.

[2] Sverges Traktater V: 1, s. 317—320. — Hallenberg, V. s. 259, 308—309. — Skytte till Axel Oxenstierna d. 19 maj 1624. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 10, s. 277.

Och var uppgörelsen med Polen provisorisk och bräcklig, så syntes föga mer vara att bygga på den endräkt, som på gränsmötet sommaren 1624 vunnits i tvisten med Danmark.[1] Situationen var oklar och sväfvande; i det svenska väldets landsorter låg en stark och stridsberedd här inkvarterad. Då blir Sverige plötsligt föremål för den europeiska diplomatiens lifliga uppmärksamhet.

Det storpolitiska läget var förändradt. I England såväl som Frankrike hade skett en kursförändring, som gjorde frågan om intervention i den tyska krisen till en europeisk angelägenhet. Brytningen med Spanien bragte ett omslag i engelsk politik, som snabbt visade sina verkningar, för Sveriges del närmast ett inskridande mot de ifriga polska värfningarna i konung Jakobs land.[2] Och det innebar en akt af ännu större världshistorisk räckvidd, när Richelieu i mars 1624 tog sitt inträde i La Vieuvilles ministär för att få månader senare bli den ledande kraften inom Frankrikes politik. Det betydde en fullt bestämd återgång till den traditionellt gifna historiska idékretsen, inom hvilken motsättningen till Habsburg var den centrala tanken. En följd af det diplomatiska fälttåg, som nu öppnades från Frankrike, blef Brandenburgs närmande till Sverige och Kristian von Bellins ambassad. I det föregående har anmärkts, att här äfven andra motiv torde ha spelat in.

De källor, på hvilka denna undersökning grundar sig, tillåta icke en slutsats om den mer eller mindre betydelsefulla roll, som den brandenburgska politikens åhåga att leda Sveriges politiska och militära sträfvanden åt annat håll än den preussiska fronten vid ifrågavarande tillfälle kan ha spelat. Helt visst fanns där inom det kurfurstliga kabinettet på sina håll i fullt medveten form en dylik sträfvan, och de följande årens utveckling kom att visa den i en allt klarare och påtagligare grad. Däremot är det tvifvelaktigt, om dessa tendenser redan 1624 utgjorde själfva drifkraften till de från brandenburgskt håll till Sverige

[1] Hvarken på svensk eller dansk sida litade man på hållbarheten af denna öfverenskommelse, och det var i Sverige icke obekant, att konung Kristian intog en vida aggressivare hållning mot Sverige än danska riksrådet. Se t. ex. Anders Svenssons bref till Bengt Kafle, dat. Köpenhamn d. 9 juli 1624. Gjörwell, Det swenska Bibliotheket, III, s. 194—197.

[2] Rydfors, Sverige och England, s. 12—13.

framställda diplomatiska förslagen.[1] Öfver hufvud bär den brandenburgska politiken i hög grad prägeln af vacklan och obeständighet, af kampen mellan disparata viljor och af de oupphörliga återverkningarna af landets mellanställning och utsatta läge. Bellins ambassad och dess öde vittnar tillfyllest om denna kraftlöshet, mot hvilken enskilda skarpsynta statsmän fåfängt spjärnade. Härtill kommer, att de viktigaste intressenterna i det påtänkta antihabsburgska förbundet alldeles icke ville engagera sig självfva alltför mycket i den direkta kamp, som förbereddes, utan tvärtom utgingo från den förutsättningen, att självfva förbundsexekutionen i hvarje fall skulle öfverlåtas åt en tredje part, närmast då Sverige eller Danmark eller båda tillsammans. På så sätt blef den skandinaviska Norden självfva den fixa punkten i den diplomati, som spann sina maskor kring Europa. Faktiskt blef det också här, som alliansplanernas öde afgjordes. Afgörandet föll vid en tidpunkt, då spänningen mellan de nordiska rikena ännu var långt ifrån häfd och den inbördes misstron minst af allt var slocknad.

Här är icke platsen att närmare ingå på de förhandlingar, som föregingo detta afgörande. De äro i sina enskildheter kända af Schybergsons undersökning om planerna på en evangelisk allians 1624—25 och Sveriges ställning till dem. Endast några anmärkningar må göras för att sammanknyta Gustaf Adolfs hållning under dessa förhandlingar med hans politik de närmast föregående åren och framför allt för att visa, att det omslag i konungens planer, som man härvidlag trott sig finna, i självfva verket blott utgör ett fullföljande af tidigare tankelinjer.

När eftersommaren 1624 engelsmannen Spens och brandenburgaren Bellin i liknande syften infunno sig i Stockholm, var detta först och främst ett bevis för att den kall-

[1] Ritter menar (Deutsche Gesch. im Zeitalter der Gegenreformation und des 30-jähr. Krieges, III, s. 273), att franske agenten Marescots och engelske gesanten Anstruthers förslag gifvit anledning till omslaget i den brandenburgska politiken, och säkerligen är detta såtillvida sant, som dessas, och särskildt fransmannens, ankomst kom att bli utgångspunkten för Brandenburgs förhandlingar med Sverige. Detta utesluter emellertid icke, att politiska uträkningar af antydd art kunna ha spelat in. Senare negociationer visa tillräckligt, att Brandenburg trots allt dock hellre såg ett svenskt ingrepp i Nordtyskland — äfven i Pommern — än en landstigning i Preussen.

sinnighet och rådvillhet, som präglat de protestantiska makternas ställning till föregående planer på ett gemensamt uppträdande, nu fått vika för ett annat sinnelag. Intet var naturligare, än att Gustaf Adolf tog den nya strömningen till intäkt för den plan, för hvilken han föregående år med så ringa framgång vädjat till de holländska statsmännens solidariska intresse: planen på ett diverterande angrepp på Polen och — som ett fullföljande af detta — inmarsch i de habsburgska arfländerna, närmast då Schlesien. Förutsättningen var naturligen ett uppsägande i förtid af stilleståndet med Polen, något som också uttryckligen tagits med i räkningen i den sista öfverenskommelsen med denna makt, hvari som sluttermin för denna uppsägelse bestämts den 10 april 1625 n. st. Öfver hufvud är det af vikt att fasthålla, att konungen på intet sätt hade fria händer att utan vidare antaga de förslag, som nu framställdes till honom; han måste vid hvarje beslut taga ställningen till Polen under öfvervägande; han fick absolut icke lämna denna rikets oförsonligaste fiende ur sikte. Icke nog härmed: han var lifligt öfvertygad om nödvändigheten af att iakttaga samma försiktighetsmått gentemot Danmark och om vikten af att ej på detta håll försvaga sina fronter. Vi ha sett, att dessa hänsyn gjort sig gällande under de föregående årens underhandlingar, och vi skola finna, att de på nytt komma att spela in i fråga om de svar, som konungen gaf först Spens och sedan Bellin.

I själfva verket var också den engelske legatens betydelsefullaste värf — hans hemliga proposition å böhmiske konungens och prinsens af Wales vägnar[1] — direkt anslutet till Gustaf Adolfs framställning till generalstaterna år 1623; den hade då också delgifvits konung Fredrik. I enlighet därmed skulle också Sveriges insats i den nya kampen bli just en expedition till Schlesien. Men sväfvande hållna och icke betryggade af tillfyllestgörande garantier, som dessa anbud voro, — och statsligt auktoriserade voro de ju ej heller — fann konungen dem redan i sig själfva otillräckliga för det påyrkade företaget. Just detta visar, hvilken vikt han alltjämt tillmätte sin forna plan, och de invänd-

[1] Se härom och det följande Rydfors, Sverige och England 1624—1630, s. 20 f.

ningar, han riktade mot det förslag, som den engelske tronarfvingen låtit framställa genom Spens, korrespondera också i stort sedt med hans tidigare tanke om det evangeliska förbundsverket. Därmed sammanhänger t. ex. hans nu uttalade åsikt, att den ifrågasatta alliansen endast borde omfatta protestantiska furstar, och att de katolska vänner, på hvilkas hjälp man trodde sig kunna räkna, måtte uppträda utanför denna allians. För honom var stridens mål ej heller den pfalziska restitutionen allenast. Allmän restitution, religiös liksom politisk, det var hvad han ville sätta som dess syfte.

Ännu klarare framlyser sambandet med konungens föregående diversionsplaner i det praktiska program, som han uppställde för de svenska vapnen i denna kamp. Ånyo visar han på Österrike och Polen som hufvudfienderna, tätt sammanslutna till inbördes stöd; träffade man den ena af dessa makter, drabbade man också den andra. Han förklarar sig ej heller hysa betänkande att åtaga sig angreppet på Österrike, Polens förbundna, om blott Sverige kunde räkna på lugn från sina grannars sida och på tillräckligt understöd af sina bundsförvanter. Med Danmark och Polen i ryggen vågade han nämligen ingalunda anrycka mot Schlesien. Mot eventuella fientliga afsikter från Danmarks sida borde därför Sverige tryggas af en ansenlig förbundsflotta, uppställd af Holland, England och Sverige självt; bundsförvanterna ägde dessutom att anskaffa medel till det österrikiska fälttåget. Själf ville konungen skaffa sig landstigningsplats och därifrån bana sig väg med sin här genom Polen. Fälttågsplanen sluter sig således nära till tankar, som uttalats ett år tidigare, och i allmänhet kan sägas, att konungens svar på den af Spens framburna propositionen innebär ett återupptagande af den polska diversionsplanen. Men på samma gång röjer den oförtäckta skärpa, med hvilken misstron till Danmark denna gång framträder, att de två skilda fronterna inom svensk politik, den mot Danmark och den mot Polen, denna gång skjutits hvarandra närmare än förr, och att tvenne skilda förhandlingskedjor sträfvade att sammanfalla.

Detsamma visar i sin mån konungens svar till bran-

denburgaren Bellin, hur skiljaktigt det än ter sig i hufvudpunkterna.

Den brandenburgske diplomatens instruktion synes ha varit både oklar och tänjbar, ja, det står icke ens fast, om han verkligen varit bemyndigad att framställa det stora förslag, som kom Gustaf Adolf att lämna den polska diversionsplanen och expeditionen till Schlesien ur sikte.[1] Däremot vill det förefalla, som om det uttryckligen ingått i hans gifna uppdrag att motsätta sig tanken på en landstigning i Preussen. När till en början planen på ett fälttåg genom Polen mot Schlesien delgafs honom, förkastade han den genast såsom oförenlig med Brandenburgs vasallskap under Polen. Han framställde i stället ett alldeles nytt förslag: det ifrågasatta fälttågets förläggande till västra Tyskland.[2] Och utan större tvekan gick Gustaf Adolf med på denna tanke.

Inom den historiska litteraturen har detta steg af konungen plägat framställas som ett plötsligt och väldigt omslag, en fullständig omkastning af alla föregående planer. Han skulle, för att citera Schybergson, stått i begrepp »att öfvergifva den politik, han sedan år 1617 med stor följdriktighet iakttagit och att göra Tyskland till skådeplatsen för sina politiska sträfvanden». Eller, för att nämna Ritters ord: »Und da ist es nun ein Zeichen des Feuers, in dem diese Verhandlungen geführt wurden, dass der König in der That nicht lange Bedenkzeit brauchte, um den gefährlichen Sprung zu wagen.»[3] Men innebar i själfva verket detta nya beslut — ty ett nytt beslut var det förvisso — ett öfvergifvande af tidigare följda politiska linjer, och var verkligen språnget så farligt? Ty anknytningspunkter i den

[1] Ritter menar, att han gjort så, »sei es mit, sei es ohne ausdrückliche Instruktion». Deutsche Geschichte, III, s. 275. — Bellins memorial för beskickningen till Danmark och Sverige (afskr. från Berlinarkivet af prof. S. F. Hammarstrand, Upsala univ. bibl., E 379 H) är för Sveriges del mycket summariskt, i det att de närmare detaljerna öfverlämnas till sändebudets diskretion; man får alltså förutsätta muntliga instruktioner. I sin relation (afskr. E 379 H.) försäkrar Bellin, att han »auch im wenigsten nicht abgewichen» från instruktionen. — Det är ju också fullkomligt klart, att den af Bellin framställda planen var vida fördelaktigare för Brandenburg än ett fälttåg i Preussen. Jfr Koser, a. a., s. 398—399.

[2] Rydfors, a. a., s. 23; Schybergson, Sverige och Holland, s. XL—XLI.

[3] Ritter, a. a., III, s. 275.

föregående utvecklingen saknas icke. Tanken att militäriskt ingripa i Nordtyskland var ingalunda så ny och främmande. De som gjort gällande detta, ha i detta sammanhang förbisett konungens anbud 1623 till den mecklenburgske hertigen att under vissa förutsättningar komma sina påräknade tyska allierade till hjälp *med ett läger till lands och en flotta till sjöss*, såsom ordalagen då fallit.[1] Och den framställning, som antydningsvis och med stöd af ett ofullständigt källmaterial ofvan gifvits af Gustaf Adolfs nordtyska förbindelser och det antagliga syftet med dem, torde visa, att hans bifall till Bellins plan icke kom alldeles brådstörtadt. Bildlikt taladt hade Preussen och Nordtyskland i åratal balanserat hvarandra för den svenska politiken; de båda fronterna hade förhållit sig till hvarandra som tvenne vägskålar; det kom an på de vikter, som lades i den ena eller andra af dem, huruvida en af de två skulle sänka sig. Det kom med andra ord fullständigt an på de maktresurser, det understöd och den trygghet för rikets säkerhet, som Gustaf Adolf i det ena eller andra fallet kunde påräkna. I detta afseende hade han aldrig försummat att med största eftertryck göra sin uppfattning gällande, i brefven till Adolf Fredrik och instruktionerna för sändebuden till Holland 1623 lika väl som nu senast i svaret till Spens. Fullt lika mycket gäller det också om den plan, som konungen nu tillsammans med Bellin uppgjorde. Nu liksom tillförene var det han, som angaf förutsättningarna och uppställde villkoren.

I allt väsentligt var den grunduppfattning, som låg bakom denna plan, densamma, som motiverat hans resolution på engelsmannens yrkanden. Samma farhågor för grannarna uttalas också här; de garantier för rikets ostörda lugn, som kräfvas för den händelse expeditionen till Tyskland kommer till stånd, sammanfalla delvis med dem, som uppställts i afseende på det preussisk-polsk-schlesiska fälttåget. På någon lojalitet från Danmarks sida menade konungen sig ej kunna räkna och fordrade fördenskull, att en af de allierade uppställd men under svenskt befäl stående Nordsjöflotta skulle betaga konung Kristian angreppslusten, allt under det att en svensk flotta för samma ändamål krys-

[1] Jfr ofvan s. 265.

sade i Östersjön. Mot Danmark riktade sig säkerligen också delvis Gustaf Adolfs kraf på öfverlåtandet åt honom af två hamnar vid nord- och östersjökusten, helst Bremen och Wismar, låt vara, att denna fordran grundades på behofvet af landstignings- och utskeppningsplatser.[1] Hvad beträffar Polen, så räknade konungen nu, i motsats till hvad fallet kort förut varit, med stilleståndets förlängande; emellertid yrkade han, att de allierade måtte förmå Danzig till obrottslig neutralitet. På denna punkt ligger den egentliga omkastningen i konungens planer.

En fast, evangelisk allians med den evangeliska sakens återupprättande som syftemål, det var hvad som föresväfvade honom. Själf förbehöll han sig direktoriet för det militära företaget, och i annat fall förklarade han sig kort och godt icke kunna deltaga. Han medgaf uttryckligen, att han hade Kristian IV i tankarna, när han yttrade detta, och med den höjd, till hvilken hans misstro till denne furste stigit, var ingenting mer naturligt. Med en armé på bortåt 50,000 man, hvaraf de allierade skulle underhålla vid pass två tredjedelar och Sverige återstoden, ville han gå i fält; senast den 1 maj följande år måste större delen af denna här vara samlad.

Var värfvet stort, så voro i sanning Gustaf Adolfs kraf efter tidens mått framsynt väldiga, och man kan fråga sig, om »språnget» varit så farligt, under förutsättning att dessa fordringar tillnärmelsevis infriats.

Hvad närmare beträffar själfva fälttågsplanen, sa var det konungens mening, att truppernas landstigning skulle äga rum i Wismar. Operationerna skulle börja vid väst-gränsen af nedersachsiska kretsen, och tåget skulle därför ställas till Weser. Efter eröfringen af denna flodlinje

[1] Naturligtvis utesluter ej denna anmärkning, att konungen verkligen också behöfde sådana hamnar som fasta baser för de första operationerna, men att just Bremen och Wismar föreslogos, tycks visa — liksom i allmänhet Gustaf Adolfs obenägenhet för Oderlinjen, hvarom se fortsättningen — att han önskade hålla tummen på ögat på Danmark. Det var sträfvanden, som senare skulle återkomma: »In, per, prope Konungen i Danmarks land och strömar moste det [kriget] föras,» yttrade konungen den 27 okt. 1629 i rådet. Sv. Riksrådets protokoll, I, s. 219. Innan Oderlinjen definitivt föredrogs för 1630 års fälttåg, voro också åtskilliga tankar uppe i samma riktning. — Förutsättningen för Bremens och Wismars öfverlämnande till Sverige var naturligtvis, att detta skulle ske med vederbörligt samtycke af städernas innehafvare.

borde marschen fortsättas genom Hessen till Pfalz och Fredrik V med den segrande härens hjälp återinsättas i sina arfländer och kurvärdighet.[1] Man inser lätt, hvilket betydelsefullt moment i denna plan besittningen af Wismar var, som stödjepunkt för den landstigande härens koncentration och i sin mån — såsom ofvan framhållits — säkerligen också som stödjepunkt mot Danmark. Det är måhända icke oberättigadt att sluta, att just Wismar föresväfvat Gustaf Adolf redan 1623, då han framställde sitt anbud om en svensk landstigning i Nordtyskland. I hvarje fall berodde härvidlag mycket på de mecklenburgska hertigarnas, särskildt Adolf Fredriks, ställning till projektet. Det är emellertid säkert, att konungens plan, när den delgafs hertigen, genast stötte på ihärdigare motstånd, än man från svensk sida torde ha väntat, och att Gustaf Adolf snart nog fann sig föranledd att åtminstone icke själf yrka därpå utan öfverlämna sakens bedrifvande åt de allierade.[2] Men redan detta visade, att

[1] Rydfors, a. a., s. 24. Ritter, a. a., III, s. 275. Utförlig redogörelse för de uppteckningar, i hvilka förslaget i fråga föreligger, ges af Rydfors, s. 24, not 2. Mindre fullständig är Schybergson, som nöjer sig med en hänvisning till Droysen.

[2] Gustaf Adolfs personliga korrespondens med Adolf Fredrik hösten 1624 vidrör ej direkt denna sak men ger vissa antydningar, så särskildt brefvet af den 12 okt., Styffe, a. a., s. 445—447. Bland de »secreta», som Rasche vid sin audiens hos hertigen den 27 dec. meddelade, var förmodligen också denna. Tagebuch, Meckl. Jahrb. 12, s. 82. — Att Adolf Fredrik intagit en afvisande hållning, framgår af Oxenstiernas bref till von Götzen den 20 jan. 1625, där det bl. a. heter om honom: »visus est multo, quam putabatur, alienior», hvarvid det följande ger vid handen, att hertigens motstånd särskildt gällde Wismars öfverlåtande. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 4—5. Med ännu större klarhet framgår detta af Oxenstiernas bref till Camerarius den 23 jan. 1625, ibid., s. 11. — Underhandlingarna med hertigen fortsattes med största försiktighet af Salvius: se rikskanslerns bref till honom af den . . . mars 1625, ibid., s. 36. Också Rasche förhandlade med Adolf Fredrik vid samma tid. Meckl. Jahrb., 12, s. 83. Underhandlingar hade kort efter Bellins återkomst till Berlin öppnats af Brandenburg med Mecklenburg, Pommern samt några stift och städer i Tyskland. Bellin till Johan Kasimir, London den 20 jan. 1625, bilagdt Johan Kasimirs bref till Gustaf Adolf. RA.

Af de två hertigarna-bröderna synes den yngre och mindre framskjutne, kalvinisten Hans Albrecht, ha intagit en mer oförbehållsam hållning gentemot de planer, som voro uppe i slutet af 1624 och början af 1625. Engelsmannen Anstruther, med hvilken Gabriel Gustafsson Oxenstierna sammanträffade i Köpenhamn i slutet af januari det senare året, berättade: »Hertigen af Mecklenburg, den yngste, inclinerar till förbundet, den äldre icke så.» Gabriel Oxenstiernas berättelse om sin ambassad till Danmark, Loenbom, Svenskt Archivum, II, s. 92. Detsamma kan man utläsa af ett visserligen summariskt bref från Chr. Ludv. Rasche till Axel Oxenstierna, Stargardt den 15 jan. 1625, hvari det om Hans Albrecht heter: »Im andern bewusten negocio hat S. F. G. sich nicht allein eiferig sondern auch gar bereit erzeiget.» Oxenstiernska saml., RA.

realiserandet af planen hade att räkna med kanske oöfvervinneliga svårigheter.

* * *

Planen stannade också på papperet. De förhandlingar, som ledde till att Kristian IV, mindre förutseende och mindre fordrande, intog den plats, som Gustaf Adolf förklarat sig icke vilja dela med någon, och till Gustaf Adolfs tillbakaträdande, falla utom ramen för vårt ämne. I detta sammanhang intresserar oss också mindre tvistefrågan, huruvida den danske konungen vid fattandet af sitt beslut mer eller mindre klart leddes af begäret att förekomma sin granne.[1] Men svårt torde det vara att förneka eller förminska den roll, som den nordiska rivaliteten spelat vid de evangeliska förbundshandlingarna 1624—1625. Måhända bör man icke lägga Kristian IV till last, att han icke kunde beräkna den politiska utveckling, som så småningom kom att paralysera de antihabsburgska intressena och göra det stridande Danmarks ställning mer riskabel, än den behöft blifva med det understöd, konungen betingat sig. Men mot denna utvecklings bakgrund framstå i ett klarare ljus de fasta och förbindande garantier, som den svenske konungen aldrig släppte, och hans genomförda sträfvan att hos sig själf koncentrera förbundets militära maktmedel. Hans mening var från början den, att den politik, som hans granne slagit in på, hade alla utsikter att blifva ödesdiger.[2]

Om det också var konung Kristians beslut, som framför

[1] Att »intet argument var så mägtigt» för Kristian IV vid detta afgörande som jalousien mot Sverige, blef en tradition bland svenska statsmän, vitsordad af t. ex. ett bref från Salvius till A. Lilliehöök 1646, anfördt af Hallenberg, V, s. 332—333. Af moderna historieforskare har ock i allmänhet, mer eller mindre skarpt, den uppfattningen häfdats, att Kristian fattat sitt snabba beslut för att förekomma och underbjuda sin nordiska granne. Så t. ex. Ritter, a. a., III, s. 278; Gindely, Beiträge zur Geschichte des 30 jährigen Krieges (utgifvet af Stein 1900), s. 142; Schäfer, Gesch. von Dänemark, V, s. 446, 449, hvilken senare med öfvertygande klarhet tillbakavisar en del invändningar från forskare, som söka andra förklaringsgrunder för Kristians handlingssätt, däribland särskildt M. Weibull i skriften Gustaf II Adolf och Christian IV 1624—1625, i viss mån också Schybergson i hans ofvan citerade undersökning. En nykter och väl afvägd formulering af frågan ger Fridericia, Danmarks ydre pol. Historie, I, s. 28—29.

[2] Om denna uppfattning finnas åtskilliga vittnesbörd. Se t. ex. Schybergson, Underh. om ev. allians, s. 83—84.

allt gjorde, att Gustaf Adolf upphörde att allvarligt räkna med den Bellinska planen, så afbrötos icke därför hans förbindelser med den allians, som befann sig i framväxt, och hvars inbördes förpliktelser och yttre maktmedel fortforo att vara ämne för sväfvande och svårlösta förhandlingar, ännu långt efter det att Danmarks konung ställt sig till dess förfogande. Det vore frestande att draga den slutsatsen, att Gustaf Adolf nu till hvarje pris ville afveckla dessa förbindelser, och att de anbud om direkt eller indirekt militär samverkan i fälttåget mot Habsburg, som han på nytt vid skilda tillfällen framlade — både de förut omtalade och nya, därifrån i ett och annat afvikande — knappast af honom tillmättes annan betydelse än den att utgöra taktiska moment i denna afveckling af situationen. Till en viss grad är möjligen ett sådant betraktelsesätt befogadt. När konungen gång efter annan hänvisar till det Bellin delgifna projektet som ett i princip alltjämt vidhållet erbjudande, torde han sålunda närmast ha uppfattat saken så, då det alldeles säkert stod fullt klart för honom, att förnyade framställningar af denna art näppeligen kunde förmå de allierade till allvarligare reflexioner. Något annorlunda ställer sig saken med vissa andra planer, som han vid samma tid delgaf de förbundna makternas regeringar och diplomater. Fullkomligt uteslutet är det icke ens, att han någon tid lämnat öppen möjligheten af ett svenskt uppträdande i västra Tyskland i samverkan med Kristians armé, men i fråga om operationerna fullkomligt oberoende af dennes ledning, låt vara, att detta stred mot hans föregående uttalanden, och att de hinder, som reste sig däremot, i viss mån voro samma hinder, som försvårat den Bellinska planens förverkligande. Så mycket är i hvarje fall säkert, att konungen lade största vikten vid den polska diversionsplanen, för hvilken han nu på nytt påkallade intresserade makters understöd. Såsom förhållandena nu begynte gestalta sig, måste denna plan bygga på förutsättningen af icke bara politiskt samförstånd utan i sin mån också militärisk samverkan med Danmark. Motsägelsefull och förvirrad ter sig denna utveckling af konungens planer, om man endast begränsar sig till det isolerade sammanhang, hvari de diplomatiska propositionerna och replikerna ställa

dem. Vill man söka fatta hvad han faktiskt åsyftade med sina förslag, blir det nödvändigt att anknyta till Sveriges politiska situation i allmänhet.

Tre faktorer måste då komma i betraktande. Den första, som, när det gällt att förklara Gustaf Adolfs erbjudanden, måhända alltför mycket fått skjuta de senare i bakgrunden, är de allierades ifver att förmå honom att vid danske konungens sida öppna ett fälttåg i Tyskland. Den blef den direkta anledningen till meningsutbytet om dessa frågor, men någon uttömmande förklaringsgrund till den ställning, konungen intog till de förbundnas yrkanden, bildar den gifvetvis icke och kan här lämnas ur räkningen. Här är i stället förhållandet till Danmark och till Polen utslagsgifvande. Den andra faktor, som kommer i fråga, är den faktiska förbättringen af förhållandet mellan Sverige och den förra af dessa makter. Den tredje är återuppblossandet af det polska kriget.

Situationen i den skandinaviska Norden vid årsskiftet 1624—25 erbjuder åtskilliga likheter med ställningen sådan den var hösten 1629 och våren 1630. I båda fallen hade spänningen mellan de båda rikena nått en sådan höjd, att krisen kunde betecknas som akut. Tankar på preventivkrig med Danmark lågo ingendera gången de svenska statsmännen fjärran; åtminstone framkommo sådana till teoretiskt dryftande i riksrådet dec. 1624 lika väl som nov. 1629.[1] En kraftig och frispråkig diplomatisk aktion med kraf på klart besked om grannens afsikter var från svenskt håll bägge gångerna ifrågasatt och besluten, om den också endast i förra fallet kom till utförande. Och såväl 1625 som 1630 häfdes så småningom spänningen, utan att dock misstron helt försvann. Det må lämnas därhän, hvilka omständigheter som 1625 främst och starkast främjade den försonligare stämningen: Gabriel Gustafsson Oxenstiernas danska ambassad eller fransmannen des Hayes' medlande verksamhet och i allmänhet de allierades intresse att undanröja de nordiska misshälligheterna. I längden betydde det säker-

[1] Axel Oxenstiernas yttrande i rådet den 10 dec. 1624: »— vore då så gott att föra krig på Danmark som på Påland — —.» Sv. Riksrådets prot., I, s. 4. — Den 10 nov. 1629 håller konungen möjligheten öppen att »attaquera honom. Danum, si meretur». Ibid., s. 230. Salvii instr. till Holland jan. 1625 (Schybergson, s. 63 ff.) bygger helt och hållet på förutsättningen af krig med Danmark.

ligen mest, att Gustaf Adolf såg sin danske granne fördjupa sig i Tysklands kriser, hvilket tydligtvis i denna situationen innebar en lättnad, hur misstrodd och motarbetad konung Kristians tyska politik än var i Sverige. Och å andra sidan var det säkerligen icke Kristian ovälkommet, att Gustaf Adolf återupptog fejden med Polen.

Det senast ingångna stilleståndets uppsägande eller förlängande var en fråga, som kräfde sitt snara afgörande. Vid ingången af 1625 saknades ej röster, som höjdes för freden, så t. ex. Jakob de la Gardie.[1] Ett ingripande i tyska kriget efter de linjer, som utstakats under förhandlingarna med Bellin, förutsatte ju också lugn på den polska fronten, medan verkställandet af den de senaste åren dryftade preussiska expeditionen i motsats därtill måste föregås af vapenhvilans uppsägande. Ja, vid första ögonkastet förefaller detta afgörande vara absolut bestämmande för Sveriges hållning till tyska kriget. Skärskådar man situationen närmare, skall man emellertid finna, att ett nytt fälttåg mot Polen icke fullständigt behöfde afklippa hvarje tanke på att uppträda i Nordtyskland. Från svensk sida räknade man vid denna tid näppeligen med att kriget med Sigismund skulle kräfva ytterligare så särdeles lång tid. Man satte sitt hopp till de missnöjda polska provinsernas opposition och såg i ett nytt utbrott af fientligheterna först och främst ett medel att framtvinga en ärligare fredsvilja hos motparten. Förhandlingarna med Polens kommissarier borde därför kunna fortgå midt under vapenskiftet i enlighet med Gustaf Adolfs sedvana att »drifva traktaterna under hjälmen», en taktik, som han också vid anträdandet af 1625 års fälttåg angaf som den riktiga.[2] Otvifvelaktigt är dock, att

[1] Till Axel Oxenstierna den 7 jan. 1625. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 5, s. 319.

[2] Se härom rådets och Oxenstiernas brefvexling med de polska underhandlarna sommaren 1625. A. a., I: 3, särskildt brefvet från Oxenstierna (å konungens vägnar) till G. J. von Tiesenhausen den 16 juli, ibid., s. 112 ff. — Man räknade också på separatfördrag och förhandlingar med enskilda stormän, främst protestanten Radziwill. Denne har tydligen också spelat ett dubbelspel, som emellertid till slut gjorde hans ställning högst vansklig; han hade förut ifrigt förordat underhandlingar med Sverige, och utbrottet af det svenska kriget ställde honom hos Sigismund i en egendomlig dager. Se särskildt ett referat af ett bref från Radziwill, dat. Vilna d. 9 maj 1625, i Camerarius' bref till Oxenstierna d. 7 nov. st. n. s. å. Schybergson, Sverige och Holland, s. 324—325. Radziwills ifrågavarande bref finnes i afskrift bland Camerarius' bref till Oxenstierna 1626. RA.

det så småningom mognade beslutet att ånyo bekriga Polen innebar, åtminstone för en tid framåt, att andra planer än sådana, som omedelbart anknöto till den svensk-polska fejden, skötos å sido. Under loppet af några månader synes detta beslut ha mognat. I december 1624 var stämningen i svenska riksrådet för stilleståndets förlängning.[1] I slutet af februari följande år afgick från Stockholm i riksrådets namn det svenska uppsägelsebrefvet på stilleståndet af innehåll, att därest ej polska befullmäktigade före den 1 juni infunne sig i Riga, ville svenskarna ej känna sig bundna af öfverenskommelsen. Naturhinder vållade, att uppsägelsebrefvet ej kunde komma adressaterna till handa före den aftalade tiden,[2] och en ny skriftväxling vardt följden. En ny svensk rådsskrifvelse, af den 20 maj, hade karaktären af ultimatum, då däri kräfdes ett omedelbart upptagande af underhandlingar, för den händelse kriget skulle kunna undvikas.[3] Det var nu ej annat att vänta, än att dessa underhandlingar först skulle komma till stånd efter fientligheternas utbrott. Den 14 juni följde svenska rådets definitiva förklaring angående denna sak,[4] och kort därpå utbröt kriget.

* * *

Med de allmänna förbehåll, som nyss framlagts, var det alltså endast naturligt, att den polska diversionsplanen kom att ställas i hufvudfåran af förhandlingarnas ström. Af alla tecken att döma har konungen dock redan från början icke gjort det kommande fälttåget mot Polen beroende af detta projekt och de allierades bifall därtill. Öfver hufvud är hans ställning till dessa frågor våren 1625 präglad af vida mindre aktivitet än tillförene, något som ju på det närmaste sammanhänger med omslaget i dansk politik. Men att han likväl för ett anfall på Polen genom Preussen alltjämt räknade på understöd utifrån, göres tyd-

[1] Rådsprotokoll den 10 dec. 1624. Sv. riksrådets prot., I, s. 6 ff.
[2] Svenska riksrådet till polska och littauiska rådet den 20 febr. 1625. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 33—35. Brefvet afsändes från Stockholm den 27 febr. och nådde de la Gardie den 8 april i Riga. De la Gardie till Oxenstierna den 8 april 1625. A. a., I: 5, s. 324 ff.
[3] A. a., I: 3, s. 79—81.
[4] A. a., s. 97—102.

ligt af vissa omständigheter. Till Spens hade han visserligen yttrat 1624 — och detsamma upprepade han för Camerarius i april 1625 — att han oafsedt de allierades ställning till hans plan komme att vid tillfälle angripa Polen i Preussen.[1] När nu 1625 års fälttåg icke kom att inriktas på Preussen utan på nordligare polska provinser, har uppenbarligen det uteblifna understödet spelat en viss roll.[2]

Möjligheterna att undfå yttre hjälp till en sådan expedition tycktes till en början åtminstone icke mindre än förr. Snart skulle det dock komma att visa sig, att andra makters betänkligheter mot att engagera sig i det svensk-polska kriget voro oförminskade.

På inflytelserikt håll inom den framväxande alliansen[3] fanns en önskan, att svenska hufvudkrafter måtte insättas till Danmarks lättnad och stöd och till bindande af fiendens styrkor, om detta uppträdande också skulle äga rum på en annan del af fronten mot Habsburg än den, där Kristian skulle komma att operera. Tanken låg ju nära till hands och syntes ha väckts till diskussion ungefär samtidigt i England och Holland.[4] Sin utformning erhöll den i ett förslag, som efter förhandlingar med prins Moritz och andra holländska statsmän i början af mars 1625 öfversändes till Sverige genom den i svensk tjänst stående pfalzaren Camerarius,[5]

[1] Rydfors, a. a., s. 50. — Oxenstierna till Camerarius d. 20 april. A. a., I: 3, s. 74 (P. s.).

[2] Det kan också anmärkas, att våren 1625 liksom ett år senare ovissheten om svenskarnas angreppsfront synes ha gjort den polska krigsledningen villrådig och försvårat dess dispositioner. Man visste i Polen genom underrättelser från England — vid hofvet i London var Spens' verksamhet nu icke längre någon hemlighet —, att Gustaf Adolf genom ett anfall, kraftigare än något föregående, skulle söka bryta Sigismunds förbindelse med kejsaren, och att han hos sina evangeliska vänner ifrigt verkade för sin diversionsplan. Vojvoden af Kulm till polske underkanslern d. 28 april 1625, Janusz Skumin Tyszkiewicz' dagbok. Wojcicki, Biblioteka starozytnych pizarzy polskich, V (Warschau 1844). — Man fruktade på polskt håll redan nu ett angrepp på Preussen: från åtskilliga håll inlupo underrättelser om att den svenska expeditionen skulle få denna riktning, och Jakob de la Gardie antydde själf för Tyszkiewicz »inter secretiora particularis congressus». att detta skulle bli fallet — troligast dock endast för att påskynda den polska adelns fredsvilja. Tyszkiewicz till polske underkanslern, Dzitwa d. 22 maj 1625. Wojcicki, a. a. Jag har tagit kännedom därom endast i Xaver Liskes handskrifna Übersicht d. Poln. Litt. d. schwed. Gesch. betreff., RA.

[3] För bekvämlighets skull har jag på flera ställen användt uttrycket »de allierade», »koalitionen» o. s. v., men är medveten om dessa termers onöjaktighet, åtminstone i vissa sammanhang.

[4] Rydfors, a. a., s. 48 not.

[5] Camerarius till Axel Oxenstierna den 4/14 och 10/20 mars 1625. Schybergson, Sverige och Holland, s. 166 och 170. Redogörelse för förslaget

en af de outtröttligaste diplomatiska krafterna i vinterkonungens krets och bekant som en af tidens idogaste depeschskrifvare. Enligt detta utkast skulle Gustaf Adolf och Kristian med härar på hvardera in emot 25,000 man, till hvilkas uppställande de allierade förutsattes komma att bidraga med lika mycket åt båda, efter aftalad plan ingripa i olika delar af Tyskland, Kristian i rikets västra, Gustaf Adolf i dess östra provinser. Det svenska anfallet var särskildt ämnadt att riktas mot Schlesien, och som lämpliga infallsvägar dit angåfvos Pommern och Brandenburg. Undantages denna viktiga stragetiska detalj, desto viktigare, som den ju måste bryta sambandet med det polska kriget, äger förslaget åtskilliga beröringspunkter med Gustaf Adolfs egen diversionsplan, hvilken tydligen också föresväfvat dess upphofsmän.[1] Afvikelsen från den svenska planen blir härigenom medveten och betydelsefull. På sätt och vis föreligger här det slutliga holländska svaret på det svenska projektet af 1623.

Men om Gustaf Adolf varit beredd att uppgifva tanken på en diversion genom Polen, så ville han alldeles icke göra detta till förmån för en kampanj tätt intill Polens gränser. Skulle Sverige, tillbakaträngdt från den ledande ställning inom koalitionen, på hvilken den Bellinska planen byggde, likväl underkasta sig stora ansträngningar för de förbundnas sak, då måste åtminstone dessa ansträngningar medelbart eller omedelbart komma dess nationella strid till godo, om det fanns möjlighet därtill. Men detta var just nu händelsen: den schlesiska expeditionen förutsatte, i den form Gustaf Adolf ville realisera den, som ett nödvändigt villkor brytandet af Polens motstånd. Hela året 1625 afvisar konungen konsekvent Oderlinjen; ifråga om de infallsvägar, som öppnade sig för en armé till det inre af Tysklard, var konungen minst böjd för denna. Pommern föll inom cirkeln för den attraktionskraft, som det polska kriget ännu i åratal utöfvade på Sveriges planer och dispositioner. Före Stralsund har Gustaf Adolf endast vid en tidpunkt, i början af år

ibidem, p. XLVII—XLVIII och i Oxenstiernas bref till Camerarius d. 16 april, Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 61 ff. samt hos Rydfors, a. a., s. 49 och Schybergson, Underh. om ev. allians, s. 77 ff.

[1] Schybergson, Underh. om ev. allians, s. 79.

1626, starkare intresserat sig för Pommern; och när han då accepterade Oderlinjen, skedde det synbarligen till hälften i defensivt syfte. Innan den allvarligt kunde komma på tal, måste den politiska och militära situationen afsevärdt förskjutas.

Det holländska förslaget afböjdes också, hvad denna punkt beträffar, med en kort hänvisning till de besvär och olägenheter, som vägen efter Oder skulle vålla vänskapligt sinnade tyska stater.[1] I stället förnyades det gamla förslaget om marsch genom Polen — det vill alltså säga: landstigning i Preussen — och yrkandet, att de förbundna måtte söka draga öfver Danzig på Sveriges sida, eftersom besittningen af denna stad, i godo utverkad eller med våld tillkämpad, vore oundgängligen nödvändig för hela företagets lyckliga fortgång. Danzig har nu som förråds- och koncentrationsort och bas för de första operationerna fått träda i Putzigs ställe. Likaså måste man kunna vara säker på Brandenburgs fullt lojala hållning — ej minst i fråga om härens proviantering — och åtminstone neutralitet från det hertigliga Preussens sida; i gengäld lofvade konungen, att hertigdömet så mycket som möjligt skulle skonas från genomtåg och trupprörelser.[2] Innan en större polsk här hunne infinna sig, hade han med all säkerhet fått fast mark i polska Preussen och fullbordat eröfringen af Danzig, om så skulle kräfvas. Möjligheterna för ett framgångsrikt fälttåg kunde sedan icke tänkas gynnsammare; Kristian IV hade vida större svårigheter att öfvervinna i de westfalska och rhenska kretsarna. Men fälttåget måste begynna före utgången af juli månad; i annat fall vore hela året förspilldt till ingen nytta och en dyrbar tid förlorad.

Med sådan tydlighet hade knappt någonsin förut förutsättningarna för det preussiska fälttåget framlagts från svensk sida. Knappt hade man heller förut rört vid själfva den ömma punkten, förhållandet till Danzig och framför allt Brandenburg, så pass hårdhändt som denna gång. Uppenbarligen menade Gustaf Adolf, att situationen mindre

---

[1] Oxenstierna till Camerarius den 13 april 1625. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 60 ff.; där ej annat angifves, är detta bref källa för det närmast följande.

[2] Gustaf Adolf till Rutgers den 20 april 1625 (§ 6). A. a., I: 3, s. 69. Oxenstierna till Camerarius s. d., ibid., s. 73.

än någonsin var lämpad för omsvep i dessa stycken; nu om någonsin ägde han ju också anledning att räkna på tillmötesgående så långt som möjligt. Af de trupper, som måste tagas i anspråk för ett sommarfälttåg i Preussen, borde drygt en tredjedel, åtta till tio fotregementen och 1,500—2,000 ryttare, värfvas genom de allierades försorg. Sverige självt skulle bidraga med sexton regementen fotfolk och 3,000 man kavalleri,[1] hvartill komme garnisonerna i Livland och skeppsbesättningarna. Dessa krafter torde förslå *till en början*, skrifver Axel Oxenstierna till Camerarius,[2] ett uttryck som visar, att han och konungen närmast fattade ockupationen af polska Preussen i ögonmärke.

Vi se, att uppfattningen skilde sig ganska betydligt i Haag och i Stockholm. Camerarius var genast fullt på det klara med de betydande vanskligheter, som mötte.[3] Det var ej heller att vänta, att de holländska statsmännen skulle ändra tanke om det preussisk-schlesiska fälttågets oförenlighet med holländska politiska och ekonomiska intressen. Vittnesbörd om denna uppfattning saknas icke; de ligga emellertid inom de följande årens historia, då den nya riktning Sverige gifvit åt sitt polska krig var en ständig källa till missnöje inom de mäktiga holländska köpmannakretsarna. Att det svenska förslaget icke var antagligt ur synpunkten af de allierades program, att det tvärtom måste i sin tillämpning inveckla dessa i nya och ovidkommande tvistefrågor, därom var säkerligen meningen stadgad icke bara i Holland. Större sannolikhet kunde då tala för, att en från alla strängare konsiderationer så frigjord statskonst som Bethlen Gabors möjligen kunde vinnas för den svenska planen.

Vid den tidpunkt, till hvilken vi nu hunnit, tycktes det verkligen finnas goda utsikter för etablerandet af en fastare och planmässigare samverkan mellan den orolige siebenbürgarens och koalitionens vapen. Sändebud från honom vistades i Haag — en politisk sejour som blef långvarigare och

[1] I Oxenstiernas bref till Camerarius den 20 april uppges däremot det svenska anbudet något lägre: 10,000 man infanteri och 1,000 man kavalleri. A. a., I: 3, s. 72.

[2] Den 16 april. A. a., I: 3, 64.

[3] Till Oxenstierna d. $^{18}/_{28}$ maj. Schybergson, Sverige och Holland, s. 224—226.

till sina resultat mindre lysande än hvad begynnelsen syntes ge vid handen. Bethlen hade förklarat sig beredd att anfalla de kejserliga arfländerna och på samma gång förmå Turkiet att bryta freden med Österrike. Dessutom ställde han i utsikt, att de tatariska kosackerna under tiden skulle hålla Polen i schack, så att det protestantiska förbundet vore tryggadt på det hållet.[1] Det kunde synas, som om inga oöfverstigliga svårigheter borde möta att sammanjämka Bethlens och Gustaf Adolfs plan, ty den senare räknade ånyo med möjligheten af ett siebenbürgskt angrepp på Polen samtidigt med det svenska infallet.[2] Hade man tidigare knappt kunnat tala om någon nämnvärd diplomatisk samfärdsel mellan Sverige och Siebenbürgen, så hade nu åtminstone gjorts försök till en betydelsefullare förbindelse, utgångna från Bethlen själf, ja, det häntydes t. o. m. på ett alliansförslag, hvilket dock aldrig nådde sin svenska bestämmelseort.[3] Bethlens förmälning med svenska drottningens syster tycktes nu fordra, att dessa försök fullföljdes. Så skedde också, men berättelsen därom tillhör ett senare förhandlingsskede. Det skulle då så småningom bli uppenbart, att Bethlen Gabor icke stod att vinna för något angrepp på Polen. Det blir senare tillfälle att återkomma till Sveriges förbindelser med Siebenbürgen och deras samband med Gustaf Adolfs planer.

Den svenske konungens svar på det holländska kooperationsförslaget var afsedt att framläggas inför de allierades sändebud på det konvent i Haag, som skulle äga rum de närmaste dagarna. Men konventet uppsköts, och Gustaf Adolfs projekt kom följaktligen icke att dryftas af de förbundna makternas fullmäktige. Det blef i stället ämne för

---

[1] Camerarius till Oxenstierna d. 17/27 mars 1625. Schybergson, Sverige och Holland, s. 175—176.

[2] Jfr. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 66.

[3] Bethlen Gabors sändebud uppsnappades sommaren eller hösten 1624 af polackerna. Wibling, a. a., s. 7—8. Närmare detaljer, bl. a. uppgiften, att hans för Sverige afsedda ambassad utom giftermålet också skulle afhandla »eine Conjunction mit Schweden», finnas i Bellins (pseud. »Vierraden») bref till Oxenstierna d. 13/23 okt. och Götzens skrifvelse till densamme d. 14 nov. 1624 (g. st.). Bellin berättar också (till Oxenstierna d. 4 dec. 1624, alla skrifvelserna i Oxenstiernska saml., RA), att Frankrike eggade Turkiet mot Polen i Sveriges intresse, en uppgift, som torde böra upptagas med all reservation; den går stick i stäf mot hvad vi f. ö. veta om Frankrikes ställning till svensk-polska kriget, t. ex. af Karl Banérs berättelse om sin ambassad till Frankrike 1625 (Gallica, RA).

underhandlingar med de regeringar, som framför andra voro intresserade i saken, Danmarks och Brandenburgs, ehuru dessa makters nu följande diplomatiska verksamhet till en början icke direkt anknöt till den svenska planen.

I april sammanträffade Kristian IV med Georg Vilhelm i Zechlin. Det var den danske konungen, som påyrkat sammankomsten; säkerligen har han åsyftat att med ett raskt personligt uppträdande ställa Brandenburg i valet mellan ett krig under danskt direktorium eller svenskt; kort förut hade han fått kunskap — i hvarje fall bestämdare underrättelser än förr — om den Bellinska fälttågsplanen och Brandenburgs andel i dess tillkomst.[1] Som situationen nu gestaltade sig, hade kurfursten knappast mer än ett val, helst som han redan i januari gifvit ett tillmötesgående svar på konungens erbjudanden. Han sökte nu i stället vinna Kristians samtycke till att dela fälttåget med Gustaf Adolf, och utgångspunkten för hans yrkanden vardt den kunskap man ägde om Gustaf Adolfs diversionsplan.[2] Hans motvilja mot att klart erkänna den preussiska riktningen af denna synes emellertid ha vållat ett missförstånd, och Kristian fick den uppfattningen, att Gustaf Adolf föregående höst uttalat sig för Oderlinjen.[3] Det är tydligt, att Kristian endast motvilligt tänkte sig Sveriges deltagande, och i hvarje fall sökte han ej jämna vägen för detta genom något allvarligare tillmötesgående; den andel i beräknade kontributioner och subsidier, som han ville öfverlåta åt sin granne, var just den mest tvifvelaktiga.[4] Men å andra sidan accep-

---

[1] Jfr. Schäfer, a. a., s. 454—455.

[2] Jfr. Schäfer, a. a., s. 456; Gindely, Beiträge, s. 150.

[3] Instruktionen för Kristian Schested den 20 april uppger, att man både af kurfursten af Brandenburg och andra tyska furstar »forfarett, att H: M: udi Sverrig uisse tilsagn och fortröstning H: Kg:tt aff Brandenborg haffe giortt, sig udi Egen person med en anseenlige macht udi Tydskland langs Oderen att ville begiffue». Weibull, a. a., bilagor, s. II. — I resolutionen till Sehested förnekar Gustaf Adolf uttryckligen detta; han hade »fast heller altidh acktatt den wägen att wara obeqvemb». Weibull, a. a., bil., s. VIII. — v. Götzen erkände också för Gustaf Adolf, att Oderlinjen vore Kristian IV:s förslag och icke kurfurstens (relation den 3 juni 1625, Hammarstrands afskr. från Berlinarkivet, Ups., E 379 H), hvilket åtminstone visar, att man från brandenburgskt håll icke kunde åberopa några aktuella uttalanden af Gustaf Adolf till förmån för Oderlinjen.

[4] Gindely, a. a., s. 150. Jfr. Schybergson, Underh. om ev. allians, s. 87—88. — När konung Kristian den 20 april låter framskymta möjligheten, att han skulle kunna afstå från hela värfvet och till Gustaf Adolf lämna sin här, måste man fasthålla, att situationen redan hunnit utveckla

terade han i Zechlin kooperationsförslaget i princip. Det har knappast varit utan sin betydelse härför, att Georg Vilhelm utpekade Oder och icke någon af floderna i västra Tyskland som strategisk uppmarschväg för ett blifvande svenskt fälttåg.[1]

Den brandenburgska diplomatien skyndade sig att tillsammans med den danska gå vidare på den inslagna vägen. Kurfursten har härvidlag spelat en aktivare roll än Kristian och fört denne med sig. De första dagarna i maj infunno sig i Stockholm Kristian Thomessen Sehested och brandenburgaren Sigismund von Götzen, Bellins vän. De två sändebudens värf voro fullständigt parallella och de svar, konungen den 10 maj lät delgifva dem, i allt väsentligt desamma.[2]

Götzens ambassad betecknade Brandenburgs återtåg från den position, dess föregående sändebud till Sverige intagit. I afseende på det nyväckta uppslaget om två själfständiga arméer i Tyskland refererade gesanten helt och hållet till Kristians åsikter. Visserligen hade framkastats tanken på att dessa härar skulle båda kunna operera efter de västtyska flodlinjerna, den ena längs nedre Rhen och Weser, den andra kring Main och öfre Rhen, men enligt konung Kristians åsikt mötte det de största vanskligheter att på så begränsade områden underhålla så stora stridskrafter. Götzen föreslog därför ett tåg uppför Oder mot Schlesien som en lämpligare diversion från svensk sida, ehuru han medgaf, att ett dylikt fälttåg skulle komma att drabba hans herre kurfurstens land. Gustaf Adolf påpekade, att detta förutsatte, att Sverige komme i besittning af Stettin; svårt vore det att utverka något sådant med godo,

---

sig därhän, att reflexioner från Sveriges sida med anledning af uppslaget på förhand syntes vara alldeles uteslutna. Fridericia (a. a., I, s. 28) fann ännu denna punkt egendomlig och i behof af rikare belysning; f. n. torde sammanhanget stå klart: Kristian IV hade själf säkerligen aldrig tänkt sig detta steg realiseradt men ville begagna en antydan därom som ett medel att låta Gustaf Adolf framstå som den där resignerat från sina föregående planer.

[1] I nedersachsiska kretsen ville man helst, att Gustaf Adolf skulle välja Weserlinjen. Salvius till Oxenstierna, Berlin den 13 april 1625. RA.

[2] Resolutionen till v. Götzen är tryckt i Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 90—95; den till Sehested hos Weibull, a. a., s. V—XII. Andra handlingar rörande deras beskickning finnas i Moser, Patriotisches Archiv, V. — v. Götzens *relation*, dat. d. 3 juni, finnes bland Hammarstrands afskr. från Berlinarkivet, Ups, E 379 H.

och på maktspråk mot sina vänner hyste han ej den aflägsnaste tanke.[1] Vida förmånligare ansåg konungen vägen genom Kassuben och Polen till Schlesien, desto mer som Bethlen Gabor och tatarerna på andra håll borde kunna gifva Polen så mycket att skaffa, att den svenska genombrytningen måste gå jämförelsevis lätt. Den därpå följande replikväxlingen mellan konungen och sändebudet är af intresse. Götzen betviflade högeligen, att kurfursten skulle vilja gå med på något sådant i sin egenskap af vasall under Polen. Danzig vore dessutom en fast stad, som icke kunde lämnas i den kungliga härens rygg. »Gif mig blott det begärda folket och låt mig sedan handla», fick han till svar. Hvad Danzig beträffade, eftersträfvade konungen icke staden för sin egen del, men han behöfde den för fälttåget; han ville gärna lämna den åt kurfursten eller någon annan furste, blott han finge fri reträtt dit under fälttåget. »Wehre ess auch nicht Danzig, so wehre ess ein ander Hafen, dessen sich Ihre May. zu bemechtigen wohl getrawedt.»[2] Hvilken denna andra hamnstad vore, synes konungen ej ha antydt. Det anförda meningsskiftet hade nästan en olycksbådande karaktär.

Gustaf Adolf hade således ännu en gång vägrat att diskutera Oderlinjen. Han understryker sina afslagsskäl i resolutionerna till Götzen och Sehested och inskärper ytterligare de fördelar, som talade för ett val af Preussen. Men han pekar dessutom på två andra infallsvägar: uppför Weser genom Westfalen till Hessen och Pfalz, och uppför Elbe genom Sachsen till Böhmen.[3] I första hand nämner han dem visserligen som bekväma för Kristian IV:s armé, men han låter icke vara alldeles uteslutet, att de äfven skulle kunna tagas i anspråk för hans egen. Mest är han i så fall böjd för Weserlinjen. Om de allierade öfverenskomma, att han bör taga denna väg, och Kristian i stället tågar efter

[1] I Holland synes man dock ha menat, att Gustaf Adolf utan alltför stor svårighet skulle kunna utverka dispositionen af åtminstone *en* hamn i Pommern. Camerarius till Oxenstierna d. $^{15}/_{25}$ apr. Schybergson, Sverige och Holland, s. 206.

[2] von Götzens relation. E 379 H. Ups.

[3] Att konungen nu accepterar Elbelinjen, har möjligen samband med ett erbjudande af administratorn i Magdeburg, Kristian Vilhelm, att åt honom upplåta stiften vid Elbe till *rendez-vous* och mönstringsplatser. Cronholm, V:1, s. 350.

Elbe, måste staden Bremen med sin hamn öfverlämnas åt Sverige för den tid kriget varar; anser däremot Kristian, att den svenska hären hellre bör välja vägen efter Elbe, skall han efterkomma denna önskan, men endast på det villkoret att de mecklenburgska hertigarna ställa Wismar till hans disposition under kriget, och att dessa och andra furstar, bl. a. kurfurstarna af Brandenburg och Sachsen, bevilja fritt genomtåg och fördelaktiga provianteringsvillkor. Man finner lätt, att dessa alternativ ingenting annat äro än en begränsning af den plan, som sett dagen under förhandlingarna med Kristian von Bellin. Det nya är accepterandet af bägge konungarnas deltagande i fälttåget under vissa förutsättningar. Fullt klart är icke, hvilken betydelse Gustaf Adolf i grund och botten tillmätte uppslaget; tydligt är, att det icke kan frånkännas ett visst sonderande syfte gentemot Danmark och Brandenburg. För att kunna afgöra, om detta syfte utesluter möjligheten af att han menat allvarligt, när han framkastade sina alternativ, som ju på det närmaste bero af realiserandet af de kraf på fasta stödjepunkter vid hafvet, till hvilka de anknyta — för att kunna afgöra detta vore det nödvändigt att närmare känna läget för de alltjämt fullföljda underhandlingarna med Mecklenburgs och andra furstar. Hvad vi veta om Adolf Fredriks ställning är icke mycket, men allt häntyder på att den under loppet af 1625 undergick ett omslag, och att hertigens redobogenhet att foga sig efter Gustaf Adolfs villkor i alla händelser tillväxte.[1]

Emellertid torde det stå fast, att konungen ställde planen på framtiden. Tiden var nu så framskriden, att det polska kriget måste gå före allt annat. Ett angrepp på Polen, syftande att efter hand nå fram till Schlesien och

[1] Några notiser härom: Gustaf Adolfs bref till Adolf Fredrik den 8 okt. 1625 (Styffe, Skrifter. s. 460—463) visar, att hertigen begärt, att Gustaf Adolf måtte komma till Tyskland för att bringa »ale anslege auf einen gewissen fus». Gustaf Adolf svarar, att om han kommer att göra detta — och det kan först ske nästa sommar — blir det helt beroende på om han bistås icke bara med råd utan också med dåd. Något resultat yppades icke. Det heter om hertigarnas begäran i Wintefeldts relation om sin beskickning till Sverige maj—juni 1626: »Die Herzoge in Mecklenburg hätten einen Gesandten bei Ihrer May:t in Liffland gehabt, dieselbte auch umb ass stenz ersuchet. Sie hätten sich auch zum Securs erbotten; seitdem hätten Sie in acht Monaten und länger nicht ein wort an Sie gelangen lassen.» Orig. i Berlin. Afskr. af Hammarstrand, Ups., E 379 H.

understödt af tatarernas, Turkiets, Bethlen Gabors, kanske också Rysslands fientligheter,[1] framstår också som den praktiska slutsatsen i det utförliga svaret till den danske och den brandenburgske diplomaten. Men också ett sådant företag måste fordra långa och vidlyftiga förberedelser; att skådeplatsen för kriget med Polen denna sommar icke skulle komma att ändras, blef för hvar dag alltmera tydligt. Några veckor efter de två gesanternas afresa var det afgjordt, att det stundande fälttåget i slutet af juni eller början af juli skulle taga sin början i Livland.[2] Att den preussiska fronten för detta år var definitivt uppgifven visa de fortsatta försöken att utverka en försäkran af Danzig att ej tillåta rustningar mot Sverige.[3]

* * *

Det hade sålunda fordrats synnerligen energiska och snabba mått och steg från de allierades sida för att få Gustaf Adolf att slå in på en annan väg. Men detta var icke att vänta. Generalstaterna ådagalade väl en viss ifver för tanken på delad direktion i det tyska fälttåget; deras ambassadör, Vosbergen, träffade Gustaf Adolf först i Livland. Holländarens resa vardt utan resultat; bland de erfarenheter, han inhöstade under den, var också, att Danmarks konung numera var rent afvogt stämd mot Gustaf Adolfs deltagande i fälttåget. Han lyckades endast utverka ett löfte af Kristian att sända ett ombud till det stundande konventet i Haag, där de af Sverige fordrade subsidierna skulle tagas under ompröfning.[4] Hänskjutandet till detta forum innebar knappt

[1] Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 94.

[2] Gustaf Adolf till Jakob de la Gardie den 27 maj. Hallenberg, V, s. 360—361.

[3] Instruktion för Gabriel Gustafsson Oxenstierna den 25 juni. Hallenberg, V, s. 336, 339.

[4] Gindely, Beiträge, s 152—153. Jfr. Camerarius till Oxenstierna d. 17/27 juni. Schybergson, Sverige och Holland, s. 251. — Det har ofvan påpekats, att det säkert ej var Kristian IV emot, att Gustaf Adolf fördjupade sig i det polska kriget. Hvad beträffar hans ställning till dennes preussiska plan, synes han ha räknat på, att polackernas motstånd skulle bli synnerligen starkt. Jfr. ett yttrande af honom, anfördt af Camerarius den 5/15 nov. 1625, Schybergson, Sverige och Holland, s. 331—332. De danska sändebuden vid konventet i Haag i nov. uttalade också den, f. ö. säkerligen välgrundade, meningen, att Gustaf Adolf nu vore så inveckladi polska kriget, att han ej kunde tänka på att ingripa i Tyskland. Camerarius till Oxenstierna d. 18/28 nov., ibidem, s. 340—341. Jfr f. ö. nästa sidas not.

några utsikter till framgång. Konung Kristian hade själf låtit alla tankar på den tidigare planen falla, och hans sändebud till Haagkonventet voro instruerade att understryka vikten af att svenskarna hölle polackerna bundna.[1] Hvad Danmark ville göra för att tillmötesgå Gustaf Adolfs uppfordran till bistånd på denna skådeplats visade sig inskränka sig till att Kristian IV för sin del förklarade sig ej ha något emot att Mansfelt förenade sig med svenskarna. Men detta uppslag var från början dömdt att rinna ut i sanden. Den diplomatiska kongress, som i slutet af november ledde till ett formellt förbund mellan Danmark, England och Holland, ägnade ej heller många tankar åt de svenska förslagen, och den nya sammankomst, som beramades i Haag till mars 1626, kom aldrig till stånd.

Det blir en tids stiltje i öfverläggningarna makterna emellan om Sveriges tilltänkta deltagande i det tyska kriget. Först den hotande vändning, det nya fälttåget tycktes komma att taga, framkallade nya försök att förmå Gustaf Adolf till ingripande. Men under tiden hade denne utan att längre afbida de växlande konjunkturerna i makternas rådslag beslutsamt inriktat sig på fullföljandet af sin polska diversionsplan, med de naturliga inskränkningar, som tillgodoseendet af i första hand rikets nationella sak dikterade, och målmedvetet sökt att själf och utan mellanhänder knyta förbindelsen med de makter, på hvilkas hjälp han särskildt räknade, Siebenbürgen och Ryssland. Han hade tillika allt djärfvare men äfven med en viss försiktighet sökt få rent besked om Brandenburgs ställning till ett svenskt fälttåg i Preussen.

Förhållandet mellan Sverige och Brandenburg blir därför det centrala i en följande undersökning om Gustaf Adolfs första preussiska fälttåg och dess ganska egendomliga förhistoria.

[1] I instruktionen för Jakob Ulfeld och Kristian Tommessen till Generalstaterna den 24 okt. 1625 heter det i § 11: »At Bettlehem Gabor kunde bliffve aff confœderatis assisterit och bragt med en anseenlig armee paa fode och Kong. Wurde udi Sverig kunde disponeris krigen med Poleno at continuere, och at obligere ingen fred eller anstand interea at giöre, medea samme nation til land och vand, saavit hannom mueligt, at attacquere, och udi saa maade den polniske magt och undsettning at divertere, det var det beste och sterkeste middel, vid hvilken denne status rerum udi Tyskland ab ista parte kunde hielpis, hvilkett och snariste kunde til veie bringis och bequemligste effectueris». Holland 1623—40, RA, Köpenhamn.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Ett bidrag till den svenska rikslagstiftningens historia.

Den äldre nordiska arfsordningen kände, som bekant, icke representationsrätten. Utom lagtexterna, hvilka ju för denna tid alltid få tänkas möjligen vara på ett mindre tillfredsställande sätt redigerade, ha vi tillgång till ett viktigt och intressant rättsfall, hvilket kan studeras i tillförlitliga källor. Då konung Sverker d. ä. dött, stupade i striderna med den täflande konungaätten tre af hans söner Karl, Kol och Burislev (Boleslav) efter hvarandra, säkerligen i nu efter källorna nämnd ordning. Då Burislev stupat, tillföll arfvet efter honom icke, såsom representationsrätten kräft, hans brorson, sedermera konung Sverker d. y., som tydligen närmast var arfvinge till ättens ideella anspråk, och alltså den, som man väntat, att lagen skulle velat gynna, utan B:s halfsyster Sofia, drottning Rikissas dotter, hvilken var blott styfdotter till Sverker och väl enligt »lagens anda» bort uteslutas från hans arf. Då Sofia blef danske konungen Valdemar I:s drottning och moder till Valdemar II, fogade det sig så, att en afsevärd del af den sverkerska familjeförmögenheten kom att hamna i Valdemars jordebok,[1] som utgör den källa, ur hvilken vi hämta kunskap om detta fall af bokstaflig lagtolkning före lagens nedskrifning med bokstäfver.

Med Upplandslagen inträder representationsrätten i vårt rättssystem; den hör väl icke till de gamla uppländska rättssedvänjorna utan fastmer till frukterna af domprosten Andreas Ands juridiska lärdom. Representationsrätten begränsas emellertid genom bestämmelsen *alt til fæmptæ manz* (ÄB 11, om bröstarf, och 12, om sido- och bakarf). Uttrycket, som ju närmast ser ut att ge äfven femte man arfsrätt, förtydligas på det senare stället genom tillägget *æi ma fæmpti man arff takæ.*

Magnus Erikssons landslag, som ju i stort sedt utgör en samarbetning af uppländsk och östgötsk rätt, inför representationsrätten: *taki slikt sona barn af arue sum son, ok slikt dottor barn sum dotter æn þo æt nakat liui af syzskenum.* Motsvarande bestämmelser i ÄB 2 likställer syskons barn med syskon. Men här har den egendomlighet i textförhållandena inträdt, att en hel del handskrifter ha ett tillägg, hvilket i öfverensstämmelse med Upplandslagen begränsar representationsrätten till »femte man».

---

[1] Beckman, Personhist. tidskr. 1912, s. 1 ff.

I och för sig kunde ju detta icke behöfva vålla allt för stor oreda, men då härtill kommer, att lydelserna växla, så blef oredan rätt stor. En grupp handskrifter, dock icke allt för talrik, behåller Upplandslagens tvetydiga *alt til*, flere ha det vida tydligare *alt innan*, som ju tydligt utesluter femte man. Många af båda grupperna ha tillägget *ej må femte man arf taga* på första förekommande ställe, ÄB 1, som handlar om bröstarf, men andra utesluta det äfven här.

Om det nu står på första stället, så är ju en dubbel uppfattning möjlig. Man kan uppfatta begränsningen såsom afsedd att vara en allmän rättsgrundsats, som då den tydligt göres gällande mot arflåtarens bröstarfvingar, med så mycket större skäl skall gälla i ÄB 2 mot hans kollateraler. Men man kan också tolka ÄB 2 verbalt, häfda, att där är representationsrätten inskränkt till syskons barn.

Det är sålunda icke att undra öfver att en viss oklarhet rådde. De hårda ord om oklarheten i rättsförhållandena, som uttalats t. ex. af Schlyter[1] och Schück,[2] torde i någon mån böra mildras. Vi ha ett ganska berömdt rättsfall, som utgör tillämpning af de ifrågavarande bestämmelserna. Aktstyckena i målet äro till stor del bevarade. De äro följande:

1) ett bref af d. 17 juli 1506 från Herr Ture Jönsson (Tre rosor) i egenskap af lagman i Västergötland, däri han underställer rådet ett tvistigt arfsmål mellan högt uppsatta personer i Västergötland;[3]

2) rådets beslut i ärendet af 4 juni 1507 att till en allmän herredag undanskjuta det svårpröfvade målet;[4]

3) rådets beslut i ärendet af 10 nov. 1507 med ett allmänt stadgande, att den s. k. medellagen hädanefter skulle anses vara gällande, dock så att redan afgjorda mål icke skulle upprifvas.[5]

För att ge en bekväm öfversikt öfver den ifrågavarande tvistens innebörd använder jag det diagram, som ett par af de nyss nämnda handskrifterna[6] låtit åtfölja rådsskrifvelsen. Det har, med mycket få moderniseringar i anordningen, följande utseende.

[1] Vitterhets Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar 18, företalen till landslagarna.

[2] Svensk Litteraturhistoria (1890), s. 482.

[3] Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, V, s. 101 f. Detta och nr 2 voro icke bekanta för Schlyter.

[4] Ib., s. 187 f.

[5] Tryckt hos Hadorph. Gambla stadgar, efter Bjärköarätten, s. 71, dessutom bevaradt i ett flertal handskrifter.

[6] Närmast Cod. Holm B 35, bl. 1 v.

I processen har nu Lindorm Brunsson, som uppträdt som sin hustrus målsman, stödt sig på en handskrift, som haft lydelsen *Allt till femte man.* Motparten har kunnat stödja sig på handskrifter, hvilka haft en annan lydelse, som alls icke talt om någon representationsrätt längre än till barns, resp. syskons barn. I sin inlaga lämnar herr Ture den viktiga upplysningen, att den praxis, som han känner, närmast väl den västgötska, gick emot herr Lindorms yrkande, att, som han uttrycker det, »om fjärde man får ärfva, så kommer månget arf i Sverige att gå tillbaka». Genom uttrycket »fjärde man» låter herr Ture oss få kännedom om den räkning, som användes. Det var den s. k. kanoniska, som räknar sidoarf icke från arflåtaren utan från den gemensamme stamfadern, hvarvid om de två ättledningarna bli olika långa, den längre anses bestämma släktskapsgraden. Vi se alltså, att de tre alternativen ställa sig på följande sätt:

a) enligt hufvudtexten tillhör Peder Bengtsson det sista led, som äger arfsrätt;

b) enligt lydelsen »allt inom», resp. »allt till» med tillägg »ej må femte man», blir herr Lindorms hustru i samma läge;

c) enligt lydelsen »allt till» utan tillägget »ej må femte man» skulle till och med herr Lindorms och fru Karins barn fått vara med, därest deras föräldrar varit aflidna.

Tydligen gällde det för herr Lindorm antingen brorslotten eller ingenting.[1]

Så långt om själfva målet och dess innebörd. Vi gå därefter till frågan om de olika textformernas förhållande och berättigande. Denna fråga synes mig i trots af det myckna, som därom skrifvits, icke alldeles klar. Schlyter utgår genomgående från den arbetshypotesen, att afvikelser af denna art äro att förklara såsom verk af en eller annan afskrifvares oförstånd, för så vidt man icke i vissa fall har att tänka på något ännu värre. Men Schlyters åskådning kan säkerligen icke göras gällande i samtliga fall. Särskildt efter reformationen, då humanismen lärt människorna att behandla texter efter riktigare principer, förekomma landskapsrättsliga interpolationer med förklaringar af sådan art som att de äro »nyttiga i rättegångar»,[2] alltså med klart uttaladt syfte att meddela rättssatser, som kunna vara vägledande utan att vara bindande, och så ha säkerligen många afskrifvare och beställare menat, som tidigare infört, resp. låtit införa landskapsrättsliga stadganden i handskrifterna.

Men äfven en annan fråga kan uppställas: Är det alldeles säkert, att icke med centralregeringens goda minne olika lydelser i en eller annan detalj kunnat få bestå i olika landsändar? Detta är ett antagande, som Schlyter icke synes vilja upptaga till pröfning, men som för den tid, som följde omedelbart på landskapsrättens tid, a priori synes mig ganska rimligt. Vill man pröfva ett sådant antagande,

[1] Några andra arfvingar än de upptagna nämnas icke.

[2] Det var, som bekant, en liknande tanke, som föranledde Karl IX att utgifva landskapslagarna. Se Schlyter. MELL. s. LXXI not.

så är ju enklaste vägen den, att man, för så vidt det är möjligt, ser till, om de handskrifter, som innehålla den från hufvudtexten afvikande lydelsen, låta sig lokalisera inom något afgränsadt geografiskt område.[1]

Lokaliseringen af handskrifterna har icke intresserat Schlyter, men den är med hänsyn till deras användande som språkhistoriska källor en fråga af största vikt, och jag har i ett nyligen utkommet arbete[2] sökt lösa ett antal hithörande frågor. Den rättshistoriska konsekvensen af min där gjorda undersökning bör här dragas.

Se vi till i Schlyters noter till MELL, ÄB 1, så finna vi den afvikande texten i följande lokaliserbara handskrifter: EFM (alla skrifna i Södermanland, F använd i Finland), O (använd i norra Östergötland, men i text nära släkt med de sörmländska handskrifterna), 20 (troligen Uppland) och 21 (Västmanland). R (Uppland) har lydelsen *allt till* och saknar *ej må femte man.* Med hänsyn till dessa äldre handskrifter, de nämnda äro alla äldre än år 1400, ställer sig saken närmast så, att Södermanland förefaller vara centrum, medan Västmanland och äfven Uppland ställas något i skuggan. Bland yngre handskrifter nämnas 33 (Arvid Trolles lagbok, Nyköping) och 42 (Finland). Någon stor vikt får man emellertid icke fästa vid frekvenssiffrorna, ty det kan godt vara en tillfällighet, om ett större eller mindre antal handskrifter låta sig lokalisera eller icke, och för åtskilliga handskrifter vet jag inga säkra lokaliseringstecken. Dock bör nämnas, att hufvudhandskriften, liksom handskrifterna B och L enligt min undersökning höra hemma i södra Östergötland eller norra Småland. B och L ha i nu berörda afseende hufvudhandskriftens text, liksom de af åtskilligt att döma västgötska I och K, de senare i öfverenstämmelse med den af herr Ture åberopade praxis. På det hela taget är ju fördelningen rätt god,[3] men man undrar något på att Uppland är så svagt representeradt. Detta förhållande motväges emellertid i viss mån af förhållandena i yngre

[1] Det kan törhända vara af ett visst intresse, om vi kunna framlägga positiva bevis för att i någon ort sedvanerätt eller doktrin bibehållit sig i strid mot på platsen använda lagtexten. Åtminstone ett sådant fall känner jag. Vi ha kvar den lagbok, som användts af rådhusrätten i Arboga, hvarom nedan. I denna, liksom i alla medeltidshandskrifter af stadslagen utom en, stadgas uttryckligen, att stadens funktionärer skola väljas åtta dagar före Valborgsmässodag (KgB I). Men icke dess mindre se vi af stadens bevarade tänkebok, att valet faktiskt år från år skett d. 6 december, Nikolai dag. Säkerligen skulle flera sådana fall kunna uppvisas.

[2] Studier i outgifna handskrifter, Stockholm 1917, h. 151 af Sv. Fornskriftssällskapets samlingar. För bevisningen af i texten gjorda påståenden hänvisas till detta arbete, för identifierandet af nämnda handskrifter till Schlyters inledningar.

[3] Ett anmärkningsvärdt förhållande är, att den i Växjö skrifna Cod. 18 har det uppländska tillägget, se Schlyter, s. 74, n. 60. Emellertid har jag i ofvan citerade arbete kunnat konstatera, att denna handskrift företer dialektblandning; kanske har förlägget varit från annan ort. I hvarje fall representerar dess text icke den lokala rätten, ty vi kunna tryggt antaga, att Värendsrätten redan långt före denna tid hade likställt broder och syster i arfsrätt.

handskrifter. En handskrift (34), som har det äldsta belägget för en text, som innebär direkt polemik mot den af Schlyter upptagna hufvudtexten och uttryckligen påstår, att texten med representationsrättens begränsning till femte man skall gälla öfver hela riket. Men ännu viktigare är, att Ragvald Ingemundssons öfversättning har det uppländska tillägget *usquead, quintus gradus excluditur.* Man brukar tala om att Ragvald visat den okunnigheten att använda en handskrift af MELL, då han synes tro, att han öfversätter KrLL, men för vårt ändamål är viktigare, att denne kanik i Uppsala naturligtvis använde en bok, som i hans omgifning gällde såsom riktig. Äfven Cod. 31, som har *alt innan fæmtæ man* och *ey ma fæmte man* är säkert uppländsk. Min mening, att i Uppland den specifikt uppländska lydelsen varit eller ansetts vara gällande rätt, får naturligtvis härigenom ett afsevärdt stöd.

Afgörande kunna förhållandena i afseende på MELL emellertid icke sägas vara. Äfven om det fanns folk och trakter, som höllo på den uppländska lydelsen, så fanns det i hvarje fall också folk, och inflytelserikt folk, som höll på den andra texten. Detta framgår däraf, att denna lydelse kommit att läggas till grund för KrLL, något som är så mycket mer anmärkningsvärdt, då i det hela en text af den äldre lagen, nära besläktad med originalet till Ragvalds öfversättning, vid redigerandet af denna lagts till grund.[1] I hvarje fall saknar man här hvarje antydan om ett kungligt medgifvande att använda den uppländska formen af lagen, den sedermera s. k. medellagen.

Innan vi lämna landslagen, vilja vi anföra några ord, som inskrifvits i den äldsta finska öfversättningen af Kristoffers landslag (Cod. Holm B 96, från senare hälften af 1500-talet) vid dess släkttafla:

Ei må femte man arff tagha, fremande herskap haffwer oss swenskom thenna laghen giffuit om arffsrätten, och giffuit theres tienare iordz godzen, såsom medh gamble historier bewijsas kan.

De bittra orden klandra tydligen icke så mycket representationsrätten som dennes begränsning till femte man. Det vill synas, som om författaren ansett, att denna begränsning tillkommit för att bereda en tyrannisk öfverhet flera tillfällen att kunna slå under sig danaarf. Framför allt visar den emellertid, att medvetandet om en diskrepans i rätten var ganska vaket långt fram i tiden.

Märkligt nog har man vid undersökning af vår fråga väsentligen förbisett Stadslagen. Och dock förefinnes samma dubbeltext äfven där. Stadslagen kan i själfva verket af flere skäl antagas ge bättre besked än MELL. Till en början utgjorde ju städerna jurisdiktions-

[1] Ännu en omständighet af intresse kan nämnas. Cod. 77 af MELL (= Skokl. 143 4:o) uppger sig vara en afskrift af kung Karl Knutssons exemplar, hvilket Schlyter märkligt nog icke ansett värdt att anteckna. Den har hufvudtexten utan det uppländska tillägget. Om detta är en följd af bruket i Tjust, där Karl hörde hemma, eller af hans principiella åsikt i frågan, vet jag icke.

områden af vida mer individualiserad karaktär än lagsagor och härad. Vidare voro väl i regeln stadsskrifvarna, som förmodligen haft bestyret med anskaffande af »Stadzins bok» betydligt mer litterata jurister än de stormän ur olika ätter, som fungerade såsom lagmän och häradshöfdingar. Därnäst voro ju städernas exemplar, af hvilka vi ha flere kvar, officiella exemplar, de voro i offentlig ägo, det var staden som juridisk person, som ägde dem. I bjärt motsats häremot var hvarenda en af de landslagshandskrifter, hvilkas historia jag kunnat följa, privategendom. Den köptes och såldes, ärfdes och bortskänktes såsom sådan, och det kan ha berott ganska mycket på slumpen, om en häradshöfding i t. ex. Västergötland kom att använda ett exemplar från sin egen hemort eller från någon annan ort, där han kanske nyligen skiftat arf.

Gå vi då till Schlyters variantförteckning, så finna vi den uppländska texten i ett antal handskrifter, DELMNO, hvilka äfven i öfrigt förete släktskap sins emellan. Bland dessa är D från Södermanland, skrifven af samma hand som handskr. E af MELL; E är från samma trakt, till och med samma skrifvarskola eller skrifstuga som föregående (men mot Schlyter af annan hand med annan dialekt), den är af samma hand som MELL:F och till och med inskrifven i samma bok, hvilken, som nämnts, emellertid öfverförts till Finland. L är Arboga stads officiella exemplar, säkerligen skrifvet på stadsmyndigheternas beställning och i hvarje fall redan ett par decennier efter sin nedskrifning (1461) i stadens ägo, M har hört hemma i Viborg, medan N och O, af hvilka den förra är inskrifven af samma hand och i samma bok som MELL: 34 (Arvid Trolles lagbok), troligen båda, säkert den senare, härstamma från Nyköping.

Äfven här träder Södermanland i förgrunden, och Uppland träder tillbaka. Men här är det bevisligt, att saken beror på en tillfällighet. Bland de nämnda handskrifterna intaga L (Arboga) och M (Viborg) en särskild ställning såsom synnerligen intima textfränder[1], något som ju i betraktande af det betydliga afståndet i rummet är mycket öfverraskande. Emellertid få vi här en fullt tillfredsställande förklaring. M härrörde, som sagt, från Viborg, den har visserligen varit i privat ägo, men är väl ändå snarast en afskrift af stadens officiella exemplar. Och nu veta vi af konung Eriks privilegier för Viborg, att denna stad skulle få stadsrätt »efter ty stadsboken i Uppsala utvisar».

För vår fråga är denna notis af alldeles afgörande vikt. Konungens ord få ingen rimlig mening, med mindre vi antaga, att det fanns ett flertal varianter af stadslagens text, af hvilka han här uttryckligen till bruk i Viborg godkände en, Uppsalabokens text. Hvad som stått i denna blir då närmaste frågan. Ganska tryggt kunna vi i hufvuddelar rekonstruera den, ehuru den är förlorad, säkerligen vid den stora branden 1702. Vår Viborgsbok (M) och

[1] Detta gäller både lagtexten och vissa tillägg, t. ex. domarereglerna och gårdsrätten.

Arbogaboken (L) voro ju nära textfränder. Viborgsboken kan på grund af det anförda säkert antagas härstamma från Uppsala, och Arbogaboken har ett utprägladt uppländskt (nordvästuppländskt) språk. I den nu ifrågavarande punkten ha de gemensamt den mest genuina upplandsformen, »allt till» med tillägget »ej må femte man», Upplandslagens och Ragvald Ingemundssons verba formalia. De öfriga handskrifterna af gruppen, DENO, ha lydelsen »allt innan».

Under sådana förhållanden synes mig konung Eriks privilegier för Viborg ge det sökta beviset på att i något fall olika varianter af lagen, särskildt i afseende på representationsrätten, vunnit kunglig sanktion.[1]

Se vi till, hur det ställer sig med Stadslagens öfriga texttyper, så finna vi till en början, att texttyp Söderköping (handskrifterna BCGKQ, af hvilka B och K bevisligen hört hemma i Söderköpings stad) icke ha det uppländska tillägget. Detta stämmer ju förträffligt med hvad vi redan erfarit om förhållandena på Östergötlands landsbygd, dock med undantag af norra delen, där ett sörmländskt förlägg synes ha infört Upplandstexten — åtminstone i boken. Märkligare är, att texttyp Västerås icke haft det uppländska tillägget, som dock varit i bruk både i Västmanlands landsbygd (MELL, Cod. 21) och i landskapets andra större stad (Arbogaboken). Men med afseende på städerna får man minnas den tyska befolkningens inflytande. Det kan icke utan vidare tagas för gifvet, att dessa främlingars juridiska åsikter sammanföllo med kringboende bönders. Liknande gäller Stockholm, där Stadslagens textkodex var officiell.

Af hvad jag här anfört, torde närmast kunna slutas, att man icke kan skylla de förekommande varianterna på okunniga skrifvare. Det är tydligen till en början fråga om en juridisk doktrin, som gjort sig gällande genom att vinna insteg i handskrifterna. Därtill ha vi kunnat visa upp ett bestämdt centrum för denna doktrin och därvid kommit till ett så rimligt resultat som det, att spridningscentrum för en tydligen kanoniskt påverkad doktrin varit ärkebiskopssätet i Uppsala. Slutligen ha vi i ett fall kunnat visa, att en genom doktrinens inverkan omarbetad handskrift vunnit kungligt godkännande. Att så skett äfven i vissa andra fall är då, kunna vi väl säga, icke blott möjligt utan äfven troligt.

Nat. Beckman.

Ett bidrag till kännedomen om Laurentius Andreæs härkomst och studier.

Då kännedomen om de yttre konturerna till den store reformatorn Laurentius Andreæs lif är så ytterst bristfällig, och därför

[1] I Cod. Holm B 6 finnes ett i senare tid insatt blad, där den i andra handskrifter mötande uppgiften om ett beslut af konung och råd rörande representationen är införd, här med det tillägg, att konungens namn (Erik) är utsatt. Bladet har karaktär af förfalskning så tillvida, som äldre stil påtagligen efterbildats. Men uppgiften kan, som af ofvanstående framgår, möjligen äga ett visst värde.

äfven de minsta bidrag till hans biografi förtjäna intresse, tillåter jag mig helt kortfattadt framlägga några iakttagelser, som jag gjort rörande hans härkomst och studier, och hvilka i sin mån torde bidraga att öka den sparsamma dager, som faller öfver hans tidigare lefnadsöden.

Då det för mina studier öfver språket hos de presumerade öfversättarna af Nya Testamentet 1526 varit af största vikt att få de ifrågakommande personernas dialekt fastställd, men detta beträffande Laurentius Andreæ visat sig vanskligt på grund af bristen på tillförlitliga uppgifter rörande hans härkomst,[1] har jag ansett det nödvändigt att dels ingå på en förnyad granskning af de data, som redan lämnats rörande hans lif, dels söka erhålla några nya sådana.

För det ändamålet har jag granskat de tyska universitetetsmatriklar, som redan förut uppgifvits innehålla den kände reformatorns namn, nämligen Leipzigs och Rostocks, samt dessutom genomgått några andra, som jag icke förut sett citerade, däribland Greifswalds universitetsmatrikel. Därvid har jag genom att sammanställa en förut ej beaktad detalj i Leipzigermatrikeln med ett nytt faktum i Greifswaldsmatrikeln gjort ett rön, som möjligen kan vara af betydelse icke blott för kännedomen om L. Andreæs studier, utan äfven för bestämmandet af hans födelse- eller åtminstone hemort. Jag skall här för sammanhangets skull efter de nämnda universitetsmatriklarna rekonstruera routen för den studieresa, den dåvarande kaniken i Strängnäs gjorde sommaren och hösten 1498, äfven om en del däraf redan är känd.

På sommaren 1498 finna vi honom således först i Rostock hvarest han införts i universitetsmatrikeln den 26 juni. Där står nämligen: Laurencius Andree Canonicus Strengenensis dedit II marcas.[2] Någon tvekan om att detta är den svenske reformatorns namn kan således icke råda. Emellertid blef hans vistelse där icke långvarig, ty redan samma sommarsemester inträffar han i Leipzig och intages i filosofiska fakulten därstädes vid semesterns slut den 3 oktober enligt följande anteckning i universitetsmatrikeln: »Eodem anno[3] quarta feria post Michaelis in presentacione baccalariendorum Laurencius Andree de Swecia Upsaliensis bacc. premissa responsione et testimonio sufficienti sue promotionis habito et producto salvis statutis desuper editis ad gremium facultatis artium est assumptus.»[4]

[1] Jag har ju visserligen med utgångspunkt från tre redan kända autentiska bref på svenska af L. Andreæs hand lyckats identifiera 5 i riksarkivet befintliga handskrifter såsom utgångna från honom och dymedelst kunnat utöka det språkliga förstahandsmaterialet så, att en ungefärlig dialektbestämning kunnat göras, men alltjämt är materialet knapphändigt för en närmare precisering af dialekten, hvartill ju däremot en uppgift om vederbörandes födelseort utgör ett ypperligt stöd. En redogörelse för de nyupptäckta handskrifterna jämte en utförligare motivering för deras identifiering såsom L. Andreæs kommer att inflyta i en under utgifning varande afhandling om språket i Nya Testamentet 1526.

[2] Se Hofmeister, Matrikel der Universität Rostock, I, s. 290.

[3] D. v. s. 1498.

[4] Se Erler, Die Matrikel der Universität Leipzig, II, s. 364, i Codex Diplomaticus Saxoniæ Regiæ.

Att nämnda person är identisk med vår reformator har heller icke betviflats. Emellertid tycks man ha förbigått eller i hvarje fall icke fäst afseende vid, att samma namn, fast med ett viktigt tillägg, finnes infördt i matrikeln bland studerande som betalt sina afgifter för sommarsemestern 1498. Där står nämligen under Natio saxonum bland andra: Laurencius Andree Wesman de Obsalia.[1] Wesman kan här icke betyda annat än vesmannus, västmanlänning. De Obsalia anger, från hvilket universitet han utgått. Härmed stämmer ju mycket bra uttrycket »Upsaliensis bacc.» i den ofvannämnda anteckningen om hans upptagande i filosofiska fakultetens sköte. Vi hafva således redan här en otvetydig uppgift om hans härstamning. — Huru lång tid härefter han stannat vid Leipzigs universitet kan icke afgöras, lika litet som det varit möjligt utröna, huruvida han från Leipzig begifvit sig till några andra af mellersta eller södra Tysklands universitet. I hvarje fall tycks han icke ha besökt Heidelberg eller Köln, i hvilkas universitetsmatriklar jag icke kunnat återfinna hans namn. Däremot förekommer i Greifswalds matrikel under vintersemestern 1499—1500 ett namn, som möjligen är identiskt med den svenske reformatorns. Där har nämligen den 19 febr. 1500 inskrifvits en Laurentius Andree de civitate et d(iocesi) Arosiensi.[2] Sammanställes detta namn med det ofvannämnda »vesman» i Leipzigermatrikeln, har man svårt att värja sig för tanken, att Laurentius Andreæ »västmanlänning» är identisk med mannen med samma namn »från Västerås stad och stift» i Greifswaldsmatrikeln. För öfrigt har han ju växlat epitet vid de föregående universitetsbesöken. I Rostock är han »canonicus strengnensis», hvilket anger hans dåvarande anställning. I Leipzigs är han »Upsaliensis bacc.», hvilket liksom »de Obsala» hänför sig till hans egenskap af baccalaureatus vid Uppsala universitet.

Tillägget efter namnet i Greifswalds-matrikeln skulle däremot ange hans födelseort eller åtminstone hans ursprungliga hemort. I den nämnda matrikeln tyckes det vara bruk att efter de studerandes namn ange födelse- eller hemorten, — ofta ett socken- eller stadsnamn — och därefter stiftsnamnet.[3] Bruket kan ju ha växlat vid olika universitet, liksom det ju ibland kunnat växla vid samma universitet. De nyssnämnda bestämningarna till vederbörandes namn behöfva således icke motsäga hvarandra. Tvärtom kunna de komplettera hvarandra på ett ypperligt sätt.

Naturligtvis måste vi i ett fall som detta räkna med en om ock svag möjlighet, att vi i Greifswaldsmatrikeln ha att göra med en dansk från Århus.[4] Emellertid talar o-formen i Arosiensi i hög

---

[1] Erler, a. a., I, s. 425.

[2] Se Friedlænder i Ältere Universitäts matrikeln, Greifswald I, s. 145 a.

[3] Så står t. ex. på samma blad i matrikeln: Nicolaus Nicolai de castro Steghelin, Lincopensis d. Petrus Kuse de Treptow Caminensis. Andreas de Bornholm Lundensis m. fl., men däremot Ticho Nicolai de civitate et d. Lundensi, då vederbörande är från en stiftstad.

[4] I registret till Scriptores rerum Danicarum står till och med upptaget en Laurentius Andreæ canonicus Arus. från 1489, men detta visar sig vid närmare påseende vara tryckfel för canonicus Othoniensis.

grad för antagandet att det här är fråga om Västerås. Åtminstone tycks det, att döma af de hundratals u-skrifningarna Arus, Arusiensis etc. beträffande Århus i Scriptores rerum Danicarum,[1] som om det knappast skulle hafva fallit en dansk från 1400-talet in, att använda formen Aros(iensis) om Århus. Huruvida tyskarna kunde uppehålla samma konsekvens är väl mera osäkert. Emellertid tycks ifrågavarande matrikel göra det, åtminstone så till vida, att den förbehåller o-formerna åt Västerås. U-formerna däremot användas om såväl Århus som Västerås.[2]

Alltså torde man med en mycket hög grad af sannolikhet våga påstå, att bestämningen »de civitate et d. Arosiensi» afser en person, som härstammar från Västerås stad. Då vi nu veta, att västmanlänningen Laurentius Andreæ ungefär vid denna tid är ute på en studieresa vid de tyska universiteten, att han i slutet af år 1498 inskrifvits i Leipzigs filosofiska fakultet och således får antagas ha vistats där åtminstone ett stycke in på året 1499, så torde det icke vara för djärft att antaga, att han på nyåret 1500 inträffade i Greifswald och där inskrefs på det vid nämnda universitet öfliga sättet med angifvande af födelseorten. Han kunde ju ha befunnit sig på hemresa från de sydligare universiten och passade på att i förbifarten besöka Greifswald. Han kunde också ha dragits dit med den stora ström af främlingar, däribland många svenskar,[3] som under sommar- och vinter-semestrarna 1499 gick till Greifswald. Det var väl förmodligen ryktet om ankomsten af två framstående italienska lärde till Greifswald, som spred sig och lockade dit en mängd studenter. Redan år 1498 hade nämligen Greifswalds universitet lyckats knyta vid sig den ryktbare rättslärde Petrus Ravenna och hans son Vincentius Ravenna. Detta tycks emellertid först blifvit kändt i vidare kretsar på våren 1499, ty först då når tillströmningen af nya studenter sin största höjd. Möjligt är ju, att denna omständighet lockade L. Andreæ att på hemresan besöka Greifswald. Under alla förhållanden torde man med ganska stor säkerhet kunna förutsätta, att om L. Andreæ, som ofvan antagits, vid nämnda tidpunkt befann sig i Greifswald, så har han också åtnjutit undervisning af en af sin tids mest framstående rättslärda.

Natan Lindqvist.

---

[1] Endast två o-skrifningar ha påträffats. I ena fallet, Arosiæ (I, s. 309), kan en afskrifvare på grund af sammanhanget lätteligen fått uppfattningen, att det gällde en svensk stad, i andra fallet, Aros (V, s. 333), är namnet tydligen taget från Snorre Sturlassons skildring af slaget mellan Magnus den gode och Sven Estridsson.

[2] På de 100 första sidorna i matrikeln har jag påträffat Arosia, Arosiensis åtta gånger i fråga om Västerås, Arusia, Arusiensis tre gånger i fråga om Århus, en gång i fråga om Åhus i Skåne, fyra gånger i fråga om Västerås och fjorton gånger i obestämda fall, då det kan gälla hvilken som helst af ifrågavarande orter.

[3] Under samma vintersemester 1498 finnas antecknade nästan i rad med den nämnde Laurentius Andree 4 stycken svenskar.

Lignellska manuskriptsamlingarna i Kristinehamns realskolas bibliotek.

Den för topografiskt intresserade välbekanta »Beskrifning öfver Grefskapet Dal» af Anders Lignell (f. 1787, † 1863), hvilken utkom af trycket åren 1851—52, var frukten af 20 års arbete och samlarenit. De »tjenliga materialier», han för ändamålet insamlade, torde icke ha varit obetydliga, när han nått så långt, att han kunde befordra sitt verk till trycket, efter att, som han själf säger, ha »rådfrågat *inom orten:* handlingarne vid häradsrätterna, i Åmåls rådhus, i häradsskrifvare- och fogdekontoren samt i kyrkorna; *utom orten:* handlingarna i riksarkivet, hvars registratur jag noggrannt blad för blad genomgått de första 100 åren, för hvilka det finnes, eller från och med 1523, öfver 150 folioband, och efter 1622 delvis, der underrättelser varit af nöden, jemte andra dokumentsamlingar uti samma arkiv; kongl. vitterhets- historie- och antiqvitets-akademiens och kongl. bibliotekets diplomer, m. m.; kongl. kammararkivets jordeböcker och räkenskaper; kongl. bergskollegii handlingar, hvaribland alla bergmästarerelationerna blifvit sorgfälligt genomgångna; handlingarne i kongl. styrelsen för väg- och vattenbyggnader; kartsamlingarne för provinsen i det hela uti kongl. landtmäterikontoret, i kongl. topografiska korpsens arkiv; flera af riddarhusets genealogiska tabeller; handskrifterna i Upsala, Linköpings och Carlstads bibliotek, samt Carlstads konsistorii handlingar.[1] Dessutom har jag sökt underrättelser från Skara, från riksarkiven i Christiania och Köpenhamn, och från det senare erhållit några dokumenter i afskrift för äldre tider.»

Huru mycket af det utaf prosten Lignell insamlade stoffet, som efter hans död blifvit skingradt och gått förloradt, torde nu svårligen kunna fastslås. En del af detsamma har dock undgått detta öde och härför har man att tacka den kände forskaren och fornvännen, läroverkskollegan mag:r J. W. Alsterlund i Kristinehamn, hvilken med berömvärd vakenhet tagit hand om det och förlänat det en trygg fristad i nämnda stads läroverks bibliotek. Att samlingarna verkligen kommit till Kristinehamn genom magister Alsterlund, bekräftas af friherre N. G. Djurklou. Han skrifver nämligen till d. v. riksantikvarien B. E. Hildebrand den 5 mars 1866:[2] »Jag har nu skrifwit till åtskilliga personer i Wermland, der jag fått löfte om hjelp på ett par ställen, och en af dessa hjelpare Magister Alsterlund hoppas jag skall lemna mig kraftigt understöd. Han har redan samlat åtskilligt och deribland må nämnas, att han *tagit vård om de Lignellska papperen,* hwilka legat spridda på en wind. Han

[1] Uppbrunna vid Karlstads stads brand 1865.

[2] Bref från N. G. Djurklou till B. E. Hildebrand. Vitterhets Hist. o. Antikv. Akad. (Meddeladt förf. af fil. kand. Ernst Nygren.)

tror dock icke, att alla Prosten Lignells anteckningar blifwit behållna, utan att mycket förkommit.» En vän till Alsterlund, kontr.-prosten och kyrkoherden i Ölme J. P. Höjer har jämväl vitsordat detta i ett slags intyg[1] till d. v. rektor vid Kristinehamns läroverk Christian Lagerlöf, hvilket begärt upplysning om de Lignellska papperen, hvari det bl. a. meddelas, att samlingarna i fråga »hvilka läroverket bekommit från aflidne J. W. Alsterlunds dödsbo (1891)» dels äro författade och sammanbragta af f. kyrkoh. m. m. i Kila Anders Lignell, dels ock »att de efter hans (Lignells) död af Sterbhusdelägarna, hvilka i likhet med Doktor Lignell ansågo det för skada, om de förskingrades eller till främmande orter bortfördes — — — öfversändes till Collega Alsterlund, som sedan vårdade dem till sin död.»

En del af manuskriptbanden ha endast genom en lycklig slump råkat falla i prosten Lignells händer, hvilket särskildt är fallet med den värdefulla »Bibliotеca Wermelandica och Wermelandia Nobilitata», — n:r 8 nedan — hvilken, enligt anteckning på pärmens innersida, år 1815 påträffades och inköptes af Lignell i en handelsbod i Karlstad, dit den blifvit såld till strutpapper, samt med (n:r 9) »Handlingar angående Dalsland», som han råkade komma öfver på en bokauktion i Stockholm år 1834.

I Kristinehamn förvarades samlingen i en gammal järnbeslagen större kista, hvilken länge hade sin plats i det gamla skolhusets förstuga, hvarifrån den under ett interregnum vid ett rektorsombyte flyttades ut i en till skolhuset hörande bod, fylld med allehanda skräp, såsom tomlårar, söndriga möbler o. d., och var det medan de värdefulla handlingarna hade denna mindre lämpliga förvaringsplats, som de af meddelaren i största korthet förtecknades (omkr. år 1909). Efter några års förlopp ansågs denna kista värd en renovering, och på så vis införlifvades folianterna slutligen med realskolans boksamling.

Då det möjligen kan vara af mera allmänt intresse att erhålla kännedom om samlingen, hvilken, då den utgjorde ett samladt helt, omfattade 25 band, meddelas härmed dess innehåll:

1. *Diverse Handlingar om Wermland 1571—1825* (ryggtitel). Tjock foliovolym, inneh. bl. a. flera bref af hertig Karl, Hans Perssons Copie- och Quittence Reg:r A:o 1586, samt i afskr. Carlstads Stads privilegier m. m. I slutet af bandet P. M. rör. Sv. Diplomatarium.

2. *Krono tionde i Wermland 1617—1710* (ryggtitel). Inneh. kyrkotionden för ett stort antal socknar i Värmland samt för Vadsbo och Walla härader, rustningslängder, afkortningar o. d., origin.-handl. Folio.

3. *Om Gillbergs prosteri.* Foliovolym utan pärmtitel. Synbarligen förf. af Lignell. Inneh. bl. a. en längre själfbiografi af Lignell.

[1] Dat. Ölme den 20 febr. 1892. Bland de Lignellska samlingarna i Kristinehamns realskolas bibliotek (delgifvet förf. af kand. Nygren.)

4. *Diverse utdrag ur handlingar i kammararkivet rörande Dal.* Foliovolym utan rygg- eller pärmtitel. Inneh. bl. a. register öfver personer, som förekomma i Karlstads stifts pärmebref, Lignell: »Samlingar om Dal» med en efterskörd af div. handl. Hällristning vid Högsbyn af R. Dybeck (och E. Dalgren) med teckningar, d:o vid Rosenborg på Näset.

5. *Carlstads Stifts Fornminnen.*[1] Af Lignell. Tjock foliovolym utan rygg eller pärmtitel.

6. *Bibliotheca Wermelandica*, eller Förteckning på de Skrifter, som infödingar af Carlstads Stift eller uti Samma Stift tjenstgörande Ämbetsmän eller ock der Boende af Trycket utgifvit. Författad af Fridrik Fryxell. Folio, 387 sid. med register.

7. *Bibliotheca Wermelandica*, af Fredrik Fryxell, fortsatt till närvarande tid (1839) af Joh. Hammarin. Första delen. Folio, 226 sid. med register.

8. *Bibliotheca Wermelandica och Wermelandia Nobilitata*, förf. af Fr. Fryxell. Den förra upptagande 278 och den senare 81 sidor, båda med register. Folio.

9. *Handlingar om Dals land åren 1565—1808.* Å pärmens innersida finnes följande anteckning: Dessa handlingar om Dal, jemte flera andra af olika beskaffenhet, omslagna i bundtar, köpte jag på en bokauktion i Stockholm 1834, utom N:ri — —. A. Lignell.

10. *Jordeboks och Mantalshandlingar för Wermland 1581 —1750.* Lignell. Tjock foliovolym, hufvudsakligen inneh. originalhandlingar, mest tiondelängder och fogderäkenskaper.

11. *Wermelandia Ecclesiastica* eller Carlstads Stifts Kyrko- och Preste-Chrönica, författad af Fridrik Fryxell. *Del I.* Afskr. efter originalet på Carlstads Gymnasii Bibliotek år 1821 af And. Lignell. Originalhandskriften gick förlorad vid stadens brand 1865 Sist i volymen finnes biskop Bjurbäcks egenhändiga biografi. Del. II saknas.

12. *Ecclesiastica Wermelandia et Dalia* af Fredrik Fryxell, fortsatt intill närvarande tid af Johan Hammarin. Dat. Hagen d. 3 dec. 1829. Två foliovolymer. Första delen, som synes vara koncept, omfattar 406 sidor, andra delen sid. 407—763. Register å pärmen.

13. *Uppgifter, Tabeller och Beräkningar för Carlstads*

[1] Dessa ha utnyttjats af Djurklou, som därom skrifver: »Här i Kristinehamn har jag haft min hufvudstation under den tid jag undersökt trakten och här har jag hämtat utmärkt god hjelp ur de *Lignellska samlingarne*, som tack ware Mag:r Alsterlund blifwit räddade och hitförda. Mångfaldiga och rikhaltiga äro dessa papper och det är väl, att de blivit bewarade (bref, dat. Kr:hmn d. 14 aug. 1866, till B. E. Hildebrand, V. H. o. A. A.), samt. d. 2 mars 1867(?), »Det är ett styft arbete, att ur de mångfaldiga till Lignell lemnade uppgifterna sammandraga, hwad som rörer hvarje socken särskildt». Fil. kand. E. Nygren, hvilken ställt till förfs förfogande såväl citerade brefutdrag som en del detaljerade uppgifter rör. innehållet i samlingens volymer, redogör utförligare i Fornvännen för innev. år för innehållet i volymen: »Carlstads Stifts Fornminnen».

Stift, uppgjorda i Ecklesiastiska Pensionskommittén i Stockholm 1846, i ändamål att bereda en Pensionsanstalt, hvarigenom extra nådår skulle komma att upphöra. Folio.

14. *Samling af Kongl. Bref och Resolutioner för Carlstads Stift* (pärmtitel). Å första bladet: Samling af K. Bref och Resolutioner rörande Ecclesiastik-Staten, Undervisningsverket, Lazaretter, Hospitaler, Församlingar och Kyrkor uti Carlstads Stift, Från Konung Gustaf den I:s tid af Anders Lignell. Å baksidan läses: »*P. M.* Denna samling påbegyntes 1823. De fleste afskrifterna äro tagne utur Carlstads Consistorii Archiv och den samling af K. Bref och Resolutioner i mer än 20 Tomer, som der finnes.» Foliovolym, 371 sidor jämte lösa bref. Innehållsförteckning finnes.

15. *Jordeboks- med flere Handlingar* (pärmtitel). Folio. — Å titelbladet: »Utdrag utur Jordeboks med flere Handlingar uti Kammar-Arkivet i Stockholm, Presteståndets Arkiv, Kongl. Bref i Kammarkollegium, skrifne 1834 af A. Lignell, samt Diverse afskrifter af historiska bref m. m., mig benäget meddelade af Kongl. Sekreteraren, Philos. Mag. Hr Carl Gustaf Styffe.»

16. *Samlingar hörande till Carlstads Stifts Historia och Beskrifning*, gjorde af Anders Lignell 1823. Foliobd. Å pärmen: Samlingar 1. Inneh. utdrag ur jordeböcker samt utredningar om Wähnermanska, Boströmska, Romanska, Lidbackska och Hermelinska stipendiestiftelserna. Skrifter rörande Värmland och Dal, sockenbeskrifningar (10 st.), Mariestads stiftsbok 1638—53 19/6, egenhändiga anteckningar, 1633—44, af Olavus Scharinus m. m. Obs. värdefull.

17. *Diverse Samlingar om Dal* (ryggtitel). Två tjocka vol. in 4:o. Lignell. Del 1. Å första bladet: Strödda Samlingar, synnerligen rörande Dal och Wermland, hemtade utur Kammar-Arkivet, Riks-Arkivet, Presteståndets-, Riddarhusets-, Bergskollegii Arkiv, Kgl. Biblioteket och flerestädes i Stockholm åren 1844 och 1845 af A. Lignell. Del. 2. Å första bladet: Strödda Samlingar utur Bergskollegii Arkiv, Åmåls rådhus handlingar, Härads- kyrko- och Häradsskrifvare-arkiven på Dal samt flerestädes under resor inom Dal, utur Riksarkivet, handskrifter i Upsala, Carlstad och flerestädes åren 1845—1851 af A. Lignell.

18. *En kort Historia om Dals öden* i äldre och nyare tider. Mskr in 4:o. Lignell. Troligen mskr. till Grefskapet Dal.

19. *Annotationer rörande Wermland och Dal* af Joh. Hammarin. Ferglanda Prestgård 25/10 1848. Liten 4:o-volym, trol. kladd (flera sidor bortrifna). Inneh. bl. a.: Ord, brukliga af Fryksdals Allmoge, vidare förteckning öfver landsh. och lagmän. Torde vara föregångare till »Verml. minnen».

20. *Utdrag af Presterskapets uppgifter rörande pastoraten i Karlstads stift*, till Konsistorium inlämnade i januari och februari 1809. In 4:o.

21. *Carlstads Stifts Prästerskap* från den 1 januari 1803. M. Lagerlöf. Handskrifven matrikel. 4:o.

22. *Jordebok öfver Dalsland 1815.* Folio. Afskrift 1836 af A. Lignell, efter original på Lands Contoiret i Wenersborg.

23. *Pastors Agenda.* Prost Visitation. Hushållning vid kyrkorne. Cirkulair. Register. 4:o. Synes vara af Lignell.

Helmer Lagergren.

Underrättelser.

— Den 10 nov. afled i den höga åldern af 83 år f. arkivarien friherre C. E. Bernhard Taube. Född d. 4 mars 1834, tog han redan 1858 sitt inträde i riksarkivet, åt hvilket han sedan öfver ett halfsekel ägnade sina krafter; han fick ordinarie anställning därstädes 1874, blef arkivarie 1884, och sedan han 1899 uppnått pensionsåldern, fortsatte han under många år i enlighet med det nåd. afskedets formulering att såsom »biträdande arkivarie» tjänstgöra utan lön. Det var särskildt inom den diplomatiska afdelningen, som han där verkade, åtskilliga af dess serier äro ordnade och förtecknade af hans hand, och ett flertal af förteckningarna äro tryckta i Meddelanden från Svenska riksarkivet, liksom också en af honom och Sev. Bergh utarbetad *Förteckning öfver samlingen af originaltraktater i svenska riksarkivet* (1893—95); där återfinnas äfven hans reseberättelse från en arkivresa till Berlin, Dresden, Wien, München och Paris (1881) och hans uppsats *Om provinsarchiv* (1884). Hans litterära verksamhet ligger för öfrigt hufvudsakligen på aktpublikationernas område; utom *Sveriges ridderskaps och adels riksdags-protokoll*, delarna 4—8 (1871—1886), har han utgifvit *Anteckningar och memorial af grefve Johan Liljencrantz* (Historiska Handlingar, 5: 5, 1878), *Svenska beskickningars berättelser om främmande makter år 1793* (Carisiens om Preussen och Casströms om Polen, 1893) samt *Samuel Gustaf Hermelins Berättelse om Nordamerikas Förenta Stater 1784* (1894).

(*H. B—n.*)

— Den 12 nov. afled f. lektorn Edward W. Lindahl. Han var född d. 22 aug. 1845, blef fil. doktor i Lund 1868 och lektor i historia och modersmålet vid Malmö högre allmänna läroverk 1887. Framför allt känd som kommunalman, var han också under tidigare år verksam som vetenskaplig skriftställare: utom sin gradualafhandling *Om staden Carlshamn* (1868) har han utgifvit konsistorialafhandlingen *Axel Oxenstjernas fredsunderhandlingar i Tyskland 1634—1636* (1870) och läroverksprogrammet *Studier i den nyaste Wallensteins-litteraturen* (1887).

— Till registrator i Riksarkivet har utnämnts amanuensen vid landsarkivet i Göteborg E. Kleberg.

— Om det historiska forskningsarbetet i Östersjöprovinserna och de baltiska arkivens öden under världskriget meddelas till Historisk Tidskrift från välunderrättadt håll följande:

Genom förbudet mot offentlig användning af det tyska språket blef gifvetvis de baltiska historiska sällskapens verksamhet i hög grad försvårad. Af samma skäl måste också den tredje baltiska historikerdagen, som sommaren 1915 skulle sammanträdt i Mitau, uppskjuten på obestämd tid. Men för långt svårare ingrepp utsattes den historiska forskningen. I aug. 1915 blef på den dåvarande guvernören i Estland Korostovez' befallning det rika och värdefulla stadsarkivet i Reval bortfördt till Moskva, där det för öfrigt fått en god förvaringsplats i Alexander III:s historiska museum, hvars förvaltningsmyndigheter också förbundit sig att efter fredsslutet återställa det till Reval. I samma museum befinner sig också en liten samling föremål från dom-museet i Riga. Det viktiga »svenska arkivet» i Riga, hvars innehåll som bekant på senare tider gjorts lättare tillgängligt genom F. Bienemanns katalog af 1908 (jfr ock denna tidskrift, årg. 1907, s. 108 ff.), har bortförts till Rjasan; angående dess förvaring därstädes och utsikterna för dess återbringande till Riga är för närvarande intet kändt. Rigas stadsarkiv har däremot fått kvarstanna, dock med förlust af sina äldsta ryska urkunder — för öfrigt de äldsta ryska urkunder som öfverhufvudtaget existera —, hvilka det måst öfverlämna till vetenskapsakademien i Petersburg. Äfven ridderskapets arkiv i Riga och Reval ha undgått förflyttning, liksom också estländska provinsmuseet i sistnämnda stad med sina rikhaltiga och väl genomarbetade arkeologiska och numismatiska samlingar, fastän de militära myndighetarna gjort upprepade försök att få taga dess lokal i anspråk för lasarettsändamål, för hvilket den inom parentes sagdt är så litet ägnad som möjligt. Universitetsbiblioteket i Dorpat har i tre olika partier skickats åt olika håll i Ryssland. Stadsarkivarien därstädes T. Christiani, väl bekant för åtskilliga svenska forskare, blef förvisad till Sibirien.

Under revolutionens första dagar, då öfverallt i Ryssland fängelserna och förvaltningsarkiven förstördes, stodo ofta också de historiska arkiven i fara. I Reval undgick guvernementsarkivet — som bekant innehållande åtskilligt från den svenska tiden — på ett underbart sätt skada, medan hela dess omgifning, slottet med de olika förvaltningskanslierna, fyra dagar i sträck stod i lågor. I framtiden torde t. o. m. detta hittills knappast åtkomliga arkiv blifva lättare tillgängligt för forskare.

I detta sammanhang må för öfrigt nämnas det tragiska öde, som drabbat prosten Rudolf Winkler, en af de få forskare, som ägde tillträde till detta arkiv och följaktligen också en af dem som voro särskildt förtrogna därmed, dessutom som bekant en af de grundligaste kännarne af Estlands kyrko- och kulturhistoria under svenska tiden. I likhet med de flesta tyska andliga i Reval blef han under en tom förevändning, ehuru sjuklig, förvisad till Irkutsk

och under hans $2^1/_2$-åriga vistelse där försämrades hans hälsa till den grad, att han blott tre dagar efter sin återkomst till Reval sommaren 1917 afled.

Då i början af mars 1917 Revals »Bezirkgerichts» arkiv förstördes, blefvo tyvärr också många värdefulla arkivalier, hvilka trots upprepade framställningar ej öfverlämnats i stadsarkivets förvar, ett offer för pöbelns raseri, däribland den däri förvarade återstoden af Hapsals stadsarkiv. Däremot räddades lyckligtvis rådets i Reval likaledes där befintliga protokoll 1800—1889. Då die Grosse Gilde i Reval måste utrymma sitt hus, som rekvirerats för statsändamål, flyttades dess delvis ganska värdefulla arkiv ur sina skåp och uppstaplades i hörnet af ett aflägset rum på ett sådant sätt, att det för ögonblicket är oanvändbart.

Trots alla dessa hinder har äfven under krigsåren det historiska forskningsarbetet i de baltiska provinserna fortgått, äfven om dess resultat ofta icke kunnat publiceras, åtminstone icke i den sedvanliga formen. Af särskildt intresse för Sverige torde vara, att d:r Leonid Arbusov j:or, den nuvarande utgifvaren af »Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch», i samband med arbetena för den nya (fjärde) upplagan af hans faders bekanta »Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands» under medverkan af ridderskaps- och stadsarkiven i Reval utarbetat en förteckning öfver de svenska och ryska generalguvernörerna, guvernörerna och ståthållarne i Lifland och Estland.

Die Arbeiten des 2. Baltischen Historikertages (i Reval juni 1912) förelågo nästan färdigtryckta vid krigsutbrottet, då ägaren af den officin, där arbetet trycktes, utvisades såsom rikstysk. Det oaktadt har tryckningen sedermera slutförts, och enstaka exemplar af arbetet föreligga i Riga, hvaremot såvidt man vet ännu intet kommit till själfva Reval.

Till reformationsjubileet voro åtskilliga arbeten planerade, om hvilkas öde intet närmare är kändt.

Stadsarkivet i Reval har i början af 1917 — på ryska, såsom det då enda möjliga sättet — publicerat en historik öfver sjukhusen i Reval af d:r A. Spindler, hvari bl. a. uppvisas, att Reval under 1500-talet haft ett icke mindre antal sjukhus än nu, nämligen åtta. — Ett ännu otryckt arbete af stadsarkivarien O. Greiffenhagen behandlar vattenindustrin vid Reval, hvilken $6^1/_2$ århundraden igenom bedrifvits på samma ställe, vid ett utlopp från »Oberer See» därstädes, såsom kvarnindustri, pappers- och cellulosafabrikation. Af intresse är konstaterandet af att den papperskvarn, som 1676 befann sig där, levererade papper för export till Stockholm. — Slutligen må nämnas, att Revals stadsförvaltning gifvit samme förf. i uppdrag att till Revals 700-års-jubileum 1919 författa en historisk festskrift, hvarjämte till samma tillfälle en populär framställning af stadens historia är afsedd att utkomma.

— Svenske vicekonsuln i Lützen Oskar Planers bekanta Gustaf Adolfs-samling, om hvars rika innehåll en antydan gifvits i denna tidskrift (årg. 1916, s. 205 ff.) genom ett omnämnande af den 1916 utgifna katalogen däröfver, har tack vare en donation af bruksägaren Ernst Kjellberg förvärfvats till Uppsala universitetsbibliotek.

— Under året har professor Vilhelm Lundström påbörjat utgifvandet af en *Svensk Humanistisk Tidskrift, månadsblad för filologiska, historiska och filosofiska vetenskaper.* I det företal, som inleder den nya tidskriftens första häfte, framhåller utgifvaren, att alltsedan Nordisk Revy 1885 upphörde att utgifvas, det svenska kulturområdet saknat en allmän tidskrift för vetenskaplig kritik och att bristen på en sådan särskildt varit kännbar för de humanistiska vetenskaperna, hvilka på några få undantag när alldeles fått undvara en offentlig, inhemsk kritik. Enligt utgifvarens mening föreligga särskilda anledningar att just nu söka få denna brist undanröjd, nämligen dels en neutral nations skyldighet att under nuvarande förhållanden söka i möjligaste mån främja den stora allmänmänskliga odlingens utveckling, hvilken under själfva kriget varit och på grund af motsättningarna efter kriget kan väntas blifva väsentligen försvårad, dels den af tidsläget skapade möjligheten för det svenska språket att göra sig gällande »såsom ett erkändt och berättigadt kulturspråk äfven utanför sitt eget och de allra närmaste språkområdena.» Det är dessa synpunkter, främst naturligtvis betydelsen för svensk humanistisk vetenskap af att äga ett allmänt kritiskt organ, som förmått utgifvaren att nu göra ett länge planlagdt försök att åstadkomma en sådan.

Tidskriften framträder såsom månadsblad, men det är utgifvarens förhoppning, att den så småningom skall kunna »utveckla sig till den veckotidskrift, som kräfves redan på grund af de humanistiska forskningsgrenarnas stora antal». Efter sin nuvarande plan omfattar tidskriften tre afdelningar, den första afsedd för allmänna och kritiska uppsatser, den andra för recensioner och den tredje för notiser. Den första afdelningen skall inrymma ledande artiklar rörande de humanistiska vetenskapernas tekniska problem och yttre ställning och villkor äfvensom utförligare kritiska uppsatser af intresse för flera vetenskapsgrenar. Recensionsafdelningen skall, ehuru fullt internationell, ägna särskild uppmärksamhet åt inom det svenska språkområdet utkommande afhandlingar, såsom doktorsdisputationer, läroverksprogram, festskrifter o. s. v., »hvilkas tillvaro och innehåll hittills ofta blifvit mindre kändt än önskligt varit och de på grund af sitt eget värde förtjänat.» Så snart företaget kommer i full gång, skola häftena — i regel sexton tvåspaltiga sidor — utkomma den 15 i hvarje månad. Hittills har utgifningen varit något oregelbunden; det sista oss tillhandakomna häftet är dateradt juli. Prenumerationspriset har satts så lågt som till 4 kr. för år.

Ehuru de historiska vetenskaperna redan äga både allmänna och speciella vetenskapliga organ med ganska omfångsrika litteratur-

afdelningar och därför i här ifrågavarande afseende äro betydligt lyckligare lottade än flertalet humanistiska vetenskaper, måste den nya tidskriftens framträdande hälsas med tillfredsställelse och med förhoppningar om framgång, särskildt med hänsyn till den möjlighet den erbjuder till en mera allsidig orientering inom de humanistiska vetenskapernas område.

Hittills ha som nämndt sju häften utkommit med ett delvis mycket intressant innehåll. Som naturligt är, dominera de filologiska vetenskaperna, särskildt den klassiska filologien. För historikern är främst att uppmärksamma professor H. Almquists uppsats »Ryssland och Sverige på Erik XIV:s och Johan III:s tid»; den behandlar en volym af Sbornik (129, utg. 1910), innehållande akter rörande det moskovitiska rikets förbindelser med Sverige 1556—1586. Vidare må antecknas en uppsats af professor P. O. Gränström om »Folkinitiativet i representationsreformens historia», hvilken anknyter till K. Reinholds afhandling om reformsällskaperna och de allmänna reformmötena i Örebro år 1849, 1850 och 1853. Slutligen märkas recensioner af Kolbergs arbeten om Sveriges sista katolska biskopar (af G. Carlsson), af Nylunds Reuterholm-monografi (af G. Iverus), af Gertz' nya banbrytande textupplaga af Sven Aggesøns verk (af E. Löfstedt), af Palmes släkthistoriska verk (af J. Sahlgren), af Blomqvists afhandling om den första unionskommittén (af G. Wittrock) samt af några arbeten till Amerikasvenskarnas historia (af utgifvaren).

— För den vetenskapliga världen i Sverige, särskildt naturligtvis för de historiska vetenskapernas idkare, men äfven långt utanför vetenskapliga kretsar, har det länge känts som en allvarlig svårighet att icke äga tillgång till ett biografiskt uppslagsverk, som kunde motsvara moderna förhållanden och moderna vetenskapliga kraf. Icke utan afund har man blickat på de stort anlagda och sakligt förträffliga verk, som förelegat i andra länder, ej blott de stora, såsom den tyska »Allgemeine Deutsche Biographie» eller den engelska »Dictionary of National Biography», utan äfven i våra grannländer särskildt det af framlidne riksarkivarien Bricka utgifna, förträffliga Dansk biografisk lexikon. Det gamla Wieselgrenska verket, hvars förtjänster på intet sätt skola underskattas, är ohjälpligen föråldradt icke blott till stoffet utan äfven till sin vetenskapliga metod, och den starkt personliga prägel, som utgifvaren påtryckt detsamma och som från en synpunkt utgör dess styrka, har tillika gjort det mindre lämpadt att genom nya upplagor, resp. tillägg föras up to date. För praktiskt bruk ha vi visserligen numera att tillgå en i och för sig så förträfflig uppslagsbok som Nordisk familjebok eller, för ännu lefvande personer, en närmast för praktiska behof upplagd kalender som den af Thyselius utgifna förtjänstfulla handboken »Hvem är det?» Men dessa kunna naturligtvis på intet sätt ersätta bristen på ett biografiskt lexikon, afsedt att skänka verkligen fyllig och på förstahandsforskning grundad kunskap om de upptagna personerna.

Numera är dess bättre den påklagade bristen i vår nationella litteratur på väg att bli fylld och, efter hvad man hittills kunnat döma, fylld på ett förträffligt sätt, genom det *Svenskt biografiskt lexikon*, som i slutet på året börjat utkomma under redaktion af dr Bertil Boëthius. Det är ingen indiskretion att säga, att det nya verket för sin tillkomst i främsta rummet har att tacka sin utgifvares brinnande intresse, sega energi, grundliga lärdom och goda organisatoriska förmåga. Men hans initiativ har efter allt att döma från de kretsar, till hvilkas bistånd han för verkets fullföljande främst är hänvisad, mötts med den sympati det förtjänar. Vid sin sida har han lyckats sätta en redaktionskommitté, hvars namn — J. A. Almquist, S. J. Boëthius, E. Hildebrand, H. Schück och L. Stavenow — borga för att han hos den skall kunna påräkna ett i eminent grad sakkunnigt och erfaret bistånd. Författarnamnen under de hittills publicerade — alltid signerade — artiklarna visa, att han till sitt förfogande har en stab af på olika områden sakkunniga medarbetare, bland dem en rad af auktoritativa namn. För själfva redigeringsarbetet har han vid sin sida sakkunniga medhjälpare. Den naturvetenskapliga afdelningen af lexikonet redigeras sålunda af docenten Sv. Odén; för redigeringen af de så viktiga och tacknämliga bibliografierna har utgifvaren vunnit ett sakkunnigt biträde i bibliotekarien A. B. Carlsson. Arbetets illustrering handhafves af docenten J. Roosval.

Plan och principer för arbetets redigering äro väsentligen desamma som för alla moderna arbeten af här ifrågavarande slag. En fråga af största betydelse är naturligtvis den, huruvida jämväl ännu lefvande personer böra medtagas. De ofvan anförda engelska och tyska verken upptaga som bekant allenast aflidna — anmärkas bör, att de undan för undan kompletteras med nya supplementband. Utgifvaren har bestämt sig för att följa det danska exemplet och jämväl medtaga de lefvande. Den af alla med någon erfarenhet i hithörande ting konstaterade svårigheten att erhålla tillförlitliga biografiska upplysningar om lefvande personer är naturligtvis ett vägande skäl för den ståndpunkt, som intagits, och förläggareintresset talar naturligtvis i samma riktning. Å andra sidan har utg. säkerligen ej varit blind för de svårigheter, som resa sig vid principens genomförande och som bestämt de ofvannämnda engelska och tyska arbetenas utgifvare att afstå därifrån: vanskligheten att verkställa själfva urvalet, att få riktigt perspektiv och riktiga proportioner vid bedömandet af lifsgärningar, som ännu ej äro afslutade, och att i framställningen af t. ex. omstridda — och i vårt land vanligen lidelsefullt omstridda — politiska personer prestera vederbörlig objektivitet. Det lärer knappast kunna förnekas, att redan i de utgifna häftena svårigheter af här antydd natur kunna spåras — detta sagdt utan någon som helst anmärkning mot det i allt väsentligt mönstergilla sätt, hvarpå uppgiften lösts. I motsats mot de anförda utländska arbetena framträder det svenska såsom illustreradt; bildurvalet synes vara godt och reproduktionerna väl utförda. Ett all-

deles särskildt erkännande bör ägnas de utförliga och metodiska källförteckningarna och de fullständiga bibliografierna under hvarje artikel, hvilka i allra högsta grad förhöja arbetets värde och användbarhet och i sådant afseende ställa det framför andra moderna verk af samma slag. Hvilket ökadt arbete de pålägga artiklarnas författare och arbetets redaktion, därom kan endast den döma, som har någon erfarenhet af dylikt arbete.

De båda hittills utkomna häftena äro förtjänta af det högsta vitsord. Genomgående ha biograflerna anförtrotts i mycket sakkunniga händer och hvila i förvånande stor utsträckning på genomarbetning af själfva källmaterialet. I en del fall äro de i all sin knapphet från vetenskaplig synpunkt verkliga nyvinningar af stort intresse; så är t. ex. fallet med E. Hildebrands mönstergilla teckning af Abraham Angermannus, med Grades för flertalet läsare säkerligen rätt så öfverraskande karaktäristik af finska krigets hjälte Adlercreutz samt med utgifvarens förträffliga skiss af Joh. Adler Salvius, byggd på den mest ingående kännedom om det trettioåriga krigets diplomatiska historia. Af stort intresse är vidare Brusewitz' teckning af Georg Adlersparre, där förf. håller en medelväg mellan den öfverskattning, som präglar äldre biografier, och moderna forskares skarpt kritiska bedömande. Förträffliga i sin knappa klarhet äro Stavenows teckning af Adolf Fredrik och Wittrocks af Adolf Johan d. ä. Ett särskildt omnämnande förtjäna flera af de vetenskapliga biografierna, t. ex. Åkermans och Hults läkarebiografier och A. B. Carlssons (med fleres) vidlyftiga teckning af C. A. Agardh. Beträffande teckningarna af lefvande personer kan nog inte förnekas, att ibland karaktäristikerna äfven af ganska utpräglade personligheter äro något abstrakta och konventionella — detta blir ju lätt afvigsidan af objektivitetens dygd. Proportionerna synas i det hela lyckligt iakttagna; undantagsvis (t. ex. teckningen af frih. Theodor Adelsvärd) synes det anslagna utrymmet oproportionerligt stort. I ett eller annat fall kunna naturligtvis anmärkningar framställas eller i hvarje fall tvistas om, hur mycket bort i teckningarna medtagas. Men i allt väsentligt kan man endast konstatera, att arbetet står på en mycket hög nivå och synes blifva af ett värde, som icke kan skattas nog högt både för forskare och för en hvar, som intresserar sig för vårt lands utveckling på kulturens alla områden. Vi kunna därför endast lyckönska utgifvaren till det initiativ han tagit och önska honom tid och kraft att fullfölja arbetet på samma utmärkta sätt, hvarpå han inledt detsamma. Sveriges vetenskapliga värld, ej mindre än dess bildade allmänhet böra känna det som en hederssak att för framtiden gifva honom och hans verk det bistånd det behöfver och förtjänar.

— I andra serien af »Meddelanden från svenska riksarkivet» (N:r 6) har förste arkivarien Joh. Ax. Almquist påbörjat utgifvandet af ett på tre band beräknadt arbete om *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630.* Hittills föreligger första delen,

innehållande en allmän öfversikt samt redogörelse för fögderiindelningen i Uppland, Södermanland-Nerike och Östergötland, samt tredje delens första häfte innehållande tabeller (Stockholm 1917; VIII + 400 sid.; 48 sid.; pr. (tills.) 10 kr.). Vi hoppas kunna med det snaraste bringa en anmälan af det viktiga och värdefulla verket.

— Under titeln *Vadstena i forntid och nutid* har landsarkivarien C. M. Kjellberg utgifvit en sammanfattande och populär beskrifning af Vadstena från topografisk, historisk och konsthistorisk synpunkt (Linköping 1917; 220 + II sid.). Arbetet är fördeladt på tre afdelningar. Den första behandlar själfva staden, dess topografi, gårdar (märkligare ägare och minnen), offentliga byggnader och institutioner samt särskildt märkliga enskilda byggnader. I de därpå följande afdelningarna behandlas därefter slottet, de forna klosterbyggnaderna med områden, klosterkyrkan och hospitalet, hvarefter det hela afslutas med en kort historik öfver stadens utveckling. Boken prydes af en mängd bilder, kartor och planer; bland dessa må påpekas en af förf. i krigsarkivet påträffad stadskarta från 1655 samt en plan af munkklostret, af professor S. Curman anträffad i öfverintendentsämbetets (numera byggnadsstyrelsens) arkiv.

Framställningen hvilar väsentligen på outgifvet och hittills ej utnyttjadt material, framförallt ur det under förf:s vård stående Vadstena landsarkiv. Härur har förf. lyckats hopleta och sammanställa en högst afsevärd mängd uppgifter om staden och dess förnämsta institutioners och byggnaders äldsta historia. Af särskildt intresse, utöfver det rent lokal- och personhistoriska, är naturligen hvad som meddelas rörande slottets, klostrets- och klosterkyrkans äldre öden och som i väsentlig grad vidgar vår kunskap härom och därigenom icke blott fullständigar utan jämväl i åtskilliga punkter beriktigar hvad tidigare forskare därom haft att berätta. Särskildt må i sådant afseende framhållas afdelningen om klosterkyrkan samt utredningen om Birgittas och Katarinas skrin och reliker samt om »Susenborg»-traditionen. Det skulle vara önskvärdt, att förf. beredde sig tillfälle att mera utförligt och med vetenskaplig apparat framlägga resultaten af sina forskningar i dessa — och f. ö. äfven andra — punkter. Medan vi äro inne på önskningarnas område må tilläggas, att några korta uppgifter om det viktigaste af litteraturen rörande de i arbetet behandlade ämnena — antingen i företalet eller såsom särskildt tillägg — ytterligare skulle förhöjt den förtjänstfulla »handledningens» värde.

— Ett betydelsefullt danskt arbete på sfragistikens område utgör det verk om *Danske kongelige Sigiller samt Sønderjydske Hertugers og andre till Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085—1559*, som nyligen fullbordats på grundval af framlidne museumsdirektör Henry Petersens samlingar (Köpenhamn 1917; fol.; XVII + 20 sid. + 21 pl.; pr. 12 kr.). Utgifvandet af de Petersenska samlingarna af kungasigill anförtroddes åt arkivarien Thiset, hvilken tidigare fullbordat utgifningen af Petersens bekanta hufvudverk

»Danske Adelige Sigiller». Då Thiset emellertid afled, innan utgifningsarbetet hunnit helt fullbordas — planscherna voro rentryckta och det mesta af texten rentryckt eller uppsatt, förordet förelåg i manuskript — har det slutliga redaktionsarbetet utförts af underarkivarien Hans Knudsen. Förordet innehåller en redogörelse för arbetets tillkomst och en orienterande öfversikt öfver de danska kungasigillernas olika slag, inskrifter, heraldiska beskaffenhet o. s. v. Självfva texten utgöres af en beskrifvande förteckning öfver de afbildade sigillen, upptagande minutiösa beskrifningar öfver dem samt upplysningar rörande deras förekomstställen i arkiven. Självfva afbildningarna utgöra sammanlagdt 177 nummer (kontrasigillen oräknade), hvartill sluter sig ett supplement upptagande tre nummer (exclusive kontrasigillen). I beskrifningarna hafva dessa tillägg införts på sina resp. platser. Afbildningarna äro med få undantag utförda efter teckningar af originalen, de flesta med utomordentlig skicklighet och noggrannhet utförda af K. Jensen. De fototypiska reproduktionerna äro mycket väl utförda. Arbetet har bekostats af Carlsbergfonden.

— Med en förvånande snabbhet fortgår utgifningen af den genom arkivarien L. Laursen ombesörjda samlingen af *Danmark-Norges Traktater 1523—1750 med dertil hørende Aktstykker:* första bandet förelåg färdigt 1907, och nyligen har ett digert fjärde band sett dagen, innehållande materialet för de händelserika åren 1626—1649 (Köpenhamn 1917; 695 sid.; pr. 15 kr.). Det nya bandet innehåller 36 nummer, började med recessen af 7/17 mars 1626 mellan konung Christian IV:s general hertig Johan Ernst af Sachsen-Weimar och ständerna i stiftet Osnabrück rörande nämnda stifts neutralitet m. m. och slutande med 1649 års »redemptionstraktat» med Nederländerna.

De svensk-danska aftalen från detta tidsrum äro redan kända genom det Rydberg-Hallendorffska traktatverket. Vi återfinna där 1628 års traktat om ömsesidigt understöd, samma års konvention om Stralsunds försvar, 1635 och 1636 års traktater med Christian IV och hans son Fredrik om stiften Bremen och Verden, vidare Brömsebrofreden med dithörande preliminär- och biakter samt slutligen 1646 års afsked rörande gränsen mellan Skåne och Halland. Det danska traktatverket har här intet nytt att bjuda, men lämnar här som annorstädes pålitliga och upplysande historiska inledningar till de aftryckta dokumenten.

Af bandets innehåll i öfrigt märkes en rad handelstraktater och ekonomiska aftal med Nederländerna äfvensom 1649 års alliansstraktat med nämnda makt, 1645 års handels- och vänskapstraktat med Frankrike, vidare 1641 års handelstraktat med Spanien jämte en del andra aftal af handelspolitisk och ekonomisk innebörd samt slutligen 1639 års förnyande af 1621 års allians- och handelstraktat med England, 1645 års handels- och tulltraktat med samma makt jämte en del andra dansk-engelska aftal, hufvudsakligen af ekonomisk karaktär.

Till antalet störst äro — naturligtvis — de öfverenskommelser, som ingåtts med tyska furstar: äktenskapskontrakt och arfsuppgörelser, unionsaftal med Schleswig och Holstein, aftal om successionen till de Pinnebergska amten, till Oldenburg och Delmenhorst och till vissa tyska stift samt — sist men icke minst — 1629 års fredstraktat med kejsaren. Texterna synas behandlade med utgifvarens vanliga omsorgsfulla exakthet, och de till de olika traktaterna hörande historiska inledningarna äro utmärkt sakrika och upplysande. Däremot är akturvalet mindre rikhaltigt än i det svenska traktatverket, i det att blott själfva aftalen meddelas, men intet ur den föregående eller efterföljande diplomatiska korrespondensen, frånsedt hvad som i referatets form ingår i de inledande historikerna.

Utgifvaren är att lyckönska till det förträffliga sätt, hvarpå han löst den honom anförtrodda uppgiften, och icke minst till den raska fart, hvarmed verkets utgifning hittills fortgått. I vårt land bekostas, som bekant, det Rydbergska traktatverket af statsmedel; i Danmark är det den till synes outtömliga Carlsbergfonden, som här liksom i så många andra fall möjliggjort företaget.

— Nyligen har danska riksarkivet genom arkivsekretær Holger Hansen med ett första band påbörjat utgifvandet af en samling aktstycken rörande *Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772* (Köpenhamn, Reitzel 1916; XXIV + 521 sid.; pr. 5 kr.), planerad redan af A. D. Jörgensen och C. F. Bricka. Arbetet är afsedt att omfatta tre band. I en inledning redogöres för den ursprungliga planen för editionen, som högst väsentligt utvidgats af V. A. Secher, äfvensom för kabinettets organisation. Detta karaktäriseras såsom konungens kontor, hvarest skrifvelser direkt ställda till honom ingingo och hvarifrån bref, som han själf skrifvit eller låtit affatta, utgingo. Skillnaden mellan kabinettsorder och kungl. bref och resolutioner lägges i den högtidligare formen, den kungliga titulaturen och beträffande det sista slaget däri, att de framgått på grund af någon myndighets inkomna förslag. Kabinettsorder kunna vara undertecknade dels af monarken dels af någon tjänsteman; äfven förekomma dylika med kontrasignation. Editionen upptager utom kabinettsorder i egentlig mening äfven tillägg till resolutioner, som sträcka sig utöfver kollegiernas hemställan, äfvensom regeringsskrifvelser från kabinettets chef i privatbrefs form. Den stora svårigheten att verkligen lära känna en regering, som använde dylika metoder, ligger i bristen på kopieböcker och koncept i kabinettet. I Danmark förefinnas dylika endast för Kristian VII:s tid från 1768, hvilket år alltså ur arkivalisk synpunkt satts som begynnelseår för publikationen. Skrifvelserna äro tryckta efter originalen; egenhändiga skrifvelser af konungen och Struensee äro bokstafstroget återgifna, i öfrigt ha normaliseringar vidtagits. I innehållsrika noter lämnas arkivhänvisningar och redogörelser för ärendenas handläggning. Ett förträffligt register underlättar arbetets begagnande. Skrifvelserna meddelas kronologiskt ordnade från 1768 till januari 1772 efter de olika myndigheter,

till hvilka de ställts, till geheimekonseljen, danska kansliet med underlydande smärre verk, tyska kansliet och dess underafdelning byrån för utrikes ärender. Skrifvelsernas språk är — förutom i de diplomatiska, som oftast äro affattade på franska — hufvudsakligen tyska, dock ej med blott ett undantag, som Edvard Holm framhåller. Arbetet torde bli en hufvudkälla för Struensees regeringsperiod; regeringen sköttes då väsentligen genom kabinettsorder, som Struensee äfven själf enligt skrifvelsen af 15 juli 1771 kunde utfärda. Frågor af de mest skilda slag behandlas: vanliga förvaltningsärender, men äfven viktiga organisationsspörsmål, äfvensom principiella afgöranden såsom t. ex. tryckfrihetens införande och inskränkning af dödsstraffet. Af intresse för svensk historia äro de diplomatiska skrifvelserna. Klart framträda det danska kabinettets sträfvan att ej ingripa i partikampen i Sverige och de ryska klagomålen öfver den danska politikens inaktivitet. En omsvängning ägde rum hösten 1771; i nov. erhöll det danska sändebudet i Stockholm order att motarbeta försöken till författningsändring och att samarbeta med ryska och engelska sändebuden. (*E. N.*)

— En ny del af *Geheimeraadinde Andræs Politiske Dagbøger* (Köpenhamn, Gyldendal 1916; VI + 269 sid.; pr. 5 kr.) har utgifvits af Poul Andræ. Bandet sträcker sig från mars 1856 till maj 1857 och behandlar tiden från riksrådets första sammanträde till Andræs afgång som konseljpresident. Dagboken, som snarast är ett uttryck för Andræs åskådning, lämnar intima skildringar af de politiska striderna, särskildt för förhållandena inom den Bangska ministären; för t. ex. motsatsen mellan Andræ och Hall samt Scheele torde den vara af rätt stor betydelse. Scheeles inflytande öfver Fredrik VII genom grefvinnan Danner belyses klart. De långvariga ministerkriserna i september 1856 och april 1857 och de växlande kombinationer, som då försöktes eller åtminstone omtalades af olika rykten, behandlas utförligt. Fredrik VII:s opålitlighet framträder ej minst vid dylika afgörande tillfällen. Andræs missnöje med öfvertagandet af ställningen som ministerchef oktober 1856 understrykes starkt. Omdömena om Scheele men äfven om Tscherning och Monrad, de två personligheter, som enligt Andræ mest skadat den konstitutionella utvecklingen i Danmark, äro synnerligen skarpa. Om skandinavismen innehåller dagboken ytterst litet; de svenska alliansprojekten beröras t. ex. blott i en enstaka notis i april 1857; ej ens Scheeles beryktade cirkulärdepesch omnämnes. I en serie »Tillæg» meddelar utgifvaren uttalanden och bref af växlande betydelse. Bland dessa kunna särskildt framhållas ett par biljetter af Krieger vid förhandlingen om dennes inträde i ministären 1856 och ett längre bref i mars 1857 från diplomaten J. Bülow i holsteinska frågan.
(*E. N.*)

— Såsom »Den Norske Kirkes Mindeskrift ved Reformationens 400-Aars Jubilæum Aar 1917» har af O. Kolsrud efter offentligt uppdrag och med understöd af allmänna medel utgifvits det af Norges

superintendenter på Christian IV:s befallning år 1604 utarbetade *Utkast til en norsk Kirkeordinants* (Kristiania 1917; VIII + 211 sid.; pr. 6 kr.). Den ståtliga volymen inledes med ett af Norges nuvarande biskopar utfärdadt sändebref om den lutherska reformationens väsen och betydelse. Därefter följer själfva textupplagan, inledd med konung Christian IV:s bref till biskoparna den 2 jan. 1604 samt deras missiv till konungen med öfverlämnande af det af dem utarbetade utkastet den 19 maj s. å. Såsom tillägg har aftryckts »Den Norske Christen Rett», utgörande ett utdrag ur Borgarthings nyare »Kristenret», verkställdt till bruk i Oslo stift efter reformationens införande. Efter textaftrycken följer handskriftsbeskrifning (med skriftprof) och textkritisk apparat. Härtill har utgifvaren till vägledning för forskningen fogat en tabellarisk öfversikt öfver kyrkoordningsförslagets förhållande till å ena sidan den danska kyrkoordinantian af 1539 och andra källor, å andra sidan den norska kyrkoordinantian af 1607. Såsom afslutning följer så en orienterande uppsats, äfvenledes af utgifvarens hand, om »Kristenret og Kirkeordinants».

— I den bekanta samlingen »Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniæ historicis separatim editi» har nyligen af B. Schmeidler utgifvits tredje upplagan af *Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiæ pontificum* (Hannover & Leipzig, Hahnsche Buchhandlung 1917; LXVII + 353 sid.; pr. 10 Mark). Af stort intresse är inledningen, där utgifvaren framlägger en helt ny uppfattning af textens tillkomst och sammanhanget mellan de bevarade handskrifterna. Själfva textrecensionen ansluter sig dock i hufvudsak till den af Lappenberg ombesörjda tidigare upplagan.

— Alltifrån det tyska inbrottet i Belgien i världskrigets första dagar har den belgiska neutralitetens historia och karaktär varit föremål för behandling i en mängd undersökningar, mestadels af starkt polemisk karaktär, från båda de krigförande parternas sida. Inom denna publicistik må på belgisk sida särskildt framhållas Waxweilers bekanta skrift *La Belgique neutre et loyale* (1915), på tyska Hampes *Belgiens Vergangenheit und Gegenwart* (Leipzig & Berlin, Teubner, 1915; IV + 97 sid.; pr. 1,50 Mark) samt Aloys Schultes *Von der Neutralität Belgiens* (Bonn, A. Marcus & E. Weber 1915; 128 sid.; pr. 2,40 Mark). En del i belgiska arkiv påträffade aktstycken ha från tysk sida publicerats först i pressen, sedan i en särskild publikation *Die belgische Neutralität* (Berlin, Georg Stilke u. å.; 4:o, 33 sid.; pr. 0,60 Mark). Senare ha i Norddeutsche Allgemeine Zeitung (19 aug. 1917) publicerats några aktstycken till belysning af Englands förhållande till den belgiska neutralitetsfrågan 1887, hvilka föranledt gensagor från brittiska utrikesministeriets sida.

Nyligen har den kände tyske folkrättsläraren K. Strupp, utgifvare bl. a. af en i denna tidskrift omnämnd textkrestomati till

den orientaliska frågans historia, i serien Perthes' Schriften zum Weltkrieg (N:o 13) publicerat en samling af aktstycken rörande *Die Neutralisation und die Neutralität Belgiens* (Gotha, F. A. Perthes 1917; XVIII + 188 sid.; pr. 5 Mark). Utg. har indelat sitt urkundsmaterial i fyra perioder. Den första, sträckande sig från första barriär-traktaten (1709) till Belgiens förening med Holland 1814, innehåller 1709 års barriär-traktat, utdrag ur frederna i Utrecht och Rastatt, 1715 års barriär-traktat, akter om barriärfästningarnas utrymmande 1781, utdrag ur 1785 års fördrag mellan kejsaren och Holland, fördraget i Chaumont 1814 samt utdrag ur första Parisfreden med därtill hörande hemliga artiklar. Andra perioden, omfattande tiden 1814—1830, innehåller protokollet om Nederländernas förening med Belgien af d. 21 juni 1814, de s. k. åtta artiklarna af 21 juli s. å., (utdrag ur) kolonialöfverenskommelsen mellan Storbritannien och Nederländerna af 13 aug. 1814, vederbörliga utdrag ur Wienkongressakten samt ur andra Parisfreden samt det viktiga s. k. fästningsfördraget 1818. Den tredje afdelningen bringar akterna rörande Belgiens självständighet och neutralisering: Londonkonferensens akter t. o. m. de 24 artiklarna, fästningsfördragen af 1831, Londonprotokollet af den 4 maj 1832 samt slutligen 1839 års uppgörelse mellan Holland och Belgien. Den fjärde afdelningen slutligen, den vidlyftigaste, innesluter akterna för tiden från 1839 års fördrag till världskrigets utbrott. Den bringar 1867 års fördrag om Luxemburgs neutralisering jämte utdrag af parlamentsdebatterna om denna fråga, 1870 års fransk-, resp. preussisk-engelska fördrag rörande Belgiens neutralitet jämte utdrag ur dithörande parlamentsdebatter, de under världskriget från tysk sida publicerade aktstyckena om Belgiens neutralitet 1906—1914 äfvensom de från tyskt officiellt håll gjorda inläggen i den kontrovers, hvartill nämnda publiceringar gåfvo anledning, de urkunder rörande den belgiska neutralitetsfrågan i dess sammanhang med världskriget, som publicerats af de olika regeringarna. samt Greys, Asquiths och Bethmann-Hollwegs tal i hvad de röra den belgiska neutraliteten, inklusive Greys bref till Times den 25 aug. 1915.

Den Struppska samlingen är gjord med sakkunskap och omsorg och torde för hvad angår tiden t. o. m. 1870 innehålla en för praktiska behof fullständig samling af hithörande aftal. Hvad åter angår det under världskriget framkomna materialet, företer samlingen kännbara luckor; en hufvudbrist är, att så många af de från brittisk sida gjorda inläggen saknas. De af Nordd. Allg. Zeitung publicerade aktstyckena från 1887 ha ej hunnit medtagas. Trots dessa luckor utgör krestomatien en nyttig handledning för den, som med urkundernas hjälp vill bilda sig en uppfattning af den belgiska neutralitetens uppkomst och karaktär. Utg. har försett samlingen med en historisk-folkrättslig inledning.

— Det Norstedtska förlaget har påbörjat utgifvandet af ett på tvenne band beräknat sammelverk om *Rysslands omdaning*,

hvaraf hittills tvenne häften utkommit (Stockholm 1917; 48 + 48 sid.; pr. 0,90 kr. per häfte). Programmet för arbetet har uppgjorts i samråd med dr. Karl Hildebrand, hvilken äfven medverkar vid redigeringen. Verket är fördeladt på fyra afdelningar. Den första behandlar i sex kapitel det gamla Ryssland. Efter en inledning om land och folk, sammanställd efter en rad auktoritativa arbeten på området, behandlar amanuensen Rütger Essén vissa sidor af dess stats- och näringslif i kapitlen »Tsaren och folket», »Ryssland och dess grannar» samt »Samhällsklasser och näringslif». Ett kapitel ägnas åt en framställning af Finland och Polen, hvilken anförtrotts åt dr Verner Söderberg. Afdelningen afslutas därefter med en teckning af det gamla Rysslands grundbrister, författad af dr Anton Karlgren. Den andra afdelningen är ägnad åt rysk folkpsykologi; den omfattar kapitel om det ryska folklynnet, den ryska kyrkan och sekterna samt den ryska litteraturen, samtliga af dr Alfred Jensens hand. I den följande afdelningen »Det nya Rysslands begynnelse» skildrar Essén Kriget med Japan och revolutionstiden. Därefter följer en af Karlgren författad framställning af semstvoinstitutionen samt riksregering och folkrepresentation. Åt den Stolypinska agrarreformen ägnas ett särskildt kapitel af Essén. I särskilda kapitel behandlas därefter industri och samfärdsel samt handel och handelspolitik af kandidat B. Wollert, sekreteraren i Sveriges allm. exportförening A. Meyer och fil. lic. G. Hesselgren-Silverstolpe. Afdelningen afslutas med ett kapitel om tidningspress och folkopinion af Karlgren. Den sista afdelningen slutligen »Krigets återverkan» inledes med en teckning af ryska armén af major H. Stålhane, hvilken äfven i ett särskildt kapitel ger en skisserad framställning af de ryska arméernas insats i världskriget. På motsvarande sätt behandlas den ryska flottan af kapten A. Giron. De inre förhållandena tecknas af Karlgren i trenne kapitel med rubrikerna »Inre strider och reaktion», »Förvaltningssvårigheter och kristidsorganisationer» samt »Spritförbudet». Efter ett kapitel om krigets finansiering af Hesselgren-Silverstolpe kommer hela verket att afslutas med en på flera kapitel fördelad teckning af revolutionen af Verner Söderberg.

Af de två hittills utkomna häftena inrymmer det ena den första afdelningens två första kapitel, det andra Stålhanes och Girons framställning af armén och flottan samt, efter hvad det vill synas, större delen af den förstnämndes kapitel om den ryska arméns insats i världskriget. Det låter sig nog icke förnekas, att amanuensen Esséns kapitel om tsaren och folket förefaller en smula knapphändigt och färglöst, särskildt vid erinringen af Hjärnes geniala karaktäristiker af ryskt samhällslif, och äfven det rent historiska kapitlet om Ryssland och dess grannar erbjuder, ehuru samvetsgrant gjordt, ej något särskildt af intresse. Intressant är däremot Stålhanes framställning af det efter japanska kriget upptagna reorganisationsarbetet inom ryska armén, vederbörligen fullständigad af Girons teckning af motsvarande utveckling för flottans vidkommande. I det ännu ej i sin helhet publicerade kapitlet om ryska arméns insats i

världskriget gör förf. på några ställen reservationer i fråga om uppgifter, som nog kunna sägas vara absolut pålitliga (t. ex. i fråga om Russkijs placering såsom chef för Petrograds militärdistrikt, s. 39). En lapsus calami föreligger väl, när Hindenburg (s. 36) angifves ha varit general-öfverste vid sin utnämning till befälhafvare på ostfronten.

Såvidt man kan döma af den uppgjorda planen och hvad som hittills utkommit, torde det nya arbetet väl komma att lämpa sig såsom en orientering i de senaste årtiondenas utveckling i Ryssland och i de ytterst komplicerade problem, som där möta. Det skulle säkerligen vara mycket önskvärdt, att till det färdiga verket fogades en pedagogiskt uppställd, resonnerande förteckning öfver den viktigaste litteraturen på området, då studiet af Ryssland och dess förhållanden säkerligen för oss kommer att få en alltmera ökad vikt. Arbetets utstyrsel, särskildt omslagsvignetten, äro icke alldeles fria från en bismak af kolportagelitteratur, som icke motiveras af vare sig innehållet eller priset.

— Bland de forskare, som till behandling upptagit Balkanfrågorna i deras moderna gestalt, intages ett bemärkt rum af engelsmannen R. W. Seton-Watson, hvilken särskildt lämnat värdefulla bidrag till den sydslaviska frågans historia. I ett år 1908 under pseudonymen »Scotus Viator» utgifvet arbete *Racial Problems in Hungary* har han speciellt behandlat det rumäniska nationalitetsproblemet. Tre år senare utgaf han sitt hufvudarbete *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, i betydligt utvidgad form 1913 utgifvet på tyska under titeln *Die südslavische Frage im Habsburger Reiche*, hvari han på grundval af en vidsträckt genomarbetning af materialet, ytterligare fördjupad genom långvariga besök å händelsernas skådeplats, belyste det sydslaviska problemets utveckling inom Donaumonarkien. Under året har han utsändt ännu ett arbete öfver ett därmed sammanhängande ämne *The Rise of Nationality in the Balkans* (London, Constable 1917; VIII + 308 sid.; pr. 10 s. 6 d.). Titeln är till en viss grad vilseledande och lofvar mera än arbetet ger. Hela senare hälften är nämligen uteslutande ägnad åt en framställning af 1912—13 års händelser, Balkanalliansen samt de båda Balkankrigen fram till det stillestånd, som föregick Bukarestfreden. Den till synes godtyckligt valda afslutningsepoken förklaras af att förf. själf ej kunnat lägga sista handen vid sin bok. Hela den föregående utvecklingen intill 1912 är sammanträngd inom ett omfång af knappast halftannat hundratal sidor och har därför i hög grad skissens form. Den har också föga att bjuda en med ämnet något så när förtrogen läsare. Däremot är framställningen af 1912—13 års Balkanförvecklingar synnerligen förtjänstfull. Förf. förråder icke blott en ingående förtrogenhet med litteraturen, äfven den tyska och österrikiska — den tyske krigshistorikern Immanuels framställning af de båda Balkankrigen betecknas såsom ett af hufvudarbetena på området och anföres ofta,

— utan han har dessutom genom vistelse i det serbiska högkvarteret under kriget varit i tillfälle att på ort och ställe inhämta en del intressanta upplysningar. Boken är, att döma efter noterna, i hufvudsak skrifven före det pågående kriget. Grunduppfattningen är liksom i förf:s föregående böcker starkt slavo-, särskildt serbofil och anti-österrikisk, men i mellanhafvandena de olika Balkanstaterna emellan bemödar han sig ögonskenligen om att intaga en opartisk hållning, hvilken dock — och delvis på ganska goda grunder — blir starkt kritisk mot den bulgariska politiken och härföringen. Den kyla, som framträder gentemot dåvarande grekiske kronprinsen, numera konung Konstantin, torde knappast vara opåverkad af händelserna under världskriget. Sitt förnämsta värde och intresse har framställningen därigenom, att den ger en kritisk framställning af själfva Balkankrigens förlopp med bortskärande af den mytbildning, man från bulgarisk sida med mycken skicklighet lyckades skapa, framför allt med användande af den österrikiska tidningen Reichsposts bekante korrespondent den österrikiske officeren H. Wagner. Förf. uppvisar sålunda, hurusom man från bulgarisk sida fritt men med angifvande af massor af topografiska detaljer helt enkelt uppdiktade hela dagars strider. Ett resultat af kritiken blir, att den bulgariska strategien framstår i en annan och vida mindre glansfull dager än för samtiden. För de bulgariska truppernas tapperhet och goda hållning har Seton-Watson däremot idel loford. Öfverhufvud är nog läsaren benägen att ge honom rätt i att den serbiska härledningen otvifvelaktigt framstår såsom den skickligaste bland de krigförande staternas. Äfven en preussisk kritiker framhåller slaget vid Kumanovo som den förnämsta vapenbragden på de allierades sida. Med skärpa och öfvertygande skäl tillbakavisar Seton-Watson de slutsatser beträffande tysk krigskonst och vapenteknik, som man särskildt på franskt håll velat draga af turkarnas nederlag i kriget och som vid den tiden voro ett älsklingstema i den franska och äfven den engelska publicistiken.

I ett principuttalande vänder sig förf. kritiskt mot den historieskrifning, som vill teckna utvecklingen på Balkanhalfön utifrån stormaktsmotsättningarna och stormaktsförvecklingarna. Men i sin lofvärda sträfvan att se sakerna så att säga från Balkansynpunkt undgår han icke den motsatta faran, nämligen att alltför litet taga hänsyn till det allmänna storpolitiska lägets återverkan på Balkanpolitiken och de intresserade stormakternas spel i kulissen. Visserligen vädrar han gärna österrikiska intriger bakom händelserna och vill i Bulgariens brytning med sina bundsförvanter på sommaren 1913 se inflytande från österrikiske ministern i Sofia grefve Tarnowski. Men han försummar å andra sidan att vederbörligen framhäfva och belysa den ryska diplomatiens, särskildt Tsarykovs och Hartwigs hänsynslöst skickliga intrigspel både vid Balkanförbundets tillkomst och efteråt, liksom det italienska arbetet i Albanien. Den bild, som ges af det diplomatiska spelet, blir därför ej blott ofullständig utan delvis rent skef. Men framställningen af själfva krigshändelserna

är så mycket mera värdefull och intressant; det är den som utgör arbetets främsta förtjänst. Arbetet afslutas med en synnerligen utförlig och nyttig förteckning öfver den viktigaste litteraturen på området, dubbelt förtjänstfull därför att vederbörlig hänsyn tages äfven till den litteratur, som utgår från grundståndpunkter, som förf. ogillar.

— Till det vidlyftiga material af officiella aktpublikationer, som redan från olika sidor framkommit rörande det pågående kriget och dess förhistoria, har nu den nya regimen i Grekland fogat en inför den grekiska kammaren den 17 aug. 1917 framlagd hvit bok *Documents diplomatiques 1913—1917. Traité d'alliance Gréco-serbe. Invasion Germano-bulgare en Macédoine* (Aten 1917; X + 115 sid.). Publikationen sönderfaller, såsom redan själfva titeln angifver, i tvenne olika afdelningar. Den första innehåller aktmaterial rörande den grekisk-serbiska allianstraktaten. Först och främst finna vi där de hithörande fördragstexterna: protokollet af den 22 april-5 maj 1913 rörande afslutande af ett alliansfördrag mellan Grekland och Serbien, vidare själfva allianstraktaten af den 19 maj-1 juni s. å., samt slutligen de båda därtill sig anslutande militärkonventionerna af den 1/14 maj, resp. 19 maj-1 juni nämnda år; samtliga dessa dokument ha här för första gången fullständigt publicerats. Till själfva fördragsdokumenten ansluta sig dels en samling aktstycken rörande de förhandlingar, som föregingo öfverenskommelsernas afslutande, dels ett ganska rikhaltigt urval av dokument rörande deras tolkning, börjande med ett telegram från utrikesministern Streit till konseljpresidenten Venizelos den 11/24 juli 1914 och slutande med ett telegram från konseljpresidenten och utrikesministern Skuludis till grekiske chargé d'affaires i Paris den 14/27 april 1916. Af särskildt intresse är det telegram, som utrikesministern Zaimis den 29 sept.-12 okt. 1915 sände grekiske ministern i Serbien, för tillfället residerande i Nisch, och hvari han utvecklade den uppfattning af det grekisk-serbiska alliansfördraget, som varit ledande för konung Konstantins neutralitetspolitik vid och efter Bulgariens inträde i kriget. Där göres gällande, att alliansen afslutits under en helt annan situation och för helt andra syften än vid ofvannämnda tidpunkt förelågo, hvadan casus federis icke förefanns. Den Venizelistiska regeringens motsatta uppfattning åter, förpliktelsen att i händelse af Bulgariens inträde i kriget lämna bistånd, finner man preciserad i ett cirkulärtelegram, som Venizelos, då utrikesminister, den 31 aug.-13 sept. 1914 sände Greklands representanter hos ententmakterna och Rumänien. Ett intressant bidrag till krigets närmaste förhistoria finner man i ett telegram från serbiske ministern i Belgrad den 12/25 juli 1914, hvari redogöres för ett samtal med serbiske konseljpresidenten Pasitsch. Denne meddelade därvid (observera datum!) sin grekiske interlokutör, att de senast från Petersburg ingångna underrättelserna gåfve vid handen, att ryska ministerrådet beslutit att militäriskt understödja Serbien

men att man afvaktade tsarens beslut. Den sista delen af den grekiska hvita boken innehåller en samling aktstycken rörande de tyska och bulgariska truppernas besättande af Rupelpasset 1916.

I detta sammanhang må lämpligen också påpekas utgifvandet af tvenne nya nederländska hvitböcker. Den ena — *Diplomatieke Bescheiden betreffende de toelating van bewapende handelsvaartuigen der oorlogvoerenden en onzijdigen binnen het Nederlandsche rechtsgebied* ('s Gravenhage 1917; 17 sid.) innehåller nederländska regeringens skriftväxling med vissa krigförande, särskildt England, rörande behandlingen af armerade handelsfartyg. Den andra och vidlyftigare — *Doorvoer door Nederland uit Duitschland naar België en in omgekeerde Richting* ('s Gravenhage 1917; 60 + II sid.) — meddelar skriftväxlingen mellan nederländska, brittiska och tyska regeringarna rörande transiten mellan Tyskland och Belgien genom Nederländerna, hvilken som bekant gifvit upphof till en skarp konflikt mellan Nederländerna och England. Båda samlingarna innehålla åtskilliga — mestadels åtminstone till innehållet redan kända — från folkrättslig synpunkt högst intressanta aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Från Thorn till Altranstädt. Studier över Carl XII:s politik 1703—1706. I (1703—1704). Av Nils Herlitz. Ak. avh. (Uppsala). XXV + 338 s. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner 1916.

Det är med tillfredsställelse, om också utan förvåning man finner, att detta numera docenten Herlitz' första större arbete fullt ut motsvarar, hvad tidigare smärre försök gifvit rätt att hoppas. Byggdt på vidsträckt litteraturkännedom och omfattande forskning, framlagdt i en redig och bestämd form och genomgående utfördt med största möjliga omsorg och noggrannhet, bjuder det en synnerligen otacksam uppgift för en fakultetsopponents kritik. En genomgång af samlingar, som förf. nyttjat i svenska arkiv, gifver i det hela på sin höjd tillfälle att ytterligare styrka hans uppgifter; att i de tyska mer varit att hämta, än hans bok meddelar, är uppenbart, men kan ej förebrås förf., då kriget hindrat honom att fullfölja sina undersökningar af detta material. Jämte egna anteckningar i Berlin och Dresden har han i alla händelser åtnjutit förmånen att förfoga öfver utdrag och afskrifter från samma håll, gjorda af professor Carl Hallendorff, och det ökade ljus, han sålunda blifvit i tillfälle att sprida öfver särskildt den *preussiska* politiken, är att räkna som ett af hans arbetes hufvudresultat. Man har rätt att beklaga, att en forskare, som valt en uppgift från det stora nordiska kriget och som ämnar fortsätta på samma bana, icke funnit tid att göra sig till herre öfver ryska och polska språken; men på samma gång får man hålla honom räkning för, att han dock genom öfversättare beredt sig tillgång till Soloviev och Ustrialov samt Peter den stores bref och därmed förebyggt svårare förbiseenden.

I grundlighet och saklig noggrannhet äro således dessa studier öfver Karl XII:s politik 1703 till 1704 jämställda med det bästa, som framgått ur Harald Hjärnes Uppsalaskola. Skulle något anmärkas i detta hänseende — frånsedt rent tillfälliga misstag —, vore det snarast en öfverdrift i sagda riktning i fråga om noterna. Åtminstone i anmälarens tycke hade de ofta nog med fördel kunnat sammanknippas styck- eller gruppvis, medan de nu, uppdelade till det yttersta, hänga vid enskilda satser och ord, ofta flere i samma mening. — Redan titeln »Från Thorn till Altranstädt» röjer emel-

lertid, att Herlitz' bok äfven på annat sätt står i omedelbar förbindelse med Hjärnes verk. Den framträder i själfva verket med berådt mod som en direkt fortsättning af dennes skildring af »Omstörtningen i Östeuropa 1697—1703» (1902), och den uppfattning af konung Karl och hans gärning, som förf. frambär, står också i full öfverensstämmelse med synpunkter, som Hjärne med stöd af andra nyare forskare i tidens häfder med öfvertygande kraft gjort gällande. Med valet af grundval och utgångspunkt var gifvetvis hufvudriktningen i det hela gifven. Utan tvifvel har dock Herlitz i öfrigt skridit till granskningen af sitt eget material i det lofvärda syftet att pröfva och döma fritt, och hans vittnesbörd äger ju därigenom så mycket större värde.

Ett arbete i karolinsk historia har utsikt att blifva läst äfven i vidare kretsar, när det som detta framträder i god språklig dräkt och för den, som förbigår noterna, ej heller gärna kan vara afskräckande till omfånget; men en redogörelse för hufvudinnehållet — utan anspråk på fullständighet — torde ändock icke få anses öfverflödig bland Historisk Tidskrifts öfversikter och granskningar. En inledning på nära sjuttio sidor tager en öfverblick af Karl XII:s ställning till August den starke och tsar Peter å ena sidan, till Västeuropas kämpande stater å den andra mot bakgrunden af dessa makters egna intressen och sträfvanden. Här framhålles bland annat, hvilka svårigheter konung Augusts förbund med tsaren vållade honom i Polen: republikens förluster i Andrussov 1667 voro långt ifrån glömda, och moskovitiska hjälptrupper misstrodde man som medel att ytterligare utbreda den ryska makten i gränsbygderna och samtidigt stödja August i hans sträfvan efter ökad kunglig makt. På konungens utrikespolitik strandade hans försök att samla polackerna omkring sig 1703; detta misslyckande och den militära katastrof, som fullbordades genom Thorns fall 14 okt., gjorde honom återigen mer än förut beroende af sin ryske bundsförvant. Grunden till Karl XII:s afsättningsplan ser förf. som flere i hans djupa misstro till Augusts onekligen sällsynt opålitliga karaktär. Till en början synes Karl därvid hafva litat på, att August skulle vara ur stånd att återvinna sin ställning i Polen, om han en gång mist den. När han sedan fick en klarare insikt i rikets söndring och förfall, blef också afsättningen en sak af mindre vikt och hufvudsaken ett fullständigt tillintetgörande af Augusts stridskrafter och öfverhufvud af hans möjligheter att falla Karl i ryggen under kamp med Peter. — I den samtidiga fejden i Östersjöprovinserna saknades enligt författarens uttryck den kungliga auktoriteten, men icke den kungliga armén; ty med rätta häfdar han, att enligt rotfäst åskådning och på grund af rikets byggnad dessa länders försvar icke kunde få binda mer än en begränsad del af dess krafter. Här som äfven i andra krigshistoriska frågor kan det dock ej nekas, att förf. tillika uttalar sig med en medveten försiktighet, som i detta fall låter läsaren spörja fåfängt, hvad som egentligen bort och kunnat göras för

att bringa nödig styrka i en ordning, som tydligen icke stod profvet som den borde. Man vore väl snarast böjd att tänka på tillsättandet af en handlingskraftig öfverbefälhafvare med myndighet öfver hela området från Viborg till Kurland.

För Frankrikes och dess motståndares uppfattning af kraftmätningen i Weichsellandet är det kännetecknande, att de under brinnande krig i Västeuropa naturligt nog satte ögonblickets närmaste intresse främst: hvad det för dem gällde var om möjligt att vinna verksam hjälp från någon af de krigförande i östern, annars att sörja för, att där åtminstone bundes krafter, som i annat fall kunnat skada på närmare håll. Ludvig XIV stod för öfrigt icke afvisande mot afsättningstanken, om August finge till efterföljare en fransksinnad furste; han var ej heller emot ett svenskt inbrott i Sachsen. De allierade däremot ogillade både det ena och det andra, just emedan de räknade med nämnda möjlighet och hvarken önskade ett starkt svenskt inflytande i Polen eller ny oro i Tyska riket. Tills vidare kunde de förbundne lika väl som Frankrike vara tillfreds med att polska kriget fortsattes. Karl XII:s hållning åter bestämdes främst af hans östeuropeiska sträfvanden — egen erfarenhet hade lärt honom, hvad det där gällde för Sverige —; i väster höll han sig passiv och sökte bevara fria händer, i hopp att kunna föra sitt verk till slut, innan där blefve fred och ett kraftigare ingripande därifrån kunde befaras. Men det var ingalunda för den svenska stormaktens härskare möjligt att lämna Västeuropa helt ur sikte, och på närmaste håll måste han alltid räkna med ett danskt eller preussiskt fredsbrott. Det var därför för Karl en gifven fördel, om ett afgörande kunde vinnas redan på Polens slätter, medan hans uppgift försvårades i samma mån en längre framryckning mot ryske tsarens rike tedde sig oundviklig.

Med Thorns eröfring vann Karl XII en ställning vid nedre Weichsel, som ovillkorligen måste oroa Preussen-Brandenburg, men som på samma gång tillät Karl att på denna makt utöfva ett öfvermäktigt tryck och stäfja fientliga planer. Ett försök att förekomma svenskarnes vidare utbredning strandade på polackernas misstro; underhandlingar med Karl om en uppgörelse på Polens bekostnad hade lika liten framgång. Det erbjudna Litauen var för Sverige icke eftersträfvansvärdt, och för att sluta en fred, som bibehöll August vid polska kronan, tarfvade Karl intet preussiskt biträde. En ifrågasatt giftermålsförbindelse mellan kronprins Fredrik Vilhelm och Ulrika Eleonora var dessutom misshaglig för Hannover, hvars vänskap var ett hufvudstöd för den svenska maktställningen i Nordtyskland, och samtidigt riskerades genom de preussiska förslagen det goda förhållandet till de allierade. De fingo därför falla, och sin militära ställning befäste Karl genom att besätta Elbing och Ermland.

För konfederationen i Warschau och de följande underhandlingarna intill Stanislaus' konungaval gifver Herlitz en klar, men måhända något knapp redogörelse — svenska skildringar finnas ju

förut både af Svedelius och Carlson, och förhandlingarna äro enligt författarens mening i det hela af mindre vikt, än man ofta förmenat. Fråga är dock, om icke läsaren här vore tacksam för en mer ingående diskussion af vissa spörsmål, som förf. afgör en smula kort och kärft. Med skärpa häfdas, att det afgörande steget togs redan 31 jan. med själfva beslutet om sammanslutningens förvandling till generalkonfederation; redan denna åtgärd måste i föreliggande fall hvila på förutsättningen, att tronen var ledig, och ett formligt proklamerande af Augusts afsättning med ty åtföljande nytt konungaval var häraf egentligen en nödvändig följd. Den möjlighet att »göra konfederationen mycket general utan att chockera konung Augustum», som Leszczynski och Towianski framställde till Horns öfvervägande, skulle alltså blott beteckna skonsamhet i formerna, undvikandet af formlig dom liksom af den uppräkning af alla konungens försyndelser, som snart verkligen skedde. När Radziejowski sedermera i midten af februari (enligt en berättelse till Danzigs magistrat) förklarade interregnum innebära tvenne vägar: antingen »eine Separation auf Zeit» mellan konungen och republiken eller verkligt »divortium», skulle detta beteckna ett återtåg från de konfedererades första ståndpunkt. Allt detta är möjligt och till och med troligt; men en säkrare öfvertygelse kunde dock gifvas genom en något fylligare och skarpare utredning.

Det lyckades som bekant konung August att lägga väsentliga svårigheter i konfederationens väg. Jakob Sobieskis bortröfvande undanröjde den tronkandidat, kring hvilken man lättast kunnat samlas, och undandrifven bakom öfre Weichsel med skäligen svaga stridskrafter, var konungen likväl stark nog att hindra konfederationens utvidgning till Lillpolen och Litauen. De konfedererade blefvo ett litet och maktlöst parti med tvifvelaktig rätt att tala å republikens vägnar, och Karl XII själf visade dem en påfallande likgiltighet. Att för deras skull i otid trötta sina trupper med ett fälttåg mot sachsarne fann han icke påkalladt. Ej underligt, att de konfedererade själfva vacklade och att de svenska underhandlarne Horn och Wachschlager hade en vansklig uppgift att fylla. »Det är svårt att veta», säger förf., »hvad som skulle hafva inträffat, om August hade begagnat de goda konjunkturerna för att slå in på en försonlig politik.» Men när han lät tillfället fara, måste striden fortgå, närmast vid vojvodskapens landtdagar, hvarpå följde mötet i Sandomir (20 maj), där en ny generalkonfederation bildades till Augusts försvar. I konfederationsinstrumentet var det tal om behofvet af allianser mot Sverige; men något godkännande af planerna att i landet indraga en moskovitisk härsmakt blef tydligen icke gifvet. Och dock var det endast på denna väg, som August kunde vinna en afgörande framgång.

Tsaren föredrog emellertid tills vidare att pröfva sin styrka i kamp med de svagare svenska stridskrafterna i Östersjöprovinserna. Karl XII:s hufvudarmé kände han sig icke vuxen, och Turkiet intog en hotande hållning, som likaledes gjorde det orådligt att inlåta sig

i vidtomfattande och af polackerna själfva illa sedda företag på polsk mark. Patkul yrkade visserligen på en konjunktion, på ett samladt angrepp mot Karl XII:s maktställning i republikens länder. Men icke ens August höll starkt på planen, och Peter vände sig i stället mot Narva. Därmed var också grunden undanryckt för Patkuls sträfvan att i Berlin uppnå preussisk medverkan till en »concert» mot Sverige. Hans framställningar kunde så mycket mindre göra åsyftad verkan, som Berlinhofvet strax förut af en annan Augusts förtroendeman (Flemming) hade sport, att konungen samtidigt hvälfde planer på en förlikning med Karl i godo. Den sachsiska diplomatien arbetade emellertid äfven i Köpenhamn och ägde därvid ett visst stöd i den misstro till Sverige, som Jakob Sobieskis efter tillfångatagandet afslöjade förbindelser med Frankrike uppväckte hos dess fiender. Men Danmark hölls tillbaka af farhågan, att det kunde gå nu på samma vis som 1657. »Den stora concerten» mot Sverige var i själfva verket en omöjlighet, så länge Karl XII stod kvar med sin här vid nedre Weichsel.

Spänningen mellan Sverige och sjömakterna spelar också in i den svenska konflikten med staden Danzig, som gjorde anspråk på en mot August mycket välvillig och hänsynsfull neutralitet. Med sjömakterna bakom kunde denna hållning efter svenskarnes aftåg från Preussen lätteligen blifva utgångspunkten för vådliga anslag. Östersjöhandelns frihet, Danzigs oberoende och Polens integritet samt försoning mellan August och hans upproriska undersåtar blef Danmarks program för en samverkan med England och Holland, hvartill man eventuellt påräknade äfven Preussens och kejsarens bistånd. Men Preussen fick om den sachsiska krigsmakten upplysningar, som släckte lusten att fresta något äfventyr; det inskränkte sig därför till förböner. De andra åter voro för långt borta för att kunna ingripa i tid, och deras ministrar måste därför inför afgörandet råda Danzigs styresmän till foglighet. Den 30 maj gaf staden den af Karl begärda reversen och afböjde därmed ett omedelbart förestående angrepp.

Medan Preussen fortfarande höll sig försiktigt tillbaka trots frestelser genom sachsiske krigsministern Bose och Patkul, fick August däremot under sommaren 1704 understöd af en rysk hjälpkår, som stötte till hans egna trupper, och af en kosackarmé, med hvilken Mazepa från Ukraina inryckte i Volhynien. På sitt håll bröt Karl XII i juni upp från sina västpreussiska kvarter, hvarvid dock en stark garnison kvarlämnades som bevakning i Elbing. Det var under tryck och uppmuntran af denna svenska framryckning, som valriksdagen i Warschau ändtligen kom till ett af Karl gilladt och påfordradt resultat genom valet af Stanislaus Leszczynski (12 juli), hvarmed det för öfrigt är möjligt att Karl egentligen afsåg att bana väg för en senare restitution af huset Sobieski. Utan den svenska hjälpen hade Leszczynski icke blifvit vald — mot honom verkade äfven Radziejowski —; af svenskarne väntade han alltjämt penningar och annan handräckning. Men om Karl tidigare lofvat att lämna

republikens område okränkt, när han i Polen hoppades vinna en värdefull bundsförvant mot Moskva, fann han sig nu af konfederationens vanmakt nödsakad att på annat sätt trygga sitt och Sveriges intresse: hans understöd skulle köpas med polska Livland, och äfven Kurlands förvärf togs i ögonsikte. Men slika kraf måste tills vidare hållas dolda för att icke stöta bort polackerna; vid de fredsunderhandlingar, som efter konungavalet inleddes i Warschau, var intet tal om dem. Hvad Karl genom traktaten ville vinna var eljest icke så mycket polska vapens hjälp mot August eller tsaren i och för sig, som en rättsgrund för de svenska truppernas kvarblifvande i Polen under det fortsatta kriget mot dessa vedersakare.

Denna gång lopp underhandlingen ut i sanden. Det är krigshändelser och inslag från annat håll, som gifva den senare delen af året 1704 dess prägel och innehåll. Karl XII gick till Lemberg. Förklaringen till detta företag, som gaf August tillfälle att i hans rygg intaga Warschau och därifrån förjaga Stanislaus, ligger icke hufvudsakligen i de svenska förbindelserna med Rakoczi, som i Ungern stred mot kejsaren och förde sin talan hos Karl genom sändebud — förbindelser, af hvilka Herlitz gifver en upplysande skildring —; den torde enligt dennes som det synes välgrundade åsikt fastmer vara att söka i utsikten till en kraftmätning med ryssar och kosacker, om hvilkas väldiga härmassor ryktet länge talat.[1] För öfrigt kunde ett svenskt tåg mot Kiev äfven utan afgörande fältslag likväl göra ett hälsosamt intryck både i Konstantinopel och i Moskva och till äfventyrs verksamt lätta trycket på de svenska Östersjöländerna. Emellertid gjorde Mazepa halt redan på 25 mils afstånd från Lemberg; endast en mindre afdelning af hans folk förenade sig med polska skaror. Märkliga strategiska resultat vann således Karl XII icke genom Lembergståget, men de politiska och moraliska verkningarna af fästningens fall — äfven i Västeuropa — böra likväl icke underskattas. Af den kringboende rödryska adeln var det dock endast få, som uppfyllde krafvet på personlig inställelse i svenska högkvarteret.

Betydelsen af Augusts framgång i Warschau hängde på den verkan, som hans vunna ställning vid Narew och Weichsel kunde komma att utöfva hos tsaren och i Berlin. Fälttåget var trots allt misslyckadt, om hans förhoppningar i dessa hänseenden svekos. Tsar Peter intog detta år Dorpat och Narva, och det bör icke nekas, att Narvas fall — en frukt af bristande samverkan och rådighet på svenska sidan — för eröfraren innebar en stor och viktig framgång. Han manades nu af August liksom af Patkul att nöja sig med hvad han vunnit på detta håll för att i stället förena sina krafter med

---

[1] Om Stanislaus' flykt till Karl XII:s här skulle man vänta att finna citerade hans bref till Piper 1 sept. n. st. »au camp de Gliminski six lieu de Varsovie» (»Je marche droit chez le Roi, n'ayant aucune seurete nulle part») och Pipers svar från lägret vid Lemberg 29 aug. 8 sept., hvari Karl ställer Stanislaus fritt att handla efter godtfinnande. men för egen del anser bäst, om han tillsammans med Meyerfelt söker skydda Storpolen.

de sachsiska, som i sin nya ställning lätt kunde räcka honom handen. Den ryska inryckning i Litauen, som nu följde, inleder i självfva verket ett nytt skede af det stora nordiska kriget; men den kom för sent för att öfva inflytande på 1704 års fälttåg. Karl XII:s marsch från Lemberg till Rawicz tog hårdt på svenska kavalleriet och ledde icke till sachsarnes upprifvande; men då de kördes inom sitt eget lands gränser, var deras förbindelse med Moskva grundligt afskuren. Tsaren kunde i Polen icke möta andra sachsiska trupper än en del kavalleri, som vid Krakau stött till Lubomirskis styrka.

Augusts hopp om Preussens öfvergång till Sveriges fiender gick lika litet i fullbordan. Fredrik I hade ingenting emot att fresta sin lycka; men han bidade gynnande omständigheter, och hans splittrade rikes läge och sammansättning ålade honom många hänsyn. Han ringaktade icke polska republiken, som aldrig godkände Augusts lockande förespeglingar om landvinning på dess mark, och han måste samtidigt hafva i åtanke sina engelska och holländska bundsförvanters önskningar. Dessas förhållande till svenska kronan var visserligen alltjämt i viss mån spändt — en följd ej blott af handelspolitiska förvecklingar under sjökriget, utan också och framför allt af den styrka och självständighet, hvarmed Karl XII:s Sverige framträdde i det europeiska statssystemet. Men de önskade i grunden hvarken den svenska maktens fall och den ryskas framträngande till Östersjön eller en utbredning af det nordiska kriget, som måste draga preussarne ifrån de rhenska och belgiska krigsskådeplatserna. — Ett gynnsamt tillfälle för den preussiska politiken syntes emellertid erbjuda sig efter svenska härens aftåg söderut i juni 1703 och sedan slaget vid Höchstädt och fransmännens fördrifvande ur Tyskland högeligen lättat det franska trycket på Tyska riket. Trupprörelser och andra åtgärder vittna, att man i Berlin redde sig till att taga tiden i akt mot svenskarne: planen gick tydligen ut på en intervention, klädd i formen af väpnad medling. Men förutsättningarna för aktionen brusto på tre särskilda håll. Sjömakternas tilltro till konung Fredrik fick en hård törn, då de uppdagade ett försök att bakom deras rygg militäriskt och politiskt bringa Danzig i beroende af Preussen. Staden själf afvisade den militärkonvention, som för motparten säkerligen var det viktigaste ledet i hela uppgörelsen. Och slutligen framkom något antagligt anbud från polska republikens sida lika litet nu som tidigare; men utan dess medverkan vedervågade ej Fredrik I en brytning med Sverige, liksom en brytning med Polen syntes tänkbar endast i förbund med svenskarne.

Följden blef ett omslag i stämningen vid Berlinhofvet: förespråkarne för bundsförvantskap med Sverige eller åtminstone neutralitet gjorde sig åter hörda, och samtidigt lät Karl XII uttala sin villighet till närmare förbindelse — en förklaring, hvars vikt och värde i icke ringa mån höjdes af underrättelsen, att konungen samma dag den afgafs brutit upp med sin här från Lemberg. När Marlborough i november — två veckor efter slaget vid Punitz — uppträdde vid Fredrik I:s hof för att bereda hertigen af Savoyen en

behöflig undsättning, var faran för att Preussens konung skulle träda på Augusts sida i polska kriget för denna gång förbi, ehuru ställningens förändring icke torde stått klar för den engelske fältherren. Den garanti, som de allierade utfäste för Fredriks länder, var i Marlboroughs tanke gifven för en brytning mellan Preussen och Sverige, som sjömakterna ärnade afstyra, och saknade alltså reell innebörd. Men helt annorlunda tedde sig saken för vederbörande i Berlin, som hade för ögonen ett krig *med* Sverige *mot* August och tsaren, för hvilket Karl i december var hågad att löna Preussen närmast med Elbings förvärf.[1]

Docenten Herlitz har haft modet att i strid med en gällande sed beteckna sin doktorsafhandling som första delen af ett större arbete. I själfva verket slutar hans framställning midt i ett obrutet sammanhang, och slutet bjuder därför knappast någon hvilo- eller öfversiktspunkt, som kunde locka till sammanfattande och kritiska reflexioner öfver de allmännare problem, som hans framställning belyser. Annorlunda torde saken ställa sig, när skildringen en gång når fram till Altranstädt. För att så skall ske torde tillräcklig borgen ligga ej mindre i författarens arbetskraft och forskningsbåg än i det glädjande intresse, som för närvarande möter nya bidrag till vår kännedom om det svenska stormaktsväldets sista stora kris.

G. Wk.

Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar. Med understöd av statsmedel utgivna av Riksarkivet genom AXEL BRUSEWITZ. XIV + 460 sid. Stockholm, P. A. Norstedt & Söner 1916.

Den af docent Axel Brusewitz redigerade samling, hvars titel läses härofvan (jfr denna tidskr. 1916, s. 211), bör för alla författningshistoriska studier, särskildt af frihetstidens egendomliga statsskick blifva af stor betydelse. För utgifvaren har uppgiften att klargöra, hvad som frihetstiden uppfattade såsom grundlag, säkerligen ej varit lätt. Fundamentallagsbegreppet torde främst ha omfattat statsskickets principer. Vid olika tillfällen förklarades mer eller mindre auktoritativt olika akter för fundamentallag. Utom regeringsformen, konungaförsäkran, valakten, som t. ex. i riksdagsbeslutet 1723 hit hänfördes, kunde dit räknas äfven ståndsprivilegier, under det att riksdagsordningen till en början ej hänfördes dit. Samtida grundlagsupplagor såsom »Kongl. Maj:ts försäkring, Riksens Ständers Wahl-Act, Regerings-Formen —» (1746) och »Acta Publica hörande till Sveriges

[1] Herlitz meddelar (s. 329 noten) efter original i Berlin en för tidigare författare okänd hemlig artikel till fördraget mellan England och Preussen 28 nov. 1704, hvilken just rör garantifrågorna.

Rikes Fundamental-Lag» (1755) innehöllo utom 1720 års regeringsform, den gällande valakten och kungaförsäkran, riksdagsordningen, adelns och prästeståndets privilegier, 1727 års förordning om åtgärder till riksdagarnas förkortande, 1738 års förordning om besvär hos ständerna, 1739 års förordning om förslag till tjänster, den förra dessutom riksdagsbesluten 1719—1743, den senare äfven instruktionen för urskillningsdeputationen af 1748 och 1751 års kungörelse om hvad som skulle iakttagas vid riksdagarna. Docent Brusewitz har ställt som sin uppgift att på ett ställe samla »alla de lagar, stadgar och författningar, hvilka tillsammantagna gifva den fullständiga bilden af frihetstidens statsskick». Utgifvaren har sålunda ej nöjt sig med att utge blott själfva författningstexterna, regeringsformer, kungaförsäkringar, valakter, tryckfrihetsordningen, utan ock de senare lagar eller förordningar, som direkt hänförde sig till dem, och dessutom ståndsprivilegierna. Publikationens största afdelningar ha ordnats kronologiskt inom två grupper, omfattande författningar rörande regeringsformen och riksdagsordningen. Det urval, som utgifvaren gjort, torde kunna karaktäriseras såsom synnerligen lyckligt, grundadt som det är på ingående kännedom om det rika materialet. Den formella begränsningen har gjort, att endast utfärdade författningar medtagits, hvarigenom t. ex. 1769 års akt om personlig säkerhet och det intressanta förslaget till instruktion för expeditionsdeputationen af 1771 uteslutits. Endast i enstaka fall har ett afsteg från denna princip gjorts genom utgifvande af förslagen till valordningar för de ofrälse stånden, för prästeståndet af 1769, för borgar- och bondeståndet från den följande riksdagen. Af dessa för riksdagsorganisationen högeligen viktiga projekt är det för bondeståndet tidigare ej kändt. Borgarståndets valordning trycktes redan i samtida tryck. Utgifvaren har användt det exemplar, som ingafs till K. M:t och finnes i Riksarkivet i en af justitiehandlingar bestående serie om riksdagsmannaval, och har kunnat meddela, att förslaget anmälts hos K. Maj:t, då det resolverades, att det vid nästa riksdag skulle tagas i öfvervägande. Däremot har utgifvaren ej beträffande de öfriga ståndens redogjort för deras behandling. Prästeståndet ingaf med skrifvelse af d. 30 jan. 1770 sitt valordningsförlag till K. M:t. Det remitterades till justitierevisionen, som först den 8 mars 1771 afgaf sitt för öfrigt tillstyrkande betänkande. Vid föredragning d. 18 mars s. å. i rådet uppsköts saken under hänvisning till, att riksdag inträffade tidigare, än som förmodats, då förslaget insändts. Bondeståndets valordningsförslag, som meddelades de öfriga stånden, tillstyrktes åtminstone af borgarståndet 30 nov. 1771, som dock under förklaring, att det ansåg det vara ett bondeståndets »oeconomicum», blott kunde ge sitt bifall till den begärda stadfästelsen. Af stort värde för alla studier i det rikt gifvande material, som frihetstidens utskottshandlingar bildar, är samlingen af utskottsinstruktioner. Genom studiet af dessa underlättas forskningarna, då man därigenom kan säkrare än eljest veta, till hvilket utskotts område ett

visst slag af ärenden hörde. Ett flertal af dessa instruktioner voro visserligen tidigare tryckta som bilagor i adelsprotokollen, i Acta publica 1755, i Ärlig svensk, i riksdagstidningarna, i De la Gardiska arkivet, men de ha nu gjorts betydligt lättare tillgängliga. Instruktioner utfärdades dock ej för alla deputationer; de som utgifvits gälla sekreta utskottet, sekreta, större sekreta, stora, protokolls-, handels- och manufaktur-, tull-, fiskeri- och ecklesiastikdeputationerna. Genom förbiseende har 1738 års instruktion för handels- och manufakturdeputationen ej medtagits (jfr S. Bergh, Handels- och manufakturdeputationens uppkomst och utveckling, i Historiska studier 1897, s. 17); som bilaga till adelsprotokollet vid samma riksdag har instruktionen tryckts i den formulering den erhöll på riddarhuset.

För en publikation som ifrågavarande hör naturligtvis urvalsfrågan till det svåraste. Bland den rikhaltiga serien af författningar om tjänstetillsättning kunde måhända k. brefvet af d. 25 april 1758 om uppförande på förslag efter anciennitet ha medtagits. Ett antal resolutioner på ståndens besvär meddela rätt viktiga bestämmelser om valen, såsom 1734 § 25 på städernas besvär, 1720 § 44 på böndernas och 1766 § 42 på krigsbefälets. För frågan om manufakturisternas rösträtt vid val till borgarståndet innehåller 1739 års manufakturprivilegium de grundläggande bestämmelserna. K. brefvet 21 april 1755 reglerar formen för röstsammanräkningen vid valen i städerna. Svea hofrätts cirkulär d. 13 april 1756 innehåller förbud mot val till bondeståndet af andra än riksdagsordningen medgaf. Editionen synes utmärka sig för synnerlig omsorg. Utgifningsprinciperna äro något olika, i det att regeringsformerna och de öfriga grundlagarna tryckts bokstafstroget, men i öfriga texter normalisering skett. Öfver hufvud torde arbetet såväl för forskningen som för den akademiska undervisningen blifva ett ovärderligt hjälpmedel. Det vore äfven att önska, att vidare kretsar kunde göras bekanta därmed. Ett studium af själfva författningstexterna och öfriga här meddelade lagar skulle säkerligen bidraga till att gifva politiskt intresserade kretsar en betydligt fördjupad uppfattning om det egendomliga statsskick, som frihetstidsförfattningen innebar.

E. N.

En gustaviansk patriot och hans hustru. Av Alfred Kämpe. 288 sid. Stockholm, C. L. Gullbergs förlag 1916.

Under ofvanstående titel har skriftställaren A. Kämpe tecknat bilden af generalen grefve Philip von Schwerin och hans maka född Putbus. Man har all anledning att vara förf. tacksam för det bidrag, han därigenom lämnat till litteraturen om vår historia under

öfvergången mellan 1700- och 1800-talet. Båda de behandlade personerna voro människor af mer än vanlig begåfning och betydenhet. Grefvinnan Schwerin var väl hufvudsakligen en litterärt intresserad personlighet, och det är hennes förbindelser med Malla Silfverstolpe och Brinkman m. fl., som mest intressera. Grefven däremot har åtminstone vid ett tillfälle spelat en synnerligen framstående roll i politiken och det var som upphofsman till 1808 års sorgligt bekanta landtvärnsinrättning. Emellertid har han råkat i en alldeles oförtjänt glömska, under det att brodern, den bekante Salaprosten Fredrik Bogislaus von Schwerin förvärfvat en ej obetydlig ryktbarhet.

Man märker lätt, att förf. gått till sin uppgift med ett lefvande intresse. Ur memoarer och otryckta brefsamlingar har han samlat ett afsevärdt material, som han hopfogat till en lättläst och fängslande framställning. Däremot har han ej som önskvärdt varit behärskat den allmänna historiska litteraturen rörande den tid, hans hjälte lefde. Hans allmänna omdömen om personer och händelser inbjuda därför stundom till motsägelse, allt för kategoriskt formulerade som de äro.

Förf. skildrar först i korta drag den Schwerinska släktens öden före grefve Philips tid. Den härstammade som bekant från Pommern och skref sig äldst Zwerin. Men som så många andra pommerska adelssläkter introducerades den på svenska riddarhuset, gifte in sig i svenska släkter och ärfde på så sätt det stora Burenskiöldska fideikommisset i Östergötland, som omfattade ej mindre än åtta större egendomar, bl. a. äfven Husby. Men å andra sidan kvarlefde alltjämt de pommerska förbindelserna. Fadern till biografiens hufvudperson, Jakob Philip von Schwerin, var gift med en medlem af den bekanta pommerska släkten von Bohlen och blef själf regeringsråd i Pommern och president i wismarska tribunalet. Det var också i Tyskland, i Fredrik den stores Preussen, som sonen fick sin militära utbildning; sedan tjänstgjorde han vid ett värfvadt regemente i Stralsund, men betingade sig ännu en gång tjänstledighet för militära studier vid preussiska armén. Därunder deltog han i det bajerska successionskriget. Emellertid afled fadern 1779, och grefve Curt Philip tillträdde då såsom fideikommissarie det stora arfvet, och året därpå gifte han sig med en tyska, grefvinnan Ulrika Vilhelmina Putbus. År 1785 utnämndes han till chef för Jönköpings regemente. Som hufvudman för sin ätt bevistade han också följande års riksdag, anses ha tillhört oppositionen men tog ej någon framträdande del i förhandlingarna. Den kritiska stämningen mot konung Gustafs regemente förledde dock aldrig grefve Schwerin till stämplingar af den art, som så många af hans ståndsbröder tillåto sig; det är bekant, att han bestämdt nekade sin underskrift åt Anjalaofficerarnas »föreningsskrift», och detta exempel afhöll äfven andra officerare vid hans regemente. I självfva krigshändelserna deltog han likaledes på ett hedrande sätt. Särskildt berömmes hans uppträdande i träffningen vid Högfors 1789. Möjligt är emellertid, att det var

en känsla af missnöje, som förmådde honom att i början af 1790 begära afsked. Det var tredje gången, han ingaf en sådan ansökan. Förut hade den afslagits, nu beviljades den. Från denna tid lefde Schwerin på sina gods fjärran från storpolitiken. Ett försök af förmyndarregeringen att få användning för honom som generaladjutant varade endast några månader (nov. 1792—jan. 1793). Vid 1800 års riksdag visade han, att han fortfarande sympatiserade med oppositionen genom att afsäga sig medlemskapet af hemliga utskottet, men deltog ej heller nu på något mera framträdande sätt i debatterna.

Nästa gång Schwerin offentligen framträdde, var då han framlade sin plan till en allmän folkbeväpning i Sverige. 1808 års landtvärn är en så intressant episod i Gustaf IV Adolfs historia, att man gärna sett, att förf. något utförligare dröjt vid densamma. Han nöjer sig emellertid med att aftrycka den Schwerinska promemorian och hvad memoarförfattare som J. A. Ehrenström och H. G. Trolle-Wachtmeister ha att förtälja om saken. Det framgår ej af framställningen, huruvida han tagit del af de utförligare framställningar om landtvärnets tillkomst, som finnas af Melander[1] och (framför allt) i generalstabens arbete om Sveriges krig 1808—09.[2] I själfva verket är nog ej landtvärnets historia ännu slutgiltigt skrifven. Det förefaller, som måste det sättas i samband med det pommerska landtvärn, som Gustaf IV Adolf upprättade 1806. Upphofsmannen till detta var, som jag visat å annat ställe,[3] Gustaf Vilhelm af Tibell. Men nu inträffar det egendomliga, att denne man var bestämd motståndare till upprättandet af 1808 års landtvärn. På den vägen kan således intet sammanknytande af de båda inrättningarna ske. Men kanske finnes en annan. Schwerin, som såvidt man vet är den förste, som kommer upp med förslaget 1808, var synnerligen god vän med en person, som tagit en låt vara underordnad befattning med 1806 års pommerska landtvärn — Ernst Moritz Arndt. Det är bekant, att denne rönt mycket starka intryck däraf. Åren 1807 och 1808 vistades han i Sverige och gästade ofta den Schwerinska familjen. Vore det nu ej tänkbart, att Arndts berättelser om händelserna i det gemensamma hemlandet gifvit Schwerin den första impulsen till hans förslag, som han sedan som gammal militär utarbetade självständigt i detalj? Något direkt inflytande af franska mönster kan det i hvarje fall, i motsats till hvad fallet var med Tibell, ej vara fråga om. Schwerin skildras nämligen som en utpräglat franskfientlig person, och sin militära utbildning hade han ju fått uteslutande i Tyskland. Ofvanstående hypotes må tillsvidare stå som en, i mitt tycke tämligen plausibel, gissning. Kanske kommer jag tillbaka till saken i ett arbete om Ernst Moritz Arndt och Sverige.

[1] Huru 1808 års landtvärn tillkom. K. Krigsvetenskapsakademiens tidskrift 1903.
[2] Del IV, sid. 53 ff.
[3] Se mitt arbete Sverige o. Pommern 1792—1806.

Författarens framställning af makarna Schwerins privata lif på Husby och i Stockholm bjuder på mycket af intresse. Särskildt må framhållas den utförligt refererade korrespondensen med Brinkman. Andra bref visa de båda åldrigas rörande omtanke om fosterbarnen; egna barn hade de ej. Äfven till denna del af författarens arbete vore ett och annat att tillägga. Det är mer förvånande här än i fråga om landtvärnet, att förf. ej alls kommit att ägna någon uppmärksamhet åt den Schwerinska familjens förbindelser med den förut nämnde Arndt. Endast i förbigående citeras ett par gånger hans svenska historia och nämnes, att han stod på vänskaplig fot med Schwerin. I självfva verket var det Schwerinska hemmet, näst O. M. Muncks Edeby och kretsen kring fru Helwig i Stockholm, det ställe, där Arndt mest umgicks under sin vistelse i Sverige. Och detta umgänge har äfven lämnat spår. I sin »Nordiska kontrollör» har Arndt tryckt en del »bref till generalen, grefve von Schwerin», och bland hans dikter finns äfven en, som är riktad till samma person. Öfver hufvud äro uppgifterna om Arndts verksamhet i Sverige så ytterst sparsamma, att förf. gjort en god gärning, om han anfört de ställen, där han funnit hans namn. Ty att sådana finnas i den Schwerinska brefväxlingen, vill man gärna tro. Men säkert är det ju ej.

Man får emellertid vara tacksam för hvad förf. gifvit, äfven om detta kommer en att önska mera. Och mot de lämnade uppgifterna torde ej ofta någon anmärkning kunna göras. Dock är väl sannolikt det bref, som citeras på sid. 94 och följ. och som på tämligen svaga skäl hänföres till år 1798, i självfva verket skrifvet år 1806. Det innehåller bl. a. följande ord: »Hvad det stackars hemlandet blifvit upp och nedvändt! När allt blifvit öfverändakastadt och omskapadt efter svenskt mönster, tror ni då, vi få behålla det?» Det är tämligen tydligt, att de syfta på Gustaf IV Adolfs pommerska statskupp af detta år.

Lars Dalgren.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Göteborgs Kungl. Vetenskaps- o. Vitterhetssamhälles handlingar. 4:e följden. 17: 3. N. Beckman, Vägar och städer i medeltidens Västergötland. Ett topografiskt-historiskt utkast. Med 1 karta i texten.

Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1915 (tr. 1916). A. L. Romdahl, Byggnadsstilen i Dragsmarks klosterkyrka. Med 3 fig. — G. Bolinder, En irisk-anglosaxisk kyrktyp i Bohuslän. Med 13 fig. — S. Strömbom, Utgrävningar på Nya Lödöse mark sommaren och hösten 1915. Med 6 fig.

Historiska Handlingar. D. 25: N:o 2. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar rörande riksdagarna 1809—15. Utg. genom A. Brusewitz. (Innehåller: Chr. Wåhlin, Anteckningar om riksdagarna 1809—10, 1812 och 1815 o. L. A. Mannerheim, Utlåtande i författningsfrågan 1809.)

Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens Handlingar och Tidskrift. H. 3/4. C. F. Wandel, Sökrigen i de dansk-norske Farvande 1807—14, fra Tabet af Flaaden til Freden i Kiel, anm. af O. B[yströ]m. — Kampen om Tönning 1713—1714 og Stenbocks Hær i dansk Fangenskab 1713—1719. Udarbejdet af A. P. Tuxen, H. W. Harbou og C. L. With-Seidelin, anm. af O. B[yströ]m. — **7/8.** C. W. Kleen, Detaljer ur fälttåget i Norge 1814. — Karl XII i Ukraina. En karolins berättelse. Utgifven av C. Hallendorff. — **13/14.** J. G. Wikander, Öfversikt öfver Sveriges krig under 1800-talet.

Läsning för svenska folket. 1916, 1. V. Södergren, Ur Lapplands odlingshäfder. 2. — Ett skånskt bondbröllop i slutet af 1860-talet. Af —e—. — **3.** P. Bagge, Skol- och gymnasielifvet vid Sveriges äldsta gymnasium för ungefär hundra år sedan. — E. Grip, Några drag af E. G. Geijers barndoms- och ungdomslif. 1. — V. Södergren, Några tidsbilder ur Lapplands missionshistoria. 1. — **4.** E. Grip, Några drag af E. G. Geijers barndoms- och ungdomslif. 2. — E. Adelsköld, Hemarbetet på våra mormödrars tid. — V. Södergren, Några tidsbilder ur Lapplands missionshistoria. 2.

Militärlitteratur-föreningens förlag. 121. J. G. Wikander, Öfversikt öfver Sveriges krig under 1800-talet. Med 28 i texten införda kartskisser.

Mimer. Svensk tidskrift för studium af alkoholfrågan och nykterhetssträvandet. Utgiven av J. Bergman. **1916, 3.** H. Gahn, Utskänkningsställena i 1700-talets Sverige. En statistisk studie.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn. **1916, 3—4.** H. Fleetwood, Afgjutning af medeltida sigill.

Med 1 pl. — A. Sjögren. Äldre svenska pappersmärken. Med 7 fig. — J. Rudbeck. Nya bidrag till Västerås äldre boktryckerihistoria. 2—3 (Afslut.) — Recensioner: O. Walde, Storhetstidens litterära krigsbyten, anm. af I. Collijn. — S. Bergh, Svenska riksarkivet 1618—1837, anm. af E. Naumann. — O. Planer, Verzeichnis der Gustav Adolf-Sammlung mit besonderer Rücksicht auf die Schlacht am $\frac{6}{16}$ Nov. 1632, anm. af Kr. Setterwall.

Ord och Bild. Utgiven av K. Wåhlin. **1916, 11.** G. Chatterton-Hill, Irland och världskriget. — R. Geijer, Christopher Jacob Boström. In memoriam. Med 7 illustr. — **12.** R. Nordenstreng, Vikingafärderna, anm. af B. Nerman.

Studentföreningen Verdandis tidningsartiklar n:o 301—304. A. Silow, En svensk soldats öden under 1813—14 års tyska fälttåg.

Svensk Intendentur-Tidskrift. 1916, 7, 8, 10. Kort redogörelse för Sveriges fälttåg i Polen 1702—1704 sedt från stabsintendentur-synpunkt. Af S. K—r. Med en bilaga och 1 karta.

Svensk Lösen. 1916, 4. Det lefvande fäderneslandet. 1—2. — **11, 12.** Tyskland inom svensk opinion under 1870 års krig. 1—2. — **29, 32, 35, 36.** Åland år 1809. 1—6. — **38, 40.** När vi förlorade Åland. (Ur A. E. Lilliestierna, En åttiårings minnen.) 1—7. — **1917, 4.** Arfvet från Byzans. Erikskrönikan.

Tidskrift i fortifikation 1916. Bihang. G. Rabe, Kungl. Fortifikationens historia. D. 4, 1. Kungl. Fortifikationens personalstater och personal 1720—1811.

Tidskrift i sjöväsendet. 1916, 1. E. Holmberg, Örlogsskeppet Sveriges olycksfärd 1738. — **3.** Arn. Munthe, Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskiöld. D. 1—2, anm. af Th. Fevrell.

Upplands fornminnesförenings Tidskrift 1916. Bd 7: H. 3. C. M. Kjellberg. Byggnadshytta vid Uppsala domkyrka. — Gust. Vennberg, Om Riala sockens fornminnen, sägner och gamla plägseder. Med 2 pl. o. 5 fig. — Gust. Vennberg, Riala kyrka. Med 1 pl. o. 3 fig. — **Bilaga:** I. H. Rhezelius, Monumenta Uplandica. Utgifna af C. M. Stenbock o. O. Lundberg. S. 55—118. Med 11 pl.

Vår flotta. 1916, December. Arn. Munthe, Flottan och ryska kriget 1788—90. Otto Henrik Nordenskjöld. D. 3, anm. af G. W. M. Fleetwood.

Historisk Tidsskrift. Udg. af den Norske historiske Forening. **1916, Lev. 1.** Aug. Chr. Manthey, Dagböger for Aarene 1856—1874. Bd 2: H. 7.

Tidsskrift for Retsvidenskab. 1916, 4. Fr. Dahl o. A. E. Rohde, Nordisk Litteraturfortegnelse 1915.

Finsk Tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1916, 5.** U. Therman, Biblioteksväsendets demokratisering. — A. M. Tallgren, Sveriges förbindelser med Ryssland under bronsåldern. — **7/8.** Br. Lesch, Klerkelärdom och kristlig poesi i de fornsvenska lagarna. — **10.** R. Nordenstreng, Vikingafärderna, anm. af R. Pipping. — **11.** C. Grimberg, Svenska folkets underbara öden. D. 1—3, anm. af P. Nordmann.

Historisk Tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **1916, 1.** Anmälan. — Hj. Crohns, Till frågan om den individualistiska och den socialpsykologiska uppfattningen av historien. — C. v. Bonsdorff. Gustav Mauritz Armfelt på förslag till generalguvernör över Finland 1804. — J. Ramsay, Wrangel och finnarne vid Lech. — H. A. Karsten, Karl Gustav Wrangel, anm. av K. Grotenfelt. — **2.** J. Ramsay, Sedebilder från fordom. 1. Dråpet på Kurjala gård år 1643. — Br. Lesch, Olof den helige, Gottlands apostel. — P. O. v. Törne, Inverk-

ningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen. 1. — C. M. Schybergson, Per Brahe och Åbo akademi. 1, anm. av C. v. Bonsdorff.

Archiv des historischen Vereins von Unterfranken und Aschaffenburg 1915 (Würzburg). **Bd 57.** Th. Henner, Ein Soldatenleben aus der Zeit des dreissigjährigen Krieges. Feldmarschall Ernst Albrecht von Eberstein.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. 1916, 1. B. Schmeidler, Bernadotte vor Grossbeeren.

Historische Vierteljahrschrift. Herausg. von G. Seeliger. **1916. Jahrg. 18. H. 1—2.** R. Holtzmann, Die treuen Weiber von Weinsberg. — P. van Dyke, Machiavelli und Katharina von Medici. — K. Brinkmann, Die ländliche Selbstverwaltung des russischen Nordens im 17. Jahrhundert. — G. B. Volz, Friedrich der Grosse und die orientalische Frage, — Kleine Mitteilungen. — Kritiken (bl. a. J. v. Pflugk-Harttung, Leipzig 1813, anm. af H. Ulmann). — Nachrichten und Notizen. — Personalien. — Todesfälle. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Mitteilungen des Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 1916. Leipa. **Jahrg. 39: H. 4.** Zwei Kundmachungen zur Zeit des 30-jährigen Krieges. Mitgeteilt von G. Nowak.

Mitteilungen des Vereins für Geschichte von Annaberg und Umgegend 1916. Bd 4 (Jahrb. 14 u. 15). Chr. Lehmann, Das sächsische Erzgebirge im Kriegeslied. Erzgebirgische Kriegschronik, nach dem Originale der Deutschen Kriegschronik, im Auftrage und auf Kosten des sächsischen Erzgebirgsvereins bearbeitet und herausgegeben von P. Bönhoff. Med 1 portr.

Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung. H. 44. H. Baier, Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges am Bodensee. Mitteilungen aus den Kriegsakten des Klosters, dem Briefbuch des Salemer Mönches P. Benedikt Staub und den Tagebüchern des Grosskellers P. Hillenson und des P. Magnus Herbst, als Ergänzungen zu Sebastian Bürsters Beschreibung des schwedischen Krieges.

Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 1915. Bd 36. Germanistische Abteilung. Matth. Fritz, Die gesetzliche Verwandtenerbfolge des älteren schwedischen Rechts.

Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte 1915. Bd 20. Th. Tomfohrde, Die Heringsfischerei an der Bohuslen-Küste von 1556—1589, anm. af K. Jagow.

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1916. Bd 18: H. 1. W. Vogel, Geschichte der deutschen Seeschiffahrt. Bd 1. Von der Urzeit bis zum Ende des 15. Jahrhunderts, anm. af A. Bugge.

Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap (gevestigd te Utrecht) 1915. D. 36. Rekeningen van Pompejus Occo aan koning Christiaan II van Denemarken, 1520—1523. Medegedeeld door G. W. Kernkamp.

The English Historical Review. 1916, October. C. A. J. Skeel, The Canary Company. — E. R. Turner, Committees of the Privy Council, 1688—1760. — W. S. Robertson, The Juntas of 1808 and the Spanish colonies. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices. — Index.

Minnesota History Bulletin. 1916, February. K. C. Babcock, The Scandinavian element in the United States, anm. af Th. C. Blegen.

Öfversikter och granskningar.

Svenska Sjöhjältar. VI. Henrik af Trolle, Fredrik af Chapman, Otto Henrik Nordenskjöld. Gustaf III, politiken och flottan 1772—1784. VII. D. 1—3. Flottan och ryska kriget 1788—1790, Otto Henrik Nordenskjöld. Af ARNOLD MUNTHE. VIII + 278, XV + 245, VIII + 171, XI + 296 sid. Stockholm, Norstedt 1911—1916.

Litteraturen om sjökriget 1788—1790 har ej varit särdeles omfattande. Af äldre skildringar är Gyllengranats i hans bekanta Sveriges sjökrigs-historia den mest betydande, men den hvilar ej på något synnerligen omfattande material. Bäckströms framställning i »Svenska flottans historia» 1884 är synnerligen knapphändig. Af memoarförfattarna äro Öfverste Mikael Anckarsvärds Minnen från åren 1788—1790, utgifna 1892 af Emil Hildebrand, af intresse särskildt för arméns flottas insats. Af de af Schück utgifna A. F. Skjöldebrands Memoarer lämnar den i första bandet intagna journalen »Marsch och segling», som senare öfverarbetats, en skildring af örlogsflottans bedrifter 1789, som i hög grad influerat på de skildringar, som influtit i Biografiskt lexikon och i Schinkel-Bergmans »Minnen». I Warburgs biografi öfver Karl August Ehrensvärd (1893) lämnas en ingående framställning af Svensksundslaget 1789. I Tidskrift i sjöväsendet har slutligen numera kommendörkapten G. Unger, utom en recension af Skjöldebrands memoarer (1903), meddelat »Några märkliga dokument från 1788—90 års ryska krig» (1906) och en uppsats (1908) med titeln »Hade Amiral Lilliehorn under sjöslaget den 26 juli 1789 konungens hemliga befallning att motarbeta hertig Carl?» En verklig på källstudier grundad skildring var otvifvelaktigt af behofvet påkallad, och en sådan har kommendörkapten Arnold Munthe afsett att gifva med det arbete, som tillsvidare utgör band 6 och 7 af hans bekanta serie Svenska Sjöhjältar. För att lämna en bakgrund åt kriget har ett band ägnats åt en framställning af reorganisationen af den svenska flottan under Gustaf III och den insats, som därvid gjorts af Henrik af Trolle och Fredrik af Chapman.

Arbetet hvilar på ingående studium af den historiska litteraturen. För det första bandet ha bl. a. Odhners Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, Geijers De Gustavianska papperen, äfvensom G. J. Ehrensvärds Dagboksanteck-

ningar anlitats, för de senare utom dessa den rika memoarlitteraturen: Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, J. A. Ehrenströms anteckningar, J. G. Oxenstiernas Mitt minne m. fl. och ofvan omtalade eller annan litteratur, men dessutom framförallt den ryske sjökrigshistorikern V. F. Golovatjeffs af Munthe högt skattade arbeten: »Ryska flottans operationer under Rysslands krig med Sverige 1788—90» och »Ryska flottans verksamhet under kriget med svenskarne 1788—90». Omfattande forskningar ha af Munthe företagits såväl i riksarkivets olika serier som i flottans arkiv i Stockholm och Karlskrona äfvensom i Gustavianska papperen i Uppsala. Af enskilda samlingar ha de Nordenskjöldska å Fårebo och Frugård anlitats. Framställningen af flottans utveckling under Gustaf III är af stort värde; äfven om författarens uppfattning på en hel rad punkter öfverensstämmer med Odhners, blir dock hans skildring, som hvilar på förnyad genomgång af aktmaterialet, genom sin långt större utförlighet klarare. Af särskildt intresse är sålunda t. ex. redogörelsen för striden mellan Trolle och Chapman och deras vedersakare i certkommissionen 1780, hvarvid de förra kämpade såväl för ett nytt flottprogram som äfven för en ny fartygstyp, det af Chapman konstruerade linjeskeppet på 60 kanoner. Sambandet mellan flottpolitiken och regeringens öfriga planer och verksamhet betonas städse. För den svenska flottans sjöduglighet voro neutralitetseskadrarna 1780—82 af stor betydelse, alldenstund de sjöexpeditioner som eljest företogos voro af synnerligen liten omfattning. Öfverhufvud saknades, enligt hvad Munthe med styrka framhåller, samma intresse för den lefvande materielens utbildning, som nedlades på den döda. Af de många fartyg, som byggdes, profseglades blott ett ringa antal, och någon samöfning af flottan förekom ej. Gustaf III synes med sitt stora förtroende till Trolle ej ha tänkt på, att denne aldrig »fört en flotta, ej ens ett större fartyg». Redogörelsen för förvaltningsorganisationen åter är ganska knapphändig. Läsaren får ej någon klar uppfattning af amiralitetskollegiets ställning, sedan 1773 »militärdetaljen» ställts under Wrangel och utrustningen under varfsamiralen Tersmeden. Generalamiralens förhållande till amiralitetskollegiet och öfverhufvudtaget kollegiets ställning och betydelse såväl före som under kriget får ingen belysning. De viktiga organisatoriska frågorna äfven under kriget har författaren ägnat mycket liten uppmärksamhet. Dessa förhållanden äro ännu utom i sina stora hufvuddrag ganska okända, men just på detta område, ej minst inom den sjömilitära organisationen, var den gustavianska regimen uppfylld af ett oaflåtligt experimenterande. Amiralitetskollegiets formliga upplösning 1791 var blott slutakten i en utveckling, som så småningom alltmer inskränkt dess uppgift. Äfven de nytillskapade organisationerna spelade ej länge den roll, som från början afsetts. Ehrensvärds ställning under planläggningen af kriget mot Ryssland, då han, som framgår t. ex. af hans bref från denna tid, numera utgifna af Gunhild Bergh, stod alldeles utanför förhållandena, såväl som den ställning han i

början af kriget intog var helt annan än det chefskap för flottan, som hans ämbete innebar.

De icke minst värdefulla partierna af Munthes arbete äro de personhistoriska skildringarna. För Otto Henrik Nordenskjölds utveckling redogör författaren, stödd på ett rikt brefmaterial och de samlingar, som gjorts redan af sonen amiral Karl Reinhold Nordenskjöld. Tidigt starkt intresserad af sin tjänst höll Nordenskjöld t. ex. föredrag i artilleri 1771 och i det samma år bildade örlogsmannasällskapet valdes den 24-årige löjtnanten till sekreterare. Af synnerlig betydelse såväl för hans som de svenska sjöofficerarnas utbildning öfver hufvud blef deltagandet på fransk sida i det nordamerikanska frihetskriget. Nordenskjöld insände i likhet med flera af sina kamrater vidlyftiga redogörelser för de erfarenheter han vunnit om den franska flottan. Framställningen af Lilliehorns utveckling är af stort intresse därigenom att den i hög grad bidrager till att ge en förklaring af hans bristande ingripande i slaget vid Öland 1789. Munthe betonar, huru Lilliehorn efter en tjänstgöring i fransk tjänst 1756—1758, om hvilken han själf haft mycket att förmäla, utan att författaren kunnat verifiera hans uppgifter, ej under 13 år gjorde tjänst till sjöss. Det försök, som Lilliehorn gjorde såsom sjömilitär skriftställare med det i Skoklostersamlingen befintliga arbetet »Bohuslänska och Göteborgska skärgårdens försvar genom en flygande eller en lätt flotta och med det samma hela den marebaltiska samt en god del af Nordsjöns handel» karaktäriseras af Munthe såsom ett sammelsurium. Det i skriften förordade förslaget om en eskader i Göteborg hade Lilliehorn framlagt redan vid 1760 års riksdag. Författaren ger däremot blott en kort framställning om Lilliehorns verksamhet vid riksdagarna, ett förhållande, som så mycket mer synes som en brist, då det just var inom riksdagspolitiken han skulle vinna Gustaf III:s bevågenhet och det befäl, som vållade hans olycka. Måhända har Lilliehorns riksdagspolitik bidragit äfven till hans egen tidigare befordran. Lilliehorns insats som riksdagsman under frihetstidens sista decennier har dock redan beaktats af Malmström, som skildrar honom som en af de häftigaste talarna på riddarhuset och räknar honom såsom åtminstone vid 1771—1772 års riksdag tillhörande hofpartiet. Vid 1760—1762 års riksdag hörde han till hattarnas motståndare, däremot 1769 till deras anhängare. Vid 1765 års riksdag var han ledamot af stora deputationen och 1769 af besvärsdeputationen. Han uppträdde vid 1771—1772 års riksdag i striden om kungaförsäkran med synnerlig ifver till försvar för adelns privilegier. Ej så få riksdagsmemorial synes han ha ingifvit. Vid riksdagen 1760—1762 yrkade han i ett vidlyftigt memorial af 12 mars 1761, att galärflottan skulle ställas under amiralitetet, och uttalade sig den 12 mars 1762 för flottans förseende med ammunition; men äfven andra spörsmål intresserade honom, så t. ex. yrkade han på reformer i skjutstaxan d. 15 mars 1761 och föreslog den 28 mars s. å., att riket skulle förses med salt införskaffadt på ett örlogsfartyg. Förslag om pensionering af sjöofficerare ingafs

af Lilliehorn 1769, då han äfven uttalade sig om åtgärder för salpetertillverkning och om tillsättande af provinsialläkare på Öland. Hans stil var ofta synnerligen patetisk, som då han i ett memorial 1771 rörande tillsättande af en undersökningsdeputation med anledning af Nordencrantz' skrifter talar om Sverige som ett »likasom sönderslitit rike».

Skildringen af förhistorien till brytningen med Ryssland bjuder knappast några nya moment. Däremot har förf. vid behandlingen af flottans utrustning, befälsförhållanden m. m. lämnat en själfständig framställning. Ur militär synpunkt bedömer förf. skarpt hertig Karls handlingssätt att ej angripa den ryska eskader under Dessin, som var på väg till Medelhafvet. Hertigens handlingssätt finner sin förklaring i hans instruktion, som förbjöd honom att vidtaga utmanande steg, och i hela det politiska läget, där Ryssland skulle stå som den angripande.

Skildringen af slaget vid Hogland är öfversiktlig och klar. De båda flottorna skildras såsom jämbördiga äfven beträffande artilleriet. Nordenskjölds insats vid ledningen af svenska flottan uppskattas högt af Munthe, som äfven gör till sitt dennes omdöme, att ett fortsatt slag dagen efter, i synnerhet om skärgårdsflottan äfven ingripit, skulle betydt en afgörande seger till följd af de stora skador, som den ryska flottan lidit. Bristen på ammunition tvang nu örlogsflottan till reträtt till Sveaborg. Beträffande slagets afgörande betydelse för fälttåget i dess helhet delar Munthe den åskådning, som uttalas af Odhner. Ryska flottan lyckades snart bota sina förluster och kunde redan i början af augusti åter utlöpa, under det att den svenska tvangs till långvarig overksamhet vid Sveaborg. Ammunition och proviant måste skeppas från Sverige. Härigenom möjliggjordes för ryssarna att blockera finska kusten och att till och med afskära den direkta förbindelsen med Sverige genom förläggande af några fartyg till Hangö; först sedan den ryska eskadern i oktober lämnat Hangö blef förbindelsen åter fri. Utom den ryska hufvudflottan i Finska viken fanns i Öresund amiral Dessins eskader, som hertig Karl mött på sin färd till Finland men låtit passera. Från denna fruktade man hösten 1788 anfall t. ex. mot Karlskrona. Om de åtgärder, som vidtogos häremot eller planlades, lämna Ehrensvärds bref upplysningar; äfven därvidlag lade bristen på pengar hinder i vägen. Utförligt redogöres för frågan, om örlogsflottan skulle öfvervintra i Sveaborg eller föras till Karlskrona. Skarpt betonas nödvändigheten af flottans hemförande för utrustningen till nästa fälttåg. Själfva hemfärden i november skildras målande. Om Benzelstiernas plan att söka uppbränna den ryska eskadern i Köpenhamn lämnas en kortfattad redogörelse, hufvudsakligen efter Lydia Wahlströms uppsats i denna tidskrift 1899. Såsom bakgrund för författarens skildring af örlogsflottans insats i 1789 års fälttåg lämnas en framställning af pesten i Karlskrona, hvarvid författaren

kunnat stödja sig på Hults bekanta grundläggande undersökning härom.

Af det största allmänna intresse, liksom äfven den afdelning af den hittills utkomna delen af arbetet som enligt anmälarens mening har största självständiga värdet, är det sist utkomna bandet, hvars hufvudsakliga innehåll utgöres af en skildring af slaget vid Öland den 26 juli 1789 och en utredning af det därmed förknippade spörsmålet om orsaken till amiral Lilliehorns dröjsmål att ingripa i slaget. Denna episod var af afgörande vikt, då den förhindrade den sannolika segern öfver den ryska hufvudflottan och möjliggjorde dess förening med den i Köpenhamn öfvervintrande eskadern. Sitt icke minsta intresse har tilldragelsen genom alla de dunkla rykten om motiven till Lilliehorns handlingssätt, som genast synas ha spridts öfver landet och föranledts såväl af själfva slaget som rättegången mot Lilliehorn. Hela tilldragelsen har tydligen varit en verklig cause célèbre, som lämnat efter sig uttalanden såväl i de samtida brefväxlingarna som i memoarerna. Genom en energisk forskning har Munthe lyckats sprida ljus öfver slaget genom begagnande af fartygsjournaler, loggböcker, signalböcker samt de deltagandes uppgifter vid rättegången inför amiralitetsöfverrätten. Bifogade planer åskådliggöra dels den svenska flottans, dels båda flottornas läge under skilda stadier af slaget. Genom Lilliehorns felaktiga manövrering hämmades den genombrytning af den ryska linjen, som Nordenskjöld sökt vinna. Denne kallade äfven i bref af den 3 september dagen för »mångfaldigt olyckliga dag för Sverige och flottan». Föreningen mellan de olika ryska eskadrarna verkställdes, den svenska flottan, som måst utgå för att aflämna sjuka till Karlskrona, blef t. o. m. blockerad af den ryska.

Motiven till Lilliehorns handlingssätt sökte samtiden förklara ur flera olika synpunkter. I Munthes framställning saknar man dock ett försök till en närmare utredning af samtidens uppfattning af frågan, han har inskränkt sig till de viktigaste uttalandena, de bekanta beskyllningarna mot Gustaf III, som framkommo i hertiginnans dagbok, Skjöldebrands uttalande och Armfelts och andras förmodan om bestickning och till hvad rättegången bragte i dagen. I memoarerna framstår Lilliehorns personlighet i synnerligen mörk dager. Rätt typiskt torde Hamiltons omdöme vara, att »det själen var till hans kropp, det var egennyttan till hans själ.» Omdömet om Lilliehorns egennytta återfinnes hos Hochschild. Trots detta anför Hamilton sedan uttalanden af sjöofficerare för att Lilliehorn ej kunnat på grund af svag vind »hinna upp kårarmén», under det däremot den hemliga ordern från Gustaf III framställes såsom gissning af »politici». Enligt Hamilton bragte ej heller rättegången »i så konstiga tider» någon klarhet. Märkligare än dessa Hamiltons funderingar är onekligen ur flera synpunkter Wallquists resonemang i bref till Gustaf III d. 3 och 17 augusti 1789 (tr. af Montan i Wallqvists Minnen och bref, s. 144 o. f.), där biskopen förklarar tilldragelsen på följande sätt. »Sannolikast synes mig, at han varet rädd dels för ryssarne, som

i fall af olycka mot honom aldrig skulle kunna visa någon barmhertighet, dels för sina egna divisionscamrater, som han kan hafva frugtat i faran skulle öfvergifva honom.» Denna senare åskådning förkastas som fullkomligt ogrundad, men under framhållande att Lilliehorn kunnat tänka så: »At gå blindt i faran med misstroende till dem, som skola följa med, lärer svårligen låta göra sig.» Hela resonemanget framställes såsom grundadt på uppgifter från Karlskrona. Som minst sannolik framkastas möjligheten af förräderi. »Det synes i hela hans förhållande en planlöshet, som aldrig finnes hos en rigtig traitre». I bref till Rosenstein af d. 14 aug. 1789 från Skatelöf uttalar sig Kellgren[1] om Lilliehorn, framhåller det allmänna omdömet om hans snålhet, som gjorde tanken på korruption naturlig, under det att andra tänkte sig ett förräderi af skeppscheferna. »Den nedreste stora revisorn», d. v. s. Munck, skulle också ha talt om sin färd till Karlskrona som ämnad att yppa ett tillämnadt men redan utfördt förräderi.

Af äldre sjökrigshistoriker gjordes knappast något försök att lösa frågan. Gyllengranat t. ex. hänvisar till att man förmodat politiska bevekelsegrunder bakom Lilliehorns handlingssätt, förklarar, att det aldrig blifvit utrönt, om Lilliehorn varit förrädare, och konkluderar, att i »sakernas dåvarande förhållande var kanske bäst, att icke någon upplysning därom vanns». Det försök till en utredning, som G. Unger lämnade i sin ofvan citerade uppsats 1907, har värde därutinnan att han belyst orimligheten af den påstådda hemliga ordern från Gustaf III. Däremot kommer han beträffande Lilliehorn till det resultat, att han var ett politiskt offer: han störtades af adelsoppositionen från 1789 års riksdag. Af stort intresse är den ingående redogörelsen för rättegången mot Lilliehorn, hvilken är byggd i hufvudsak på det samtida trycket af protokollen vid amiralitetsöfverrätten jämte Lilliehorns inlagor till konungen samt dennes brefväxling med riksdrotsen, hvaraf konungens bref finnas utgifna af G. Andersson.[2] Originalprotokollen finnas ej citerade af Munthe — ovisst torde vara hvar de finnas — som dock användt de i akten till den kungl. domen befintliga afskrifterna af protokollen i den första rättegången. Afskrifter af protokollen vid den senare rättegången hafva äfven insändts till justitiekanslern och förefinnas, ehuru numera ej fullständiga, i dennes arkiv i riksarkivet. Under rättegången jämfördes signalböckerna på chefsfartyget och på Lilliehorns skepp och genom vittnesmål bevisades, att flera signaler kommit denne tillhanda, än som hans signalböcker innehöll. Det mest graverande vittnesmålet aflades af sekonden på Lilliehorns skepp kapten Blessingh, som ådagalade, att eskadern legat på annan linje än hufvudflottan, hvarigenom divisionen, i stället för att närma sig fienden, kommit att aflägsna sig från denne. Om den felaktiga formeringen

[1] Ur Nils von Rosensteins Brefsamling, Svenska Memoarer och Bref, IX, s. 248.

[2] Kon. Gustaf III:s bref till riksdrotsen grefve Carl Axel Wachtmeister, utg. af G. Andersson, 1860.

synes Lilliehorn enligt eget uttalande ha varit okunnig, den hade påbjudits af hans närmaste man major D. Sjöbohm. Detta Lilliehorns medgifvande kastar ett egendomligt ljus öfver hans egen förmåga att fullgöra det befäl, som han varit så angelägen att vinna. Amiralitetsöfverrätten dömde Lilliehorn till döden, därför att han ej fullgjort gifna befallningar. Målet återförvisades af konungen till domstolen enligt Wachtmeisters råd, för att domstolen skulle kunna bli i tillfälle att pröfva de angifvelser, som Lilliehorn under rättegången framställt mot sina underbefälhafvare, att de ej lydt hans order. Af brefväxlingen med Wachtmeister framgår det intresse, hvarmed Gustaf III följde rättegången, men äfven, huru han delade Lilliehorns åskådning, att domstolen var partisk. Belysande äro t. ex. orden »Jag vet af egen erfarenhet hvad adelns hat vill säga». Konungens jämförelse af Kaulbars' och Lilliehorns fel, och hur den förre, som hörde till oppositionen, vann allmänt deltagande, eller me lan Lilliehorn och Anjalamännen är synnerligen intressant. Lilliehorn lyckades ej bevisa sina beskyllningar och han blef ånyo dömd till döden. Konungen inhämtade nu uttalanden af en särskild kommitté, bestående af Wachtmeister, Låstbom, Ahlman, Håkansson och Ullner, af hvilka de båda senare på justitiekanslerämbetets vägnar följt processen. Kommissionen utom Låstbom tillstyrkte domens verkställande. I samband med Svensksundssegern benådades Lilliehorn. Om hans landsflyktstid kan Munthe meddela en rad nya upplysningar. Af stort värde för bedömande såväl af de beskyllningar, som han 1793 i bref till hertig Karl framställde mot Gustaf III, då Lilliehorn erkänner sig ha fått den hemliga ordern men ej handlat efter densamma, är Munthes påvisande, att denna s. k. bekännelse framkom efter påtryckningar från rikskanslern Fredrik Sparre, som t. ex. i bref af d. 22 mars 1793 framställer en möjlighet för Lilliehorn att återkomma, om han »på hedersmannaära och tro enskildt för Hans Kungl. Höghet» ville »yppa det hemliga och viktiga motiv, som N. N. hos sig ensamt måst hafva haft förvaradt till förhållandet i sjöaktionen». Den i kanslipresidentens arkiv i riksarkivet förvarade brefväxlingen mellan Sparre och Lilliehorn — den senare sökte framställa en hel rad villkor — är synnerligen belysande för hertig Karls och Reuterholms regim.

Slaget vid Öland, denna förut så dunkla och omtvistade episod, som för fälttågets utgång 1789 varit af största betydelse, har genom Munthes arbete blifvit verkligt belyst. Lilliehorns sak har blifvit utredd. Hans oduglighet som amiral har fastslagits, de motiv som bestämt hans handlingssätt, hvarvid feghet och bristande förmåga spelat hufvudrollen, ha klart framlagts. Talet om den hemliga ordern från Gustaf den tredje torde numera ej vinna någon tilltro, ehuru naturligen dessa rykten alltid komma att vara af betydelse, men blott för att gifva en klar föreställning om, huru ringa förmåga man äfven högt upp hade att bilda sig en uppfattning af en föreliggande situation, liksom äfven om den ovilja, som hos adelsoppositionen bestämde uppfattningen af monarken. Äfven

möjligheten att beteckna Lilliehorn som ett politiskt offer för adelsoppositionens hämnd för 1789, en åskådning som tidigare haft ej så få anhängare, torde genom Munthes arbete ha förlorat åtminstone sina väsentligaste stödjepunkter. Munthes framställning har äfven värde såsom källhistorisk undersökning, då därigenom klart ådagalägges grumligheten af Skjöldebrands memoarer som historisk källa. Tidigare har detta visserligen framhållits t. ex. i E. Hildebrands recensioner i denna tidskrift 1903, 1905, men dennes kritik gällde framförallt de egentliga memoarerna, som nedskrifvits på äldre dagar, under det att af Munthe visats, att äfven »Marsch och segling» knappast har större värde som historisk källa. Beträffande citeringsmetoden vidlådes arbetet tyvärr af vissa brister, som delvis torde sammanhänga med de vidlyftiga citaten i texten i den sista delen och förf:s benägenhet att sammansmälta text och citat. Utan att det angifves utelämnas i citaten ord, eller utbytas ålderdomliga ordasätt mot andra. Som exempel kan t. ex. anföras Gustaf III:s ord i brefvet af 15 okt. — afs. d. 30 okt. — 1789 om Kaulbars: »Om en Subalternofficer hade gjort i mindre lika fel», förändradt till: »Om en subalternofficer i mindre skala begått ett liknande fel». Anm. har dock, i de fall han jämfört citat och original, ej funnit att ändringarna inneburit någon förändring i sak. — Arbetet prydes liksom tidigare band af ett större antal porträtt och bataljscener samt af flera vackra teckningar af amiral J. Hägg.

E. N.

Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. VI—XI. Lund, Gleerupska univ.-bokhandeln 1912—1916.

Sedan den af professor Quennerstedt utgifna serien »Karolinska krigares dagböcker» 1910 anmäldes i Historisk Tidskrift, hafva icke mindre än sex nya delar utkommit, hvilka innehålla värdefulla bidrag till kännedomen om Karl XII:s tidehvarf, enkannerligen dess krigshistoria.

Redan i förordet till tredje delen (1907) meddelade utg., att förrådet på dagböcker nästan vore uttömdt. Genom nya fynd har likväl till all lycka hans misströstan kommit på skam, och säkerligen kunna efterforskningar i framför allt privata arkiv bringa i dagen ytterligare karolinska uppteckningar, som hittills varit okända och otillgängliga för forskningen. Men det är dock, som utg. i ett annat förord framhåller, förenadt med »mera besvär att uppspåra dem än det kan vara att befordra dem till trycket». Trots detta har professor Quennerstedt lyckats samla så många nya, att det hufvudsakliga innehållet i de delar, som här skola blifva föremål för ett kortare omnämnande, utgöres af dagböcker och »deras vederlikar».

Med en känsla af öfvervägande förvåning slutar man en första genomläsning af generalmajoren Alexander Hummerhielms dagbok för tiden maj 1707—maj 1708 (del 10). Men ägnar man den ett förnyadt och närmare studium, ger den ett betydligt bättre intryck och efterlämnar verklig behållning. Ger läsaren därtill fantasien fritt spelrum, kan han bakom de många sifferuppgifter, som fylla största delen af dagboken, trolla fram en hel tidsbild. I sin dag för dag förda journal har H. om hvart annat antecknat allt möjligt, men med förkärlek uppehåller han sig vid alla de inköp som gjordes och hvad pris de betingade. Denna blandning af privata räkenskaper och officiella utgifter är för dagboken särdeles karakteristisk. Ger den sålunda säkra och minutiösa uppgifter om alla de utrustningspersedlar, som behöfdes för ett karolinskt kavalleriregemente, lämnar den också en god inblick i de plikter, som ålågo en dåtida regementschef och hur de fylldes af en samvetsgrann och nitisk truppledare. Ofta möta i dagboken notiser om uppköp af lyxartiklar för H:s fru och förnödenheter af alla slag för hans eget hushåll. På egentliga krigshändelser är hans dagbok däremot ganska fattig, då hans regemente under tåget mot Ryssland icke gick i främsta linjen utan hörde till eftertruppen. Tämligen regelbundet annoteras de olika dagsmarschernas längd och slutpunkter, kompaniernas förläggningsorter och deras förplägnad, som icke aflopp utan små uppträden med dem, som skulle hysa och föda de främmande gästerna. Under framryckningen genom Masuriens otillgängliga skogar visade befolkningen en afgjord fientlighet, och man får en liflig föreställning om de enorma marschsvårigheterna utaf den lilla anteckningen för den 28 januari 1708: »Marchierade regementet igenom fahrliga moras, och måste stå på skogen om natten medh hela regementet. Dett regnade och snögadhe hela natten och hästana hade icke ett strå att äta.» Strapatserna blefvo dock för stora för den tämligen till åren komne generalmajoren. En tilltagande sjuklighet tvang honom att begära afsked. Sedan han af Karl XII fått »hemlåff att resa till nogot badh», lämnade han den 6 maj 1708 sitt regemente, utan att dagbokens blad ge någon antydan om det var med saknad eller glädje, och var redan den 31 i samma månad hemma på sin gård Dåderö i Ytterjärna socken. Anmälaren kan för sin del icke riktigt förstå anledningen, hvarför utg. här afbrutit tryckningen af dagboken, som H. fortsatt till och med d. 31 januari 1709. Den historiskt intresserade skulle säkert också gärna velat taga del af den gamle knektens anteckningar från hemmets lugn och ro, under helg och söcken, sedan läsaren följt honom från Sachsen till det inre af Ryssland i spetsen för sitt regemente.

En tidigare period (1702—04) af det polsk-sachsiska kriget behandlar den kompani- och kommandojournal (del 10), som fördes af kaptenen vid Skånska ståndsdragonerna G. W. Coyet eller den han under sin frånvaro därtill förordnade. Som redan af namnet framgår, är detta icke någon dagbok i egentlig mening; ur innehållssynpunkt är den så olik Hummerhielms omedelbara anteckningar,

som ett officiellt aktstycke ett privatbref. Hufvudinnehållet i Coyets journal utgöres nämligen af uppteckningar af de order, som regementschefen utgaf, och de befallningar, som kompanichefen i följd däraf fann sig föranlåten att påbjuda. Därigenom blir den en alldeles ovärderlig källa för kännedomen om den inre tjänsten och organisationen vid ett karolinskt dragonregemente. Man får också af dessa förordningar en mycket god uppfattning af den stränga disciplin, som var rådande i Karl XII:s armé och de hårda straff, som stadgades äfven för mindre förseelser. Dryckenskap, eder och svordomar voro förbjudna »wid 6 par spöön», en sträng bestraffning väntade dem, som tillåtit sig att »öcknampna polakkerna». Dagsanteckningarna äro i allmänhet mycket kortfattade; förutom orderna är det oftast blott den dagliga parollen och lösen som anföres, samt de nya kvarteren. I enstaka fall, när kapten Coyet varit utsänd »på partie», blifva skildringarna bredare och svälla ut till verkliga redogörelser för de särskilda uppdragen och deras syften. — Uti det som vanligt sakrikt upplysande företalet till denna kompanijournal framhåller utg. dylika journalers nytta för den krigshistoriska forskningen och efterlyser i detta sammanhang flera än denna »enda som hittills framkommit». Anm. kan för sin del ge anvisning på några. I Riksarkivet förvaras en journal för lifkompaniet af Lifregementet till häst för tiden juli 1716—okt. 1718 och i Linköpings stiftsbibliotek en regementsjournal för Östgöta infanteriregemente för åren 1718 och 1719 samt en för 1720. Till samma kategori torde också kunna räknas en i flottans arkiv befintlig skeppsjournal för år 1706 från finska eskadern och det »Cancellie diario» eller journal som 1715 under påstående sjöexpedition fördes på amiralsskeppet Götalejon, af hvilket ett utdrag nu förvaras i Kungl. Biblioteket. Med särskild tanke på den instruktion, som Stenbock utfärdat för sina generaladjutanter (hvarom mera nedan), torde man med säkerhet kunna antaga, att dessa regements- och kompanijournaler tillkommit på grund af en kungl. befallning. En systematisk genomforskning af våra arkiv skulle därför säkerligen leda till det resultat, att flera än de ofvan uppräknade kunde tillgodogöras forskningen.

Uti nionde delen knyter sig hufvudintresset till Carl Gustaf Rehnskölds anteckningar och dagböcker från kriget i Polen. Af dem äro de förra för tiden maj 1701—maj 1702 en efter de skildrade händelserna gjord sammanfattning, som troligen hvilar på samtidigt förda primäranteckningar. Men redogörelsen har sannolikt, om ej bearbetats, åtminstone till formen ganska afsevärdt förändrats af någon annan. Ty svenskan är så olik den, som förefinnes i Rehnskölds egna bref, och äfven hans egenartade stafning saknas i redogörelsen, ett förhållande som möjligen kan skrifvas på dens konto, som verkställt den af- eller utskrift, som ligger till grund för den tryckta editionen. Af dessa grunder skulle man vara böjd att frånkänna Rehnsköld författareskapet, om icke en anteckning, som härrör från Olof Hermelin, tyckes undanröja tviflet härom. Dennes karakteristiska stil igenkännes också i det i margen gjorda tillägget, som

upplyser om Karl XII:s omdebatterade deltagande uti tåget till Kovno. Genom Hermelins i kansliet gjorda påteckning får redogörelsen otvetydigt en mera officiell karaktär än den utg. vill tilllägga den, då han förmodar den vara nedskrifven »till underrättelse åt hemmavarande». De tvenne dagböckerna åter, som härröra från de tider, då R. förde självständigt befäl öfver afdelade arméstyrkor (dec. 1702—okt. 1704, juli 1705—aug. 1706), föreligga visserligen icke i original men deras autenticitet är i alla fall obestridlig. Som en kommentar till dessa tjänstejournaler har utg. bifogat det för Rehnsköld den 21 juni 1706 utfärdade grefvediplomet och hans för dess uppsättande infordrade meritförteckning. På ett lyckligt sätt suppleras dessa handlingar utaf R:s bref till Karl XII från åren 1703—07, offentliggjorda i den sist utkomna elfte delen af dagböckerna. Tack vare dessa bref och dagböcker kan man få en god inblick i syftet med den Rehnsköldska arméens rörelser vid hvarje särskildt tillfälle, vare sig ändamålet med dess förflyttning och förläggning var rent militärt eller kombineradt militär-politiskt, samt huru de mångskiftande uppgifterna löstes. Af Karl XII mottog han endast allmänna direktiv för de uppdrag, som ålades honom, och sedan fick han handla själfständigt efter omständigheter och eget godtfinnande. Den bepröfvade fältherren infriade också till fullo det förtroende, som hans konung satte till hans förmåga att hålla sig väl underrättad om fienden och hans rörelser, sörja för den egna arméens säkerhet och bevarande, hindra motståndaren från plötsliga öfverfall och välja den rätta tidpunkten för ett afgörande ingripande. Vid kontiibutionernas indrifvande för de egna regementena och den kungliga hufvudarméen hade han att taga berättigad hänsyn till de svenskvänliga polackerna och deras pretentioner, en uppgift som han också fullgjorde med stor skicklighet, utan att allt för mycket »settia skreck uthi them». Och i sitt förhållande till den storpolska konfederationen ådagalagade han en diplomatisk klokhet, som säkerligen bidragit till förverkligande af dess mål. Vidare äro brefven och dagböckerna en gifvande källa för krigshistorikern för en skildring af själfva krigsrörelserna och de nästan dagligen förekommande skärmytslingarna med konung Augusts anhängare, »af hwilka alla buskior ähro fulla». Oftast hade de svenska posteringarna och de utskickade partierna att kämpa mot i antal öfverlägsna motståndare, och på dessa småstrider kan man säkerligen tillämpa det omdöme, som vid ett visst tillfälle fälldes af polackerna: »the swenska wåre inga menskior uthan fächtade som dieuflar ock leijon».

Redan dagen efter, där Rehnskölds dagbok slutar, vidtar general Arvid Axel Mardefeltts berättelse om fälttåget i Polen från aug. 1706 till och med slaget vid Kalisz (del 8). När Karl XII bröt upp från Wartalinjen på marsch mot Sachsen, kvarlämnades under M:s befäl en härafdelning, som med undantag af Norra Skånska kavalleriet hufvudsakligen bestod af nyuppsatta värfvade regementen, tämligen illa utrustade och »på hwilka man alldeles sig äfwen intet förlåta kunde». Några offensiva företag åsyftades icke, och M. fattade också

sin uppgift så att »endast agera defensive», till dess »Kongl. Maij:tt hufwudwärket i Sachsen förrättat». Men öfverbefälhafvaren fann sig snart stå inför valet att leverera batalj eller draga sig undan. Mot flertalets i krigsrådet uttalade menning upptog han den ojämna striden utan att taga hänsyn till de »mysterieuse bref» om »armistitium i Sachsen» och andra varningar, som öfverlämnades till honom från konung August. För slagets olika skeden lämnar berättelsen en detaljerad redogörelse, hvilken kan ytterligare kompletteras och i någon mån kontrolleras af de bref från en af de i striden deltagande regementscheferna, generalmajor E. D. von Krassow, hvilka finnas tryckta i dagböckernas elfte del. Denne var en af de få, som med en liten styrka lyckades rädda sig undan fångenskapen till fästningen Posen, hvarifrån han lämnade Karl XII meddelanden om ställningen i Polen intill uppbrottet ur Sachsen.

Till de Stenbockska fälttågen hänföra sig tvenne mindre dagböcker. Under kriget i Skåne tjänstgjorde majoren Per Stjerncrantz som öfverbefälhafvarens generaladjutant. Enligt den »instruction för en general adiutant», som åtföljer dagboken och är af organisatorisk betydelse, ålåg det denne officer bl. a. att »alla ordres som han undfår wäll upteckna» samt »af alla återkommande partier undfå rapport och deröfwer hålla så wäl som öfwer allt annat ett pertinent journal». Tack vare denna befallning är den Stjerncrantz'ska dagboken (del 10), som börjar den 19 dec. 1709, en gifvande källa för det skånska kriget och har också af professor Stille utnyttjats i hans grundläggande arbete om Helsingborgsslaget och dess förhistoria, framför allt i fråga om marschordningen och den svenska arméens storlek. Sin dagbok har Stjerncrantz fortsatt, här och där med längre eller kortare afbrott, till slutet af november 1711. Det sista partiet behandlar undsättningsexpeditionen till den i Stralsund belägrade C. G. Dückers hjälp, de därtill bestämda regementenas sammandragande i Karlskrona och deras öfverförande till Rügen. — Så godt som en fortsättning på Stjerncrantz' uppteckningar utgör hautboisten vid Västgöta-Dals regemente Johan Åboms dagbok för åren 1712—1718 (del 6). Denna är dock icke på långt när så gifvande och innehållsrik som den förra; hufvudsakligen ger den endast regementets marschväg. För fälttåget betydelsefulla händelser, såsom förlusten vid Rügen af arméens förråd, Altonas brand och kapitulationen i Oldensworth locka ej dagboksförfattaren till några utvidgningar. Däremot ger han en liten skildring af slaget vid Wakenstädt. Under fångenskapen i Danmark synes Åbom hafva haft det betydligt bättre än sina olycksbröder, tack vare sina musikaliska färdigheter. Men detta förkväfde icke längtan efter frihet och fädernesland. På sommaren 1716 lyckades han rymma och öfver Hamburg—Amsterdam kom han hem till Sverige och deltog i det norska fälttåget, hvarom han dock icke gjort några anteckningar.

Uti den tryckta litteraturen föreligga ytterst få dagböcker och dylika skrifter, som beröra händelserna i Finland och Östersjöprovinserna. I den sist utgifna elfte delen har emellertid prof.

Quennerstedt kunnat införa tvenne stycken. Den journal, som på befallning af öfversten och kommendanten Johan Stiernschantz fördes (af N. Qvistberg?) under Kexholms belägring juli—september 1710, lämnar dag för dag en utförlig redogörelse för tillståndet i fästningen och gången af anfallet, hvarom man hittills saknat närmare uppgifter. Dagbokens värde förhöjes af de skrifvelser från kommendanten, som åtfölja densamma. Bland dem fästes uppmärksamheten särskildt vid protokollen från krigsrådets öfverläggningar om kapitulationen. Att det gamla och illa underhållna fästet genom ackord öfverlämnades åt ryssarna synes icke ha berott på bristande omtanke och kraft hos kommendanten. Förråden voro hårdt medtagna och den fåtaliga besättningen så decimerad genom de många sjuka och sårade, att man, heter det i ett af protokollen, »neppeligen kan medh något skiähl afbijda extremiteten, emedan knekten icke allenast är blifwen mycket matt uthan murmlande». Detta missnöje hos soldaterna tog sig under belägringen uttryck i många rymningar öfver till fienden, och efter kapitulationen gåfvo sig »4 full och lähr constaplar, 2 handtlangare, 1 corpral och 102 gemeena otillbudne i czarens tienst», en företeelse som icke var så särdeles ovanlig i gränstrakterna. Den i Nyenskans födde kommendanten slutade också sina dagar som generalmajor i rysk tjänst.

För Dorpats belägring och fall, juni—juli 1704, redogör omständligt fästningens kommendant, öfverste C. G. Skytte, i den berättelse, som han på sommaren 1705 aflämnade till Karl XII. Denna är sålunda affattad ett år efter de skildrade händelserna men hvilar på samtidigt förda dagboksanteckningar. Uppgifternas riktighet kunna också delvis kontrolleras genom de åtföljande bilagorna. Eftervärlden torde näppeligen hafva någon anledning att betvifla berättelsens slutord, där Skytte »contesterar widh Gudh och min siähls sahligheet, att jagh dher widh som een redelig och troogen Eders Kongl. Maij:ts undersåthare giordt, hwadh iagh bordt giöra och möijeligt warit». Fiendens öfvermakt var för stor och ingen undsättning att vänta; efter sex veckors oaflåten bombardering voro »alla huuss, kyrckior och skoolar, hoffrättz och rådhhuuss, ja alla baakungnar och qwarnar somblige till een dehl, somblige totaliter ruinerade, menniskior till een stoor hoop ihiählslagne, smättrade och armar och been aftagne». Och sedan bräsch skjutits i fästningsmuren och en stormning uthärdats, kapitulerade fästningen. Att både Dorpat och Narva föllo så tidigt, beror till stor del på den svenska Peipusflottiljens totala förstörande. Af Skyttes berättelse får man den ganska märkliga upplysningen, att detta hade sin grund i kapten Löschern von Hertzfeldts »fyllerije, negligence och efftersättiande af des plicht». Han hade lupit ut med sin flottilj, förr än den var färdig, och hela natten före slaget fästat om »medh ett stoort sällskap uthi drickande och tornerande sampt ett ouphörligit skiutande, musicanters upspelande och puukeslagande». Karl XII:s

missnöje med befälhafvaren är under sådana omständigheter både förklarligt och berättigadt.[1]

De bref, som från ryttmästaren, sist öfverstelöjtnanten vid Smålands kavalleri Joen Stålhammar, under åren 1700—08 nådde hem till hans »aldrakieraste hustru och utvalda vehn och glädhie» Sofia Drake (tryckta i del 7), utgöra oaktadt sin form ett stycke dagbok af allra största intresse. Icke i den meningen, som skulle dessa bref uppenbara den högre krigsledningens många förborgade planer eller gifva andra af forskningen åtrådda upplysningar. Det är endast mera i förbigående, som brefskrifvaren meddelar något om det militära läget eller redogör för sitt regementes marscher. Slaget vid Golovtijn t. ex., i hvilket Smålands kavalleri tog en ärofull del och där Stålhammar själf kämpade med bravur (»Ja Gud är mitt witne med hwad kraffter iag den dagen fächtade», utbrister han), ägnar han blott några små kortfattade notiser. Brefvens värde och styrka ligga i den klara belysning, som de kasta öfver afsändarens karaktär och läggning, och hvad hans innersta tankar rörde sig kring under fälttågets mödor. Genom de intima och omedelbara brefven gifves oss möjlighet att personligen lära känna en af de indelta regementenas officerare, hvilken säkerligen hade många likar i den karolinska arméen. Visst längtade Joen Stålhammar som andra efter fred och klagade ofta öfver sin »swåra tienst och embetess förrättningar» och hur han begynte »tråtna och ledhass vedh detta mödhosama slepet». Men lika fullt sörjde han »giemmerligen», när han var »bortkommenderad» och måste »så lenge vahra ifrån kånungen och regementet». Och glad blef han, när han åter fick komma till arméen och göra sig »till vidare emplogie meriterat». Mången gång slets hans hjärta mellan hoppet att kunna vinna militärisk befordran och längtan att återvända till de sina, som han lämnat kvar på det älskade Salshult. Inför farhågan att vid majorsutnämningen hafva blifvit förbigången tänkte han allvarligen på att taga afsked. Och det blef en bitter besvikelse för öfverstelöjtnanten, när på hösten 1706 Valentin Dahldorff blef utnämnd till öfverste för Smålands kavalleri. Men han resignerade inför det naturliga budet, att »Kånungens villie' åhr våhr laagh». När Stålhammar något senare erbjöds öfverstes afsked och öfverstelöjtnants pension, stannade han trots allt kvar. Med denna pliktkänsla förband sig dock förhoppningen att en gång få se sig själf i spetsen för sina kära smålänningar, kärleken till äldste sonen, som på våren 1707 inträdde i arméen, och sträfvan att fortfarande kunna draga nytta af kriget. God ekonom som han var, försummade han visst icke de möjligheter, som fälttågen i främmande land medförde. Det var icke obetydligheter, som han under årens lopp hemsände, så i kontanter som »in natura». Den hemmavarande makan fick allvarliga förmaningar att väl använda penningarna, framför allt att icke riskera dem på lån, »ty en kan

[1] Jfr Carlson, Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset, VII, s. 407—408.

snart taga skada der på». Tillsägelserna föllo i god jord, ty äfven Sofia Drake hade ett utprägladt affärssinne. Den bästa penningeplaceringen var gårdsköp, och för Stålhammar hägrade också hoppet att efter afslutadt fälttåg blifva storgodsägare hemma i Östra härad. Därför afhandla en stor del af brefven godsförvärf och ägobyten, förpantningar, egendomarnas skötsel, husens reparation och underhåll. Men Stålhammar glömde icke bort för den timliga de hemmavarandes andliga välfärd. »För Gudz skull lätt barnen läsa och flittit skrifva att de lera något», är en förmaning till hustrun som ofta upprepas. Helst ville han att sönerna skulle studera, ty »dett åhr dhett besta de få her i verden», och ville ogärna ha dem ut till arméen. Där är allt, skrifver han i april 1706, bara »laprit och lärer en här mest svergia och slås». Ingen af dem följde dock hans många råd, ty alla tre valde faderns lefnadsbana. I brefven taga också hälsningarna till släktingar och hela umgänges- och bekantskapskretsen en rundlig plats. Stålhammar försummade icke heller att lämna de hemmavarande underrättelser om kamraterna och de underlydande vid regementet. På så sätt bli också hans bref en god källa för personalhistoriska notiser om medlemmar af de släkter, som företrädesvis tjänade vid Smålands kavalleri, eller voro vid brefskrifvaren eller brefemottagaren bundna genom släktskapens eller vänskapens band.

Från Stålhammars epistlar är steget ur form- och innehållssynpunkt ganska långt till de stilistiskt eleganta, lättlästa och för forskningen värdefulla bref, som den sedan så frejdade diplomaten, dåv. sekreteraren vid fältkansliet Josias Cederhielm under fälttågs- och fångenskapstiden skref hem till sin äldre broder Germund. Utaf dem aftryckas i åttonde delen de för åren 1700—01 och 1706 samt i sjätte delen de för åren 1707—22. De mellanliggande hafva uteslutits, emedan de blott äro »fylda af familjeangelägenher, affärer och vigilance» och icke innehålla några meddelanden om »krig och underhandlingar». De Cederhielmska brefven torde vara så väl kända af Historisk Tidskrifts läsekrets, att en närmare presentation och rekommendation synes vara obehöflig. Dock bör det kanske framhållas, att Cederhielms egen ställning, sådan den framträder i dessa bref, hvilka han själf ville skulle läsas »in obscuro et inter privatos parietes», till förhållandena i Karl XII:s omgifning och de där debatterade problemen blir en delvis annan, sedan amanuensen Carlquist i Karolinska Förbundets årsbok för 1915 ur den s. k. Ekenässamlingen publicerat Cederhielms försvarsskrift från år 1727. Måhända kan en säkrare värdesättning af Cederhielms insats och ställningstagande till spörsmålen först göras, sedan andra i samma samling befintliga bref till honom offentliggjorts samt de af hans dagboksanteckningar återfunnits, om hvilka man icke har säker uppgift att de förstörts vid Poltava. Fragment af andra journaler ha publicerats af Carlquist i ofvannämnda årsbok och af Quennerstedt i tionde delen af dagböckerna.

Till den turkiska tiden höra några mindre bidrag. Om dessa

icke i omfattning och betydelse såsom historiska källskrifter kunna ställas vid sidan af de förut tryckta von Kochens och Agrells dagböcker, äro de dock af intresse, särskildt för periodens tvenne viktigaste episoder, Pruthfälttåget och kalabaliken. Den för Karl XII:s förhoppningar förkrossande epilogen till turkarnas första krig med tsar Peter behandlar friherre L. N. von Hallart i sina anteckningar (del 9), som omspänna tiden 1 juni—15 aug. n. st. 1711. Som generallöjtnant i konung Augusts tjänst tillfångatagen i slaget vid Narva af Josias Cederhielm, som vid tillfället tjänstgjorde som Magnus Stenbocks adjutant, utväxlades Hallart 1705 mot Arvid Horn och synes kort därefter hafva trädt i rysk tjänst. Hans dagbok från Pruthfälttåget offentliggöres i sin helhet[1] efter originalet i K. S. Haupt-Staatsarchiv i Dresden. Journalen är nämligen ställd till konung August och a.sedd att hålla honom à jour med händelserna. Den lämnar också en detaljerad och såsom det tyckes exakt redogörelse för den ryska arméens rörelser, stridsmomenten, stupade och sårade, stilleståndets proklamerande och återtåget tillbaka öfver Dnjestr. Om motiven till Mehemed Baltadschi's oförlåtliga eftergifvenhet lämnar Hallart, helt naturligt för resten, ingen som helst förklaring. Mera i förbigående anför han en händelse, som belyser storvisirens karaktär, på hvilken kännare af den turkiska tiden vilja lägga hela skulden till den snöpliga utgången. Efter fredens undertecknande var, heter det, storvisiren »so honet und liess uns warnen, wier möchten uns vor die Tartern vorsehen; sie würden zwar nichtes Hauptsächliches noch Feindseligs gegen uns tentieren, es wehren selbe aber Menschen- und Pferd-Dieb». Längre i artighet kan väl knappast en segrare tänkas gå än varna de besegrade för egna bundsförvanter.

I sträng mening karolinsk är icke heller den dagbok (del 6), hvars hufvudsakliga innehåll är en skildring af kalabaliken. Men då denna liksom den närmast förut omnämnda rör betydelsefulla moment i Karl XII:s kamp, har utg. med rätta infogat den i sin urkundsserie. Författaren till den på franska affattade journalen är icke känd. Han är dock, såsom utg. framhåller, säkerligen att söka bland de polacker i Bender, som höllo fast vid konung Stanislaus, och har stått i nära förbindelse med öfversten Kristoffer Urbanovicz. Till lösning af kalabalikens närmare förhistoria lämnar dagboken intet nytt bidrag men kastar däremot ett klarare ljus öfver åtskilliga detaljer i det yttre händelseförloppet och kompletterar sålunda de skildringar, som afgifvits af åsyna vittnen. Har den skrifvande polacken icke själf åsett allt hvad han meddelar, har han säkerligen hämtat åtskilliga uppgifter från någon deltagare i striden inne i kungshuset, förmodligen Urbanovicz. På tal om denne kan det vara skäl att påpeka, att han redan på våren 1702 öfvergått till svenskarna, såsom framgår af Stuarts bref till Lewenhaupt från

---

[1] Delvis har den förut varit tryckt i Juel's En Reise till Rusland. Köbenhavn 1893.

Mitau den 28 maj.[1] Urbanovicz och icke starosten Johannes Grudzinsky torde således vara den af de i Bender närvarande polackerna, hvars svenska förbindelser gå längst tillbaka i tiden — om nu ett sådant litet tillägg bör göras till utg:s i förordet meddelade, utmärkt orienterande små biografier öfver de mest framträdande polacker, som samlats kring Karl XII i Bender.

Till en fredlig sida af Karl XII:s politik under turktiden för oss fältprästen vid Kronobergs regemente Lars Tursenius i sin berättelse om resan till Azov vid Svarta hafvet jan.—maj 1713 (del 8). När denna fästning återlämnats till turkarna, fick Tursenius i december 1712 sin konungs befallning att begifva sig dit för att understödja de karoliner, som kommit »löse utur deras fångenskap hos ryssarne». Hans beskickning blef dock fullkomligt resultatlös på grund af den turkiske paschans och hans underhafvandes oginhet. Den lilla redogörelsen har i alla fall sitt värde icke minst som ett bevis på att Karl XII icke var »likgiltig för sina stackars fångna undersåtars öde».

Det rika och omväxlande innehållet i de sex banden dagböcker, hvarom här endast några flyktiga antydningar kunnat göras, utfylles för öfrigt af rapporter, journaler och längre berättelser från polska och ryska krigen, skildringar från fångenskapstiden i Sibirien och själfbiografiska anteckningar utaf karoliner. Till hvarje band har utgifvaren fogat en spirituellt om också någon gång kanske väl personligt skrifven inledning, som i stora drag redogör för den historiska situation, i hvilken hvarje meddeladt aktstycke rör sig, och som ger uttömmande uppgifter om hvarje handskrifts yttre habitus och öden. Äfven de talrikt förekommande noterna och personregistren bära vittne om utg:s utomordentliga kännedom om den karolinska tiden och alla dess agerande personer. Hvarje volym prydes af förträffliga reproduktioner (flera i färgtryck) utaf porträtt, stadsvyer, vapen samt facsimiler, ofta hämtade ur utg:s egen rika samling. Visserligen kunna olika meningar förefinnas om principerna för texters återgifvande i tryck, men ingen behöfver draga i tvifvelsmål utg:s och hans korrekturläsares noggrannhet; allt vittnar om en ytterlig omsorg och minutiös samvetsgrannhet från deras sida.

Ett synnerligen förtjänstfullt arbete har professor Quennerstedt nedlagt genom att samla och göra lätt tillgängliga alla dessa dagböcker och likvärdiga handlingar. Forskare på det stora nordiska krigets tidehvarf kunna ej vara nog tacksamma mot honom, som offrat tid och krafter på denna gärning, hvartill driffjädern endast varit beundran för hufvudpersonen och kärlek till den karolinska tiden. Det är också ett för våra förhållanden enastående resultat — och man får gå långt tillbaka i tiden för att finna dess motstycke —, som professor Quennerstedt nått. Genom en mans arbete

[1] Linköpings stiftsbibliotek. H. 44. — Är således identisk med den ryttmästare Urbanovicz, som omtalas i öfverste Nils Posses journal (del 10, s. 439).

har med vår litteratur införlifvats en urkundsserie af bestående värde, hvilken redan räknar 11 digra volymer. Det är att hoppas, att professor Quennerstedt icke af sin kända förkärlek för »*C XII*» nöjer sig med att afjämna volymantalet till 12 utan länge fortsätter med sin publikation, ty ännu torde det finnas material nog att fylla åtskilliga nya delar af »Karolinska krigares dagböcker».[1]

S. E. B—g.

G. A. Reuterholm under förmyndaretiden 1792—1796. Akademisk afhandling af Martin Nylund. XV + 285 sid. Uppsala, Appelberg, 1917.

D:r Nylunds bok om Reuterholm skiljer sig fördelaktigt från vissa andra historiska afhandlingar, som på senaste tiden framkommit, genom stora formella förtjänster: en klar och ledig stil, ett liffullt och fängslande framställningssätt, en öfverskådlig disposition. Förf. är värd allt erkännande för sin synnerligen grundliga källforskning, hvilken utsträckts icke blott till de offentliga arkivens och bibliotekens skatter utan äfven till ett stort antal privata arkiv, äfven sådana, som hittills veterligen aldrig blifvit af historiska forskare begagnade. Därjämte har naturligen den för denna tid rikt flödande mängden af tryckta memoarer, bref- och depeschsamlingar flitigt kommit till användning.

Ett så omfattande men samtidigt så olikartadt och olikvärdigt källmaterial som detta — med allt hvad det innehåller af privat skvaller, rykten, angifvelser, misstankar o. d. — ställer gifvetvis alldeles särskildt stora kraf på noggrann sofring, pröfning och värdesättning af källorna. Det skulle ha varit till stor fördel, om förf. försett sin afhandling med en grundläggande och ingående källanalys och icke nöjt sig med de sporadiska bidrag till en sådan, som man här och där påträffar. Det kan ej nekas, att det på sina ställen röjer sig någon osäkerhet i fråga om källkritiken och i sammanhang därmed en viss otillräcklighet med hänsyn till dokumenteringen. Så t. ex. blir man något förvånad, då förf., efter att förut ha stämplat Lars von Engeströms Minnen såsom utmärkta af en »rentaf häpnadsväckande godtycklighet» (sid. 22), utan reservation hänvisar till samma persons otryckta anteckningar beträffande för-

[1] Under strecket kan anmälaren tillåta sig upprepa en önskan, som redan framställts från annat håll, att prof. Q. måtte låta trycka om de äldre alldeles utgångna årgångarna af dagböckerna. När dessa någon gång förekomma i handeln, betinga de fabulösa priser. Enligt uppgift i Svenska Dagbladet för d. 25 jan. 1917 såldes på bokauktion i Stockholm ett ex. af delarna 2—4 för — 330 kr. Ifall en omtryckning kom till stånd och nya delar trycktes i ett större antal exemplar än nu sker, skulle en sådan åtgärd säkerligen stäfja det skandalösa jobberi, som äfven drifves med »Karolinska krigares dagböcker», förvisso mot utg:s önskan.

hållandet mellan hertig Karl och Reuterholm under åren 1792—93 (s. 54, n. 1). Likaså frågar man sig, om fröken Rudenschölds uppgifter om ställningar och förhållanden i brefven till Armfelt böra godtagas såsom fullt säkra, åtminstone utan att (såsom fallet är t. ex. sid. 55, n. 2) konfronteras med andra vittnesbörd. Ej heller känner man sig tillfredsställd med att såsom intyg om allmänna stämningar i landet uteslutande hänvisas till utländska ministrars depescher, i all synnerhet om vederbörande, såsom händelsen är med den flerstädes (t. ex. sid. 110, 155, 216) citerade dansken Friman, genom uppenbart ovederhäftiga uttalanden (t. ex. sid. 167, n. 1) stämmer en till misstro gentemot sina iakttagelsers riktighet.

Förf. har hufvudsakligen stödt sig på källor af mera privat natur, medan de officiella akterna spela en underordnad roll i afhandlingen. Riksregistraturet lyser med sin frånvaro, och äfven sådana akter som konseljprotokollen och de diplomatiska serierna äro påfallande sparsamt citerade. Detta sammanhänger med hela den läggning förf. gifvit åt sin afhandling. I sin uppenbara sträfvan att undvika en teckning af *förmyndarregeringens* historia och låta framställningen helt gruppera sig kring *Reuterholms* person har han förbigått eller endast flyktigt berört hvarjehanda i öfrigt viktiga politiska händelser och företeelser, som för den så fattade uppgiften icke synts äga omedelbart intresse. Hvad som behandlas är i stort sedt de rent *personliga* förbindelserna och motsatserna, intrigspelet och kampen om makten mellan Reuterholm och hans motståndare till höger och vänster, af såväl »gustaviansk» som »jakobinsk» färg. Det är historien om knutna och brustna vänskapsband, partiers och kotteriers bildande och upplösning, lumpna intriger och förföljelser, hofskvaller o. s. v.; äfven de politiska företeelserna skärskådas väsentligen efter sitt sammanhang med dylikt. Förf:s källmaterial har varit en sannskyldig guldgrufva för skildringar af denna art, och ingen skall förneka, att förf. afvunnit tidens historia många intressanta och framför allt pikanta drag. Men man kan ej undertrycka ett beklagande af att förf. så isolerat och begränsat sitt ämne. Å ena sidan har däraf följt, att en öfverdrifvet stor betydelse tillmätts dessa partistrider och partibildningar af ofta ytterst efemär art, å andra sidan måste det väl i alla händelser bli en i viss mån skef och ensidig bild man får af Reuterholm, om man uteslutande betraktar honom ur här ifrågavarande synpunkt. Det allvarliga, positiva statsarbete, som ändå utfördes, särskildt på det ekonomiska området, och för hvars rätta bedömande de offentliga akterna icke kunna undvaras, kommer knappast till sin rätt. Hvad som härvidlag af äldre forskare, Brissman, Bæhrendz, Boëthius, Holm m. fl., uträttats, kan knappast sägas ha befriat förf. från skyldigheten att taga hänsyn till äfven dessa sidor af förmyndaretidens historia.

Den totalbild af Reuterholms personlighet, som denna afhandling ger, skiljer sig i det hela föga från den häfdvunna. Vid sidan af solida egenskaper: energi, arbetslust, järnvilja, idealitet och en-

tusiasm under den första regeringstiden, framträda de sämre karaktärsdragen, gifvetvis mera iögonenfallande, ju längre fram man kommer i framställningen: egoism och maktlystnad, högdragenhet och fåfänga, oförsonlighet och lumpet förföljelsebegär, t. o. m. beskickligbet (s. 33 och 93); mest osympatiskt verkar kanske hyckleriet, t. ex. i förhållande till den Armfeltska processens offer (sid. 104 f.) eller gentemot Rosenstein i samband med den beryktade suspensionen af Svenska Akademien (sid. 163). Det gör ett underligt intryck att, sedan man lärt känna dylika, med en tillräcklig mängd af fakta bestyrkta drag, höra förf. nästan entusiastiskt prisa Reuterholms »energi och järnhårda beslutsamhet . . . egenskaper, som höja honom milsvidt öfver massan af de mjukryggade, vankelmodiga män, som fått sin uppfostran i Gustaf III:s skola» (sid. 217). Är det meningen, att detta uttalande skall återge förf:s slutgiltiga omdöme om sin skildrings föremål, så torde en uppmärksam läsare af förf:s afhandling ha all anledning att anmäla sin reservation.

Äfven af Reuterholms politiska verksamhet har förf. på en och annan punkt sökt häfda en annan och gynnsammare uppfattning, än hvad tidigare skett. Särskildt har han gentemot Boëthius[1] velat tillerkänna honom större konsekvens och beräkning i fråga om vissa af hans utrikespolitiska åtgärder, t. ex. det onekligen egendomliga vacklandet med ömsevis inledda och afbrutna förhandlingar med Ryssland under åren 1794 och 1795 (sid. 154, n. 4). Reuterholm hade — anser förf. — aldrig menat allvar med sina inviter till Ryssland. Öppnandet af förhandlingarna var endast en säkerhetsåtgärd, ett besvärjande för tillfället af stormen från öster på en tid, då förhållandena i Frankrike ej syntes lofva något stöd från detta håll. Afbrytandet åter skedde, då den efter Robespierres fall inträdande större stadgan i Frankrikes inre förhållanden gaf större utsikter till en fördelaktig allians. Det ganska nedslående resultatet af underhandlingarna med Frankrike fram på sommaren 1795 synes emellertid ej ägnadt att låta Reuterholms förutseende och skarpblick framträda i alltför smickrande dager. Att han, oaktadt sålunda de vid Frankrike fästade förhoppningarna syntes svika och medan Danmarks hållning var allt annat än pålitlig, inlät sig på utmanande åtgärder mot Ryssland och England, vill förf. (sid. 211) härleda icke blott ur hans »jäsande, obändiga sinne» utan ur en fast politisk beräkning: vädjandet till populära nationella instikter skulle framkalla en samling kring regeringen, som skulle komma det inre missnöjet, kritiken af den inre styrelsen att förstummas. Är detta riktigt, så torde det i alla händelser knappast kunna betecknas annat än som utslag af ren desperation, ett hänsynslöst begagnande af de utrikespolitiska faktorerna i det inre spelet om makten. Förf. har för öfrigt själf erkänt detta, då han (sid. 240) framhåller, att »i själfva verket var R. hvarken franskvän eller ryssfiende»; att hans

[1]) Gustaf IV Adolfs förmyndareregering och den franska revolutionen Hist. Tidskr. 1888—1889.

system fick denna karaktär, »berodde helt och hållet på att den öfverensstämde med hans inre politik och med hans egoistiska beräkningar». Denna sanning torde äfven äga sin tillämpning på själfva tillkomsten af det franska systemet vid förmyndarregeringens början. För Reuterholm hade detta i och för sig aldrig något primärt intresse, utan initiativet utgick från andra, särskildt Staël; att R. anslöt sig därtill, berodde hufvudsakligen på att ryska kejsarinnan så uppenbart gynnade hans inre politiska motståndare, gustavianerna. Reuterholms sympatier för det revolutionära Frankrike voro och blefvo alltmer skäligen ljumma, och från franskt håll återgäldades honom samma känslor, såsom Rivals av Boëthius citerade depescher nogsamt gifva vid handen. Att som motiv för Reuterholms fasthållande vid det franska systemet äfven förelåg hoppet om ekonomisk vinst för egen del, har förf., hvad beträffar året 1795, på grundval af fullt säkra intyg framhållit (sid. 213 f.); att så äfven var fallet så tidigt som 1793, finner undertecknad af Boëthius' utredning ej blott tänkbart (så förf. sid. 93, n. 4) utan tämligen *säkert.*

I fråga om systemförändringen 1796 har förf. gjort som det vill synas något sväfvande uttalanden. Sid. 251 uttalas den misstanken, att R. med användande af den fortfarande franskvänlige Sparre som mellanhand ville möjliggöra för sig en återgång till det franska systemet; sid. 255, n. 2, åter ger förf. rum åt den af några samtida uttalade förmodan, att R. »med afsikt förvärrade brytningen med Frankrike för att hindra hvarje återgång till det franska systemet och för att skaffa sig kejsarinnans bifall»; slutligen sid. 257 sammanfattas de fakta, som tala i den ena och i den andra riktningen. Lösningen af dessa motsägelser torde kunna sökas i den af en annan forskare[1] uttalade förmodan, att man i början ville intaga en afvaktande hållning, att inbjudningen till Petersburg då kom som en obehaglig öfverraskning, som syntes äfventyra det nya systemet, men att det var de under sommaren ingående ogynnsamma underrättelserna från Frankrike (franska regeringens vägran att efter Staëls rappell erkänna Sveriges ambassadsekreterare som chargé d'affaires, dess hot mot Sveriges handel m. m.), som kommo Reuterholm att lämna sin afvaktande hållning och helt kasta sig i Rysslands armar.

---

[1] Åkeson, Förmyndarstyrelsens planer rör. Gustaf IV Adolfs förmälning, sid. 62 f.; jfr Boëthius, a. a., H. T. 1889, s. 314.

Gustaf Jacobson.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Bibelforskaren. 1907, H. 2—3. J. Thulin, Under Gustaf Adolfs fana.

Biblioteksbladet. 1917, H. 2. A. Grape, Om Bengt Skyttes planerade universal-universitet.

Det nya Sverige. 1917, 3. B. Erich, Kampen för »hafvets frihet» för hundra år sedan.

Hela världen. 1917, 3. E. Areen, När Carl XIV Johan skulle lägga grundstenen till Carolina Rediviva. Med 5 illustr. — C. Forsstrand, Svenska grandseigneurer. Magnus Gabriel De la Gardie. Med 2 foto. o. 4 illustr. — 4. E. Olán, Titel och värdighet. Småplock ur vår svenska rangordning. — C. Grimberg, Ett »hospital» där själasörjaren höll krog. Kulturbilder ur gamla Danvikens historia. Med 6 illustr. — 5. Drottning Kristina och Ninon de Lenclos. Af M. A. S—m. Med 4 portr.

Karolinska Förbundets Årsbok 1916 (tr. 1917). P. Sörensson, Friskyttarna (snapphanarna) under skånska kriget (1676—79). Deras organisation och militära betydelse. — S. Bergh, Stockholms slotts brand 1697. Med 10 fig. — C. O. Nordensvan, Svenska armén åren 1700—1709. — E. Bergman, Karl XII och Halvord Bryngelsson. — M. Schürer v. Waldheim, Karl XII:s porträtt i fästningskyrkan i Älfsborgs fästning. — J. E. Almquist, Ett försök under Karl XII:s regering till grundskatternas förenkling i samband med ny jordeboksmetod. — P. Hallerman, Tillståndet i Blekinge under det stora nordiska kriget. — V. Djurberg, Några handlingar och uppgifter om en besiktning af Karl XII:s lik år 1799.

Kyrkohistorisk Årsskrift 1916 (utg. 1917). Hj. Holmquist, † Herman Lundström (med porträtt). — E. Liedgren, Wallins läroår som psalmdiktare 1806—12 (forts.). — H. Lundström, Bidrag till tolkningen af biskop Bruns bref år 1008 till kejsar Henrik II. — P. Wäinö, Till belysande af tillståndet i vår nordligaste församling vid tiden för Lars Levi Læstadii uppträdande såsom de nordiska lapparnas och finnarnas andliga och sedliga reformätor. — G. Westling, Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift. — F. Westling, Genmäle. — B. R. Hall, Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628 (forts.).

Meddelanden från Föreningen för Stockholms fasta försvar 1917. 21. H. Jungstedt, Om Stockholms garnison och dess förläggning. — Dorpats belägring år 1704. Med 1 karta. — O. Byström, Ett och annat om handelskriget kring Skandinaviens kuster 1807—1810.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn. 1917, 1. R. Dahlberg, Den svenska öfversättningen af Canisius' Parvus catechismus catholicorum. Med 3 fig. — O. Wieselgren, Nya Fredrika Bremer-papper i Kungl. Biblioteket. — E. Jörgensen, Stephanus Johannis Stephanii manuskriptsamling. — O. Walde, Stephanii bibliotek och dess historia. 1. — I. Collijn, Smärre bidrag till de svenska klosterbibliotekens historia. 1—3. — N. Beckman, Svenska bokfabriker och skrifvarstugor. — Miscellanea. N. Beckman, Cistercienserklostrens bibliotek. — I. Collijn, Ytterligare fragment af Missale Upsalense vetus.

Samlaren. 1916. Årg. 37. M. Lamm, Försoningstanken i Tegnérs Frithiofs Saga. — G. Carlquist, Några återfunna Daliniana. — S. Cederblad, Lidner och Stagnelius. — H. Olsson, Tegnérs episka och dramatiska planer under Frithiofsåren. — G. Lindstén, Några okända dikter af Kellgren, Leopold och Bellman. — Fr. Böök, Tegnér och Ossian. — J. Nordström, De olika Hercules-versionerna. — G. Lindstén, Några brefutdrag rörande Utile Dulci i början av 1780-talet. — G. Bergh, Kellgrens första recension. — A. Korlén, Wallins psalm 481 och Goethes dikt »Nähe des Geliebten». — H. Schück, Ur gamla anteckningar. 7. Tungomålsgillet. — A. Silow, Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1915. — *Bilaga:* 1500- och 1600-talens visböcker utgifna af A. Noreen o. A. Grape. 9. Stjerneldska handskriftens (E. 133) visor.

Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-sällskapet. H. 150. K. F. Södervall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket. H. 28. — **151.** N. Beckman, Studier i outgivna fornsvenska handskrifter.

Svensk Militär Tidskrift. 1917, 1. K. K:son Leijonhufvud, Karoliner. 1. Karl Gustaf Leijonhufvud. — **2.** [C. O.] N[ordensva]n, Magnus Stenbock. På tvåhundrade årsdagen af hans död. Med 3 bilder. — **3.** O. Byström, Sjukvårds- och kasernförhållanden inom svenska armén år 1809.

Svensk Tidskrift. 1917, 1. T. J. Petrelli, Svenska statens trofésamling, dess öden och äfventyr. Med 11 illustr. — **2.** Hj. Holmquist, Reformationsjubileet och världskriget. — S. Curman, Svenska stafkyrkor. Med 12 fig. — Fr. v. Dardel, Dagboksanteckningar 1873—76; P. v. Ehrenheim, Några minnen: G. Wennerberg, Bref och minnen samlade och sammanbundna af S. Taube. D. 3; Minnen av och om Emil Key. Utgivna och utfyllda av Ellen Key. D. 2: 1, anm. af C. Hallendorff.

Svenska Stadsforbundets Tidskrift. 1917, H. 2. N. Ahnlund, Svenska stadshistorier och svensk stadshistoria.

Svenska Turistföreningens Årsskrift 1917. Göteborg. 1. S. Strömbom, Natur och byggnadshistoria i Göteborg. Utblickar och strövtåg. 2. I. Lilienberg, Göteborg av i dag. 3. Göteborg som kulturstad. 4. S. Hansson, Göteborg som storhamn. Något om dess sjöfart, handel och industri. Med 59 illustr. och 2 kartor. — O. Kuylenstierna, Karl XII i Dalsland. Med 2 illustr.

Tiden. Månadsskrift för socialistisk kritik och politik. **1907, Februari.** L. Dalgren, Några ord om historisk objektivitet och historiska »omvärderingar».

Historisk Tidsskrift. Utgit av den norske historiske forening. **1916. Femte Række. Bd 3: H. 8.** Det tredje norske historikermöte, Kristiania juli 1914. — Smaastykker: E. Sverdrup, Et brev om 1814. [19/7 1860.] — H. Koht, Löitnant Bay og affæren ved Matrand 1814. — J. D. Landmark, Rettelse. — A. Kjær, Register til Historisk Tidsskrift, 5:te række, 3:dje bind. — Rettelser. — Den norske historiske Foreningen 1915. — Foreningens vedtækter.

Samtiden. Redigeret av G. Gran. **1917, 2.** W. Keilhau, Politikere. 6. Chr. Michelsen. — **3.** G. Gran, E. Sars. — Fr. Stang, Christian Michelsen.

Historisk Tidsskrift. Ottende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af Kr. Erslev. **Bd 6: H. 3—4.** Th. B. Bang, Klementsfejdens Efterspil. Et Bidrag til Bondestandens Historie. — E. Jörgensen, Nogle Bemærkninger om danske Studerende ved Tysklands Universiteter i Middelalderen. (Innehåller äfven en del uppgifter om svenskar.) Smaastykker: Kr. Erslev, Valdemars Jordebog: Hallandslisten og »Hovedstykket». (En rec. af L. Weibull, Liber census Daniæ. Kung Valdemars jordebok. L. Weibull fick infördt ett genmäle mot den förra uppsatsen, hvarpå Kr. Erslev åter svarade.) — — A. Krarup, Fortegnelse over historisk litteratur for Aaret 1914, vedrörende Danmarks Historie.

Finsk Tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1917, Februari.** E. Schybergson, Den svenska jorden. — G. Granfelt, Ett nytt arbete om Finlands frälse. 4. — **Mars.** R. F. v. Willebrand, »Den gryende dagen». — E. Schybergson, Landtdagen. — O. Aschan, Akademien i Åbo.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte. 1916, H. 2. R. v. Friederich, Nochmals: Bernadotte vor Grossbeeren. — R. Haedecke, Die Schlacht bei Dennewitz — ein Sieg Bernadottes, anm. af J. v. Pflugk-Harttung.

Hansische Geschichtsblätter 1916. F. Frensdorff, Das Stadtrecht von Wisby.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **1917. 3. Folge. Bd 21: H. 1.** J. Neumann, Römische Klientelstaaten. Vortrag, gehalten in der Historischen Gesellschaft zu Strassburg i E. am 11. Januar 1916. — A. Bauer, Der Staatsstreich des Octavianus im Jahre 32 v. Chr. — S. Hellman, Frankreich und Ägypten von Leibnitz bis auf Napoleon. — Fr. Meinecke, Des Kronprinzen Friedrich Considerations sur l'état présent du corps politique de l'Europe. — Litteraturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Revue des études napoléoniennes. 1916, Juillet—Août. Edv. Bull, Formation de la nationalité norvégienne.

Revue Historique. 1916, Novembre—Décembre. E. Ch. Babut, L'adoration des empereurs et les origines de la persécution de Dioclétien. — Ch. Bémont, Les institutions municipales de Bordeaux au moyen âge. La mairie et la jurade. (Suite et fin.) — Mélanges et documents. — Bulletin historique: Histoire grecque (1911—1914). (5:e et dernier article), par G. Glotz. — Comptes rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliografique.

Öfversikter och granskningar.

Den påfliga beskattningen af Sverige intill den stora schismen. Akademisk afhandling. Af Y. Brilioth. XXX + 385 s. Uppsala 1915.

Ofvanstående afhandling har tillkommit under omständigheter, som i fråga om materialets tillgänglighet och rikedom äro särdeles gynnsamma. De inhemska källorna äro till större delen publicerade, förf. har vidare haft till sitt förfogande det primära resultatet af Munchs, K. H. Karlssons och öfriga nordiska Vatikanforskares arbete, och slutligen har han kunnat ösa ur de omfattande påfliga regestverk och aktpublikationer, som, sedan Vatikanarkivet år 1881 öppnades, oupphörligen utkommit och som numera med tämligen stor fullständighet gå fram till Avignontidens senare hälft, delvis ännu längre.

Till gengäld är det af förf. valda ämnet i sig själf förenadt med stora svårigheter. Det påfliga förvaltningsmaskineriet under medeltiden hör till det mera invecklade, man öfver hufvud kan gripa sig an med, och endast tack vare sin goda beläsenhet i den moderna litteraturen på området har förf. lyckats förläna sin framställning den klarhet och precision, med hvilken han i afhandlingens allmänna del: »De påfliga skattetitlarna» ger läsaren en inblick i det skattesystem och de kamerala principer, mot hvilka den påfliga uppbördsverksamheten i Sverige måste ses för att bli fullt begriplig.

Förf. är icke utan föregångare. I ett förtjänstfullt, för få år sedan utkommet arbete om Finlands skattskyldighet till påfvedömet har von Törne[1] behandlat åtskilliga af de problem, som förelegat för förf., och därvid i fråga om kollektionsverksamheten i Sverige under Avignontiden, men ännu mer i kapitlet om den svenska peterspenningens äldre historia gjort värderika utredningar. Just för det tidsskede, hvarom här är fråga, är v. Törnes afhandling i självfva verket trots sin titel föga mindre än en visserligen öfversiktlig redogörelse för *Sveriges* skattskyldighet till den heliga stolen. I senare hufvudafdelningen af »Det norske Folks Historie» har därjämte Munch i stor utsträckning bearbetat det material, som han själf framlagt i »Pavelige Nuntiers Regnskabsbøger» och som eljest stod honom till buds genom hans Vatikanforskningar. Han har sålunda utförligt skildrat de påfliga uppbördsmännens resor i Sverige såväl som i Norge, konung Magnus Erikssons mellanhafvanden med kurian

[1] von Törne, Om Finlands skattskyldighet till påfvedömet under medeltiden, Historiallinen Arkisto XXII, II: 3.

m. m. Man torde kunna anmärka, att förf. bort något mera än som skett betona och framhäfva dessa sina föregångares viktiga insatser — de hade exempelvis förtjänat att nämnas i företalet vid sidan af Moltesens bekanta avhandling om förhållandet mellan de avignonska påfvarne och Danmark, hvilken af förf. åberopas som en parallellundersökning (sid. VIII) —, men på denna anmärkning bör strax följa ett oförbehållsamt erkännande af det myckna nya och betydelsefulla, som utmärker d:r Brilioths bok vid en jämförelse med Munchs och v. Törnes framställningar.

En naturlig utgångspunkt för förf. är Peterspenningens införande. Han behandlar dess äldsta historia i Sverige på två skilda ställen, dels (s. 3—13, 28—46) i den förutnämnda allmänna delen, dels (s. 81—88) i den senare, mera speciellt svenska hufvudafdelningen om »Den påfliga uppbörden» — en splittring, som gifvetvis icke saknar olägenheter och som med en något förändrad disposition torde ha kunnat undvikas. Då anmälaren i fråga om denna skattetitels tidigaste framträdande i vårt land icke i allo är fullt ense med förf., kan det måhända låta försvara sig att på denna punkt något utförligare dröja vid förf:s framställning.

Förf. utgår med rätta från Anastasius IV:s båda bekanta bullor till Sveriges andliga och världsliga styresmän af 28 nov. 1154, hvilka föranledts af kardinal Nikolaus Breakspears rapport vid återkomsten från Norden och där den svenska Peterspenningen för första gången nämnes. D:r Brilioth tar särskildt fasta på en passus i den till konung Sverker och Sveriges »proceres» ställda bullan: »censum, quem in argumentum vestre deuocionis beato Petro de terris vestris persoluendum annis singulis statuistis». Häraf drar han tvenne slutsatser. På grund af uttrycket »de terris vestris» anser han sig kunna fastslå, att skatten från början utgått af jorden. Och ordet »statuistis» synes honom innebära, att beslutet om peterspenningens utgörande nyligen blifvit fattadt, hvarför han också utan vidare diskussion ansluter sig till den numera förhärskande uppfattning, enligt hvilken kardinalen af Albano på ett möte i Linköping år 1152[1] för första gången infört den svenska Peterspenningen.

Hvad nu till en början förf:s antagande om Peterspenningens ursprungliga jordskattenatur vidkommer, torde det knappast vara hållbart. »De terris vestris» betyder icke, såsom förf. menar, »från jorden», »från grunddomänen» e. d. utan helt enkelt »från edra provinser», d. v. s. från de olika svenska landskapen. De äldsta påfliga skatteuppteckningarna hos Albinus och i Liber censuum (hvarom mera nedan) gifva f. ö. vid handen, att den svenska Romskatten utgick med en denar från hvarje hus och sålunda ursprungligen icke var en jordskatt i egentligaste mening utan snarare en personlig skatt för husfäderna.

[1] Utan tvifvel är 1153 en riktigare datering för Linköpingsmötet, se J. Bachmann, Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Skandinavien 1125—1159 (Berl. 1913), s. 115 ff.

Det kan vidare med skäl ifrågasättas, om bullornas formulering verkligen ger något bestämdt stöd åt antagandet, att skatten införts af kardinal Nikolaus. Saken har grundligt diskuterats af Porthan i dennes alltjämt synnerligen beaktansvärda studie öfver Peterspenningen.[1] Porthan anser sig icke kunna utläsa af påfven Anastasii bullor, att Romskatten först vid den tiden gjort sitt inträde i Sverige. Peterspenningen har varit föremål för öfverläggningar under kardinalens härvaro, och vederbörande ha erkänt sin skattskyldighet samt lofvat att ordentligen utgöra tributen, men denna har enligt Porthans förmodan äldre anor i vårt land. Särskildt synes honom den omständigheten, att skatten är af så gammalt datum i Danmark — den har uppenbarligen varit införd där redan under Knut den store — icke kunna tillåta det antagandet, att den först så sent som omkr. 1150 skulle ha nått Sverige.

Det förefaller mig, som om man måste ge Porthan rätt i hans häfdande af att påfvebullorna i fråga icke med någon som helst säkerhet ange kardinal Nikolaus som den svenska Peterspenningens instiftare. De berätta om vissa »statuta», som Nikolaus utfärdat i Sverige, men Peterspenningen omtalas icke i det sammanhanget, och det säges icke uttryckligen, att Romskatten varit på tal under kardinalens härvaro. Det är väl sannolikt, att så varit fallet — den omständigheten, att Peterspenningen öfverhufvud omnämnes i påfvebullor, som föranledts af kardinalens rapporter vid återkomsten, talar härför —, men detta behöfver icke innebära något annat och mera än en bekräftelse af en gammal skatteplikt, som tilläfventyrs på sista tiden icke tagits så allvarligt. I hvarje fall är det knappast rådligt att med förf. tillägga det enda ordet »statuistis» någon utslagsgifvande betydelse.[2]

Källornas vittnesbörd om Nikolai nordiska resa ge icke i öfrigt det intrycket, att han i Sverige haft att anteckna några mera framträdande resultat frånsedt de nyssnämnda »statuta de libertate ecclesiarum, matrimonio et armis non portandis», hvilka därtill icke voro helt nya för Sveriges kyrkofolk.[3] Enligt Saxo misslyckades hans försök att här upprätta en ärkebiskopsstol, och af icke-nordiska källor om kardinalen eller Hadrianus IV, såsom denne efter sitt pontifikatstillträde 1154 kallades, vet ingen enda att förtälja om

[1] H. G. Porthan, Observationes circa historiam denarii Petrini in Svecia. Diss. acad. Aboæ 1802.

[2] Mot uttrycket »statuistis persoluendum» i Anastasii bulla till Sveriges konung och »proceres» svarar i den andra till biskoparna ställda påfveskrifvelsen orden: »censum, quem regnum et populus vester — — statuerat soluendum», hvilka snarast ännu mindre låta pressa sig till en konklusion i den af förf. antagna riktningen.

[3] I en uppenbarligen till de svenska kristna ställd bulla från åren 1133—1136 uppmanar påfven Innocentius II adressaterna dels att vid kyrkliga ämbetstillsättningar undvika simoni — sålunda ungefär hvad man åsyftade med uttrycket »libertas ecclesiarum» — dels ock att hålla äktenskapet i helgd och afhålla sig från sådana giftermålsförbindelser, som på grund af nära släktskap e. d. voro kanoniskt förbjudna. Göttingische Nachrichten 1904, phil-hist. Klasse, s. 125 f.

hans vistelse i Sverige. En af hans biografer berättar, att han under kardinalstiden varit på beskickning till Norges och Danmarks vilda folk, och en annan af hans lefnadstecknare, den honom närstående kardinal Boso, talar blott i förhärligande ordalag om Nikolai verksamhet för den kristna tron »in partibus Norguerie».[1] Härtill komma två bref af Nikolaus Breakspear själf. Det ena är skrifvet under hitresan: kardinalen säger, att han på påfvens uppdrag skyndade sig »ad legationem Norveie nobis creditam». Därmed öfverensstämmer fullkomligt det andra brefvet, som daterar sig från mars 1155. Brefskrifvaren talar här om en åtgärd, som han vidtagit, »dum ad partes Norvehie legatione fungentes per Lunensem civitatem (ɔ: Luni i Etrurien) transitum haberemus».[2]

Det kan vara farligt att af allt detta draga några vidtgående slutsatser, men nog ser det ut, som om Sverigebesöket, i motsats till verksamheten i Norge, för Nikolaus själf och hans samtida tett sig skäligen episodiskt och betydelselöst och i verkligheten också varit det. Man saknar onekligen den bakgrund, hvilken man helst vill tänka sig för en sådan triumf, som Peterspenningens införande väl i alla fall måste ha inneburit.

Det kan f. ö. ifrågasättas, om icke införandet af en ny skatt under dåvarande svenska samhällsförhållanden varit en sak af mera invecklad natur än man i allmänhet antagit, då man förmenat, att det kunnat ske på ett »concilium» i Linköping. Man vill åtminstone gärna föreställa sig, att en så pass viktig angelägenhet bort dryftas på de olika landskapstingen och där afgöras af hvarje provins för sig. Men om denna förmedan är riktig, blir det onekligen mindre sannolikt, att skatten hunnit genomdrifvas under kardinalens besök, såvida ej de olika provinserna redan förut på något sätt gjort sig mer eller mindre förtrogna med densamma. Man får därjämte komma i håg, att den politiska ställningen i vårt land vid tiden för Nikolai härvaro efter allt att döma var föga gynnsam för ett enhetligt svenskt beslut. Under Alexander III var skatten emellertid fullt stadgad i Sverige, och *om* kardinal Breakspear infört densamma, drifves man följaktligen till det föga rimliga antagandet, att frågan på en och samma gång både bragts å bane och genomförts utan några som helst hämmande inflytelser.

Obestridligen vore det också ganska öfverraskande, om Sverige beträffande Romskatten i mer än ett århundrade skulle ha intagit en annan ställning än Danmark och detta äfven sedan de båda länderna genom den lundensiska ärkestolens upprättande blefvo så fast sammanknutna. Det brukar väl framhållas, att Sverige i kyrkligt afseende länge stod tillbaka för Danmark, och i stort sedt är detta tvifvelsutan riktigt, men så betydande var icke skillnaden, att den sekellånga olikheten i berörda afseende därmed tillräckligt mo-

[1] Mackie, Pope Adrian IV (Oxford 1907), s. 16; Le Liber pontificalis, ed. Duchesne II, s. 388.
[2] Götting. Nachrichten 1902, s. 186 f.

tiveras. För öfrigt kan det nog ifrågasättas, om det icke egentligen förhållit sig så, att den kyrkliga utvecklingen i Sverige tidtals företedde en med Danmark jämförlig blomstring men däremellan stördes af svåra reaktionsperioder, medan den i Danmark var mera kontinuerlig.

Ligger då inte det antagandet bra nära till hands, att under något af dessa relativa blomstringsskeden i Sverige likformighet blifvit åvägabragt mellan vårt land och Danmark i fråga om Peterspenningen? Man behöfver därvid icke nödvändigtvis inskränka sig till att tänka på de tider före kardinalens nordiska resa, då ärkebiskopen af Lund hade öfverinseende öfver Sveriges kyrkolif; det vore dock ganska rimligt, om exempelvis den nitiske ärkebiskop Eskil, med sina tidiga relationer till den välsinnade kung Sverker och dennes »hofbiskop» Gislo af Linköping, redan under de första ämbetsåren sörjt för uniformitet på ifrågavarande område inom sin kyrkoprovins. Man kan gå tillbaka till Inge den äldres dagar, då en stiftsindelning genomfördes, som i det stora hela blef den under medeltiden bestående, och då tionde efter allt att döma begynte utbetalas[1] — båda omständigheterna och särskildt den senare tyda på att utvecklingen för tillfället icke gaf den danska så mycket efter och i hvarje fall nått åtskilligt öfver den ståndpunkt, på hvilken Danmark stod under Knut den store, d. v. s. vid tiden för Peterspenningens sannolika inträde i detta land. Slutligen bör man icke alldeles förgäta Olof Skottkonungs och Anund Jakobs regeringstid. Under den senare var kristendomen enligt Sven Estridssons uppgift till Adam af Bremen »vidt utbredd i Sverige», hvilket också bestyrkes af nyare arkeologiska forskningsresultat.[2] Och hvad Olof Skottkonung vidkommer, framstår denne i Adams skildring som en »rex christianissimus», fullt jämbördig med Knut den store i fråga om kyrkligt nit, ehuru han hade större svårigheter att kämpa med. Om de första ansatserna att i Sverige införa peterspenningen sett dagen redan på detta tidiga stadium, skulle Sverige och Danmark samtidigt ha gjort bekantskap med Romskatten; är detta då så alldeles otänkbart?

Vissa omständigheter tyda på att så icke behöfver vara fallet. Det nit för sankt Petri penning, som bevisligen utmärkte Knut den store, kan mycket väl ha påverkat hans bundsförvant och liktänkande vän konung Olof af Sverige. De engelska missionärer, som denna tid besökte vårt land och som gåfvo sin prägel åt det pågående svenska kristningsarbetet, ha svårligen försummat att från sitt fosterland, Romskattens stamort, söka öfverföra gärden till det nya

---

[1] K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling från s:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s, s. 40 ff.

[2] Se härom framför allt S. Lindqvist, Den hel. Eskils biskopsdöme (Stockholm 1915).

missionsfältet.[1] I samma riktning talar slutligen en gammal svensk tradition, som bör vederfaras den rättvisa, hvilken rimligen i mån af ålder tillkommer hvarje annan traditionsuppgift, så vida ej dess oantaglighet är uppenbar.

Sägnen om Peterspenningens införande genom Olof Skottkonung kan ledas längre tillbaka än till Olavus Petri's bekanta uttalande. D:r Brilioth har själf i början af sin afhandling fäst uppmärksamheten på en supplik från Eskilstuna johannitkloster år 1491, däri det talas om en obol (= 1/2 penning), som Olof Skottkonung anslagit åt mästaren och konventet på Rodus att årligen utbetalas af hvarje invånare i hans rike. Bland tillägg och rättelser i inledningen meddelar förf. jämväl en notis om att Jakob Ulfsson år 1489 skulle ha medgifvit fyrtio dagars aflat åt alla och en hvar, som indrefvo eller erlade den af Olof Skottkonnng stiftade »obulum sancti Johannis», och att samma år med anledning häraf Älfkarleby församling lofvat betala sankt Johannes' penning.[2] Älfkarlebynotisen är i själfva verket icke enastående. Bland Aschanei afskrifter i Skoklostersamlingen (Riksarkivet) finnes en anteckning af alldeles samma slag som den af förf. åberopade. I ett Fittja kyrka fordom tillhörigt kalendarium har Aschaneus funnit en uppgift, att Fittja församling i febr. 1490 beslutat efterkomma Jakob Ulfssons förutnämnda påbud, som för öfrigt refereras på ett med Älfkarlebynotisen öfverensstämmande sätt.

Lyckligtvis kan närmare besked erhållas genom själfva det aktstycke af Jakob Ulfsson, som gaf anledning till de i Älfkarleby och Fittja fattade besluten och som, ehuru af förf. okändt, ännu finnes i behåll. Bland riksarkivets pergamentsbref för 1489 förekommer nämligen denna handling, visserligen ej i original utan i en afskrift, som sannolikt tillhör det tidigare 1500-talet och som torde vara ett urklippt blad af en kyrkobok eller därmed jämförlig pergamentskodex.

Jakob Ulfssons bref är skrifvet under pågående prästmöte för Uppsala stift 1489. Det framgår af detsamma, att ärkebiskopen under mötet mottagit besök af Eskilstunabrodern Laurentius Misener.[3] Misener företedde en bulla af påfven Clemens VI, hvars äkthet Jakob Ulfsson genast konstaterade och genom sitt bref bestyrkte under utlofvande af 40 dagars aflat för dem, som ställde sig den påfliga befallningen till efterrättelse.

---

[1] En närliggande invändning, att missionsarbetet under konung Olofs tid endast inom Götaland krönts med framgång, torde kunna bemötas därmed, att skatten ju icke behöfver ha blifvit införd samtidigt i Sveriges skilda delar — icke heller hela Danmark kan ha åtagit sig peterspenningen under Knut den store, i det att åtminstone Bornholm då fortfarande var hedniskt. Huruvida, såsom Porthan menar, den egentliga Romskattens olika storlek inom resp. stift just kan anses vara ett vittnesbörd om gärdens successiva införande i Sverige, må lämnas därhän.

[2] Jfr Lindqvist, a. a., s. 8 f.

[3] Se om denne Meddelanden från Svenska riksarkivet, V, s. 354 f.

Påfvebullan blef därjämte in extenso intagen i Jakob Ulfssons bekräftelsebref. Den är daterad Avignon »quarto idus octobres pontificatus nostri anno undecimo», d. v. s. den 12 okt. 1352. Ställd till johannitordens mästare innehåller den, att »clare memorie Olavus rex» åt påfven och genom denne till johannithospitalet i Jerusalem (»nobis et per nos eidem hospitali») öfverlämnat rätten att i Uppsala, Västerås', Strängnäs', Linköpings och Växjö stift[1] af hvarje bonde utkräfva en obol af konungen tillkommande skatter (»unum obulum usualis monete qui sibi competebat»).[2] Clemens stadfäster genom bullan konung Olofs gäfva.

Såsom framgår af en svensk uppgift från omkr. 1320, betraktades johannitobolen denna tid som en del af Peterspenningen och uppbars tillsammans med denna.[3] Man torde alltså ha rätt att betrakta, hvad som här i förvirrad form säges om johannitobolens ursprung — johannithospitalet i Jerusalem existerade ännu icke på konung Olofs tid — som ett tidigt belägg för den ofvannämnda traditionen angående tiden för Peterspenningens införande. Olof Skottkonung är upphofsmannen till sankt Petri penning, han har stiftat den af en skatt, som tillkom honom själf — så tycks berättelsen ha lydt vid 1300-talets midt.

Det äldsta kända yttrandet om tidpunkten för Romskattens införande återfinnes emellertid i den bekanta supplik från 1320 eller åren närmast däromkring, ur hvilken ofvannämnda uppgift om johannitobolens samhörighet med Peterspenningen är hämtad och som härrör från Uppsalakaniken Nils Sigvastsson. Mäster Nils har här bl. a. följande uttalande: »*mox ut rex et incole regni eiusdem* (ɔ: Suecie) *colla sua iugo fidei submiserunt*, se ipsos constituerunt sedis apostolice censuales, censum qui dicitur denarius beati Petri de foco quolibet annis singulis exolvendo, sicut hoc claret per litteras Alexandri III predecessoris vestri».[4] Porthan, som fäst sig vid detta yttrande, anser det osannolikt, att Nils härmed kan ha åsyftat den tid, då kardinalens af Albano besök ägde rum, och finner de citerade orden vara ett stöd för åsikten om den svenska Romskattens urgamla anor. Nu är det emellertid sannolikt, att den bulla af Alexander III, som Nils Sigvastsson åberopar, är identisk med en påfveskrifvelse till de svenska biskoparna af 26 juli 1181, där skattens tillvaro dock endast i förbigående och utan alla beledsagande noti-

[1] Härmed öfverensstämmer det, att suppliken af 1491 utmynnar i klagomål öfver att Skara och Åbo stift undandrogo sig att betala gärden till sankt Johannes.

[2] Jfr i suppliken af 1491 »obulum ex jure regio sibi competentem» (af förf. icke fullt korrekt citeradt s. 3).

[3] I sin bekanta supplik från angifna tidpunkt yttrar Nils Sigvastsson på tal om uppbörden af sankt Petri penning: »Scio quod in Lundensi et Roskildensi Dyocesibus solvuntur tres obuli, quorum unum levant fratres hospitalis sancti Joannis et duo — — — ecclesie Romane debentur, *et similiter nobiscum* (ɔ: i Sverige) *fratres predicti partem levant*». Dipl. Suec. III, s. 531. Jfr förf., s. 44 ff.

[4] Dipl. Suec. III, s. 532.

ser omtalas.[1] Denna omständighet kan möjligen ge anledning till den för mäster Nils' historiska kunskaper ganska genanta förmodan, att han daterat Sveriges kristnande till Alexander III:s dagar eller tiden näst förut. Troligare är dock, att Nils Sigvastssons åsikt om Peterspenningens ålder icke uteslutande byggde på Alexander III:s bulla utan fastmer på den förutnämnda traditionen, hvarför också berättelsen om Olof Skottkonung som skattens instiftare med all sannolikhet kan ledas tillbaka till 1300-talets första årtionden.

Med det föregående har anmälaren — delvis i anslutning till Porthan och jämväl till A. D. Jørgensen[2] — hufvudsakligen velat visa, att ordalagen i Anastasius IV:s bullor icke behöfva uppfattas som ett vittnesbörd om Peterspenningens ursprung från Nikolaus af Albano, att vidare grannskapet till Danmark borde ha bragt denna sak på dagordningen i Sverige långt tidigare än vid midten af 1100-talet och slutligen att redan två århundraden före Olavus Petri en tradition kan spåras, som låter den svenska Romskatten vara ungefär jämngammal med den danska och hvars otillförlitlighet i hufvudpunkten icke a priori lär kunna fastslås. Någon som helst lösning af frågan kan naturligtvis icke framgå häraf, men det förefaller, som om d:r Brilioth lämpligen bort närmare diskutera skälen pro et contra, när det gällde att taga ställning till detta gamla spörsmål. Måhända skulle då också hans anslutning till den i senare historieskrifning vanligaste uppfattningen ha blifvit något mera betingad.

Hvad som sålunda till äfventyrs kan anses brista i förf:s utredning rörande Peterspenningens införande i Sverige, uppväges af en utmärkt framställning af Peterspenningens uppträdande i andra länder[3] och en därmed sammanhängande diskussion af den svenska Romskattens allmänna karaktär. Ämnet är svårbehandladt, och de positiva resultaten för vårt lands vidkommande motsvara knappast den omsorg, som ägnats åt diskussionen, men förf. har nått så långt som det öfver hufvud taget f. n. är möjligt, och under hans kunniga ledning får läsaren en mycket god inblick i hithörande spörsmål. På en enskild punkt — det gäller framställningen om de båda äldsta påfliga skattelängderna, kardinal Albinus' och Cencius' — torde förf. icke fullt riktigt ha återgifvit de forskningsresultat, hvilka knyta sig till Fabre's och Duchesne's namn. Ett närmare ingående härpå torde sålunda vara motiveradt.

Albinus' och Cencius' skattelistor, tillkomna resp. 1188—1189 och 1192, äro, enligt hvad Duchesne till full evidens uppvisat, alldeles oberoende af hvarandra, ehuru de användt samma källor. Albinus utgör ej någon som helst förlaga för Cencius. Båda ha kom-

---

[1] Dipl. Suec. I, s. 74 f. Jfr förf. s. 36, 85.

[2] A. D. Jørgensen, Den nord. Kirkes Grundlæggelse, s. 454 f.

[3] Förf. får här tillfälle att bemöta Moltesens påstående, att den danska peterspenningen icke af påfven blifvit uppburen efter 1334. Förf. anser detta vara ett obefogadt slut e silentio och finner intet hinder för att anta, att Danmark betalat Romskatten ungefär lika länge som Sverige och Norge (s. 26 f.).

pilerat två äldre, numera förlorade påfliga skatteböcker, af hvilka den ena upprättats under Eugenius III (1145—1153) och den andra under Hadrianus IV (1154—1159) och som sinsemellan synas ha varit fullt analoga i plan och uppställning. Både Eugenius' och Hadrianus' Liber censuum innehöllo jämte skattelistan bl. a. också ett kartularium, som upptog aktstycken rörande det påfliga skatteväsendet förnämligast från Eugenius' resp. Hadrianus' tid.

Dessa rön af Fabres och framför allt Duchesnes skarpsinniga forskning[1] återspeglas ej med tillräcklig klarhet i förf:s framställning. Beträffande förhållandet mellan Albinus och Cencius gör han sig skyldig till motsägelser. S. 12 yttrar han fullt riktigt, att Cencius i sin uppräkning af de svenska stiften antagligen öst ur samma källa som Albinus, och not 2 å nämnda sida uttalar han sig om den förres oafhängighet af den senare. S. 22 talar han däremot om en uppgift, som bl. a. genom Albinus' kompilation funnit vägen till Cen cius' Liber censuum, och s. 29 heter det: »Vi erinra oss, att Cencius hämtat dessa notiser (om Linköpings- och Västeråsbiskoparnas särskilda skatt) från Albinus». Notiserna ifråga ingå dock i den stiftsuppräkning, som enligt förf:s nyssnämnda yttrande s. 12 återgå på en för Cencius och Albinus gemensam källa. Det är sålunda uppenbart, att på olika ställen i afhandlingen en olika uppfattning om förhållandet mellan Albinus och Cencius göres gällande och att af dessa båda hvarandra upphäfvande åsikter den ena svär mot Duchesnes påtagligt riktiga resultat.

S. 10 säger förf., att Albinus för sina uppgifter om den svenska Peterspenningen knappast haft någon annan källa än Boso's skattelängd (ɔ: den under Hadrianus IV upprättade), och han stöder detta med sådana påståenden som att »de uppgifter, Albinus hämtat ur längden från Eugenius III:s tid, ha varit af en helt annan natur» och att »någon med Boso jämnställd källa hittills icke af forskningen spårats». Dessa argument äro beroende på missförstånd och ha icke något som helst stöd i verkliga förhållandet, sådant detta af Fabre och Duchesne blifvit utredt; tvärtom tyckes Eugenius III:s skattelängd ha innehållit en censuslista af alldeles samma karaktär som Hadrianus IV:s, och dessa listor ha hvar för sig kommit till användning både hos Albinus och hos Cencius, hvarigenom också en del redaktionella ojämnheter i den förres kompilation låta sig förklaras. Duchesne betonar, att det just i fråga om Albinus' och Cencius' censuslistor är svårt att afgöra, hvad som hämtats från Eugenius III:s skattebok och hvad som har Hadrianus IV:s liber censuum till källa.[2] Tvärt emot förf:s mening finnes sålunda i de källhistoriska förhållandena intet hinder för att Albinus' och Cencius' uppgifter om den svenska Peterspenningens existens kunna ha hämtats ur Eugenius III:s längd — och alltså ha äldre ursprung än kardinal Breakspears Sverigebesök — lika väl som ur Hadrianus IV:s.

[1] Fabre, Étude sur le Libre censuum, s. 15—20; Le Liber Censuum, publié par P. Duchesne, I, Introduction, s. 1—12.

[2] Liber Censuum, ed. Duchesne, I, Introduction, s. 7.

Då vi nu för ett ögonblick åter kommit att vidröra den frågan, när Sveriges Romskatt tillkommit, kan det vara skäl att fästa uppmärksamheten på det anmärkningsvärda uti att något dokument om den svenska Peterspenningen ej återfinnes i det kartularium till Hadrianus IV:s liber censuum, som i likhet med motsvarande i Eugenius' skattebok intagits i Albinus' och Cencius' kompilationer. Om påfven Hadrianus under sin kardinalstid och omedelbart före sitt pontifikatstillträde[1] hemfört underrättelsen om Peterspenningens införande i Sverige, kunde man med all rätt ha väntat sig, att han åtminstone låtit införlifva Anastasius IV:s bullor af 28 november 1154 med den ifrågavarande urkundssamlingen, samtidigt med att man, i så fall för första gången, kodifierade Sveriges skattskyldighet i själfva censuslistan.

Genom det vid konciliet i Lyon 1274 fattade beslutet om en sexårig korstågstionde begynner en ny fas i de kamerala förbindelserna mellan Sverige och kurian. Kyrkliga påfveskatter, d. v. s. sådana gärder, som uteslutande drabbade det svenska klerus, inträda vid Peterspenningens sida; i korstågstiondens spår följa snart servitierna och annaterna, hvilande resp. på biskopsborden och lägre kyrkliga poster. Det är, såsom förf. (s. 94 f.) på ett synnerligen förtjänstfullt sätt framhåller, alls ingen tillfällighet, att det just var omkr. 1280, som krafvet på kyrkogodsets immunitet i förhållande till det världsliga samhället tränger igenom i Sverige: det finnes utan tvifvel ett inre sammanhang mellan detta faktum och den växande beskattningen från påfvedömets sida af de kyrkliga ämbetena.

Peterspenningen kommer hädanefter att spela en mycket underordnad roll i uppbördsväsendet. Den centraliserade kollektorsorganisation, som med Avignontiden når sin fulla utveckling, får framför allt inrikta sig på de nya skattetitlarna. Under årtiondena före Magnus Erikssons regeringstillträde, då förbindelserna mellan Sverige och kurian, äfven de ekonomiska, antogo en åtskilligt vidgad karaktär, möta vi bland de utsända påfliga uppbördsmännen en rad af främlingar, som i Sverige hade att sörja för effektiviteten af de olika skattepåbuden. Det kan icke vara tal om att här redogöra för förf:s skildring af alla dessa påfvetjänares verksamhet i vårt land. I stället torde det ha sitt intresse att något utförligare dröja vid en svensk man, som troget verkat i det avignonska påfvedömets tjänst, »den förste svenske kurialen» Nils Sigvastsson.

Förf. har lyckats att måla denne Avignonsvensk för oss så lefvande, som det med hänsyn till ett relativt torftigt material öfver hufvud varit möjligt. Bördig från Kalmar, hade han redan 1309, då hans namn första gången möter, en flerårig vistelse i Frankrike bakom sig: den gifvetvis i Paris vunna magistertiteln skvallrar här-

[1] Nicolaus Breakspear återkom till Rom först i nov. 1154, troligen efter 25 nov. (Bachmann, a. a., s. 117), och Anastasius IV dog 3 dec., hvarefter Breakspear valdes till påfve 4 dec.

om. Nu var han kanik i Uppsala och befann sig i Avignon som sin ärkebiskops ombud; samtidigt förstod han med den tilltagsenhet, som utmärkte honom och som enligt förf. sammanhängde med folkkaraktären i hans fäderneprovins, att för egen del af påfven utverka ekonomiska fördelar.

Nikolaus återvände snart till Uppsala. Under de följande åren vinnes full klarhet öfver hans politiska och kyrkliga ställning. Han är en vän af konung Birger och står följaktligen ej på bästa fot med hertigarna. Han är påfvedömets lydige son och ser i en nära anslutning till detsamma befrielsen från det tryckande Lundaprimatet. En episod från 1315 ger oss delvis en inblick i dessa förhållanden. På nyåret nämnda år lämnade Nils Uppsala för att i sällskap med den nyvalde ärkebiskop Olof styra kosan till kurian, där Olof ville bli konfirmerad i sin nya värdighet. Resenärerna hade på sin väg söderut icke hunnit längre än till Västerås, förrän ett bud från hertig Valdemar, som var lierad med Lundaprelaten och af denna eller annan anledning ogillade resan, kallade dem till Stockholm, där hertigen ju denna tid var slottsherre. Ärkebiskop Olof och mäster Nils måste inställa sig på Stockholms slott till ett samtal med Valdemar, och härvid måtte Nils Sigvastsson ha fört ett fritt och öppet språk, ty efter slutadt samtal blef han af hertigens män arresterad på vägen nedför slottsbryggan.[1] Då Nils sålunda bragts till tystnad, förmåddes den svagare ärkebiskop Olof att slå resan ur hågen och att hos ärkebiskopen af Lund söka bekräftelse på sitt val.

Ett år senare (1316) fick Nils Sigvastsson emellertid tillfälle att åter besöka Avignon, där han utverkade bekräftelse på konung Birgers kyrkliga privilegier och åt sin domkyrka förvärfvade påfligt skyddsbref mot öfvergrepp från hertigarnas sida. Johannes XXII visade honom sitt välbehag genom att bekläda honom äfven med ett franskt kanonikat och utnämnde honom till nordisk kollektor af de samtidigt påbjudna annaterna, hvarjämte han fick i uppdrag att bringa de sista årens svenska uppbörd af Peterspenningen ned till kurian.

Dessa värf, som af mäster Nils utfördes med sällsynt duglighet och energi, föranledde ett nytt besök i Avignon 1320—1321, därvid han pliktskyldigast redovisade för sin uppbörd. Från detta tillfälle förskrifver sig utan tvifvel hans märkliga rapport till påfven, som ofvan ett par gånger citerats och som är af utomordentligt intresse inte blott som ett vittnesbörd om det påfliga skatteväsendet i Sverige den tiden utan ock genom sina allmänna kyrkopolitiska uttalanden.[2] Nils Sigvastsson ansåg, att konung Magnus' minder-

---

[1] Så torde Dipl. Suec. 2001, 2003 och 2004 böra uppfattas; jfr förf., s. 130 f.

[2] Moltesen och v. Törne datera rapporten till 1320, men förf. är af annan mening. S. 142 säger han, att den inte gärna kan vara skrifven tidigare än 1322 — med en liten inkonsekvens har förf. strax förut (s. 140) uttalat, att det bör ha varit under år 1321 eller i början af 1322, som rap-

årighet och de förvirrade politiska förhållandena i landet gåfvo kyrkan rika möjligheter att i Sverige förskaffa sig ökad makt äfven på det världsliga området.

Ännu en sista gång möta vi i Avignon denne intressante och respektingifvande representant för den svenska kyrkan. Hösten 1323 och våren 1324 solar han sig ånyo i den påfliga nåden och blir ärkedjäkne i Uppsala efter junker Erik, konung Birgers son, hvilken efter att ha begifvit sig »ad partes remotas» (Gottland?) aflidit 1319.[1] Ej långt efter återkomsten till Sverige, i hvarje fall senast 1329,[2] dog mäster Nils.

Det antyddes ofvan, att förbindelserna mellan Sverige och kurian från och med Magnus Erikssons regeringstillträde antaga en i viss mån ny karaktär. De bli intimare och få ett rikare innehåll. De ekonomiska mellanhafvandena mellan påfven och det aflägsna svenska riket få rent politiska inslag i långt högre grad än förut, och de främmande nuntier och kollektorer, som hans helighet hitsände, komma hädanefter ofta att spela en viss roll också i Sveriges politiska lif. Konung Magnus å sin sida sökte, särskildt under det förra lyckligare skedet af hans regeringstid, ställa det så, att han så godt

porten kommit till. Förf:s datering stöder sig på en uppgift i rapporten, att Peterspenningen för de fem sista åren, ehuru insamlad, ännu låge kvar i Sverige. Det måste därvid, menar förf., vara fråga om de fem år 1318—1322, för hvilka Nils' efterträdare som svensk kollektor Bernardus de Montevalrano uppbar Peterspenningen. Och då nu Bernards $^{31}/_{8}$ 1322 skedda kollektorsutnämning obestridligen är en terminus ante quem, blir förf:s slutsats den förutnämnda. Utom de tungt vägande skäl som Moltesen (a. a., s. 51 f.) anfört för sin datering, kan emot förf:s konklusion följande anföras. Om rapporten, såsom förf. tyckes anse mest sannolikt, daterar sig från de tre första månaderna af 1322, kunna omöjligen de fem årskontingenter, hvarom Nils talar, vara identiska med de af Bernard sedermera uppburna. Peterspenningen för det löpande året inflöt nämligen aldrig, förrän detta var ganska långt framskridet, och 1322 års uppbörd kan sålunda icke ha skett före mars månads utgång, än mindre kan underrättelsen om att den blifvit fullbordad ha nått Avignon före nämnda tidpunkt. Då vi nu veta, att Nils Sigvastsson som uppbördsman af den svenska Peterspenningen under åren före 1318 vid Avignonbesöket 1320—1321 redovisade för ungefär tjugu årskontingenter, fördelade på två inbetalningar, och att den förra posten, aflämnad i Avignon 22 juli 1320, var ungefär tre gånger så stor som den senare, å hvilken kvitto erhölls 10 jan. 1321, torde man icke taga miste, om man just i den senare summan ser den i rapporten omtalade femårskontingenten, som i så fall anländt till Avignon få månader efter det att rapporten afgifvits. Resultatet häraf blir det, att rapporten nedskrifvits mellan 22 juli 1320 och 10 jan. 1321 eller, om skyldig hänsyn tages till Moltesens utredning, under tiden $^{22}/_{7}$—$^{18}/_{11}$ 1320. — Förf:s antagande (s. 142), att rapporten i den text, på hvilken afskriften hos Fredenheim grundar sig, helt enkelt är Nils Sigvastssons originalinlaga, vinner i sannolikhet genom det af förf. icke uppmärksammade förhållandet, att Vatikanarkivet ännu bevarar åtta *original*suppliker af mäster Nils, hvilka återfinnas i en »capsula» för år 1319 men troligen tillhöra 1320 (Jean XXII, lettres communes, ed. G. Mollat, III, s. 172).

[1] Junker Eriks dödsår har först genom förf:s framställning (s. 140) blifvit kändt.

[2] Acta pontificum Danica I, s. 73.

som ständigt hade en svensk andlig i Avignon, hvilken bevakade hans intressen. I det synnerligen välskrifna kapitlet »Sverige och Avignon 1334—1350» låter förf. dessa skiftande prokuratorer, föregångare till 1400-talets Birger Månsson och Hemming Gadh, passera revy. Vi göra bekantskap med den intrigante och tydligen icke alltför samvetsgranne biskop Egisl af Västerås (i Avignon 1334—1344), med den mera förtroendeingifvande Linköpingsbiskopen Peder Tyrgilsson, Uppsaladekanen Sigfrid Rotgersson m. fl. Alla ha icke haft med någon påflig uppbörd att skaffa, och det vill synas, som om somliga af dem egentligen ha ganska ringa hemortsrätt i denna afhandling, men vi måste vara förf. tacksamma för att han sålunda en och annan gång har öfverskridit ramen för sin undersökning. Den visserligen ganska aktningsvärda kunskap om hithörande förhållanden, som redan genom Munch stod till buds, har förf. på många punkter vidgat och fördjupat.

Ett särskildt intresse knyter sig till det lån, som konung Magnus 1351 tilläts upptaga af de medel, Johannes Guilaberti såsom svensk-norsk kollektor uppbar. Förf. söker närmare utreda, hur konungen kunnat utverka påfvens tillstånd till denna transaktion. Då intet spår af en framställning i den riktningen föreligger från ambassaden till kurian 1347 [1] och då supplikregistren äfven för öfrigt tiga, tror sig förf. kunna konstatera, att saken måste ha skötts privat genom någon inflytelserik kurial. I det sammanhanget fäster han (s. 202) uppmärksamheten på kardinal Raimond de Canillac, som 1352 blef providerad med tre svenska beneficier och alltså kan tänkas ha haft förbindelser med Sverige. I honom anser sig förf. ha funnit den förespråkare för konung Magnus, som förmådde påfven att bevilja lånet.

Förf:s hypotes är onekligen ganska plausibel. Han synes emellertid icke ha observerat, att det under åren närmast före 1351 fanns i Avignon en kurial ämbetsman af svensk nationalitet, som väl kan tänkas ha gjort sin insats i de ifrågavarande förhandlingarna. Posten som penitentiarie för Norden bekläddes åren 1347—1352 af dominikanen Sigfrid från Linköping, som sistnämnda år blef innehafvare af Oslo biskopsstol. [2] Munch har gjort det troligt, att det var Sigfrid, som 1351 i konungens intresse genomdref utnämningen af Peder Tyrgilsson till ärkebiskop och af konungens kansler Nils Markusson till biskop i Linköping. [3] Den förmodan ligger då nära, att Sigfrid jämväl spelat en roll vid utverkandet af lånet.

---

[1] Förf. begår (s. 200) ett misstag, då han bland ambassadens medlemmar nämner dels Linköpingskaniken Magnus från Sorunda, dels kaniken i Åbo Magnus Augustini. Någon bokanik med det senare namnet har icke existerat, och utan allt tvifvel är Magnus från Sorunda, såsom också Munch (a. a., II: 1, s. 463) antagit, identisk med Magnus Augustini (se Dipl. Suec. 4226).

[2] Sigfrid invigdes till penitentiarie 5 sept. 1347, sålunda under det att 1347 års ambassad vistades i Avignon. 1 sept. 1352 fick han till efterträdare i penitentiarieämbetet den svenske dominikanen Nicolaus Asmundi. Römische Quartalschrift 17 (1903), s. 414, 417.

[3] Munch, a. a., II: 1, s. 543 ff.

I sin redogörelse för omständigheterna vid lånets återkräfvande får förf. tillfälle att göra nya synpunkter gällande och att på åtskilliga punkter korrigera Munch. Bakom den skärpa, med hvilken det påfliga krafvet mot Magnus så plötsligt framträder år 1355, spårar han icke utan grund danska intriger. Och den påflige nuntie, som omsider 1358 synes ha offentliggjort exkommunikationsdomen öfver konungen och de svenska herrarna med anledning af skuldens fördröjda gäldande, lübeckaren Henrik Biscop, har enligt förf:s ganska sannolika förmodan handlat i samförstånd med konung Magnus' son Erik och med dennes förbundna i och utom Sverige. Slutligen gör förf. i motsättning till Munch gällande, att lånet genom de svenska biskoparnas försorg blifvit i hufvudsak återbetaldt under loppet af 1360-talet.

I bokens egentliga slutkapitel (s. 280—305) behandlar förf. servitierna. Framställningen är här uppbyggd på ett väsentligen nytt och hittills obrukadt material, och förf. har sålunda blifvit i tillfälle att lämna många nya bidrag till den svenska hierarkiens historia under den ifrågavarande tiden.[1] Första gången en svensk biskop erlade servitier, är enligt förf. 1274, då ärkedjäknen Folke i Uppsala af påfven providerades med Uppsala ärkebiskopsstol och erhöll palliet direkt från kurian med åsidosättande af Lundaprelatens dittills obestridda primaträttigheter.

Det återstår att med några ord beröra den viktiga del af afhandlingen (s. 311—334), där den påfliga uppbörden under Avignontiden sammanställts i tabellarisk form. Redan en blick på dessa tabeller ger vid handen, att här ligger en af afhandlingens allra största förtjänster. För de äldre kollektorerna har förf. haft de af Munch utgifna räkenskapsböckerna att tillgå, men tabellerna för Guilabertis uppbörd hvila h. o. h. på otryckt material i riksarkivet. Dessutom visar sig förf. sitta inne med den svårlärda konsten att till svensktmarkmynt evalvera hela den mångfald af myntsorter, som i detta fall komma i fråga.

Värdet af de med så mycken möda vunna uppbördssiffrorna kan emellertid icke öfverskådas, så länge vår kunskap om de ekonomiska förhållandena öfver hufvud taget i medeltidens Sverige är så ytterligt ringa som fallet ännu är. Det gifves i själfva verket på forskningens nuvarande ståndpunkt knappast några inhemska jämförelseobjekt, när det gäller att vinna klarhet öfver hur mycket dessa ur landet förda gärder egentligen ha betydt. Och att förf. själf i sin afhandling skulle ha framlagt nödigt komparativt material, kan icke med fog begäras.

På ett annat område än det nu antydda har emellertid förf. (exkurs I) diskuterat möjligheterna att af det i tabellerna samman-

[1] I fråga om den utvalde ärkebiskopen Johannes Odulphi (1281—1284) har förf. (s. 282 f.) förbisett Kjelléns utredning (Hist. tidskr. 1894, s. 259) och anslutit sig till den felaktiga, af B. E. Hildebrand företrädda uppfattningen, att någon ärkebiskop Johannes Odulphi icke existerat och att namnet endast på grund af förväxling insmugit sig i den gamla ärkebiskopskrönikan.

ställda siffermaterialet draga mera vidtgående slutsatser. Det gäller frågan i hvad mån den växlande storleken af Peterspenningens slutsummor kan anses stå i något förhållande till folkmängdens ökning eller minskning. I anslutning till tidigare forskningar af Montelius och H. Hildebrand konstaterar förf. den oerhörda nedgång i Peterspenningens totalsumma, som inträdde 1350, en nedgång, som han i likhet med de båda föregångarna naturligtvis tillskrifver digerdöden.* Däremot ställer han sig skeptisk till Montelius' och Hildebrands försök att af uppbördssummorna för Peterspenningen beräkna den samtida svenska folkmängden. Han gör gällande, att uppbördstalens stigande och sjunkande berodde icke blott af den direkta förskjutningen i folkmängden utan äfven korresponderade med andra omständigheter, hvilkas art det emellertid är svårt att i hvarje fall närmare angifva. Särskildt framhåller han, att skattekontingenten för åren 1354—1356, tvärt emot hvad man kunde vänta sig, i stort sedt är ännu lägre än under själfva digerdödsåren.

i Tyvärr har förf. icke i detta sammanhang fortsatt sina beräknngar *efter* 1356. Åtminstone i fråga om Uppsala stift är det dock möjligt att för den följande tiden i någon mån komplettera hans utredning. En tabell häröfver för nämnda stift skulle få följande utseende (där flera år samtidigt anföras, utgör siffran det beräknade årliga medeltalet):

1364	34 mark (samma belopp som under åren 1354—1356)[1]
1366—1369	33 »
1375—1382	26 »[2]
1419—1422	25 »
1423	26 »[3]

För så vidt som den minskning i skattebeloppen, hvarom ofvanstående synes bära vittne, haft motsvarighet äfven i de öfriga svenska stiften — och detta är ganska sannolikt[4] — skulle sålunda uppbörden af Peterspenningen ha varit stadd i nedgående ända sedan 1350. Det anmärkningsvärda förhållande, som d:r Brilioth påpekat, att nämligen den årliga totalsumman under perioden 1354—1356 är mindre än för åren strax efter 1350, torde böra ses i belysningen af denna iakttagelse. Skattebeloppen ha icke blott stannat vid de låga summor, som äro noterade för digerdödsåren, de ha fortsatt att sjunka.

Härmed jäfvas enligt min mening alla försök att af den svenska Peterspenningens belopp göra folkmängdsstatistiska beräkningar. Den folkmängdsökning, som efter digerdöden åter måste ha inträdt, mot-

[1] Före 1350 var medeltalet ungefär 50 mark årligen.
[2] Se förf., s. 330 f.
[3] Pergamentsbref 21 okt. 1422 och 25 aug. 1423, RA.
[4] För Linköpings stift, där jag dock endast har några af förf. i tabellerna lämnade upplysningar att tillgå, har jag antecknat följande siffror: 1333—1350 69 mark i medeltal årligen, 1351—1353 43 mark, 1354—1356 43 mark, 1366 33 mark, 1367 samma belopp. Det förefaller sålunda, som om tendensen här vore densamma.

svaras af en minskning i Peterspenningens uppbördssummor. Att närmare angifva orsakerna till detta fenomen är naturligtvis ytterst vanskligt. Ett par bidragande faktorer torde dock kunna påvisas.

Det framgår af skatteuppteckningarna hos Albinus och i Liber censuum, att den svenska Peterspenningen under 1100-talet erlades af hvarje husfader, oberoende af yrke och samhällsställning. År 1350 kunna vi konstatera, att härvidlag en förändring under tidernas lopp inträdt. Guilaberti erhöll då af ärkebiskop Hemming den upplysningen, att skatten, såsom meningen tycks vara, endast erlades af den jordbrukande bondebefolkningen (»rustici qui colunt et seminant agros suos»). Det anges uttryckligen, att de som icke brukade någon jord ej heller betalade Romskatt. [1]

Ärkebiskop Hemmings uppgift berättigar för det första till det antagandet, att — utom den lägre landtbefolkning, som icke idkade jordbruk — inbyggarna i städerna, allteftersom dessa samhällen under 1200- och 1300-talen började växa upp, åtminstone i stor utsträckning undandragit sig att betala skatten. Vidare förefaller det af yttrandet i fråga, som om det växande världsliga frälset gjort på samma sätt — det är ju också ganska rimligt, att den adel, som på 1300-talet strömmade in från Tyskland, vägrat gälda den i deras hemland okända skatten och sedan eventuellt dragit sina svenskfödda medbröder med sig.

Härtill kommer för det världsliga frälsets vidkommande den omständigheten, att frälsemännen rimligtvis allt mer och mer uppköpte bondegårdar för att däraf bilda större gods. Digerdödsåren, då bondebefolkningen så starkt decimerades, ha säkerligen gynnat denna tendens. I stället för ett större antal brukningsdelar, hvilkas innehafvare hvar för sig gäldade Peterspenningen, trädde frälsekomplex, som åtminstone delvis lågo under godsherrens omedelbara förvaltning och brukades af hans tjänstepersonal. Det ena med det andra har efter all sannolikhet i icke ringa mån betingat minskningen i Peterspenningens uppbördsbelopp.

Härmed kunna ofvanstående randanmärkningar till d:r Brilioths bok afslutas. De ha velat ge en föreställning om det rika innehållet i denna afhandling, där enstaka punkter visserligen kunna ställas under diskussion men som i sin helhet utgör ett så värdefullt bidrag till vår medeltidskyrkas historia och indirekt också till den politiska historien. Det är icke för mycket sagdt, att förf. genom afhandlingen har utfört ett af de bästa hittills framlagda förarbetena till den skildring af Sveriges kyrkolif under medeltiden, som i en snar framtid bör aflösa Reuterdahls trots alla förtjänster numera föråldrade verk. Den förhoppningen må uttalas, att förf., innan han öfvergår till andra områden af kyrkohistorisk forskning,

[1] Dipl. Suec., VI: 1, s. 244. Jfr det ofvannämnda påfvebrefvet af 1352, där Olof Skottkonungs gåfva endast säges innebära en på *bönderna* hvilande gärd. — Ärkebiskop Hemmings uppgift gäller närmast Uppsala stift, men troligen var förhållandet enahanda i det öfriga Sverige.

måtte föra fram sin redogörelse för Sveriges mellanhafvanden med den påfliga kammaren till tiden för medeltidskyrkans fall. Materialet är under 1400-talet och det begynnande 1500-talet mera spridt och svårtillgängligt men minst lika tacksamt, då det hittills är så godt som alldeles obearbetadt.

Gottfrid Carlsson.

Konung och Adel. Ett bidrag till Sveriges författningshistoria under Gustaf III. Af FREDRIK LAGERROTH. V + 125 ss. Sthlm 1917, Albert Bonniers förlag.

Dr L:s nya bok är närmast att betrakta såsom en fortsättning af hans stora arbete öfver frihetstidens författning. Den behandlar från samma synpunkter som där kommit till användning den tidigare gustavianska epoken, framförd till konung Gustaf III:s död. Det är ingalunda — såsom titeln möjligen kan anses ange — en allsidig betraktelse af konungens och adelns ömsesidiga förhållanden, författaren vill gifva; det är uteslutande den politiska konflikten mellan konungen, den personliga konungamaktens, enväldets representant, och adeln, konstitutionalismens, folkfrihetens försvarare, hvarom undersökningen rör sig. Författaren ser i denna konflikt »koncentrationen af en sekellång idémotsättning, en ny variation af ett gammalt tema» och »dock icke desto mindre ett afslutadt helt för sig». De båda motståndarne söka i täflan vinna de ofrälse stånden till bundsförvandter. »Striden slutar med principiell seger för konungamakten, som dock måste betalas med insatsen af konungens lif, innan ridån går ned öfver den skakande tragedien.» Peripetien i detta drama bildas af 1786 års riksdag, »som drager gränslinjen mellan den lyckliga och den olyckliga, den fridsälla och den stridsfyllda perioden af Gustaf III:s regering. Den förra kännetecknas af ett ständigt grundlagstiftningsarbete, den senare af oaflåtliga lagbrott».

Det är nu ingalunda författarens mening att gifva en genomförd skildring af denna konflikt, som ju i viss mån innesluter tidens hela författningshistoria. Detaljerna af densamma intressera honom föga, och äfven mer principiella frågor, som synts honom tillräckligt utredda förut, förbigår han i regel fullständigt. Något nytt i fråga om författningens faktiska utveckling eller författningsstridernas rent historiska förlopp har författaren icke heller att meddela utom på några få punkter. Det han vill vinna är väsentligen en karakteristik i stort af författningslifvet på 1772 års grundval och af de idéer, som kämpade med hvarandra om att bestämma dess utveckling, eller kanske rättare af oppositionens teoretiska principer och allmänna program, ty konungens åskådning är knappt diskuterad, utan endast

förutsatt att vara från början en oaflåtlig sträfvan till fullständig, personlig envåldsmakt.

Sådan författaren nu begränsat sin uppgift, kan den ju förvisso hafva sitt stora berättigande och sitt intresse, särskildt när en dylik undersökning sammanställes med den föregående framställningen af principutvecklingen i Sveriges äldre författningshistoria. Anmälaren vill också erkänna, att författaren i flera fall fäller träffande och tankeväckande omdömen och att det konsekventa fasthållandet af vissa ledande synpunkter leder till en delvis originell belysning af de gamla, för öfrigt välkända och utredda konstitutionella striderna från den tidigare gustavianska epoken. Arbetet är liksom den större boken om frihetstidens parlamentarism väl skrifvet och buret af en äkta kärlek till svensk folkfrihet och dess öden genom äldre tider af vår historia. Men det är otvifvelaktigt svagare än föregångaren. Det är ytligare i forskningen, godtyckligare i urvalet af omdiskuterade fakta, lösare i bevisföringen och tydligen något hastigt ihopkommet. Sin egentliga styrka har arbetet väsentligen däri, att bakom detsamma ligger en större och grundligare undersökning af den konstitutionella utvecklingen före den gustavianska tiden, hvarför författaren kan hänvisa härtill och arbeta med de däri framlagda och motiverade synpunkterna.

Den första afdelningen af L:s arbete behandlar författningens uppbyggande ännu under samverkan och förbund mellan konung och adel. Den gifna utgångspunkten är 1772 års regeringsform, som närmast efter revolutionen var den enda författningsurkunden, och författaren har anledning att i korthet angifva dess hufvudsakliga innehåll för att finna en karakteristik af den nya författningsgrunden. Han förnekar, att denna utgjort ett verkligt försök till konstitutionell författning, och förklarar, att konung Gustaf aldrig afsett att åstadkomma någon verklig maktfördelning, utan från början åsyftat att genom otydliga och bristfälliga stadganden göra ständernas andel i makten skenbar. Anmälaren kan ej finna, att L. härför anfört några öfvertygande grunder. Hans påstående om konungens afsikter vid regeringsformens författande saknar stöd i bevarade källor och är i sig knappt psykologiskt sannolik. Kritiken af regeringsformens innehåll åter visar intet annat, än att detta första försök att åstadkomma en jämvikt mellan konung och ständer på grundvalen af en maktfördelning helt naturligt led af brister, hvarför den nya författningen kräfde ett ömsesidigt förtroende och tillmötesgående från både konungens och ständernas sida under uppriktig sträfvan att utfylla luckorna och bättra bristerna i densamma enligt sant konstitutionella principer, för att den skulle kunna blifva en beständande grundval för svenskt författningslif.

Att en dylik konstitutionell utveckling ej kom till stånd, därtill bär otvifvelaktigt konungen största skulden. Sättet för författningens tillkomst och den allmänna reaktionen mot ständerväldet gaf konungen i början en faktisk öfvervikt, som beredde honom tillfälle att vid det första utförandet i detaljer af den nya författningen

och skapandet af nya traditioner på dess grundval alltför ensidigt tillgodose sina intressen. Men visserligen ligger äfven skulden hos dem, som kommo honom till mötes med alltför stort misstroende och läto den konstitutionella kampsynpunkten bestämma sin hållning vid afgörandet äfven af viktiga och nyttiga regeringsförslag.

Åt 1778—79 års riksdag och dess för statsskickets utveckling så betydelsefulla konstitutionella afgöranden ägnar L. med rätta en ingående uppmärksamhet. Han har också här att meddela en del nytt af intresse rörande förberedelserna till de viktiga åtgärderna att upplifva 1617 års riksdagsordning och 1626 års riddarhusordning med vissa nödvändiga förändringar. Äfven rörande frågan om valet af bankofullmäktige och bankorevisorer mellan riksdagarna meddelar författaren ur ståndsprotokollen en del detaljerade uppgifter, som ej sakna intresse, men kanske falla något utanför afhandlingens plan. Det är egentligen endast på dessa nämnda punkter som L. inlåtit sig på en mer ingående redogörelse för några statsrättsliga frågors faktiska behandling.

Den andra hufvuddelen af L:s bok bär titeln: »Konung och adel i strid. Författningens söndersprängning.» Uppkomsten af brytningen mellan konungen och adeln är ganska knapphändigt skisserad. I stort sedt ser författaren i adelsoppositionens framträdande en naturlig och berättigad sträfvan från adelns sida att försvara den konstitutionella friheten gent emot den feodala riktning, som konungen ville gifva författningsutvecklingen, och att häfda sin självständighet och sin nedärfda ledareställning gent emot konungens planer att förvandla adeln till en beroende hofadel. Detta är ju riktigt och allmänt erkändt. De närmare grunderna till oppositionens uppkomst formuleras ganska ytligt och schablonmässigt. Författaren nöjer sig med att helt kort uppräkna några af de vanligaste klagomålen mot konungens regeringssätt. »Formlösheten vid de offentliga ärendenas afgörande, slöseriet med statens medel, den äfventyrliga utrikespolitiken, partiskheten och korruptionen vid befordringar, den tilltagande sedeslösheten vid hofvet, där 'smekungarna' alltmer togo väldet, se där väl berättigade skäl till missnöje» (s. 69). Här hade man otvifvelaktigt rätt att vänta en något utförligare och djupare motivering.

Såsom en sorts inledning till denna afdelning gifver L. däremot en vidlyftig exposé af Thorilds politiska ungdomsskrifverier (ss. 59—68), som väl kunna intressera såsom uttryck för jäsande och oklara idéer hos den tidens unga Sverige och särskildt såsom belysande för hans egen personliga utveckling, men som naturligtvis för adelsoppositionens framkomst och gestaltning icke haft någon som helst betydelse.

L. anför slutligen, för att ytterligare belysa oppositionens karaktär, några från Fersen hämtade klagomål öfver intrång i adelns privilegier, särskildt dess kamerala företrädesrättigheter. Utdragen från Fersen och L:s egna kommentarer äro här — såsom ofta hos honom — så blandade, att det är svårt att se, när ett citat eller referat upphör och de egna reflektionerna vidtager. Otvifvelaktigt

borde också Fersens något oklara och färglagda uppgifter hafva skarpare nagelfarits, helst författaren erkänner beträffande några fall, då en dylik kontroll försökts, att »de offentliga handlingarna synas här som så ofta annars stå i strid med Fersens uppgifter» (s. 73, not). De anföras icke desto mindre såsom hafvande »symptomatiskt intresse», hvilket ju ock är fallet. Märkligt nog synes dock författaren sympatisera med den högadliga jorddrotten i hans beskärmelser öfver byråkratiens och konungens orättmätiga åtgärder. Efter att hafva citerat ett våldsamt och orättvist utfall af Fersen mot kammarkollegiets ledamöter, som sin plikt likmätigt iakttagit kronans intresse och samtliga samhällsklassers rätt, fortsätter han: »Det högadliga idealet af en oberoende ställning som jordägare framträder tydligt nog gent emot lågadelns byråkratiska sträfvanden. Vissa reaktionära böjelser kunna lika litet frånkännas den adel, som hade Fersen till anförare, som den, som samlades vid Gustaf III:s hof. Båda kretsarna voro borneradt högadliga, men ingen tvekan kan råda om hvilketdera junkerdömet var solidast. Det förra hade uppburit Sveriges självstyrelse och kunde ännu blifva det politiskt nyttigt, det senare var endast en dyrbar och onyttig grannlåt.» Författaren tappar här alldeles bort motsättningen mellan den jordägande högadeln och den fattiga lågadliga byråkratien och inordnar den senare i en hastig vändning under den onyttiga hofadeln. Han glömmer tydligen därvid, att den adliga oppositionen denna tid hade sitt stöd och sin kraft lika mycket i den ännu under 1772 års statsskick både mäktiga och självständiga byråkratien som hos jordadelns magnater.

Riksdagen 1786, då brytningen mellan konungen och adeln blef uppenbar, affärdas i L:s bok med några få rader. Det medgifves gärna, att företeelserna vid denna riksdag äro ganska väl utredda. Men nog verkar det påfallande, att L. i ett försök att i stort teckna adelsoppositionen knappt omnämner dess hållning t. ex. i passevolansfrågan, då den uteslutande af begär att tillfoga konungen ett nederlag afslår ett djupt motiveradt reformförslag, som tydligen var till rikets ögonskenliga nytta. Adeln »häfdar passevolansens karaktär af bevillning», är allt hvad han har att anmärka. De förbindelser, som samtidigt återknötos mellan vissa kretsar af adelsoppositionen och ryska diplomatien och som växa i betydelse och farlighet, ju mer spänningen mellan svenska och ryska hofven tilltar, förbigås med fullständig tystnad.

Efter några ord, som på samma gång ge erkännande åt konungens skicklighet att genom eftergifter för de ofrälse ståndens kraf efter riksdagen spränga deras allians med adeln och klandra hans konstitutionella öfvergrepp genom de bekanta förhandlingarna med sockenstämmorna om brännvinsarrendet, skyndar författaren öfver till konungens stora förbrytelse, krigsförklaringen mot Ryssland och adelns svar, Anjalamyteriet. Att konungens angrepp mot Ryssland stred mot författningen, är otvifvelaktigt. Beslutet härtill måste ju söka sitt rättfärdigande i det allmänna yttre och inre lägets tvång,

som författaren tydligen ej anser sig ha anledning vidröra. I adelsoppositionens skrifter är det formella författningsbrottet det genomgående argumentet för militärrevolten. Man ställer sig på kontraktsteoriens ståndpunkt och menar, att då konungen brutit grundlagen, äger nationen eller dess ämbetsmyndigheter, ja i yttersta hand dess enskilda medlemmar, att uppträda till den kränkta lagens skydd. Författarens anmärkningar om fördragslärans anarkiska konsekvenser äro här väl på sin plats.

Vid 1789 års riksdag dröjer författaren endast för att ur några af oppositionsmännens uttalanden belysa deras uppfattning af den nya statskuppen. En framskjuten plats får här friherre Rappes memorial, som L. finner vara »det märkligaste försöket i svensk författningshistoria att på svenskt rättslif tillämpa 1700-talets modedoktrin, kontraktsteorien», eller »ett typiskt uttryck för den naturrättsliga statsuppfattningen, ett uttryck som skulle blifvit ännu mera logiskt, om dess författare icke, alla försäkringar till trots, dock här och hvar sneglat åt Sveriges verkligen nu existerande lagar». Han meddelar icke mindre än sex sidor excerpt ur detta memorial. Anmälaren har svårt att finna det särdeles betydande. Dess teoretiska ståndpunkt, likställandet af staten med ett enskildt bolag, är föga originell; någon praktisk politisk betydelse hade det icke på grund af saknaden af all kontakt med den positiva svenska rätten.

Det ofta något godtyckliga och subjektiva valet af citat är ganska utmärkande för författarens metod. Han uppsöker ej särskildt de ledande personligheternas motiv och önskemål, eller de teorier, som verkligen omfattats af partiernas stora massa och haft lefvande betydelse genom att appliceras på positiva rättstvister, utan han dröjer med förkärlek vid uttalanden af rent teoretiserande art, som synts honom hafva intresse från de allmänna statsteoriernas synpunkt, äfven om de gått spårlöst förbi eller föga observerats af samtiden och personerna, som gjort dessa uttalanden, ej alls haft någon ledarställning eller spelat någon roll. Detta drag framträder på flera ställen äfven i L:s större arbete. Det antyder, att det mer är det statsvetenskapligt teoretiska intresset än det rent historiska, som leder hans forskning.

För tiden efter riksdagen 1789 är det läran om tyrannmordet, sådan denna framträder i Anckarströms försvarsskrift och i samtida anonyma skrifter, som fångar författarens uppmärksamhet. Någon analys af Anckarströms eller de andra medsammansvurnes motiv för dådet afser han ej att lämna.

L. ser i adelsoppositionens kamp mot Gustaf III den sista akten, epilogen, af den långa kampen mellan konungamakten och aristokratien. Demokratiens dag var inne, men ännu var den svenska demokratien ej vuxen uppgiften att vara folkfrihetens försvarare. »Så gick friheten under, när adelns roll var utspelad.» Denna synpunkt på adelns kamp mot konung Gustaf är väl dock blott delvis riktig. Vi få väl erkänna, att det fortfarande är adeln, ehuru i en yngre generation, som går i spetsen för konstitutionella idéer och

som 1809 främst tryggar deras seger. Någon slutakt är det därför knappt fråga om annat än så till vida, som den adel, som kämpade med Gustaf III om makten, hade sina närmaste traditioner och ideal i frihetstiden och delvis utgjordes af män, som då skolats i partilifvets intriger och medel. Det kan väl äfven ifrågasättas, om det är riktigt att utan vidare karakterisera 1789 års statsrätt såsom ett envälde. Det var ett envälde öfver regeringen och administrationen som konungen fått genom förenings- och säkerhetsakten, ständernas ställning åter var i ringa mån ändrad af densamma och beröres egentligen endast så till vida som adelns själfständighet försvagats genom det absoluta beroende under konungen, hvari byråkratien nu råkade. Men någon analys af den nya författningsurkundens innebörd har naturligtvis ej alls legat inom författarens plan.

Resultatet af L:s bok blir icke särskildt omfattande. Trots hans ganska vidlyftiga framställning får läsaren knappt någon klarhet om hvad adelsoppositionen positivt åsyftat. I hvad mån och huru länge önskade den fasthålla 1772 års RF och blott gifva dess författning en konstitutionell eller parlamentarisk utveckling? I hvad mån och från hvilken tidpunkt börjar sträfvan till återgång till frihetstidens författningslif blifva allmännare? Huru hafva de nya utländska frihetsidéerna, särskildt de sista åren af Gustafs regering efter franska revolutionens utbrott, inverkat på författningsidealen inom de oppositionella adelskretsarna? Om allt detta har författaren egentligen intet att meddela. Det är ju också tydligt att inom oppositionen stått emot hvarandra skilda riktningar, mildare och extremare, som haft ganska skilda syften. Adelsoppositionen har äfven från annan synpunkt skilda ingredienser, hvars ställning till kronan och till de öfriga stånden är ganska skiljaktig och som därför, så fort det gäller mer positiva riktlinjer för oppositionens politik, gå isär. Så den jordägande högadeln och den adliga byråkratien. Men dylika problem har författaren heller icke berört. På de positiva statsrättsliga tvistefrågor, hvarom konungens och adelns strider med hvarandra under epokens riksdagar väsentligen rörde sig, går författaren, såsom redan förut påpekats, principiellt icke in. Det hela lämnar därför ett ganska underligt blekt och vagt intryck. Jämte en något tillrättalagd allmän karakteristik af den nya författningsgrunden inskränker arbetet sig till en allmänt hållen teckning af oppositionens, såsom ett odifferentieradt helt, politiska teorier och allmänna principiella ståndpunkter, utan något intimare ingående på politiska konfliktmoment, på stridsmålen eller motiven. Det skall icke nekas, att författarens resonemang i flera fall äro af intresse. Något betydande bidrag till vår kännedom om det gustavianska statsskickets historia är denna hans bok icke.

L. S.

Georg Adlersparre och tronfrågan 1809. Akademisk avhandling. Av BIRGER SJÖVALL. XXII + 505 sid. Lund, Gleerupska Univ. Bokhandeln, 1917.

Under de senaste åren ha, förnämligast genom numera riksarkivarien Clasons initiativ, de frågor, som stå i samband med Sveriges ställningstagande i den stora världskrisen för hundra år sedan och med 1809 års revolution, tagits upp till ny, kritisk granskning. Vid sidan af Clasons egen produktion märkes säskildt Grades utmärkta arbete om »Sverige och Tilsitalliansen (1807—1810)», hvari Sveriges hela utrikespolitiska ställning under dessa kritiska år — numera genom det nya världskrigets erfarenheter ryckt oss närmare — ställes i en ny belysning, och hvari visas, att Gustaf IV Adolfs politik, som »1809 års män» målat i så mörka färger, för att de själfva och deras verk mot denna bakgrund skulle framstå så mycket ljusare, långt ifrån haft den halft vanvettiga karaktär, man förr velat påstå. I föreliggande arbete är det tronfrågan under 1809, ett af de viktigaste problemen under detta ödesdigra år, och dess återverkan på såväl in- som utrikespolitiken, som upptagits till behandling. Då emellertid Georg Adlersparres, man kan säga nästan hela politiska intresse koncentrerade sig just kring tronfrågan, blir det också så godt som hela hans politiska verksamhet under år 1809, det betydelsefullaste året i »revolutionschefens» lif, som kommer att skildras. Vid sidan af Adlersparre är det den blifvande tronföljaren, prins Christian August af Augustenburg, som tilldrar sig hufvudintresset, och arbetets främsta förtjänst torde ligga i den klara och öfvertygande bild, det ger af dessa två personer, och hvilken ganska betydligt skiljer sig från den förut vanliga.

Otto Sjögren, hvilkens teckning hittills väl varit i hufvudsak bestämmande för uppfattningen af Georg Adlersparre, ger ju en så godt som uteslutande ljus bild af honom och framställer honom som en af vår historias stormän. Mot denna uppfattning inlägger förf. sin uttryckliga reservation: »Någon *statsman* blef Georg Adlersparre ej. Han saknade statsmannens känsla af plikten att helt offra sig för sitt land, han saknade viljan att underordna sina personliga intressen under statsmannalifvets kraf.» Det förefaller, som om dessa uttalanden, om de äro riktiga, skulle rättfärdiga t. o. m. en betydligt skarpare slutsats än förf., att »därför kan vår historia ej räkna honom bland sina verkligt stora män». Den, som, i synnerhet på en ledande plats och i en kritisk tid, sätter sina egna personliga intressen framför fäderneslandets, den förtjänar ej ens att kallas en god medborgare och verklig fosterlandsvän, hans begåfning må vara hur stor som helst.

Förf. uppfattning om Adlersparre torde också vara synnerligen väl dokumenterad. Adlersparres hela uppträdande visar tydligt, och han har för öfrigt själf rent ut sagt det, att hufvudmotivet för

honom — liksom för flera andra revolutionsmän — till att utesluta Gustaf IV Adolfs son från tronföljden var hans fruktan för sin egen person — en fruktan, hvilken till på köpet förefaller att hafva varit bra ogrundad. Det är ej förvärfvet af Norge, som för Adlersparre är hufvudsaken vid Christian Augusts val, fast det skall medgifvas, att hoppet därom också spelat en stor roll, utan tryggandet af hans egen person. »Norge följde ej efter», och någon politisk vinst bragte ju uteslutandet af Gustaf Adolfs ätt ingalunda, men däremot har förf. med all säkerhet rätt i, att fruktan för Rysslands inblandning i tronföljdsfrågan bidragit till eftergifterna mot detta land. Adlersparre förklarade ju direkt, att ett fortsättande af kriget och uppskjutande af tronföljdens ordnande för Ålands skull, »som ej hör oss till enligt natur och krigskonst,» aldrig vunne hans bifall. Hänsyn till Georg Adlersparres och hans kamraters tryggande mot en befarad hämnd från Gustaf IV Adolfs son torde således ha bidragit till förlusten af Åland.

Förf. är den förste som betonat den stora betydelse, Adlersparres sammanträffande — under själfva revolutionståget — med sin blifvande maka och hans kort därefter följande förlofning — efter 8 timmars samvaro! — haft för hans uppträdande under den följande tiden. Man kan helt instämma i förf:s förmodan, att Adlersparres uppfattning om, hvad som var hans plikt, väsentligt påverkats af det framgångsrika frieriet, och man torde knappast med förf. kunna lita på uppriktigheten i hans försäkran till fästmön, att han, trots den ohåga för de allmänna angelägenheterna, som hennes ja-ord framkallat, ej skulle försumma sina plikter. Åtminstone vittnar det ej om någon högre grad af pliktkänsla, att han några dagar senare meddelar sin fästmö, att han under förebärande af militära sysslor skickat återbud till konseljen blott för att kunna skrifva ett längre bref till henne.

Om förf. således kommit glorian kring Georg Adlersparres person att blekna, framstår i stället Christian August i en betydligt förmånligare dager än i de arbeten, i hvilka han och hans uppträdande senast behandlats. Särskildt har ju Yngvar Nielsen i sitt stora arbete om Wedel Jarlsberg framställt prinsen nära på som en förrädare mot sin konung och sitt danska fädernesland. Målsmän för den andra uppfattningen, att prinsen i hufvudsak uppträdt korrekt och snarast varit ett offer för förhållandena, ha visserligen ej heller före förf. saknats, men den genomförda vetenskapliga bevisningen har först af honom presterats. Framför allt med användande af papper ur det augustenburgska arkivet i Prinkenau, särskildt Christian Augusts bref till brodern, hertig Friedrich Christian, har förf. visat, hvilken varmhjärtad entusiast, för att ej säga fantast, Christian August var, hur all hans diktan och traktan, så länge ett spår till hopp därom fanns, gick ut på att förvärfva Sveriges krona åt Fredrik VI, och hur han ställde sig absolut afvisande mot alla planer på att skilja Norge från Danmark. Det kan däremot ej nekas, att en ganska ful dager faller öfver »1809 års män» — och främst Adlersparre —.

hvilka visade sig i ovanligt hög grad hylla satsen, att ändamålet helgar medlen, och utan skrupler i officiella handlingar tillskrefvo prinsen rent landsförrädiska bevekelsegrunder, yttranden och löften, i hopp att därigenom framkalla misstroende mot honom i Danmark och så tvinga honom att tjäna deras syften och »taga Norge med sig». Adlersparres förmåga att bedöma människor och förhållanden framstår också i en egendomlig dager, då han i redogörelsen för sin agitation i Norge förklarar, att han visserligen måst ge några norrmän mutor på 500 rdr, men så var det också män med både anseende och förmögenhet(!).

Men om man än i hufvudsak kan instämma i förf:s uppfattning af Christian August, torde dock invändningar kunna göras mot hans framställning på vissa punkter. *Fullständigt* har prinsen dock ej inrapporterat sina förhandlingar med svenskarna till konungen, det kan man vid åtskilliga tillfällen bestämdt påvisa, och ett påpekande häraf hade varit påkalladt, låt vara, att ingen anledning finnes att därvid tillskrifva honom några dåliga motiv. Det förefaller icke heller vara uteslutet, att Adlersparre redan före revolutionen haft ganska bestämda planer på Christian August, sannolikt då som konung — uppgifterna hos Flach (Adlersparres adjutant) m. fl. torde dock ej helt kunna afvisas —, och att detta framburits till prinsen i något bestämdare form, än förf. antager. Särskildt torde emellertid kunna anmärkas, att prinsen efter all sannolikhet gifvit sitt löfte att antaga valet till tronföljare under vissa villkor — nämligen om Fredrik VI:s val ej kunde genomdrifvas, fred slötes, danske konungen gåfve sitt samtycke och en nära förbindelse mellan rikena åstadkommes — redan till Platen i april. Dennes yttrande till statsrådsprotokollet af den 7 juli, hvilket af förf. citerats blott i ett kort utdrag, ger dock, läst i sin helhet, det bestämda intrycket, att Platen ansåg sig ha fått prinsens löfte att mottaga valet, låt vara under villkor, som man ej ville uppfylla och därför helst förteg, i hopp att prinsen, ställd inför en fait accompli, ej skulle hålla på dem. Detta löfte torde ej i och för sig kunna anses vara förrädiskt,: inkorrekt måste det dock anses ha varit att förtiga det, men häri har ju prinsen, såsom ofvan antydts, upprepade gånger felat.

En sak, som kunde varit förtjänt af en närmare undersökning, är prins Christian Augusts storskandinavism och dess ursprung. Tanken var ju uppe på många håll, men den får hos Christian August en egen färgton genom det utpräglade rysshat, han vid hvarje tillfälle ger uttryck åt, och som man ju knappast skulle ha väntat hos en dansk prins.

Förf:s stil är ledig och framställningssättet liffullt och intresseväckande samt i mycket stor — ibland kanske väl stor — utsträckning kryddadt med citat. En viss brist på noggrannhet — sannolikt beroende på, att förf. ej haft tillfälle att efter originalen kontrollera sina citat — gör sig tyvärr ibland gällande vid citeringar, men det skall erkännas, att meningen sällan, och aldrig väsentligt, därigenom förändras. När aktstycken på främmande språk in extenso

återgifvas på svenska, skulle man önskat att hafva originalets ordalydelse till hands, åtminstone i noter, och fråga kan vara, om det ej varit lämpligast att meddela t. ex. Christian Augusts förtroliga bref till sin broder å sid. 100 följ. på originalspråket i texten — hvilken metod annars ej är förf. främmande —, då vid en öfversättning färgtonen lätt går förlorad. Förf:s metod att i noterna vid citeringen af de aktstycken han användt blott hänvisa till R. A., K. B. o. s. v. utan närmare beteckning af samlingen, där aktstycket ifråga är att finna, är föråldrad och försvårar arbetets användande som ledtråd och hjälpmedel vid fortsatta forskningar på området.

Per Sörensson.

Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde. Af F. A. DAHLGREN. XXIII + 1 044 s. Lund, C. W. K. Gleerups förlag 1914—1916. Pris 15 kr.

Användbara ordböcker öfver nysvenskans ord och uttryckssätt hafva länge helt och hållet saknats. Svenska akademiens stora ordbok afser väl att i tidens fullbordan fylla denna brist, men har med sin oerhörda vidlyftighet tills dato endast medhunnit en ringa bråkdel af materialet. För historikern såväl som för språkmannen har det alltjämt varit nödvändigt att söka information i äldre och ofullständiga lexika från skilda tider, från 'Dictionarium latino-sveco-germanicum', den s. k. Lincopensen (1640), till Sahlstedts och Dalins ordböcker.

Ett välkommet bidrag till afhjälpande af denna brist har lämnats genom utgifvandet af ofvanstående, kanslirådet F. A. Dahlgrens efterlämnade ordboksarbete. Såsom utgifvaren, förste bibliotekarien Evald Ljunggren, i ett företal upplyser, utarbetades denna ordbok af förf. under en längre följd af år och förelåg färdig år 1890. Den är byggd på ett omfattande excerptmaterial med hufvudvikten lagd på 1500- och 1600-talens litteratur. Antalet artiklar torde uppgå till öfver 18 000 och språkprofven till öfver 46 000. I enlighet med den uppgjorda planen medtagas i ordboken endast ovanliga och föråldrade ord och talesätt, under det att allt som öfverensstämmer med nutida svenskt språkbruk lämnas åsido. Arbetet åsyftar sålunda att blifva en första lexikalisk hjälpreda vid studiet af den äldre nysvenskans språk och litteratur.

Redan en flyktig blick på olika partier af glossariet gör tydligt, att detsamma för den historiska forskningen måste blifva af synnerligt värde. Med stor noggrannhet upptagas icke blott numera okända eller mindre kända ord och uttryck utan äfven ännu brukliga ord, hvilka tidigare uppträdt i annan betydelse. De förklaringar, som gifvas, äro i allmänhet träffande; en och annan gång förefalla

de måhända, såsom utgifvaren påpekar, något schematiska. Af stort intresse äro de upplysningar beträffande analoga ord i fornsvenskan och närbesläktade germanska språk, hvilka i stort antal meddelas.

Utgifvaren har nedlagt ett synnerligen förtjänstfullt arbete vid redigeringen af den vidlyftiga ordboken. Ej obetydliga kontrolleringar af materialet äro af honom verkställda och åtskilliga tillägg och kompletteringar härröra från hans hand. Hänvisningar till senare partier af Södervalls medeltidsordbok och Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog liksom en del efter år 1890 utkommen speciallitteratur hafva äfvenså af honom ombesörjts.

Glossariet är utgifvet med anslag af Staten, Svenska Akademien, K. Vitterhets- Historie- och Antikvitets-Akademien samt Svenska Fornskriftsällskapet.

S. T—g.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. 1917. Ny följd. Bd. 30: H. 1. J. de Vries, Die ballade »Ulf van Jæm». — A. Kock, Är Skåne de gamles Scadinavia? — C. Collin, Genmäle. — E. Brate, Anmälan af »M. Olsen, Hedenske Kulturminder i de norske Stedsnavne I». — E. Brate, Anmälan af »Ludv. F. A. Wimmer, De danske Runemindesmærker, Haandudgave ved Lis Jacobsen».

Fataburen. Utgifven af G. Upmark. **1917, 1.** S. Andersson, Några anmärkningar till Gustaf Rosenhanes Respublica glacialis. — L. Hagberg, Halländska jullekar. — Smärre meddelanden: S. Leijonhufvud, Om julklapp och julgran i Sverige på 1730- och 1740-talen. — Litteratur: O. Rydbeck, Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria, anm. af S. Erixon. — J. Hammarin, Beskrifning öfver Färglanda pastorat, anm. af E. Noreen. — **2.** A. Billow, Fogdö kyrkas brudskrud 1682—1768. Med 2 fig. — M. Collin, Sydda vantar. Med 14 fig. — Litteratur: E. Modin, Gamla Tåsjö, anm. af N. E. H. — G. Nikander, Byar och gårdar i Helsinge från 1750 till 1865, anm. af S. Erixon.

Fornvännen. Under redaktion af E. Ekhoff. **1917: H. 1—2.** T. J. Arne, Bidrag till Värmlands förhistoria. Med 26 fig. — L. Kjellberg, De s. k. Birkamynten. — Fr. de Brun, Viktsenheterna i Sverige under vikingatiden. Med 2 diagram. — G. Galster, Vesterås-Hulpenninge fra Knut Eriksson og hans nærmeste Efterfölgere. Med 4 fig.

Forum. Redaktör A. Blanck. **1917. N:r 24—25.** W. Söderhjelm, Förhållanden och förhoppningar i Finland. 1—2. — **26.** Fr. Lagerroth, Konung och adel. Ett bidrag till Sveriges författningshistoria under Gustav III, anm. af K. Pn. — **38.** L. Wahlström, Sverige och England under revolutionskrigens början. Bidrag till den Reuterholmska regeringens historia, anm. af H. L. — **40.** C. W. Lilljecrona, Dagbok under riksdagen 1840—41. Med inledning, noter och personregister af G. A. Aldén, anm. af H. L.

Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1916 (tr. 1917). G. F. L. Sarauw, Det äldre Göteborg på Hisingen. Med 9 fig.

Hela världen. 1917. N:o 6. W. Swahn, Johan Christoffer Toll. 1. **N:o 9—10.** W. Swahn, Johan Christoffer Toll. 2. Med 1 portr. o. 1 illustr. — C. Forsstrand, Svenska grandseigneurer. Carl Gustaf Tessin. Med 2 portr. o. 5 illustr.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utgifven af Letterstedtska föreningen, redigerad af O. Montelius. **1917, 2.** R. Josephson, Borgarhus i Gamla Stockholm. 1, anm. af A. Hahr. — **3.** E. Björkman, Beowulf och Sveriges historia. — T. J. Arne, En svensk handelsspion

i Ryssland på 1600-talet. — H. Schück o. K. Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria. D. 1—4: 1—2, anm. af S. Ek. — 4. J. Vising, Sverige i den franska litteraturen till Gustaf Adolfs dagar. — A. Lindblom, La peinture gothique en Suède et en Norvège, anm. af P. Nörlund. — 5. Dansk historisk Bibliografi. Systematisk Fortegnelse over Bidrag til Danmarks Historie til Udgangen af 1912, af B. Erichsen og A. Krarup.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. 1917. Årg. 4: N:o 2—3: I. Collijn. Franciskanernas bibliotek på Gråmunkeholmen i Stockholm med särskild hänsyn till Kanutus Johannis' verksamhet. Med 5 pl. — E. W. Dahlgren, Om antikvastilens införande i svenskt boktryck. Med 7 fig. Dansk historisk Bibliografi. Systematisk Fortegnelse over Bidrag til Danmarks Historie til Udgangen af 1902. Ved B. Erichsen og A. Krarup, anm. af R. Paulli.

Ord och Bild. Utgiven av K. Wåhlin. **1917, 1.** L. Stavenow, Världspolitik och svensk nationalpolitik på Gustaf II Adolfs tid. Med ett portr. — A. Rydström, Armfeltarne på Hunnerstad, anm. af E. Key. — — **2.** L. Stridsberg, Ur Skansens krönika. Några erinringar vid dess första kvartssekel. Med 17 illustr. — **3.** G. Ekholm, Sveriges äldsta förbindelser med Östeuropa enligt forskningens senaste resultat. Med 9 illustr. o. 1 karta. — **4.** N. Ahnlund, En furstlig brudfärd år 1592. Med 4 illustr. — **5.** P. von Ehrenheim, Några minnen, anm. af O. Rabenius. Med 1 portr. — H. Borelius, Lydia Wahlström och hennes senaste arbeten. — **6.** E. Björkman, Lord Byron och politiken. Med 1 portr.

Personhistorisk tidskrift. 1917. Årg. 19: H. 1—2. A. L. Romdahl, Gustaf Vasas griftefärd och hans grafvård. I anledning af Lucas Uphalls berättelse. Med 1 pl. — Bernadotte i Indien. Af P. Szs. — Ett politiskt bref af prins Gustaf. Från riksdagsstriderna i representationsfrågan 1850. Medd. af A. B. Carlsson. — O. Nycander, Majoren Magnus Hanson. [Hanson var chef på fregatten Venus, som 1791 i Kristianiafjorden blef angripen af några ryska krigsfartyg och måste gifva sig.]

Saisonen. 1917, N:o 14. E. M[almberg]. Den 19 augusti 1772. Med 3 illustr.

Statsvetenskaplig tidskrift. Utgifven af P. Fahlbeck. **1917, 1.** R. Eldh, Några principfrågor angående ansvaret för tryckt skrifts innehåll enligt 1812 års T. F. — P. O. Gränström, Kompromissen i 1809—10 års författning angående de högsta regementsorganens tillträde till riksdagens förhandlingar. Några ord om motiveringen. — **2.** C. G. Melander, Till frågan om yttranderätten inom riksdagen.

Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. **D. 27 (tr. 1916).** H. Schück, Minne af Petrus de Dacia.

Svensk militär tidskrift. 1917, 1. K. K:son Leijonhufvud, Karoliner. 1. Karl Gustaf Leijonhufvud. 2. [C. O.] N[ordensva]n, Magnus Stenbock. På tvåhundrade årsdagen af hans död. Med 3 bilder. — **3.** O. Byström, Sjukvårds- och kasernförhållanden inom svenska armén år 1809.

Svensk tidskrift. 1917, 3. G. Rexius, Parlamentarismen och svensk tradition. — H. Schück o. K. Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria. Bd 4: Vol. 2, anm. af O. Wieselgren. — G. Rexius, Förstakammarfrågan. — S. J. Boethius, Om statslifvet, anm. af L. Stavenow. — R. Nordenstreng, Vikingafärderna, anm. af S. Tunberg.

Tidskrift för konstvetenskap. Utgifven af E. Wrangel o. Fr. Hazelius. **1917, 1.** Aug. Quennerstedt, Om Carl XII:s-porträtten. Med 1 portr. o. 7 illustr. i texten. — A. L. Romdahl, Linköpings domkyrkas sakristia. Med 1 illustr. i texten. — **2.** L. Tynell, Ett försök

till tolkning af skulpturerna på predikstolarna i Gårdstånga och Holmby. Med 7 illustr. i texten. — O. Rydbeck, Studier i Skånes renässans- och barockskulptur. 3. Med 12 illustr. i texten. — Aug. Quennerstedt, Till uppsatsen om Carl XII:s-porträtten. Efterskrift. Med 1 portr. i texten. — Andr. Lindblom, La peinture gothique en Suède et en Norvège, anm. af O. Rydbeck.

Upplands fornminnesförenings tidskrift. 1917. Bd 7: H. 4. B. Nerman, Ottar Vendelkråka och Ottarshögen i Vendel. Med 2 planscher. — **Bilaga:** I. H. Rhezelius, Monumenta Uplandica. Utgifna af C. M. Stenbock o. O. Lundberg. Afd. 3 samt efterskrift. Med 43 fig. i texten.

Historisk Tidsskrift. Ottende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af Kr. Erslev. **Bd 6: H. 5—8.** K. Fabricius, Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga. Med et Tillæg om vore Helgenlevneder og om »Vandresagn». — A. Linvald, Bidrag til Oplysning om Danmark-Norges Handel og Skibsfart 1800—1807. — Smaastykker. — Anmeldelser. — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland. — A. Krarup, Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1915 vedrørende Danmarks Historie.

Historisk Tidsskrift. Utgit av den norske historiske Forening. **1917, Lev. 1.** G. Sverdrup. Lofthusbevægelsen. — **2. Femte Række. Bd 4: H. 1.** G. Schütte, Nordens ældste Indbyggernavne. 1—6. — Av Statsraad Hans Christian Petersens Dagbok (1840—1846). (Trykt med Bidrag av Professor dr L. Daaes Legat). Utg. af Edv. Bull. — Smaastykker: Schweigaards dimissjons-vidnesbyrd for Johan Sverdrup.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighet og Historie 1917. 3. Række. Bd 7: H. 2. L. Weibull, Erik den helige.

Finsk tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1917, 2.** E. Schybergson, Den svenska jorden. — G. Lindstén, Fem nyfunna Porthanbref. — O. G. Rosenqvist, Vitalis Norström såsom kulturfilosof och kulturkritiker. — G. Granfelt, Ett nytt arbete om Finlands frälse. 4. (J. Ramsay, Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden. H. 4.) — 3. I bokhandeln: A. L. Romdahl, Gammal konst, anm. af Hj. Öhman. — 5. B. Lesch, Gustaf III:s finländska jordbrukspolitik. — 6. P. O. v. Törne, Nationell självpröfning.

Historisk tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **1916, H. 3.** G. Schauman, En språkstrid i Finska Vetenskaps-Societeten år 1849. 1—3. — P. O. v. Törne, Inverkningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen. 2. — E. v. Wendt, Marginalanteckningar i en historisk paskill [C. F. Nordenskjöld, Gustaf Mauritz, sitt fäderneslands förräddare. Anteckningarna af J. A. Ehrenström.] — G. Nikander. Byar och gårdar i Helsinge från 1750 till 1865, anm. af C. v. B[onsdorff]. — **4.** P. O. v. Törne, Inverkningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen. 3. — C. v. Bonsdorff, En underdånig adress år 1811.

Deutsche Geschichtsblätter, 1917, Mai—Juni. L. Neubam, Spottgedicht auf die Schlacht bei Pultawa.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **1917. 3. Folge. Bd 21: H. 2.** W. Otto, Die Hethiter. — M. Bär, Eine bisher unbekannte Beschreibung Russlands durch Heinrich von Staden. — Miszelle. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — **3.** K. J. Neumann, Perioden römischer Kaisergeschichte. — W. Möllenberg, Eike von Repgow. Ein Versuch. — H. Marczali, Vitam et sanguinem! — E. W. Mayer, Politische Erfahrungen und Gedanken

Theodors von Schön nach 1815. — Miszelle. — Literaturbericht (L. Weibull, Liber census Daniæ. Kung Valdemars Jordebok, anm. af A. Hofmeister.) — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Schriften des Vereins für die Geschichte Berlins. H. 50. Festschrift zum 50-jährigen Jubiläum des Vereins für die Geschichte Berlins. R. Koser, Gustav Adolfs letzter Besuch in Berlin.

The English Historical Review. 1917, January. C. H. Firth, Modern history in Oxford, 1724—1841. — M. Letts, Johannes Butzbach, a wandering scholar of the fifteenth century. — E. R. Adair, The statute of proclamations. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices (bl. a. N. Japikse, Johan de Witt, anm. af H. L.) — **April.** W. Miller, Salonika. — C. B. Firth, Benefit of clergy in the time of Edward IV. — E. R. Turner, The cabinet in the eighteenth century. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

Revue Historique. 1917, Mars—Avril. L. Romier, Les protestants français à la veille des guerres civiles (suite et fin). — E. Haumant, Un problème ethnographique. La slavisation de la Dalmatie. — Bulletin historique: Historie de Russie. Publications des années 1914 et 1915, par G. Gautier. — Histoire de France. Le moyen âge jusqu'aux Valois (1re partie), par L. Halphen — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique. — **Mai—Juin.** A. Fliche, Les théories germaniques de la souveraineté à la fin du 11e siècle. — E. Saulnier, Le siège d'Orléans au début de 1589. — G. Pariset, Le lieutenant Napoléon Bonaparte étudiant à Strasbourg. — Bulletin historique: Histoire de France. Le moyen âge jusqu'aux Valois (suite et fin), par L. Halphen. — Fin du moyen âge (1328—1498), par Ch. Petit-Dutaillis. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique.

Öfversikter och granskningar.

Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI. Af Curt Weibull. Ak. afh. 286 sidd. Lund 1915.

Den vidlyftiga litteraturen om Saxo har med detta arbete fått ett nytt och synnerligen värdefullt tillskott. Författaren har vid sina undersökningar af Saxos verk följt moderna kritiska principer, hvilka hos tidigare forskare på området icke synas hafva på något mera utpräglädt sätt eller i hvarje fall aldrig med sådan skärpa som nu kommit till användning.

Den uppfattning af Saxos arbetsmetod och därmed hela den bild af Saxo såsom historisk forskare och vetenskaplig författarepersonlighet, som i detta arbete kommer till synes, blir rätt olik den, som i allmänhet och framför allt inom den danska historiska litteraturen hittills varit rådande.

Weibull vill visa, att Saxo ej i så hög grad som vanligtvis antagits varit bärare eller återgifvare af en muntlig tradition och att den egentliga grundstommen till hans verk i dettas s. k. historiska del ej är hvad ärkebiskop Absalon berättat för Saxo tillsammans med de upplysningar denne för öfrigt fått från håll, som stått Absalon och de andra i tidens politiska händelser deltagande personligheterna nära. En af Weibulls förnämsta satser är den, att Saxo i vida högre grad än hvad man i allmänhet trott varit en självständig författare och att hans verk är, såsom historiska arbeten i senare tider, grundadt på källstudier i allmänhet och att Saxo i sin forskning användt på sätt och vis kritiska regler, men framför allt utvecklat en ordnande och tillpassande verksamhet, som är i hög grad karakteriserande för honom och ställer honom på ett vida högre plan än andra samtida författare.

Bernheim och andra hafva visat, att medeltida författares skildringar af berömda konungar och hjältar lika väl som af tyranner och missdådare rönt inverkan af de närmast af kyrkofadern Augustinus framställda schematiska idealbilderna, å ena sidan af helgonet eller af *rex justus*, å andra sidan af *rex iniquus*. Många och ofta såsom väsentliga ansedda drag i berättelserna om t. ex. Knut den helige eller Knut Lavard äro i verkligheten ej moment, som hvila på fakta eller på lefvande historisk tradition, utan en-

dast mer eller mindre schablonmässiga karakteristiker, som omsatts eller anpassats på den ifrågavarande personligheten. Hvad som i detta sammanhang är betecknande för Saxo är, att han, såsom Weibull påvisar, i så måtto ställer sig fritt gent emot sina förebilder af detta slag, att han låter deras bilder färgas på ett sätt, som står i intimt samband med hans eget nationellt-rojalistiskt bestämda sinnelag. De religiöst-kyrkligt idealiserade bilderna få hos Saxo drag, präglade af aktuellt nationellt intresse eller formade efter antika eller gammal-inhemska historiska föreställningar och alltså i relation till det gifna förlägget väsentligen omdanade.

Här framställer sig enligt anm:s mening ett historiskt-psykologiskt problem, som Weibull emellertid ej upptagit till behandling och möjligen ansett ligga utanför sin forsknings egentliga ram. Om t. ex. Knut den heliges och Knut Lavards eller i Sveriges historia Erik den heliges drag omformats efter pseudo-Cyprianus' och Augustinus' normerande schema, så bör väl någon grund hafva förefunnits för att schemat applicerades på just dessa personligheter. Alldeles godtyckligt kan väl ej deras utväljande till idealbilder hafva skett, och allra minst kan man till personifikation af helgonprototypen hafva tagit en person, som i karaktär och verksamhet varit helt främmande för denna eller rent af företett dess motsats. Det förefaller, som om just den omständigheten, att en person i framställningen närmas till den augustinska typen, bör utvisa, att han i verkligheten och i sitt lif företedde drag, som bragte typen i hågkomst, och att därigenom dess användande på honom möjliggjordes och föranleddes. Dessutom torde man hafva rättighet att antaga, att personer i en starkt religiöst-kyrkligt färgad tid, hvilka kände till det cypriansk-augustinska idealet för en furste, just i denna sin kännedom hade ett starkt incitament att i sitt lif söka efterlikna det och att så en viss växelverkan uppstod. Man måste emellertid tydligtvis akta sig för att lägga allt för stor vikt vid detta sistnämnda moment.

I fråga om Knut Lavards personlighet och verksamhet visar Weibull, att det finnes en djupgående divergens mellan Saxo och Helmold. Han underkänner den förres auktoritet gent emot den senare, och häfdar, att man måste tillerkänna Helmold företrädet. Han är äldre och står händelserna närmare än Saxo. I Saxos framställning märkes en bestämd tendens. I patriotisk ifver och för att upphöja den kungliga ättegrenens stamfader gifver han en framställning, som omformar händelserna, och historien får tjäna landet och dynastien.

Enligt Weibulls framställning är Saxo i vida mindre grad än man hittills föreställt sig bärare af från äldre tider härstammande traditioner, förmedlade inom släkterna eller annorledes. Weibull häfdar, att Saxos kännedom om detaljer vid 1000-talets slut eller i 1100-talets början är så pass svag och ofta, där möjlighet finnes att underkasta den kontroll, visar sig så litet stämma öfverens med annorstädes ifrån styrkta fakta, att man har svårt för att an-

taga, att någon lefvande tradition här skulle stått bakom hans framställning.

Öfver hufvud synes Weibull hysa bestämda tvifvel på att tradition kan vara i stånd att utöfver två till tre släktled bevara och fortplanta verklig kunskap om ett händelseförlopp. Han befinner sig i detta hänseende utan tvifvel i öfverensstämmelse med de teorier, som framställts af Ottokar Lorentz om tre på hvarandra följande generationers samhörighet, med uteslutande af denna samhörighets utsträckande till resp. längre upp eller ned i tiden befintliga släktled. Säkerligen är denna teori också i det hufvudsakliga riktig, och man måste gifva Weibull rätt i hans starka skepticism gentemot historiska framställningar, som i stort sedt ej hafva annat än muntligen öfverlevererade traditioner att stödja sig vid. Emellertid torde man äfven med fasthållande af denna åskådning dock få medgifva, att vissa moment af det faktiskt inträffade, om de gjort starkt intryck inom den krets, där de tilldragit sig, och om de kunnat uppfångas och fixeras i korthuggen, skarpt markerad form, kunna vara i stånd att förvånande länge hålla sig kvar i folkmedvetandet och folkminnet. Med hänsyn härtill bör man nog ej utan vidare såsom värdelöst förkasta allt traditionsinnehåll. Likaväl som bestämd skepticism är af nöden gent emot traditionen och som varsamhet bör iakttagas vid accepterande af hvad som stöder sig på sådan, är å andra sidan varsamhet lofvärd vid kritiserande och eventuellt förkastande af traditionens utsagor.

Det är gifvet, att drag, grundade i folkpsykologi och tillhörande diktningen, ofta träda fram och verka vanställande på den historiska sanning, som ursprungligen legat till grund för traditionen, och man måste med kritik söndra ut sådant. Det hör till Weibulls förtjänster, att han har skarp blick för detta förhållande, och hans kritik är härvid berättigad och träffande. Emellertid kan man dock påpeka, att det ej alltid är så lätt att draga skiljelinjer mellan hvad som kan vara faktiskt och hvad som är drag af folkdiktning. Att t. ex. triplering af ett moment kan vara ett bevis på dess tillhörighet till dikt i stället för till historia är nog sant, och författaren må i hufvudsak vara berättigad att säga: »skildringen af Erik Ejegods vendertåg röjer sig redan genom sin triplering af händelserna såsom stammande från en sen tradition». Men en triplering behöfver dock ej *eo ipso* vara ett bevis mot fakticiteten af händelserna. Om man såsom ett tankeexperiment uppställer den möjligheten, att ett par tusental af år härefter ej mera skulle vara bevaradt af kunskapen om fältmarskalk Hindenburgs fälttåg i Ostpreussen 1914—1915 än en berättelse, som öfver hufvud innebure, att Hindenburg tre särskilda gånger besegrat ryssarna och hvarje gång genom operationer mot deras flanker, så kunde möjligen en då lefvande historisk forskare känna sig befogad att tala om triplering och sen tradition och alltså förneka eller betvifla fakticiteten, men han skulle härvid hafva kommit på villospår.

I fråga om Saxos källor för den rent historiska delen af hans

verk och särskildt för den s. k. Absalonperioden har Weibull ett viktigt, man kunde säga lysande, resultat att uppvisa. Det har redan förut väckt uppmärksamhet, att en bestämd frändskap föreligger mellan Knytlingasagan och Saxo, men de försök till förklaring af detta förhållande, som blifvit gjorda, kunna ej sägas vara lyckade. Weibull har genom en ingående jämförelse och kritisk granskning kommit till ett resultat, som framstår såsom synnerligen väl grundadt, nämligen att Knytlinga och Saxo haft en gemensam, numera ej längre förefintlig källa. Om dennas ursprung afhåller han sig från att yttra någon mening. Denna försiktighet att ej fälla några bestämda omdömen, där man ej finner möjlighet föreligga att komma till ett afgörande resultat, må vara lofvärd, men det skulle utan tvifvel hafva förlåtits, om Weibull här gått ett steg längre och framställt en hypotes.

Hvad som här är af intresse är framför allt frågan, om denna förlorade källskrift är dansk eller isländsk, och det förefaller anm., som om åtskilliga tecken tydde på att det senare är fallet. Det kan i detta sammanhang särskildt framhållas, att Saxo själf, då han i sitt förord talar om sina källor, nämner isländarna före Absalon och detta på ett sådant sätt, att det ganska tydligt framgår, att det här är fråga om annat än speciellt isländska sagor: »nec Tylensium industria silentio obliteranda, qui cum ob natiuam soli sterilitatem luxuriæ nutrimentis carentes, officia continuæ sobrietatis exerceant, omniaque vitæ momenta ad excolendam *alienorum* operum notitiam conferre soleant, inopiam ingenio pensant. *Cunctarum quippe nationum* res gestas cognosse memoriæque mandare voluptatis loco reputant; non minores gloriæ judicantes *alienas* virtutes disserere quam proprias exhibere. Quorum thesauros historicarum rerum pignoribus refertos curiosius consulens, haud paruam præsentis operis partem ex eorum relationis imitatione contexui.»

Det förefaller anm., som om Saxo med dessa ord så tydligt som helst med tacksamhet erkänner, att det är ett isländskt arbete i dansk historia, som han haft att ösa ur, och att redan i dessa hans ord ligger antydt det resultat, som den kritiska granskningen af Saxos förhållande till Knytlinga medfört. Weibulls resultat ställer såsom källor till Saxo den förlorade krönikan och Absalon i viss mån i paritet; redan Saxo själf synes hafva gjort så.

Förutom den med Knytlinga gemensamma källskriften har Saxo, enligt hvad Weibull uppvisar, användt en källkrets, besläktad med den, som ligger till grund för Helmolds framställning, hvarjämte han äfven haft att stödja sig på ett material af bref och officiella urkunder.

Så komma vidare källkretsar, som stamma från muntlig tradition. Weibull nekar icke dessas betydelse, äfven om han häfdar, att de icke för Saxos författarskap haft den dominerande vikt, som man förut i allmänhet velat tilldela dem. Han särskiljer här olika kretsar: en, som särskildt gör sig gällande i stridsskildringar och har sitt ursprung i berättelser i konungarnas eller i ärkebiskopens

hird, en annan, som utgöres af den mängd af traditioner af lokal, framför allt själländsk art, som stått till Saxos förfogande, och så slutligen den förnämsta, den som knyter sig till Absalon själf och hans ätt.

Weibull påpekar här den djupgående olikheten mellan Knytlinga och Saxo. Under det den förra endast har isolerade notiser om Absalon och Hvidesläkten, skjutas dessa af Saxo i förgrunden och detta på ett så afgörande sätt, att de liksom ställa konungen för att icke säga riket i skymundan. Weibull menar, att Knytlingas stoff är af rikshistorisk natur, under det att Saxo återgifver släktens egen tradition, icke den rikshistoriska.

Af största intresse är Weibulls framställning af Valdemar den stores och Danmarks ställning till striden mellan kejsar Fredrik Barbarossa och pafven Alexander III och till den därur härflytande kyrkliga schismen. Med kritisk skärpa och säker bevisföring häfdas här, att Danmark i verkligheten stått på den kejserliga sidan, alltså söndrat sig ur den kyrkliga enheten och hållit sig till den schismatiske motpåfven. Detta faktum har emellertid Saxo i sin skildring sökt att dölja eller undanskymma, då det ju efter påfvemaktens kyrkliga seger måste hafva varit ett förödmjukande minne, att Danmarks store konung med sin store biskop varit på den felande, uppstudsiga sidan. Dels genom förtigande af vissa fakta, dels genom en skicklig arrangerings- och tillpassningsmetod har Saxo lyckats få fram en bild af förloppet, där affallet ej längre träder fram i dagen.

En annan del af Saxos framställning, där Weibull särskildt gör bruk af sin särskiljande, kritiska förmåga, är den berömda och mångomskrifna skildringen af Eskils abdikation och det därpå följande försöket att intronisera Absalon på ärkebiskopssätet i Lund. Weibull rör sig här på helt andra vägar än Paludan-Müller, A. D. Jörgensen och H. Olrik, då de med accepterande af Saxos skildring sökte att finna förklaringsgrunder — af olika art — för förloppet och dess ledande motiv. Weibull vänder sig kritiskt mot Saxo själf; med stöd af Alexander III:s bevarade bref till Eskil rörande dennes önskan att resignera och af de kanoniska lagarnas bestämmelser, sådana dessa vid ifrågavarande tid voro gestaltade, häfdar han, att Saxos framställning ej kan vara riktig och med det faktiska händelseförloppet öfverensstämmande. Den är enligt hans mening anakronistisk, enär den baserar sig på kyrkligt-administrativa föreskrifter och förhållanden, som först senare framträdde eller fingo giltighet, och den bär därvid spår af Saxos egen strängt romerskt-kyrkliga läggning. Framför allt går den emellertid ut på att förhärliga Absalon och hans uppträdande, och för detta ändamål har Saxo här gjort bruk af sin förmåga att modifiera, anordna och på lämpligt sätt gruppera fakta.

Till frågan om Saxos person och försöken att vinna ökad kännedom om denna intager Weibull en ställning, som man närmast torde kunna kalla negativ. Han ställer sig bestämdt på den ståndpunkten, att

de många hittills gjorda skiftande försöken att här vinna ökad kunskap varit präglade af brist på verkligt historisk-kritisk metod och alltså ej kunna sägas vara lyckade. Själf anser han, att det bevarade historiska materialet tillåter hvarken namngifning af Saxos förfäder eller fastställande af hans födelse- och dödsår, och att det mesta, som med större säkerhet kan vetas, är sagdt af Saxo själf och hos Sven Ågesen samt i Absalons testamente, hvartill kan läggas att Saxo på något sätt varit särskildt knuten till Själland.

För sin del skulle anm. här vilja framställa den mening, att Saxos lärdom och framför allt hans förmåga att skrifva latin, hvari han ju står skäligen ensam i sin tid, så bestämdt tyder på, att han studerat utomlands, att man utan fara för otillbörligt konstruerande skulle kunna anse detta vara så godt som säkert.

Vid det bekanta uttrycket hos Sven Ågesen: »Quorum gesta superfluum duxi plene recolere, ne crebrius idem repetitum fastidium pareret legentibus, quum, illustri Archiepræsule Absalone referente, contubernalis meus Saxo elegantiori stilo omnium gesta prolixius exponere decreverit», öfversätter Weibull . . . . . »efter hvad hans högvördighet ärkebiskop Absalon meddelat mig, har nämligen min vän Saxo bestämt sig för . . .» och han polemiserar därvid mot Paludan-Müller och andra, som vilja tolka stället så, att det är Absalon, som skall meddela Saxo underrättelser till hans verk: det skulle enligt dem därjämte vara 'underligt, om Sven Ågesen först genom ärkebiskopen skulle fått underrättelse om hvad hans »contubernalis» Saxo hade för händer. Weibull invänder häremot, att detta icke är besynnerligt, icke besynnerligare än om en lundensisk vetenskapsman genom tredje person får höra om en dansk väns vetenskapliga förhållanden. Anm. känner sig ej riktigt öfvertygad af Weibulls skäl. Faktum står dock fast, nämligen att Saxo själf förklarat sig hafva Absalon till sagesman och hans berättelser som källa, och detta synes stå i god öfverensstämmelse med Paludan-Müllers sätt att tolka Sven Ågesens ord. Jämförelsen mellan en modern lundensisk och en modern dansk vetenskapsman förefaller ej heller rätt träffande. Dessa äro icke landsmän, men så voro Sven och Saxo. Två historiska författare i Danmarks dåtida starkt begränsade vetenskapliga värld kunna väl snarast anses hafva för hvarandra varit så pass bekanta som ett par lundensiska historiker i vår tid, och nog skulle det verka besynnerligt, om man i ett företal till en bok af en sådan finge läsa, att han genom biskopen i Lund fått reda på att en hans »contubernalis», d. ä. kamrat, skulle skrifva om samma ämne som han själf.

Angående tiden för affattandet af Saxos verk är det Weibulls som det synes på goda grunder stödda mening, att de delar, som omfatta tiden från Harald Blåtand fram emot Sven Estridsen, den senares söners och Erik Emuns historia samt berättelsen om Vermund och Uffe i sagohistorien äro skrifna efter Sven Ågesens krönikas tillkomst, hvars affattningstid ligger ej alltför långt efter 1185; att Knut den stores historia är skrifven senare än Sven Ågesens

skrift om vederlagen och att framställningen af de senare borgarkrigen är senare än den för Knytlinga och Saxo gemensamma källan, som förelegat färdig tidigast år 1187; afslutningen af Saxos verk skulle ligga efter åren 1206—08 och före 1222, möjligen 1219, dock så att i hvarje fall en del af Knut den heliges historia skulle tillhöra tiden före 1202.

Det skulle varit af intresse, om Weibull kunnat utsträcka sin kritiska granskning af Saxos författarpersonlighet till att omfatta äfven de tidigare delarna af Danmarkskrönikan, den s. k. sagohistorien. Äfven här skulle utan tvifvel rika möjligheter varit till finnandes att närmare utforma bilden af historikern Saxo. Och i värfvet att ur den väldiga väfnaden af dikt och verklighetskärna få fram det rent historiska skulle Weibulls skarpa kritiska sinne och fint analyserande urskilning kunnat nå goda resultat.

D:r Weibull har redan i väsentlig grad modifierat bilden af Saxo Grammaticus. Bortseende från alla, stundom mer eller mindre nationellt färgade moment, som hos tidigare forskare ej sällan en smula grumlat den kritiska blicken, har han med fast hand applicerat den moderna kritiskt-historiska metodens apparat på det största historiska författarnamnet i den nordeuropeiska medeltiden. För honom framstår Saxo ej såsom i all hufvudsak den ödmjuke öfverbringaren af en nedärfd tradition och den utskickade meddelaren af hvad hans samtid gjort, utan som den själfständigt verkande och kombinerande vetenskapsmannen, visserligen en vetenskapsman med outvecklade metoder, ett barn af sin tid och en entusiastisk — måhända alltför entusiastisk — son af sitt land och tjänare åt sin herre, men dock, ej blott som förr den märklige kronisten, utan som den store, den under långa tider i Norden ende verklige historieskrifvaren.

För modern uppfattning af dansk historia under det elfte och framför allt det tolfte seklet har Saxo varit helt och hållet normgifvande. Hans ord och hans tankar hafva funnit återklang öfverallt och man har betraktat tiden, dess människor och dess händelser med hans ögon. Men den nya uppfattning af Saxo, för hvilken Weibull gör sig till tolk och hvilken han med framgång vill häfda, medför oundgängligen nödtvånget af en revision, en ny värdesättning af Danmarks och därmed äfven i viss mån af Norges och Sveriges historia under ifrågavarande tidehvarf. Är Knut Lavards hjältefigur och hans verksamhet i sin traditionella utformning i väsentlig grad bildad efter Saxos historiskt-patriotiska tankegång, så framställa sig med kraft viktiga problem till lösning, problem som beröra både Danmarks historia och dess historiografi. Roskildekrönikan med sin uppfattning, diametralt motsatt Saxos, träder med ens fram i förgrunden, i annat ljus än förut. Saxoproblemet drager med sig andra och svårlösta problem.

Att hafva med förutsättningslös syn på tingen gått till arbete på ett fält, så bearbetadt som detta, och att hafva med nya metoder behandlat ett gammalt problem med det resultat, att detta

förts närmare sin slutgiltiga lösning — och hvilket icke är minst värdefullt — att nya problemställningar gjorts, detta måste erkännas vara en stor förtjänst. Att motsatta uppfattningar skola komma — motsägelse har redan från danskt håll skett — är naturligt, men ingen motståndare lär kunna neka det värdefulla uppslaget, och ingen lär heller kunna neka, att det är i få förstlingsarbeten en så skarp kritisk blick, ett så fast grepp på problemen och sådan klarhet i framställningen visa sig som i detta.

A. S.

Karl XI:s förmyndares finanspolitik. Gustaf Bondes finansförvaltning och brytningen under bremiska kriget 1661—1667. Af Georg Wittrock. (Skrifter utg. af K. Humanistiska Vet. Samf. 15: 3.) XX + 476 + XIV s. Uppsala 1914. Pris kr. 10.

Karl XI:s förmyndares finanspolitik. Från blå boken till franska förbundet 1668—1672. Af Georg Wittrock. (Skrifter utg. af K. Humanistiska Vet. Samf. 19: 1.) XVII + 436 + XXIV s. Uppsala 1917. Pris kr. 10.

Efter att i sin doktorsafhandling »Karl X Gustafs Testamente. Den politiska striden i Sverige 1660» (1908) ha skildrat tillkomsten af Karl XI:s förmyndarregering har lektor Georg Wittrock ägnat djupgående studier och forskningar åt samma förmyndarregerings historia. Ett bidrag till dess diplomatiska historia meddelades i uppsatsen »Bremiska hären och subsidiefrågan i Karl XI:s förmyndares utrikespolitik 1667—68» i denna tidskrift 1913 (tr. 1912). På samma ställe publicerades riksskattmästaren Gustaf Bondes politiska program 1661, äfvensom en samling valda bref till M. G. De la Gardie från fränder och vänner 1656—1678. Hufvudresultatet af Wittrocks forskningar bildar det arbete, hvars titel läses här ofvan. Författarens framställning hvilar helt på omfattande forskningar främst inom riksarkivet och kammararkivet. Hufvudkällorna ha varit rådsprotokollen, riksregistraturet, riksstaterna jämte kammarkollegiets protokoll, registratur och rikshufvudböckerna, men därjämte hafva äfven de öfriga kollegiernas såsom kansli-, kommers-, bergs- och amiralitetskollegiernas arkiv jämte krigskollegiets i krigsarkivet anlitats äfvensom de olika serierna af skrifvelser till Kungl. Maj:t från ämbetsverk och myndigheter äfven i de främmande provinserna. Af enskilda samlingar ha t. ex. De la Gardieska, Bengt Horns, Skokloster- och B. Cronbergs i riksarkivet samt den Rålambska på kungl. biblioteket citerats. Ett starkare utnyttjande af äfven andra räkenskaper än de rent centrala torde på vissa punkter kunnat lämna vissa uppgifter. Om lilla tullen t. ex. för 1671 kan en i kammararkivets serie »tull och accis» bevarad enstaka hufvudbok för 1671 ge upplysning för detta år. Finansfrågorna utgjorde vid sidan af allianspolitiken de spörsmål, kring hvilka den politiska

striden inom Karl XI:s förmyndarregering stod. Uppfattningen af regeringens hela inrikespolitik har bestämts väsentligen af omdömet om dess finanspolitiska åtgärder. Ett »röjningsarbete på finanshistoriens fält» har varit det, som synts författaren i främsta rummet påkalladt, och detta har han åsyftat med sitt nu afslutade stora arbete. En rent ekonomiskt historisk undersökning har han ej velat företaga, utan satt såsom sin uppgift att åstadkomma en utredning af den ekonomiska krisen under förmyndarregeringen och se den i dess politiskt historiska sammanhang. Författaren opererar alltså icke med rent nationalekonomiska och finanspolitiska begrepp. En rent ekonomiskt historisk redogörelse torde för att kunna gifva verkliga resultat böra spänna öfver större perioder och då söka nå fram till en verklig uppfattning af rikets hela ekonomiska ställning, om näringarna och deras förhållande till hvarandra, om skattebördorna och deras fördelning. Wittrock har ställt som sin uppgift att skildra förmyndarregeringens finansförvaltning, huru den löste de spörsmål, som framträdde för densamma beträffande den militära organisationen, upplösandet af den efter freden öfverflödiga krigsmakten, beträffande statsskulden och statsregleringen. Det centrala i arbetet är framställningen af riksstaternas behandling, de önskemål, som därvid framställdes, och de strider, som härvid uppkommo föranledda af olika finanspolitiska åskådningar och olika uppfattning om de kraf, som ställdes på anslag. Företrädarne för de mest motsatta uppfattningarna voro Gustaf Bonde och Magnus Gabriel De la Gardie. I viss mån är hela förmyndarregeringens statsregleringsarbete en kamp mellan Bondes jämte hans anhängare och arftagare Bielkes och Johan Gyllenstiernas politik och Magnus Gabriel De la Gardies. Bonde tog genast ledningen af finanspolitiken i sin hand, och i själfva verket tryckte han sin prägel på regeringens åtgärder under 1660-talets första år. På grund af Bondes bekanta programskrift af 1661 bygger förf. sin karaktäristik af honom. Hans konservativa aristokratiska åskådning betonas starkt liksom den sparsamhetsprincip, som genomgår alla hans uttalanden. På denna punkt — liksom beträffande hans fredsvänlighet — ställer förf. honom med all rätt som en föregångare till Karl XI. För att kunna bringa jämvikt i budgeten funnos i stort sett tvänne utvägar: ökning af inkomsterna eller minskning af utgifterna. Det är den senare utvägen, som Bonde hufvudsakligen förordade. Förf. skildrar med tydlig sympati Bondes redbara personlighet och hans grundsatser; dock saknar han ej blick för hans begränsning: hans väl långt drifna omsorg om rikets kreditorer, hans obenägenhet mot att själf taga ansvaret och förkärlek för att hänskjuta de större frågorna till regering och råd. Bondes åskådning stelnade slutligen i en viss dogmatism, som ej minst framträdde, då det gällde att 1665 och 1666 åstadkomma stora statslån; möjligheten häraf syntes honom osannolik.

1661 och 1662 års stater afsågos att bli gällande för hela förmyndaretiden. Man sökte i själfva verket att nå fram till en normalstat, som skulle bli åtminstone i hufvudsak bestående. En

dylik princip torde kunna spåras i den svenska statsregleringen under hela 1600-talet. Förmyndarregeringen återkom till samma idé i 1669 års stat, som förklarades skola vara perpetuel. Samma åskådning härskade äfven under öfverläggningarna om 1670 års stat. Till yttermera visso förbundo sig rådsherrarna högtidligt i senatusconsultum af 10 dec. 1669 att verka för, att riksstaten skulle bli oförändrad, tills konungen blef myndig. Under Karl XI bröt principen igenom. 1662 års stat betraktades under förmyndarräfsten som den grundläggande, och alla tillökningar granskades med stränghet. Under statsregleringsarbetet 1685[1] återvände man till samma stat. Gyllenborg förklarade, att det vore konungens vilja, att 1662 års stat skulle brukas såsom »fundament», och att alltså skulle öfverläggas om huruvida de tillägg, som tillkommit, skulle bli stående eller ej. Kammarkollegiets och statskontorets uppdrag var enligt protokollet att skärskåda tillökningarna, som begärts genom memorial, så att en »stadig och ferm stat» kunde upprättas. Klarare angafs i k. br. af 23 okt. 1685 kollegiernas uppdrag, att öfverlägga om skälen till ökningarna; på grund af deras hemställan skulle K. M:t kungöra »en gång et wist och beständigt sluuth», inrätta staten på den fot, att han »åhr från åhr orubbad och oföranderlig förblifwer». Lilliecrona hänvisade till, att »wärket må een gång komma till den stadigheet, at Hans Kungl. Maj:t ey behöfwer huart åhr förändhra Staten». Den idé om en ständig normalstat, som statskontorets president här utvecklade, blef förverkligad genom 1696 års stat. Huruvida denna åter verkligen afsågs af sina upphofsmän att få en dylik karaktär eller om den kommit att få det mahända på grund af det tillfälliga förhållandet, att den är den sista, som fastställdes af den store rikshushållaren, torde kunna vara en öppen fråga.

De principer, som fått sitt uttryck i 1662 års stat, sparsamheten, programmet att betala statsskulden, lyckades Bonde att under de följande åren i stort sedt upprätthålla. Trots sitt motstånd mot nya donationer mottog han dock själf en betydande dylik. Först genom det bremiska kriget bröts Bondes finansiella politik; redan 1665 hade man dock börjat upphöra med afbetalandet af statsskulden. Nya betydande lån måste upptagas för den bremiska härens underhåll. Wittrocks redogörelse för förskottspolitiken och de kontrakt man nödgades ingå med de olika finansmagnaterna och deras sammanslutningar, B. Cronberg, Pötter, Lillienhoff, Thuen, är af stort intresse. Under dessa år tog De la Gardie allt mer ledningen, äfven riksstaterna, framförallt 1667 års, voro hans verk. Mot kammarkollegiets förvaltning riktade han skarpa anfall, som kulminerade i det bekanta kungl. brefvet af 13 mars 1667 med anbefallande af en utredning om finansförvaltningen sedan 1660. Redan i sept. 1667 framhöll kammarkollegium de stora finansiella svårigheterna. Statskommissionen, som tillsattes i febr. 1668, framkom med ett programuttalande i den beryktade blå boken, som innebar den skarpaste

[1] Statsverksprotokoll 30 okt. 1685.

kritik af De la Gardies politik. Som orsak till statsbristen hänvisades där till, huru dels staten sedan 1662 ökats med 250,000 d. s. m., dels inkomsterna förminskats med 600,000. De donationer, som förmyndarregeringen gjort, uppfördes till en hög summa. Kommissionen gick för att råda bot för förhållandena radikalt tillväga, föreslog en hel rad förminskningar i riksstaten och lyckades t. o. m. att uppgöra en stat betydligt lägre än 1662 års. Bristen i provinserna borde afhjälpas genom reduktion därstädes. Lån och förskott af följande års medel fördömdes. Nya inkomster kunde kommissionen ej hänvisa till, då det ju var ständernas sak att bevilja skatter.

Blå bokens principer kunde ej genomföras 1668. De la Gardie vann vid riksdagen en ny seger genom Seved Bååts val till riksskattmästare. När ändtligen oppositionens skrift kom till behandling i rådet lyckades han uppvisa, huru en hel rad af dessa beräkningar, särskildt uppgifterna om donationerna, voro oriktiga. Under dessa öfverläggningar iakttogo Sten Bielke och andra De la Gardies vedersakare en märkligt passiv hållning; de hänvisade till, huru sifferuppgifterna lämnats af tjänstemän i kammarkollegium. En särskild kommission bestående af kollegietjänstemän tillsattes för att granska blå bokens bilagor. Kommissionen har i förmyndarräfstens historia spelat en viss roll, alldenstund dess redogörelse har fått ersätta de saknade bilagorna till förmyndarnas berättelse 1672. De siffror, som den första kommissionen anfört, visade den senare vara öfverdrifna: posten betalningar mot 1661 års generalresolutioner minskades t. ex. med nära 400,000 d. s. m., o. s. v.

De la Gardies seger öfver 1668 års första statskommission ledde till att blå boken undansköts. En riksstat uppgjordes under rikskanslerns ledning, där bl. a. subsidierna uppfördes som säkra inkomster. Denna 1669 års stat kunde ej upprätthållas, och lån, som upptogos, kunde blott innebära hjälp för stunden. På hösten 1669 måste åter alla de finansiella frågorna tagas upp i ett sammanhang. Vid detta tillfälle ingrep Per Brahe; ledningen tillföll honom, under det att kanslern vistades på sina gods och ej kom tillstädes för att försvara sina principer. Under sammanträden i kammaren (protokollen finnas dels i rådsprotokollen dels i statsverksprotokoll 1669) behandlades de finansiella frågorna af drottningen, drotsen, amiralen och femton riksråd. På alla stater gjordes betydande indragningar. En af de mest konsekvente målsmännen härför var Johan Gyllenstierna. De inskränkningar, som genomfördes i 1670 års stat, blefvo i stort sedt bestående under de följande åren, och blå bokens principer trängde alltså delvis igenom.

I mars 1670 framträdde rikskanslern med ett försvar för sin politik. Hans egentliga syftemål var, som författaren klart belyser, att åter söka genomföra en förändring i finanspolitiken. Den skarpa striden under den följande tiden mellan vissa grupper i rådet var en strid om makten, i hvilken rikskanslern besegrades. Den afsägelseskrift af sitt ämbete, som han hade i beredskap, inlämnades dock ej. En verklig lösning af de finansiella frågorna lyckades ej det

segrande partiet genomföra. Ett betydande försök betecknade 1671 års statskommission, som tog sin uppgift synnerligen grundligt och genomgick alla memorial och skrifvelser till regeringen i ämnet ända sedan Karl Gustafs död. Genom indragningar lyckades man åstadkomma någon besparing, dock ej tillräcklig; några nya inkomstkällor kunde 1671 års kommission ej hänvisa till. Samtidigt med att det visade sig, att partiets utrikespolitiska program ej kunde genomföras, växte De la Gardies inflytande äfven inom inrikespolitiken.

Öfver hufvud innebär förf:s arbete en fördjupad uppfattning af partiförhållandena inom förmyndarregeringen. Till 1664 uppvägde partierna hvarandra. De Bondeska anekdoternas uppfattning vitsordas alltså af förf. Striderna om blå boken och särskildt den skarpa fejden 1670 få i förf:s framställning sin första grundliga utredning.

Bland de många karaktäristikerna kan t. ex. hänvisas till den af Johan Gyllenstierna. Förf. ser som det centrala hos honom hans handlingskraft, som i en brytningstid kunde föra honom till olika ståndpunkter. Hans politik 1664 var mer ett uttryck för hans allmänna åskådning, ej för principiell opposition. Hans uppträdande såsom landtmarskalk 1668 söker förf. se betingadt af själfva det ämbete han beklädde och äfven af situationen, då det ej kunde vinnas mycket genom riksdagsstrider för det som för honom var det centrala, reduktionen. Öfver hufvud framstår genom förf:s framställning behofvet af en verklig skildring af Gyllenstierna ännu klarare än förut. Af ett visst intresse är påpekandet, att den Gyllenstierna, som 1668 erhöll en donation på förbjuden ort, var hofrättspresidenten Johan Gyllenstierna (Nilsson) och alltså ej Johan Gyllenstierna Jöransson.

Bland de spörsmål som regeringen ständigt måste ta hänsyn till, var frågan om statsskulden och dess betalning. Generalresolutionerna af 1661 uppvisar förf. hufvudsakligen vara Bondes verk. Deras väsentliga betydelse var, att man erhöll fasta normer för behandlande af de många olikartade kraf, som ställdes på den svenska staten, och att det afgjordes, hvilka som skulle erkännas. De stränga och säkerligen i många fall orättvisa åtgärder, som dessa bestämmelser ledde till, förorsakade 1669 en af De la Gardie påyrkad mildring. Johan Gyllenstierna ensam stod vid detta tillfälle såsom försvarare af Bondes system.

Ett spörsmål, som ofta kom före vid riksstatens behandling, var frågan om provinsernas ställning till riket, huruvida ej dessas stat borde kunna bära sig utan att moderlandet för deras del betungades. Denna fråga var, såsom framgår af dess egen natur, aktuell ej blott under förmyndarregeringen utan under hela det svenska stormaktsväldets tid. I rådet förklarades d. 2 dec. 1635 vara »aldeles otildrägeligit», att kronan skulle underhålla »den estniske och liffiendske staten, uthan är aff nöden att Estlandh och Liffiandh försörje sigh sjelffve. Elljest äre dee länder Chronan till stor besvär». Man synes vid denna tid rent utaf ha tänkt sig åtminstone som ett ideal, att hvarje provins i Sverige skulle underhålla sig

själf åtminstone beträffande de vanliga förvaltningsutgifterna. Åtminstone hänvisade Åke Tott i rådet d. 27 okt. 1636 till, att af de svenska provinserna endast Närke och Värmland kunde underhålla sig själfva. Axel Oxenstierna förklarade i samband härmed, att kammaren borde så »lämpa och moderera sakerne, att hvar provincia kunde draga sigh sjelff.» Under Karl XI:s förmyndarregering häfdades principen, att de icke svenska provinsernas stater skulle utan Sveriges »gravation» bära sig, så af Bonde i hans program 1661. 'Denna grundsats, som sedan ofta uttalades — den antyddes t. ex. af präste- och borgarstånden 1664 och häfdades i den blå boken 1668 — trängde igenom vid uppgörande af 1671 års stat. Vid detta tillfälle hänvisade Rålamb den 1 april 1671 (statsverksprotokollet af s. d.) till att provinserna ej »allenast borde bera sigh uthan och snarare lijsa och komma Sverige till någon hielp». Denna uppfattning anser förf. som utopisk och illa grundad. Då dylika anspråk ej ställdes på det egentliga Sveriges olika delar — och det gjordes ej vid 1600-talets midt — finner han det så mycket mera omotiveradt beträffande gränsprovinserna, som t. ex. hade att bära bördorna af stora garnisoner till försvar för hela väldet. Rikets enhet såväl beträffande försvar som finanser ser förf. som det naturliga. Uppfattningen är som synes väl motiverad, men torde knappast — då åskådningen om att provinserna borde bära sig själfva var en allmänt gängse åskådning under 1600-talet — vara uttryck för tidens egen tankegång. Stormaktstidens svenska stat var ej och blef aldrig en enhetsstat. De olika provinserna kunde naturligen aldrig betala alla de militära utgifter, som kunde komma att hvila på dem. Under senare delen af Karl XI:s regering bestredos dock Östersjöprovinsernas stater af deras medel. Genom reduktionen ökades inkomsterna i provinserna i betydande grad.

Formerna för riksstatens handläggning voro under förmyndartiden växlande, dels behandlades frågorna i rådet dels tillsattes stora kommissioner. Båda dessa förhandlingsformer byggde i självfva verket på tidigare praxis. Den första statskommissionen tillsattes den 3 nov. 1636 och bestod af Axel Oxenstierna, Jakob De la Gardie, Johan Skytte och Claes Fleming samt kammarråden. Riksstaten behandlades under den första förmyndartiden af regeringen i kammaren, hvarvid stundom såsom 1640—1642 särskilda protokoll fördes. En principdiskussion rörande huruvida den sakliga behandlingen af riksstaten skulle ske i en rådsdeputation eller inför hela rådet ägde rum 1661, hvarvid Bonde och De la Gardie och med dem majoriteten uttalade sig för det senare tillvägagångssättet, under det att Brahe och Wrangel yrkade, att den förra utvägen skulle användas och blott slutgiltiga beslut fattas i rådet. Redan 1662 fick dock en rådsdelegation i uppdrag att öfverlägga med kammaren i en speciell fråga rörande staten, om fordringarnas betalande. Rådsdeputerade, en från varje kollegium, utredde 1663 frågan om inkomsternas beräkning. På skattmästarens begäran utsågos 1664 inom rådet kommissarier för att förhandla om anordningsstaten. En verklig statskom-

mission under rikskanslerns ledning fungerade 1666. Afgörande betydelse fick 1668 års statskommission, som tillsattes på iniativ af Per Brahe. Dess efterföljare 1671 åter har tidigare mycket litet beaktats. Den bestod liksom 1668 af ledamöter från de olika kollegierna och till större delen af samma personer. En liten statskommission af sex rådsherrar granskade 1672 den af kollegiet framlagda fördelningen af årets inkomster. Under enväldet behandlades staten i särskilda statskonseljer, under Karl XI:s tid i närvaro af konungen och kammarpresidenten jämte stundom något annat kungl. råd. Frihetstiden skapade en särskild organisation, statskommissionen, med ständigt växlande personal bestående af såväl riksråd som medlemmar af de olika kollegierna.

I bilagor i tabellform ha gifvits öfversikter öfver utgifterna efter personalstaterna såväl i det »gamla Sverige» 1659—1672 som för hela riket 1661—1672, den förra efter staternas egen fördelning på olika titlar, den senare fördelad efter civila och militära utgifter. Rikshufvudböckernas redogörelser för inkomster och utgifter åren 1662, 1667—1669 ha tillgodogjorts i en tabellarisk öfversikt, som snarast innehåller ett sammandrag af rikshufvudböckerna.

Slutligen har förf. i sista delen af sitt arbete på grundval af kapitalräkningar, som lämna en redogörelse för de verkliga inkomsterna och utgifterna, ej för staternas beräkningar, kunnat för Sverige—Finland jämte de forna danska provinserna ge en öfversikt häraf för åren 1661, 1663, 1670. Tabellen rörande förhållandet mellan de civila och militära utgifterna är af stort intresse. Af densamma framgår, att under hela perioden i hela riket taget som enhet de militära utgifterna öfvervägde, t. ex. 1672 2,310,595 mot 1,664,806, under det att däremot i det gamla Sverige utom Finland och provinserna de civila voro öfvervägande, t. ex. 1672 925,000 mot 1,220,000 d. s. m. Utom de af Wittrock använda kapitalräkningarna för 1661, 1663 och 1670, hvilka i motsats till rikshufvudböckerna lämna uppgifter om verklig inkomst och utgift (ej blott beräknad), ehuru blott för Sverige—Finland och de forna danska provinserna, finnas äfven dylika för 1666 och 1668. Kapitalräkningarna för 1661 och 1670 finnas i kammararkivet och ha där inordnats bland rikshufvudböckerna, den för 1663 finnes i Nordinska samlingen i universitetsbiblioteket i Uppsala. Kapitalräkningarna för 1666 och 1668 påträffades af anmälaren bland räntekammarböckerna i kammararkivet; deras förefintlighet i denna serie, dit de ej höra, är en omständighet, som för en forskare måste te sig som rätt oanad. De torde liksom 1661 års och de öfriga ha uppgjorts för förmyndarräfstkommissionen. Af 1668 års räknings titel framgår, att den upprättats »efter den kongl. commissionens ordre och begäran»; af dateringen för öfverlämnandet förefinnes numera endast den »12 junii» men ej året, då kanten på titelbladet har afskurits. Värdet af dessa kapitalräkningar ligger i möjligheten att under förmyndarregeringens midt kunna bedöma den verkliga ställningen af inkomster och utgifter. Inkomsterna uppgingo sålunda 1666 till

5,047,061 och 1668 till 4,969,231, hvilka siffror ej visa någon nedgång från 1661 och 1663 års siffror 4,741,728 och 4,632,441, men väl äro åtskilligt högre än 1670 års 3,804,230. Tar man åter hänsyn till de olika inkomstposterna, visa sig t. ex. 1668 års siffror för stora sjötullen ovanligt höga: 1,185,395 — 1666 års voro 984,941 —, hvilket är så mycket mer anmärkningsvärdt som minskningen i stora sjötullen var ett af de förhållanden, som särskilt hänvisades till i blå boken. Ordinarie räntan var 1666 1,100,754, 1668 1,073,811, mantalspenningarna 290,074 och 292,296, boskapspenningarna och skjutsfärdspenningarna förete inga större växlingar. Bergverksinkomsterna åter uppgingo 1666 till 339,797 och 1668 till 298,658, tobaksarrendet gaf 1666 45,500 och 1668 62,166. Den största skillnaden visade dock en post, som ej kan betecknas som inkomst i vanlig mening, nämligen uppnegotiationer och förskott, som 1666 uppgick till 747,062 och 1668 steg till 1,035,242 daler s. m. Skeppshjälpen upptogs 1666 till 72,716 daler s. m. Vid jämförelse mellan 1668 års kapitalräkning och rikshufvudboken visar det sig, att den senare i regel har betydligt högre siffror, hvarvid dock är att märka, att donationerna där medräknats. Så utgör t. ex. ordinarie räntan där 1,978,997, och pantegodspenningarna visa den stora skillnaden 193,298 i rikshufvudboken mot 5,922 i kapitalräkningen. Dessa 1666 och 1668 års kapitalräkningar visa alltså i sin mån, att den uppfattning om nedgång i inkomsterna, som präglade hela blå boken, var högst öfverdrifven, hvilket De la Gardie äfven påvisade i sin af förf. vitsordade framställning i mars 1669.

Bland de många frågor, som behandlas af förf., utgör försvarsfrågan en af de viktigaste. Om nödvändigheten af en stark flotta voro alla eniga. Vid 1669 års stats behandling gåfvos ovanligt starka uttryck härför. Brahe förklarade särskildt af hänsyn till provinserna en stark flotta nödvändig. I ett annat uttalande, som af Lindhielm i statsverksprotokollet 1669 för den 27 nov. hänförts till Brahe och Kurck, af Bergenhielm i rådsprotokollet till Kurck, hette det bl. a. »alt huad på flottan afkortas, det drages af Rijksens säkerheet och macht». Författarens omdömen om amiralitetskollegiets förvaltning äro rätt skarpa; det framhålles, huru kollegiet starkt intresserat sig för nybyggnader men ej för underhåll och utrustning eller för den lefvande materielens utbildning. Af fortifikationspolitiken, t. ex. Wrangels kraf på ett system af fästningar i Pommern, gifvas intressanta framställningar.

En af arbetets starkaste sidor är dess utomordentliga grundlighet, dess exakthet och dess rikedom på faktiska uppgifter om allahanda frågor, hvarom en anmälan ej kan ge en föreställning. De redogörelser, som lämnas för de olika staterna, skulle man måhända hälst sett sammanförda med bilagorna. Författaren har varit tveksam härom. Läsaren nödgas nu, om han vill se en viss stats utveckling, att sammanhålla uppgifter från ett flertal ställen i boken. De förändringar, som ägde rum i personalstaterna, inneburo ofta organisatoriska nyheter; som exempel kan anföras indragningen af de assessorer i bergskollegium, som samtidigt voro landshöfdingar.

Handelspolitiska spörsmål förekomma ofta. Beträffande styckehandeln t. ex. förefanns en brytning mellan olika åskådningar, dem, som ville bevarandet af monopolet ur rent skattepolitiska skäl, och företrädarne för en friare ekonomisk politik. De rent utrikespolitiska spörsmålen åter behandlas ej af förf. i högre grad än det behöfves såsom bakgrund för vissa frågor beträffande t. ex. subsidierna. I fråga om bremiska hären och hvad därmed sammanhänger visar förf. samma åskådning som i sin tidigare skrift. Sin uppfattning om, att subsidiefrågorna ej bestämde förmyndarregeringens utrikespolitik, har förf. fått tillfälle att åter häfda. Han kan härvidlag hänvisa till värdefulla uttalanden af Per Brahe i rådet 26 nov. 1669, som bl. a. äfven gjorde gällande, att subsidierna ej skulle brukas till ordinarie staten, »ty hända kunde, att wij finge itt krijg, så borde subsidierne därtill brukas».

De rent formella tekniska frågorna få i Wittrocks arbete ej någon utredning. Läsaren stannar alltså i tveksamhet om hvad begreppet e. o. stat innebär på denna tid. Rikshufvudböckernas förhållande till riksstaterna, äfvensom huru dessas föregångare statsförslagen uppgjordes, äro spörsmål, som ej lösas. Förf. har ej gifvit sig in härpå, troligen därför, att dylika spörsmål måhända lättast behandlas i sitt sammanhang i en studie öfver den svenska statsregleringens äldsta skeden eller i den öfversikt öfver den svenska statsregleringens historia, till hvilken hans arbete utgör en af byggnadsstenarna. Författaren har fullföljt sin undersökning till förmyndarregeringens slut 1672. Ur de uppgifter han lämnar om De la Gardie som den ledande vid statsregleringsarbetet äfven under de följande åren kan måhända den slutsatsen dragas, att 1672 ej är något i statsregleringens historia så särskildt lämpligt slutår. Ledde De la Gardie budgetarbetet till krigets utbrott, torde snarast 1675 beteckna en förändring. Ur källmaterialets synpunkt är beträffande förf:s hufvudkälla, rådsprotokollet, 1672 en slutpunkt.

I sitt sammanfattande omdöme häfdar förf. — och det framgår af hela arbetet —, att den kris, som efter 1675 förändrade hela samhällsskicket, ingalunda var förorsakad blott af förmyndarnas förvaltningsprinciper. Krisens innebörd var egentligen ej finansiell. De svårigheter, som förefunnos, en statsbrist på ett par hundra tusen daler och en statsskuld på 10 miljoner, voro visserligen betydande för den tidens förhållanden, men ej svårare än man på många håll i Europa hade att dragas med, såsom förf. redan i sin inledning i allmänna drag påvisat. Bristen i förmyndarregeringen var främst dess brist på enhet, den mångböfdade regeringen, som blef allt mer beroende af det talrika rådet. Denna åskådning, som ju på intet sätt är ny, får genom Wittrocks arbete, som i sin helhet ger en synnerligen fördjupad uppfattning af förmyndarregeringens politik, en helt annan grund än tidigare. Arbetet är genom sin grundlighet och gedigenhet samt genom själfva valet af ämne — den förut ej studerade budgethistorien — en verklig vinst för vår historiska litteratur.

E. N.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Fataburen. Utgifven af G. Upmark. **1917, 3.** G. Upmark, Guldsmedsämbetet i Jönköping. Med 51 fig.

Fornvännen. Under redaktion af E. Ekhoff. **1917, 4.** B. Nerman, Ynglingasagan i arkeologisk belysning. — L. Bygdén, Den gåtfulla inskriften vid S:t Karins kyrkruin i Visby. Med 3 fig.

Göteborgs försvar. Utgiven av föreningen för Göteborgs försvar, Göteborgs landstormsbefälsförening, frivilliga automobilkårens Göteborgs avd., Göteborgs frivilliga motorbåtsflottilj, Göteborgs frivilliga sjukvårdskolonn. Redigerad av M. Mannnerfelt. — O. Kuylenstierna, Göteborgs försvar i äldre tider. Med 2 illustr. — O. Mannerfelt, Försvaret av Västkusten och Ny-Älvsborgs fästning år 1719. Med 1 illustr. — C. R. A. Fredberg, Lantvärnet. Några erinringar. Med 2 illustr.

Hela världen. 1917. N:o 19—20 (julnummer). C. Grimberg, Hur landstormen redde sig på Karl XII:s tid. Med 2 illustr. — C. Forsstrand, Svenska grandseigneurer. Gustaf Gustafsson av Vasaborg. Med 3 illustr.

Historisk Tidskrift för Skåneland 1917. Bd 5: H. 4—5. L. Weibull, Den skånska kyrkans älsta historia. 5. Det lundensiska archiepiskopatets och kaniksamfundets inre utveckling under Asker. 6. Valet efter Asker. Eskil och konungarna Erik Lam och Olof Haraldsen. Hans verksamhet för S:t Laurentius i Lund och för klosterväsendet. 7. Eskil och Sven Grathe. Upprättandet av ärkebiskopsdömena i Trondhjem och Uppsala. Primatet över Sverige. Legationen (Forts.) — **Bd 7: H. 1** C. Weibull, Den älsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark. Gränsområde och gränslinje. — A. Stille, Skånska kyrkors, borgars och herresätens läge. 1. Kyrkor och flodlinjer i Skåne. 2. Skånska borgars och herresätens läge. Med 2 kartor. — L. Weibull, Utredning angående biskopens över Lunds stift löneförmåner.

Iduns julnummer 1917. C. Forsstrand, Ett sekel på Sveriges tron. Till 100-årsminnet af tronbestigningen. En återblick på ätten Bernadotte. Med 41 illustrationer.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1917. N. Sandblad o. B. M. Bergfelt, Några drag från reformationens införande i de landsändar som utgöra Göteborgs stift. Med 2 illustr.

Karlstads stifts julbok 1917. P. Thorsell, Ur Boda församlings historia. Med 3 illustr. — C. W. Bromander, Sven Kilman, en märk-

lig värmlandspräst från 1700-talet. Med 1 illustr. — C. Jacobsson, Redogörelse för Karlstads stiftsråds verksamhet.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utgifven af Hj. Holmquist. **1917, Årg. 18.** E. Liedgren, Wallins läroår som psalmdiktare 1806—12. (Forts. o. slut). — A. Gierow, Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia. — D. Fehrman, Lunds domkapitel och prästbildningen under 1700-talet. — Meddelanden och aktstycken. — G. Carlsson, Ericus Olais utrikesstudier. — Peter Murbecks framställning af ordo salutis. Medd. af Alex. Rydberg. — Protokoll vid biskop Johannes Baazius d. ä:s visitation i Reftele 1647. Medd. af Es. Bexell. — K. B. Westman, Anteckningar till svensk senmedeltid och reformation. 1. Nicolaus Hermannis skrinläggning. 2. Magnus Magnis återkallelse. 3. Ur Lars Siggessons anteckningsbok. — Litteraturöfversikter, anmälningar och granskningar. Svenskt Diplomatarium. D. 6: 2. Utg. af S. Tunberg, anm. af Hj. Holmquist. — J. A. Eklund, Andelifvet i Sveriges kyrka. 1—4, anm. af K. B. Westman. — C. Edquist, Läseriet i Skellefteåbygden under 1800-talet, anm. af J. L—n.

Meddelanden från Svenska Riksarkivet. Ny följd. 1: 39—41. Riksarkivariens årsberättelse för 1915. Handlingar rörande arkivväsendet. — Smärre utredningar: B. Boëthius, Samlingar av handlingar rörande skrån och hantverkerier 1717—18 i kommerskollegiets arkiv.

Mimer. Utg. af J. Bergman. **1917, 4.** J. Hulting, Då Norrköpings stad sysslade med egen brännvinsbränning.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utgifven af Letterstedtska föreningen, redigerad af O. Montelius. **1917, 6.** O. Montelius, Germanernas hem. Med 1 karta. — E. Noreen, Giöta Kiämpa-Wisa som »folkvisa».

Samfundet S:t Eriks Årsbok 1917. N. Lithberg, Fartygsfyndet i kvarteret Näckström N:o 1, ett bidrag till Norrmalms äldre topografi. Med 3 pl. o. 19 fig. i texten. — Fr. De Brun, Anteckningar rörande medeltida gillen i Stockholm: St. Gertruds gille, St. Knuts och St. Katarinas gillen, Helga kors och St. Olofs gillen, Vårfrugillet, Helga Lekamens gille, Karlagillet, St. Barbaras gille, St. Laurentii gille, St. Nikolai gille. Med 5 fig. — M. Voss o. Fr. De Brun, Fundationsbreven för St. Barbaras kor i Stockholms Storkyrka. G. Hellström, Var i Stockholm bodde Olavus Petri? J. A. Wallenstéen, Rosenfeldtska husen i Stora Gråmunkegränden. — Arv. Bæckström, Lorenzo Hammarsköld om högtidligheterna vid Gustav III:statyns avtäckande. Med 4 fig. — C. Forsstrand, Stockholms Lyceum, skolminnen från 1860-talet. Med 5 fig. — N. Östman, Årtalet 1187 i Stockholms historia, en undersökning i medeltida annaler.

Statsvetenskaplig tidskrift. Utgifven af P. Fahlbeck. **1917, Juni.** G. Rexius, Anteckningar om praxis i fråga om gemensam votering efter 1900. 1. Statsregleringsfrågor (i inskränkt mening). — **Oktober.** C. A. Reuterskiöld, Förstakammarfrågan och kommunalrösträtten. — F. Tönnies, Ett fritt Finland. Fem bref till en svensk politiker. — **December.** N. V. E. Nordenmark, Pehr Wilhelm Wargentin. Till 200-årsdagen af hans födelse. — E. Fahlbeck, 1809—10 års grundlagsstiftning i ny belysning.

Studentföreningen Verdandis tidningsartiklar, N:o 320—322. N. E. Taube, Svenskarna på S:t Barthélémy.

Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. **D. 28. 1916 (tr. 1917).** H. Schück, Minne af Carl Reinhold Berch.

Svensk militär tidskrift. 1917, 7. K. K:son Leijonhufvud, Karoliner. 2. Erik och Nils Krister Leijonhufvud. — Aug. Quennerstedt, Karl XII.

Svensk tidskrift. 1917, 6. E. F. Heckscher, Skandinavisk handelspolitik. — B. Boëthius, Gustaf II Adolfs protestantiska politik. — 8. S. J. Boëthius, Ett politiskt testamente (K. Staaff, Det konstitutionella styrelsesättet). — Litteratur: Svenskt biografiskt lexikon, anm. af O. Wieselgren.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1917. Årg. 14. Th. Sahlberg, Husby Rekarne kyrka. Med 6 illustr. — S. Lindqvist, Några minnesmärken i Rekarne från Eskils dagar. Med 5 illustr. — J. A. Hedendahl, Ett och annat drag ur Södermanlands läns landstings småskollärarinneseminariums historia. Med 2 illustr.

Veckojournalen 1917, N:o 47. W. Swahn, Vem var hon? Den sista Vasaprinsessan eller en vaktmästaredotter? Med 2 portr.

Norsk Teologisk Tidsskrift. 1917, Mars—Juni. Edv. Rodhe, Den svenska kyrkan i närvarande tid. En återblick på det nuvarande kyrkliga lägets genesis.

Teologisk Tidsskrift (Khvn). **1917, Bd 8, H. 4.** A. Gemmer, Pontus Wikners religiöse Udviklingsgang. — Edv. Rohde, Svenska kyrkan i 1916.

Tilskueren. Redigeret af P. Levin. **1917, December,** To Breve fra Kr. Zahrtmann om Leonora Christina. Medd. af S. Birket-Smith.

Finsk tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1917, Juli—Augusti.** H. Ramsay, S. A. Andrée. Några brefutdrag till tjugoårsminnet. — P. O. v. Törne, Nationell självpröfning. 2. — **September.** R. F. v. Willebrand, Gluntarne och deras skald. Till Gunnar Wennerbergs hundraårs-minne. — **Oktober.** M. G. Schybergson, Kyrka och stat i den lutherska världen. Med anledning af reformationens fyrahundraårsminne. — R. A. Wrede, Viktor Magnus von Born †. Med porträtt. — **November.** Y. Hirn, En revolutionsfras och dess historia. — U. Holmberg, Valhall och världsträdet. — H. Schulman, En episod ur grefve Bergs lif.

Kalender utgiven av Svenska Folkskolans vänner 1916. Årg. 31. O. F. Hultman, Socken- och kapellnamnen i Svenska Nyland. — J. Ramsay, När Nils Rosenschmidt försvann. — P. Nordmann, En fånges flykt från Olovsborg 1639.

Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland 1917. Årg. 53. H. 3—5. C. W. U. Kuylenstierna, Om häfd å äganderätt till jord enligt svensk rätt till och med 1734 års lag. En rättshistorisk undersökning.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschich e 1917. Bd 30, H. 1. B. Schmeidler, Nochmals: Bernadotte vor Grossbeeren.

Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1917. H. 1. Fr. Tecken, Zu der Gefangennahme König Christians II. Mitteilungen aus dem Wismarschen Ratsarchive.

La revue de Paris 1917, 1er juin. F. Baldensperger, France et Suède. De Descartes à Gobineau.

37.

Bibliografi 1916.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

5482. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *T. Höjer*. Årg. 36. 1916. 300 + 114 + VII s. + bilagor. Pr. för medlemmar 5 kr.
Hjärne, E., Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag. 1—5.
Almquist, H., August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana. 1.
Boethius, S. J., Bönder, bergsmän och brukspatroner i Dalarnas historia.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

5483. Historisk Tidsskrift, utgit af den norske historiske Forening. Femte Række. Bd 3: H. 6—7. S. 417—576. Kristiania.

5484. Historisk Tidsskrift, Ottende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *Kr. Erslev*. Bd 6: H. 1—4. 284 s. + 62 L. Khvn.

5485. **Lindhagen, A.,** Om noggrannheten af uppgifterna om månens nytändning i några svenska kalendarier från medeltiden.
Nordisk Tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1916. Årg. 3, s. 9—20. Med 1 fig.

5486. **Baldensperger, F.,** Från Descartes till Gobineau. Två hundra års kulturella relationer mellan Sverige och Frankrike. 1—2.
Forum 1916, s. 555—558, 569—571.

5487. **Fäderneslandet,** Det lefvande. 1—2.
Svensk Lösen 1916, s. 15—16.

5488. **Grimberg, C.,** Svenska folkets underbara öden. D. 4. Karl XI:s och Karl XII:s tid. H. 1—6. 384 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 öre häftet.
H. 1. En kärnkarl från vår storhetstid. 2. En blifvande envåldskung. 3. Bistra tider för storfolk. 4. Kungen och den myndige kvartermästaren. 5. Slottet brinner. 6. En trollpacka.

5489. **Johnsson, P.,** Fordomtima. Kulturbilder från gamla tiden. 293 + (1) s. Örebro, Förf. 1915. Tr. i 100 exemplar.
Innehåller bl. a.: Från striderna vid Kalmar 1611; Stora Daldansen; En strejk från 1700-talet; De upproriska rörelserna i Vedens och Bollebygds

---

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1913, 1914 och 1915 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

härader år 1766; Några anteckningar om fiskeriväsendet i Sverige under mediet af 1700-talet.

5490. **Johnsson, P.,** Svenska händelser och bedrifter. Skildrade för ung och gammal. 450 s. Kristianstad (tr. i Ulricehamn), Hj. Möllers bokh. 1915. Pr. 2 kr.

5491. **Lundh-Eriksson, N.,** Sveriges drottningar 1531—1860. En serie kvinnoöden. 237 + (2) s. Med 18 portr. i texten. Sthlm, M. Bergvalls förlag. Pr. 4 kr. 50 öre.

5492. **Sacret, J. H.,** Bourbon and Vasa. A textbook of European history, 1610—1715. With a summary of the events immediately preceding. VI + 324 s. + 7 kartor. Oxford 1914.

5493. **Schück, H., Almquist, H., Stille, A.,** o. **Hallendorff, C.,** Svenska folkets historia. Rikt illustrerad. Bd 2: *H. Almquist*, Reformationstiden och stormaktstidens förra skede. [H. 1—2] = 20—21. 96 s. Med 27 fig. Lund. C. W. K. Gleerup. Pr. 1 kr. häftet.
Gleerupska biblioteket.

5494. **Stefansson, J.,** Denmark and Sweden with Iceland and Finland. With a preface by viscount Bryce. XXXII + 384 s. + 1 portr. + 1 karta. Med flera portr. o. illustr. i texten. London.
The story of the nations.

5495. **Svensén, E.,** Svenska historien för svenska folket. H. 34—57. Bd 2. S. 97—661 + XII s. Med 225 fig. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 25 öre häftet.

5496. **Westerberg, E.,** Svenska drottningar. Några blad ur våra hävder Med 10 portr. 200 s. Uppsala, J. A. Lindblads förlag. Pr. 3 kr.

5497. **Tallgren, A. M.,** Sveriges förbindelse med Ryssland under bronsåldern.
Finsk Tidskr. 1916. T. 81, s. 362—374. Med 7 fig.

5498. **Nordén, A.,** Om Bråvalla slag och andra sagominnen från Norrköping. H. 2. Hällristningar, graffält och sagotraditioner m. m. i Östra Eneby socken. S. 101—217 + 1 pl. o. flera illustr. i texten. Norrköping, Alfred Lundbergs bokh. Pr. 1 kr. 25 öre.
S. 159—203: Bråvalla slag. Slagets plats i fornnordiska sagohäfden. Norrköpingsbygdens fornminnen.

5499. **Nordenstreng, R.,** Vikingafärderna. X + (1) + 207 s. med flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt 1915 (men ej utk. förrän 1916). Pr. 3 kr. 75 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 112 (16/5) af *G. Cederschiöld;* i Aftonbladet 1916, N:o 139 (23/5) af *E. Brate;* i Dagens Nyheter 1916, N:o 309 uppl. A (Stockholmsupplagan N:o 16687) (13/11) af *T. J. A[rne];* i Svenska Dagbladet 1916, N:o 328 (2/12) af *J. Götlind;* i Finsk Tidskr. 1916. T. 81, s. 303—310 af *R. Pipping* under titel: En bok om vikingafärderna; i Ord och Bild 1916, s. 668—670 af *B. Nerman.*

5500. **Nerman, B.,** Torgny lagman.
Arkiv för nordisk filologi 1916. N. F. Bd 28, s. 302—315.

5501. Svenskt Diplomatarium. Utgifvet af riksarkivet genom *S. Tunberg.* Bd 6: H. 2. [1351—52.] S. 265—360. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

5502. **T[unber]g, S.,** Erik af Pommerns jordebok af år 1413.
Hist. Tidskr. 1916, s. 117.

5503. Hansisches Urkundenbuch. Herausgegeben vom Verein für Hansische Geschichte. Bd 11. 1486 bis 1500. Bearbeitet von *W. Stein.* Mit einem Sachregister. XXXII + 899 + (1) s. 4:o. München u. Leipzig, Duncker & Humblot.

5504. **Tunberg, S.,** Hemming Gadh. (Se N:o 5183.)
Hist. Tidskr. 1916, s. 31—47.

5505. Rekeningen van Pompejus Occo aan koning Christiaan II van Denemarken, 1520—1523. Medegedeeld door *G. W. Kernkamp.*
Bidragen en mededeelingen van het historisch genootschap (gevestigd te Utrecht) 1915. D. 36, s 255—329.

5506. **Edén, N.,** Var föddes Gustaf Vasa?
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 13 (18/1).

5507. Ett bref om Barbro Stigsdotter. Meddeladt af *Gottf. Carlsson.*
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 31—33.

5508. **Kruse, W.,** Lübeck und der Streit um Gotland 1523—1526. T. 2: 2. Bis zum Abschluss 1526. (Se N:o 4027 o. 5049.)
Hansische Geschichtsblätter 1915, s. 229—262.

5509. **Szelągowski, A.,** Der kampf um die Ostsee (1544—1621). Autor. Übertrag von *I. v. Porva.* 290 s. München.

5510. **L[indquist], N.,** Gustaf Wasa och livsmedelsjobbarna. En dyrtidskungörelse från 1546.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1916, N:o 245 (21/10).

5511. Konung Gustaf den förstes registratur. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af riksarkivet genom *Joh. Ax. Almquist* D. 29. 1559, 1560. VIII + 955 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 13 kr.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 1.

5512. **Uphall, Lucas,** Gustaf Vasa på lit de parade och hans griftefärd. Meddelad af *C. M. S[tenbock].*
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 104—110 + 2 pl.sidor.

5513. **Filén, Th.,** Daniel Rantzaus tåg över Holaveden.
Forut och nytt från Norra Vedbo, s. 7—22.

5514. **Karttunen, K. I.,** Die Königswahl in Polen 1575. 95 s. Helsingfors 1915.
Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, ser. B, h. 12: 2—4.

5515. **Almquist, H.,** Den politiska krisen och konungavalet i Polen år 1587. VI + 216 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 3 kr. 50 öre.
Göteborgs Högskolas Årsskr.

5516. Danmark-Norges Traktater 1523—1750. Med dertil hörende Aktstykker. Paa Carlsbergfondets Bekostning udgivne af *L. Laursen.* Bd 3. 1589—1625. (2) + 694 + (1) s. Khvn, Gad. Pr. 12 kr.

5517. **Tunberg, S.,** De svenska rådsherrarna och krisen i Sveriges historia 1597—1598. Med 2 bilagor.
Hist. Tidskr. 1916, s. 182—198.

5518. **Almquist, H.,** Bidrag till kännedomen om striden mellan konung Sigismund och hertig Karl 1598—1599. V + 89 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. 25 öre.
Göteborgs Högskolas Årsskr.

5519. **Stenbock, C. M.,** »En klagelig dag».
Personhistorisk Tidskr. 1915 (tr. 1916). Årg. 17, s. 229—238 + 1 portr. Med flera facs. i texten.
Handlar om de böcker som Gustaf Banér läste i kort före sin afrättning i Linköping 1600.

5520. Kancelliets Brevböger vedrörende Danmarks indre Forhold i Uddrag udgivne ved *L. Laursen* af Riksarkivet. 1609—1615. 945 s. Khvn, C. A. Reitzel. Pr. 8 kr.

5521. **Johnsson, P.,** Från striderna vid Kalmar 1611. 1. Då Krister Some var ståthållare på Kalmar slott. 2. Allmogen i Kalmartrakten och kriget 1611. 3. När ölänningarna uppgåvo sitt land. Anteckningar från kriget 1611.
Johnsson, P., Fordomtima (1915), s. 5—29.

5521½. **Bočkarev, V. A.,** Švedsko-russkija otnošenija v smutnoe vremja i osada Pskova 1615 goda. [Svensk-ryska förbindelser under den stora oredans tid och Pskovs belägring år 1615.] 34 s. Pskov.

5522. **Bonsdorff, C. v.,** Landtdagen i Helsingfors år 1616. Ett trehundraårs-minne.
Finsk Tidskr. 1916. T. 80, s. 3—17.

5523. **Grotenfelt, K.,** Helsingin maapäivät vuonna 1616. [Landtdagen i Helsingfors år 1616.] 10 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 1.

5524. **Schwarz, R.,** Das Marienburger Werder während des schwedisch-polnischen Erbfolgekrieges 1626/29.
Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins 1916. Jahrg. 15, s. 6—9.

5525. **Clason, S.,** Gustaf II Adolf. Tal vid föreningen Heimdals minnesfest i Uppsala universitets aula den 6 november 1916. 28 s. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 40 öre.

5526. **Schäfer, D.,** Zum Gedächtnis Gustaf Adolfs.
Schäfer, D., Aufsätze, Vorträge und Reden. Bd 1 (Jena 1913), s. 360—383.

5527. **Westman, K. B.,** Gustav II Adolf och svensk kyrklig expansion. Föredrag vid Uppsala Gustav-Adolfsförenings årsmöte den 6 nov. 1916. 29 s. Med 1 portr. i texten. Sthlm, Sv. Kyrkans Diakonistyrelses bokf. Pr. 40 öre.

5528. **Hallendorff, C.,** Liflands adel och kronan Sverige. En episod från trettioåriga kriget, sedd mot historisk bakgrund. När Johan Banér och Herman Wrangel rivaliserade om högsta befälet.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 182 (9/7).

5529. **Baier, H.,** Akten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges am Bodensee. Mitteilungen aus den Kriegsakten des Klosters Salem, dem Briefbuch des Salemer Mönches P. Benedikt Staub und den Tagebüchen des Grosskellers P. Hillenson und des P. Magnus Herbst, als Ergänzungen zu Sebastian Bürsters Beschreibung des schwedischen Krieges.
Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung. H. 44, s. 129—162.

5530. **Henner, Th.,** Ein Soldatenleben aus der Zeit des dreissigjährigen Krieges. Feldmarschall Ernst Albrecht von Eberstein.
Archiv des historischen Vereins von Unterfranken und Aschaffenburg 1915. Bd 57, s. 77—90.

5531. Zwei Kundmachungen zur Zeit des 30jährigen Krieges. [1631, 1632.] Mitgeteilt von *G. Nowak*.
Mitteilungen des Nordböhmischen Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege 1916. (Leipa.) Jahrg. 39, s. 177—179.

5532. **Lehmann, Chr.,** Das sächsische Erzgebirge im Kriegesleid. Erzgebirgische Kriegschronik, nach dem Originale der »Deutschen Kriegs-

chronik», im Auftrage und auf Kosten des sächsischen Erzgebirgsvereins bearbeitet und herausgegeben von *P. Bönhoff*. VIII + 244 s. + 1 portr.
Mitteilungen des Vereins für Geschichte von Annaberg und Umgegend 1916. Bd 4 (Jahrb. 14 u. 15).

5533. **Mentz, G.,** Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, der Gegenreformation und des Dreissigjährigen Krieges 1493—1648. Ein Handbuch für Studierende. VIII + 479 s. Tübingen 1913.

5534. **Ramsay, J.,** Wrangel och finnarne vid Lech.
Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 42—44.

5535. Ett minne från trettioåriga kriget. [Ryttarsignalerna i Delitzsch.]
Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar 1915. 19, s. 145—148. Med 1 illustr. i texten.

5536. **Höpfl, S.,** Belagerungen Regensburgs 1633 u. 1634 durch Bernhard von Weimar und durch d. Kaiserlichen u. Ligisten. Inaug. Diss. [München.] 57 s. Amberg 1913.

5537. **Baur, Jos.,** Philipp v. Sötern, geistlicher Kurfürst zu Trier, und seine Politik während des 30jähr. Krieges. Bd 2: Bis zum westfäl. Frieden (1648) und dem nürnberger Vollzugstage (1650). 58 + 447 s. + 5 pl. Speyer 1914.

5538. **Domarus,** Wann wurde das erzbischöfliche Schloss Eltville zerstört und wiederaufgebaut. (Ein Beitrag zur Geschichte der Schweden im Rheingau und zur Baugeschichte der Burg Eltville.) (3) s. + 1 pl. 4:o.
Separat Abzug aus dem Jahrbuch der Rheinischen Volkszeitung für 1914.

5539. **Blum,** Einnahme Freiburgs durch Herzog Bernhard von Weimar 1638, geschild. nach d. in d. herzoglichen Biblioth. zu Gotha liegend. handschriftl. Nachl. Bernhards.
Alemannia 1914. [Th.] 42, s. 65—79.

5540. **Johnson, A.,** The Swedes on the Delaware 1638—1664. 391 s. + 33 portr. o. illustr. + 1 karta. Philadelphia 1914.
The Swedes in America, 1638—1900. Vol. 1.

5541. **Lorentz, Y.,** Efter Brömsebrofreden. Svenska och danska förbindelser med Frankrike och Holland 1645—1649. Akad. afh. XX + 144 s. Uppsala, Förf. Pr. 3 kr.
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 59—64 af *G. Jacobson*.

5542. Svenska riksrådets protokoll. Med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af riksarkivet genom *S. Bergh*. D. 14. 1650. VI + (1) + 544 s. Sthlm, Norstedt Pr. 8 kr. 25 öre.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 3.

5543. **Chłędowski, K.,** Barocktidsmänniskorna i Rom. Bemyndigad översättning från polskan av E. Weer. VIII + 531 s. + 43 helsidesplanscher. Sthlm, Geber. Pr. 13 kr. 50 öre.
Kap. 12. Drottning Kristina i Rom. S. 282—364.

5544. **Neuber, Ant.,** Der schwedisch-polnische Krieg und die österreichische Politik (1655—1657). (3) + 146 + (3) s. Prag. Rohliček u. Sievers 1915.
Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft. H. 17.

5545. **Japikse, N.,** Johan de Witt. 358 + (1) s. Med många portr. o. illustr. Amsterdam, Meulenhoff & C:o 1915.
Nederlandsche Historische Bibliotheek. Uitgegeven onder leiding van H. Brugmans. 9.

5546. **Jensen, R. J.,** Fra Svenskek igens Tid. [1657—60.]
Aarbog for historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1915. Aarg. 3, s. 367—377.

5547. Drottning Kristina mot Karl XI:s förmyndare. Tre bref 1668—1669. Medd. af *G. Wit rock.*
Hist. Tidskr. 1916, s. 198—202.

5548. Relations de Antoine de Lumbres, ambassadeur en Pologne et en Allemagne, touchant ses négociations et ambassades. Ouvrage publié pour la Société d'Histoire diplomatique par *G. de Lhomel.* T. 2. XLV + 348 s. 3. XL + 431. Paris 1913. (Se N:o 4592.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 8—9 af *N. Wimarson.*

5549. **Hansen, R.,** »Kung Carls jakt» i urkundlig belysning. Föredrag hållet vid Svenska Litteratursällskapets i Finland årshögtid den 5 februari 1916.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 129. Förhandlingar och uppsatser. 29. 1915 (tr. 1916), s. 199—235.

5550. [**Nordströ]m, [J.],** En tysk spionerirelation från Sverige under Karl XI:tes tid. [1690.]
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 110 (13/5).

5551. Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916). (1) + 312 s. + 1 portr. + 2 illustr. i texten. Lund.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 135 (14/6) af [*A*] *Å*[*hma*]*n*

5552. Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. D. 11. Utg. af *Aug. Quenners edt.* XXXI + 336 s. + 1 portr. + 1 pl. + 3 kartor. Lund, Gleerupska Univ. Bokh. Pr. 10 kr. Tr. i 200 exemplar.
Innehåller: Förord; C. G. Rehnskölds bref till Carl XII; N. Strombergs berättelse; Journal från Kexholms belägring; E. D. v. Krassows bref till Carl XII; C. G. Skyttes berättelse om Dorpats belägring 1704; Personregister.

5553. **Quennerstedt, Aug.,** Ur Carl XII:s lefnad. Skildringar. D. 1. XII + 212 + (1) s. + 17 portr. o. illustr. 2. VIII + 228 + (1) s. + 14 portr. o. illust. + 2 kartor o. 6 facs. tr. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. delen.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 135 (14/6) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n*; i Svensk Militär Tidskr. 1916. Årg. 5, s. 385—386.

5554. Ett Karl XII:s minne på Seland.
Militär Nyheter 1916, s. 242—243.

5555. Kort redogörelse för Sveriges fälttåg i Polen 1702—1704 sedt från stabintendentur-synpunkt. Af *S. K—r.*
Svensk Intendentur-Tidskr. 1916, s. 163—174, 185—194, 241—251. Med 1 bilaga o. 1 karta.

5556. En relation om Polen år 1703. Medd. af *S. Tunberg.*
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 127—177.

5557. **Lundström, E. Hj. J.,** Ett bref af en livländsk pastor rörande Johan Reinhold Patkul.
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 50—65.

5558. Patkul mot Karl XII 1703—1705. Några aktstycken meddelade af *N. Herlitz.*
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 178—197.

5559. **Herlitz, N.,** Från Thorn till Altranstädt. Studier över Karl XII:s politik 1703—1706. 1 (1703 1704). Akad. afh. [Uppsala.] XXV + 338 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 116 (30/4) af *C. Hallendorff*; i Svensk Militär Tidskr. 1916. Årg. 5, s. 384—385.

5560. **Rehnsköld, C. G.,** Bref och skrifvelser från C. G. Rehnsköld till konung Carl XII 1703—1707 (1715).
Karolinska krigares dagböcker. D. 11, s. 1—121.

5561. Om och ur Josias Cederhjelms papper. Medd. af *G. Carlquist.*
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 66—126.

5562. **Skytte, C. G.,** Berättelse om Dorpats belägring 1704.
Karolinska krigares dagböcker. D. 11, s. 217—326 + 1 portr. + 2 kartor.

5563. **Stromberg, N.,** Berättelse om Skaraborgs infanteris deltagande i fälttåget år 1704.
Karolinska krigares dagböcker. D. 11, s. 123—130.

5564. **Mnémon, St.,** L'Origine des Poniatowski. [1.] X + 267 s. Cracovie 1913.
Part. 1: Notes biographiques et aperçus psychologiques sur Stanislas Poniatowski.

5565. Svenskminnen i Fraustadt.
Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar 1915. 19, s. 137—141. Med 2 illustr. i texten.

5566. **Krassow, E. D. v.,** Bref till konung Carl XII 1706—1707 jämte bilagor.
Karolinska krigares dagböcker. D. 11, s. 171—215.

5567. Då fosterlandet var i yttersta nöd. Slaget vid Hälsingborg.
Militär Nyheter 1916, s. 65—68. Med 1 illustr.

5568. **Hult, O. T.,** Pesten i Sverige 1710.
Hygienisk Tidskr. 1916. Bd 8, s. 79—197 + 2 kartor.

5569. **Stiernschantz, J.,** Journal från Kexholms belägring och kapitulation juli—september 1710 jämte skrifvelser.
Karolinska krigares dagböcker. D. 11, s. 131—170 + 1 karta.

5570. **Sörensson, P.,** Sverige och Frankrike 1715–1718. Ett bidrag till kännedomen om Sveriges utrikespolitik efter Carl XII:s återkomst från Turkiet. D. 2. XI + 174 s. Lund, Lindstedts Univ. bokh. Pr. 3 kr.

5571. När Fredrik I fick en norsk kula. Ett 200 års-minne i Livrustkammaren.
Dagens Nyheter 1916, N:o 56 uppl. A (Stockholmsuppl. N:o 16434) (27/2).

5572. **Kuylenstierna, O.,** För tvåhundra år sedan. Karl XII:s fälttåg i Norge 1716.
Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 137—150. Med en bild och en karta.

5573. **Langer, Th. L.,** Anteckningar om Carl XII:s besök åren 1716—1718, Klefmarkssläktens historia, Dalsländska karoliner samt sägner och minnen. 61 + (2) s. Med 9 illustr. i texten. Vanersborg 1914. Pr. 1 kr.

5574. **Holmberg, E.,** Vår flottas fallna och fångna karoliner.
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 1—49 + 1 portr.

5575. **Schartau, S.,** De ryska krigsfångarna på Visingsborg.
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 246—268.

5576. **Bull, J. B.,** Karl den tolvtes död. Falden eller myrdet? 1—3.
Aftenposten 1916, 20/8, 25/8, 27/8.

5577. Karl XII:s minde. Hvad man mener i Fredrikshald. Det er planer oppe om monumentets flytning.
Aftenposten 1916, N:o 410 (13/8).

5578. **Nyström, A.,** Karl XII og Fredrikssten. Det svenske monument paa fæstningen bör bort och Karl XII:s rövertogt glemmes i Sverige.
Aftenposten 1916, N:o 402 (9/8).

5579. **Julén, J.,** Om Sveriges statsskuld 1718 och betalningen av densamma. [Med 5 bil.] Akad. afh. [Uppsala.] VII + 92 + (1) s. Göteborg. Wettergren & Kerber. Pr. 2 kr.
Göteborgs Kungl. Vetenskaps- o. Vitterhets-samhälles handlingar. Fjärde följden. 17: 4.

5580. [**Brovallius, And.**], Karolinska anekdoter från frihetstiden. Utgifna af *H. Almquist.*
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 66—103.

5581. **Stavenow, L.,** Frihetstidens parlamentarism och vår egen tid.
Svensk Tidskr. 1916 Årg. 6, s. 173—182.

5582. **Hjärne, E.,** Ämbetsmannaintressen och politiska doktriner på 1719 års riksdag. Voteringsreformen på riddarhuset och den byråkratiska parlamentarismens grundläggning
Hist. Tidskr. 1916, s. 1—30, 145—181.

5583. **Ahnlund, N.,** Sveriges sista fred med Polen. »Vänskapens återställande» efter det stora nordiska kriget och dess förhistoria.
Karolinska förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 269—312.

5584. Amiral Carl Tersmedens memoarer i Fredrik I:s Sverige. I sammandrag utgifna af *N. Erdmann.* 277 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr.
Innehåller bl. a. Kriget mot ryssarna; Dalupproret och Lewenhaupts flykt.

5585. **Boëthius, B.,** Blockadpolitik på 1700-talat.
Svensk Tidskr. 1916. Årg. 6, s. 200—203.

5586. **Johnsson, P.,** »Stora Daldansen». Några anteckningar från upproret 1743.
Johnsson, P., Fordomtima (1915), s. 37—58.

5587. **Hallendorff, C.,** K. F. Pechlin — sin gode faders sorgebarn. Hvad brefven i Linköpings stiftsbibliotek kunna förtälja. En olycksfågel och bråkmakare redan under studieåren i Lund.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 252 (17/9).

5588. **Johnsson, P.,** De upproriska rörelserna i Vedens och Bollebygds härader år 1766.
Johnsson, P., Fordomtima (1915), s. 135—167.

5589. Kabinettsstyrelsen i Danmark 1768—1772. Aktstykker og Oplysninger udgivne ved *Holg. Hansen* af Rigsarkivet. Bd 1. XXIV + 521 + (1) s. Khvn, C. A. Reitzel. Pr. 5 kr.

5590. **Barthélemy, Fr.,** Memoires. 1768—1819. Publiés par *J. de Dampierre.* Avec un portrait et un fac-similé d'autographe. XIII + 434 s. Paris, Plon-Nourrit et C:ie 1914.
Barthélemy var »secrétaire d'ambassade en Suède» 1768—72. 1772 års revolution skildras ganska utförligt.

5591. **Kleberg, E.,** Till historien om 1771—1772 års riksdag. 1. Halländska prästerskapets riksdagsmannnaval år 1771. 2. Prästerskapets i Halland riksdagsfullmäktiges brev från riksdagen 1771—1772 till prosten i Fjäre och Viske kontrakt Hans Ahlelöf.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 324—383.

5592. **Engelhardt, M. F. v.,** Några anteckningar från krigsåren 1788—90. Utg. af *S. Andersson.*
Hist. Tidskr. 1916, s. 118—126.

5593. **Lewin, E.,** En gustaviansk sjöofficer. Kapten Gustaw Lewins märkliga lefnadsöden skildrade efter hans memoarer. (2) + 210 + (1) s. + 8 portr. + 3 pl. o. 2 kartor. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr. 50 öre.
Handlar bl. a. om kriget med Ryssland 1788—90, speciellt Viborgska gatloppet och slaget vid Svensksund.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 281 (2/12) af [*A.*]*Å*[*hma*]*n*.

5594. **Munthe, Arn.,** Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskiöld. D. 3. Örlogsflottornas operationer under andra krigsåret intill augusti 1789. Konteramiral Lilliehorns förhållande i slaget vid Ölands södra udde och däraf föranledda rättegångar. Teckningarna af *J. Hägg*. XI + 296 s. + 3 illustr. + 3 portr. + 1 karta. Sthlm, Norstedt. Pr. 11 kr.
Svenska sjöhjältar. 7: s.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 326 (30/11) af *C. Hallendorff* under titel Gustaf III och Per Lilliehorn; i Vår Flotta 1916, s. 158—159 af *G. W. M. Fleetwood.*

5595. **Hausen, R.,** Det kungliga nattlägret i Hvittis prästgård den 22 juli 1802.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 129. Förhandlingar och uppsatser. 29. 1915 (tr. 1916), s. 279—281.

5596. **B[yströ]m, O.,** När löjtnant Ögnelodhs kanonslupsdivision strandade vid Barsebäck och Lomma. (Ett minne från 1808 års krig med Danmark.)
Vår flotta 1916, s. 84—87.

5597. **B[yströ]m, O.,** Hertigens af Angoulême besök vid södra armén i Skåne 1808.
Svensk Militär Tidskr. 1916. Årg. 5, s. 246—250.

5598. **B[yströ]m, O.,** När borgmästare Cronsioe och underofficerskorpral Dufwa försvarade Skanör.
Svensk Militär Tidskrift 1916. Årg. 5, s. 310—312.

5599. Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808—1809. Utgifna af *R. Hausen*. X + 219 s. + 1 portr. Helsingfors. Pr. 3 m.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 130.
Innehåller: Kammarrådet *F. L. Nybergs* brefbok; Ryttmästare *C. M Möllersvärds* journal; Kapten *H. Wärnhjelms* relation om Sveaborgs kapitulation.

5600. Åland år 1809. 1—6.
Svensk Lösen 1916, s. 115—116, 126—127, 139—140, 143—144.

5601. När vi förlorade Åland. (Ur A. E. Lilliestierna, En åttioårings minnen.) 1—7.
Svensk Lösen 1916, s. 151—152, 159—160.

5602. Handlingar rörande riksdagarna 1809—15. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *A. Brusewitz*. (1) + II + 197 s. Sthlm. Pr. 5 kr.
Historiska Handlingar. D. 25, N:o 2.
Innehåller: *Chr. Wåhlin*, Anteckningar om riksdagarna 1809—10, 1812 1815 o. *L. A. Mannerheim*, Utlåtande i författningsfrågan 1809.

5603. **Edelstam, C. G.,** Regeringsformen 1809. Anders af Håkanssons första utkast.
Hist. Tidskr. 1916, s. 262—279.

5604. Une lettre inédite de Bernadotte (23 floréal an 2). [12 maj 1794.]
Revue historique de la révolution française et de l'empire 1913. T. 4, s. 120—121.

5605. **Barras, P. de,** Från franska revolutionens och direktoriets tid ur ledamoten av direktoriet Paul Barras memoarer. Efter den av George Duruy utgivna franska upplagan av *O. H. Dumrath.* VIII + 400 s. + 5 portr. Sthlm, Fröléen & Comp. Pr. 7 kr. 50 öre.
Behandlar ganska utförligt Bernadottes ställning till Napoleon 1799.

5606. **Silow, A.,** En svensk soldats öden under 1813—14 års tyska fälttåg. 4 s. Fol. Uppsala 1915.
Studentföreningen Verdandis tidningsartiklar N:o 301—304. Äfven i 8:o. 47 s.

5607. **Schmeidler, B.,** Bernadotte vor Grossbeeren.
Forschungen zur Brandenburgischen u. Preussischen Geschichte 1916. Bd 29, s. 159—172.

5608. **Haedecke, R.,** Die Schlacht bei Dennewitz — ein Sieg Bernadottes. Studie zur Vorgeschichte des 6. September 1813. 48 s. Berlin, Schall & Reutel.
Äfven Inaug. Diss. Giessen under titel: Bernadotte und die Schlacht bei Dennewitz.
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Literatur 1916. N. F. Bd 4, s. 169—170 af *R. v. Friederich.*

5609. **Rockstroh, K. C.,** Ereignisse und Verhältnisse in den Herzogtümern Schleswig und Holstein während der Invasion 1813—14.
Zeitschrift d. Gesellschaft f. Schlesw. Holstein. Geschichte 1914. Th. 44, s. 125—219.

5610. Bornhöft.
Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar 1915. 19, s. 141—144. Med 2 illustr. i texten.

5611. **[Wind, Chr. Andr.],** En ung Rytterofficers Erindringer fra Felttoget 1813 Ved *D. Bruun.*
[Dan.] Militært Tidsskr. 1914. Tillægshefte 1, sp. 3—29.

5612. Nye bref fra provst Niels Hertzberg i Ullensvang 1814. Meddelt av *O. Kolsrud.*
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1916. Femte Række. Bd 3, s. 550—553.

5613. **Staël von Holstein, L.,** Oskar den förste och Åland.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 203 (30/7).

5614. Blixen Finecke og Bismarck. En brevveksling. Udgivet ved *Aage Friis.*
Danske Magazin 1916. 6:e R. D. 2, s. 365—387
Har äfven utkommit separat.
Blixen Finecke, som var bosatt i Sverige, sökte att påverka Bismarck till Danmarks förmån.

5615. **Neergaard, N.,** Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866. Bd 2: Afd. 2 (1) + s. 872—1882. Khvn & Kristiania, Gyldendahl.
Kap. 9 innehåller en mycket utförlig på dokument grundad framställning af Londonkonferensen.

5616. **Wallengren, Sigfr.,** Första kammarfrågan inför svenska riksdagen efter 1866. 300 s Lund, Lindstedts Univ.bokh. Pr. 6 kr. 50 öre.

5617. Tyskland inom svensk opinion under 1870 års krig. 1—2.
Svensk Lösen 1916, s. 43—44, 47—48.

5618. **Dardel, Fr. v.,** Dagboksanteckningar 1873—1876. (3) + 255 s. + 1 portr. o. många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 290 (13/12) af *K. W[arbur]g.*

5619. **Manthey, Aug. Chr.,** Dagböger for Aarene 1856—1874. Bd 2: H 7. S. 433—496. Kristiania.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1916. Lev. 1.

5620. **Ehrenheim, P.,** Några minnen. (3) + 124 s. + 7 portr. + 3 illustr. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.
Rec i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 270 (20/11) af *K. W[arbur]g*; i Aftontidningen 1916, N:o 328 (3/12) af [*E.*] *Th[yseliu]s* under titel: En märklig mans mycket märkliga levnadsminnen; i Svenska Dagbladet 1916, N:o 343 (17/12) af *C. Hallendorff*.

5621. **Koht, H.,** Johan Sverdrup H.. 1—4. 128 s. Kristiania, Aschehoug. Pr. 50 öre häftet.

5622. **Wennerberg, Gunnar,** Bref och minnen samlade och sammanbundna af *S. Taube*. Med illustrationer. D. 3. VIII + 319 s. Sthlm, Geber. Pr. 5 kr. 75 öre.
Innehåller bl. a.: Urtima riksdag 1871; bref under minsterkrisen; Wennerberg och försvarsfrågan på 1880-talet; tullfrågan; inträde i den Bildtska ministären o. Wennerberg och unionsfrågan.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 288 (11/12) af *K. W[arbur]g*; i Dagens Nyheter 1916, N:o 343 A (Stockholmsuppl. n:r 16721) (17/12) af *J. L[andquist]*.

5623. **Hallendorff, C.,** Ålandsklausulens karaktär och innebörd.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 215 (11/8).

5624. **Reuterskiöld, C. A.,** Ålandsförpliktelsens rättsliga karaktär.
Tidsskr. for Retsvidenskab 1915. Aarg. 28, s. 315—328.

5625. **Staël von Holstein, L.,** Får Åland befästas? En folkrättslig undersökning.
[Dan.] Juridisk Tidsskr. 1915, s. 696—716.

5626. **Staël von Holstein, L.,** Sverige och Åland. En folkrättslig överblick. (2) + 49 s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 1 kr.

5627. **Strupp, K.,** Völkerrechtliche Tagesfragen. 2. Die Rechtslage der Alandsinseln.
Zeitschrift für Völkerrecht 1916. Bd 9, s. 485—487.

Biografi och genealogi.

5628. **Biografier,** Äldre svenska. Utg. av *H. Schück*. 1—2. 1: Ioannis Schefferi Argentoratensis vita. 2. [Tegel] E. [G.], Sveriges Rijkes Laghwuña Meen Edige Ertz Förrädares Johannis Messenii Oredelige Bedrifter, Falska Eeder, och Förrädelige Handlinger, som han emot Gudh, Konungen och Rijket, förehafft, stemplat och Practicerat hafwer sampt Then Sentens ooh Doom, som uthaf then Konungzliga Hoffrätt, är för samma hans förrädeliga handlingar skuld, honom afsagd blefwen then 21 Augusti Åhr 1616. Korteligen och sanfärdeligen författade af E. J. 3—4. 3: Torbern Bergmans självbiografi. 4: Carl Reinhold Berchs självbiografi. 5: Urban Hjärnes självbiografi. 179 s. Uppsala, Akad. Bokh. 1915, 16. Pr. för alla tre häftena 3 kr. 50 öre.
Uppsala Universitets Årsskr. Progr.

5629. **Forsstrand, C.,** Svenska krigares minne i Stockholms kyrkor.
Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar 1915. 19, s. 125—136. Med 2 illustr. i texten.

5630. **Hamilton, V., Kreüger, C. H.,** och **Leijonhufvud, E.,** Namnlistor öfver officerskårerna vid svenska s. k. männingsregementen till häst och ståndsdragoner under stora nordiska kriget. (1) + 138 s.
Personhistorisk Tidskr. 1916: H. 1—2.

5631. **Jörgensen, E.,** Nogle Bemærkninger om danske Studerende ved Tysklands Universiteter i Middelalderen.
[Dan.] Hist. Tidsskr. 1916. 8:e Række. Bd 6, s. 197—214.
Innehåller äfven en del uppgifter om svenskar.

5632. **Wahlström, L.,** Svenskar från förra seklet. Biografiska studier. D. 2. Erik Gustaf Geijer. — Johan Gabriel Richert. — Fredrika Bremer. VII + (1) + 181 s. + 12 port. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 25 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 157 (11/6) af *C. Hallendorff.*

5633. **Westerlund, J. A.,** och **Setterdahl, J. A.,** Linköpings stifts herdaminne. D. 2: H. 1. 283 s. Linköping. Pr. 6 kr.

5634. **Wretman, Joh.,** Kort handbok i svensk släktforskning. (4) + 83 s. Sthlm, Fritze. Pr. 2 kr.

5635. **Bonsdorff, C. v.,** *Gustaf Mauritz Armfelt* på förslag till generalguvernör över Finland.
Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 20—41.

5636. **Bonsdorff, C. v.,** *Gustaf Mauritz Armfelts* öfverflyttning till Finland.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 129. Förhandlingar och uppsatser. 29. 1915 (tr. 1916), s. 29—59.

5637. **Rydström, Ada,** *Armfeltarne* på Hunnerstad och deras närmaste. Historien om en släkt och en gård. VIII + 225 s. + 8 portr. + 2 facs.tr. + 1 släkttafla o. flera illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 6 kr.

5638. **Dellner, J.,** *Sven Baelter.* En homiletisk studie. Akad. avh. XV + (1) + 308 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 5 kr.

5639. **Karttunen, L.,** »Domus Sanctæ Birgittæ».
Nuori Suomi 1914, s. 211—233.

5640. **Borelius, H.,** *Carl Gustaf von Brinkman.* [1.] En ungdomsbiografi från vänskapssentimentalitetens tidevarv. (2) + 196 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 302 (29/12) af *K. W[arbur]g.*

5641. Generalmajoren *Erik Drake.* Några anteckningar. Af *H. F.*
Meddelenden från Norra Smålands fornminnesför. 1915. [H.] 4, s. 14—52.

5642. **Ehrensvärd, C. A.,** Brev. Utgivna av *Gunhild Berg.* D. 1. 1768—1795 XXIV + 284 s. + 1 port. o. flera illustr. i texten. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 12 kr.
Innehåller flera bref till Gustaf III och hertig Karl.

5643. **Bradby, E. D.,** The life of Barnave. Vol. 1. V + (3) + 389 s. + 1 portr. 2. (2) + 410 s. + 1 pl. Oxford 1915.
Berör bl. a. *Axel von Fersens* brefväxling med Marie Antoinette.

5644. **Rexius. G.,** *Geijers* affall. 54 s.
Uppsala Universitets Årsskr. 1915.
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 9—22 af *B. Boëthius.*

5645. **Uddgren, H. E.,** Karolinen *Hugo Johan Hamilton.* En lefnadsteckning. (3) + 56 s. + 8 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 25 öre.
Skrifter utgifna af Hamiltonska släktföreningen. 2.

5646. **Johansson, L.,** *Henrik Hammarberg.* Stenbocks kurir.
Fornt och nytt från Norra Vedbo, s. 31—38. Med ett portr. i texten.

5647. **Almquist, H.,** *August von Hartmansdorffs* personlighet och tidigare politiska bana. 1.
Hist. Tidskr. 1916, s. 69—116.

5648. Minnen av och om *Emil Key.* Utgivna och utfyllda av *Ellen Key.* D. 2: Afd. 1. IX + 386 + (1) s. + 3 portr. + 1 pl. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 342 (16/12) af *C. Hallendorff.*

5649. **Bring, S. E.,** Bidrag till *Sven Leijonmarcks* biografi. 1. [Med 2 bil.] 42 + (1) s. + 1 portr. Uppsala, Förf. Tr. i 50 numrerade exemplar.

5650. **Bergh, S.,** När föddes *Johan Gustaf Liljegren.*
Personhistorisk Tidskr. 1915 (tr. 1916). Årg. 17, s. 251—252.

5651. **Linné, C. v.,** Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné. Med understöd af svenska staten utgifna af Upsala Universitet. Afd. 2. Utländska brefväxlingen. D. 1. Adansan-Brünnich. Utgifven och med upplysande noter försedd af *J. M. Hulth.* VIII + 429 + 1 s. Upsala, Akad. bokh. Pr. 12 kr.

5652. **Ahnlund, N.,** *Erik Pukes* släkt.
Hist. Tidskr. 1916, s. 259—261.

5653. **Floderus, M.,** När Västerås störste son var liten. [*Olof Rudbeck.*] 11 + (1) s. Med 3 illustr. i texten. Västerås 1915.
Särtryck ur Västmanlands Läns Tidnings julnummer 1915.

5654. **Boëthius, B.,** Anteckningar om *Johan Adler Salvius*' släktförhållanden och studier.
Personhistorisk Tidskr. 1915 (tr. 1916). Årg. 17, s. 205—228.

5655. Öfverstelöjtnanten *Georg Gustaf von Schlippenbachs* meritförteckning. Medd. af *Th. Westrin.*
Karolinska Förbundets årsbok 1915 (tr. 1916), s. 198—206.

5656. **Kämpe, A.,** En gustaviansk patriot och hans hustru. Generalen och generalskan greve *Philip Schwerin.* Efter samtida källor. 288 s. + 1 pl. o. många illustr. i texten. Sthlm, C. L. Gullberg. Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 348 (22/12) af *C. F[orsstrand].*

5657. **Bergh, S.,** Ur *Anders Anton von Stiernmans* brefväxling.
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 34—53 + 2 portr.

5658. **Key, H.,** *A. O. Wallenberg,* en minnesteckning. Sthlm, Nordiska bokh. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Aftontidningen 1916, N:o 335 (10/12) af [*E.*] *Th[yseliu]s;* i Svenska Dagbladet 1916, N:o 315 (19/11) af *C. Hallendorff.*

5659. **Grade, A.,** Huru *Wingårds* »Minnen» tillkommo.
Hist. Tidskr. 1916, s. 126—129.

5660. **Karsten, H. A.,** *Karl Gustav Wrangel,* hans ungdomstid och första krigarbana 1613—1638. XV + 272 s. + 3 portr. o. 1 illustr. på en sida. Åbo, Förf.
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 50—52 af *K. Grotenfelt.*

Numismatik.

5661. **Montelius, O.,** Bidrag till de svenska sedlarnas historia. 80 s. Med 31 fig. Sthlm 1915.
Särtryck ur Sedelsamlingen i Riksbankens myntkabinett.

Krigshistoria.

5662. **Björlin, G.,** Sveriges krigshistoria i bilder. Utgifven af *J. M. Påhlman.* Bd 2. H. 1—8. 96 s. + 26 pl. + 2 kartor med många illustr. i texten. Tv. fol. Sthlm, Bröderna Påhlmans förlag 1915—16. Pr. 2 kr. 50 öre häftet.

5663. **Byström, O.,** Jönköpings första landtvärnsbataljons intåg i Jönköping den 1 januari 1809.
Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 104—107. Med 1 fig.

5664. **Hamilton, G. L.,** Lifhusarerna i läger och kvarter på Axvall och Sannahed i Örebro och Sköfde. Minnen. 195 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Fritze. Pr. 6 kr.

5665. **Holmberg, E.,** Örlogsskeppet Sveriges olycksfärd 1738. Arkivanteckningar.
Tidskr. i sjöväsendet 1916, s. 99—106.

5666. **Infanteriofficersuniformer,** Svenska, omkring 1800. Meddeladt af *T. J. P*[*etrelli*].
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, sid. 61—65. Med 1 illustr.

5667. **Kuylenstierna, O.,** Om bevarandet af våra äldre fanor.
Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 19—27. Med 6 bilder.

5668. **Kuylenstierna, O.,** När blått och gult först användes som våra färger. Den blå flaggan med gula korset stammar från 1500-talet, uniformerna från senare tid.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 150 (4/6).

5669. **Pira, S.,** En gammal häradsfana.
Fornt och nytt från Norra Vedbo, s. 23—28.

5670. **Rabe, G.,** Kungl. Fortifikationens historia. D. 4, 1. Kungl. Fortifikationens personalstater och personal 1720—1811. 231 s. Sthlm. (De föregående delarna utarb. af *L. W:son Munthe.*)
Bihang till Tidskr. i fortifikation.

5671. **Spak, F. A.,** Historik öfver samtliga i Artillerimuseum i Stockholm befintliga grupper, särskilt framställd för varje grupp; från grupp A —grupp M. 143 s. Sthlm 1914. Pr. 50 öre.

5672. **Tidander, L. G. T.,** Anteckningar rörande Kongl. Jönköpings regementes historia. 2:a omarbetade uppl. 265 s. Västerås, Förf. Pr. 2 kr. 75 öre. Omsl. tr. 1916. Boken för öfrigt tr. Västerås 1910.

5673. **Uddgren, H.,** De tappraste. (1) + 75 s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr.

5674. **Wikander, J. G.,** Öfversikt öfver Sveriges krig. Med 28 i texten införda, numrerade kartskisser. 232 + (1) s. Sthlm, Militärlitteraturför. förlag. Pr. 5 kr.
Militärlitteratur-föreningens förlag. 121.
Rec. i K. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1916, s. 355—356.

Litteratur- och konsthistoria.

5675. **Baeckström, A.,** En Gustaf Adolfs-relief.
Konsthistoriska sällskapets publikation 1915, s. 47—51 + 1 pl.

5676. **Brandel, Sv.,** Danderyds kyrka. Konsthistorisk beskrivning. Utgiven av församlingen med anledning av kyrkans restaurering år 1915. (3) + 69 s. + 1 bil. (1 släkttavla) + (1) s. Med 73 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. 50 öre.
Särtryck ur Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium. Utg. af S. Curman o. J. Roosval.

5677. **Böttiger, J.,** Studier rörande Stockholms slott. Bernard Foucquet och gjuteriet på Rännarbanan. (5) + 21 s. + 5 bilder. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 10 kr. Tr. i 300 exemplar.

5678. **Ekhoff, C.,** Svenska stavkyrkor jämte iakttagelser över de norska samt redogörelse för i Danmark och England kända lämningar av stavkonstruktioner. 377 s. Med 496 fig. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 25 kr.
K. Vitterhets- Hist.- o. Antikvitets Akademien.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 104 ($^{6}/_{5}$) af *A. L. Romdahl;* i Ord och Bild 1916, s. 489—495 af *O. Montelius.* Med 8 illustr.; i Svenska Dagbladet 1916, N:o 245 ($^{10}/_{9}$) af *A. Hahr.*

5679. **Fischer, E.,** Kongl. slottssnickaren och schatullmakaren Gottlieb Iwersson. 64 s + 51 illustr. Göteborg, Gumpert. Pr. 5 kr.
Röhsska Konstslöjdmuseet.

5680. **Hahr, Aug.,** Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text. H. 3. Författat af *A. Hahr, A. Kumlien, T. Mårtensson* o. *H. Wåhlin.* Örup. Månstorp. Tomarp. Avbildningar och text. 57 s. Med 27 fig. Fol. H. 4. Örup. Månstorp. Tomarp. Arkitekturritningar. 20 s. Fol. Sthlm, Norstedt. Pr. för båda häftena 18 kr.

5681. **Hahr, Aug.,** Östeuropeiska stildrag i nordisk renässansarkitektur, IV + 167 s. + 8 pl. o. 60 illustr. i texten. Uppsala, Akad. bokh. 1915. Pr. 7 kr. 25 öre.
Studier i nordisk renässanskonst. 2.
Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala. 18: 2.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 140 ($^{20}/_{6}$) af *A. L. Romdahl.*

5682. **Josephson, R.,** Borgarhus i Gamla Stockholm. 1. Byggnadshistoria. På grundval af samfundet S:t Eriks Stockholmsregister. XV + 410 + (1) s. + 1 karta. Med 549 fig. Sthlm (tr. i Uppsala), Nord. bokh. Pr. 15 kr.
Rec. i Forum 1916, s. 416—419 af *C. R. af Ugglas.*

5683. **Kyrkor,** Sveriges. Konsthistoriskt inventarium med stöd av K. Vitt.- Hist.- o. Ant.- Akad. utgivet av *S. Curman* och *J. Roosval.*

Dalarne. Bd 1: H. 1. Kyrkor i Leksands och Gagnefs tingslag. Konsthistoriskt inventarium utarbetat av *Gerda Boëthius.* V + 146 s. Med 138 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 50 öre.

5684. **Langer, R.,** Erich XIV von Schweden in der deutschen Literatur. (Mit besonderer Berücksichtigung des Wahnsinnsproblems in der dramatischen Dichtung.) T. 1—2. Krupps Privat-Realgymnasium in Berndorf, Niederösterreich. S. 11—35 + 5—32. Berndorf, N.-Ö. 1915 —16.

5685. **Lindblom, Andr.,** La peinture gothique en Suède et en Norvège. Étude sur les relations entre l'Europe occidentale et les pays scandinaves. Publié par l'Academie royale des belles-lettres d'histoire et d'archéologie de Stockholm. (3) + 252 s. + 50 pl. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 30 kr.

5686. **Lindblom, Andr.,** Nordtysk skulptur och måleri i Sverige från den senare medeltiden. Utgifvet af K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. H. 1—2. (3) + 32 s. + 21 pl. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 10 kr. Tr. i 300 numrerade exemplar.

5687. **Looström, L.,** Slottsbyggnaderna på Svartsjö.
Tidskr. för konstvetenskap 1916. Årg. 1, s. 75—79. Med 2 bilder.

5688. **Romdahl, A. L.,** Bungemästaren och Linköpings domkyrka.
Tidskr. för konstvetenskap 1916. Årg. 1, s. 29—31. Med 2 bilder.

5689. **Romdahl, A. L.,** Gammal konst. Studier och fynd. (5) + 245 s. Med 127 fig. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 20 kr. Tr. i 500 numrerade exemplar.
Innehåller bl. a.: Hur våra medeltida kyrkor byggdes; Stilstudier i Skara domkyrka; En grupp svenska och norska 1300-talssigill; Några observanda rörande Vasatidens byggnadskonst; Svartsjö slottsruin år 1750; Drottning Kristina-porträtt; Gustavi domkyrkas altare. Ett verk av Adrien Masreliez; Några Sergelteckningar och deras antika förebilder; Axel Oxenstierna och historien; En Sergelteckning i Göteborgs museum.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 206 (6/9) af *S. Strömbom.*

5690. **Romdahl, A. L.,** Ornamentik och stil i Linköpings domkyrka. 33 s. + 12 pl. Göteborg, Wettergren & Kerber 1914. Pr. 1 kr. 75 öre.
Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och vitterhetssamhälles handlingar. 4 följden. 17: 1.

5691. **Rydbeck, O.,** Studier i Skånes renässans- och barockskulptur.
Tidskr. för konstvetenskap 1916. Årg. 1, s. 16—23, 63—74. Med 17 bilder.

5692. **Schück, H.,** & **Warburg, K.,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2:a omarbetade och utvidgade uppl. D. 4. Sveriges litteratur under realismens och efterhumanismens samt naturalismens tid. (Från slutet af 1830-talet till inemot sekelskiftet.) Bd 2: H. 13—25. S. 97—680 + XI s. + 53 bilagor (portr o. facs.bref). Sthlm, Geber. H. 13—24. 1 kr. 20 öre häftet. H. 25: 70 öre.

5693. **Stenbock, R.,** Tvenne porträtt af Magnus Stenbock.
Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 111—115 + 2 portr.

5694. **Wåhlin, Th.,** Ystads S:ta Maria kyrka. Kyrkan och dess fasta inventariers historia samt plan för deras återställande. Utredning som på uppdrag af kyrkostämman i Ystads S:ta Maria och S:t Petri stads församling blifvit verkställd. VII + 104 s. Med 20 fig. Lund, Gleerupska Univ. bokh. Pr. 50 öre. Af denna bok hafva 45 numrerade exemplar blifvit tryckta å extra godt papper på beställning af gynnare och vänner till S:ta Maria kyrka i Ystad.

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

5695. **Fahlbeck, E.,** Studier öfver frihetstidens politiska idéer. 2—3. (Se N:o 5235.)
Statsvetenskaplig Tidskr. 1916. Årg. 19, s. 31—54, 104—121.

5696. **Fahlbeck, P.,** Svensk författning i finländsk belysning. (Se N:o 5700.)
Finsk Tidskr. 1916. T. 80, s. 99—107.

5697. **Fritz, Matth.,** Die gesetzliche Verwandtenerbfolge des älteren schwedischen Rechts.
Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 1915. Bd 36. Germanistische Abteilung, s. 137—275.

5698. **Grundlagar,** Frihetstidens, och konstitutionella stadgar. Med understöd av statsmedel utgivna av riksarkivet genom *A. Brusewitz.* XIV + 460 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.

5699. **Hedin, G., & Skoglund, H.,** Redogörelse för de ecklesiastika boställena. D. 4. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift). På grund af nådigt bemyndigande enligt kungl. kammarkollegii uppdrag utarbetad. XXXIII + 494 s. 4:o. Sthlm 1915. Pr. 3 kr.

5700. **Hermanson, R.,** Svensk konungamakt, parlamentariskt styrelsesätt och folkviljan. Med anledning af några under 1914 års meningskonflikter i Sverige förfäktade läror. 79 + XXV s. 4:o. Helsingfors, Söderström 1915. Pr. 4 m.
Rec. i Statsvetenskaplig Tidskr. 1916. Årg. 19, s. 61—64 af *R. Erich;* i Finsk Tidskr. 1916. T. 80, s. 36—46 af *V. M. von Born* under titel: Furste och folk. Konung, råd och riksdag.

5701. **Ihrfors, C. G.,** Om häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling. Ett bidrag till den svenska jord- och skogslagstiftningens historia. [Med bilagor: A—T.] Akad. afh. XV + 738 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 12 kr.

5702. **Kuylenstierna, C. W. U.,** Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman med särskild hänsyn till å desamma förbehållna enskilda rättigheter. Akad. avh. XI + 233 s. Lund, Lindstedts Univ.-bokh. Pr. 3 kr.

5703. **Land och folk,** Sveriges. Historisk-statistisk handbok. Enligt K. Maj:ts uppdrag utgiven av *J. Guinchard.* 2:a uppl. Svensk edition. D. 1. XXI + (1) + 738 s. + 1 portr. Med många illustr. o. kartor i texten. 2. XX + 724 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. för båda del. 15 kr.
Innehåller bl. a. *E. Svensén,* Översikt av svenska folkets historia o. *E. Hildebrand,* Statsförfattningen.

5704. **[Lanforsen.]** D. 2. Uppsala läns norra domsagas häradsrätts protokoll i mål mellan Kungl. Maj:t och kronan, å ena, samt Sandvikens järnverksaktiebolag m. fl. å andra sidan, ang. bättre rätt till strömfallet Lanforsen. Utgifna genom kungl. kammarkollegii försorg. 123 + 99 + 5 s. 3. Inlagorna till Kungl. Maj:t och rikets Svea hovrätt samt kungl. hofrättens dom och protokoll i mål mellan Kungl. Maj:t och kronan å ena samt Sandvikens järnverksaktiebolag m. fl. å andra sidan ang. bättre rätt till strömfallet Lanforsen. Utgifna genom kungl. kammarkollegii försorg. 191 s. Sthlm, Norstedt 1915, 16. Pr. för D. 2: 2 kr., för D. 3: 1 kr. 50 öre.

5705. **Lehmann, K.,** Zum altnordischen Kriegs- und Beuterecht. 78 s. Heidelberg 1913.
Konrad Beyerle's Deutschrechtliche Beiträge. Bd 9: H. 1.

5706. **Lesch, Br.,** Klerkelärdom och kristlig poesi i de fornsvenska lagarna. Finsk. Tidskr. 1916. T. 81, s. 62—89.

5707. **Montgomery, A.,** En studie i svensk valutapolitik vid midten af 1700-talet.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1916, s. 244—260, 311—321.

5708. **Nilsson, J. R.,** Rätten att börja krig enligt Sveriges regeringsform.
Det Nya Sverige 1916. Årg. 10, s. 436—444.

5709. **Normann-Lundberg, C. G.,** Bidrag till frågan om äganderätten till prästgårdarna i Sverige under medeltiden. Akad. Afh. [Upsala.] (1) + 96 s. Luleå, Förf. 1915.

5710. **Staël von Holstein, L.,** Sveriges neutralitetsgräns.
Festskrift till Pontus Fahlbeck 1915, s. 204—231.

5711. **Söderqvist, N.,** Om konungens i Sverige rätt att förfoga öfver statens tillgångar. 2.
Tidskr. utgifven af Juridiska föreningen i Finland 1914. Årg. 50, s. 247—320.

5712. **Törne, P. O. v.,** Inverkningar af förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen. 1.
Hist. Tidskr. för Finland. 1916. Årg. 1, s. 96—116.

5713. **Weibull, L.,** Liber census Daniæ. Kung Valdemars jordebok. (2) + 168 s. Khvn, Hagerup. Pr. 5 kr.

Bibliografi.

5714. **Bergh, S.,** Om de svenska fältkanslihandlingarnas hemförande från Turkiet 1714 och deras öden under de närmast följande åren.
Hist. Tidskr. 1916, s. 279—284.

5715. **Bergh, S.,** Svenska riksarkivet 1618—1837. XVII + 468 s. + 11 illustr. Med 34 fig. i texten. Sthlm. Pr. 6 kr. Särtryck i 150 exemplar på tjockare papper.
Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2: 5.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 90 (1/4) af *C. Hallendorff*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 79 (5/4) af *K W[arbur]g*; i Dagens Nyheter 1916, N:o 97 Uppl. A (Stockholmsuppl. n:o 16475) (9/4) af *L. M. Bååth*; i Aftonbladet 1916, N:o 139 (23/5); i Stockholms Tidningen 1916 (2/4) af *K. Nordlund*; i Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 124—128 af *B. Boëthius*; i Nordisk Tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1916, s. 322—327 af *E. Naumann*; i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 91—96 af *V. Gödel*; i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1916. 8:e Række. Bd 6, s. 275—277 af *A. Linvald*.

5716. **Brulin, H.,** Gadebuschska samlingen i riksarkivet. En redogörelse.
Nord. Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1916. Årg. 3, s. 40—51.

5717. **Bygdén, L.,** Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 20 (= Bd 2: 11). V s. + sp. 950—1052 + (2) s. Uppsala 1915.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet. 17: 18.

5718. **Gödel, V.,** Sveriges medeltidslitteratur. Proveniens. Tiden före antikvitetskollegiet. [Utgifven med offentligt understöd.] VIII + 319 s. Sthlm, Nord. bokh. Pr. 7 kr. 50 öre
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 182 (9/7) af *E. Nygren;* i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 96—98 af *S. T[unber]g.*

5719. **Planer, O.,** Verzeichnis der Gustav-Adolf Sammlung mit besonderer Rücksicht auf die Schlacht am $\frac{6}{16}$ November 1632. (3) + 168 s. + 2 pl. + 1 facs.tr. o. några illustr. i texten. Leipzig, H. Haesser Verlag.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 175 (2/7) af *V. Lundström;* i Hist. Tidskr. 1916, s. 205—207 af *B. B[oëthius];* i Nordisk Tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1916, s. 333—334 af *K. Setterwall.*

5720. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1915. 40 s. Sthlm.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1916. 50 separatexemplar.

5721. **Setterwall, K.,** Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1911—1914. 23 s. Uppsala 1915 (utk. 1916).
Särtryck i 25 exemplar ur Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utk. 1916). Litteraturöfversikter, anmälningar o. granskningar, s. 115—135.

5722. **Törne, P. O. v.,** Öfversikt af i Finland under år 1915 utkommen historisk litteratur.
Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr. s. 99—111.

5723. **Walde, O.,** Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie. 1. Akad. afh. [Uppsala.] XIX + 351 s. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 6 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 246 (11/9) af *Fr. Böök;* i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 456—458; i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 80—82 af *A. B. C[arlsson];* i Nordisk Tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1916, s. 294—320 af *I. Collijn.*

5724. **Weibull, L.,** Vägledande förteckning vid person- och släktforskning i landsarkivet i Lund. VI + (1) + 92 s. Lund.

5725. **Östman, N.,** Stockholms stads bokauktionskammare 1674—1735.
Wrangel, F. U., Stockholmiana. Saml. 5, s. 231—269. Med 2 illustr.

Topografi.

5726. **Anderson, W.,** Karlskrona.
Gamla svenska städer. H. 5, s. XXXIX—XLIX. Med 4 fig.

5727. **Beckman, N.,** Vägar och städer i medeltidens Västergötland. Ett topografiskt-historiskt utkast. (4) + 70 s. Med 1 karta i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. 75 öre.
Göteborgs Kungl. Vetenskaps- o. Vitterhetssamhälles handlingar. 4:e följden. 17: 3.

5728. **Boëthius, S. J.,** Bönder, bergsmän och brukspatroner i Dalarnas historia.
Hist. Tidskr. 1916, s. 221—258.

5729. **Bring, S. E.,** Trollhätte kanal 1844—1904. Några anteckningar. 91 s. Med 19 fig. 4:o. Sthlm 1914.
Särtryck ur Trollhättan, dess kanal- och kraftverk, utg. af kungl. vattenfallsstyrelsen. D. 2.

5730. **Bååth, L. M.,** Helgeandsholmen och Norrström från äldsta tid till våra dagar. D. 1. Tiden till 1718. XI + 342 s. + 1 pl. o. 2 kartor o. 54 illustr. i texten. St. 8:o. Uppsala & Sthlm (tr. i Uppsala.), Förf. Pr. 15 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1916, N:o 342 A (Stockholmsuppl. nr 16720) (16/12) af *I. Simonsson;* i Stockholms Dagblad 1916, N:o 343 A (17/12) af *N. Östman;* i Stockholmstidningen 1916, N:o 332 (6/12) af *Alf;* i Aftonbladet 1916, N:o 341 B (15/12) af *R. Josephson;* i Nya Dagligt Allehanda 1916, N:o 330 (4/12) af *G. Bolin;* i Aftontidningen 1916, N:o 348 (23/12) af [*E.*] *Th*[*yseliu*]*s;* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 302 (29/12) af *A. L. Romdahl.*

5731. **Drag,** Korta, ur Ripsa kyrkas historia och öden. Af *A. v. E.*
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1916. Årg. 13, s. 63—81. Med 6 illustr.

5732. **Edelstam, O.,** Kalmar i forntid och nutid.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1916, s. 107—121. Med 18 illustr.

5733. **Ekelund, Th.,** Hertig Karls kyrka i Karlskoga.
Karlstads stifts julbok 1916, s. 41—52. Med 4 illustr.

5734. **Fehr, I.,** Vägledning för besökande i Strängnäs domkyrka. Med plankarta och bilder. 2:a uppl. 38 s. Strängnäs, O. Eriksons bokh. Pr. 75 öre.

5735. **Fornt** och nytt från Norra Vedbo. Utgiven av Vedbo-bor. 167 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Tranås, Sandbergs bokh. 1914. Pr. 1 kr.
Innehåller bl. a.: *Th. Filén,* Daniel Rantzaus tåg över Holaveden; *S. Pira,* En gammal häradsfana; *L. Johansson,* Henrik Hammarberg. Stenbocks kurir.

5736. **Forssell, B.,** Örebro stadsfullmäktiges minnesskrift för första halfseklet åren 1863—1912. Efter stadsfullmäktiges protokoll sammandragen. Med inledning af *Hj. Linder.* XVI + 579 + (1) s. + 7 illustr. + 8 kartor + 8 tabeller. Örebro 1915.

5737. **Forssell, B.,** Örebro och dess utveckling. Bd 2. Innefattande tiden från stora branden 1854 till nuvarande tid. 179 + (1) s. + 1 pl. + 2 kartor o. många illustr. i texten. 4:o. — Register till Örebro och dess utveckling. Bägge banden. 19 + (1) s. 4:o Örebro, Förf. Pr. 7 kr. 50 öre. Registerhäftet. Pr. 50 öre.

5738. **Friesen, O. v.,** Namnet Jönköping.
Meddelanden från Norra Smålands fornminnesför. 1915. [H.] 4, s. 4—13. Med 2 fig.

5739. **Frågor** och svar rörande Uppsala län år 1741. Ett par gamla handlingar meddelade av *A. Julius.*
Allmoge och hemslöjd (1915). Utg. av *A. Julius,* s. 102—127.

5740. **Grönstedt, J.,** och **Grönwall, C. A.,** Stockholms källare, schweizerier & utvärdshus under de senaste femtio åren 1866—1916. Anteckningar ur tryckta och otryckta källor. 72 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Pr. 10 kr. Tryckt 1916 i en enda illustrerad uppl. med 500 numrerade exemplar.

5741. **H[agander], [J.],** Från Wadsbo härad. Några etnografiska och historiska notiser. 43 + (1) s. Sköfde 1914.

5742. **H[ansso]n, [S.],** Gamla Lödöse. De föreslagna utgrävningarna.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 127 B (3/6).

5743. **Helger, N.,** Gåsborns socken i Värmland. Ett försök till hembygdsbeskrivning i historisk framställning. XI + (1) + 151 + (1) s. Med 37 illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 50 öre.

5744. **Historia,** Jönköpings. Utgifven genom en af Jönköpings stadsfullmäktige den 27 september 1913 tillsatt kommitté med bidrag af *O. v. Friesen, A. Hennig, C. O. v. Porat, N. Åberg, R. Björkman* o. *G. Säve.* [Med många illustr.] H. 3—10. S. 65—320. Jönköping, Richards A.-B:s förlag. Pr. 50 öre häftet.

5745. **Hiärne, Urb.,** Märkvärdigheter hos sjön Vettern. Öfversatt från latinet af *C. Stubbe.* 25 s. + 1 portr. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 15 kr. Tr. i 150 numrerade exemplar.

5746. **Hjelmérus, A.,** Skelleftebygden. 96 s. Umeå, Förf. 1915. Pr. 1 kr.
Västerbottnisk hembygdsforskning. Skelleftebygden.

5747. **Janse, O.,** Sigtuna stads grundläggning och stadens betydelse under medeltiden.
Gamla svenska städer. H. 5, s. 1—XV. Med 6 fig.

5748. **Johnsson, P.,** Från det forna Villand. Historiska och kulturhistoriska anteckningar från Villands härad. 189 + (2) s. Kristianstad (tr. i Sölvesborg), Hj. Möllers bokh. Pr. 2 kr.

5749. **Johnsson, P.,** Örebro län för hundra år sedan. Anteckningar. 179 + (1) s. Örebro, Lindhska bokh. Pr. 3 kr.

5750. **Jonzon, B. G.,** Ljusdals kyrka.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1916, s. 58—65. Med 3 illustr.

5751. **Jönsson, A.,** Falkenbergsboken. Jubileumsskrift till stadsfullmäktiges 50-årsdag den 19 februari 1916. (1) + 242 s. + 15 portr. Nässjö, Förf. . Pr. 10 kr.

5752. **Kjellberg, C. M.,** Byggnadshytta vid Uppsala domkyrka.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1916. Bd 7, s. 221—230.

5753. **Kjellberg, C. M.,** Tomta gård och Tomta släkten. 52 s. + 4 tabell. Med 1 illustr. i texten o. 4 bil. Linköping, Förf.
Särtryck ur Meddelanden från Östergötlands fornminnesf. och museif.

5754. **Klein, E.,** Ett tvärsnitt genom Sveriges medeltid. Hvad en liten Mälarö döljer och avslöjar. Alsnö, ett storslaget forskningsobjekt.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 163 B (18/6).

5755. **Kyrkor,** Gamla, i Småland (Växjö stift.) 1: *E. Wrangel,* En orienterande öfversikt. 2: *G. Carlsson,* Två ödekyrkor i Värend.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1916, s. 80—98. Med 13 illustr.

5756. **Larsson, Br. A.,** Anteckningar om Karlstads domkyrka. 98 s. Med flera illustr. i texten. Karlstad, Förf. Pr. 1 kr. 50 öre.

5757. **Larsson, O.,** Minnen och bilder från Balingsta.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1916, s. 20—29. Med 5 illustr.

5758. **Lindeberg, W.,** Minnen från gamla Gefle.
Meddelanden af Gestriklands fornminnesförening 1914, s. 36—40.

5759. **Löfström, K.,** Stockholmshistoria i gatunamn.
Dagens Nyheter 1916, N:o 355 Uppl. A (Stockholmsuppl. n:o 16733) (31/12).

5760. **Minnesskrift** 1516 25/1 1916 med anledning af Engelholms 400-årsjubileum utarbetad af *C. Lind* m. fl. och utgifven af Engelholms Tidning julen 1915. 48 s. Med många illustr. 4:o. Engelholm 1915.
Engelholms Tidning 1915, N:o 291 B (15/12).
Innehåller bl. a.: Engelholms stads historia. Anteckningar till 400-årsjubileet ur Engelholms och ortens häfder; Hur Engelholm sett ut i »den gamla, goda tiden»; Stadens styresmän; Näringsfång.

5761. **Modin, E.,** Gamla Tåsjö. Anteckningar om hembygden. XV + 402 + (1) s. + 1 karta. Med många illustr. i texten. Sollefteå (tr. i Örebro), A. B. Dahlbergs bokh. Pr. 5 kr.

5762. **Montgomery Cederhielm, Rob.,** Segersjö.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1916. Årg. 13 s. 97—101. Med 2 illustr.

5763. **Mälarbeskrivning,** En gammal. Medd. av *A. Julius.*
Allmoge och hemslöjd (1915). Utg. av *A. Julius,* s. 99—101.

5764. **Nyrin, Joh.,** Alsters kyrka.
Karlstads stifts julbok 1916, s. 73—93. Med 7 illustr.

5765. **Olsson, M.,** Karl XII:s sarkofag i Riddarholmskyrkan.
Svensk Tidskr. 1916. Årg. 6, s. 499—506. Med 9 fig.

5766. **Palme, O.,** Sigtuna stads utveckling under nyare tid. En öfversikt.
Gamla svenska städer. H. 5, s. XVI—XXXVIII. Med 2 fig.

5767. **Pyk, C. G. Larsson,** Sätesgården Kyleberg och dess ägare. 1313—1916. Några anteckningar. 25 s. Med 14 illustr. i texten. 4:o. Linköping, H. Carlssons bokh. Pr. 4 kr.

5768. **Rhezelius, I. H.,** Monumenta Uplandica. Utgifna af *C. M. Stenbock* o. *O. Lundberg.* 118 s. + 11 pl. Med 197 fig. i texten.
Bilaga till Upplands fornminnesf. tidskr. 1915, 16.

5769. **Romdahl, A. L.,** Svartsjö slottsruin år 1750. En teckning af Jean Eric Rehn.
Fataburen 1916, s. 241—246. Med 3 fig.

5770. **Rosman, H.,** Några data ur Gotlands ekonomiska historia 1814—1914. 10 s. + 1 portr.-pl. 4:o. Visby 1914.

5771. **Rydström, A.,** I Tjust förr och nu.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1916, s. 30—57. Med 25 illustr.

5772. **Sahlberg, E.,** Från en gränsbygd. Strödda skildringar från trakten kring Ed. En af vårt lands skönaste rekreations- och turistorter. En blifvande idealisk trädgårdsstad, ägd af staten. Ett svenskhetens bålverk i gränsbygden. 127 + (1) s. + 1 portr. Med många illustr. i texten. Göteborg, N. P. Persson. Pr. 2 kr. 50 öre.

5773. **Sarauw, G.,** Gamla Göteborgs läge. [Referat.]
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1916, N:o 270 (20/11).

5774. **Schartau, S.,** Tillståndet i Jönköpings län 1697—1721.
Karolinska Förbundets Årsbok 1915 (tr. 1916), s. 207—245.

5775. **Silfwing, J. L.,** Värmlands historia från äldsta tider intill nuvarande. D. 1: H. 5. Visnums härad: Södra Råda socken. 110 + (2) s. + 9 pl. Sköfde, Förf. 1914. Pr. 1 kr. 25 öre.

5776. **Simonsson, I.,** Stadens nycklar.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 109—118. Med 3 fig.

5777. **Strömbom, S.,** Utgrävningar på Nya Lödöse mark sommaren och hösten 1915.
Göteborgs o. Bohusläns fornminnesf. tidskr. 1915 (tr. 1916), s. 31—46. Med 6 fig.

5778. **Städer,** Gamla svenska. Gator och gränder. Hus och gårdar. Samlingsverk i bilder jämte förklarande text utgifvet af Svenska teknologföreningens afdelning för husbyggnadskonst. H. 5. (2) + (2) + XLIX + (1) + 86 s. 4:o. Sthlm, Cederquist. Pr. 4 kr. 50 öre.
Innehåller bl. a.: *O. Janse,* Sigtuna stads grundläggning och stadens betydelse under medeltiden; *O. Palme,* Sigtuna stads utveckling under nyare tid. En öfversikt; *W. Anderson,* Karlskrona.

5779. **Städer,** Sveriges. H. 20—26. Bd 8: Kristianstads och Malmöhus län. H. 6—8. 9: Hallands län. H. 1—2. 15: Örebro län. H. 1. 17: Kopparbergs och Gävleborgs län. H. 1. S. 161—256 + 62 + 32 + 32 s. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt 1915, 16. Pr. 5 kr. häftet.
8: Lund af *K. Hj. Lundgren*. — Landskrona, Hälsingborg, Eslöv, Ystad, Trelleborg, Skanör och Falsterbo af *K. Enghoff*. — 9: Halmstad af *K. Enghoff*. — Laholm af *O. Sjunneson*. — Falkenberg af *R. Kjerrulf*. — Varberg af *C. G. Claëson*. — Kungsbacka af *A. Hasselgren*. — 15: Örebro af *B. Forssell*. — Askersund af *H. Söderstéen*. — 17: Falun af *P. Envall*. — Säter af *A. Ulrich*.

5780. **Sverige.** Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utgifven af *K. Ahlenius, E. Apelqvist, A. Kempe* och *O. Sjögren*. Med många illustr. och planer. H. 65—69. 2: 14, 3: 7—9. 6: 6. S. 833—896 + s. 385—576 + s. 321—384. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. häftet.

5781. **Sätesgårdar,** Skånska, 1682. Samtida beskrivningar utg. af *C. G. Weibull*. Frosta härad. Bara härad.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 287—323. Med 8 illustr. i texten.

5782. **Söderstéen, H.,** Askersunds landsförsamlings kyrka. (1) + 111 s. + 24 pl. och många illustr. i texten. Askersund, Holmbergs bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

5783. **Tersmeden, P.,** Sätra brunns krönika 1700—1915. VII + 279 s. + 2 kartor. Flera portr. o. illustr. i texten. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 2 kr. 75 öre.

5784. **Tideman, J.,** Kort beskrifning öfver Rödöns tings-lag i Jemtland. Akad afh. [Upsala.] Sthlm 1758. [Omtr.]
Jämtlands läns fornminnesf. tidskr. 1914. Bd 6, s. 5—19. Med 1 facs.-tr.

5785. **Tynell, L.,** Gårdstånga kyrka.
Lunds stifts julbok 1916. Årg. 8, s. 62—76. Med 7 illustr.

5786. **Tänkebok,** Jönköpings stads. Åren 1456—1465. 48 s. [Utg. af C. M. Kjellberg.]
Bilaga till Meddelanden från Norra Smålands fornminnesf. 1915. [H.] 4.

5787. **Ugglas, C. R. af,** Ett par portaler i staden inom broarna och Aris Claeszon från Haarlem.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 123—173. Med 30 fig.

5788. **Ulrich, A.,** Bidrag till belysning af frågan om rätten för Säters stad till jord och vatten enligt stadens privilegiebref af den 8 maj 1642. 3 s. Säter (tr. i Hedemora), Förf. Tr. i 50 numrerade exemplar.

5789. **Ur** Västmanlands äldsta skatteböcker. Utg. af *Cl. Uggla*. 43 s. Västerås 1915. Pr. 2 kr. 50 öre.

5790. **Vejde, P. G.,** Riddersberg. Anteckningar och utdrag om en småländsk herrgård och dess ägare. 86 + (1) s. + 2 kartor. Med flera portr. o. illustr. i texten. 4:o. Jönköping.

5791. **Wallerström, A.,** Nässjö handel och industri i ord och bild. D. 1. 110 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Nässjö, A. Wallerström.

5792. **Wiberg, V.,** Viby kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1916. Årg. 13, s. 82—90. Med 5 illustr.

5793. **Wiklund, K. B.,** Rounala kyrka. 19 s. + 2 pl. + 2 planritn. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Fritze. Pr. 1 kr. 50 öre.

5794. **Wrangel, F. U.,** Stockholmiana. Saml. 5. Anteckningar. III + 307 + (2) s. + 8 illust. + 27 portr. + 1 facs. Sthlm, Norstedt. Pr. 15 kr.
Innehåller: *F. U. Wrangel*, Minnen från Västra Trädgårdsgatan; Gatnamn i Stockholm; Anders Siggesons gränd; *N. Östman*, Härbärgerare och gästgifvare i Stockholm 1545—1581; Stockholms stads bokauktionskammare 1674—1735; En bild af Stockholm från 1535; Johannes Bureus' förlorade Stockholmsbilder.

5795. **Östman, N.,** Brann Stockholms rådhus upp 1458? Ett bidrag till de stockholmska eldsvådornas historia.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 119—122.

5796. **Babcock, K. Ch.,** The Scandinavian element in the United States. 223 s. Urbana 1914.
University of Illinois studies in the social sciences. Vol. 3: N:o 3.
Rec. i Minnesota History Bulletin 1916. Vol. 1, s. 270—274 af *Th. C. Blegen.*

Kulturhistoria.

5797. **Allmoge och hemslöjd.** Bidrag till en uppländsk kulturhistoria. Utgivna under redaktion av *A. Julius.* (1) + 127 s. + 3 pl. o. många illustr. i texten. Uppsala, Akad. bokh. 1915. Pr. 4 kr. 25 öre.
Innehåller: *G. Cederblom*, Från uppländska bondehem: *E. Olsson*, Bröllopsseder; *N. Lithberg*, Uppländsk näverplastik; *E. Thorman*, Uppländska ryor (inom Uppsala län) en kort översikt; *St. Rodenstam*, Några minnen och hågkomster från Skuttunge; *M. Olsson*, Några uppländska gårdsplaner; *E. O. Arenander*, Om linodling i Uppland; *H. Cornell*, Några allmoge- och prästgårdsinventarier från 1600-talet; *A. Julius*, En gammal Mälarbeskrifning; *A. Julius*, Frågor och svar rörande Uppsala län år 1741.

5798. **Ambrosiani, S.,** Hus och husgeråd hos småländsk allmoge.
Sv. Turistföreningens Årsskr. 1916, s. 6—29. Med 24 illustr.

5799. **Bagge, P.,** Skol- och gymnasielifvet vid Sveriges äldsta gymnasium för ungefär hundra år sedan.
Läsning för svenska folket 1916, s. 161—185.

5800. **Bohlin, G.,** Allmogeliv i Hille socken. Ur gamla sockenstämmoprotokoll.
Meddelanden af Gestriklands formninnesförening 1914, s. 7—30.

5801. **Braem, Corf.,** Dagbok under en resa i Sverige åren 1671 och 1672. Utgifven af *B. Möller.* X + 58 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr. Tr. i 400 numrerade exemplar.

5802. **Brakel, S. van,** Schiffsheimat und Schifferheimat in den Sundzollregistern.
Hansische Geschichtsblätter 1915, s. 211—228.

5803. **Bååth-Holmberg, C.,** Från gammal tid och ny. 377 s. Med 118 illustrationer. Uppsala, J. A. Lindblads förlag. Pr. 4 kr. 75 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 300 (27/12) af *K. W[arbur]g.*

5804. **Dalgård, W.,** Om linets odling och beredning. Några anteckningar från Djura kapellförsamling, Kopparbergs län.
Fataburen 1916, s. 14—20. Med 7 fig.

5805. **Erixon, S.,** Den stora dryckesbollen med Peder Turesson Bielkes och och hans frus anvapen.
Fataburen 1915, s. 193—213. Med 37 fig.

5806. **Folklivet** på Söderslätt under senare hälften av 1700-talet. En samtida berättelse meddelad av *B. Möller.*
Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 384—411.

5807. **Forsell, M. L.,** Herrgårdslif i Bergslagen för sjuttio år sedan. Dagboksanteckningar. I urval utgifna af *S. Heijkenskjöld.* Med 38 illustrationer. XV + 227 s. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 6 kr.

5808. **Forsstrand, C.,** Skeppsbroadeln. Minnen och anteckningar från Gustaf III:s Stockholm. VIII + 160 s. + 5 helsidesbilder o. flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr.
Rec i Svenska Dagbladet 1916, N:o 341 (15/12) af *C. Hallendorff*; i Aftontidningen 1916, N:o 348 (23/12) af [*E.*] *Th*[*yseliu*]*s*.

5809. **Gahn, H.,** Utskänkningsställena i 1700-talets Sverige. En statistisk studie.
Mimer 1916. Årg. 14, s. 65—81.

5810. **Granberg, E. A.,** Något om bomärken.
Sv. Turistföreningens Årsskr. 1916, s. 379—383.

5811. **Grönstedt, J.,** Svenska hoffester. Sveriges historia i drottning Christinas tid. 4. Huru man roade sig i Stockholm på drottning Christinas tid. 128 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Förf. Pr. 10 kr. Tr. i 400 numrerade exemplar.

5812. **Grönstedt, J.,** Bordets nöjen i Wasakonungarnas tid. 64 s. Sthlm, Förf. 1915. Pr. 2 kr.

5813. **Gödel, V.,** Antikvitetskollegiet — en banbrytare för svensk fornforskning. Ett kulturhistoriskt 250-årsminne.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 343 (17/12).

5814. **Hahr, A.,** Västmanlands läns kungl. hushållningssällskap 1815—1915. Enligt uppdrag och under medverkan af särskilda fackmän. D. 1: *A. Hahr.* Hushållningssällskapets allmänna historia. Med 1 pl. och 116 afbildningar. (5) + 302 + (1) s. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1915.

5815. **Hallenborg, J. F.,** Grunddragen av svenska jordbrukets historia från hednatiden till närvarande tid. Med 27 illustrationer. (13) + 164 s. Sthlm, Beijer. Pr. inb. 2 kr. 75 öre.

5816. **Hallendorff, C.,** Från storhetstidens Stockholmslif. 1. Johan Ekeblad och hans namnkunniga släkt. 2. Under Kristinas sista regeringsår. 3. Hedvig Eleonoras kammarherre.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 49 B (20/2), 56 (27/2), 63 (5/3).

5817. **Hammarstedt, N. E.,** Elias, åskguden. Ännu ett tillägg till »Olsmessa och torsblot».
Fataburen 1916, s. 21—29. Med 1 fig.

5818. **Hammarstedt, N. E.,** När vänder björnen sig i idet?
Fataburen 1915, s. 227—235.

5819. **Historia,** Naturhistoriska riksmuseets, dess uppkomst och utveckling. Utgifven med statsunderstöd af Kungl. Vetenskapsakademien. (1) + 290 s. + 9 tafl. o. många illustr. o. portr. i texten. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Almqvist & Wiksell. Pr. 15 kr.

5820. **Holm, T.,** Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria. D. 4: 2: 1677—1697. XVI + 304 s. 4: 3: 1677—1697. XV + 268 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. delen.

5821. **Isberg, A. U.,** Häxboken. Kulturhistoriska skildringar från det gamla Malmö. D. 1. 256 s. + 7 pl. o. 3 kartor o. många illustr. i texten. Malmö, Förf. Pr. 6 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 122 B (27/5) af *A. Å[hma]n.*

5822. **Johnsson, P.,** Småländska kulturbilder från 16- och 1700-talet. 222 s. Christianstad (tr. i Växjö), Hj. Möllers bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

5823. **Johnsson, P.,** Mat och dryck. Hushållsbestyr i Göinge för en mansålder sedan.
Fataburen 1916, s. 61—73.

5824. **Johnsson, P.,** En strejk från 1700-talet.
Johnsson, P., Fordomtima (1915), s. 108—114.

5825. **Johnsson, P.,** Landtbefolkningens åtgärder för dryckenskapens bekämpande under början af 1800-talet. Hvad man beslutade på sockenstämmor i Skåne och Småland. Några anteckningar.
Mimer 1916. Årg. 14, s. 5—14.

5826. **Larsson, J.,** Om sjukdomsbesvärjelser. Anteckningar för Jämtlands läns fornminnesförening.
Jämtlands läns fornminnesf. tidskr. 1914. Bd 6, s. 29—33.

5827. **Looström, L.,** I svenska konstnärskretsar för omkring hundrafemtio och hundra år sedan. (2) + 218 s. Med 30 illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 10 kr.

5828. **Minnesskrift.** Arla Coldinu orden 1765 8/5—1915. (3) + 422 + (1) s. + 3 portr. + 1 pl. Med 38 illustr. o. portr. i texten. 4:o. Sthlm, Almqvist & Wiksell 1915. Tr. i 800 exemplar.

5829. **Nilsson, M. P:n,** Julklappen.
Fataburen 1916, s. 49—60.

5830. **Nyblom, H.,** Dans och dansmusik i Stockholm på 1760-talet.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 174—196. Med 5 fig.

5831. **O[lán], E.,** Svenska frihamnar i äldre tider. De gustavianska Porto-Francoinrättningarne i Marstrand och på S:t Barthélemy.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 35 B (12/2).

5832. **Olaus Magnus,** Historia om de nordiska folken. D. 3 (12—16 boken). Nu för första gången i svensk öfversättning utgifven genom Michaelis gillet. (4) + 228 + 3 + (2) s. Med många illustr. i texten. 4:o. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. för hela arbetet för prenumeranter 50 kr., i bokhandeln 75 kr.

5833. **Personne, N.,** Svenska teatern. D. 4. Under Karl Johanstiden 1818—1827. Några anteckningar. 302 + (1) s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 5 kr. 75 öre.

5834. **Selggren, J.,** Om kronofiskerierna i Gestrikland. (Ur rektor Selggrens anteckningar.) (Forts.)
Meddelanden af Gestriklands fornminnesförening 1914, s. 2—6.

5835. **Simonsson, I.,** När Lars Wivallius härjade i Stockholm.
Svenska Dagbladet 1916, N:o 157 (11/6).

5836. **Sundberg, V.,** och **Hall, B. R.,** Om Danviken och dess verksamhet, dess präster och skola.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 59—108. Med 9 fig.

5837. **Sydow, C. W. v.,** Tranan och vårfrudagen. En studie över några hittills obeaktade svenska folkseder. 1. (2) + 34 s. Malmö, Förf. Pr. 60 öre.
Folkminnen och folktankars skriftserie. 3.

5838. **Södergren, V.,** Ur Lapplands odlingshäfder. 2.
Läsning för svenska folket 1916, s. 31—52.

5839. **Söderstéen, H.,** Bergmansliv i Tylöskogen och Sundbo härad fordomdags. Föredrag hållna vid Södermanlands-Närkes nations i Uppsala hembygdskurs i Åmmeberg sommaren 1916. 32 s. Askersund, Holmbergs bokh. Pr. 25 öre.

5840. **Ulrich, A.,** Plåt- och harneskmakareämbetet i Säter.
Fataburen 1916, s. 1—13. Med 3 fig. o. 1 bilaga.

5841. **Ulrich, A.,** Småplock ur gamla författningar. Om dyrtidspolitik i Sverige och Finland under 1500-talet. 23 s. Sthlm. Tr. i 65 numrerade exemplar.

5842. **Ulrich, A.,** Spår i Säter och Hedemora av flydda tiders där förfärdigade silver- och tennarbeten. 4 s. Säter (tr. i Hedemora), Förf. Tr. i 50 numrerade exemplar.

5843. **Upmark, G.,** Skansen 25 år.
Fataburen 1916, s. 97—194. Med 37 fig.

5844. **Vennberg, Gust.,** Om Riala sockens fornminnen, sägner och gamla plägseder.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1916. Bd 7, s. 231—270. Med 2 pl. o. 5 fig.

5845. **Vessberg, V.,** Stockholmska skolförhållanden år 1684.
Pedagogisk Tidskr. 1916, s. 347—353.

5846. **Vogel, W.,** Geschichte der deutschen Seeschiffahrt. Bd 1. Von der Urzeit bis zum Ende des 15. Jahrhunderts. XVII + 560 s. + 1 karta. Berlin, G. Reimer 1915.
Rec. i Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1916. Bd 18, s. 107—120 af *A. Bugge.*

Kyrkohistoria.

5847. **Anderson, V.,** Kyrkorna som försvarsverk. 8 s. Med 4 fig. Karlskrona 1914.
(Särtryck ur Svensk kustartilleritidskrift. 1914: H. 2.)

5848. **Bergvall, H.,** Religiösa väckelser i Hälsingland i början af 1800-talet Några anteckningar.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1916, s. 70—77.

5849. **Carlsson, G.,** Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergsstudier. Med en efterskrift af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 42—46, 47—49.

5850. **Ceremonielet** vid nunneinvigning i Vadstena kloster. Efter ett gammalt handskriftsfragment i Kungl. Biblioteket. Utgifvet af *R. Geete.* S. 349—366. Sthlm.
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1916.

5851. **De Brun, Fr.,** Anteckningar rörande Svartbrödraklostret i Stockholm.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1916, s. 13—58. Med 4 fig.

5852. **Episod,** En, ur hernhutismens historia i Sverige. Medd. af *C. G. Wahrenberg.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 308—319.

5853. **Hall, B. R.,** Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628. (Se N:o 5344.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 346—378.

5854. **Hallbäck, H. D.,** J. O. Hoof och Hoofianismen. En kyrkohistorisk studie. (Forts. och afslutning från årg. 15.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 152—181.

5855. **Hippel, O.,** Jämförelse mellan kyrkolagskommitténs förslag, utarbetadt vid höstsammanträdet 1838, och det Thomanderska kyrkolagsprojektet af 1837.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 50—67.

5856. **Johnsson, P.,** Några religiösa rörelser i vårt land under 1700-talet. Anteckningar.
Ansgarius. Illustrerad missionskalender 1915. Årg. 10, s. 146—159.

5857. **Laurelius, Olavus,** Visitationsordning. Medd. af *H. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 325—330.

5858. **Lesch, Br.,** Olof den helige, Gottlands apostel.
Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 76—95.

5859. **Liedgren, E.,** Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812. Med en inledning om religionens plats i sjuttonhundratalspoesien och den estetiskt motiverade psalmboksreformen.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 182—271.

5860. **Lindqvist, S.,** Den helige Eskils biskopsdöme. Några arkeologiska vittnesbörd om den kristna kyrkans första organisation inom mellersta Sverige. Akad. afh. [Uppsala.] (1) + 174 + (1) s. Med 66 fig. o. 1 karta i texten. Sthlm, Förf.

5861. **Nordberg, A.,** »Den stora kyrkan» och »den lilla hopen». En kyrklig tidsbild från början af 1800-talet.
Kyrklig Tidskr. 1916. Årg. 22, s. 73—82.

5862. **Petri, Olaus,** Samlade skrifter. Utgifna af Sveriges kristliga studentrörelses förlag under redaktion af *B. Hesselman.* Med ett förord af *H. Hjärne* och litteraturhistoriska inledningar af *K. B. Westman.* Bd 3. XV + 586 s. Upsala. Norblads bokh. Pr. 8 kr.

5863. **Spegel, Haqvin,** Visitationsakter 1687. Medd. af *E. Haller.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 279—307.

5864. **Wahlström, L.,** Nationell och universell medeltidskyrka.
Nordisk Tidskr. 1916, s. 352—364.

5865. **Westling, G.,** Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utg. 1916), s. 68—151.

5866. **Åmark, M.,** Klämtning.
Julhälsning till församlingarna i Uppsala stift 1916, s. 45—57. Med 1 illustr.

Finland och Östersjöprovinserna.

5867. **Besvär,** Finska prästerskapets, och Kungl. Majestäts därpå gifna resolutioner. Utgifvet af *A. Simolin*. Supplement till K. G. Leinbergs, Finska prästerskapets besvär. (3) + 87 s. Helsingfors. Pr. 2 m.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 126.

5868. **Cederberg, A. R.,** Johan David Cneiff. Suomalainen virkamies ja taloudellinen kirjailija 17:llä sataluvulla. [Johan David Cneiff. En finsk tjänsteman och ekonomisk författare i det 17:de århundradet.] 62 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 10.

5869. **Cederberg, A. R.,** Kolme ehdotusta vuodelta 1809. [Trenne förslag från år 1809.] 22 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 9.

5870. **Dahlström, S.,** Anteckningar om militära boställen 1681—1809.
Hembygden (en finsk tidskr.) 1914, s. 81—136.

5871. **Dahlström, S.,** Åbo domkyrkas stamböcker i Sverige 1681—82.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 129. Förhandlingar och uppsatser. 29. 1915 (tr. 1916), s. 236—278.

5872. **Danielson-Kalmari, J. R.,** Poorvoon valtiopäiväin valmisteluajoilta. Pyrkimyksiä ja saavutuksia. [Förberedelserna till Borgå landtdag. Hvad som eftersträfvades och hvad som ernåddes.] 25 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 2.

5873. **Folkminnen** från Kyrkslätt, antecknade vid hembygdskursen år 1915. 36 s. Med flera illustr. i texten. Helsingfors.
Hembygdsforskningens vänner i Nyland. N:o 2.
Öfvertryck ur Veckobladet.

5874. **Karttunen, K. I.,** Sananen Liivinmaan kysymyksestä ja Ruotsin Itämeren takaisesta politiikasta 16 vuosisadan keskivaiheilla. [Några ord om den liffländska frågan och Sveriges Östersjöpolitik vid midten af det sextonde århundradet.] 17 s. S:t Michel 1915.

5875. **Lehtonen, U. L.,** Muutamia esityksiä keisari Aleksanteri I:lle Suomesta vuodelta 1808. [Framställningar till kejsar Alexander I från Finland år 1808.] 56 s.
Historiallinen Arkisto 1915. 25, 6.

5876. **Lindeqvist, K. O.,** Muutamia Suomen talonpoikien ahtaiden kauppasäännösten johdosta tekemiä valituksia 1600-luvun jälkipuoliskolta. [Några af Finlands bönder under senare hälften af 1600-talet framställda klagomål på grund af de stränga handelsbestämmelserna.] 9 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 8.

5877. **Oljemark, K. T.,** Blad ur Ingå sockens geografi och historia. 99 s. + 1 karta. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 2 m. 50 p.

5878. **Raab, O.,** Svenska minnen i Tyskland. Samlade och utgivna. Rügen. V + (1) + 87 s. Sthlm, Norstedt Pr. 2 kr. 25 öre.

5879. **Ramsay, J.,** Bertil Ivarsson till Järppillä och hans släkt. 18 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 5.

5880. **Ramsay, J.,** Sedebilder från fordom. 1. Dråpet på Kurjala gård år 1643.
Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 65—75.

5881. **Rinne, J.,** Järppilän linna. [Järppilä borg.] 10 s.
Historiallinen Arkisto 1916. 26, 6.

5882. **Ruuth, J. W.,** Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet. H. 3. 319 s. Åbo. Pr. 10 m.
Bidrag till Åbo stads historia, utg. på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 2: 12.

5883. **Urkunder** rörande det äldre Wiborgska stiftet. H. 1. Utg. af *A. Simolin.* XIV + 188 s. Helsingfors.
Kyrkohistoriska samfundets handlingar. 13, 1.

5884. **Voionmaa, V.,** Suomen karjalaisen heimon historia. [Finlands karelska folkstams historia.] 543 s. Helsingfors, Folkupplysningssällskapets förlag 1915. Pr. 8 m. 50 p.

5885. **Westling, Fr.,** Några meddelanden om Ösels kyrkliga förhållanden under åren 1645—1650. Med en efterskrift af *E. Hj. J. Lundström.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utk. 1916), s. 333—340, 341—345.

5886. **Wolters, E. G.,** Kirchliche und sittliche Zustände in den Herzogtümern Bremen und Verden 1650 bis 1725 dargestellt auf Grund der Generalkirchenvisitationsakten. Inaug. Diss. [Erlangen.] 79 s. Braunschweig 1914.
Vollst. in Zeitschrift d. Gesellsch. för niedersächs. Kirchengesch. Jahrg. 19, 20. 1914, 1915.

5887. **Zunker, P.,** Kirchspiel Neuenkirchen bei Greifswald um die Zeit des dreissigjährigen Krieges. Auf Grund der Akten des Pfarr-Archivs.
Pommersche Jahrbücher 1914. Bd 15, s. 31—66.

Allmän och utländsk historia.

5888. **Bergman, J.,** & **Svensén, E.,** Världshistorien berättad för svenska folket. Den stora världsbrandens tid. H. 1—9. 288 s. Med många illustr. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 45 öre häftet.

5889. **Hildebrand, H., Hjärne, H.,** o. **Pflugk-Harttung, J. v.,** Världshistoria. Människosläktets utveckling i stat och samhälle, i kultur och vetenskap. D. 4. Nya tiden (1500—1650). 25 + 663 s. 4:o. Med många illustr., portr. o. kartor. Sthlm, Aktiebolaget för spridning af litterära verk. Pr. inb. 26 kr.
Denna del innehåller följande afhandlingar: *H. Hjärne,* Inledning. Det västerländska statssystemets uppkomst. — *J. v. Pflugk-Harttung,* Upptäckts- o. kolonialhistoria. — *H. Hjärne.* Skandinaviska och ryska koloniföretag utom Europa. — *K. Brandi,* Renässansen. — *Th. Brieger.* Reformationen. — *H. v. Zwiedineck-Südenhorst,* Motreformationen i Tyskland. — *M. Philippson,* Motreformationen i Syd- och Västeuropa.

5890. **Historie,** Norges. Fremstillet for det norske folk af *A. Bugge, E. Hertzberg, O. A. Johnsen, Y. Nielsen, J. E. Sars* og *A. Taranger.* Med talrige illustrationer i teksten og paa bilag. H. 131—142. Bd 2. Halvb. 2: H. 4—13. *A. Bugge,* Tidsrummet 1104—1319. S. 81—395 + (5) s. Bd 3: Halvb. 2: H. 1—2. *A. Taranger,* Tidsrummet 1319—1537. 64 s. Kristiania, Aschehoug. Pr. 50 öre häftet.

Recensioner.

5891. **Grimberg, C.,** Svenska folkets underbara öden. D. 1—3. (Se N:o 4009, 4542 o. 5034.)
Rec. i Finsk Tidskr. 1916. T. 81, s. 395—396 af *P. Nordmann.*

5892. **Schück, H., Almquist, H., Stille, A.,** o **Hallendorff, C.,** Svenska folkets historia. Bd 1. Forntiden och medeltiden. Avd. 1. Forntiden och den äldre medeltiden. 2. Folkungatiden och unionstiden. (Se N:o 4546 o. 5036.)
Rec. i Finsk Tidskr. 1916. T. 80, s. 143—152 af *P. O. v. Törne;* i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1915. Ottende Række. Bd 6, s. 127—145 af *E. Arup;* i Samtiden (Kristiania) 1916, s. 168—174 af *Edv. Bull.*

5893. Acta Pontificum Danica. Bd 4—6. (Se N:o 902, 1431, 2473 o. 5047.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1916. 3. Folge. Bd 19, s. 644—647 af [*E.*] *Daenell.*

5894. **Schück, H.,** Engelbrekt. (Se N:o 5044.)
Rec. i Samtiden 1916, s. 168—174 af *Edv. Bull.*

5895. Hertigh Carls Slaktarebenck. Utg. af *T. Berg.* (Se N:o 5052.)
Rec. i Forum 1916, s. 103 af *J. V. Johansson.*

5896. Ett 300-årigt Vasaminne. Brefväxlingen mellan Gustaf II Adolf och Ebba Brahe. (Se N:o 5061.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1915 (utg. 1916). Årg. 17, s. 258—260 af *T. Berg.*

5897. **Gustav II Adolf.** Tal och skrifter av konung Gustav II Adolf. Ett urval av *C. Hallendorff.* (Se N:o 5055.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1915 (utg. 1916). Årg. 17, s. 255—258 af *B. B*[*oëthiu*]*s.*

5898. **Oxenstierna, A.,** Rikskanslercn Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Afd. 1: Bd 5. Bref 1630. Redaktion af *H. Brulin.* (Se N:o 5064.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 77 (19/3) af *N. Ahnlund.*

5899. **Ekeblad, J.,** Bref. Utgifna af *N. Sjöberg.* D. 2. (Se N:o 5081.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 64—71 af *G. Jacobson.*

5900. Bref från Samuel Bark till Olof Hermelin 1702—1708. Utg. af *C. von Rosen.* D. 2. 1705—1708. (Se N:o 5093.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 86 (29/3) af *C. Hallendorff.*

5901. Karl XII i Ukraina. En karolins berättelse. Utgifven af *C. Hallendorff.* (Se N:o 5094.)
Rec. i Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 192—193 af [*C. O.*] *N*[*ordensva*]*n;* i Hist. Tidskr. 1916, s. 210—211 af *H. B*[*ruli*]*n;* i Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1916, s. 198—200.

5902. **Berger L.,** Bedrägeriet i Karl XII:s historia. Falska och förfalskade källuppgifter angående Karl XII:s ryska fälttåg 1708. (Se N:o 5095.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 30—35 af *N. Herlitz.* Denna recension framkallade ett genmäle af *L. Berger,* hvarpå *N. Herlitz* åter svarade. Hist. Tidskr. 1916. H. 4. Bilaga. 5 s.

5903. Kampen om Tönning 1713—1714 og Stenbocks Hær i dansk Fangenskab 1713—1719. Udarbeidet af *A. P. Tuxen, H. W. Harbou* og *C. L. With-Seidelin.* (Se N:o 5103.)
Rec. i Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1916, s. 91—94 af *O. B*[*yströ*]*m;* i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1915. Ottende Række. Bd 6, s. 157—160 af *K. Fabricius.*

5904. **Vallentin, H.,** Frihetstidens riddarhus. (Se N:o 5110.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 35—40 af *W. Enblom.* Ett beriktigande af *W. Enblom,* Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 86; i Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 129 af *O. K—a.*

5905. **Tessin, C. G.,** Dagbok 1748—1752. Utg. af *S. Leijonhufvud.* (Se N:o 5116.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 123 af *C. M. S[tenbock].*

5906. **Säve, T.,** Sjuåriga kriget. (Se N:o 5117.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1916, N:o 21 (23/1) af *L. Stavenow;* i Svenska Dagbladet 1916, N:o 28 (30/1) af *C. Hallendorff;* i Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 54—56 af *[C. O.] N[ordensva]n.*

5907. **Munthe, Arn.,** Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskiöld. D. 1—2. (Se N:o 4653 o. 5119.)
Rec. i Tidskr. i sjöväsendet 1916, s. 338—342 af *Th. Fevrell;* D. 2 i Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 56—57 af *[C. O.] N[ordensva]n.*

5908. **Wandel, C. F.,** Sökrigen i de danske-norske Farvande 1807—14, fra Tabet af Flaaden til Freden i Kiel. (Se N:o 5126.)
Rec. i Kungl. Krigsvetenskapsakademiens Tidskr. 1916, s. 88—90 af *O. B[yströ]m.*

5909. **Pflugk-Harttung, J. v.,** Leipzig 1813. (Se N:o 4181.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1916. Jahrg. 18, s. 184—186 af *H. Ullmann.*

5910. **Fenk, J.,** Sverige på kongressen i Wien 1814—1815. Ett bidrag till kännedomen om Karl Johans yttre politik. (Se N:o 5144.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 40—54 af *S. Clason.*

5911. **Wahlström, L.,** Svenskar från förra seklet. 1. (Se N:o 5177.)
Rec. i Aftontidningen 1916, N:o 56 (27/2) af *[E.] Th[yseliu]s* under titel: »En politisk kanoniseringsakt»; i Rösträtt för kvinnor 1916, N:o 3, af *M. Aimén.*

5912. **Westman, K. B.,** Birgitta-studier. 1. (Se N:o 3168.)
Rec. i Norsk Teologisk Tidsskr. 1916. Ny Række. Bd 7, s. 100—102 af *Fr. Paasche.*

5913. **Carlsson, G.,** Hemming Gadh. (Se N:o 5183.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utk. 1916). Litteraturöfversikter, anmälningar o. granskningar, s. 85—94 af *Y. Brilioth;* i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1915. Ottende Række. Bd 6, s. 145—149 af *Johs. Lindbæk.*

5914. **Geijer, E. G.,** Minnen. Utdrag ur bref och dagböcker. Utgifna och försedda med en inledning af *Fr. Böök.* (Se N:o 5185.)
Rec. i Nord. Tidskr. 1916, s. 321—324 af *R. Sjöberg.*

5915. **Sörensson, P.,** Generalfälttygmästaran Hugo Hamilton, en karolinsk krigare och landshöfding. (Se N:o 5186.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 3 (5/1) af *A. Å[hma]n;* i Svenska Dagbladet 1916, N:o 86 (29/3) af *C. Hallendorff;* i Svensk Militär Tidskr. 1916, s. 193—194 af *C. O. N[ordensva]n.*

5916. **Hammarskjöld, N.,** Ätten Hammarskjöld. (Se N:o 5187.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1915, N:o 345 A (19/12) af *H. Brulin;* i Svenska Dagbladet 1915, N:o 289 B (24/10) af *C. Hallendorff;* i Personhistorisk Tidskr. 1915 (tr. 1916). Årg. 17, s. 260—262 af *C. M. S[tenbock].*

5917. **Key, Emil,** Minnen. Utg. af *Ellen Key.* D. 1. (Se N:o 5188.)
Rec. i Rösträtt för kvinnor 1916, N:o 2, 3 af *G. Hellberg;* i Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 131—135 af *O. Wieselgren.*

5918. **Mörner, B.,** Maria Aurora Königsmarck. (Se N:o 4716.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 27—30 af A. *S[tille]*.

5919. Bref till Henrik Reuterdahl. Utgifna af *G. Aulén* (Se N:o 5191.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1916. Årg. 18, s. 135—137 af *H. Wijkmark.*

5920. **Lamm, M.,** Swedenborg. (Se N:o 5197.)
Rec. i Edda 1916, s. 220—222 af *O. Wieselgren.*

5921. **Hahr, A.,** Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text. (Se N:o 4752.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 447—453.

5922. **Hahr, A.,** Studier i nordisk renässanskonst. 1. (Se N:o 4252.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 443—446.

5923. **Paulson, G.,** Skånes dekorativa konst under tiden för den importerade renässansens utveckling till inhemsk form. (Se N:o 5223.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 453—455; i Tidskr. för konstvetenskap 1916. Årg. 1, s. 87—89 af *A. Hahr.*

5924. **Rydbeck, O.,** Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria. (Se N:o 5224.)
Rec. i Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 424—430.

5925. **Schück, H.,** & **Warburg, K.,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2:a uppl. Bd 1: H. 5—10. Bd 2: H. 11—12. (Se N:o 5225.)
Rec. i Edda 1916, s. 210—214 af *O. Wieselgren.*

5926. **Tynell, L.,** Skånes medeltida dopfuntar. H. 1—3. (Se N:o 4261, 4760 o. 5227.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 435—441.

5927. **Wrangel, E.,** Ny litteratur om den äldre konsten i Skåne (L. Tynell, Skånes medeltida dopfuntar. H. 1—3; A. Anderberg, Studier öfver skånska triumfkrucifix: O. Rydbeck, Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria; Th. Wåhlin, Lunds domkyrkas gamla konstur; E. Wrangel, Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare; G. Paulson, Skånes dekorativa konst under tiden för den importerade renässansens utveckling till inhemsk form; A. Hahr, Skånska borgar. H. 1—2).
Ord och Bild 1916, s. 165—175. Med 9 illustr.

5928. **Carlsson, M.,** Bidrag till utredningen af den värmländska afvittringsfrågan med särskild hänsyn till ämnets behandling i 1:a delen af jordundersökningens betänkanden. (Se N:o 5233.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 1—3 af *C. W. U. Kuylenstierna.*

5929. **Lagerroth, Fr.,** Frihetstidens författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia. (Se N:o 5241.)
Rec. i Nordisk Tidskr. 1916, s. 120—123 af *L. Wahlström;* i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 71—80 af *L. S[tavenow]*.

5930. **Rexius, G.,** Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär. Med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840—41. (Se N:o 5154.)
Rec. i Statsvetenskaplig Tidskr. 1916. Årg. 19, s. 5—15 af *Hj. Haralds* under titel »Det svenska tvåkammarsystemets utvecklingslinie; genmäle af *G. Rexius* i Statsvetenskaplig Tidskr. 1916. Årg. 19, s. 90—103; härpå kom ett genmäle af *Hj. Haralds*, Den historiska metodens självbesinning. Metodologiska anmärkningar med anledning af docent Rexius' »Genmäle» mot min uppsats Representationsreformens utvecklingslinie i Statsvet. Tidskr. 10 s. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 25 öre.

5931. **Sjögren, A.,** Svenska kungliga och furstliga bokägaremärken inklusive dedikations- och donationsexlibris. (Se N:o 5264.)
Rec. i Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1916. Årg. 3, s. 69—72 af *I. Collijn;* i Personhistorisk Tidskr. 1915 (utg. 1916). Årg. 17, s. 262—266 af *C. M. S[tenbock].*

5932. En bok om Östergötland. Under redaktion af *B. Mörner.* (Se N:o 5274.)
Rec. i Nord. Tidskr. 1916, s. 229—234 af *E. Norling.*

5933. Malmö. En skildring i ord och bild av stadens utveckling och nuvarande tillstånd. Huvudredaktör: *G. Hårleman.* (Se N:o 4828.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland 1916. Bd 6, s. 441—443.

5934. **Hall, B. R.,** Kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. (Se N:o 5344.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1916, N:o 90 (19/4) af *Å. Å[hma]n.*

5935. **Levander, L.,** Livet i en Älvdalsby före 1870-talet. (Se N:o 5355.)
Rec. i Fataburen 1916, s. 90—95 af *S. Erixon.*

5936. **Nilsson, M. P:n,** Årets folkliga fester. (Se N:o 5362.)
Rec. i Nord. Tidskr. 1916, s. 159—161 af *E. Grip.*

5937. **Tomfohrde, Th.,** Die Heringsfischerei an der Bohuslen-Küste von 1556—1589. (Se N:o 5373.)
Rec. i Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte 1915. Bd 20, s. 141—145 af *K. Jagow.*

5938. Kyrkohistorisk Årsskrift 1915.
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 130 (14/5) af *H. Wijkmark.*

5939. **Westman, K. B.,** Den svenska kyrkans utveckling från St. Bernhards tidevarv till Innocentius III:s. (Se N:o 5422.)
Rec. i Norsk Teologisk Tidsskr. 1916. Ny Række. Bd 7, s. 96—100 af *Edv. Bull.*

5940. **Lundström, E. Hj. J.,** Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede från Rigas intagande 1621 till freden i Oliva 1660. (Se N:o 4933.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1915 (utk. 1916). Litteraturöfversikter, anmälningar o. granskningar, s. 78—82 af *K. B. Westman.*

5941. **Schybergson, C. M.,** Per Brahe och Åbo akademi. 1. (Se N:o 5444.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 122—127 af *C. v. Bonsdorff.*

REGISTER.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 29 mars 1917.

Sedan sammankomsten öppnats af styrelsens ordförande, riksarkivarien Hildebrand, föredrog sekreteraren följande

Årsberättelse för 1916.

Svenska Historiska Föreningen har under det sist förflutna året räknat omkring 730 årsafgift betalande medlemmar inom och utom Sverige, till hvilka dessutom komma 13 postprenumeranter. Sedan apotekaren G. Bernström, Göteborg, dr. T. Gihl, Stockholm, kand. E. Tamm, Lund, och Värmlands nation, Uppsala, anmält sitt inträde såsom ständiga ledamöter i föreningen, uppgår nu antalet dylika till 99 och den jämlikt stadgarna af deras afgifter bildade fonden till kr. 7,425.

I styrelsens sammansättning har under året ingen förändring ägt rum, och har densamma sålunda bestått af herrar f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, generallöjtnanten G. Björlin, numera riksarkivarien S. Clason, professorerna N. Edén och C. Hallendorff, f. riksarkivarien E. Hildebrand, ordförande, kanslirådet T. Höjer, sekreterare, professor L. Stavenow, förste arkivarien Th. Westrin, skattmästare, samt generallöjtnanten H. Wrangel.

Föreningen har under året utgifvit trettiosjette årgången af sin tidskrift. Såsom bidrag till kostnaderna för dess utgifvande har föreningen åtnjutit det sedvanliga statsanslaget å 1,500 kr. samt dessutom äfven fått från Vitterhets- Historie- och Antiqvitetsakademien mottaga ett anslag af 500 kr. På grund af den genom rådande förhållanden orsakade betydliga stegringen af tryckningskostnaderna har det varit förenadt med svårigheter att hålla tidskriften vid det hittillsvarande omfånget.. Den vid förra årssammankomsten beslutade förhöjningen af årsafgiften bör för det nya året bringa lättnad i sådant afseende, men det skulle vara mycket önskvärdt, att föreningens medlemmar ville, hvar i sin stad, verka för ökad anslutning till densamma. I förhållande till motsvarande föreningar i grannländerna är föreningens medlemssiffra snarast låg; med hän-

164572.

syn till det stegrade intresse för historisk forskning, som under senare år gjort sig märkbart i vårt land, borde en ändring till det bättre i här ifrågavarande afseende ej vara alltför svår att åstadkomma.

* *
*

Med Levin Carlbom, död den 21 febr., och Fridolf Ödberg, död den 20 april, båda sedan gammalt medlemmar af Historiska föreningen, ha tvenne vid sidan af sin skolgärning flitiga forskare gått ur tiden. Den förre har nedlagt ett flitigt arbete inom forskningen rörande Karl X Gustafs historia, särskildt på det krigshistoriska området. Ödbergs arbete faller förnämligast inom 1500-talets historia, men en kanske större insats än genom sitt skriftställarskap har han gjort genom sin verksamhet i Västergötlands fornminnesförening, ej mindre såsom mångårig utgifvare af och flitig medarbetare i dess tidskrift än äfven under senare år såsom intendent för dess samlingar. Något vetenskapligt historiskt författarskap kom K. F. Læstadius, död den 18 aug. 1916, aldrig att utöfva, men genom populärvetenskapliga skrifter och lifligt deltagande i folkbildningsrörelsen på sin ort har han bidragit att sprida intresse för och kärlek till våra häfder.

* *
*

Bland under året utgifna urkundspublikationer antecknar man med särskild tillfredsställelse ett nytt häfte af Svenskt Diplomatariums äldre serie, hvars utgifning legat nere, sedan E. Hildebrand för snart fyratio år sedan (1878) publicerade ett häfte innehållande materialet för åren 1348—1350. Det nya häftet, som täcker året 1351 och en del af 1352, har utgifvits af Sven Tunberg. Då fleråriga förberedelsearbeten föregått häftets publicerande och utgifvaren genom föregående forsknings- och utgifningsarbete dokumenterat sig såsom särskildt skickad för uppgiften, är väl att hoppas, att arbetet skall fortskrida jämförelsevis raskt och tomrummet mellan Diplomatariets båda serier omsider fyllas. Två andra af Riksarkivets publikationsserier ha jämväl under året tillökats med nya band. S. Bergh har utsändt en fjortonde del af riksrådsprotokollen, omfattande året 1650. Med det tjugonionde bandet, det tionde som redigerats af den nuvarande utgifvaren, J. A. Almquist, har serien Gustaf Vasas registratur efter mera än femtio års arbete nått sin kronologiska slutgräns. Utgifvaren bebådar emellertid ett supplement, afsedt att innehålla icke blott förbigångna bref, utan äfven titularregistret till Gustaf Vasas förkomna tyska och latinska registratur, liksom äfven ett välbehöfligt gemensamt register till hela verket. Till riksarkivets publikationer hör äfven Brusewitz' gagneliga samling af frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar. Bland förut i dessa berättelser uppmärksammade urkunds-

serier i öfrigt, som under året tillökats med nya band, må främst nämnas de af Quennerstedt utgifna karolinska krigaredagböckerna; i den nya — elfte — delen intages främsta rummet af Rehnskölds bref till konungen. Nya band föreligga jämväl af Linnés bref, af amiral Tersmedens memoarer, numera redigerade af N. Erdmann, af de Forssellska familjeanteckningarna från seklets midt, af Dardels anteckningar — det nya bandet omfattar åren 1873—1876 — samt slutligen af Wennerbergs bref och minnen, hvilka sistnämnda därmed föreligga fullt afslutade. Af den under Hesselmans redaktion utgifna standardupplagan af Olavus Petris skrifter föreligger redan det tredje bandet. Närmast af kyrkohistoriskt intresse äro ock de utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoll från decenniet 1619—1628, som Hall i anslutning till en tidigare publikation aftryckt i Kyrkohist. Årsskrift. Ett par för året nya urkundspublikationer hänföra sig till 1800-talets första riksdagar, särskildt den grundlagstiftande: Edelstams lyckliga fynd af Håkanssonska förslagets första form, offentliggjord i föreningens tidskrift, och den af Brusewitz utgifna samlingen af Wåhlins riksdagsanteckningar 1809—1815 och Mannerheims utlåtande i författningsfrågan 1809. Pehr v. Ehrenheims minnen, ehuru de icke i historiskt värde kunna mäta sig med hans vän och kollega De Geers, utgöra dock — icke minst såsom document humain — ett synnerligen tilltalande bidrag till vår memoarlitteratur. En upplaga af C. A. Ehrensvärds bref har påbörjats af Gunhild Berg; den under året utgifna första delen omfattar åren 1768—1795. En plats för sig intaga slutligen den danske köpmannen Corfitz Braems af B. Möller utgifna anteckningar från en resa i 1670-talets Sverige.

Inom årets akademiska afhandlings- och specimenslitteratur intaga de historiska vetenskaperna som vanligt ett afsevärdt rum. Gradualafhandlingarna utgöra ett betydande antal, och deras ämnesval spänner öfver ett vidsträckt forskningsfält från vår historias gryningsdagar fram till nyaste tid. S. Lindquist har från arkeologisk synpunkt behandlat den kristna kyrkans äldsta organisation i mellersta Sverige. I en solid afhandling har Lorents lämnat bidrag till kännedomen om den svenska och danska politiken under åren närmast efter Brömsebro. På den karolinska historiens område falla dels Juléns något knapphändiga framställning af statsskulden vid Karl XII:s död och dess betalning, dels Herlitz' synnerligen omsorgsfulla och välskrifna teckning af Karl XII:s politik 1703—1704. Man må hoppas att ej alltför länge behöfva vänta på den fortsättning, som af förf. utlofvas och som är afsedd att föra teckningen fram till Altranstädt. De brännande kamerala frågorna ha lockat till vetenskaplig behandling af hithörande problem. I en enastående omfångsrik afhandling för juris doktorsgrad har Ihrfors behandlat frågan om häradsallmänningar, och Kuylenstierna har ägnat en juridisk doktorsafhandling åt den segslitet omstridda rekognitionsskogsfrågan. Ett synnerligen tacksamt ämne har på ett förträffligt sätt behandlats af Walde i hans studie öfver storhetstidens litterära

sätter sitt arbete öfver skånska borgar och har dessutom publicerat en studie öfver östeuropeiska stildrag i nordisk renässansarkitektur. Äfven Stockholmsarkitekturen har som vanligt varit föremål för intresse: Böttiger har utgifvit några smärre studier öfver Stockholms slott och Josephson en diger volym om borgarehus i gamla Stockholm, behandlande deras byggnadshistoria. En serie bilder ur det svenska konstnärslifvet under sjuttonhundratalets senare hälft och vid 1800-talets början har lämnats af Looström. Slutligen må antecknas en samling konsthistoriska uppsatser af Romdahl.

På litteraturhistoriens område är att med tillfredsställelse konstatera, att Schück-Warburgs stora verk numera med fjärde delens andra band föreligger afslutadt. Omnämnas må äfven en ny del af Personnes teaterhistoriska studier, omfattande den tidigare Karl Johanstiden — åren 1818—1827.

Inom statsrättens, juridikens och nationalekonomiens område falla flera betydelsefulla arbeten, som redan i det föregående omtalats. Närmast att hänföra hit är väl ock den nya upplagan af det stora verk om Sveriges land och folk, hvars editio princeps för sin tillkomst hade att tacka i främsta rummet Gustaf Sundbärgs snille och arbetskraft. Den af Guinchard redigerade nya upplagan, som tidigare förelegat på tyska och engelska, utgör en genomgående revidering af den första, men med bibehållande af dess allmänna karaktär. Af den af Thulin påbörjade, af Hedin fortsatta och numera af Skoglund öfvertagna redogörelsen för de ecklesiastika boställena har utkommit en fjärde del, behandlande Västerbottens och Norrbottens län. Om Ihrfors' och Kuylenstiernas kamerala afhandlingar är förut taladt; i detta sammanhang bör erinras därom, att en ny del af handlingarna i processen om Lanforsen utgifvits genom kammarkollegii försorg. Slutligen äro att nämna ett par mindre bidrag till frihetstidens konstitutionella och ekonomiska historia: E. Fahlbecks skarpsinniga studier öfver dess politiska idéer och Montgomerys öfver den svenska valutapolitiken vid 1700-talets midt.

Öfvergå vi därefter till arkiv- och biblioteksväsendets område, möta oss där ett par betydelsefulla arbeten. Det ena är S. Berghs synnerligt omsorgsfulla och innehållsrika skildring af riksarkivets utveckling alltifrån dess tillkomst såsom själfständigt verk fram till omorganisationen 1837. Arbetet har sin gifna plats bland historikerns uppslagsböcker och utgör på sitt område en verklig fyndgrufva. Det andra verket är Gödels stora bok om den svenska medeltidslitteraturen och dess proveniens. Arbetet hvilar på mycket omfattande studier, och dess intresse och värde hänföra sig ej blott till behandlingen af ämnets hufvudproblem, rekonstruktionen af de äldsta svenska biblioteken, utan äfven till den från arbetets hufvudsynpunkt mera periferiska antikvitetsverksamheten intill antikvitetskollegiets inrättande. På arkivväsendets område äro f. ö. äfven en del mindre bidrag att anteckna, bland dessa Weibulls vägledande förteckning vid person- och släktforskning i Lunds landsarkiv samt Brulins

redogörelse för Gadebuschska samlingen i riksarkivet. På bibliografiens område må blott erinras om den för Hist. Tidskrifts läsare välbekanta Setterwallska årsbibliografien och en bibliografi af samma hand i Kyrkohistorisk Årsskrift, samt om von Törnes öfversikt öfver finsk historisk litteratur under 1915.

Den topografiska litteraturen för året har som vanligt varit rikhaltig. Af det stora topografisk-statistiska arbetet öfver Sverige, numera redigeradt af O. Sjögren, föreligger ett antal nya häften, likaså af de båda verken öfver Sveriges städer. Bland bygdebeskrifningar äro att anteckna Helgers förtjänstfulla lilla bok om Gåsborns socken i Värmland samt Modins om det gamla Tåsjö. Ett egenartadt och förtjänstfullt bidrag till vår topografiska litteratur är Beckmans redogörelse för vägar och städer i det gamla Västergötland. Antecknas må dessutom den af Stenbock och Lundberg för Upplands fornminnesförenings räkning ombesörjda nya upplagan af Rhezelius' Monumenta Uplandica. Af stadshistoriska monografier finnas flera: sålunda ett nytt band af Forssells öfversikt öfver Örebro stads utveckling, behandlande tiden från 1854 tills nu, en rad häften af Jönköpings historia samt en bok om Falkenberg af Jönsson, samtliga tillkomna i samband med resp. stadsfullmäktiges halfsekelsjubiléer. Till hufvudstadens historia föreligga ett par värdefulla bidrag. Det ena är en ny del af Wrangels bekanta Stockholmiana, det andra första bandet af ett stort anlagdt praktverk af Bååth om Helgeandsholmen och Norrström från äldsta tider till våra dagar. Sistnämnda verk utgör en frukt af sin författares studier i ämnet för den åt Riksarkivet anförtrodda utredningen om kronans hus och tomter i Stockholm. Slutligen må påpekas Brings framställning af Trollhätte kanals historia 1844—1904 i den af Vattenfallsstyrelsen utgifna festskriften. Den nya afhandlingen utgör en fortsättning af förf:s i en tidigare årsberättelse omnämnda framställning af kanalens äldre historia.

Inom den s. k. kulturhistoriens område är först att framhålla den nya (tredje) delen af den genom Michaelisgillet utgifna förträffliga och ståtligt utstyrda öfversättningen af Olaus Magnus' gamla mästerverk. Öfriga arbeten äro af mindre betydenhet. Hallenberg har publicerat en kortfattad framställning af det svenska jordbrukets historia. I samband med invigningen af det nya Naturhistoriska riksmuseet har utgifvits en ståtlig festskrift. Omnämnas må äfven Cecilia Bååth-Holmbergs essaysamling »Från gammal tid och ny», Forsstrands anteckningar om den s. k. Skeppsbroadeln samt Isbergs Häxboken, en samling skildringar af häxväsendet i det gamla Malmö.

På kyrkohistoriens fält ha de mera betydande arbetena redan i det föregående omnämnts. Att tillägga äro dels åtskilliga smärre undersökningar och aktstycken i Kyrkohistorisk Årsskrift, dels ett par bidrag till det svenska klosterväsendets historia: De Bruns anteckningar om Stockholms svartbrödrakloster i St. Eriks Årsbok samt Geetes utgåfva af nunneinvigningsceremonielet i Vadstena kloster.

Till sist några korta notiser om några under året utkomna utländska publikationer af större intresse för Sveriges historia. Af Hansisches Urkundenbuch föreligger ett nytt band omspännande åren 1486—1500. Att anteckna äro vidare trenne betydelsefulla danska publikationer: en ny del af Laursens utmärkta traktatverk, innehållande aktmaterialet för skedet 1589—1625, likaledes ett nytt band af samma utgifvares edition af Kancelliets Brevböger, omfattande åren 1609—1615, samt första bandet af en sedan länge af danska riksarkivet planerad samling af upplysningar och aktstycken rörande kabinettsstyrelsen i Danmark 1768—1772, utgifven af Holger Hansen. Statsarkivarien Hausen har i Svenska litteratursällskapets serie publicerat ett band bref och uppteckningar rör. finska kriget. Af de genom Norska historiska föreningen utgifna Mantheyska dagböckerna föreligger det sedvanliga häftet. För öfrigt skall här endast nämnas, att Neergaards klassiska arbete om Danmark under Junigrundloven med ett antal under året utgifna häften omsider bragts till sin afslutning. Det under året utkomna innehåller bl. a. en detaljerad framställning af Londonkonferensen, till väsentliga delar byggd på otryckt material.

Att här ingå på den under 1916 i Finland utkomna historiska litteraturen är öfverflödigt. då Hist. Tidskr. hoppas kunna liksom under de senaste åren äfven i år bringa en litteraturöfversikt af sakkunnig hand och f. ö. på grund af kriget den hithörande litteraturen är svårtillgänglig. Här skola blott påpekas ett par kyrkohistoriska urkundssamlingar af Simolin och ett nytt häfte af Ruuths Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Debet.

Saldo från 1915		7,919: 08
Inkomster:		
H. M:t Konungens årsafgift 1915, 1916 . .	100: —	
610 årsafgifter à 5 kr.	3,050: —	
13 postprenumeranter à 7: 03 kr.	91: 39	
4 afgifter för 1914 och 1915	20: —	
4 ständiga ledamotsafgifter (apotekare G. Bernström, Göteborg; Värmlands nation, Uppsala; kand. Ebbe Tamm, Lund; d:r T. Gihl, Stockholm) . . .	300: —	
Redovisning från Fritzes hofbokhandel . . .	518: 10	
» » Nordiska bokhandeln . . .	103: 50	
» » Danmark	109: 65	
» » Norge	153: —	

Lösa häften af Hist. Tidskrift	369: 50	
Innehållsförteckning (årg. 1901—1910) . .	383: 32	
9 exemplar af bibliografien	44: 52	
1 » » Anckarsvärds minnen . . .	1: 50	
Kursvinst vid obligationsköp	156: 82	
Ränta å sparkassemedel	206: 59	
» » obligationer	275: —	
Statsanslag	1,500: —	
Anslag af Vitt.-, hist.- o. ant.-akademien . .	500: —	7,882: 89
	Summa kronor	15,801: 97

Kredit.

Utgifter:

Redaktionens konto	2,960: —	
Boktryckeriets konto	3,837: 26	
Distributionskonto	241: 60	
Diversekonto	503: 67	7,542: 53
Saldo till 1917		8,259: 44
	Summa kronor	15,801: 97

Behållningen är på följande sätt placerad:

5 svenska statens obligationer à 1,000 kr.	5,000: —
1 » » » à 500 »	500: —
Å sparkasseräkning i Stockholms handelsbank	2,701: 59
Kontant i kassan	57: 85
Summa kronor	8,259: 44

Historiska föreningens räkenskaper för 1916, af hvilka ofvanstående är ett utdrag, äro af oss undertecknade revisorer granskade och riktiga befunna. Inneliggande säkerhetshandlingar och kassa äro inventerade. Och få vi, med anledning af sålunda verkställd revision, tillstyrka full ansvarsfrihet åt styrelsen och skattmästaren för 1916 års förvaltning.

Stockholm den 23 mars 1917.

Severin Bergh. *Joh. Petrelli.*

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades styrelsen ansvarsbefrielse för 1916 års förvaltning.

Styrelsens förutvarande medlemmar, hrr C. Annerstedt, G. Björlin, S. Clason, N. Edén, C. Hallendorff, E. Hildebrand, T. Höjer, Th. Westrin och H. Wrangel omvaldes.

Till revisorer omvaldes hrr S. Bergh och J. Petrelli samt till deras suppleanter hrr H. Brulin och V. Söderberg.

2—164572.

På styrelsens förslag beslöts, att § 10 af föreningens stadgar skulle erhålla följande ändrade lydelse:

»Föreningens medlemmar erlägga en årsafgift af 7:50 kronor eller ock en gång för alla, såsom ständiga ledamöter, etthundratjugofem kronor. Af detta senare slags afgifter bildas en fond, som ej får understiga sjutusen kronor, därest ej föreningen därom fattar särskildt beslut.»

Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll.

Riksarkivarien Sam Clason höll föredrag om »De Gustavianska arfvegodsen».

Stockholm 1917. P. A. Norstedt & Söner.

Några erinringar

med anledning af V. Gödels anmälan af S. Berghs arbete »Svenska riksarkivet 1618—1837».

Undertecknad, som är tacksam för recensentens i flera hänseenden välvilliga omdömen om ifrågavarande arbete, anhåller dock att få lämna några faktiska upplysningar rörande vissa punkter, som rec. upptagit till diskussion.

1) Rec. anser, att förf. borde ha påvisat motiven till de bestämmelser, som finnas införda i kansliordningen af 1661 rörande antikvariesysslan, och han anför åtskilliga data om antikvarierna före nämnda tidpunkt på ett sådant sätt, att den, som läser recensionen, måste få den föreställningen, att förf. icke känt till, att antikvarier funnits före 1661. Nu förhåller det sig emellertid så, att jag på 12 sidor (sid. 72—84) lämnat en öfversikt af antikvariebefattningens förhållande till riksarkivet under 1600-talet, hvaraf ungefär en tredjedel afser tiden före 1661; där omtalas bl. a. de af rec. anförda fullmakterna för Stiernhielm och Lars Bureus. Till denna öfversikt hänvisas på det ställe i 1:sta kapitlet, hvarest bestämmelserna i 1661 års kansliordning angående antikvarien omtalas. Längre motivering torde knappast ha varit lämplig. Att ifrågavarande öfversikt blifvit så pass utförlig som den är, har berott därpå, att när jag skref densamma, ingen tillfredsställande sådan fanns att tillgå; man stötte oupphörligt på dunkla punkter och motsägande uppgifter. För vissa delar kunde jag använda och citera recensentens förträffliga afhandling »Fornnorsk-isländsk litteratur i Sverige», rörande ett par frågor fick jag muntliga upplysningar af honom, hvilket också i förordet erkänts, men eljest måste jag underkasta mig besväret att återgå till de ofta rätt svåråtkomliga primära källorna. Den fullständiga utredning, som rec. verkställt i sitt nya arbete »Sveriges medeltidslitteratur» hade jag tyvärr ingen nytta af, eftersom hans bok kom ut ett par månader senare än min. Men jag har till min glädje funnit, att min kortare framställning, som inskränker sig till hvad som sammanhänger med riksarkivet, i allt väsentligt öfverensstämmer med hans mera utförliga och allsidiga.

2) Rec. synes mena, att de Vadstenaböcker, som 1620 öfverlämnades till riksarkivet, icke borde ha upptagits i förteckningen öfver »extraordinarie accessioner» på den grund att de icke voro

»arkivalier» utan »bokhandskrifter och modernare tryck». Att leveransen delvis innehöll tryckta böcker, är af mig i förbigående anmärkt, och att dessa, såsom rec. antager, icke härstammade från Vadstena kloster utan från det furstliga bokförrådet på Vadstena slott, är mycket möjligt. Hvad åter bokhandskrifterna angår, bör enligt min mening ordet »arkivalier» icke tagas i så inskränkt bemärkelse, att icke alla slags handskrifter kunna räknas dit. Det var i hvarje fall fråga om en viktig »accession» till riksarkivets samlingar, och dessa handskrifter, liksom många andra dylika, äro upptagna i 1600-talets arkivförteckningar jämte vanliga arkivalier. Vidare håller rec. före, att man knappast kan tala om »hvad som häraf tillkom riksarkivet», emedan Joh. Bureus endast plockat ut en del antikvariskt material, som han önskade behålla, under det att samlingarna egentligen voro ämnade för Uppsala universitet. Rec. som i sitt sista arbete (sid. 159 o. f.) redogör för saken, yttrar där: »När det så blev fråga om att överlåta boksamlingarna till Uppsala, var det naturligt, att sådant, som ansågs beröra de historiskt-antikvariska intressena, skulle komma att uttagas för att förenas med riksarkivets samlingar», och på ett annat ställe: »Av det anförda framgår, att en del litteratur utsöndrats ur Vadstenasamlingarna för riksarkivets räkning». Det är svårt att inse, att det är någon skillnad mellan dessa uttryck och det som jag användt. Faktum var, att en fördelning ägde rum, hvarvid en samling böcker afskildes för riksarkivets räkning eller tillkom riksarkivet.

3) Under rubriken »leveranser från riksarkivet» har jag upptagit hvad som enligt kungl. brefvet den 15 juli 1668 öfverlämnades till antikvitetskollegium. Härom yttrar rec.: »Det kungliga medgifvandet lär väl dock icke ha afsett öfverlåtelse utan endast lån i vanlig mening, äfven om det sedan fogade sig så, att de utlämnade handlingarna kommo att stanna i långlån». Med hänsyn till detta är det med en viss förvåning man finner, att rec. själf i sitt arbete (sid. 269, 272, 273) rörande ifrågavarande afsöndring från riksarkivet på två ställen använder ordet »öfverlåtelse» och på två ställen ordet »leverans». I omförmälda kungl. bref begagnas ordet »extraderas», och att arkivsekreteraren Leijonmarck sedermera på 1690-talet påstod, att de till antikvitetskollegium »extraderade» handlingarna endast voro utlånade, hvarom rec. erinrar, är af mig omnämndt (sid. 82). Men nog torde man vara berättigad att tala om en »leverans» från riksarkivet, när de utlämnade handlingarna först efter ett par hundra år, enligt en ny kungl. resolution, åter införlifvades med dess samlingar. Hvad själfva öfverflyttningen beträffar, anmärker rec., att jag endast omnämnt den sändning, som ägde rum i augusti 1669, men icke en tidigare i september 1668. I själfva verket är äfven denna omnämnd, ehuru något knapphändigt i en not å samma sida (sid. 388). Det medgifves, att den borde ha varit omtalad i texten, men denna var redan uppsatt, när jag i samlingen Bibliographica i riksarkivet hittade en af Erik Wennæsius underskrifven förteckning, upptagande bl. a. de böcker och manuskript,

som Johan Axehiälm hämtat från Stockholm till Uppsala och inlevererat den 15 september 1668, tydligen desamma, som rec. omnämner på sid. 272 i sitt arbete, ehuru han användt andra exemplar af förteckningen.

Jämte berörda detaljanmärkningar har rec. satt i fråga, huruvida det icke hade varit lyckligare, om de tre första kapitlen (om riksarkivets organisation och personal) i väsentliga delar sammanarbetats. Äfven en annan recensent (K. Nordlund i Stockholms-tidningen 2/4 1916) har något undrat öfver att »den vanliga kronologiska dispositionen» ej valts. Detta förvånar mig så mycket mindre, som jag själf från början varit ganska tveksam i valet af disposition och gjort försök i olika riktningar. Det är sant, att framställningen af riksarkivets organisation i 1:sta kapitlet är något kärf och torr, och att man, för att få en fullständig bild af institutionens lif, måste »sammanplocka» åtskilligt från olika håll. Men jag är säker på, att ifall en sammanarbetning ägt rum, sådan som rec. förordar, så skulle någon, som ser saken från andra synpunkter och har andra intressen, ha anmärkt t. ex. att man, för att få en klar föreställning om aflöningsförhållandena i riksarkivet, måste plocka ihop uppgifter härom från kanske ett tiotal olika ställen; nu behandlas detta i ett sammanhang för hela tiden. Att jag till sist beslöt mig för att uppdela ämnet så som skett, berodde därpå, att jag har föreställt mig, att arbetet för framtiden hufvudsakligen kommer att användas som handbok eller uppslagsbok, och att man i så fall är bäst betjänt med den metod, som nu följts. Men det är ju möjligt, att jag härutinnan misstagit mig.

Stockholm den 13 mars 1917.

Severin Bergh.

Svar.

Med anledning af ofvanstående ber jag få meddela följande.

De små »påpekanden» jag tillåtit mig göra i min recension, äro icke värda någon polemik men, som det synes, några ord till förklaring med anledning af förf:s »erinringar».

Jag har rörande kapitlet om organisationen yttrat:» På tal om de förändringar i ordningar och instruktioner, som tid efter annan ägt rum, kunde förf., kanske oftare än nu skett, ha påvisat motiven härtill. Så t. ex. i de bestämmelser, som finnas införda i kansliordningen af 1661 rörande antikvariesysslan». Hvad då beträffar den särskildt påpekade bestämmelsen, skulle jag önskat, att förf. å sid. 23 och följ. redogjort för dess förutsättningar, visat hur den vuxit fram och slutligen flutit in i kansliordningen.

Hvad beträffar Vadstena klosters arkiv och bibliotek har jag velat framhålla det verkliga förloppet: att samlingarna disponerades

för Uppsala universitetsbibliotek, men att Bureus såsom antikvarie plockade ut ett och annat, som intresserade honom och hans forskning, hvilket sedan kom att hamna i riksarkivet. Af förf.:s uttryck »vad som härav tillkom riksarkivet» skulle man tro, att en rationell fördelning ägt rum.

»Extraderingen» af skrifter och akta 1668 till antikvitetskollegiet var ett *lån* »emot skriftelig revers», och man är väl därför benägen att snarare söka historien därom under »lån av arkivalier» än under »leveranser». Om emellertid en författare, som fullt klargjort saken som ett låneförhållande, sedan i fråga om transport o. dyl. använder uttrycken »öfverlåtelse» eller »leverans», så torde han ändock kunna rätt förstås.

Jag får dessutom tillägga, att jag icke förbisett, att förf. i en not omnämner transporten af 1668. Men detta i förbigående gjorda omnämnande, sammanhållet med hvad som säges i texten ofvanför, ger enligt mitt förmenande en missvisande framställning. Transporten af 1668 var det första och egentliga resultatet af det kungl. medgifvandet, ej lånet af 1669, såsom förf. framställer saken. Det är detta mitt påpekande här gäller.

Stockholm den 19 mars 1917.

Vilhelm Gödel.

—

